

Cilt 12 Sayı 23

Volume 12 Number 23

ISSN:2645-8837

HUMANITAS

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 12

Sayı / Number: 23

Bahar / Spring 2024

ISSN: 2645-8837

Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Humanitas - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Spring and Autumn.

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ (Dekan / Dean)
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına
On Behalf of Faculty of Arts and Sciences of Tekirdağ Namık Kemal University

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Namık Kemal Mahallesi, Kampüs Caddesi, No: 1 59030 Tekirdağ / TÜRKİYE
Tel: +(90) 282 250 2601 Belgeç / Fax: +(90) 282 250 9925
Elmek / Email: humanitas@nku.edu.tr
Genel Ağ / Web: <http://dergipark.gov.tr/humanitas>

İNDEKSLER / INDEXES

ULAKBİM TR Dizin, MLA (Modern Language Association) International Bibliography, CEEOL (Central and European Online Library), EBSCO Publishing, TEİ (Türk Eğitim İndeksi), Index Copernicus, Sobiad Atıf Dizini, ERIH PLUS, ProQuest

©Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

©Tekirdağ Namık Kemal University Faculty of Arts and Sciences

TEKİRDAĞ

EDİTÖRLER/ EDITORS

Doç. Dr. Harun GÖÇERLER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hgocerler@nku.edu.tr

Doç. Dr. Mehmet Güven AVCI, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, mgavci@nku.edu.tr

EDİTÖR YARDIMCILARI / EDITORIAL ASSISTANTS

Dr. Öğr. Üyesi Yeşim ÇAĞLAR, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ycaclar@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Fatma KAHRAMANOĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, fatmaer@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Ulaş ÖZGÜN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, uozgun@nku.edu.tr
Öğr. Gör. Nuriye AKKAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Yabancı Diller Yüksekokulu, Tekirdağ, Türkiye, nakkas@nku.edu.tr
Arş. Gör. Ayşe ÖZKAN AKDAĞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, aakdag@nku.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Damla DEMİRÖZÜ, İstanbul Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı
Bölümü, İstanbul, Türkiye, damla.demirozu@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Özlem DENİZ YILMAZ, Marmara Üniversitesi,
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye, ozlem.yilmaz@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Petru GOLBAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, pgolban@nku.edu.tr
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK, Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye, aozturk@erbakan.edu.tr
Prof. Dr. Ayşen SİNA, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, asina@nku.edu.tr
Prof. Dr. Abdullah THABIT, York Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Toronto, Kanada, athabit@yorku.ca
Doç. Dr. Ayşegül ATAY, Erciyes Üniversitesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Kayseri, Türkiye, ataysegul@gmail.com
Doç. Dr. Sedat BİNGÖL, Anadolu Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye, sbingol@anadolu.edu.tr
Doç. Dr. Mehmet KUYURTAR, Ege Üniversitesi,
Felsefe Bölümü, İzmir, Türkiye, mehmet.kuyurtar@ege.edu.tr
Doç. Dr. Tolga ÖZŞEN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Japon Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye, ozsen@comu.edu.tr
Doç. Dr. Hayrettin PINAR, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye, hapinar@ogu.edu.tr
Doç. Dr. Georgios SALAKIDES, Democritus University of Thrace, Karadeniz
Ülkeleri Edebiyatı ve Kültürü, Komotini, Yunanistan, gsalakid@bscc.duth.gr
Doç. Dr. Özlem TEKİN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ozlemtekin@nku.edu.tr
Doç. Dr. Saniye VATANDAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, svatandas@nku.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ligia FERRO, Porto Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Porto, İspanya, ferro@letras.up.pt
Asst. Prof. Nikolaos LIAZOS, Makedonya Üniversitesi, Balkan, Slav ve Doğu
Araştırmaları Bölümü, Selanik, Yunanistan, nliazos@gmail.com
Dr. Maike SCHMIDT, Kiel Üniversitesi, Modern Alman Edebiyatı ve
Medya Enstitüsü, Kiel, Almanya, mschmidt@ndl-medien.uni-kiel.de

ALAN YAYIN YÖNETMENİ / FIELD EDITOR

Prof. Dr. Tatiana GOLBAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, tgolban@nku.edu.tr
Doç. Dr. İrfan ATALAY, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, iatalay@nku.edu.tr
Doç. Dr. Hasan DEMİRHAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hdemirhan@nku.edu.tr
Doç. Dr. Elif KIRAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ekiran@nku.edu.tr
Doç. Dr. Oya ONAT KOCABIYIK, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Psikoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, okocabiyik@nku.edu.tr
Doç. Dr. Selda UYGUR GÜRBÜZ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, suygur@nku.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Oktay ATİK, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, oatik@nku.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi İlker EROĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Coğrafya Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ieroglu@nku.edu.tr

YABANCI DİL YAYIN YÖNETMENİ / FOREIGN LANGUAGE EDITORIAL BOARD

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Doç. Dr. C. Özge ÖZMEN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, cozmen@nku.edu.tr

Almanca Dil Editörü / German Language Editor

Doç. Dr. Harun GÖÇERLER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hgocerler@nku.edu.tr

Fransızca Dil Editörü / French Language Editor

Arş. Gör. Dr. Fatma KAHRAMANOĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, fatmaer@nku.edu.tr

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Doç. Dr. Harun GÖÇERLER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hgocerler@nku.edu.tr
Doç. Dr. Mehmet Güven AVCI, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, mgavci@nku.edu.tr

SEKRETERYA / EDITORIAL SECRETARY

Dr. Öğr. Üyesi Yeşim ÇAĞLAR, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ycaglar@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Fatma KAHRAMANOĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, fatmaer@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Ulaş ÖZGÜN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, uozgun@nku.edu.tr
Öğr. Gör. Nuriye AKKAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Yabancı Diller Yüksekokulu, Tekirdağ, Türkiye, nakkas@nku.edu.tr
Arş. Gör. Ayşe ÖZKAN AKDAĞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, aakdag@nku.edu.tr

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Kubilay AKTULUM, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Gülbadi ALAN, Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasan ASLAN, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim ATALAY, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. H. Veli AYDIN, Atina Kültür ve Tanıtma Müşaviri, Yunanistan
Prof. Dr. Evangelia BALTA, N. H. Research Foundation, Yunanistan
Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nicoleta CINPOES, University of Worcester, İngiltere
Prof. Dr. Adina CIUGUREANU, Universitatea Ovidiud din Constanta, Romanya
Prof. Dr. İsmail COŞKUN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatma Öztürk DAĞABAKAN, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Cemil HASANLI, Bakı D vlet University, Azerbaycan
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŐ, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali MEYDAN, Nevşehir Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hatice ORUŐ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sergiu PAVLİCENCO, Moldova State  niversity, Moldova
Prof. Dr. Mukadder SEYHAN, Trakya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yaşar ŐENLER, TekirdaŐ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Eduard VLAD, O. Constanta University, Romanya
Prof. Dr. Ozan YILMAZ, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
DoÇ. Dr. Adem BAŐPINAR, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
DoÇ. Dr. Bülent HÜNERLİ, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
DoÇ. Dr. Hayrettin PINAR, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Paschalis BALSAMIDIS, Democritus University of Thrace, Yunanistan
Assoc. Prof. Dr. Claire DESPIERRES, U. de Bourgogne, Fransa
Assoc. Prof. Dr. Wafa HAMMEDI, University of Namur, BelÇika
Assoc. Prof. Dr. Snejana GADJEVA, Inalco, Fransa

OKUR YORUMLARI / LETTERS

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki yorum, görüş ve önerilerinizi Yayın Yönetmenine gönderiniz.

Readers are highly encouraged to express their comments, views or suggestions on published articles to the

editor:

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Harun GÖÇERLER, hgocerler@nku.edu.tr

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mehmet Güven AVCI, mgavci@nku.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- Aysel AHMEDOVA**.....1-20
Altun Yaruk'ta Tekrarlar (Repetitions in Altun Yaruk)
- Ahmet AKDAĞ**.....21-40
Alî Nazîf'in Miftâhu'l-Bedâyi'den Tercüme ve Telif Yoluyla Ürettiği Belâgate Dair Eserler (Translation and Original Works about Rhetoric Produced by Ali Nazif from Miftah Al-Bedayi)
- Recep Cemali AKGÜN**.....41-52
Georg Simmel's Stranger's and Walter Benjamin's Flaneur's Ways of Seeing and Knowing (Georg Simmel'in Yabancı ve Walter Benjamin'in Flanörünün Görme ve Bilme Biçimleri)
- Yasin AKKUŞ**.....53-72
Afet Odaklı Bir Sosyal Girişimcilik Örneği Olarak Cemiyetten Anonim Şirkete Kızılay (Red Crescent from Society to Joint Stock Company as an Example of Disaster-Oriented Social Entrepreneurship)
- Beyza Nur AYDINLI**.....73-90
Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi ile Kişilerarası Duyarlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Investigation of the Relationship between the Perfectionistic Self-Presentation and Interpersonal Sensitivity)
- Muhammed Fazıl BAŞ**.....91-109
Bataklık ve Bozkır: Kemal Tahir'in Devlet Ana ve Bozkırdaki Çekirdek Romanlarında Birey İnşası (Swamp and Steppe: Formation of Individual in Kemal Tahir's Novels Mother State and the Seed in the Steppe)
- Kamile ÇETİN**.....110-134
Klasik Türk Şairlerinde "Melâmet Giysisi" (The Clothing of Melamet Worn by Classical Turkish Poets)
- Seda ÇETİN**.....135-153
Seyahatnamelerde Bursa'nın Alımlanma Biçimleri: Fahrunnisa Hanım, Hüseyin Vassaf, Hikmet Arif, Ahmet Haşim ve Tanpınar Örnekleri (The Perceptions of Bursa in the Travel Books: Examples of Fahrunnisa Hanım, Huseyin Vassaf, Hikmet Arif, Ahmet Hasim and Tanpınar)
- Hasan Ali DİKEN**.....154-170
Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Eski Türklerdeki Halk Ekonomisi Faaliyetlerine Genel Bir Bakış (Folk Economy Activities in Old Turks with Historical and Cultural Aspects)
- Necmiye DURMUŞ**.....171-194
Bilgi-İktidar İlişkisi Bağlamında Hayvan Çiftliği ve Bin Dokuz Yüz Seksen Dört Romanları (Animal Farm and Nineteen Eighty-Four in Terms of Knowledge-Power Relationship)
- Hasan Selçuk ETİ**.....195-211
Evaluation of Sensory Marketing in Coffee Shops from an Experiential Value Perspective among University Students (Üniversite Öğrencilerinde Kahve Mağazalarındaki Duyusal Pazarlamanın Deneyimsel Değer Açısından Değerlendirilmesi)

Eda EYİ	212-228
<i>Türkiye Türkçesi Ağzlarında Birleşik İsim (Compound Noun in the Dialects of Türkiye Turkish)</i>	
Hasan Ali GÜNEŞ	229-246
<i>Klasik Şiirde Astronomik ve Astrolojik Bir Kavram Karmaşası: Cevzâ, İkizler mi Avcı mı? (Jawza as an Astronomical and Astrological Confusion in Classical Poetry: Gemini or Orion?)</i>	
Bülent HÜNERLİ	247-259
<i>1902 Tarihli Kiril Harfli Kırım Tatarca Bir Sözlükteki Söz Varlığı (Vocabulary in a Crimean Tatar Dictionary with Cyrillic Letters Dated 1902)</i>	
Fatma KAHRAMANOĞLU	260-272
<i>Camille Laurens'in Celle Que Vous Croyez Adlı Romanında Parçalılık (Fragmentation in Camille Laurens' Novel Who You Think I Am)</i>	
Hilal KARABULUT	273-286
<i>Resimli Çocuk Kitaplarında Baba Katılımı Kavramının İncelenmesi (Investigation of the Concept of Father Involvement in Children's Picture Books)</i>	
Mustafa Ammar KILIÇ - Muhammed Yasir BODUR	287-312
<i>Between Empowerment and Surveillance: Forced Migration and Information and Communication Technologies (Güçlendirme ve Gözetim Arasında: Zorunlu Göç ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri)</i>	
Fulya KİNCAL	313-331
<i>Rebuilding Self: Loss and Transformation in Alan Sillitoe's "The Fishing Boat Picture (Kendini Yenileme: Alan Sillitoe'nun "Balıkçı Teknesi Resmi" Hikâyesinde Kayıp ve Dönüşüm)</i>	
Arzu KİYAT	332-347
<i>Kırgız Kültüründe Hediyeleşme Geleneği ve İşlevleri (Gift-giving Tradition and Functions in Kyrgyz Culture)</i>	
Gülden PAMUKCU	348-358
<i>Henning Nølke'nin Önleyici Bağlamları Çerçevesinde Karşıtsal Sözcelerin Çok Sesli Çözümlemesi: Ayrık Tümce Örnekleri (Polyphonic Interpretation of Polemic Utterances in The Framework of Henning Nølke's Blocker Contexts: Cleft Sentences Examples)</i>	
Yıldırım TUĞLU - Nevzat BAKIR	359-376
<i>MEB Kararı Sonrası Zorunlu Almanca Dersinin Kaldırılmasının Üniversite Etkileri (The Impacts of the Ministry of National Education's Decision to Eliminate Compulsory German Language Courses on Universities)</i>	
Yıldırım TUĞLU - Sinem DOĞRUER	377-395
<i>(Acil) Uzaktan Eğitim Dönemlerinde Yabancı Dil Eğitimi Programları (Foreign Language Education Programs During (Emergency) Remote Teaching Periods)</i>	
Zeki USLU	396-410
<i>Dil Değişimi ve Yeniden Çeviri: Franz Kafka'nun "Die Verwandlung" Eseri Örneğinde Bir İnceleme (Language Change and Retranslation: An Investigation on the Example of Franz Kafka's "The Metamorphosis")</i>	

Halil YAVAŞ	411-424
<i>Üretim Farklılıkları ve Bölgesel Etkenlerin Orta Çağ Avrupası 'nda Tuz Ticaretine Etkisi (The Effect of Production Differences and Regional Factors on Salt Trade in Medieval Europe)</i>	
Taner YILDIRIM - Yakup ÇELİK	425-439
<i>1923-1980 Yılları Arasında Kadınlar Tarafından Çıkarılan Dergiler (Journals Published by Women between 1923 and 1980)</i>	

Geliş Tarihi : 27.11.2023
Kabul Tarihi : 22.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1396331>

Ahmedova, A. (2024). Altun Yaruk'ta tekrarlar. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 1-20.
<https://doi.org/10.20304/humanitas.1396331>

ALTUN YARUK'TA TEKRARLAR

Aysel AHMEDOVA¹

ÖZ

Eski Uygurca metinlerin birçoğu dinî metinlerdir fakat onlarda edebî özellikler de yaygın görülür. *Altun Yaruk Sudur* Budist çevreye ait Eski Uygur eserlerinin en büyüklerinden biridir. Bu eserde söz sanatlarına ve onlardan biri olan tekrarlara sıkça rastlanır. Tekrarlar *Altun Yaruk*'a edebî değer katar ve metinde bağdaşıklığı sağlar. *Altun Yaruk*'ta tekrarların farklı türleri yer alır: anafor (cümle başında sözcüklerin tekrarı), epifor (cümle sonunda sözcüklerin tekrarı), tekrardan oluşan ikilemelerin tekrarı, aynı sözcüğün farklı şekillerinin kullanımı, aynı kökten oluşan farklı sözcüklerin kullanımı, cümlenin veya onun belirli bir kısmının tekrarı, yardımcı sözcüklerin (sontakılar, bağlaçlar) tekrarı vs. Eserde gönderim ögesi olarak zamirler kullanılmak yerine, önceki sözcüğün doğrudan kullanımına baş vurulur. *Altun Yaruk*'ta neredeyse tamamı tekrardan oluşan metin parçaları da vardır. Araştırmanın amacı *Altun Yaruk*'taki tekrarları belirlemek, tekrarların farklı türlerini ve kullanım özelliklerini ortaya çıkarmaktır. Bunun için tekrarlar, onların türleri ve metinde bağdaşıklığın sağlanmasında tekrarların rolü gibi kavramlarla ilgili araştırmalara başvurulacak, *Altun Yaruk*'taki tekrar örnekleri incelenecek ve onların anlamları açıklanarak metnin oluşmasındaki görevleri ortaya çıkarılacaktır. Yazı *Altun Yaruk*'ta tekrarların çok yaygın olduğunu, bu tekrarların metinde bağdaşıklık sağladığını, metne şiirsellik ve ifade gücü kattığını, onu daha anlaşılır ve akılda kalıcı kıldığını savunmaktadır. Ayrıca *Altun Yaruk*'ta geçen tekrarların tesadüf eseri oluşmadığı, her birinin çevirmenin isteği ve kararı ile metne eklendiğini gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur metinleri, Edebî sanatlar, Bağdaşıklık, Anafor, Epifor

¹ Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nesimi adına Dilcilik Enstitüsü, aysel901120@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0904-2998>

Date Received : 27.11.2023

Date Accepted : 22.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1396331>

Ahmedova, A. (2024). Repetitions in Altun Yaruk. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 1-20.
<https://doi.org/10.20304/humanitas.1396331>

REPETITIONS IN *ALTUN YARUK*

Aysel AHMEDOVA¹

ABSTRACT

Most of the Old Uyghur texts are religious texts, but literary features are also common in these texts. *Altun Yaruk Sudur* is one of the biggest Old Uyghur Buddhist works. Figures of speech including repetitions are frequently encountered in this work. Repetitions add literary value to *Altun Yaruk* and provide the text with coherence. There are various types of repetitions in *Altun Yaruk* such as anaphora (repeating the words at the beginning of the sentences), epiphora (repeating the words at the end of the sentences), repeating the hendiadys made of the same words, using different forms of the same word, using different words from the same root, repeating the sentence or some parts of it, repeating functional parts of speech (postpositions, conjunctions), etc. Instead of the use of pronouns as reference items, the work uses the previous word. In *Altun Yaruk*, there are paragraphs which are almost entirely composed of repetitions. The aim of the study is to determine repetitions in *Altun Yaruk*, to find out the types and usage characteristics of the repetitions. For this purpose, we will apply to the studies on the notions like repetitions, their types, and the role of repetitions in forming cohesion in texts, we will analyze the examples of repetitions in *Altun Yaruk*, and by explaining their meanings, we will define their functions in forming the text. The paper asserts that repetitions are very frequent in *Altun Yaruk*, that these repetitions form cohesion in the text, they add poetic features and expressive power to the text, they make it more comprehensible and memorable. Besides, it will show that the repetitions in *Altun Yaruk* were not made by chance, but each of them was added to the text by the will and decision of the translator.

Keywords: Old Uyghur texts, Figures of speech, Cohesion, Anaphora, Epiphora

¹ Dr., Azerbaijan National Academy of Sciences Institute of Linguistics named after Nasimi, aysel901120@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0904-2998>

Giriş

Budist çevreye ait Eski Uygurca eserlerden biri olan *Altun Yaruk* dinî bir metin olmakla beraber edebî özellikler de taşır. Bu özelliklerden biri de eserde söz sanatları örneklerinin yer almasıdır. Tekrarlar söz sanatlarının oluşumunda önemli rol oynadığı gibi, metnin daha iyi anlaşılmasını ve metnin bağdaşıklığının kurulmasını da sağlamaktadır. Eski Uygur metinlerinde tekrarlar yaygın olarak kullanılır. *Altun Yaruk*'ta ise tekrarlar diğer eserlere nazaran da ön plandadır.

Altun Yaruk dinî bir metin olmakla beraber aynı zamanda edebî eser özelliklerine de sahiptir. Özellikle de içinde yer alan şiir parçaları, hikâyeler eserin edebî değerini artırır niteliktedir. Edebî eserlerin anlatım özellikleri günlük dilden farklıdır:

Ancak yoğun duygu ve coşkular her zaman günlük dildeki kelimelerle ifade edilmezler. Çünkü günlük dilde sözcükler ve ifade kalıpları, çok kullanılmalarından dolayı yıpranırlar, canlılıklarını yitirirler. Sanatçının güçlü bir anlatıma ulaşmak için kelimeyi yeniden canlandırması, ona günlük dildekinden farklı anlamlar yüklemesi gerekir (Özkan, 2015, s. 70).

Fakat *Altun Yaruk*'u tam anlamıyla bir edebî metin olarak da göremeyiz. Çünkü “edebî metinler sanat metinleri içinde yer alır. Bunlar doğrudan bilgi iletmek veya öğretmek amacıyla değil, yaşatmak amacıyla oluşturulur” (Özkan, 2015, s. 72). Halbuki dinî bir metin olan *Altun Yaruk*'un yazılma amacı dinî bilgileri öğretmektir ve bunun için metinde sık sık Budist öğretinin ana kavramlarının açıklamalarına yer verilir.

Edebî metinlerin dili ve üslubu ait olduğu çevreye ve döneme bağlıdır:

Edebî metinler, sosyal bir çevrenin ürünü olarak ortaya çıkarlar. Bu bakımdan ortaya çıktıkları dönemden, kendisini çevreleyen toplumsal ve kültürel yapıdan, kendi dışındaki başka iletişim imkânlarından bazı öğeler de içerirler. O nedenle metni incelemek, değerlendirmek ve yorumlamak için yazıldığı dönemin dilini, kültür değerlerini bilmek gerekir (Özkan, 2015, s. 75).

Altun Yaruk'u da anlamak için onun yazıldığı dönem ve çevreyi araştırmak gerekir. Şöyle ki Budist çevreye ait olan bu eserin içeriği bütünüyle bu öğretiyi üzerinde kurulmuş, dili de bu çevreye ait diğer metinlerle ortak özelliklere sahiptir. Bunun yanı sıra eserin üslubu da Budist çevresi Eski Uygur metinleri için ortak olan bir üsluba dayanır.

Edebî eserlerin dilini günlük dilden farklı kılan özellikleri aslında günlük dilin kendisinden kaynaklanır, onun öğelerinin farklı şekilde kullanılması ve anlamlandırılması ile ortaya çıkar: “Günlük dilin söz değerlerine yeni anlamlar yükleyebilir. Kelimelerin yan anlamlarından, mecaz anlamlarından, çağrışımlarından yararlanarak, onlara, anlatmak istediğine uygun yeni boyutlar kazandırır” (Özkan, 2015, s. 73).

Altun Yaruk'un üslubu edebî eserlere has olan özellikleri de barındırır ve bu özelliklerden biri de tekrarlardır. “Düşüncenin dildeki yansıması olan cümleleri daha etkili duruma getiren ve dilin ifade gücünü yükselterek anlam sınırlarını çizme imkânı bulunan tekrarlı yapılar Türkçenin en eski dönemlerinden bugüne kadar farklı şekillerde kullanılmıştır” (Hirik, 2018, s. 43).

Normalde metinde tekrarın kullanımı fazlalık olarak görülse de edebî metinlerde bu tekrarlar özel görev üstlenir, onları başka metinlerden ayırır: “İşte bunun içindir ki, dilde

kullanmak zorunda olduğu tekrarlara daha estetik bir görünüm verme, hatta onları gizleme, çabucak görülmeyecek biçime sokma çabası söz konusudur. Bunun en güzel yolu söz sanatlarıdır” (Üstünova, 2001, s. 236).

Doğan Aksan tekrar kavramını karşılamak için yineleme terimini kullanır ve onun metindeki görevinin metinde belirtilen fikirleri vurgulamanın yanı sıra metne ritim katmak da olduğunu gösterir: “Yinelemeler, ister bir ya da birden çok sözcükte, ister dizelerde, isterse dizelerin oluşturduğu öbeklerde görülsün, şiiri okuyan/dinleyende belli tasarımların, yargıların vurgulanmasını sağlarken bunun yanı sıra belli bir ritim meydana getirebilir” (Aksan, 2004, s. 48). Bu özel olarak şiir dili için söylenmiş olsa da tekrarların belirli kavramları vurgulaması ve bunu yaparken aynı zamanda metne ritim katması düzyazı için de geçerlidir. Bunu aşağıda *Altun Yaruk*’tan gösterdiğimiz örneklerde de görebiliriz.

Metne edebî nitelik katan tekrarlar aynı zamanda Eski Türk şiirinin önemli kurucu öğelerindedir: “Buna göre yinelemeler, ikilemelerin yer değiştirmesi, eş değerli seslerin kullanımı, terim ve özel adlardan yararlanma ve aynı kökten sözcük kullanımı şairlerin işini kolaylaştıran usullerdedir” (Besli, 2021, s. 89). Bu yalnızca tekrarlar değil, bütün söz sanatları için geçerli bir durumdur:

Söz sanatları aracılığıyla dile güzellik, orijinallik, anlatım zenginliği gibi nitelikler kazandırılmaktadır. Bu nedenle Türk edebiyatının ilk dönemlerinden beri kullanılmakta, meydana getirilen eserlere -özellikle manzum eserlere- bu yolla anlam genişliği, derinliği verilmeye, okuyucu üzerinde yoğun etkiler bırakılmaya çalışılmaktadır (Üstünova, 2001, s. 235).

Tekrarlar dinî metinlerin kurulmasında da önemli role sahiptir:

Yeni bir dine ait terminolojinin kavranması için manzum metinler sıklıkla pragmatik bir amaçla kullanılmıştır. Şiir dilinin sahip olduğu ahenk unsurları vasıtasıyla (tekrarlar, aliterasyonlar, kafiye düzeni vb.) inanırların yabancı olduğu bu terimlerin öğrenilmesi ve akılda tutulması kolaylaştırılmıştır (Besli, 2021, s. 92).

Dinî metinlerin anlattıkları tekrarların kullanımı ile pekiştirilir ve akılda kalıcı bir duruma getirilir.

Tekrarlar farklı terimlerle adlandırılmıştır: İkileme, ikizleme, üçleme, yineleme, tekrar vb. (Hirik, 2018, s. 44). Hirik bunların fonetik, morfolojik, leksik ve sentaktik tekrarlı yapılar gibi türlerini belirler (Hirik, 2018, s. 44). Bununla beraber tekrarların farklı türleri de olduğu belirtilir:

Özellikle iletişimsel bir araç olarak dil kullanıcısının karşısındakine bir düşüncüyü aktarma isteği ile daha vurgulu ve pekiştirilmiş bir ifade için tekrarlara başvurduğu gerçeği dışında, evrensel literatürde anadiplosis, anaphora, antimetabol, climax, epanadiplosis, epanalepsis, epistrophe, epizluxis vb. gibi adlarla anılan üsluba yönelik sanatlar için tekrarların kullanıldığı bilinmektedir (Ağca, Azılı 2020, s. 119-120).

Kerime Üstünova’ya göre tekrarlar yoluyla oluşan söz sanatları şunlardır: aliterasyon, asonans, cinas, îade, kalb, müşakele, reddü’l-acüz ale’s-sadr, seci, tard ü aks, tedvir, tekrir, teşbih (Üstünova, 2001, s. 236).

Tekrarların farklı kullanım amaçları vardır, bunlar metnin üslubu, anlamı ile ilişkili olabildiği gibi, metinde bağdaşıklık kurulması amacı da taşır. Tekrar çoğunlukla anlamın kuvvetlendirilmesi ve pekiştirilmesine yardımcı olur. Tekrarın kullanım amaçları şöyle gösterilir: “sözce ya da tümcede aynı sözcüğün ya da sözcük biçiminin anlamı pekiştirmek, anlatıma güç kazandırmak, süreklilik bildirmek, karşılaştırma yapmak ya da çokluk ifade etmek” (Burgucu, 2019, s. 1), “vurgu, açıklama, pekiştirme, belirtme” (Balyemez, 2011, s. 226), “şiir dilinde söylenenin akılda kalmasını kolaylaştırması ve etkiyi arttırması” (Kalsın, 2016, s. 134). Tekrarlar metnin anlamının kuvvetlendirilmesinin en önemli araçlarından biridir: “Metin içinde yerinde yapılan tekrarlar, metni her yönden güçlü kılar” (Balyemez, 2011, s. 227).

Tekrarların metinde üstlendiği görevlerden biri de metinde bağdaşıklık sağlamak, metindeki fikir ve kavramların birbiri ile ilişkilendirilmesini sağlamaktır. Tekrarlar metinde bağdaşıklık sağlamak için en önemli araçlardan biridir.

Bağdaşıklık metinselliği meydana getiren ölçütlerden biri olarak görülür (Lüleci, 2016, s. 600). Bağdaşıklık “bir metni meydana getiren cümle veya yargılar arasındaki anlam bağlantısının dil öğeleri ve dil kuralları aracılığıyla sağlanması” olarak tanımlanabilir (Balyemez, 2020, s. 135). Buradaki dil öğeleri sözlük birimleri ve gramer yapılarından oluşur: “Bağdaşıklık basitçe cümleyi belirli sözcüklerin veya gramer özelliklerinin o cümleyi metinde ondan önceki (yahut sonraki) cümlelere bağlama yolu (yöntemi) olarak nitelendirilebilir (Hoey, 1991, s. 2). Yani metinde bağdaşıklık sağlamak için sözcükler, onların farklı şekilleri, yardımcı sözcükler, sözcük öbekleri ve bu dil öğeleri arasındaki çeşitli ilişkiler esas alınır. Sözcüklerin ve sözcük öbeklerinin tekrar kullanımını da bağdaşıkların kurulmasına yardım eder.

Bağdaşıklık sadece dil birimleri ve onlar arasındaki dilbilgisel ilişkilerle sınırlandırılmaz. Bağdaşıklık çeşitli yollarla metinde bir anlam ve anlatım bütünlüğünün kurulmasıdır: “Metinselliğin temel ölçütlerinden biri olan bağdaşıklık, bir ögenin söylemdeki yorumunun, bir başka ögeye bağlı olduğu durumları kapsar” (Subaşı Uzun, 1995, s. 36). Bağdaşıklık ayrı ayrı öğeleri birbirine bağlamakla metinde bir bütünlük sağlar: “İyi kurulmuş bir metinde metni oluşturan unsurları birbirlerine sınıksız bağlayan, “bir yazının metin olmasını sağlayan, metin içi ilişkileri kuran dille ilgili özelliklerin tümü”ne bağdaşıklık adı verilir” (Uzun, 2017, s. 723).

“Tümcelerin birbirlerine eklenerek bir metin oluşturmasını sağlayabilmek için uyulması gereken ölçütlerden bazıları doğrudan metnin yüzey yapısıyla, yani sözcük ve sözdizimi düzeyiyle ilgilidir ve bunlar metnin kendi içinde uyumlu olmasını sağlar” (Onursal, 2003, s. 8). Bağdaşıklık da bunlardan biridir. Bağdaşıklık metnin yüzey yapısı ile ilgili özelliklerdendir çünkü bağdaşıklık metnin şekilsel görünümünde bulunur ve buradan hareketle metnin anlamının kurulmasına yardımcı olur.

Bağdaşıklık yalnızca yüzey yapıyla ilgili olmakla kalmayıp, yüzey yapıda bulunan dil öğeleri arasındaki çizgisel ilişkilere dayanır: “Bu anlamda bağdaşıklık, göndergesel veya anlamsal olarak birbirine bağlı tümceler arasındaki çizgisel ilişkileri ifade eder (Reinhart 1980: 168)” (Lüleci, 2016, s. 603). Tekrarlar da çizgisel ilişkiler oluşturur çünkü onlar ardışık cümleler arasında, hatta birbirinden uzak cümleler ve daha büyük metin unsurları arasında ilişki kurar.

Buna rağmen bağdaşıklıkla anlamla ilişkisi de dikkatten kaçmaz. Halliday ve Hasan onu anlamsal bir kavram olarak ele alırlar: “Bağdaşıklık kavramı anlamsal bir kavramdır; metinde bulunan ve onun metin olarak nitelendirilmesini sağlayan anlam ilişkilerini tanımlar” (Halliday & Hasan, 1976, s. 5). Halliday ve Hasan bağdaşıklık öğelerini 5 sınıfa ayırmışlardır: conjunction (bağlama), reference (atıf, istinad), substitution (yerine geçme), ellipsis (düşme), lexical cohesion (sözcüksel bağdaşıklık) (Halliday & Hasan, 1976). Hoey’e göre “bağdaşıklık öğelerinin bu sınıfları için ortak olan özellik hepsinin tekrarın yollarından olmasıdır” (Hoey, 1991, s. 6).

Bağdaşıklıkla sağlayan farklı unsurların varlığı gösterilir. Bunlardan biri de tekrarlardır. Örneğin, Halliday ve Hasan sözcük bağdaşıklıkla yahut sözlüksel bağdaşıklıktan (lexical cohesion) söz eder ve onun bir türü olarak tekrar yahut yinelemeleri (reiteration) gösterir (Balyemez, 2020, s. 136). Buradaki *lexical cohesion* teriminin sözlüksel bağdaşıklık olarak çevrilmesi Balyemez’e göre doğru değildir çünkü “metin oluşumunda ve anlamlandırılmasında kelimenin sözlükteki anlamı değil de metindeki anlamı önemlidir” (Balyemez, 2020, s. 164). Ve bu nedenle de Balyemez bu terimi karşılamak için “kelime bağdaşıklıkla” ifadesini kullanır ki bu da kabul edilebilir bir çeviridir. *Lexical* terimi Türkçeye “sözcüksel” olarak da çevrilebilir çünkü o yalnızca sözlük değil, aynı zamanda sözcüklerle de ilgilidir. Şöyle ki sözcüğe *lexical unit* de denir. Bu nedenle de ona “sözcüksel bağdaşıklık” da diyebiliriz.

Tekrarların genelde sözcüksel bağdaşıklıkla dahil edildiğini görürüz (Subaşı Uzun, 1995, s. 77; Uzun, 2017, s. 725-726). Burada çoğunlukla sözcüklerin tekrarı böyle bir düşünceyi ortaya çıkarır.

Tekrarlar bağdaşıklıkla oluşturulmasında önemli rol oynar: “Tekrarların en büyük özellikleri, cümlelerin birbirine bağlanmasına, bir bütünün oluşmasına hizmet etmektir” (Üstünova, 2001, s. 236). *Altun Yaruk* metninde bağdaşıklıkla sağlanmasında en yaygın öğeler tekrarlardır. Bu metnin daha iyi anlaşılmasının yanı sıra anlamın da pekiştirilmesine yardımcı olur. “Yinelemeler bağdaşıklık yapısı oluştururken metnin içerik bütünlüğünü sağlamada da belirgin değerler yüklenmektedir. Bu tür yinelemeler bağdaşıklık sağlamanın ötesinde açık bir pekiştirme işlevi yerine getirmektedir” (Parlak, 2009, s. 106). Metinde tekrarlarla bağdaşıklıkla kurulması en küçük öğeden en büyüğüne kadar gerçekleşebilir:

Seslerin, eklerin, sözcüklerin, sözcük öbeklerinin tekrarı, cümle kuruluşlarının, cümle yapılarının tekrarı koşullandırır. Aynı kuruluşlu cümlelerin gelişmesi, anlam tekrarına yol açar; cümle anlamlarını birbirine yakıştırmağa bilendir. Bütün bu olaylar birden çok cümleyi sınıksız birbirine bağlar (Üstünova, 2001, s. 235-236).

Bağdaşıklık öğesi olarak tekrarlar aşağıdaki gibi tanımlanır: “Aynı sözlük birimlerinin veya eşanlamlı sözcüklerin veya birlikte kullanılan aynı sözcük sınıfının üyelerinin birbirine daha yakın veya çok da uzak olmayan iki yahut daha fazla cümlede yer alması belirli şartlar altında bağdaşıklık olabilir” (Gutwinski, 1976, s. 80). Halliday ve Hasan *reiteration* (yineleme) dedikleri tekrarı şöyle anlatırlar: “Yineleme sözcüksel bağdaşıklıkla öyle bir şeklidir ki bir taraftan bir sözlük biriminin tekrarı, diğer taraftan bir sözlük birimine atıfta bulunmak için daha genel bir sözcüğün kullanımı ve bunların arasındaki çeşitli şeyler -eşanlamlı sözcükler, yakın anlamlı sözcükler ve daha genel anlamlı sözcükler- ile kurulur (Halliday & Hasan, 1976, s. 278). Görüldüğü gibi onların ele aldığı yineleme kavramı bizim burada bahsettiğimiz

tekrarlardan daha geniştir. Şöyle ki onlar yalnızca sözcüklerin tekrarını değil, anlamların tekrarını da esas alırlar.

Sözcüksel bağdaşıklıkla ilgili olan tekrarda bağlaçlar, edatlar gibi dilbilgisel görev üstlenen sözcüklerin bulunması konusu tartışmalıdır. Gutwinski bu konuda şöyle yazar: “Bu yüzden dilbilgisel bağdaşıklık adı altında öğrenilen bütün ögeler, aynı zamanda diğer kapalı sistem ögeleri, ön takılar bağdaşıklıkla ilgili sözcüksel özelliklerinin incelenmesinin dışında tutulacaktır” (Gutwinski, 1976, s. 80). Hoey de yardımcı sözcüklerin tekrarını sözcüksel bağdaşıklıktan ayırır (Hoey, 1991, s. 53). Onlar tekrarları yalnızca bağdaşıklık ögeleri olarak ele aldığı için yalnızca belirli bir kavramı karşılayan sözcükleri bu kategoriye dâhil ederler. Bu tür sözcüklerin tekrarı diğerlerinden farklı olarak metinde daha önce kullanılmış bir kavrama atıfta bulunmaz. Fakat onların tekrarı da metinde bağdaşıklıkla sağlanması için önem arz eder, metnin parçaları arasında ilişkiyi güçlendirmekle metni bir bütün hâline getirir.

Metinde bağdaşıklıkla ilgili olarak da tekrarların farklı türleri belirlenmiştir. Bunlardan biri ve en yaygın basit sözcüksel tekrarlardır: “Sözcüksel bağdaşıklıkla ilgili en açık örneği aynı sözlük biriminin birbirine bitişik iki veya daha fazla tümce yahut cümlede aynı anlamda kullanılmasıdır” (Gutwinski, 1976, s. 80). “Basit sözcüksel tekrar artık metinde yer almış bir sözcüğün kapalı dilbilgisel paradigma yönünden tamamen açıklanabilir bir şekli aşmayacak kadar değişikliğe uğrayarak tekrarlanmasıdır” (Hoey, 1991, s. 53). Yani basit sözcüksel tekrarda aynı sözcük veya onun biçimbirimsel şekilleri tekrarlanır.

Türkçede bağdaşıklıkla ilgili kurulmasında en önemli araçlardan biri zamirlerdir. Onlar gönderim ögeleri arasında gösterilir. (Subaşı Uzun, 1995, s. 40). Eski Uygur metinlerinde bağdaşıklık oluşturma amacıyla, gönderim ögesi olarak zamirlerin kullanımı değil, önceki sözcüğün tekrarı görülür. Aynı özellik Türkçenin önemli kaynaklarından olan *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde de görülür:

Bu tür tekrarların öncelikli amacı, olayı alıcıya daha açık aktarma çabasıdır. Özellikle sözlü anlatım sırasında hangi hareketin kim tarafından yapıldığı alıcı tarafından karıştırılabilir. Anlatıcı, bu karışıklığı engellemek için aktarım sırasında sık sık özne tekrarı yapmıştır. Bunun yanında metnimizde bazı kelime ve kelime gruplarının özellikle vurgulanmak istendiği için eksilti, zamir kullanma, sıralı cümle oluşturma vb. yollara başvurulmadığını, ilgili birimlerin tekrar edildiğini gördük (Balyemez, 2011, s. 239).

Leyla Subaşı Uzun bu tür yinelemelerin Tonyukuk metninde sayıca fazla olduğunu belirtir (Subaşı Uzun, 1995, s. 77). Bu özellik aynen *Altun Yaruk*'ta ve diğer Eski Uygur metinlerinde de korunmuştur. Onlarda da metnin bağdaşıklıkla sağlanması, önceki cümleyi veya cümleleri hatırlatmak için orada geçen ögelerin kullanımı esas alınır, bu ögeler çoğunlukla olduğu gibi kullanılır, zamire dönüştürülmez.

Altun Yaruk'taki tekrarların kullanım şekilleri ve görevlerini esas alarak birkaç farklı türü gösterilebilir:

1. Metnin daha önceki cümlesinde geçen bir sözcük veya ifadenin daha sonraki cümlede tekrarlanması;
2. Bir cümlenin sonundaki sözcüğün sonraki cümlenin başında tekrarlanması;

3. Anafora, ardışık cümlelerin veya mısraların aynı sözcük veya sözcük grupları ile başlaması;
4. Epifora, ardışık cümlelerin veya mısraların aynı sözcük veya sözcük grupları ile bitmesi;
5. Aynı kökün ve ondan türetilmiş sözcüklerin tekrarı;
6. Aynı sözcüğün farklı gramer yapılarının kullanımı;
7. Tekrardan oluşan ikilemelerin tekrarı;
8. Sözcüklerin simetrik tekrarı, aynı cümlede birbirine benzeyen tekrar yapılarının simetri oluşturması;
9. Yardımcı sözcüklerin tekrarı;
10. Cümlenin veya onun belirli bir kısmının tekrarı.

***Altun Yaruk*'ta Tekrarların Kullanımı**

Yukarıda da belirtildiği gibi *Altun Yaruk*'ta tekrarlar oldukça yaygındır ve çeşitli görevler taşır. Bu yazıda *Altun Yaruk*'ta görülen tekrarların kullanım nedenleri ve özellikleri incelenecektir. Makalede *Altun Yaruk*'tan verilmiş örnekler Ceval Kaya'nın *Uygurca Altun Yaruk* adlı kitabından alınmıştır, örneklerin çevirisi makalenin yazarına aittir.

Metnin Daha Önceki Cümlesinde Geçen Bir Sözcük veya İfadenin Daha Sonraki Cümlede Tekrarlanması

Altun Yaruk'ta tekrarın en yaygın şekli metinde daha önceki cümlelerdeki sözcüklerin sonraki cümlelerde farklı yerlerde tekrarıdır. Bu tür tekrarlar metinde bağdaşıklığı sağlar, önceki cümledeki konunun hatırlatılmasına ve sonraki cümleyle önceki arasında bağlantı kurulmasına yarar.

Ötrü ol uğurta bu çambudıvit yirtünçü yir suv bay barımlıg bodun kara kök kalık ärtingü ögrünçlüg sevinçlig bolğaylar. Kaçan yalañuklar bu muntağ mänilig tonlıg ögrünçlüg sevinçlig boltuklarınta ötrü ançada bu nom ärdinig artukrak ayasunlar ağırlasunlar (VIII. 17b. 4-12) ‘Sonra o yerde bu çambudıvit dünyasındaki, yer su, zengin halk, gök yüzü, çok sevinçli olurlar. Ne zaman insanlar bu gibi mutlu, sevinçli olurlarsa o zaman bu dinî öğreti mücevherine oldukça çok saygı duysunlar, değer versinler’.

Burada önceki cümledeki *ögrünçlüg sevinçlig bolğaylar* ifadesi sonraki cümlede *ögrünçlüg sevinçlig boltuklarınta* şeklinde tekrarlanır. Böylece “mutlu, sevinçli olmak” kavramı bir daha hatırlatılarak metnin daha iyi anlaşılmasının sağlanması hedeflenmiştir. Bununla birlikte iki cümle arasındaki ilişki kuvvetlendirilerek metne bağdaşıklık katılmıştır.

Antağ tınlığlar kim bu nom erdini tıltağında bu ok közünür ajunta ädgü tüşkü tügdüçi, birök ädgü tüşkü tügdüçilär ärsär, kimlär tügdilär erki tip muntağ sakınçtıñızlar tursar, amtı bu sakınçtıñızlar iyin bu nom erdini tıltağında edgükä tügmiş tınlığlarıg sözlämiş kargäk (S. 1b. 16 – S. 2a. 1) ‘Öyle canlılar ki bu dinî öğreti mücevheri sayesinde bu görünen dünyada iyi bir ödüle ulaşacaklar, eğer iyi ödüle ulaşacaklarsa kimler ulaştılar ki diye böyle bir düşünceniz olursa, şimdi bu düşüncenizden dolayı bu öğreti mücevheri sayesinde iyiye ulaşmış canlıları söylemek gerek’.

Ança yorıyu anıñ ara bir balık kapıǵı közünti. Ol balık kapıǵça kigürüp bir bük içiñä iltip taǵdın yınak üzläntürtilär. Taǵdın yınakda körsär män törtä ärkliǵ kan olurur (S. 6b. 9-15) ‘Öylece giderek onların arasında bir şehir kapısı görüldü. O şehir kapısından içeri geçirip bir orman içine gönderip, dağ yönünden yukarı kaldırırlar. Dağ yönünde bir de ne görsem, dört güçlü han tahtta oturuyor’.

Hoey metin yapıcı tekrarlar “şans eseri” tekrarı birbirinden ayırır (Hoey, 1991, s. 56). *Altun Yaruk*’taki tekrarların şans eseri olmadığı, onların kullanımının metinde düzenli olduğu için çevirmen kararı olarak nitelendirilebileceği, metnin oluşturulmasında önemli rol oynadığı, bu nedenle de metin yapıcı tekrar olduğu söylenebilir.

Bir Cümlelinin Sonundaki Sözcüğün Sonraki Cümlelinin Başında Tekrarlanması

Tekrarın bu kullanımında da yukarıdaki gibi önceki cümledeki sözcük sonrakinde tekrarlanır ancak burada tekrarlanan sözcüklerin yeri bellidir. Yani önceki cümlelinin son sözcüğü veya sözcük grubu sonraki cümlelinin başında tekrarlanır. Bu da metnin seslenme açısından daha ilginç ve güzel görünmesine yardımcı olur.

Tekrarın bu türü “çifte tekrar” olarak isimlendirilir: “Çifte yineleme veya çifte tekrar bir cümlelinin ya da dizenin sonundaki kelime ya da kelime gruplarının takip eden cümlelinin ya da dizenin başında tekrar edilmesi ile meydana getirilen biçimbirimsel yinelemelere çifte yineleme denir” (Özkan, 2011, s. 1652). Bu söz sanatına divan şiirimizde “iâde” denir (Özkan, 2011, s. 1652; Dilçin, 2009, s. 486).

Kin bir tuşda kız aş tıltaǵında ud koyun toñuz kaz ödiräk taǵıda ulatı üküş tälim özlüǵläriǵ ölürip uluǵ aş içǵü kultı. Aş kulu tükätmişdä kin on kün ertmäzkän ötrü ol bāǵ bäliltäǵ ağır iglädi. İncip igläyü birlä ök sav söz kodup tutar kapar ärkän ölüp bartı. Ölüp bütün ätözi tumılıp, tāk yalıñuz yüräki taşında bir tançu eti tumılmadı (S. 2b. 10-22) ‘Sonra bir yerde sıcak yemek sebebinden inek, koyun, domuz, kaz, ördek, tavuk ve bunlardan başka birçok canlıları öldürüp büyük yemek, içki hazırladı (ziyafet verdi). Yemeği hazırlayıp bitirdikten sonra, daha on gün geçmeden, o bey ağır korkunç bir hastalığa yakalandı. Ancak hastalanmasıyla birlikte sözlerini koyup tutuyor, kapıyorken (konuşup anlıyorken) ölüp gitti. Ölerek bütün vücudu dondu, bir tek yüreğinin dışında bir parça eti donmadı’.

Bu örnekte zincirleme tekrarlar görmekteyiz. Üç kez önceki cümlelinin son sözcüğü veya sona yakın olanı sonraki cümlelinin ilk veya ilke yakın sözcüğü olarak tekrarlanmış, sona doğru ise cümlelinin sonundaki sözcük (*tumılıp*) bir sonraki cümlelinin sonunda tekrarlanmıştır (*tumılmadı*). Burada sonraki cümleyi öncekine bağlamakla metin bütünlüğü ve anlamının kolaylığı sağlanmıştır. Tekrarlar metne okuma kolaylığı ve seslenme güzelliği de katmıştır.

Olar barça korkup bäliläp irak tüzdilär kaçdılar. Olarnıñ tüzmişin körüp ol Kuotau atlıǵ bāǵ ötrü olarnı okıyu inçä tip tidi (S. 3a. 9-13) ‘Onlar hepsi korkarak, ürkererek uzağa kaçtılar. Onların kaçtığını görüp o Kuotau adlı bey sonra onları çağırıp şöyle dedi’.

Bu örnekte de görüldüğü gibi, bazen son değil, ondan bir önceki sözcük sonraki cümlede tekrarlanır. Bu örnekte anaför da görülür: *olar*.

Män ol bāǵniñ özinkä tägdükdä koyunıntın bir kaǵda bitig üntürüp maña okıdı. Okısar män ol bitig içintä ol künki biziñ aşda ölürgüçi ud koyun toñuz başlap tınlıǵlarınıñ savı turur.

Savın inçä tir (S. 3b. 7-13) ‘Ben o beyin kendine ulaştığımda koynundan bir mektup çıkarıp bana okudu. Ben okuyunca o mektubun içinde bizim o günkü yemeğimizde öldürülecek inek, koyun, domuz başta olmak üzere, diğer canlıların da sözü durur. Sözüünü şöyle der’.

Anafor ve Epifor

Anafor ve epifor tekrarın türlerindedir ve bunlar tekrarlanan ögelerin metindeki yerine göre belirlenir. Şöyle ki anafor ardışık cümle veya mısraların başında aynı sözcüklerin kullanımı, epifor ise ardışık cümle veya mısraların sonunda aynı sözcüklerin kullanımıdır. Bu iki terimin Türkçe karşılığı olarak önyineleme ve sonyineleme sözcükleri de kullanılır (Aksan, 2004, s. 49).

Anafor

Bir sözcüğün mısra veya cümlelerin başında tekrar edilmesine önceleme ya da anafor denir: “Önceleme ya da bir sözcüğün mısra başında tekrar edilmesi, Türk edebiyatının yalnız klasik döneminde görülen bir düzenleme değildir, zira İslam öncesi eski Türk şiirinde mısra başında (ön ses), ortasında ve sonunda kafiye kullanımı söz konusuydu” (Aslan, 2010, s. 2). Bu terimin Türkçe karşılığı olarak yukarıda belirtilen “önyineleme” sözcüğü dışında “ön tekrar”, “mısra başı tekrarı” sözcüklerinin de kullanıldığı görülür (Özkan, 2011, s. 1651).

Altun Yaruk nazımla yazılmasa da yer yer nazım özellikleri gösterir. Anafor da bu özelliklerden biridir. Cümlelerin ve cümlenin bir bölümünün başında sözcüklerin ve sözcük gruplarının tekrarı anaforu oluşturur.

Altun Yaruk’ta bu özelliği taşıyan bazı parçaların şiir örnekleri olduğu söylenebilir. Şöyle ki mısra başında sözcük tekrarı Eski Türk şiirinin özelliklerindedir: “Eski Türk şiirinde mısra başında redif/sözcük kullanımıyla ilgili örneklerle de karşılaşmaktayız” (Aslan, 2010, s. 4).

Alku nomuğ bilir män. Alku nomuğ ukar män. Alku nomnuğ barınça alku nomnuğ uğurınça tözin tüpin adıra üdürä ukar män (VIII. 22b. 2-7) ‘Bütün dinî öğretiyi biliyorum. Bütün dinî öğretiyi anlıyorum. Bütün dinî öğretinin hepsini, bütün dinî öğretinin sayısınca derinden ayrı ayrı anlıyorum’.

Alp bilgülık nomlarığ ötgürü toplu bilip ukup alku nomlarığ barçanı könisinçä ukmuşka könisinçä tuymuşka könisinçä körmişkä anın bu avant tiltağın män teñrilär urunğutu könisinçä biltäçi sançanaçavı tip atım täginür (VIII. 22b. 23) ‘Güçlü bilge dinî öğretileri sonradan toplu şekilde bilerek düşünüp, bütün dinî öğretilerin hepsini gerçeği gibi düşünmesine, gerçeği gibi duymasına, gerçeği gibi görmesine, onun bu sebebini gerçeği gibi bilecek olan ben tanrıların dövüşsüyüm, adım Sançanaçavıdır’.

Epifor

Mısraların veya cümlelerin sonunda aynı sözcüklerin kullanımı epifordur. Epifor teriminin Türkçe karşılığı olarak sonyineleme dışında ardışık yineleme ve artyineleme terimleri de kullanılır (Özkan, 2011, s. 1652). *Altun Yaruk* tam olarak nazımdan oluşmamışsa da şiire has özellikler de gösterir. Burada cümlelerin sonunda sözcüklerin tekrarı ile epifor ortaya çıkar. Epifor cümlenin veya dizinin sonunda geldiği için metinde ritmi sağlamanın yollarından biridir. Fakat şunu da belirtmek gerekir: “Art yineleme, yalnızca ritim değil, anlamı pekiştirme ve vurgulama görevi de üstlenir” (Mangır, 2023, s. 1892). Yani epiforun ortaya çıkmasında salt

ritmik amaç dışında anlamsal bir yaklaşım, metni daha anlaşılır kılabilmek kaygısı da önem arz eder.

İnçä kaltı äñ ilki alku nomlarnıñ edgüsin ayıǵın adırtlamakka tayanıp, ikinti kara nomlartın irak kitip yürüñ nomlarıǵ tutmakka tayanıp, üçünç sansarıǵ irmämäk nurvanıǵ sevmämäkkä tayanıp törtünç buyanlı bilgä biliglig yoriǵlarıǵ tüpüktürmäkkä tayanıp törtünç buyanlı bilgä biliglig yoriǵlarıǵ tüpüktürmäkkä tayanıp bişinç abışik kılmaklıǵ törü üzä burkanlar sanınǵa kirmäkkä tayanıp, bu ärür biş. Munta yenä bodısatavlar äñ ilki alku nomlarnıñ edgüsin ayıǵın adırtlamakka tayanıp, bütmiş bışmış bilgä bilig paramıtıǵ nätägin bütürürlär (IV. 53b. 11-24) ‘Nasıl ki en önceki bütün dinî öğretilerin iyisini, kötüsünü ayırmaya dayanıp, ikinci kara dinî öğretilerden uzak durup dinî öğretileri tutmaya dayanıp, üçüncü sansarayaya ermemek, nirvanayı sevmemeye dayanıp, dördüncü sevaplı, hikmetli yöntemleri (yolları) kullandırmaya dayanıp, beşinci takdis edilmeli (kutlanması, kutsallaştırılması) kanunla budalar sayısına girmeye dayanıp, bunların sayısı beştir. Bundan sonra yine bodhisattvalar en önceki bütün dinî öğretilerin iyisini, kötüsünü ayırmaya dayanıp, olgunlaşarak tamamlanmış hikmeti nasıl yazarlar’.

Anafor ve Epiforun Birlikte Kullanımı

Altun Yaruk'ta tekrarlar o kadar yaygındır ki bazı örneklerde tekrarın birkaç türü bir arada görülür. Anafor ve epiforun da birlikte kullanıldığı örnekler var. Yani ardışık cümlelerin veya cümlelerin bir kısmının önünde ve sonunca sözcük ve sözcük dizilerinin tekrarına rastlanır.

Mäniñ alp sakınǵuluk bilgä biliglig yarukum bar ärür mäniñ alp sakınǵuluk bilgä biliglig yıçınım bar ärür. Mäniñ alp sakınǵuluk bilgä biliglig yoriǵım bar ärür mäniñ alp sakınǵuluk bilgä biliglig yükmäkim... (VIII. 22b. 7-15) ‘Bunu böylece bütün bu dinî öğretileri bilebiliyor, düşünebiliyorum. Benim güçlü, düşünceli, hikmetli ışığım var. Benim güçlü, düşünceli, hikmeti toplamam... Benim güçlü, düşünceli, hikmetli gidişim var. Benim güçlü, düşünceli, hikmetli toplum...’

Bu örnekte cümlelerin önü ve sonu aynıdır, yalnızca içindeki bir sözcük değişir.

Kayu bälǵükä atkanmamak ärsär ol çınju tigmä ertüǵtäǵ kirtü töz ol ok ärür. Kayu ertüǵtäǵ kirtü töz ärsär, ömämäk yemä ol ok ärür (IV. 46a. 15-19) ‘Hangi belirtiyeye bağlanmamak ise o en hakiki gerçek esastır. Hangisi en gerçek esas ise düşünmemek de odur’.

Bu örnekte cümlelerin ilk sözcüğü (*kayu*) ve son sözcükleri (*ol ok ärür*) aynıdır. Burada tekrarı biraz daha güçlendirmek için birinci cümlelerin sonuna doğru kullanılan kısım (*ertüǵtäǵ kirtü töz*), ikinci cümlelerin ilk sözcüğünden sonra da kullanılmıştır.

Aynı Kökün ve Ondan Türetilmiş Sözcüklerin Tekrarı

Tekrarın bu türü söz sanatları arasında iştikak olarak bilinir. Özkan ise buna çok ekli yineleme der (Özkan, s. 1653). Bunlara yapım ekli morfolojik tekrarlı yapılar da denir: *vakitli vakitsiz* (Hirik, 2018, s. 51).

Aynı kökün farklı eklerle kullanımına çok ekli yinelemeler adı verilir: “Aynı kökten türemiş değişik yapım ve çekim ekleri almış bir kelimenin yinelenmesiyle yapılır. Yenilenen kelime bir taraftan atasözünde ahengi sağlarken diğer taraftan da sözün hafızada kalıcı olmasına yardımcı olur” (Özkan, 2011, s. 1653). Bu tür tekrarların kullanımında çok dikkat çeken bir

özellik de metinde ahengin sağlanması ve metnin ses yapısının daha edebî bir hâl almasıdır: “Sözcük yinelemeleri ve onların türemiş şekilleri ahengin sağlanmasında ve biçimin arkasında verilen bilginin pekiştirilmesinde önemli bir görev üstlenir” (Parlak, 2009, s. 233).

Aynı kökten sözcüklerin kullanımı bağdaşıklığı sağlayan yöntemlerden biridir (Subaşı Uzun, 1995, s. 84). Bu özellik *Kutadgu Bilig*'de de yaygındır ve orada da bağdaşıklık araçlarından biridir: “Metinde aynı kökten sözcükler -çoğu zaman aynı beyitte- bazen anlam alanı genişleyerek veya daralarak bazen de sözcük türü değişerek sözcüksel bağdaşıklık sağlamak için kullanılmıştır” (Kalsın, 2016, s. 139).

Yukarıda tekrar ve bağdaşıklığın ilişkisine değinildi. Araştırmacılara göre, aynı kökten gelen sözcüklerin kullanımı da bağdaşıklığı sağlamaya yardımcı olur (Gutwinski, 1976, s. 81). Bağdaşıklık aracı olarak aynı kökten oluşmuş farklı sözcüklerin tekrarına karışık tekrar denir: “Burada iki sözlük birimi ortak bir anlamlı biçim birimini paylaşır ancak şekil olarak aynı değildirler yahut şekilce aynıdır fakat farklı dilbilgisel işlev sahiptirler” (Hoey, 1991, s. 53). Böylece karışık tekrarda ya aynı sözcüğün farklı yapım ekleri almış şekilleri veya yapım eksiz ve yapım ekli şekilleri aynı metinde geçer ya da bir sözcüğün yapım eki almamış fakat farklı sözcük türlerine ait şekilleri kullanılır (Hoey, 1991, s. 56).

Altun Yaruk'ta bunun çok sayıda örneklerine rastlanır.

Birök kayu orunta bu nom ärdinig nomlayur ärsär, ol nomladaçı nomçınıñ asan tüpintä barıp ätözümün körkitmädin nomçı adakın topum üzä kötürü tutup bu nom ärdinig eşidü tınlayu tägingäy män. Bu nom ärdinig eşidip nomluğ aşka tok bolmakım üzä çoğum yalınım ögrünçüm sevincim asılıp üstälip ötrü bu altı yigirmi tümän säkiz miñ yoçan kalın yitiñsiz yidiz yağız yir tatıñın üklitü kingürtü täginip tört taluy ögüz içintäki yirniñ toprakın yağlığ yumşak tariğlağ yirlärin şı siläng ädgü kılı tägingäy män (VIII. 16b. 10 – VIII. 17a. 1) ‘Eğer hangi yerde bu dinî öğreti mücevherini öğretirse, o öğretecek öğreticinin köküne gidip vücudumu göstermeden öğretici kaldırarak bu dinî öğreti mücevherini duyacak, dinleyeceğim. Bu dinî öğreti mücevherini duyarak öğreti yemeğine tok olmam için ateşim, alevim, mutluluğum, sevincim uzanıp artarak sonra bu yüz altmış sekiz bin yojana kalın kaybolmayan kahverengi yer tadını çoğaltarak, genişleterek, dört deniz içindeki yerin, toprağın yağlı, yumuşak tarla yerlerini iyi yapacağım’.

Örnekten de görüldüğü üzere bu yolla metinde bir anlam bütünlüğü ve bağdaşıklık kurulmuştur. Aynı zamanda kökün tekrarı metnin seslenmesini güzelleştirmiş ve ona özgün bir ifade katmıştır.

Avantlarınñ tüz tiltağlarınñ tözlärin bälgülärin bilmäk ukmak ola bilgä bilig titir (IV. 45b. 3-5) ‘Nedenlerin, doğru sebeplerin esaslarını, belirtilerini bilmek, düşünmek olarak hikmet bağışlar’.

...bilgülikli biltäçili bälgülärig ikägüni tarmakları üzä bilgä biligig bütürü köñüllärin edgükä ayığka ilintürmädin yapşınturmadın atkaksızın ap arığ süp süzük tüp tüz kılurlar (IV. 47a. 17-22) ‘...bilgili, bilen belirtilerin ikisini dağıtmaları ile hikmete tanıklık eden gönüllerini iyiye, kötüye bağlamadan, yapıştırmadan, bağımsız, tertemiz, çok saf, dosdoğru yaparlar’.

Aynı sözcüklerin farklı gramer yapılarında kullanımına da *Altun Yaruk*'ta sıkça rastlanır: “Tekrarlı formlar çeşitli gramer biçimlerinden faydalanarak karşılaştırma semantiğini içeren

analitik yapılardır. Bu yapıların özellikle isim çekiminde kullanılan morfeplerin, isim dışındaki niteleyicilerle çekimlenerek oluşturulması, en dikkat çekici özelliğidir” (Ağca & Azılı 2020, s. 122).

Tekrarın bu şekli de metinde bağdaşıklığı sağlayan özelliklerdendir: “Bir sözcüğün, önündeki ya da arkasındaki tanımlıkları değiştirerek metnin farklı yerlerinde tekrar etmek metindilbilimde çok bağımlı artgönderim adını almaktadır” (Parlak, 2009, s. 126). Bu özellikle *Altun Yaruk*'ta yaygın olarak karşılışırız.

Aynı Kökün Beraber Kullanılan İsim ve Fiilde Tekrarlanması

Sakınç sakın- ‘**düşünceyi düşünmek**’: *Anı için atı kötrülmüş ayağka tögimlig teñrim ol uğurtaki yalañuklar maña utlı sevinç tögürmök köñülin inçä tip sakınç sakınсарlar* (VIII. 18a. 9-13) ‘Onun için adı yüksek saygıdeğer tanrım o rastlantıdaki insanlar bana ödül sevinç ulaştırmak isteğı ile öyle diye düşünsele’.

Burada fiilin anlamı kuvvetlendirilir. Bu ifade tarzı Eski Türkçe metinler için oldukça yaygındır.

Ämgük ämgün- ‘**eziyet çekmek**’: *Yenä kamağ biş ajun tınlığ oğlanı biligsiz basıtıp ätözün köñülin ülgüsüz kolusuz açığ tarka ämgüklär ämgänmişlärin anı yenä bilinmädin tuyunmadın ärtinđü irinçkänçig tsuyurkançig yorımışların körürlär* (IV. 46b. 18-24) ‘Yine bütün beş dünya canlı oğullarının bilgisiz ezilmiş vücudu ile, gönlü ile, ölçüsüz, sayısız acı ıstırap eziyetler çektiklerini, onu yine bilmeden duymadan son derece zavallı olup gittiklerini görürler’.

Yoriđ yori- ‘**yol gitmek, yolda yürümek**’: *Yoriđda yoriğaçığ ötrü olarnı amrayurlar sevärlär* (VIII. 32b. 3-5) ‘Yolla gideceğinden sonra onları severler’. *İki türlüğ yoriğiğ yoritğuka kodğuka ötlämiş üçün bodunun körkütmişkä bälğülüđ edğüli ayığlı tüş utlığ anın bulur* (VIII. 35a. 22 – VIII. 35b. 4) ‘İki türlü yolla gitmeyi koymayı rica ettiğı için halkını göstermiş olana belirli iyili kötülü ödülleri onunla bulur’.

Aynı Kökten Olan İsim ve Sıfatın Beraber Kullanımı

Bilgä biliglig ‘**hikmetli**’: *Anta ötrü tükäl bilgä biliglig teñri teñrisi burkan yir katunınıñ bu ötügin eşidü yarlıkap inçä tip yarlıkadı* (VIII. 21a. 11-14) ‘Ondan sonra bütün hikmetli tanrılar tanrısı buda yer hatununun bu ricasını duymuş buyurup şöyle buyurdu’.

Törüsüz törü ‘**kanunsuz kanun**’: *Törüsüz törüdä körsär yenä törüsüz ärmäz* (VIII. 32b. 2-3) ‘Kanunsuz kanunda görürse yine kanunsuz olmaz’.

Birinci örnekte isim ve sıfat birbirinin anlamını destekler, ikincide ise birbirini yadsır niteliktedir. Buda sıfatları yapan *-liğ* ve *-siz* eklerinin oluşturduğu anlamla birebir bağlantılıdır. Benzer yapılar günümüzde de görülür: *ümitsiz ümit, yalnız yalnızlık* (Burgucu, 2019, s. 52).

Aynı Kökten Olan İki Sıfatın Kullanımı

Yimiş söğüt olarta öñräsintä tatığlığ tüş yimişläär birtäçi. Bu tiltağdın isilär bolar barça yenä tögşilip irig açığ tatığsız tüş yimişläär yemä törüyür (VIII. 33a. 14-20) ‘Meyve ağaçları onlardan öncesinde tatlı meyveler verecek. Bu sebepten hanımlar onlar hepsi yine toplanıp, iri acı tatsız meyveler de türer’.

Bu örnekte *tatılığ* “tatlı” ve *tatısız* “tatsız” sözcüklerinin karşılıklı kullanımı tezat oluşturmaya yardımcı olmuştur.

Tüplügüg tüpsüzüg ömäzlär. Ürlüklügüg ürlüksüzüg ömäzlär (IV. 46a. 21-22) ‘Köklüyü, köksüzü düşünmezler. Devamlıyı, devamsızı düşünmezler’.

Aynı Sözcüğün Farklı Gramer Yapılarının Kullanımı

Aynı kökten farklı yapım ekleri ile türemiş sözcüklerin beraber kullanımının yanı sıra Eski Uygur metinlerinde aynı sözcüğün farklı çekim ekleri almış şekillerinin bir arada kullanımı da görülür: “Eski Uygur Türkçesi manzum metinlerinde mısra başı kafiye düzeni için şairler, biz sözcüğü (ve çekimlenmiş hallerini) olumlu ve olumsuz yapılarını mısra başında kullanmak suretiyle şiirin geleneksel formuna uyum sağlamışlardır” (Besli, 2021, s. 92).

Fiillerin Farklı Şekillerde Tekrarlanması

Ötrü ol yumışçı yekläär kälip istäp tüzüdä ayıtıp yemä ök bulmadın yanturu kälip bulmadımız tip ötüntilär (S. 7a. 19-22) ‘Sonra o haberci şeytanlar gelip isteyip doğrusunda söyleyip de hiç bulmadan yine gelip bulmadık diye rica ettiler’.

Bu örnekte *bul-* fiilinin zarf fiil ve görülen geçmiş zamanın 1. çoğul kişi şeklinin olumsuz kullanımıdır.

Bir İsim ve Onun İyelik Ekli Şeklinin Birlikte Kullanımı

Teyri teyrisi ‘tarılar tanrısı’: *Ötrü ol ödün yir katunu teyri teyrisi burkanka inçä tip ötünti* (VIII. 19b. 5-7) ‘Sonra o zaman yer hatunu tanrı tanrısı budaya şöyle dedi’.

Bunlara sözcük öbeğinde kurucu yinelemeleri de denir: oğullarının oğulları, dostunun dostu, düşmanının düşmanı (Burgucu, 2019, s. 49). Bu yolla ismin anlamı kuvvetlendirilir, onun ifade ettiği bu adı taşıyanların en yücesi olarak kabul edilir.

Bir Sıfat ve Onun Bulunma-Çıkma Durum Ekli Şeklinin Birlikte Kullanımı

Täriñdä täriñ ‘derinden derin, en derin’: *Biz bu künki kutluğ küntä üzäliksiz üstünki yig täriñdä täriñ bu nom ärdiniğ eşidgäli bolup sakınu sözläyü yitiñsiz uluğ buyan ädgü kalıñç kazğantımız* (VIII. 18b. 3-8) ‘Bu bu günkü kutlu günde en yüce, iyi, derinden derin bu dinî öğreti mücevherini duymalı olup düşünerek, söyleyerek, kaybolmayan büyük sevap kazandık’.

Başdında başdınkı ‘öncekinden önceki, en önceki, ilk’: *Bu savığ nä eşidü birlä ök ötrü män başdında başdınkı yiti süzük köñülüm üzä ol ol tınlığlarığ ölürtmiş ayığ kalıñça ökünü katınu koduru süzük kirtküñç köñültä turup* (S. 6a. 9-15) ‘Bu sözü duyduğumdan hemen sonra, ben en önceki keskin saf gönümlü o canlıları öldürmüş kötü emelden pişman olarak, üzülen bütünü saf, gerçek gönülde durup’.

Bu şekil günümüzde de kullanılmaya devam eder: Yanına gittiğimde kötüden kötü durumdaydı (ÖÜ) (Burgucu, 2019, s. 69). Bu yapıların isimlendirilmesi ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Mehmet Dursun Erdem bu konuda şöyle yazar:

Kelime+ayrılma hâli+kelime+yönelme hâli yapısında, *kündin küñge, yıldın yılka, avvalındın ahiringa* gibi kelimelerin ikileme veya yineleme olması mümkün değildir. Çünkü ikilemelerde ve yinelemelerde, öbeği oluşturan her iki unsur aynı eki almalıdır. İki unsurun da söz dizimi

bakımından aynı durumda bulunması ve aynı ögeyi temsil etmesi gerekir. Bu tür yapılarda bu özellikleri göremiyoruz. Bu sebeple bunlar, belki deyim olarak kabul edilebilirler, ancak ikileme ve yineleme olarak tanımlanması uygun değildir (Erdem, 2005, s. 192).

Araştırmacının bu yapıları tam niteleyebilen bir isim göstermediğini görürüz. Bu yapılar karşılaştırma ifade eden yapılar olarak da kabul edilmektedir (Ağca, Azılı, 2020).

Bu yolla sıfatın ifade ettiği özellik kuvvetlendirilmekte, onun ait olduğu varlığın bu özelliğe en güçlü, en fazla sahip olduğu belirtilmektedir.

Tekrardan Oluşan İkilemelerin Tekrarı

İkilemeler ve tekrarlar konusu tartışmalı konulardandır. Özkan ikilemeleri tekrarların - onun tabiri ile yinelemelerin- bir türü olarak gösterir (Özkan, 2011, s. 1654). İkilemelerin bir türü olan yinelemeler de tekrara dayanır, tekrar üzerinde kurulur. Ancak burada tekrar söz sanatı yahut bağdaşıklık ögesi olarak yer almaz. O yüzden de buradaki tekrar yukarıdaki örneklerde sunduğumuz tekrardan farklıdır.

Sıfat tamlamasında tamlayan kurucusunun ikileme (tekrar) olması gibi de ifade edilen (Burgucu, 2019, s. 53) bu özellik Eski Uygur metinlerinde oldukça yaygındır: “Eski Uygurca metinlerde kimi sıfatların herhangi bir ek olmadan tekrar edilmesiyle meydana gelmiş karşılaştırma örnekleri tanıklanmaktadır. Bu tür formlarda niteleyiciler tekrar edilerek bağlama bağlı olmak kaydıyla karşılaştırma ve üstünlük ifade etmektedir” (Ağca & Azılı 2020, s. 120).

Aynı sözcükten oluşan ikilemelere yineleme de denir (Erdem, 2005, s. 191). Bunlar *Altun Yaruk*'ta çok yaygındır ancak bu yalnızca *Altun Yaruk* için değil, diğer dinî metinler için de geçerlidir: “Bunun en önemli sebeplerinde birisi, dinî içerikli eserlerdeki anlatımın gücünü artırmak ve metni daha etkileyici kılmaktır. Konuşma sırasındaki jest ve mimiklerin yerini yazı dilinde ikilemeler almış, kuvvetli vurgu sağlayarak metnin okuyucuyu etkilemesi sağlanmıştır” (Erdem, 2005, s. 195). Bunun nedeni dinî metinlerin okuyucuya daha iyi ulaşmak ve bütün içeriğini iyice anlatmak isteğidir. Bu bağlamda, dinî metinlerin ifade ettiği meseleler olabildiğince güçlü şekilde vurgulanır ve pekiştirilir.

Biz burada ikilemelerden değil, ikilemelerin tekrarından söz edeceğiz. Şöyle ki bazı cümlelerde aynı ikileme -özellikle de yineleme- tekrarlanır. Bu durum sözcük tekrarına çok benzese de tekrarlananın ikileme olması anlamın daha da kuvvetlendirilmesine yol açar.

Altun Yaruk'ta tekrardan oluşan ikilemelerin tekrarına aşağıdaki örneği gösterebiliriz:

Anta antağ antağ sav ünti antağ antağ küntä yalañuk yirtinçüsintäki çañ bağlığ kuotau atlığ kişi özlügläriğ ölürtmiş üçün ökünüp tuyunup altun öñlüğ yaruk yaltrıklığ kopda kötrülmiş nom iligi atlığ nom erdinig tüzü tükäl bititgükä küsüş öritip kut koltı (S. 7b. 11-19) ‘Oradan öyle öyle söz öyle günlerden insan dünyasındaki Çan kabilesinden olan Kuotau adlı insan canlıları öldürdüğü için pişman olup, altın renkli ışıklı herkesten yüce öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevherini tamamen doğru yazmayı arzu ederek niyaz etti’.

Burada tekrardan oluşan ikilemenin tekrarı anlamı kuvvetlendirmekle kalmayıp aynı zamanda tekrarı da kuvvetlendirir. Böylece metnin ifade gücünü artırır. Tekrarlı ikilemeden ziyade, tekrarlı ikileminin kendisinin tekrarlanması tekrarın söz sanatı olma görevini daha iyi yansıtır.

Sözcüklerin Simetrik Tekrarı

Ürlüksüz üçün **ämğäkin ämgäk** üçün **mänsizin mänsiz** üçün *kuruğın körürlär* (IV. 46b. 9-10) ‘Devamsız olduğu için eziyetli eziyet olduğu için, bensiz ve bensiz olduğu için kuruluşunu görürler’. Burada *ämğäk* ve *mänsiz* sözcükleri ve onların *-in* eki almış şekilleri simetrik olarak tekrarlanmıştır.

Aşağıdaki örneklerde aynı sözcüğün tekrarı ile simetri oluşturulmuştur:

*Yenä öz öz orunlarıntaki kişilärkä bu nom ärdini içintäki **birärkäyä** yöläşürügin **birärkäyä** bölükin **birärkäyä** üjük akşar padakın **birärkäyä** utpad tıltağın **birär birär** burkanlar atın **birär birär** bodısatavlar atların **birär** şlokun **birär** padakın vıyançanın äñ mintın bu nom ärdininiñ atın ärsär yemä nomlasunlar sözläsünlär* (VIII. 18b. 17 – VIII. 19a. 4) ‘Yine kendi yerlerindeki insanlara bu öğreti mücevheri içindeki bir tanecik kıyaslamasını, bir tanecik bölümünü, bir tanecik hecesini, şiir parçasını, bir tanecik yaratılış sebebini, birer birer Budaların adını, birer birer bodhisattvaların adlarını, birer şlokunu, birer padakını, vıyançanını en azından bu öğreti mücevherinin adını olsa da öğretsinler, söylesinler’.

Yukarıdaki örnekte tekrarın üç aşamalı olduğunu görmekteyiz. Önce daha kuvvetli anlam taşıyan sözcük (*birärkäyä* – bir sayısının üleştirme şekli olan *birär*’in *-käyä* küçültme ve kuvvetlendirme eki ile yapılmış şekli), sonra daha az kuvvetli şekil (*birär* üleştirme sayısının tekrarı), daha sonra ise kuvvetlendirme ifade etmeyen yalın şekil (*birer*) kullanılmıştır. Tekrarlanan sözcüklere bağlı olarak onlardan sonra gelen sözcüklerin de şekli değişir: İlk tekrarda (*birärkäyä*) tekil sözcükler kullanılmasına karşın (*yöläşürügin, bölükin, padakın, tıltağın*), ikinci tekrarda çoğul sözcükler kullanılmış (*burkanlar atın, bodısatavlar atların*), üçüncü tekrarda ise yeniden tekillere dönmüştür (*şlokun, padakın*).

*Äñ mintın bu nom erdini içintäki **bir** şlok **bir** padak nomuğ **bir** burkannıñ **bir** bodısatavnıñ atın bu nom erdininiñ başdınkı atın yemä boşğunup tutup ösär sakınsar atasar yükünsär ağır ayağ tapığ uduğ kılzarlar olarnı barça küyü küzätü tuta tägingäy män* (VIII. 22a. 9-17) ‘En azından bu öğreti mücevherinin içindeki bir şlok, bir padak (şiir parçası) öğretiyi bir budanın, bir bodhisattvanın adını, bu öğreti mücevherinin önceki adını da öğrenip tutup düşünürse, adını anarsa, secde ederse, büyük saygı, hizmet, itaat ederlerse, onların hepsini koruyarak saklayacağım’.

*Ol nomsuz törüsüz yavız kişikä edgü **öglisin** ayığ **öglisin** yemä ançulayu ok .. tüp tüz körgü ol bir yanlığ, tevli turuş yolunta, köni törüg tutdaçı, bæg är bolsar çın kirtü il içintä bultukmaz* (VIII. 36b. 6-13) ‘O öğretisiz, kanunsuz, kötü insana iyi düşüncelisini de, kötü düşüncelisini de öylece dosdoğru görecektir bir tür hileli kavga yolunda, gerçek kanunu tutacak bey er olursa, gerçek devlet içinde bulunmaz’.

2.8. Metinde Yardımcı Sözcüklerin Tekrarı

Altun Yaruk’ta yardımcı sözcüklerden bağlaç ve sontakıların tekrarı görülür. Özkan Türkçede yineleme türlerinden biri olarak bağlaç yinelemelerinden söz eder (Özkan, 2011, s. 1653). Aşağıdaki cümlede bunun bir örneği görülmektedir:

*Ögä küläyü täginür män tip munça sakınu tükätip **azu** sängrämlärtä **azu** kântlärtä **azu** suzaklarta **azu** evlärtä **azu** kuruğ yirlärtä nom nomlağuluk nomluğ orunlarta nom tıñka barıp*

yinçürü töpün yükünüp bu ärdiniĝ eşidsünlär (VIII. 18a. 16-23) ‘Överim, meth ederim diye, bunca düşünüp bitirerek, ya manastırlarda, ya kentlerde, ya köylerde, ya evlerde, ya kuru yerlerde, dini öğretiyi öğretmeli öğretili yerlerde öğreti dinlemeye gidip, baş eğerek secde edip bu mücevheri işitsinler’.

Bu örnekte bağlacın tekrarı metne bütünlük katmakla beraber cümlede simetriyi de oluşturmuştur. “Bağlaçların yinelenmesi” ile söze müzikal bir etki katılır ve bu etki ile de sözün kulağa daha hoş gelmesi sağlanır” (Özkan, 2011, s. 1653). Burada da bağlacın tekrarı ile metnin ses yapısı edebî özellik kazanmıştır.

Takı yemä kaltı tül tüg yilvi tüg köyik tüg köligä tüg salkım tüg yaşın tüg bulut tüg közdäki kök tüg yula tüg baksızın yarpsızın körürlär (IV. 46b. 11-15) ‘Bununla beraber nasıl rüya gibi, büyü gibi, yanık gibi, gölge gibi, soğuk gibi, şimşek gibi, bulut gibi, gözdeki mavilik gibi, meşale gibi, sert olmadan, güçsüz görürler’.

Bu örnekte ise *täg* sonrakısı neredeyse bütün sözcüklere getirilmiş ve cümleye özel bir şekil katmıştır. Bu da cümleyi düzyazı biçiminden uzaklaştırarak nazıma yaklaştırır.

Cümlelerin veya Onun Belirli Bir Kısımının Tekrarı

Atı kötrülmüş teyrim bu iduk daraniĝ yüz säkiz sözlöp mini okısar .. män ötrü ol orunta käli tägingäy män. Birök kim kayu tnlıĝlar mini körüp birlä sözläşäyin tıp sakınsarlar ötrü kaltı aşnukı törüçä kılıp bu daraniĝ sözläsünlär daraniş bu ürür. Atı kötrülmüş teyrim birök kim kayu kişi bu daraniĝ yüz säkiz sözlöp yenä önräki daraniĝ yemä sözläsär. Män ötrü ätözümün körkitip kop küsüslärin kanturĝay män. Bu ötügüm näĝ igid äzüg bolu täginmägäy. Anın bu daraniĝ sözlägäilir ärkän azu ätöz küzätgülik daraniĝ sözlümüş kärgäk daraniş bu ürür ... Atı kötrülmüş teyrim bu daraniĝ bir otuz kata sözlöp biş türlüĝ tüşrük yip üzä bir otuz tügüp sol sol oĝ öşünintä basun ötrü ätözi küglüg küzätiglig bolĝay korkınç ayınç bolmaĝay (VIII. 20a. 18 – VIII. 21a. 3) ‘Adı yüksek tanrım bu kutsal büyüğü yüz sekiz kez söyleyip beni çağırırsa ben sonra o yerden geleceğim. Eğer hangi canlılar beni görüp birlikte konuşalım diye düşünürlerse sonra önceki kanuna göre hareket ederek bu büyüğü söylesinler, büyüğü budur. Adı yüksek tanrım eğer kim bu büyüğü yüz sekiz kez söyleyip yine önceki büyüğü söylerse ben sonra vücudumu göstererek bütün arzularını hayata geçireceğim. Bu söylediğimde hiçbir yalan dolan olmayacak. Onunla bu büyüğü söylerken yoksa vücudu koruyan büyüğü söylemek gerek, büyüğü budur. ... Adı yüksek tanrım bu büyüğü yirmi bir defa söyleyip beş türlü ip üzerinde yirmi bir düğüm atıp sol, sol ve sağ tarafından bastır, o zaman vücudunu ondan koruyacak, korku endişe olmayacak’.

Burada metnin büyük bir kısmının tekrar üzerinde kurulduğunu görürüz. Metinde bu tarz yaygın tekrarları tekrar ağları olarak da isimlendirirler. Bazen tekrarları içeren cümleler birbirinden belirli uzaklıkta olur. Bu durumda onlar ağ oluşturur (Hoey, 1991, s. 100). *Altun Yaruk*'ta da böyle ağlara rastlanır. Onlar metnin bütünlüğünü sağlamaya yardımcı olurlar.

Cümlelerin tekrarında çoğunlukla yüklemün şeklinin değiştiğini görmekteyiz. Yukarıdaki örnekte metnin neredeyse tamamen tekrarlarından kurulduğunu görürüz. Bu tekrarlar metnin anlamına ilişkin olmakla birlikte (dileklerinin hayata geçmesi ve kötülüklerden korunmak için okunması gereken dualar ve onların kaç kez okunması gerektiğini anlatır) metne bağdaşıklık

katar, cümleleri birbiri ile ilişkilendirir. Bunun yanı sıra bu tekrar metne seslenme güzelliği getirir ki bu da dinî metinlerin dinleyicinin dikkatini çekmesini ve akılda kalmasını sağlar.

Ol buyanıñnıñ küçintä sän ölürmüşçä tınlıǵlar ol yulkı ajunıntakı ämgükdin ozsun kurtulsunlar tip kut koluntuñ. Bu tiltaǵdın ol ança tınlıǵlar yulkı ajunıntakı ämgükdin ozup kişi ajunınta toǵdılar (S. 8a. 17-23) ‘O sevabın gücünden sen ölüyormuşçasına, canlılar o hayvanlar dünyasındaki eziyetten kaçsın kurtulsunlar diye niyaz ettin. Bu sebepten öyle canlılar hayvanlar dünyasındaki eziyetten kurtulup insanlar dünyasında doğdular’.

Bu örnekte de cümlenin bir kısmı fiilin farklı bir şekilde kullanılması ile tekrarlanır. Birinci cümledeki isteğin ikinci cümlede hayata geçmesi gösterilir yani burada tekrar salt metnin anlamından kaynaklanır.

Sonuç

Yukarıdaki örnekler tekrarların *Altun Yaruk*’ta ne kadar yaygın olduğunu gösterir. Aynı zamanda tekrarların bu eserde ne kadar farklı ve çeşitli görevler üstlendiğini de görürüz. Şöyle ki tekrarların özellikle bir düzyazı metninde esas görevi metinde bağdaşıklığı sağlamak, onun parçalarının birbirine bağlanmasına yardımcı olmaktır. Bunun dışında tekrarlar metnin ses yapısını güzelleştirir ve metne ritim katar. Dinî metinlerde önemli olan metni daha anlaşılır kılmak, metindeki kavramları vurgulamaktır ki bu sayede dinî metin daha geniş kitleye yayılabilir. Bu da metinde vurgulanmak istenen sözcük ve ifadelerin tekrarı ile mümkün olur.

Altun Yaruk’ta tekrarların çeşitli kullanım şekilleri görülür. Bir cümlenin sonundaki sözcüğün sonraki cümlenin başında tekrarlanması, metnin daha önceki cümlesinde geçen bir sözcük veya ifadenin daha sonraki cümlede tekrarlanması, anaför (ardışık cümlelerin başında sözcük tekrarı) ve epifor (ardışık cümlelerin sonunda sözcük tekrarı), aynı kökün ve ondan türetilmiş sözcüklerin tekrarı, tekrardan oluşan ikilemelerin tekrarı, sözcüklerin simetrik tekrarı, metinde yardımcı sözcüklerin tekrarı, cümlenin veya onun belirli bir kısmının tekrarı, vb. bu kullanım şekillerindedir.

Tekrarlar yukarıda belirtilen görevleri taşıdığına ve anlam ve bağdaşıklık gibi nedenlerle kullanıldığında bile metnin ses yapısını güzelleştirmekten ve metni akılda kalıcı etmekten geri durmaz. Seslenme açısından homojen olan ve söz diziminde simetriye sahip bir metin her zaman daha akılda kalıcı ve dikkat çekicidir. Okuyucu bu tür metinleri daha iyi benimser ve anlar. *Altun Yaruk*’un çevirmeni bilinçli olarak tekrarlardan yararlanmış ve böylece akıcı, akılda kalıcı ve anlaşılır bir metin ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Ağca, F. & Azılı, K. (2020). Eski Uygurcada “tekrarlı karşılaştırma formları” üzerine. *Prof. Dr. Vahit Türk Armağanı* içinde (s. 115-124). Kesit Yayınları.
- Aksan, D. (2004). *Cumhuriyet döneminden bugüne örneklerle şiir çözümlemeleri*. Bilgi.
- Aslan, Ü. (2010). Bâbur divanında öncelemeler ve öncelemelerde paralelizm. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4, 1-26. <https://doi.org/10.15247/dev.60>
- Balyemez, S. (2011). *Dede Korkut hikâyelerinin metin dil bilimsel yapısı* [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=aWZfdYQ1sMOLcgJIHgh8JQ&no=odWGM5IZb1TsXA8QWq_HQ
- Balyemez, S. (2020). Bağdaşıklık ve Dede Korkut Hikâyeleri’nde bağdaşıklık görünümleri. *Turkish Studies*, 5(4), 133-173. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1759>
- Besli, N. (2021). Eski Uygur Türkçesi manzum metinlerinde “baş kafiyeye” usulleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(77), 87-95.
- Burgucu, B. (2019). *Türkçede söz dizimsel yinelemeler* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=8RrjBEGHcdMYjjLocaHi7w&no=KkAf6yr3H99956afKSSxLQ>
- Erdem, M. D. (2005). Harezmi Türkçesinde ikilemeler ve yinelemeler üzerine. *Bilig*, 33, 189-225.
- Gutwinski, W. (1976). *Cohesion in literary texts: A study of some grammatical and lexical features of English discourse*. Mouton de Gruyter.
- Halliday, M. A. K. & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
- Hirik, E. (2018). Türkçede tekrarlı yapı sınıfları. *Türkiyat Mecmuası*, 28(2), 37-65. <https://doi.org/10.18345/iuturkiyat.497573>
- Hoey, M. (1991). *Patterns of lexis in texts*. Oxford University Press.
- Kalsın, Ş. (2016). Bağdaşıklık ve Kutadgu Bilig’de sözcük bağdaşıklığı. *Folklor/edebiyat*, 22(88), 131-146.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, metin ve dizin*. Türk Dil Kurumu.
- Lüleci, M. (2016). Edebî metinlerde bağdaşıklık ve tutarlılık: “Sisler bulvarı”, “Tutunamayanlar” ve “Müthiş bir tren” örneğinde Türk edebiyatına metin dilbilimsel bir yaklaşım. *Turkish Studies*, 11(4), 595-634. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9121>.
- Mangır, M. (2023). Değiş bilimsel araçlar açısından Necip Fazıl Kısakürek’in şiirleri. *Turkish Studies*, 18(3), 1885-1906. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.72231>
- Onursal, İ. (2003). Türkçe metinlerde bağdaşıklık ve tutarlılık. A. Kıran, E. Korkut, S. Ağildere (Haz.), *Günümüz dilbilim çalışmaları* içinde (s. 121-132). Multilingual Yayınları.
- Özkan, İ. (2011). Türk atasözlerinde yinelemeler. *Turkish Studies*, 6(1), 1649-1656. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2073>

- Özkan, M. (2015). Edebiyatta dil kullanımı. *Türk dili ve Edebiyatı Dergisi*, 52, 65-77.
- Parlak, H. (2009). *Kutadgu Bilig'in metinbilimsel yapısı* [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi].
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=zeyi24-GA5NiW9Pb4n32PQ&no=gc0O0wk1BDy4IeRHedr9qg>
- Subaşı Uzun, L. (1995). *Orhon Yazıtlarının metinbilimsel yapısı*. Simurg.
- Uzun, M. (2017). Edebî metinlerde kişisel çağırışıma dayalı bağdaşıklık unsurları. IX. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu* içinde (s. 721-734). İnönü Üniversitesi.
- Üstünova, K. (2001). Söz sanatlarının oluşmasında tekrarların rolü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 49, 234-244.

Geliş Tarihi : 12.11.2023
Kabul Tarihi : 21.12.2023

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1389712>

Akdağ, A. (2024). Alî Nazîf'in Miftâhu'l-Bedâyi'den tercüme ve telif yoluyla ürettiği belâgate dair eserler. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 21-40. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1389712>

ALÎ NAZÎF'İN MİFTÂHU'L-BEDÂYİ'DEN TERCÜME VE TELİF YOLUYLA ÜRETTİĞİ BELÂGATE DAİR ESERLER

Ahmet AKDAĞ¹

ÖZ

Fars edebiyatında edebî sanatlar ve bazı şiir terimlerini ele alan eser yazma geleneği Râdüyânî (öl. 507/1114'ten sonra)'nin *Tercümânü'l-Belâga'sı* ile başlayıp Reşîdüddîn Vatvât (öl. 573/1177)'in *Hadâiku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r* adlı eseri ile önemli bir merhaleye ulaşmıştır. Vatvât'ın eseri konuyla ilgili kendisinden sonra yazılan eserlerin temel başvuru kaynakları arasında yerini almıştır. Vahîd-i Tebrîzî'nin *Miftâhu'l-Bedâyi* isimli eseri de Vatvât'ın eserinin tesiriyle edebî sanatlar ve bazı şiir terimleri üzerine kaleme alınan eserlerdendir. Bu eser, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yarısında yaşamış müelliflerden Alî Nazîf tarafından *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi* adıyla 1300/1882-83 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir. Alî Nazîf, altı sene sonra bu tercümesini esas alarak *Zinetü'l-Kelâm* adlı eserini yazmıştır. *Zinetü'l-Kelâm*'da daha önce yazdığı tercümesine bazı eklemelerde bulunmuş ve tercümenin bazı kısımlarını eksiltmiştir. Her iki eser detaylı olarak analiz edildiğinde *Zinetü'l-Kelâm*'ın müstakil bir telif olmaktan ziyade daha önce yazılan tercümeden üretilen bir telif olduğu görülmektedir. Osmanlı telif geleneğinde başka dilden bir eserin Türkçeye aktarılması esnasında kaynak metne ilaveler yapma ve kaynak metinden eksilme veya özetlemelerde bulunma geleneği çokça başvurulan bir usuldür. Söz konusu eserlerin tercüme addedilmesi yeterli olmadığından araştırmacılar tarafından bu eserleri ifade etmek için telif-tercüme terimi önerilmiştir. Alî Nazîf'in *Zinetü'l-Kelâm*'ı da telif-tercüme görünümüne sahip bir eserdir. Ancak bu eser, doğrudan kaynak bir metin yerine müellifin daha önce *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümesinden üretilmesi yönüyle tercümeden telif mahiyetindedir. Temelde bu hususları ele alan çalışmamız, iki bölümden müteşekkildir. Çalışmanın birinci bölümünde yaşadığı yüzyıl ve vefat tarihi konusunda kaynaklarda birbirinden farklı tarihler öne sürülen Vahîd-i Tebrîzî'nin yaşadığı zaman dilimi çeşitli karinelere hareketle tespit edilmeye çalışılmış ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Yine bu bölümde Alî Nazîf'in de hayatı ve eserlerine de kısaca değinilmiştir. İkinci bölümde ise *Miftâhu'l-Bedâyi* tercümesinde uygulanan yöntem ve bu tercümeden üretilen telif bir eser olması yönüyle *Zinetü'l-Kelâm* üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alî Nazîf, *Miftâhu'l-Bedâyi*, Belâgat, Tercüme, Telif-Tercüme

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ahmetakdag4402@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7895-1293>

Date Received : 12.11.2023
Date Accepted : 21.12.2023

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1389712>

Akdağ, A. (2024). Translation and original works about rhetoric produced by Ali Nazif from Miftah Al-Bedayi. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 21-40. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1389712>

TRANSLATION AND ORIGINAL WORKS ABOUT RHETORIC PRODUCED BY ALİ NAZİF FROM MİFTAH AL-BEDAYİ

Ahmet AKDAĞ¹

ABSTRACT

The tradition of writing works on literary arts and some poetic terms in Persian literature has begun with Raduyani's *Tercüman al-Balaga* and reached an important stage with Rashid al-Din Vatvat's *Hadaik al-Sihr fi Dakaik al-Sihr*. Vahid al-Tabrizi's *Miftah al-Badayi* is one of the works on literary arts and some poetic terms written under the influence of Vatvat's work. This work was translated into Turkish by Ali Nazif, with the title *Tercüme-i Miftah al-Badayi* in 1300/1882-83. Six years after writing his translation, Ali Nazif wrote *Zinet al-Kalam* based on this work. In *Zinet al-Kalam*, the author made some additions to his previous translation and omitted some parts of the translation. When both works are analysed in detail, it is understood that *Zinet al-Kalam* is not an independent work, but rather a work produced from the translation of an earlier work. In the Ottoman copyright tradition, it is a common practice to add to, subtract from or summarise the source text when translating a work from another language into Turkish. Since it is not sufficient to consider these works as translations, the term original-translation has been proposed by researchers to express these works. Ali Nazif's *Zinet al-Kalam* is also a work close to original-translation. However, this work is a original work based on the author's previous translation of Miftah al-Badayi. In the first part of this study, the time period in which Vahid al-Tabrizi lived, whose century of life and date of death are suggested to be different from each other in the sources, was tried to be determined based on various clues and information about his works was given. In the second part, that the method applied in the translation of *Miftah al-Badayi* is analysed, and *Zinet al-Kalam* as an original work produced from this translation is emphasised.

Keywords: Ali Nazif, *Miftah al-Badayi*, Rhetoric, Translation, Original-Translation

¹ Asst. Prof., Sinop University, The Faculty of Arts and Sciences, ahmetakdag4402@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7895-1293>

Giriş

Fars edebiyatında belâgat çalışmaları, başlangıçta; belâgatin daha çok bedî ilminin konuları ile bazı şiir terimlerini bir arada ele alan eserler şeklinde tezahür etmiştir. Kaynaklara göre Fars edebiyatında Şehîd-i Belhî (öl. 315/927), Rûdekî (öl. 329/941), Dakîkî (öl. 366/976[?]) ve Katrân-ı Tebrîzî (öl. 482/1089'dan sonra) gibi şairler, şiirlerinde bedî ilminin sanatlarına yer vermişlerdir. Ancak konuyla ilgili derli toplu ilk eser, 11. yüzyıl müelliflerinden Muhammed b. Ömer er-Râdûyânî tarafından kaleme alınan *Tercümânü'l-Belâga* adlı eserdir (Kılıç, 1992: 383-384). *Tercümânü'l-Belâga* bir önsöz; bir fihrist; tarsî, tecnîs ve çeşitleri, maktûb ve çeşitleri, tezâd, i'nât, istiâre, teşbîh, hüsnü'l-matla, hüsnü'l-makta, siyâkatü'l-a'dâd, iğrâk fi's-sıfat, cem', tefrîk, taksîm, cem' ma'a't-tefrîk, cem' ma'a't-taksîm, cem' ma'a't-tefrîk ve't-taksîm, tensîkû's-sıfat, mürââtü'n-nazîr, medhü'l-müveccih, tecâhülü'l-ârif, iltifât, te'kîdü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zemm, irsâlü'l-mesel, irsâlü'l-meseleyn, tefsîrü'l-hafî, tefsîrü'z-zâhir, i'tirâzü'l-keâm, muhtemelü'z-ziddeyn, taaccüb, hüsnü't-ta'lîl, istidrâk, aks, suâl ve cevâb, kinâye ve ta'rîz, lugaz, tazmîn ve seci gibi edebî sanatların yanı sıra muktedab, muzâri'a, musammat, muvaşşah, mülemma, mücerred, mukatta, muvassal, musahhaf, mükerrer, müdevver, murabba, tercüme vb. şiir terimleri olmak üzere 73 fasılda müteşekkil ana bölüm ve bir hâtimeden meydana gelmektedir (Ateş, 1949, s. 34). Râdûyânî'nin belâgatin daha çok bedî ilmiyle alakalı konularını içeren *Tercümânü'l-Belâga*'sı, Fars edebiyatının belâgate dair ilk eseri kabul edilmektedir. Eserde belâgatin konuları herhangi bir tasnife tabi tutulmayıp beyân ilminin konuları olan istiâre, teşbîh ve kinâye gibi konular, bedî ilminin konuları ile karışık bir şekilde yer almıştır. Râdûyânî her terimi önce bir veya birkaç cümle ile izah etmiş, ardından Fars şiirinden misaller getirmiştir. Râdûyânî'nin hem muhteva hem de tertipteki usulü, Fars edebiyatında yazılan konuyla ilgili eserler üzerinde etkili olmuştur.

Tercümânü'l-Belâga'dan sonra Fars edebiyatında konuyla ilgili yazılan ve kendisinden sonraki birçok eserin kaynağı hâline gelen temel eser, Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâiku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r* adlı eseridir. Vatvât'ın eseri, içerdiği terimler ve bu terimlerin dizilişi açısından Râdûyânî'nin eserine büyük ölçüde benzemektedir. Nitekim Reşîdüddîn Vatvât, eserinin girişinde bedâyi'-i şi'r konusunda daha önce yazılan *Tercümânü'l-Belâga*'yı tetkik ettiğini; ancak eserdeki bazı misallerin hoş olmaması, eserin bazı yanlışlıklar içermesi gibi hususlardan ötürü *Hadâiku's-Sihr*'i kaleme aldığını dile getirmiştir (Reşîdüddîn Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r*, vr. 1b). Reşîdüddîn Vatvât, her ne kadar *Tercümânü'l-Belâga*'yı bazı eksiklik ve yanlışlıklar açısından eleştirmiş olsa da gerek tertip gerekse muhteva açısından Râdûyânî'nin eserinden büyük ölçüde faydalanmıştır. Hatta Ahmed Ateş, Vatvât'ın eserinin *Tercümânü'l-Belâga*'dan aşırılmış bir intihal olduğunu dile getirmiştir (1949, s. 45).

Temelde *Tercümânü'l-Belâga*'ya eleştiri olarak kaleme alınan Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâiku's-Sihr*'inde *Tercümânü'l-Belâga*'nın bazı konularına yer verilmemiş, bazı konularına birtakım eklemelerde bulunulmuş ve bazıları da özetlenerek ele alınmıştır. Bu yönüyle *Tercümânü'l-Belâga*'nın yeniden gözden geçirilmesi sonucu yazılmış olan Vatvât'ın eseri, Fars edebiyatında konuyla ilgili kendisinden sonra kaleme alınan Şems-i Kays (öl. 633/1236'dan sonra)'ın *el-Mu'cem fi Me'âyiri Eş'âri'l-Acem*'i, Hasan (öl. 731/1330'dan sonra)'ın *Bahrü's-Sanâyi*'i, Şems-i Fahrî-i İsfâhânî (öl. 745/1344)'nin *Mi'yâr-ı Cemâlî*'si, Şerefeddin Hasan b. Muhammed Râmî-yi Tebrîzî (öl. 795/1393[?])'nin *Hadâiku'l-Hakâik*'i, Alî bin Muhammed (öl.

8/14. yy)'in *Dekâiku's-Şi'r'i*, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi (öl. 910/1504)'nin *Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'i'l-Eş'âr*'ı, Vahîd-i Tebrîzî (öl. 942/1535-36)'nin *Miftâhu'l-Bedâyi'*i vb. eserlerin de temel kaynağı olmuştur (Yazıcı, 1992, s. 384).

Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâiku's-Sihr'i* Fars edebiyatının yanı sıra Türk edebiyatında da konuyla ilgili üretilen eserler üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Nitekim konuyla ilgili bir çalışmada Mücahit Kaçar, genelde Farsça belâgat eserlerinin özelde ise Reşîdüddîn Vatvât'ın eserinin 17. yüzyıla gelinceye kadar Anadolu sahasında yazılan Türkçe belâgat eserleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu, 17. yüzyıldan itibaren ise Arap belâgatının temel kaynaklarından *Telhîsü'l-Miftâh*'ın etkisinin daha baskın bir şekilde kendini gösterdiğini dile getirmiştir (Kaçar, 2022, s. 421-422). Anadolu sahasında kaleme alınan belâgat eserleri üzerinde her ne kadar *Telhîsü'l-Miftâh* ve onun etrafında gelişen eserler 17. yüzyıldan itibaren baskın olarak etkisini göstermiş olsa da Vatvât'ın *Hadâiku's-Sihr'*inin tesiri de devam etmiştir. Örneğin 19. yüzyıl müelliflerinden Alî Cemâleddîn'in *Arûz-ı Türkî İlm-i Kavâfi Sanayi'-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî'*inin belâgate dair terimlere hasredilen kısmı ile Kerküklü Mehmed Mihri'nin *el-Eserü'l-Celîl fî Medh alâ İsmâil* adlı eserinde Vatvât'ın tasnif ve tertibinin esas alındığı görülmektedir.

Fars edebiyatında Vatvât'ın eserinin tesiriyle yazılan eserlerden birisi de Vahîd-i Tebrîzî'nin *Miftâhu'l-Bedâyi'*idir. Bu eserin derli toplu Türkçe bir tercümesi, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Alî Nazîf tarafından yapılmıştır. Alî Nazîf, 1300/1882-83 yılında *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi'* adıyla Vahîd-i Tebrîzî'nin söz konusu eserini Türkçeye tercüme etmiştir. 1306/1888-89 yılında ise *Miftâhu'l-Bedâyi'* üzerine yazdığı tercümesinden *Zinetü'l-Kelâm* adıyla yeni bir eser üretmiştir.

Alî Nazîf, *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi'*i büyük oranda kaynak metne bağlı kalarak kaleme almıştır. Ancak eserin bazı kısımlarında mütercim'in kaynak metne eklemeler yaptığı veya kaynak metinden eksiltmelerde bulunduğu da görülmektedir. Çalışmamızın “Eserin Tercüme Usulü” kısmında bu hususlar üzerinde durulmuştur. Kaynak metne ekleme yapmak veya kaynak metinden eksiltmede bulunmak, Osmanlı döneminde farklı dillerden Türkçeye aktarılan metinlerde sıkça karşılaşılan bir husustur. Bundan ötürü söz konusu metinlerin tercüme mi telif mi yoksa telif-tercüme şeklinde mi değerlendirilmesi gerektiği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Tercüme kavramı genelde bir kelime, ibare, cümle veya metnin yazılı ya da sözlü olarak bir dilden başka bir dile aktarılması eylemini ifade eder. Osmanlı dönemi tercüme geleneği ile günümüzdeki tercüme anlayışı bazı açılardan birbirinden farklılık arz eder. O dönem mütercimleri Arapça veya Farsça eserleri kaynak alarak yaptıkları tercümelerinde tamamıyla kaynak metne sadık kalmayıp bazı ilave veya eksiltmelerde bulunmuşlardır. Osmanlı döneminde Arapça ve Farsça bir eserden tercüme yoluyla üretilen eserlerde görülen bu yaygın tutum, söz konusu eserlerin tercüme mi yoksa telif olarak mı adlandırılması gerektiği hususunda araştırmacıları birtakım çıkarımlara sevk etmiştir. Bu tarz eserler için Ağâh Sırrı Levend “genişletilerek yapılan çeviriler” (1984, s. 80), Hasan Kavruk “eklemeler yapılarak, değiştirilip geliştirilerek, genişletilerek çevrilmiş” (1988, s. 21) metinler, Cemal Demircioğlu “çeviri yollu telif eser üretimi” (2009, s. 165) ve Saliha Peker ise “terceme yollu yazma” (2014, s. 46) ifadesini teklif etmiştir. Ancak zamanla bu tekliflerin tamamını kapsar nitelikte olan “telif-

tercüme” terimi kullanılmaya başlamıştır (Yazar, 2011, s. 231-235; Şimşek, 2020, s. 110). Sadık Yazar, özellikle Yûsuf u Züleyhâ, Leylâ vü Mecnûn, Cemşîd ü Hurşîd ve Hüsrev ü Şîrîn gibi aşk mesnevilerinin kaynak metin olarak seçildiği tercümelerde tercüme ve telif sınırlarının bazen belirsizleştiğini veya ortadan kalktığını dile getirir (2020, s. 168). Yazar, bu çıkarımını Ahmedî ve Cem Sultan’ın *Cemşîd ü Hurşîd* mesnevilerini, kaynak metinleri ile mukayeseli olarak incelediği iki farklı çalışmasıyla delillendirerek (2020, s. 168) telif-tercüme terimine yeni bir boyut kazandırmıştır. Elif Şimşek, Vahidî’nin *Saâdetnâme*’sini kaynak metniyle karşılaştırmış ve bu eserin de telif-tercüme kategorisinde değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır (2020, s. 110). Bu ve buna benzer misaller, Osmanlı döneminde farklı dillerden Türkçeye aktarma işlemi yapılırken esas alınan kaynak metne ilaveler yapılması, kaynak metinden eksiltme veya özetlemelerde bulunulması yoluyla üretilen metinler için “telif-tercüme” şeklinde bir terimin teklif edilmesine/kullanılmasına/yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır.

Alî Nazîf’in *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi* adlı eseri her ne kadar ekleme ve eksiltme yönleriyle kaynak metinden bazı farklılıklar içerse de telif-tercümeden ziyade tercüme kategorisinde değerlendirilmesi gereken bir eserdir. Telif-tercümede yapılan ilavelerle eserin telife yaklaşması hususu söz konusudur. Ali Nazîf’in eserinde ise mütercim müdahaleleri, daha çok eksiltmelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle muhtasar tercüme şeklinde adlandırılması bile mümkündür. Ancak Alî Nazîf’in bu tercümesinden ürettiği *Zînetü'l-Kelâm*’ı için durum biraz daha farklıdır. *Zînetü'l-Kelâm*, tertip açısından mütercimin daha önce kaleme aldığı tercüme ile benzerlik göstermesine rağmen muhteva açısından bazı farklılıkları hâvidir. Alî Nazîf, daha önce yazmış olduğu tercümesine bazı eklemelerde bulunarak ve önceki cümlelerini farklı ifade kalıplarıyla yeniden tanzim ederek *Zînetü'l-Kelâm*’ı vücuda getirmiştir. Bu yönüyle telif-tercüme terimi kapsamında değerlendirilmesi gereken eserlerdendir. Ancak telif-tercüme terimi için kaynaklarda daha önce verilen örnekler, farklı dilden bir eserin tercümesi esnasında mütercimin -daha çok- ilavelerde bulunmasıyla esere yeni bir hüviyet ve boyut kazandırmasıyla ilgilidir. *Zînetü'l-Kelâm*’da ise daha önce aynı mütercim tarafından Türkçeye tercüme edilmiş bir eserden hareketle yeniden yazım söz konusudur. Bu yönüyle Alî Nazîf’in *Zînetü'l-Kelâm*’ını telif-tercüme türünde bir eser olarak değerlendirmek doğru; fakat yeterli değildir. Çünkü Alî Nazîf, bu eserini doğrudan *Miftâhu'l-Bedâyi*’e bazı eklemelerde veya eksiltmelerde bulunarak yazmayıp daha önce *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümesine bazı eklemelerde ve eksiltmelerde bulunarak meydana getirmiştir. Yani daha önce aynı mütercim-müellif tarafından gerçekleştirilen tercümeden üretilmiş bir telifdir. Bundan hareketle bu tarz eserlerin telif-tercüme şeklinde nitelendirilmesi yerine telif-tercümenin bir alt başlığı olarak değerlendirilmesinin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. *Zînetü'l-Kelâm*’a benzer şekilde daha önce yapılan tercümelerden telif edilen eserler için telif-tercümenin alt başlığı veya telif-tercüme ek olarak “tercümeden telif” minvalinde bir terimin kullanılması gerektiği düşüncesindeyiz.

Bu çalışmada Alî Nazîf’in biri tercüme diğeri tercümeden üretilen telif olmak üzere belâgate dair iki eseri üzerinde durulacaktır. Söz konusu eserlerle alakalı kısma geçmeden önce kaynak metnin müellifi Vahîd-i Tebrîzî ile Alî Nazîf’in hayatları ve eserleri hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Vahîd-i Tebrîzî ile Alî Nazîf'in Hayatı ve Eserleri

Vahîd-i Tebrîzî'nin Hayatı

Vahîd-i Tebrîzî'nin vefat tarihi veya yaşadığı yüzyıl konusunda kaynaklarda birbirinden farklı tarihlere yer verilmiştir. Kadim Polat, Alî Nazîf'in *Zînetü'l-Kelâm*'ı üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinde Vahîd-i Tebrîzî'nin 13. asırda *Miftâhu'l-Bedâyi* isimli eserini kaleme aldığını belirtirken (2016, s. 20) tezinden ürettiği bir makalesi (2020, s. 11) ile Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğüne yazdığı maddede onun vefat tarihini 1080/1669 olarak vermiştir (2022). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin “Belâgat” maddesinin Fars edebiyatı ile ilgili kısmında da Vahîd-i Tebrîzî'nin 1080/1669 tarihinde vefat ettiği kaydı yer almaktadır (Yazıcı, 1992, s. 384). Mehmet Akif Duman da konuyla ilgili bir çalışmasında 1669 tarihini tercih edenlerdendir (2018, s. 141). Vahîd-i Tebrîzî'nin *Cem'ü'l-Muhtasar* adlı eserinin Millet Kütüphanesi A.E. Farsça 512 numarada kayıtlı nüshasının ferâğ kaydında bu nüshanın 990/1582 yılında istinsah edildiği kaydı yer almaktadır. Bu tarih göz önünde bulundurulduğunda müellifin vefatı için ileri sürülen 1080/1669 tarihinin isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.

Vahîd-i Tebrîzî'nin yaşadığı yüzyıla işaret etmek adına kaynaklarda yer alan diğer bir tarih, 1417/18 tarihidir. Güler Doğan Averbek, *Bitlisli Şükrî Dîvânı*'nı neşrettiği çalışmasında söz konusu *Dîvân*'ın yer aldığı mecmuadaki eserlerden bahsederken *Miftâhu'l-Bedâyi*'yi de zikretmiş ve bu eserin 820/1417-18 yılında telif edildiğini dile getirmiştir (2020, s. 22). Aynı durum, Arzu Atik tarafından kaleme alınan bir makalede de söz konusudur (2022, s. 233). Ancak bu tarih, eserin telif tarihi değil müellifin tarih düşürme sanatına misal getirdiği beyitte yer alan خيري kelimesinin ebced değeri olan 820'nin miladi takvime göre karşılığı olan sayıdır. Dolayısıyla 1417-18 tarihi, Vahîd-i Tebrîzî'nin yaşadığı dönemle alakalı bir tarihe işaret etmemektedir.

Kaynaklarda Vahîd-i Tebrîzî'nin vefat tarihi olarak gösterilen bir tarih de hicri 942/miladi 1535-36 tarihidir. Bu tarih, ekseriyetle Arapça ve Farsça kaynaklarda yer almaktadır. Muhammed Alî Terbiyet, Dânişmendân-ı Âzerbâyecân adlı eserinde onun 942 yılında Gîlân'da vefat ettiğini bildirmiştir (1314/1896, s. 394). Âkâ Büzürg-i Tahrânî'nin *ez-Zerîa ilâ Tesânifi's-Şîa* adlı eserinde de onun 942/1535-36'da Gîlân'da vefat ettiği bilgisi yer almaktadır (Tarihsiz, s. 139). Vahîd-i Tebrîzî'nin yaşadığı coğrafyada yaşayan müellifler tarafından yazılmaları hasebiyle söz konusu kaynaklardaki bilgilere itibar edilmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla bu kaynaklardaki bilgiye dayanarak Vahîd-i Tebrîzî'nin 1535-36 yılında vefat ettiğini söylemek mümkündür. İsrâfil Babacan da onun vefat tarihini 1536 olarak veren araştırmacılarıdır (2015, s. 22). Nitekim müellifin *Cem'ü'l-Muhtasar* adlı eserinin bir nüshasının ferâğ kaydında eserin Hicret-i Nebeviyyeden 9 asır sonra yazıldığı bilgisi yer almaktadır (Vahîd-i Tebrîzî, *Cem'ü'l-Muhtasar*, vr. 55a). Ferâğ kaydındaki bu bilgi, eserin 16. yüzyılda kaleme alındığını göstermektedir. Bu da müellifin vefatı için ileri sürülen 1535-36 yılının daha kuvvetli bir ihtimal olduğunu gösteren hususlardandır.

Kaynaklarda Vahîd-i Tebrîzî'nin Tebrizli veya Heratlı olduğu ve bir süre Tebrîz'de kaldıktan sonra Kum'a yerleştiği için Vahîd-i Kumî olarak da bilindiği dile getirilmiştir. İyi bir edîb ve şâir olmanın yanı sıra arûz, kâfiye ve belâgat konusunda yazdığı eserleri ile iyi bir nâsir olduğunu da kanıtlayan Vahîd-i Tebrîzî'nin hicri 961/miladi 1553 yılında vefat eden İranlı şâir

Hayretî-i Tûnî ile bazı muarâza ve müşaâreleri bilinmektedir. Tebrîz'den sonra Kum'a gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Ömrünün sonlarına doğru Gîlân'a giden Vahîd-i Tebrîzî, 1535-36 yılında Gîlân'da vefat etmiştir (Âkâ Büzürg-i Tahrânî, tarihsiz, s. 139; Muhammed Alî Terbiyet, 1314/1896, s. 393-394; Muhammed Alî Tebrîzî, 1374/1954, s. 310).

Vahîd-i Tebrîzî'nin Eserleri

Cem'ü'l-Muhtasar

Arûz ve kâfiye konusunda yazılan bu eser, aynı zamanda *Muhtasar-ı Vahîdî* adıyla da bilinmektedir. Türkiye ve İran'daki kütüphanelerde birçok nüshası mevcuttur. Eserde arûz ve kâfiye ilimleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Arûz ve kâfiye konusunda 16. yüzyıldan sonra kaleme alınan eserlerin kaynakları arasında yer alan *Cem'ü'l-Muhtasar*'ın iki Türkçe tercümesi tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi 3431/10 numarada kayıtlı olup muhtasar bir tercüme hüviyetindedir. Bu eser, söz konusu koleksiyonda *Terceme-i Risâle-i Vahîd-i Tebrîzî* adıyla 69b-72b varakları arasında yer almaktadır. Nüshada eserin mütercimi, tercüme tarihi, müstensihî, istinsah tarihi vb. hususlara dair herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Diğer tercüme ise Adana İl Halk Kütüphanesi 01 Hk 583/3 numarada 297a-302a varakları arasında kayıtlı bulunan eserdir. Girişte "... Vahîd-i Tebrîzî tâbe serâhuhu te'lif itdüğü Cem' u Muhtasar nâm kitâbı telhîs ü tehdîb olunup ..." (vr. 297a) şeklinde yer alan cümleden hareketle bu tercümenin *Cem'ü'l-Muhtasar*'ın özetlenmiş Türkçe bir tercümesi anlaşılmaktadır. Yine söz konusu kısımda Alî bin Hüseyin el-Amâsî'nin konuyla ilgili eserinin yeterli olmadığı, birçok açıdan eksiklik içerdiğinden bahsedilmiş ve yeri geldikçe onun eserindeki eksikliklere değinileceği beyan edilmiştir. Eserin girişinde Alî bin Hüseyin'in ismi zikredildiğinden katalogda buna dayanılarak sehven bu eser, Alî bin Hüseyin el-Amâsî'ye atfedilmiştir. Bu tercümenin de mütercimi, tercüme tarihi, müstensihî ve istinsah tarihi hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Dîvân

Müellifin şiirlerinin toplandığı eseridir. Bu eserin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi 1671 numarada *Müntehabât-ı Dîvân-ı Vahîd-i Tebrîzî* adıyla bir nüshası bulunmaktadır.

Şehrengîz

Müellifin Tebrîz'in güzelleri ve güzellikleri üzerine kaleme aldığı bu eser, çok beğenilmiş ve geniş bir kitleye ulaşmıştır (Muhammed Alî Terbiyet, 1314/1896, s. 393). Tarafımızca eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Miftâhu'l-Bedâyi

Vahîd-i Tebrîzî'nin bazı şiir terimleri ile kâhir ekseriyeti belâgatin bedî ilminin konularını ihtiva eden eseridir. Eserin girişinde müellif, bu eseri erkek kardeşinin oğlu Safiyyüddîn'in ricası üzerine kaleme aldığını dile getirmiştir (Vahîd-i Tebrîzî, Miftâhu'l-Bedâyi, vr. 1b). Eserde şiir ve belâgat terimleri arasında herhangi bir tasnif yapılmamış olup bu terimler karışık bir şekilde verilmiştir. Eldeki nüshalarda eserin telif tarihi konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Müellif, ele aldığı her terim için bazen bir bazen de birden fazla beyit misal getirmiştir.

Tarsî ile başlayıp tarih konusuyla son bulan *Miftâhu'l-Bedâyi*'de ele alınan terimler - eserdeki sıraya riayet edilmek üzere- şu şekildedir: Tarsî', tarsî' ma'a't-tecnîs, tecnîsât (tecnîsü't-tâm, tecnîsü'n-nâkıs, tecnîsü'z-zâyid, tecnîsü'l-mürekkeb, tecnîsü'l-mükerrer, tecnîsü'l-mutarraf, tecnîsü'l-hatt), iştikâk, escâ' (sec'ü'l-mütevâzî, sec'ü'l-mütevâzin, sec'ü'l-mutarraf), maktûbât (maktûbu'l-ba'z, maktûbu'l-küll, maktûbu'l-mücennah, maktûbu'l-müstevî), reddü'l-acüz ale's-sadr, tezâd, i'nât, tazmînü'l-müzdevic, istiâre, hüsnü'l-matla, hüsnü't-tahallus, hüsnü't-taleb, mürâ'ât-ı nazîr, medhü'l-müvecceh, muhtemelü'z-zıddeyn, te'kidü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem, iltifât, îhâm ve çeşitleri, teşbihât (teşbihü'l-mutlak, teşbihü'l-meşrût, teşbihü'l-kinâye, teşbihü't-tesviye, teşbihü'l-aks, teşbihü'l-izâm, teşbihü't-tafdîl), siyâkatü'l-a'dâd, tensikü's-sıfât, i'tirâzü'l-keâm (haşvü'l-kabîh, haşvü'l-mütevassıt, haşvü'l-melîh), mütelevvin, irsâlü'l-mesel, irsâlü'l-meseleyn, muammâ, lugaz, es-suâl ve'l-cevâb, muvaşşah, murabba, musammat, mülemma, mukatta, muvassal, mahzûfu'n-nokta, menkûta, raktâ, hayfâ, tazmîn, iğrâk fi's-sıfat, cem' ve't-tefrîk ve't-taksîm (cem', tefrîk, taksîm, cem' ma'a't-tefrîk, cem' ma'a't-tefrîk ve't-taksîm), tefsîrü'l-celî, tefsîrü'l-hafî, zû-kâfiyeteyn, zû-kâfiyeteyn-i mahcûb, istidrâk, tecâhülü'l-ârif, taaccüb, et-tard ve'l-aks, mükerrer, mükerrerü'l-mevkûf, kelâmu'l-câmi', leff ü neşr, hüsnü't-ta'lîl, musahhaf, târih.

Miftâhu'l-Bedâyi'in çeşitli kütüphanelerde olmak üzere birçok nüshası mevcuttur. Bunlardan bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- ✓ Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, 199/1
- ✓ Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Denizli, 416/15
- ✓ Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 123/3
- ✓ Millet Kütüphanesi, A. E. Manzum, 589/2
- ✓ Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1622/2
- ✓ Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Bölge Yazma Eserler, 9425/14
- ✓ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 1609
- ✓ Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. oct. 2748.

Yukarıda sıralanan nüshalardan yalnızca Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Denizli 416/5 numarada kayıtlı nüshanın istinsah tarihi ve müstensihî hakkında bilgi verilmiştir. Eserin ferâğ kaydında bu nüshanın Yahyâ bin Abdurrahmân tarafından 1008/1599 yılında müsveddeden beyaza çekildiği dile getirilmiştir.

Vahîd-i Tebrîzî'nin eseri, Alî Nazîf tarafından *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Söz konusu eseri evvela Türkçeye tercüme eden Alî Nazîf, daha sonra yine bu eseri kaynak olarak *Zinetü'l-Kelâm* adıyla ikinci bir eser daha kaleme almıştır. Aşağıda Alî Nazîf'in hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümesi ve bu tercümeden ürettiği *Zinetü'l-Kelâm* üzerinde durulacaktır.

Alî Nazîf'in Hayatı

Alî Nazîf, devlet bürokrasisi içerisinde etkin rol oynayan bir ailenin çocuğu olarak 1861 yılında Antalya'nın İbradı kazasında doğmuştur. Babası II. Abdülhamîd döneminde müderrislik, kadılık kazaskerlik, valilik ve vezirlik gibi görevlerde bulunmuş olan Alî Sürûri Paşa (1827-1890)'dır. Dedesi Abdurrahman Paşa ise Rumeli Beylerbeyliği, Karaman ve Konya

valilikleri yapmış ve III. Selîm tarafından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak yerine Nizâm-ı Cedîd ordusunun kurulması için vazifelendirilmiş kişilerdendir. İşte bu böyle bir ailenin çocuğu olan Alî Nazîf de tıpkı dedesi ve babası gibi devlet bürokrasisi içerisinde yer alma geleneğini sürdürmüştür. Babasının görevi dolayısıyla küçük yaşta İstanbul'a taşınmış ve orada eğitimini tamamlamıştır. Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızca da öğrendiği Alî Nazîf müderrislik, Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî Halifelîği ve Şûrâ-yı Devlet azalığı vazifelerini ifa etmiştir. Aynı zamanda II. Abdülhamîd'in hafiye teşkilatı içerisinde de yer almıştır. Başta edebiyat, hukuk, eğitim ve ahlâk olmak üzere birçok konuda eser kaleme almış olan Alî Nazîf, 1908 inkılabından sonra Midilli'ye sürgün edilmiş ve eşinin gayretleri sonucu İbradı'ya gelmesine izin verilmiştir. Biri kız beşi erkek olmak üzere altı çocuğu dünyaya gelmiştir. Yazar ve tiyatro sanatçısı Gülriz Sürûrî, Alî Nazîf'in torunudur. Gülriz Süruri'nin verdiği bilgilerden hareketle Alî Nazîf'in 1936 yılında vefat ettiği tahmin edilmektedir (Yaman, 2016, s. 17-21; Gövsa, tarihsiz, s. 362; Süruri, 2002, s. 37-39; Kurt, 2020).

Alî Nazîf'in Eserleri

Belâgat, Farsça dilbilgisi kuralları, ekonomi, hukuk, Osmanlı siyasi ve iktisadi durumu, İslâm terbiyesi, edebiyat vb. konularda birçok eser kaleme almış olan Alî Nazîf'in eserleri hakkında temel bilgiler, Kadim Polat'ın konuyla ilgili çalışmasında yer almaktadır (2016, s. 13-19). Dolayısıyla müellifin eserleri hakkında detaylı bilgiler için araştırmacıların söz konusu çalışmaya başvurması gerekmektedir. Çalışmamızda aynı veya benzer bilgilerin tekrar edilmesine gerek duyulmayarak aşağıda yalnızca Alî Nazîf'in eserlerinin isimleri zikredilmiştir:

- ✓ Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi
- ✓ Cemâl-i İcmâl
- ✓ Zînetü'l-Kelâm
- ✓ Numûne-i Edebiyyât-ı Adliyye
- ✓ Menâzır-ı Kalemîyye
- ✓ Gencîne-i Servet
- ✓ Mecmû'a-i Ma'lûmât-ı Adliyye
- ✓ Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye
- ✓ Ticâret-i Bahriye Kaptan ve Çarkçı Mekteb-i Âlisi
- ✓ İnsân ve Ahlâk
- ✓ Şerh-i Kânûn-ı Tâbi'iyyet
- ✓ Terbiye-i İslâmiyye
- ✓ Son Fırsat
- ✓ Dört Büyük Harika Dört Büyük Vazife
- ✓ İzâhlı Hukûk Usûl Muhâkemeleri Kânûnu
- ✓ Kânûn-ı Medenî'nin Para Alışverişine Dâir Maddelerinin Şerhi
- ✓ Lozan Muâhedenâmesi

Alî Nazîf'in Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi'i ve Bu Tercümeden Ürettiği Zînetü'l-Kelâm'ı

Alî Nazîf'in *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümesi müellifin eldeki eserleri arasında kronolojik olarak basılan ilk eseridir. Eserle ilgili bilgilerin verildiği "İfâde-i Mahsûsa" başlığında "Vahîd-i Tebrîzî rahimehullahu'l-Bârî hazretlerinin eserleri olan Miftâhu'l-Bedâyi nâm kitâb-ı câmi'ü's-sanâyi tercümesidir. Nazîf" ifadesine yer verilmiştir. Hicri 1300/miladi 1882-83 yılında İstanbul'da Matbaa-i Mekteb-i Sanâyi matbaasında basılan eser, toplam 36 sayfadan meydana gelmektedir. Alî Nazîf, *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümenin basılmasından 6 sene sonra yine bu eseri kaynak olarak *Zînetü'l-Kelâm* adlı eserini neşretmiştir. *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi* ile *Zînetü'l-Kelâm*'ın tertibi bazı değişiklikler, eklemeler ve eksiltmeler haricinde hemen hemen aynıdır. Aralarındaki temel fark, *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'de tercüme edilen kaynak esere sadık kalınmışken *Zînetü'l-Kelâm*'da *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'in bazı kısımları özetlenip bazı kısımları daha genişletilmiş ve yeri geldikçe Türkçe misaller getirilmiştir. Bu yönüyle *Zînetü'l-Kelâm*, *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'de üretilmiş telif bir eser görünümündedir. Aşağıda evvela mütercim'in *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'de izlediği tercüme yöntemi, ardından bu tercümeden üretilen telif bir eser olması hasebiyle *Zînetü'l-Kelâm* üzerinde durulacaktır.

Mütercim'in Uyguladığı Tercüme Yöntemi

Alî Nazîf'in tercümesi, Osmanlı dönemi tercüme metinlerinde uygulanan stratejilerden meâlen tercümeyle yakın bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Mütercim, eserin kâhîr ekseriyetinde kaynak metne bağlı kalmak suretiyle erek dilin söz dizimine göre tercümesini gerçekleştirmiştir. Ancak eserin bazı kısımlarında kaynak metne ilavelerde veya kaynak metinden eksiltmelerde bulunmuştur. Dolayısıyla Osmanlı döneminde kaleme alınan birçok tercüme eserde olduğu gibi (Yazar, 2018, s. 148) Alî Nazîf'in tercümesinde de eserin baştan sona kadar yalnızca bir yöntem çerçevesinde tercüme edildiğini söylemek mümkün değildir. Mütercim'in tercüme usulünün ortaya konulması amacıyla aşağıda kaynak metne yapılan ilaveler veya kaynak metinden eksiltmelerde bulunan kısımlardan misaller getirilmiştir.

Eser, *Miftâhu'l-Bedâyi*'in kaleme alınma sebebine dair giriş kısmının özetlenerek şu şekilde Türkçeye tercüme edilmesiyle başlamaktadır: "Musannif-i kitâb feth-i dehân-ı belâgat-nisâb idüp birâderzâdesinin vukû' bulan iltimâsı üzerine sanâyi'-i şî'riyye vü bedâyi'âyî hâvî tercemesi sadrında bulunduğumuz işbu Miftâhu'l-Bedâyi nâm kitâb-ı câmi'ü'l-sanâyi'i te'lîf buyurmuş olduklarını bi'l-beyân evvel emirde san'at-ı tarsî'e dâir ber-vech-i âtî bast-ı makâl-i anberfeşân buyuruyorlar" (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 2).

Alî Nazîf, kaynak metne sadık kalarak tercümesini yapmaya gayret göstermiştir. Bu noktada kaynak metinde; evvela ele alınan terim veya edebî sanatın tarifi yapılmış, ardından konuya Farsça bir veya birden fazla beyit misal getirilmiş ve daha sonrasında ise misal getirilen beyit veya beyitlerin hangi yönüyle konuya örneklik teşkil ettiği hususu üzerinde durulmuştur. Alî Nazîf de -zaman zaman kaynak metinden bazı eksiltmelerde veya kaynak metne bazı eklemelerde bulunmak suretiyle- eseri aynı usul üzere tercüme etmiştir. Örneğin *Miftâhu'l-Bedâyi*'in ilk konusu olan tarsî kaynak metne sadık kalınarak şu şekilde tercüme edilmiştir: "(Birinci kâide) Tarsî' lugatde bir şeyin cevâhîr ü emsâl ile tezyîni demektir. Bu ilmin erbâbı indinde bir misrâ'ın veyahut bir fıkranın hâvî bulunduğu elfâzın hâne hâne addolunarak misra'-ı dîgere yahut fıkrada bulunan elfâza müvâzin ü muvâfık gelmesidir. Misâl:

[اي] از رخ رنگين توبي مایه قمر

و ز پاسخ شیرین توبي پایه شکر

İşbu misâlde bulunan elfâz mukâbilindeki vezn ü kâfiye ve aded-i hurûfça müsâvî vü müvâzindir” (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 2-3).

Mütercim, eserin başındaki tarsî konusundan reddü'l-acüz ale's-sadr konusunun üçüncü çeşidine kadar her konunun başına parantez içerisinde -birden başlamak üzere- kaynak metinde bulunmayan “birinci kâide, ikinci kâide, üçüncü kâide ...” ifadelerini eklemiştir. Reddü'l-acüz ale's-sadr konusunun üçüncü çeşidinin başına “yirminci kâide” ifadesini ekledikten sonra bu usulü terk ederek eserin geri kalanında uygulamamıştır.

Vahîd-i Tebrîzî, bazı terim veya edebî sanatlarla alakalı birden fazla Farsça beyit misal getirmiştir. Alî Nazîf ise birden fazla beytin misal getirildiği durumlarda bazen kaynak metindeki bütün beyitlere yer vermesine rağmen bazen eksiltmede bulunarak bazı mısra veya beyitlere yer vermemiştir. Mensur kısımlarda ise kaynak metnin ilgili kısmının bazen birebir tercümesi yerine özetlendiği görülmektedir. Kaynak metinde yer alıp Alî Nazîf'in tercümesinde bulunmayan mısra ve beyitler, konu başlıkları da belirtilmek suretiyle aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1.

Miiftâhu'l-Bedâyi'de Bulunup Alî Nazîf'in Tercümesinde Bulunmayan Mısra ve Beyitler

Konu Başlığı	Miiftâhu'l-Bedâyi'de Bulunup Alî Nazîf'in Tercümesinde Yer Almayan Mısra ve Beyitler
Tarsî' ma'a't-Tecnîs	بهشتی مهر ما عین خطا بود (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 2b)
Tecnîs-i Târn	لطفی کن و روی مهر ازین ذرّه مناب (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 3a)
Tecnîs-i Nâkis	بر زنده دل بیشک آن مرد مرد (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 3b)
Tecnîs-i Zâyid	مباد بی لب لعل تو باده برکف ما (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 4a)
Tecnîs-i Mürekkeb	دل را بیش ازین منشان بر آتش (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 4a)
İştikâk	ز بهرم ارزدی از قهردی دار (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 4b)
	چو نوش لعل تو دار الشفا بیمار است (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 5a-5b)
Sec'ü'l-Mutarraf	بلطف درکذر و جرم بنده درکذران (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 5b)
	بر افکن درچمن برفع ز رخسار (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 6a-6b)
Maklûb-ı küll	کس نخواهد صحبت سک درجهان (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 7a)
Maklûb-ı Mücennah	نازا کر میکند بنازم زان (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 7a)
Maklûb-ı Müstevî	ناسم دایم دهد بی ادم سان (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 7b)

Tezâd	چون آتش و باد و اب و خاکم ز عمت (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 9b)
Mürââtü'n-Nazîr	سوسن و کل ارغوان و لاله را حسنت گرفت مهرو ماه طلعت را زهره زان شد مشتری (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 11a)
Musammat	بر آمد زمر غزار نوای مرغ زار حدیث من ای نکار بدلیز همی بکار چو بیمارم از خمار ظنواي من از خم ار (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 18a-18b)
Mahzûfu'n-Nokta	مه او کرده لاله را مسرور (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 19a)
Raktâ	کر مشربه یاقوت و زربش میکیرند (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 19b)
Hayfâ	نقش کارم چنین حواله بچین (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 19b)
Tard u Aks	کشتی بجفا یارا مسکین دلک مارا مسکین دلک مارا کشتی بجفا یارا (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 23a)
Musahhaf	استاده ام در خدمت بادردهایت میزیم (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz, vr. 24b)

Alî Nazîf, bazı konularla ilgili olarak kaynak metinde olmamasına rağmen Farsça veya Türkçe cümle, mısra ve beyitler misal getirmiştir. Tercümede bu hususa misal teşkil eden ibare, mısra ve beyitler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 2.

Miftâhu'l-Bedâyi'de Bulunmayan Alî Nazîf'in Tercümesinde Yer Alan Cümle, Mısra ve Beyitler

Konu Başlığı	Miftâhu'l-Bedâyi'de Bulunmayan Mütercim Tarafından Eklenen İbare, Mısra ve Beyitler
Tarsî' ma'a't-Tecnîs	رضاي مادر انست (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 4)
Tecnîs-i Târn	Takdîm iderim sana elma yâr Dilerim al hem anı iki yar (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 5)
Tecnîs-i Nâkıs	Getirdim sana gül, geçerken bana gel (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 5)
İstiâre	Şu esb kuşdur (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 13)
Muammâ	Bende yok sabr u sükûn sende vefâdan zerre İki yokdan ne çıkar fikr idelim bir kerre (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 23)
Muvaşşah	Tâb-ı firâka yandım insâf kıl efendim Kimler tahammül eyler bu sûz-ı cân-güzâra (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 25)
Musammat	Dilberâ sen bana bir bahâ biçmedin ilâ-âhir (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 25)
Tazmîn	Dil bağlayalı zülfüne cânânım efendim Hiç sormadın ahvâl-i perîşânım efendim Beyhûde mi zanneyledin efgânım efendim Bir gün uladur[ru]jum sana cânım efendim Tazmîn olunan mısra: Teng oldu cihân başıma sultânım efendim (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 27-28)

Yukarıdaki tablodaki beyitlerden tecnîs-i târn konusuna misal getirilen beyit, mütercimim kendisine aittir. Mütercim, bu beyti misal getirdikten sonra beyitteki hangi kelimelerin konuya

örnek oluşturduğunu da izah etmiştir. Mütercimın söz konusu beyti ve bu beyit hakkındaki değerlendirmeleri şu şekildedir: “Türkîden mütercim-i hakîrin

Takdîm iderim sana elma yâr

Dilerim al anı iki yar

Bu misâlde vâki‘ yar lafzlarının biri dost ma‘nâsındaki ‘yâr’ dîgeri ise yarmak masdarının emri olan ‘yar’dır ki yek-dîgerine adedce ve her vechle muvâfık oldukları hâlde ma‘nen muhâlifdirler” (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 5).

Alî Nazîf, bazen kaynak metinde misal getirilen beyitlerin tamamını değil yalnızca beyitlerdeki hangi kelime veya kelimelerin konuya misal teşkil ettiğine değinmiştir. Söz gelimi kaynak metinde tecnîs-i zâid konusuna misal getirilen

لبت عين اب حياتت و دل

همی دارد آبی ازان چشمه چشم

beytinin tamamı yerine yalnızca konuya misal teşkil eden çeşm ve çeşme kelimelerine yer verilmiştir. Bahsedilen konuda beyitteki çeşm-çeşme kelimelerinin yanı sıra kaynak metinde yer almayan irşâd ve reşâd kelimeleri de örnek olarak verilmiştir. Bu şekilde kaynak metinde şâhid gösterilen beyitlerin yalnızca konuya örnek teşkil eden kelimelerine yer verildiği konular ve ilgili kelimeler şu şekildedir: Tecnîs-i mutarrâf: دادی - دادم; tecnîs-i hatt: خیر - خیر, سر - سر, شر - شر; maktûb-ı küll: سرد - درس - بیع - عیب; musahhaf: خر.

Eserin genelinde kaynak metne bağlı kalarak tercümesini gerçekleştiren Alî Nazîf, yeri geldikçe kaynak metindeki bazı terimleri tanımlamıştır. Söz gelimi sec‘-i mütevâzî konusunda zikredilen revî harfî için şu tanımlı yapmıştır: “Harf-i revî, beyt yahut mısra‘ın nihâyet mertebesinde bulunan harfe denir” (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 7-8).

Alî Nazîf, Vahîd-i Tebrîzî’nin misal getirdiği Farsça beyitleri genellikle tercüme etmeyip yalnızca ilgili beyitlerde konuya örnek teşkil eden kelimelere değinmiştir. Ancak nadir de olsa onun, bazı beyitleri Türkçeye tercüme ettiği görülmektedir. Kaynak metinde sec‘-i mütevâzin konusuna misal getirilen “هزار باربه از ملك و مال و منصب و جاه/ كمال و فضل و هنر پیش مردم دانا” (Vahîd-i Tebrîzî, tarihsiz: 6a) beytinin Alî Nazîf tarafından “Merdüm-i dâna nezdinde ilm ve hüner, mâl ve câh ve mülk mansıbdan bin kere a‘lâdır” (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 8) şeklinde yapılan tercümesi bu hususun örneklerindedir.

Eserin genelinde kaynak metnin tertibine riayet eden Alî Nazîf; cem‘, tefrîk ve taksîm konularında kaynak metnin tertibine uymamıştır. Kaynak metinde iğrâk fi’s-sıfat konusundan sonra cem, tefrîk ve taksîm konuları gelip bu konuların akabinde tefsîr-i celî konusuna geçilmişken tercümede iğrâk fi’s-sıfat konusundan sonra tefsîr-i celî, tefsîr-i hafî ve zü’l-kâfiyeteyn konularına yer verilmiş ve bunun ardından cem, tefrîk ve taksîm konularına geçilmiştir.

Mütercim, kaynak metinde tecâhülü’l-ârif olarak adlandırılan sanatı tahsîlü’l-ârif şeklinde isimlendirmiştir. Aynı şekilde kaynak metinde mukatta olarak adlandırılan terim, tercümede mutalla olarak adlandırılmıştır.

Vahîd-i Tebrîzî, eserinin sonunda yer verdiği “târîh” konusunu genel hatlarıyla değerlendirmiş ve konuya Farsça bir beyit misal getirmiştir. Alî Nazîf ise kaynak metnin ilgili kısmını tercüme ederken kaynak metinde olmamasına rağmen tarih çeşitlerine de yer vermiştir. Bu kısımda tarih çeşitlerini tâm, mu‘cem ve mücevher, mühmel ve sâde olmak üzere üç kısma ayırmış ve her birinin tanımını kısaca vermiştir. Târîh çeşitleri konusundaki bu tasnifine daha sonra yazdığı *Zînetü’l-Kelâm* adlı eserinde de yer vermiştir. *Zînetü’l-Kelâm*’da bu tariflere ek olarak Türkçe beyitler de misal getirmiştir.

Miftâhu’l-Bedâyi Tercümesinden Telif Edilmiş Bir Eser Olarak Zînetü’l-Kelâm

Alî Nazîf, hicri 1300/miladi 1882-83 yılında kaleme aldığı *Tercüme-i Miftâhu’l-Bedâyi*’den 6 sene sonra yine bu eserine bazı eklemelerde bulunarak ve eser üzerinde bazı değişiklikler yaparak *Zînetü’l-Kelâm* adlı eserini neşretmiştir.¹ Bu yönüyle *Zînetü’l-Kelâm*, müellifin daha önce gerçekleştirdiği tercümesinden ürettiği telif bir eser görünümündedir.

Alî Nazîf, *Zînetü’l-Kelâm*’ı Vahîd-i Tebrîzî’nin *Miftâhu’l-Bedâyi*’i, İbn Hicce el-Hamevî’nin *Hizânetü’l-Edeb*’i ve diğer bazı edebî eserlerden istifade ederek kaleme aldığını belirterek eserin kaynakları konusunda okuyucuyu bilgilendirmiştir (Polat, 2016, s. 37). Mütercim-müellif, her ne kadar *Hizânetü’l-Edeb* ve başka eserlerden istifade ettiğini belirtmiş olsa da eserin temel kaynağı *Miftâhu’l-Bedâyi*’dir. Bunun temel sebebi, onun söz konusu eser üzerine daha önce bir tercüme yazmış olmasıdır. Alî Nazîf, *Miftâhu’l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümenin bazı kısımlarına eklemelerde bulunarak, bazı kısımlarını eksilterek veya özetleyerek *Zînetü’l-Kelâm*’ı meydana getirmiştir.

Alî Nazîf’in yararlandığı kaynaklar arasında zikrettiği İbn Hicce’nin *Hizânetü’l-Edeb*’i edebî sanatlar ve bazı şiir terimlerini ihtiva eden bedîiyyât tarzı eserlerdendir (Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, 2020, s. 24). *Hizânetü’l-Edeb*’de de edebî sanatlar, belâgat ilmindeki beyân ve bedî tasnifine tabi tutulmadan karışık bir şekilde yer almaktadır. İhtiva ettiği terimler açısından *Miftâhu’l-Bedâyi*’den çok daha kapsamlı olan *Hizânetü’l-Edeb*, belâgat ve şiire dair terimlerin herhangi bir tertibe tabi tutulmadan ele alınması vechiyle *Miftâhu’l-Bedâyi* ile benzerlik gösterir. Alî Nazîf de *Zînetü’l-Kelâm*’a kaynak olarak gösterdiği bu iki eserden hareketle belâgat ve şiir terimlerini kendi içinde tasnif etmeyip karışık bir şekilde vermiştir.

Tercüme-i Miftâhu’l-Bedâyi ile *Zînetü’l-Kelâm*, birkaç kısım hariç tertip açısından büyük oranda birbirine benzemektedir. Her iki eser de tarsî konusuyla başlamaktadır. *Tercüme-i Miftâhu’l-Bedâyi*’de kaynak metne riayet edilerek târîh konusuyla eser sonlandırılmışken *Zînetü’l-Kelâm*’da târîh konusundan sonra “cedvel-i hesâb” başlığıyla Arap alfabesindeki harflerin ebced sistemine göre sayısal karşılıkları, “ifâde” başlığıyla sonuç mahiyetindeki bir bölüm ve “müfredât” başlığıyla klasik Türk şiirinden müfred beyitlere yer verilen bir kısım bulunmaktadır. Bunun yanı sıra tertip açısından iki eser arasındaki farklardan birisi de *Tercüme-i Miftâhu’l-Bedâyi*’de yer alan tarsî’ ma‘a’t-tecnîs, maktûb-ı müstevî, reddü’l-acüz ale’s-sadrın bazı çeşitleri, istiâre, teşbîh çeşitleri, irsâl-i meseleyn, lugaz, murabba, tefsîr-i celî, tefsîr-i hafî, zû-kâfiyeteyn-i mahcûb, cem’ ma‘a’t-tefrîk, cem’ ma‘a’t-tefrîk ve’t-taksîm, istidrâk, mükerrer, mükerrer-i mevkûf ve musahhaf konularının *Zînetü’l-Kelâm*’a dâhil edilmemesidir. Hüsn-i ta‘lîl, leff ü neşr, mülemma, musammat, tazmîn, zû-kâfiyeteyn, mukatta, menkût, raktâ, hayfâ

¹ *Zînetü’l-Kelâm* üzerine Fatma Sabiha Kutlar Oğuz danışmanlığında Kadim Polat tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezi mevcuttur (bk. Polat, 2016).

ve muammâ konuları ise her iki eserde yer almasına rağmen birbirinden farklı bir sıra ile dizilmişlerdir.

Zînetü'l-Kelâm'ın, Ali Nazîf tarafından daha önce kaleme alınan *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi* adlı eserden hareketle kaleme alındığına yukarıda değinilmişti. Bu hususu misallendirmek üzere aşağıdaki tabloda iki farklı konunun her iki eserde ele alındığı kısımlar alıntılanmıştır. Bunlardan cinâs-ı tâm konusunda *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'e ek olarak *Zînetü'l-Kelâm*'da Türkçe iki beyit ve bir mensur cümle ilave edilmişken, siyâkatü'l-a'dâd bahsinde ise her iki eserde de *Miftâhu'l-Bedâyi*'deki Farsça beyit misal getirilerek beyitte konuya örnek teşkil eden kelimeler benzer ifadelerle değerlendirilmiştir:

Tablo 3.

Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi ile Zînetü'l-Kelâm'ın Birbirinden Bağımsız İki Eser Olmadığını Gösteren Misaller

Konu Başlığı	Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi'deki Şekli	Zînetü'l-Kelâm'daki Şekli
Cinâs-ı Tâm	<p>“Cinâs-ı Tâm: İki veyahut daha ziyâde elfâzın yek-dîgerine vezn ve kâfiye ve aded-i hurûfça hâsılı her vechle müvâzin ü muvâfık olduğu hâlde yalnız ma'nâ cihetinde ihtilâf bulunmasından ibârettir. Misâl:</p> <p>ای مهر فلک را زمه روی تو تاب در زلف مده بقصد این دل شده تاب</p> <p>İşbu misâldeki tâb-ı evvel parlaklık ziyâ ve nûr ve rûşeni ve tâb-ı sâni ise bunalmak, dargınlık ma'nalarını mutazammın bulunduğundan cinâs-ı tâm addolunmuştur” (Ali Nazîf, 1300/1882-83, s. 4).</p>	<p>“Cinâs-ı Tam: Nazmda ve nesrde câri olup bir beyitte veyâhûd cümlede vezn ü hurûfça mutâbık olarak vâki olan iki veyâ ziyâde elfâzın ma'nâda başka başka olmasıyla. Misâl:</p> <p>ای مهر فلک را زمه روی تو تاب در زلف مده بقصد این دل شده تاب</p> <p>beytindeki tâb lafızları yek-dîgerinin aynı olmamakla berâber ma'nen muhâlif olup tâb-ı evvelden ziyâ ve rûşenâyı ve tâb-ı sâni den zülfe âid bir nev'-i perîşânı maksûd ü mu'teberdir. Dîger:</p> <p>Söyle dil-dârıma benden ey bâd Ömr ü ikbâl-i şumâ efzûn bâd (Li-nâmikihi)</p> <p>Bu mülemmada vâki bâd lafızları dahi vech-i mebsût üzere olup biri hevâ ve rûzgâr ma'nâsını dîgeri ise olsun ma'nâsında emr-i gâ'ibi müfiddir. Dîger:</p> <p>Fahr ederdin gülünle gülzâra Cây-ı şâdi idin dil-i zâra (Muallim Nâci Efendi)</p> <p>Bu beyitteki zâr kelimeleri dahi lafzen muvâfık ma'nen muhâlif olmagla cinâs-ı tâmı tahsîl eder. Nesrde: Gülzâr-ı tabî'atın şu nev-reste nihâlinde görülen meyve kendüsü için bir bâr-ı girân gibi olduğu hâlde bizim için bir bâr-ı şîrîn-güvârdır.</p> <p>Bu misâlde bulunan bâr lafızlarından dahi cinâs-ı tâm sanatı istinbât olunur” (Polat, 2016, s. 38-39).</p>
Siyâkatü'l-A'dâd	<p>“Siyâkatü'l-A'dâd: İki şey'i yek-dîgerine müşâbih zikrelemektir. Misâl:</p> <p>شمس و قمر و زهره شد از روی تو بان شهد و شکر و قند شد از لعل تو ارزان</p> <p>Burada bulunan elfâz yani şems ü kamer ü zühre ve şehd ü şeker ü kand birbirlerine mutâbiken vâki olarak gelmişlerdir” (Ali Nazîf, 1300/1882-83, s. 20).</p>	<p>“Siyâkatü'l-A'dâd: Yekdîgerine mukârin ve münâsib olan elfâzın bir sırada bulunmasıyla olur. Misâl:</p> <p>Şems ü kamer ü zühre şod ez-rûy-ı to tâbân Şehd ü şeker ü kand şod ez la'-i to erzân</p> <p>beytindeki şems ü kamer ü zühre şehd ü şeker ü kand ol vechile tensik olunmuştur.</p> <p>Mürâ'âtü'l-nazîr sanatı dahi bu misâlde mündemicedir” (Polat, 2016, s. 52).</p>

Yukarıdaki tabloda da gösterilmeye çalışıldığı üzere her iki eserde de edebî sanatlar aynı veya benzer ifadelerle tanımlanmıştır. İki eser arasındaki asıl fark, konulara şahid gösterilen beyitlerde ortaya çıkmaktadır. Bu noktada *Zînetü'l-Kelâm*'da daha fazla Türkçe misale yer verildiği görülmektedir. Ancak *Zînetü'l-Kelâm*'ın hem tertip ve terimlerin tarifi hem de Farsça şahid beyitlerin büyük bir bölümünü içermesi konusunda *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi* ile aynı veya yakın bir görünüme sahip olması, bu iki eserin birbirinden bağımsız eserler olmadıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, tek başına incelendiğinde telif bir eser görünümü arz eden *Zînetü'l-Kelâm*'ın aslında müellifin daha önce *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümesinden üretildiği noktasındaki düşüncemizi delillendirmektedir. Nitekim *Zînetü'l-Kelâm* üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlayan Kadim Polat da Alî Nazîf'in bu eserini büyük oranda *Miftâhu'l-Bedâyi*'den yaptığı çevirilerden meydana getirdiğini ifade etmiştir (2016, s. 20).

Alî Nazîf, bilhassa edebî terimlerin tarifi konusunda daha önce *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümesindeki cümlelerin kelimelerinin yerlerini değiştirerek veya o cümleleri özetleyerek *Zînetü'l-Kelâm*'a dâhil etmiştir. Söz gelimi *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'de “yek-dîgerine zıdd olan elfâzın vücûduyladır; gece, gündüz; nûr, zulmet; siyâh, sefid gibi” (Alî Nazîf, 1300/1882-83, s. 12) şeklinde tanımlanan tezâd sanatı, *Zînetü'l-Kelâm*'da da benzer ifadelerle olmak üzere “gece ve gündüz, nûr ve zulmet, âb ve âteş, şâdî ve gam gibi beyinlerinde tıbâk ve tekâbül bulunan şeylerin ictimâ'ıyla hâsıldır” (Polat, 2016, s. 46) cümlesiyle tarif edilmiştir. Görüldüğü üzere müellif, daha önceki tarifinde yer alan gece ve gündüz ile nûr ve zulmet gibi zıt anlamlı kelimelere âb ve âteş ile siyâh ve sefid örneklerini de ekleyerek aynı tanıma farklı kelime kalıplarıyla *Zînetü'l-Kelâm*'da da yer vermiştir. Diğer sanat ve terimler de bu minvalde ele alınmıştır. *Zînetü'l-Kelâm*'da edebî sanatlara şahid gösterilen Farsça beyitlerin büyük çoğunluğu *Miftâhu'l-Bedâyi*'den -dolayısıyla daha önceki tercümesinden- alınmıştır. Bu bağlamda *Zînetü'l-Kelâm*'da şahid gösterilen Farsça beyit sayısı 33'tür. Bu 33 beyitten 27'si *Miftâhu'l-Bedâyi*'den alınmışken bunlardan yalnızca 6 tanesi *Miftâhu'l-Bedâyi*'de yer almamaktadır.

Zînetü'l-Kelâm'ın *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'den asıl farkı; misal getirilen Türkçe cümle, mısra ve beyitler konusunda ortaya çıkmaktadır. *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'de Türkçe 2 cümle, 2 mısra, 3 beyit ve 1 bend olmak üzere toplam 8 parça misal getirilmişken bunlardan yalnızca muammâ konusuna misal getirilen Nâbî'nin beyti, *Zînetü'l-Kelâm*'a dâhil edilmiştir. Bu beyitle birlikte *Zînetü'l-Kelâm*'da edebî sanatlar ve terimlere dair 6'sı cümle, 6'sı mısra, 48'i beyit ve 4'ü bend olmak üzere Türkçe toplam 64 parça misal getirilmiştir. Ayrıca eserin sonuna müfredât başlığı altında farklı şairlerden olmak üzere 38 beyit daha ilave edilmiştir. İşte *Zînetü'l-Kelâm*'ın kendine özgü asıl özelliği söz konusu Türkçe misallerdir.

Yukarıda değinilen hususlar çerçevesinde Alî Nazîf'in *Zînetü'l-Kelâm*'ını doğrudan telif veya tercüme-telif bir eser olarak nitelendirmek yerine onun daha önce *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümesinden üretilen telif bir eser şeklinde değerlendirmenin daha makul olacağı kanaatindeyiz.

Sonuç

Yaşadığı zaman dilimi konusunda kaynaklarda birbirinden farklı tarihler öne sürülen Vahîd-i Tebrîzî'nin edebî sanatlar ve şiir terimleri üzerine yazdığı *Miftâhu'l-Bedâyi* adlı eseri, 1882-83 yılında Alî Nazîf tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Büyük oranda kaynak metne sadık kalınarak gerçekleştirilen bu tercümede az da olsa kaynak metinden bazı eksiltmeler veya kaynak metne bazı ilaveler yapılmıştır. Kaynak metinden yapılan eksiltmeler genellikle bazı cümlelerin tercüme edilmemesi veya özetlenerek tercüme edilmesi ve şahit gösterilen bazı mısra veya beyitlerin tercümeyle dâhil edilmemesi şeklindedir. Kaynak metinde şahid gösterilen mısra veya beyitlerin tercümede eksiltilmesi hususu, özellikle bir edebî terime birden fazla beyit misal getirildiği durumlarda karşımıza çıkmaktadır. Mütercim, söz konusu durumda şahid beyitlerden yalnızca birine yer vererek konuyu sonlandırmıştır. Tercümede tarsî' ma'a't-tecnîs, tecnîs-i tâm, tecnîs-i nâkıs, tecnîs-i zâyid, tecnîs-i mürekkeb, iştikâk, sec'ü'l-mutarraf, maktûb-ı küll, maktûb-ı mücennah, maktûb-ı müstevî, tezâd, mürââtü'n-nazîr, musammat, mahzûfu'n-nokta, raktâ, hayfâ, tard u aks ve musahhaf konularında kaynak metnin şahid beyitlerinden bir veya birden fazla mısra ve beyti eksiltilmiştir.

Kaynak metne yapılan ilaveler ise metin içinde geçen bir terimin tanımlanması veya ilgili konuya Türkçe ibare, mısra ve beyitlerin misal getirilmesiyle söz konusu olmuştur. Bu hususla alakalı yalnızca tarsî ma'a't-tecnîs konusunda kaynak metinde bulunmayan Farsça bir beyit misal getirilmiştir. Konuyla ilgili ilave edilen diğer cümle, mısra ve beyitler Türkçedir. Mütercimin Türkçe misaller getirdiği konular tecnîs-i tâm, tecnîs-i nâkıs, istiâre, muammâ, muvaşşah, musammat ve tazmîn konularıdır.

Alî Nazîf, *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümeden altı yıl sonra yine bu eserini esas alarak *Zînetü'l-Kelâm* adlı eserini kaleme almıştır. Her iki eser mukayeseli olarak incelendiğinde *Zînetü'l-Kelâm*'ın müstakil bir telif olmaktan ziyade daha önce Alî Nazîf tarafından kaleme alınan *Tercüme-i Miftâhu'l-Bedâyi*'den üretilen bir telif olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmamızda karşılaştırmalı olarak verilen örnekler üzerinden bu husus gözler önüne serilmiştir.

Osmanlı telif geleneğinde -başta Arapça-Farsça olmak üzere- birçok dilden eser, Türkçeye tercüme edilmiştir. Ancak o zamanki tercüme geleneği ile günümüz tercüme anlayışı aynı değildir. Osmanlı dönemi mütercimleri/müellifleri esas aldıkları kaynak metinleri birebir tercüme yerine ilavelerde, özetlemelerde ve eksiltmelerde bulunarak Türk duyuş ve düşüncesine uygun bir şekilde âdeta yeniden yazmışlardır. Hâl böyle olunca bu tarz eserlerin tercüme mi telif mi yoksa başka bir terimle mi ifade edilmesi gerektiği konusunda zamanla bazı teklifler öne sürülmüştür. Bu tarz eserleri ifade etmek için ileri sürülen tekliflerden en makul ve kapsayıcısı, telif-tercüme terimi olmuştur. Alî Nazîf'in *Miftâhu'l-Bedâyi* üzerine yazdığı tercümeden hareketle kaleme aldığı *Zînetü'l-Kelâm*'ı da telif-tercüme kapsamında değerlendirilen eserlere yakın bir görünüm arz etmektedir. Ancak bu eser, doğrudan kaynak bir metin yerine müellifin daha önce kaleme aldığı tercümesi esas alınarak yazılması yönüyle farklılık gösterir. Dolayısıyla bir müellifin kaynak metni evvela Türkçeye tercüme edip daha sonra aynı tercümeden hareketle ürettiği telif eserler için telif-tercümenin alt başlığı veya buna ek olarak başka bir terim kullanılması gerektiği düşüncesindeyiz. Çalışmamızda da değindiğimiz üzere bizim bu konudaki teklifimiz "tercümeden telif" şeklindedir.

Vahîd-i Tebrîzî'nin yaşadığı yüzyıl konusunda kaynaklardaki ihtilafî bilgilerin tashih edildiği, *Miftâhu'l-Bedâyi'*i üzerine Alî Nazîf tarafından yazılan tercüme ile bu tercümeden telif edilen *Zînetü'l-Kelâm* adlı eserler üzerinde durulduğu bu çalışmanın genelde Fars edebiyatında yazılan belâgatle ilgili eserlerin Türk edebiyatına tesiri özelde ise Vahîd-i Tebrîzî ve Alî Nazîf'in konuyla ilgili eserleri üzerine yapılacak çalışmalara katkı sağlaması temennimizdir.

Kaynakça

- Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî (2020). *Tercüme-i hizânetü'l-edeb izahlı ve örnekli belagat terimleri sözlüğü*. M. Kaçar, İ. Karşlı, A. Akdağ (Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Âkâ Büzürg-i Tahrânî (tarihsiz). *ez-Zerîa ila tesânifi 'ş-şîa*. Dârü'l-Usûl.
- Alî Nazîf (1300/1882-83). *Tercüme-i miftâhu'l-bedâyi*. Matbaa-i Mekteb-i Sanâyi.
- Ateş, A. (1949). *Kitâb tarcumân al-balâga*. İbrahim Horoz Basımevi.
- Atik, A. (2022). Dulkadiroğlu Üyes Bey'e sunulan bir mecmua (Berlin Devlet Kütüphanesi ms. or. oct. 3419). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (22), 227-257.
- Babacan, İ. (2015). Tarzî-i Efşâr'ın Türkçe şiirleriyle Farsçada oluşturduğu folklorik bir üslup. *Bilig*, (74), 21-44.
- Demircioğlu, C. (2009). Osmanlı çeviri tarihi araştırmaları açısından “terceme” ve “çeviri” kavramlarını yeniden düşünmek. *Journal of Turkish Studies*, 33(1), 159-177.
- Doğan Averbek, G. (2020). *Bitlisli Şükrî dîvânı*. Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Duman, M. A. (2018). *Von der rhetorik zum belâgat, vom mecâz zur metaphor*. Logos Verlag.
- Gövsa, İ. A. (tarihsiz). *Türk meşhurları ansiklopedisi*. Yedigün Neşriyat.
- Kaçar, M. (2022). 17. Yüzyıl Anadolu sahası Türkçe belagat çalışmalarında yapısal dönüşüm ve Telhîsu'l-Miftâh etkisi. H. Koncu ve N. Seçgin (Ed.), *17. Yüzyıl Işığında Osmanlı içinde* (s. 419-427). Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Kavruk, H. (1988). *Eski Türk edebiyatında mensur hikâyeler*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kurt, B. (2020). Ali Nazif Süruri. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-nazif-sururi>.
- Levend, A. S. (1984). *Türk edebiyatı tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Muhammed Alî Tebrîzî (1374/1954). *Reyhânetü'l-edeb fî terâcimi'l-ma'rûfîn bi'l-künyeti evi'l-lakab*. Kitâbfürûşî-i Hayyâm.
- Muhammed Alî Terbiyet (1314/1896). *Dânişmendân-ı Âzerbâycân*. Matbaa-i Meclis.
- Paker, S. (2014). Terceme, te'lif ve özgünlük meselesi. H. Koncu vd. (Haz.), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh içinde* (s. 36-71), Klasik Yayınları.
- Polat, K. (2016). *Alî Nazîf'in Zînetü'l-Kelâm'ı ve Türk belâgatindeki yeri* [Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Polat, K. (2020). Alî Nazîf ve Zînetü'l-Kelâm'ı üzerine değerlendirmeler. *Turkic Linguistics and Philology*, (2), 7-16.
- Polat, K. (2020). Tercüme-i miftâhu'l-bedâyi (Ali Nazif Süruri). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tercume-i-miftahu-l-bedayi-ali-nazif-sururi>.
- Reşîdüddîn Vatvât. *Hadâiku's-sihr fî dekâiki 'ş-şî'r*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmail 407.
- Süruri, G. (2002). *Kıldan ince kılıçtan keskince* (3. baskı). Doğan Kitap.
- Şimşek, E. (2020). Telif-tercüme kavramı bağlamında Vâhidî'nin Saâdetnâme'si üzerine düşünceler. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60(1), 97-111. <https://doi.org/10.26650/TUDED2020-0034>
- Vahîd-i Tebrîzî. *Cem 'ü'l-muhtasar*. Konya Yazma Eserler Kütüphanesi BY5128/3.
- Vahîd-i Tebrîzî. *Miftâhu'l-bedâyi*. Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. oct. 2748.

- Yaman, A. (2016). *Nazif Sürûri'nin Terbiye-i İslâmiyye adlı eserinin değerlendirilmesi (transkripsiyonu, sadeleştirilmesi ve bazı açılardan analizi)* [Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatında tercüme ve şerh geleneği* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yazar, S. (2018). Bir tercüme metni olarak Cem Sultan'ın Cemşîd ü Hurşîd mesnevisine dair bazı dikkatler. B. Kemikli ve O. Kocatürk (Ed.), *Cem Sultan ve Dönemi* içinde (s. 139-169). Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Yazar, S. (2020). Bakir bir araştırma sahası olarak Osmanlı tercüme geleneği. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60(1), 153-178. <https://doi.org/10.26650/TUDED2020-0042>
- Yazıcı, T. (1992). Belâgat: Fars edebiyatı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5, 383-384.

Geliş Tarihi : 01.11.2023
Kabul Tarihi : 25.01.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1384552>

Akgün, R.C. (2024). Georg Simmel's stranger's and Walter Benjamin's flaneur's ways of seeing and knowing. *HUMANITAS - International Journal of Social Sciences*, 12(23), 41-52. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1384552>

GEORG SIMMEL'S STRANGER AND WALTER BENJAMIN'S FLANEUR'S WAYS OF SEEING AND KNOWING

Recep Cemali AKGÜN¹

ABSTRACT

Georg Simmel's stranger and Walter Benjamin's flaneur are social types constructed and reconstructed by modern life experiences and capitalism. Thinking each of these types as social scientists and filmmakers, the study analyzes their ways of seeing and knowing. In that sense, it lays bare that the stranger and the flaneur offer alternative ways of seeing and knowing that differ from the modernist ones. Accordingly, it investigates what the possibilities and limitations of the stranger and the flaneur's ways of seeing and knowing are, and how these possibilities and limitations are being formed. The main question of the study is how ways of seeing and knowing of these types differentiate from the modernist ones. The study claims that even though the stranger and the flaneur's ways of seeing and knowing can make the plurality of truth and points of view possible, they do not completely go beyond modernity's subjectivity and its experiential forms.

Keywords: Stranger, Flaneur, Social types, Ways of knowing, Ways of seeing

¹ Asst. Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Letters, recoceomalakgun@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5944-4544>

Date Received : 01.11.2023
Date Accepted : 25.01.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1384552>

Akgün, R.C. (2024). Georg Simmel'in yabancı ve Walter Benjamin'in flanörünün görme ve bilme biçimleri. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 41-52. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1384552>

GEORG SİMMELE'İN YABANCISI VE WALTER BENJAMİN'İN FLANÖRÜNÜN GÖRME VE BİLME BİÇİMLERİ

Recep Cemali AKGÜN²

ÖZ

Modern yaşam deneyimleri ve kapitalizm tarafından kurulan ve yeniden kurulan Georg Simmel'in yabancı ve Walter Benjamin'in flanörü toplumsal tiplerdir. Bu çalışma, bu tiplerin her birini sosyal bilimci ve sinemacı olarak düşünerek onların görme ve bilme biçimlerini ele alıyor. Bu manada yabancı ve flanörün modernist olanlardan farklılaşan görme ve bilme biçimleri sunduğu açıkça ortaya koyuyor. Buna bağlı olarak, yabancı ve flanörün görme ve bilme biçimlerinin imkanları ve sınırlılıklarını, bu olasılık ve sınırlılıkların nasıl biçimlendiğini araştırıyor. Buna uygun olarak, çalışmanın temel sorusu bu tiplerin görme ve bilme biçimlerinin modernist olanlardan nasıl farklılaştığıdır. Bu bağlamda onların alternatifliliğinin kapsam ve sınırlarını gösteriyor. Çalışma, yabancı ve flanörün görme ve bilme biçimleri hakikatin ve bakış açılarının çoğulluğuna dair imkanlar açmalarına rağmen, onların modernitenin öznellik ve deneyim biçimlerinin ötesine tamamiyle geçemediklerini iddia eder.

Anahtar Kelimeler: Yabancı, Flanör, Toplumsal tipler, Görme biçimleri, Bilme biçimleri

² Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, recocemalakgun@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5944-4544>

Introduction

Sociologists, among which George Simmel is a prominent one, produced some types (Baker, 2002), according to which the social phenomena in different spatiotemporal experiences are tried to be understood, explained and known. Most of them are, in a sense, the products of modernization and capitalism, because of the fact that modernization and capitalism constructed their dominant spatiotemporal grounds. Moreover, sociological thought constructed epistemological, ontological and methodological views around these types. Simmel's stranger and Walter Benjamin's flaneur are the most useful examples of these modern types.

Simmel's stranger represents a type, which has an objective attitude toward others because of his characteristics peculiar to him, and formed by his mode of relation to others. The stranger is not the direct product of modernization, and therefore, the characteristics of this type are not solely determined by modernization. So, the stranger is a type that has emerged before the modern era, and this type is a case in Simmel's sociology to explain the spatial relations, and the condition of human relations (Simmel, 2000, p. 402). The stranger's characteristics are related to his spatial qualities in the sense that his spatial proximity determines the relationships with others, and the ways of seeing and knowing. However, the stranger became an anonymous character in the modern Metropolis³, because, the interactions, the way of experiences and the attitudes of humans acquired new contents in the modern Metropolis (Simmel, 1976). As a result, whether the stranger has emerged with modernization or not, he represents a social type that can view others objectively since he is a potential wanderer outside any group. In that sense, the stranger is the producer of a type of objective knowledge through his ways of seeing and perception.

On the other hand, Benjamin's flaneur is also a social type, which has emerged with capitalism that has created the grounds for his perceptual and sensual experiences and interactions with the world. Therefore, the experiences and attitudes of the flaneur require the emergence of modern cities and capitalism that has changed the way of life of humanity. The flaneur fleets on the streets among the masses without interacting with any of them. During this fleeting and wandering, he records, perceives and observes the social phenomenon while distancing himself critically from the phantasmagoria of commodity fetishism and the lifestyle of capitalism which has fragmented humans' perceptions. Although capitalism changed everybody's perceptual and sensual experiences in their life in the city, the flaneur differentiates in his experiences from the others. Because, among and in between the fragmenting and attracting force of capitalism and city life, ranging also to capitalism's phantasmagoria, the flaneur actively constructs a critical attitude to capitalism's seductions. This critical positioning and the attitude of the flaneur offer the planes for his distinct subjectivity, and produce the ways of seeing through which it creates a knowledge and imagination critical of capitalism.

With regard to these, the stranger and the flaneur display different attitudes to modern life than the ordinary others due to their qualities and characteristics in constructing their positioning towards the external world. These qualities form their way of seeing and their lifestyles in modern life – crucial for the construction of their ways of knowing and seeing and subjectivity. This study discusses the stranger and the flaneur's subjectivity and ways of seeing and knowing. Accordingly, it examines the stranger and the flaneur by presenting their possibilities and limitations in the context of alternative ways and modes of seeing and knowing with respect to the modernist ways of seeing and knowing. Following these lines, it

³ Metropolis is the name given by Simmel to designate the modern big cities. For Simmel's Metropolis see, (Simmel, 1976).

questions whether these types' ways of seeing and knowing are different from modernist ways of knowing. Henceforth, the aim of the study is to show the peculiar characteristics and elements that constitute these types' way of knowing and seeing and differentiate them from modernist ways of seeing and knowing. To achieve this task, it critically analyzes the content of texts written by Simmel and Benjamin related to the topic of study concentrating on their main ideas and concepts. Given these, the study puts forward that the ways of seeing of these types are much related to their unconscious positioning towards others, although Simmel and Benjamin emphasize the awareness of these types. At this point, as modernist ways of seeing and knowing are based on universality and objectivity through conscious deliberation, these types' ways of seeing and knowing partly fall outside modernist ways. In other words, since the stranger and the flaneur are the product of unconscious social and subjective processes and mechanisms and produce partly relativist and subjectivist knowledge and perceptions of the world, they contradict the main motive behind modernist ways of knowing. According to this point, the study argues that even if their ways of knowing and seeing differ from, and offer new alternatives to modernist ways, they cannot totally exit from these ways. Because both Simmel and Benjamin do not leave the modernist philosophy of subjectivity and knowledge behind.

The Stranger and Flaneur as Social Types

As it is told, the qualities and characteristics of the stranger and the flaneur as modern social types are constructed by their positioning towards others in different spatiotemporal experiences. So, their characteristics are determined by their interactions with others. Therefore, in this section, the characteristics of the stranger and the flaneur – the making of their subjectivity – are tried to be explained in the context of their positioning towards others in modern life and capitalism.

Simmel's Stranger

The stranger as a social type did not emerge during the modernization processes and capitalism, because, according to Simmel, the stranger is an analytical tool to explain the qualities of the spatial forms of sociation, in which, the content of social interactions exist.⁴ In that sense, beyond the historical conditions of modernity, the characteristics of the stranger are formed by the qualities of these forms such as moving in space, proximity and distance to others, according to which, the stranger is in interaction with others. For Simmel, moving and wandering are among the characteristics of the stranger which structures his mode of existence, and frees the individual from the static configurations of space, and also creates for him a possibility of being in flux within the spaces (Simmel, 2000, p. 160). Accordingly, he is potentially free from the boundaries and habits of any group. On the other hand, the stranger in modern times is fixed in any group and is not in flux like the stranger in the past: "The stranger is thus being discussed here, not in the sense often touched upon in the past, as the wanderer who comes today and goes tomorrow, but rather as the person who comes today and stays tomorrow" (Simmel, 1965, p. 402). In this sense, he is "the potential wanderer: although he has not moved on, he has not quite overcome the freedom of coming and going" (Simmel, 1965, p. 402).

This difference in modernity does not change the stranger's mode of existence, therefore, he continues his position and interactions with others. Because, despite his fixation

⁴ For Simmel the forms of sociation are the condition of unity and regularity of human relationships. It is very similar to, and inspired by Immanuel Kant's philosophy in the sense that Kant's forms of the mind synthesize and give unity to the complexity of the intuitions (Kant, 1998). Likewise, for Simmel, social form in social life gives a peculiar unity an orderly place within the complex and chaotic human interactions and makes it possible to make these complexities and chaos a social relationship (Simmel, 1965).

among the others in modern life, and his physical closeness to others as a group member, he does not have a close psychological proximity to others. Because "he has not belonged to it from the beginning" (Simmel, 1965, p. 402). In other words, the stranger has a physical closeness to the group, while it is psychologically far from the group by not being committed to the group. This condition of the stranger as being in-between inside and outside the group and having a character, the synthesis of wandering and fixation, proximity and distance, and indifference and involvement determines the boundaries of his interactions with a group of others. In that sense, his mobility and being outside the norms of any group condition his objective attitude and outlook towards the groups. However, it is wrong to express that this objectivity does not signify that the stranger has no interaction with any group. Quite the contrary, the stranger's interaction with the other's group is ambivalent. Since he is "committed to the unique ingredients and peculiar tendencies of the group, and therefore approaches them with the specific attitude of "objectivity" (Simmel, 1965, p. 404). However, the stranger's objectivity is not constituted by simple passivity, since "it is a particular structure composed of distance and nearness, indifference and involvement" (Simmel, 1965, p. 404).

The spatial positioning of stranger to any group, expression or construct of the dialectical relationship between wandering and fixedness, distance and proximity, and indifference and involvement determines his interactions with the particular group and offers an objective attitude and outlook about the group. In another sense, although the stranger can interact with any group, he can have objective views on the groups due to the fact that he is not a member. Such objectivity becomes widespread in the modern Metropolis, because it becomes an anonymous character for everyone living in the modern Metropolis. After all, modern individuals share the common characteristics of the stranger such as being distant to others. In other words, the new conditions in the Metropolis induced a mutual strangeness and repulsion among the humans and produced a reaction to the Metropolitan life due to the propensity of individuals to preserve "the autonomy and individuality of his existence in the face of overwhelming social forces, of historical heritage, of external culture, and of the technique of life" (Simmel, 1965, p. 409). Simmel analyzes well the conditions that were brought by modern Metropolitan life that made possible the emergence of this collective strangeness:

In addition to more liberty, the nineteenth century demanded the functional specialization of man and his work; this specialization makes one individual incomparable to another and each of them indispensable to the highest possible extent. However, this specialization makes each man more directly dependent upon the supplementary activities of all others. (Simmel, 1965, p. 409)

In this context, although the above-mentioned dialectics of the modes of interactions beyond the rational and conscious control of the individuals determine the stranger's relations to others, the acts and modes of existence of the stranger in Metropolis are framed by his conscious attitude. Because, "the person resists to being leveled down and worn out by a social-technological mechanism" (Simmel, 1965, p. 409). Such awareness is produced by the individuals' self-accommodation to the forces external to them in Metropolitan life. One of these forces is "the intensification of nervous stimulation which results from the swift and uninterrupted change of outer and inner stimuli" (Simmel, 1965, p. 410). This intensification which is particular to Metropolis including "the rapid crowding of changing images, the sharp discontinuity in the grasp of a single glance, and the unexpectedness of onrushing impressions" produces a change in the perceptual state of humans. These changes in modern city life make the intellect the dominant force of life. Accordingly, humans react with reason more than emotions. Therefore, "an increased awareness assumes the psychic prerogative.

Metropolitan life, thus, underlies a heightened awareness and a predominance of intelligence in metropolitan man” (Simmel, 1965, p. 410).

Side by side with these, in the Metropolis, the objective culture increases its domination of subjective culture. In that sense, it is required to explain Simmel’s distinction between the subjective and objective culture. According to him, subjective culture is an ability to embrace, use, and feel culture. Hence, it is very close to the individual and her or his psychological experience of the world. On the other hand, objective culture is separated from the individual or group’s control. In other words, the objective world exists far beyond the individuals and excludes their personalities: “Objective relationships, which completely exclude the personal element to an unlimited number of others, are much more capable of making people aware of a unity that extends beyond individuals” (Simmel, 2000, p. 166). Objective culture is more rational than the subjective culture in which not intellect, but feeling or unconscious elements are important. Given these, the objective culture becomes stronger in modern societies, in which the objective forces such as money economy dominate the metropolis, transforming the old social relations. Simmel makes it clear: “Money is concerned only with what is common to all: it asks for the exchange value it reduces all quality and individuality to the question: How much?” (Simmel, 2000, p. 176). Correspondingly, all intimate emotional relations between persons are confined into individuality. On the other hand, “in rational relations man is reckoned with like a number, like an element which is in itself different. Only measurable achievement is of interest” (Simmel, 2000, p. 176).

So, because of modernity, life became more objective through punctuality, calculability and exactness, and is divorced from subjectivity: “Punctuality, calculability, exactness are forced upon life by the complexity and extension of metropolitan existence” (Simmel, 1965, p. 413). As a result, all these developments made the individuals free from the bounds of any social group, thus, increasing their objective standing. This objectivity made individuals more indifferent and distant to others. However, this indifference and distance does not mean that the individuals have no relation to others. Because, on the one hand individuals have a blasé attitude and indifference to others; on the other, they have objective and psychologically distant involvement with others. Accordingly, the strangers in modern Metropolis display similar characteristics with the stranger, and the above-mentioned spatial qualities are widespread to provide the conditions for constructing the modern subject: being objective to others, physically close but psychologically distant despite of being fixed in the Metropolis and being free from the bounds of the group.

The Flaneur from Edgar Allan Poe to Benjamin

The flaneur as a social type shares a lot of similar characteristics with modern strangers, because it is also produced by the social and subjective mechanisms, and the processes brought about by modernity. Before anything else, the main similarity is that the flaneur is also freed of the bounds of any social group. Adding to this, it develops a critical attitude toward capitalism by producing a distance to the phantasmagorias of capitalism. Correspondingly, it is reasonable to state that as it has a blasé attitude to capitalism; it actively involves and interacts with the objects and phenomena from the crowds to the marketplaces produced by capitalism. As the blasé attitude constructs its critical subjectivity, his interaction and involvement with the products of capitalism, very different from an ordinary and unconscious wandering in the spaces of capitalism where its objects and people are located, make it an observer. Within this framework, the flaneur is an ambivalent character due to its own actions formed in-between the blasé attitude and active involvement with the streets and crowds.

The flaneur as a social type, whose main characteristic is fleeting on the streets of Metropolis is not Benjamin's discovery, because before him Edgar Allan Poe and Charles Baudelaire wrote about the flaneur. Although Poe did not directly use the name 'flaneur', he fictions a man in his story, *The Man of The Crowd* (Poe, 2001), who wanders slowly on different streets among the crowds for hours gazing at the phenomenon that is the city. As an enigmatic character, the man seems different from the others on the street. Poe (2001, p. 37) considers this man with a very negative view: "'This old man,' I said at length, 'is the type and the genius of deep crime. He refuses to be alone. He is the man of the crowd.'" On the other hand, this same urban wandering hero was positively reused by Baudelaire to fictionalize his flaneur, Monsieur G.: "This cosmopolitanism is the condition of his distinctive characteristics: "His interest is the whole world; he wants to know, understand and appreciate everything that happens on the surface of our globe" (Baudelaire, 1964:7). Moreover, Monsieur G.'s curiosity about the newness brought upon by modernization forms his difference from the others and his distinctive characteristics (Baudelaire, 1964, p. 7). Such a curiosity attracts him in a desire to see and know various images on the streets of cities (Baudelaire, 1964, p. 8).

He cleverly uses reason which provides him the equipment "for self-expression with manhood's capacities, and a power of analysis which enables it to order the mass of raw material which it has voluntarily accumulated" (Baudelaire, 1964, p. 8). He is a flaneur having an insatiable passion for seeing and feeling. This passion makes the streets nothing other than a home for him and a place for him to feel very grateful and sensible to others when he is among the masses. In other words, he is a man who is passionately among the crowds to see and observe: "The crowd is his element, as the air is that of birds and water of fishes. His passion and his profession are to become one flesh with the crowd" (Baudelaire, 1964, p. 9). Accordingly, the crowds are his source of existence. As a result, Baudelaire's flaneur feels and experiences deep passion and loves to be close and involved in the infinite images of the modern cities produced by modernity (Baudelaire, 1964, p. 11). He observes, analyses and records these images, reproducing them in a conscious kaleidoscope (Baudelaire, 1964, p. 9).

The characteristics of Baudelaire's flaneur such as having the sense of being at home among the masses and on the streets of the city, his insatiable curiosity to observe and record the images, and reproduce them subjectively in the outside world while fleeting on the streets of Metropolis, is very similar to the flaneur. However, Benjamin details the characteristics of the flaneur and focuses on capitalism as the ground for the emergence of the flaneur's experiences. In that sense, Benjamin draws attention to capitalism as the main condition for modern city life which includes public places (for example arcades, marketplaces) as the fleeting and observing places for the flaneur, and technological developments such as omnibuses easing the wandering of the flaneur as well as of the masses in the city (Benjamin, 1999). What makes up the flaneur's primary actions such as looking and gazing at the external world is mostly related to the conditions framed by the advent of capitalism. That is because, in modern capitalism and modernization, everybody experiences their sensations through the dominance of looking, overhearing and touching. Benjamin's quotation from Simmel well explains this dominance: "Interpersonal relationships in big cities are distinguished by a marked preponderance of visual activity over aural activity" (Benjamin, 1999, p. 69). The public means of transportation is the main reason behind this fact. Since the development of modern transportation led people not to look at one another for long minutes without speaking to one another (Benjamin, 1999, p. 69).

Therefore, the main conditions that make up the flaneur's experiences and characteristics are produced by the developments and processes in capitalism. These do not only provide the grounds for the flaneur, but also for all modern individuals as will be mentioned below. However, the flaneur consciously constructs himself as a different subject. Before anything

else, the flaneur observes the marketplace and is the explorer of the crowd (Benjamin, 1999, p. 427). The marketplaces of capitalism and the centers of commodity fetishism such as arcades, world's exhibitions produce the phantasmagorias to which the flaneur abandons himself. These marketplaces are the sites that offer entertainment opportunities to the masses. However, the flaneur flees in the streets with a very different aim and has another kind of attitude towards the phantasmagorias of capitalism (Benjamin, 1999, p. 21). He differentiates himself from the crowds, but he still "seeks a refuge in the crowds" because of the aim of creating an alternative phantasmagoria: "The crowd is the veil through which the familiar city transformed for the flaneur into phantasmagoria" (Benjamin, 1999, p. 21). This phantasmagoria transforms the city into a landscape and a room. Therefore, the flaneur is not a simple wanderer but is an observer and writer making his experiences different from the crowds. He walks among the masses slowly, because he can realize and construct his subjectivity only in the streets among the masses. So, the flaneur's conscious distancing himself from capitalism constructs his subjectivity. This provides him with a critical way of living due to his idleness (Benjamin, 2006, p. 84).

As a result, the flaneur as a modern social type distances himself from the phantasmagoria of capitalism through feeling on the streets. This makes it possible for him to be a critical observer and writer different from the others. Accordingly, he creates new experiences from the productions of capitalism within the context of walking and seeing. Accordingly, he is able to reproduce the new images from the phenomenon produced by capitalism, owing to his critical attitude. "Flanerie, in other words, can be associated with a form of looking, observing of people (social types, social contexts and constellations), a form of reading the city and its population ... and a form of reading written texts" (Frisby, 1994, p. 82-83).

The Stranger and Flaneur's Way of Seeing

In the previous section, it was made evident that the stranger and the flaneur are constructed and framed by their positioning, vis-à-vis, interactions with others in modern life. Their positioning and interactions not only make up their subjectivities but also their ways of seeing. These are the result of the changing perceptual modes of individuals due to technological developments and increased impulses in the outside world. This atmosphere in modernity made the pluralization of the ways of seeing and standpoints meaning that the truth became democratized (Crary, 1990). Therefore, the objective knowledge of the stranger and the subjective knowledge of the flaneur are not true knowledge in the sense that the knowledge of any one-to-one correspondence to the thing-in-itself is not from a true point. Rather, since knowledge is framed by the subject's standpoint, true knowledge is nothing other than a representation of the thing-in-itself. In that sense, this section analyzes what the ways of seeing of these types implicate in the construction of knowledge.

The Stranger's Objectivity

As mentioned above, the stranger's positioning of being in between indifference and active involvement constructs his objectivity. This positioning includes the subjective differences as Simmel puts it out: "Objectivity is ... a positive and specific kind of participation just as the objectivity of a theoretical observation does not refer to the mind as a passive tabula rasa on which things inscribe their qualities" (Simmel, 1965, p. 404). However, this objectivity is constituted by active involvement of mind, since mind "operates according to its own laws, and to the elimination, thereby, of accidental dislocations and emphases ..." (Simmel, 1965, p. 404). So anyone's distance to the object as a spatial form of sociation determines his objective truth (Simmel, 1965, p. 7).

Simmel makes clear the role of spatial positioning of the individuals to the objects in the construction of knowledge in his essay, *Bridge and Door* (Simmel, 2000, p. 170-175).

According to him, the construction of knowledge is much related to the degree of the constructed boundaries between persons. In that sense, the knowledge of anything implies the correlation between separateness and unity does not correspond to reality, but is much related to the mind's activities of separating and combining (Simmel, 2000, p. 170-175). Accordingly, any knowledge is a product of spatial positioning which is related to the degree of the interactions between persons. Simmel makes it very clear: "The fact that people usually introduce themselves to one another whenever they engage in a conversation of any length or meet on the same social level" (Simmel, 1965, p. 308). Due to this positioning, humans develop relations that "give rise to a picture of each in the other; and this picture, obviously, interacts with the actual relation. The relation constitutes the condition under which the conception, that each has of the other, takes this or that shape and has its truth legitimated" (Simmel, 1965, p. 308).

In this sense, our knowledge is not separated from our subjectivities, because one's objective picture of the other person is influenced by real, practical and sentimental relations (Simmel, 1965, p. 308). As a result, the stranger's objective way of seeing is very much related to his positioning towards the others in space, in which the society is constructed by the degree of the interactions. Therefore, the objectivity of the stranger does not imply a true general point. In that sense, the common character of the modern individual as a stranger implies a plurality of the true points. Although Simmel argues that objectivity is to some extent a conscious attitude, he also emphasizes that the construction of the qualities of the stranger is outside the unity of the individuals. Accordingly, the stranger as a social type is the construction of uncontrolled forces such as spatial forms and lifestyles beyond the subjective control and consciousness of the individuals.

The Flaneur's Criticism

As mentioned above, the flaneur's experiences are constructed either by capitalism, or modernity's processes and mechanisms. The flaneur's critical way of living and usage of his gaze in a very different style makes it possible for him to create a different text from the images of modernity. In that sense, he produces an alternative phantasmagoria to the phantasmagoria of capitalism through new images and knowledge. That is also evident in Benjamin's work, *The Arcades Project* (Benjamin, 1999), and this work evidently is the prototype in the production of flaneur as he explains his aim: "This book completes the century's constellation of phantasmagorias with one last, cosmic phantasmagoria which implicitly comprehends the severest critique of all others." (Benjamin, 1999, p. 25) In this sense, the flaneur's knowledge on any object does not exactly correspond to reality. He gazes at the external world with a critical way of seeing, collects the images, and then creates new images in a very similar way to the montage theory of Eisenstein (Eisenstein, 1994). Like Dziga Vertov, he collects different images from the external world with his eyes, and then creates a symphony of images (Vertov, 1995).

Therefore, the knowledge produced by the flaneur is not a truth waiting to be discovered by the person provided with a stand in a true point. Rather, his knowledge represents the phenomenon in the external world, but his knowledge is a different representation of reality. This is because; he uses the phantasmagoria of capitalism to construct a new phantasmagoria through his involvement with its effects (Cohen, 1989). In other words, as the phantasmagoria does not truly represent the external world, the flaneur's knowledge does not tell the truth. Because, modernity offers new ways of seeing through which reality can be represented (Benjamin, 2004), and thus, everything is transformed into a part of a phantasmagoria: "... the new forms of behavior and the new economically and technologically based creations that we owe to the nineteenth century enter the universe of a phantasmagoria" (Benjamin, 1999, p. 14). Due to this fact, every creation in capitalism has a "perceptible presence. They are manifested

as phantasmagorias” (Benjamin, 1999, p. 14). Flaneur emerges on this order of things and “abandons himself to the phantasmagorias of the market, where people appear only as types, are the phantasmagorias of the interior” (Benjamin, 1999, p. 14). Accordingly, the flaneur does not discover the truth but can collect images of the phantasmagoric world. In that sense, the images of the flaneur are not the images of reality as Gilles Deleuze argues that the images in cinema do not refer to reality (Deleuze, 1986, 1989).

As a result, the flaneur’s ways of seeing are the direct products of capitalism and modernization, which have changed the perceptual states of individuals and social relations, and they do not tell the truth. His knowledge is the construction of his way of seeing that offers new forms. According to Benjamin, although his ways of seeing and his freedom are the products of capitalism, he consciously uses these new ways of seeing and living in a very different attitude. However, this conscious attitude is not constructed by the flaneur in an isolated manner, because the flaneur’s ways of seeing imply that the interactions with the external world, such as being in active involvement with the crowds and gazing at the images, are the products of his positioning created by capitalism, as Benjamin emphasized.

Conclusion

In this study, it was made evident that the experiences and characteristics of the stranger and the flaneur are the constructions of their positioning towards the others. Therefore, their subjectification and ways of seeing are mostly related to their interactions with the external world. In that sense, the construction of these types is beyond the Cartesian subjectivity as conceptualized by Rene Descartes. Moreover, truth is treated in a relativist way by Simmel and Benjamin through the narration of these types, however they ascribe to these types’ consciousness. Therefore, the stranger and the flaneur’s subjectivity and knowledge are the products of unconscious forces, even if Simmel and Benjamin fictionalized them as having awareness and consciousness. These types can be also taken as a social scientist, or a filmmaker as some of the other authors did (Fischel, 1989; Gleber, 1999), because modern strangers are fictionalized as writers and observers with their ocular-centric activities, which can be the topic of another study. However, some final remarks on these types as social scientists can be made.

In that sense, the ocular-centrism of the stranger and the flaneur as modern social types can be criticized. Neither Simmel nor Baudelaire criticized the ocular-centric activities of these types which objectify the others. Although Simmel puts an emphasis on the stranger’s subjective experiences that has an influence on his objectivity, he does not criticize the modern perceptual modes. He hailed modernity, thinking that it makes people free from their bounds, however, the distance of the stranger from the others excludes some of the other senses such as hearing and touching. Henceforth, the subjective experiences of the modern stranger’s involvement with the others are ocular-centric. In that sense, social scientists are modeled like the stranger, limiting their subjectivity. That limitation or construction of boundaries is the guarantor of the totalized subject. In that sense, the stranger as a social scientist can be seen as maintaining his totality under the de-totalizing forces of modernity such as the intensification of the stimulus. Correspondingly, it can be said that the stranger as a social scientist, writer, or filmmaker is an idealized type.

Benjamin’s flaneur critically distances himself from the external world, even if he is the product of modernity. That is also his ground for his totalized subjectivity like the stranger. In this sense, he is to some extent an idealized and romanticized character. Even if Benjamin’s flaneur is considered as a social scientist, a filmmaker, or a writer is outside the division of labor, since he objectifies others through his ocular-centric activities. Therefore, his subjectivity is also limited, because he does not touch, speak to, or hear the others; he only gazes. Moreover, the activities of the flaneur are very limited to the centers of capitalism and commodity

fetishism, even if he wanders a lot on the streets of the city. Accordingly, due to the flaneur's data being the product of capitalism, the flaneur's collected and recreated images are capitalism-centered. Beyond these criticisms, some of Simmel and Benjamin's assumptions, constructed around these types, are crucial, because their types' subjectivities offer new ways of seeing and knowing. In that sense, they view knowledge in a very relativistic way, and therefore, they adopt singularist views on the truth.

References

- Baker, U. (2002). *From opinions to images: towards a sociology of affects* [Doctoral dissertation, Middle East Technical University].
- Benjamin, Walter. (1999) *The arcades project*, New York: Harvard University Press.
- Benjamin, W. (2004). The work of art in the age of mechanical reproduction. L. Braudy and M. Cohen (Eds.), *Film theory and criticism* (pp. 791-811). New York and Oxford: Oxford University Press.
- Benjamin, W. (2006). *The writer of modern life: essays on Charles Baudelaire*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Berger, J. (2008). *Ways of seeing*. London: Penguin Books.
- Cohen, M. (Autumn 1989). Walter Benjamin's phantasmagoria. *New German Critique*, 48, 87-107.
- Crary, J. (1990). *Techniques of the observer: On vision and modernity in the nineteenth century*. Cambridge: MIT Press.
- Certeau, M. (1988). *The practice of everyday life*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Deleuze, G. (1986). *Cinema 1: The movement image*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deleuze, G. (1989). *Cinema 2: The time image*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Descartes, R. (1996). *Meditations on first philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Eisenstein, S. (1994). *Towards a theory of montage*. London: British Film Institute.
- Fischel, A. (1999). Engagement and documentary. *Jump Cut*, 34, 35-40.
- Gleber, A. (1999) *The art of taking a walk: flânerie, literature, and film in Weimar culture*. Princeton: Princeton University Press.
- Kant, I. (1998). *Critique of pure reason*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poe, E. A. (2001). The man of the crowd. J. Manis (Ed), *The works of Edgar Allan Poe in five volumes: volume five* (pp. 29-37). Hazleton: The Pennsylvania State University.
- Simmel, G. (1965). *The sociology of Georg Simmel*. New York: The Free Press.
- Simmel, G. (1971). *On individuality and social forms: selected writings*. Chicago: Chicago Press.
- Simmel, G. (1984). *On women, sexuality and love*. New Haven: Yale University Press.
- Simmel, G. (1990). *Philosophy of money*. London and New York: Routledge.
- Simmel, G. (2000). *Simmel on culture*. London: Sage Publications.
- Vertov, D. (1985). *Kino-Eye: the writings of Dziga Vertov*. London: University of California Press.

Geliş Tarihi : 03.11.2023
Kabul Tarihi : 13.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1385787>

Akkuş, Y. (2024). Afet odaklı bir sosyal girişimcilik örneği olarak cemiyetten anonim şirkete Kızılay. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 53-72. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1385787>

AFET ODAKLI BİR SOSYAL GİRİŞİMCİLİK ÖRNEĞİ OLARAK CEMİYETTEN ANONİM ŞİRKETE KIZILAY

Yasin AKKUŞ¹

ÖZ

Sosyal girişimciliğin Dünya'daki etkisi ve sürdürülebilir kalkınmadaki önemi 1990'lardan sonra daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Özellikle inovatif yönleriyle proaktif iş modelleri geliştiren sosyal girişimler, önemli roller oynamaya başlamıştır. Bağış bekleyen reaktif yapılar yerine iktisadi faaliyetler üreten yapıları benimseyen sosyal girişimler, bu faaliyetlerden elde ettiği gelirlerle sürdürülebilir ve tekrarlanabilir sosyal faydalar üretebilmektedir. Hilal-i Ahmer yaygın adıyla Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde kurulan Türk Kızılay Derneği de bu sosyal girişimler arasında sayılmaktadır. Dönemdeki tabiriyle cemiyet olarak kurulan Kızılay bugün on üç adet anonim şirketi bünyesinde barındırmaktadır. Karahisar maden suyunun üretimi ile başlayan iktisadi faaliyetleri günümüzde çadır üretiminden sağlığa, lojistik hizmetlerinden finansal yatırıma kadar birçok farklı alanda genişlemiştir. Afetlerde gerçekleştirdiği faaliyetler üzerinden Kızılay'ın mevcut yapısına eleştirilerin de getirildiği gözlemlenmektedir. Bu çalışmada Türkiye Kızılay Derneği'nin mevcut yapılanması, sosyal girişimcilik ve afetler perspektifi ile değerlendirilmektedir. Kızılay'ın iktisadi faaliyetlerinin halka arz olan anonim şirketler halinde düzenlenmesinin; afetlerde daha hızlı ve inovatif çözümler üretebileceği değerlendirilmektedir. Bu sayede Kızılay'ın daha verimli, daha etkin, şeffaf, denetlenebilir, hesap verebilir bir biçimde kurumsal ve sosyal sorumluluklarını yerine getirebileceği sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Sosyal girişimcilik, Kızılay, Kurumsal ve sosyal sorumluluk, Afet

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Uzunköprü Meslek Yüksekokulu, yasinakkuş@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3225-4251>

Date Received : 03.11.2023
Date Accepted : 13.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1385787>

Akkuş, A. (2024). Red Crescent from society to joint stock company as an example of disaster-oriented social entrepreneurship. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 53-72. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1385787>

RED CRESCENT FROM SOCIETY TO JOINT STOCK COMPANY AS AN EXAMPLE OF DISASTER-ORIENTED SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

Yasin AKKUŞ¹

ABSTRACT

The impact of social entrepreneurship in the world and its importance in sustainable development began to be better understood after the 1990s. Especially social enterprises that develop proactive business models with their innovative aspects have started to play important roles. Social enterprises that adopt structures that produce economic activities instead of reactive structures waiting for donations can produce sustainable and repeatable social benefits with the incomes they get from these activities. The Turkish Red Crescent Society, which was established in the last period of the Ottoman Empire, with the common name of Hilal-i Ahmer, is also counted among these social enterprises. The Red Crescent, which was established as a society as it was called in the period, today includes thirteen joint stock companies. The economic activities, which started with the production of Karahisar mineral water, have expanded in many different areas from tent production to health, from logistics services to financial investment. It is observed that criticisms have been brought to the existing structure of the Red Crescent through its activities in disasters. In this study, the current structure of the Turkish Red Crescent Society is evaluated from the perspective of social entrepreneurship and disasters. The arrangement of the economic activities of the Red Crescent as joint stock companies that are offered to the public; It is considered that it can produce faster and innovative solutions in disasters. In this way, it is concluded that the Red Crescent will be able to fulfill its corporate and social responsibilities in a more efficient, more effective, transparent, auditable and accountable manner.

Keywords: Entrepreneurship, Social entrepreneurship, Red Crescent, Corporate and social responsibility, Disaster

¹ Assist. Prof. Dr., Trakya University, Uzunköprü Vocational College, yasinakkus@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3225-4251>

Giriş

Ulusal ve küresel düzeyde girişimciliğin öneminin her geçen gün arttığı görülmektedir (Erdemir, 2021). Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarında girişimciliğin önemine vurgu yapılmaktadır (Akkuş & Çalıyurt, 2022; Apostolopoulos ve diğ., 2018; Moon, 2018). Bununla beraber girişimciliğin tanımları da değişime uğramakta ve çeşitli girişimcilik türleri ortaya çıkmaktadır. Kadın Girişimciliği, çevreci girişimcilik, iç girişimcilik, teknik girişimcilik gibi türlerin arasında sosyal girişimcilik de yer almaktadır (Yılmaz, 2018). Sosyal girişimler hem bir sosyal fayda sağlamayı hem de bu sosyal faydayı devam ettirecek bir iş modeli ortaya koymayı amaçlamaktadır. Klasik sivil toplum kuruluşlarından farklı olarak sadece bağış, hibe ve benzeri desteklere muhtaç olmamakta, kendi giderlerini karşılayacağı ve daha fazla değer üretebileceği finansal döngüyü kurabilmektedir. Ayrıca sosyal girişimlerin diğer sivil toplum kuruluşlarına göre daha hızlı hareket ettiği, daha esnek olduğu ve yeniliklere daha açık olduğu söylenebilmektedir (İçerli & Karadal, 2013). Bu hız ve esneklik özellikle afetlere müdahalede oldukça önem arz etmektedir. Afetlere ve afetzedelere yönelik fayda üreten sosyal girişimlerin birçok kamu kuruluşu ve diğer sivil toplum kuruluşuna göre daha hızlı ve etkin çözüm sunduğu görülmektedir. Özellikle afetlere müdahalede Türkiye’de ön plana çıkan bir sosyal girişim olan Kızılay’ın, kuruluşundan bugününe değişimi ve gelişimi bu çalışma kapsamında ele alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde kurulan ve Hilal-i Ahmer yaygın adıyla anılan Kızılay’ın iktisadi faaliyetlerine anonim şirket olarak devam etmesinin avantajları ve dezavantajları değerlendirilmiştir. Her afet sonrası çeşitli tartışmaların ve eleştirilerin odağına yerleşen Kızılay’ın dünyadaki diğer sosyal girişimlerle benzerlikleri ve farklılıkları da ele alınmıştır.

Girişimcilik ve Sosyal Girişimcilik

Girişimciliğin, insanın işe yarar bir ürün elde ederek bunu takas etmeyi düşünmesiyle başladığı iddia edilebilmektedir. Ancak girişimcilik prehistorik dönemden bugüne birçok değişim geçirmiştir. Bugün girişimcilik denildiğinde Cantillon (2010)’un, ürettiği ürünü belirginleşmemiş bir bedelle satmak üzere pazara götürülenler olarak tanımladığı zanaatkârlar gelmemektedir. Ayrıca Say (1971)’in girişimcilik ve riskin ayrılmaz ikili olduğu tespiti artık su götürmez bir gerçeğe dönüşmüştür. Hatta Schumpeter (2000)’in inovasyon ve yıkıcı yaratıcılığı günümüzde girişimcilik için olmazsa olmazlar arasında sayılmaya başlamıştır. Bu değişimler içerisinde girişimciliğin alt bölümlerinin bulunduğu, daha doğrusu farklı girişimcilik türlerinin olduğu görülmüştür. Bu türlerin birçoğu girişimcilik denilince ilk akla gelen ekonomik girişimciliğin alt türü olarak değerlendirilebilmektedir. Kadın girişimcilik, genç girişimcilik veya teknolojik girişimcilik bu türler arasında sayılabilmektedir. Yukarıda belirtilen girişimcilik türleri ekonomik girişimcilikten ayrılmamakta, sadece girişimi gerçekleştiren kişi ya da girişimin temel faaliyeti üzerinden farklılaşmaktadır. Bazı girişimcilik türlerinin ise ekonomik girişimcilikten daha fazla uzaklaştığı görülmektedir (Çakırer, 2016). Bunlardan birisi iç girişimciliğidir. İç girişimcilik bir işletme ya da kurum içerisinde sanki yeni bir girişimde bulunuyormuş gibi faaliyetler gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilmektedir. Burada bünyesi altında bulunan işletme ya da kuruluştan bağımsız bir ekonomik faaliyet yürütülmesinden bahsedilmemektedir. Ancak iç girişimcilikte de girişimciliğin hız, esneklik, inovasyon gibi öne çıkan unsurlarından yararlanılmaktadır (Döm Tomak, 2015). Ekonomik girişimcilikten uzaklaştığı iddia edilen bir diğer girişimcilik türü ise sosyal girişimciliğidir. Çalışmanın esas konusunu oluşturan bu girişimcilik türü ayrı bir alt başlık altında ele alınmıştır.

Sosyal Girişimciliğin Tanımı

İlk dönemde sosyal girişimcilik tanımlarında farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bazı tanımlar iş kurma üzerine vurgu yaparak girişimciliği daha fazla ön plana çıkartmıştır. Bazıları ise faaliyetlerinin kar amacı gütmeyen kuruluşlarla aynı olduğunu öne sürerek sosyal fayda yönünü ön planda tutmuştur (İçerli & Karadal, 2013). Ayrıca sosyal girişimciliği çok çeşitli sosyal ihtiyaçları karşılamak için yenilikçi yaklaşımlar geliştiren yapılar olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır (Peredo & McLean, 2006). Sosyal girişimcilik tanımının ilk olarak 1987 yılında Theobald tarafından yapıldığı ifade edilse de daha önce sosyal girişimciliğin var olmadığı iddia edilememektedir. Örneğin kurucusu tarafından bir sosyal girişim olarak ifade edilen Ashoka 1980 yılında kurulmuştur (Şentürk & Mengü, 2019).

Sosyal girişimcilik; kişi veya grupların sosyal fayda sağlamak amacıyla bir fırsat göreberek harekete geçtikleri, belirli riskler üstlendikleri, sınırlı kaynaklarla becerilerini gösterdikleri uygulama alanı olarak ifade edilmektedir. Bir diğer tanımda sosyal girişimcilik, çeşitli faaliyetlerden elde edilen kârın sosyal fayda olarak dezavantajlı gruplara sunulması olarak tarif edilmektedir (Uzunaslın & Serhat, 2021). Bir başka tanımda sosyal girişimcilik; sosyal dönüşümü sağlayabilmek için inovasyon, sürdürülebilirlik, sosyal etki ve büyümeyi esas alarak birçok farklı konularda projeler geliştiren yapılar olarak tanımlanmaktadır (Tutar, 2013).

Sosyal girişimciliğin daha iyi anlaşılması için diğer girişimcilik türlerinden ve diğer sivil toplum kuruluşlarından ayrıldığı noktalara bakılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Hem sosyal girişimcilikte hem de ekonomik girişimcilikte kâr elde etme durumu söz konusu olmaktadır. Ancak ekonomik girişimcilikte kâr girişimcinin refahını artırma motivasyonu için elde edilmektedir. Oysa sosyal girişimcilikte kâr sosyal bir araca dönüşmekte ve sosyal bir sonucun doğmasına yardım etmektedir (Blaga, 2018). Hem sosyal girişimcilikte hem klasik anlamdaki sivil toplum kuruluşlarında sosyal fayda elde edilmesi amaçlanmaktadır. Ancak sosyal girişimciler klasik sivil toplum kuruluşlarından farklı olarak sosyal faydayı kalıpları kıran, inovatif bir yaklaşımla yapmakta ve sürdürülebilir iş modelleri önermektedir (Kaya, 2020).

Dünya’da Sosyal Girişimcilik

Dünyada sosyal girişimciliğe dair birçok örneğin bulunduğu görülmektedir. Bu örneklerin başında Profesör Dr. Muhammad Yunus tarafından 1976 yılında kurulan Grameen Bank gelmektedir. Fakir köylülerin finansmana erişmesi amacıyla mikro kredi sağlayan bu sosyal girişim, kurucusuna Nobel Ödülü de kazandırmıştır (Akbulaev ve diğ., 2017). Sosyal girişimcilik alanında önde gelen bir diğer oluşum Ashoka’dır. Bill Drayton tarafından 1980 yılında kurulan oluşumun temel amacı sosyal girişimcilere kılavuzluk etmek ve fon bulmalarını sağlamaktır (Sen, 2007). Charity Water (Su Hayır Kurumu) bir diğer sosyal girişimcilik örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Scot Harrison tarafından 2006 yılında kurulan girişim, çoğu Afrika kıtasında olan 22 ülkede insanların temiz suya erişebilmesi için faaliyetler yürütmekte ve bu konudaki projeleri desteklemektedir (Taş & Şemşek, 2017). Kiva isimli sosyal girişim ise kendi işini kurmak isteyenlerin kitle fonlaması finansmana ulaşmasını sağlamaktadır. Dünya genelinde seksenden fazla ülkede özellikle dezavantajlı girişimcilerin kendi işini kurmasında yardımcı olmuştur (Kiva, 2023). Burada sayılan örneklerin inovatif sosyal girişimlerin başında geldiği söylenmektedir. Ancak sayılan sosyal girişimlerin iktisadi faaliyetlerden ziyade bağış ve benzeri finansal kaynaklarla sosyal fayda ürettikleri görülmektedir. Dünyada sosyal faydayı bağıştan ziyade iktisadi faaliyetleri üzerinden elde ettiği gelirlerle sağlayan sosyal girişimcilik örnekleri de bulunmaktadır. Bunlara dair bazı örnekler aşağıdaki Tablo 1’de listelenmektedir.

*İktisadi Faaliyet Ağırlıklı Sosyal Girişim Örnekleri***Tablo 1.**

Sosyal Girişim Adı	Sosyal Girişimin Faaliyet Konusu	Kaynak
TOMS Ayakkabı	Bir çift ayakkabı satın alan her müşteri için bir çift ayakkabıyı ihtiyaç sahibi bir çocuğa bağışlayan bir sosyal girişimdir. Şirket ayrıca gözlük ve kahve gibi diğer ürünler de satmaktadır ve her satılan ürün için bir ihtiyaç sahibine yardım edilmektedir.	Toms (2023)
Warby Parker	Uygun fiyatlı gözlükler satan bir sosyal girişimdir. Şirket, satılan her gözlük için bir ihtiyaç sahibine ücretsiz bir gözlük bağışlamaktadır.	Warby Parker (2023)
Better World Books	Kullanılmış kitapları satan bir online kitapçıdır. Şirket, satılan her kitap için bir kitap bağışı yapılmakta ve bu kitaplar ihtiyaç sahibi okullar ve kütüphanelere gönderilmektedir.	Better World Books (2023)
Greyston Bakery	İşe alımı sosyal sorumluluk olarak ele alan bir fırındır. Sosyal girişim, işe alımda yoksul ve dezavantajlı insanlara öncelik vermekte ve ayrıca işyerinde eğitim ve destek sağlamaktadır.	Greyston (2023)
Seventh Generation	Çevreye duyarlı ve sürdürülebilir temizlik ürünleriyle hava ve su kirliliği, plastik atıklar gibi konularda çözümler üretmektedir. Girişim her faaliyetini yedi nesil sonrasını düşünerek gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.	Seventh Generation (2023)
Lush	Hayvanlar üzerinde denenmemiş, çevreye duyarlı kozmetik ürünleri üretmektedir. Elde edilen gelir hayvan hakları, insan hakları ve çevrenin korunmasına dair faaliyet gösteren gruplara aktarılmaktadır.	Lushusa (2023)
Uncommon Goods	Zanaatkarlar tarafından üretilen benzersiz el emeği ürünlerin satıldığı sanal pazardır. Elde edilen gelir üreticilere ve kar amacı gütmeyen kuruluşlara aktarılmaktadır.	Uncommon Goods (2023)

Yukarıda sıralanan ve iktisadi faaliyetler sonucu gelirin bir kısmını sosyal faydaya örnekler ile gelirin tamamı bağışlara dayanan sosyal girişimler birlik değerlendirildiğinde, geniş bir skalanın olduğu görülmektedir. Bu geniş skalada bir sivil toplum örgütü ile bir sosyal girişimin hangi noktada ayrılacağı net olmamaktadır. Benzer şekilde sosyal girişim ile klasik anlamda girişimcilik arasındaki sınırın nereden çekileceği konusunda da netlik gözükmemektedir. Bu noktada belirli bir sosyal faydaya odaklanan, inovatif çözümler veya iş modelleri sunan ve girişimci bir yaklaşım benimseyen oluşumların sosyal girişim olarak tarif edilmesinin doğru olacağı düşünülmektedir (Martin & Osberg, 2007).

Türkiye’de Sosyal Girişimcilik

Türkiye’deki sosyal girişimciliğin kökenini Selçuklulara hatta İlhanlılara dayandırmak mümkün gözükmemektedir. Osmanlı İmparatorluğunda da bu iki devletten miras kalan sosyal sorumluluk anlayışının devam ettiği söylenmektedir. Bu noktada ilk göze çarpan oluşum Ahilik sistemidir. Ahiler hem ticaret veya zanaatkârlık gibi iktisadi faaliyetler yürütmekte hem de buldukları bölgede sosyal fayda üretmek için girişimlerde bulunmaktadır. 13. yüzyılda Kırşehir’de Ahi Evran-ı Veli tarafından kurulduğu kabul edilen ahilik sisteminde, *fütüvvetname*¹ denilen bir çeşit ahlak düzenlemeleri kapsamında hareket edilmektedir. Bu düzenlemelerde cömertlik, misafirperverlik, ahlak, edep, dürüstlük gibi bireysel ilkelerin yanında gücün kötüye kullanılmaması, insanlara ve doğaya sömürü unsuru olarak yaklaşılmaması, haksız kazanç elde edilmemesi gibi topluma yönelik ilkeler de bulunmaktadır (Durak, 2016). Ahiler bahsi geçen ilkelerden yola çıkarak hem girişimcilik faaliyetlerini

¹ *Fütüvvetname; ahilik geleneğinde zanaatkarların uyması gereken adap, usul ve kuralları açıklayan eserlerdir (Akkuş, Y., & Menteş, S. A. (2018). Osmanlı İmparatorluğu’nda Girişimcilik: Klasik Dönem Üzerine Bir Çalışma. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 169-186.).*

gerçekleştirmekte hem bölgelerindeki sosyal ihtiyaçlara çözüm sağlamaktadır. 14. yüzyılda Anadolu'ya seyahat gerçekleştiren seyyah İbn Battuta birçok şehirde ahilerin kendisini çok iyi karşıladığını ve oldukça cömert bir şekilde misafir ettiklerini aktarmaktadır. Hatta İbn Battuta'yı kimin misafir edeceğine dair tartışmaların dahi yaşandığını ve bu tartışmalardan dolayı yaralananların olduğu ifade etmektedir (İbn Battuta, 2000). Ahilerin sosyal sorumluluk faaliyetlerinin sadece yolda kalanlara yardım etmekle sınırlı kalmadığı, Moğol istilası nedeniyle oluşan yönetim zafiyetine çözümler ürettiği görülmektedir. Ömer Lütfü Barkan'ın Ahiyan-ı Rum olarak belirttiği bu yapılar devletin gerçekleştirmekte zorlandığı hemen hemen her alanda görev üstlenmekte ve sosyal sorumluluk faaliyetleri yürütmektedir (Barkan, 2015). Bu açıdan ele alındığında Ahilik sisteminin Anadolu ve Rumeli coğrafyasındaki ilk organize sosyal girişim örneği olduğu öne sürülebilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunda sosyal sorumluluk faaliyetleri yürüten bir diğer oluşum türü vakıftır. Sözcük anlamı durmak, durdurmak olan vakıf (vakf) kelimesi bir malın sahibi tarafından toplumsal bir fayda amacıyla sınırsız süreyle tahsis edilmesi anlamında kullanılmaktadır. İslam dinindeki ayet ve hadislerle Müslümanları iyilik yapmayı, yardımlaşmayı, hayır ve yararlı işlere yönelmeyi öğütlemesi vakıf kurumunun manevi temelini oluşturmaktadır (Günay, 2022). Vakıf sisteminin Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde sosyal, kültürel ve iktisadi hayata önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Vakıflar günlük hayatta önemli yer tutan eğitim, sağlık, ibadet, beslenme gibi alanlarda faaliyet göstermiş devlet adamlarının öncü tutumlarıyla yaygınlaşmıştır. Medreseler, aş evleri, imaretler, camiler, bimarhaneler, şifahaneler ağırlıklı vakıf sistemi ile kurularak faaliyet göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğunda vakıflar başıboş bırakılmamış, sürdürülebilirliğini sağlamak için mütevellî heyetleri tarafından yönetilmiştir. Mütevellî heyetinin denetimi, bulunduğu bölgedeki kadıların sorumluluğundadır. Kadılar, vakıfların denetimi için "müfettiş-i ahkam-ı şerriye" ismi verilen denetimcilerini göndermektedir. Devlet müdahaleleri ve değişen belediyeçilik anlayışı nedeniyle vakıf sisteminin 18. yüzyıldan sonra zayıflamaya başladığı belirtilmektedir (Bayartan, 2008).

Vakıflar sadece vakfedenin bağıışı ile sınırlı kalan bir oluşum olarak nitelenememektedir. Odaklandığı sosyal faydanın sürdürülebilirliğini sağlamak için atıl kaynakları gelir getirecek şekilde kullanmak, vakıfların temel faaliyetleri arasındadır. Vakfa ait imalathaneler, dükkânlar, hanlar, arsalar işletilerek akar olarak isimlendirilen sürekli gelirler elde edilmektedir. Bu sürekli gelirler başta sosyal güvenlik ve sosyal yardım olmak üzere toplumsal fayda için kullanılmaktadır. 18. yüzyılda İstanbul'daki imarethanelerde her gün otuz bin kişiye yemek verildiğine dair bilgi, vakıfların hizmeti ve dolayısıyla gelir durumu hakkında fikir verebilmesini sağlamaktadır (Şensoy, 2016).

Osmanlı İmparatorluğundaki kimi vakıf türleri ile günümüzün sosyal girişim modelleri arasında benzerliklerin bulunduğu da dikkat çekmektedir. Bu örneklerin başında para vakıfları gelmektedir. Faizin haram sayılması nedeniyle Osmanlı İmparatorluğunda faizle borç alınabilecek kurum kuruluş bulunmamaktadır. Bu nedenle ihtiyaç sahipleri tefecilerden yüksek faiz oranlarıyla borç almak zorunda kalmıştır. Bunun bir ölçüde önüne geçilebilmesi için ihtiyaç sahiplerine ve iş kurmak isteyen girişimcilere düşük faiz oranıyla borç para veren vakıflar kurulmuştur. Para vakıfları, borç verilen anaparanın değerini koruyacak ve vakfın giderlerini karşılayacak düzeyde faizle borçlandırma yapmıştır. Kurulan para vakıflarının da şeriata uygunluğu tartışılmış ancak sağladığı toplumsal fayda nedeniyle faaliyetlerine devam etmelerine yönelik kararlar verilmiştir (Çizakça, 2006). Para vakıflarının iş modelinin önceki bölümde ele alınan Grameen Bank ve Kiva isimli sosyal girişimlerin iş modelleri ile benzerliği oldukça dikkat çekmektedir. Para vakıflarının ancak 20. yüzyılda tanımlanan sosyal girişimciliğe 16. yüzyıldan örnekler olduğu düşünülmektedir.

Tanzimat dönemi sonrası zayıflamaya başlayan vakıfların yerini örgütlü yapılardan oluşmaya başlayan sivil toplum kuruluşları almaya başlamıştır. Bunların başında bugün Kızılay ve Yeşilay olarak bilinen iki kuruluş gelmektedir. Çalışmanın esas konusunu teşkil eden Kızılay ayrı bir başlık halinde ele alınacaktır. Yeşilay ise 1920 yılında Dr. Mazhar Osman ve arkadaşları öncülüğünde alkol ve uyuşturucu maddelerin yaygınlaşmasını önlemek amacıyla kurulmuştur. Baştan adı Hilal-i Ahdar olan kurum daha sonra Yeşil Hilal ve en sonunda Yeşilay ismini almıştır. Günümüzde halen faaliyetlerini sürdüren Yeşilay alkol ve uyuşturucunun yanında sigara, kumar ve teknoloji gibi diğer bağımlılıklarla da mücadele etmektedir. Ayrıca Yeşilay, günümüzde Yeşilay Market çatısı altında online olarak iktisadi faaliyetler de yürütmektedir. (Yeşilay, 2023).

Cumhuriyet Döneminde ise öne çıkan sosyal girişimler daha çok 1990 ve sonrası olarak tarihlendirilmektedir. Bunlardan ilk akla geleni 1992 yılında Hayrettin Karaca ve A. Nihat Gökyiğit tarafından kurulan Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA)'dır. Erozyonla mücadele etmek, doğal varlıkları korumak amacıyla kurulan TEMA'nın günümüzde sınırlı da olsa iktisadi faaliyetlerinin de bulunduğu görülmektedir. Ancak bu faaliyetler daha çok bağış karşılığı sunulan farklı ürünler olarak karşımıza çıkmaktadır (TEMA, 2023).

2000'li yıllar sonrasında Türkiye'de faaliyet göstermeye başlayan sosyal girişimlere örnek olarak B-fit verilebilmektedir. 2006 yılında farklı mesleklerden altı kadın tarafından kurulan B-fit, kadınlara özel spor yapma hizmeti sunmaktadır. Türk kadının spor yapmasının önünde bulunan çeşitli engelleri kaldırmak amacıyla kurulan B-fit, franchising sistemiyle bayilikleri yine kadın girişimcilere vererek ikinci bir sosyal faydayı da beraberinde getirmektedir (B-fit, 2023).

Bu bölüm altında sadece Türkiye'de sosyal girişimciliğin kısa geçmişi değerlendirilmiş ve günümüze uzanan sosyal girişimlerden bazı örnekler sunulmuştur. İnsani Yardım Vakfı (İHH), Arama Kurtarma Derneği (AKUT) gibi bazı sosyal girişim örnekleri ise afet konulu başlıklarda değerlendirilmiştir.

Afetlerde Sosyal Girişimcilik

Toplumun bir kısmını veya tamamını etkisi altına alan fiziksel, maddi ve sosyal kayıplara neden olan normal yaşamı kesintiye uğratan doğa, insan veya teknoloji temelli olaylar, afet olarak tanımlanmaktadır. İster doğa isterse insan kaynaklı olsun, afetlerin yönetimi için afet öncesinde, afet sırasında ve afet sonrasında yerine getirilmesi gereken görev ve gerçekleştirilmesi gereken birçok faaliyet bulunmaktadır. Özellikle afetin boyutu arttıkça müdahale ve iyileştirme aşamalarında ihtiyaç duyulan kaynakların ve gerçekleştirilmesi gereken faaliyetlerin organizasyonu da zorlaşmaktadır (Oktay, 2021). Böyle bir durumda devletin tüm gücü ve kaynakları ivedilikle afet bölgesine gitmesi gerekmekte ve bunun için iyi bir organizasyon ve koordinasyon zorunlu olmaktadır (Erkal & Değerliyurt, 2009). Ancak afetin büyüklüğü ile paralel olarak teknik ve idari aksaklıklarda artış görülmektedir. Kimi zaman kamu kaynakları o zaman ve o mekân için yetersiz kalmakta, kimi zaman ise arzu edilen hızda afet bölgesine ulaşamamaktadır. Bu noktada sivil toplum kuruluşları ve sosyal girişimler sahneye çıkarak aksayan yönleri giderecek sosyal faydalar üretmektedir. Sosyal girişimler, kamu kuruluşlarına göre daha hızlı koordine olarak daha hızlı hareket edebilmekte ve sorunlar karşısında yenilikçi çözümler üretebilmektedir. Özellikle son yıllarda sosyal girişimlerin afet sırasında ve sonrasında önemli roller oynadığı ifade edilmektedir (Rayamajhee ve diğ., 2022). Hatta sosyal girişimlerin afet öncesinde de etkili olduğu, afete hazırlık süreçlerinde bilgilendirme ve eğitim aktiviteleri gerçekleştirdikleri belirtilmektedir. Sosyal girişimler afet sırasında ise tahliyeden kurtarmaya, beslenmeden barınmaya birçok farklı alanda etkili olmaktadır. Bu noktada sosyal girişimler sadece maddi kaynaklarını kullanmamakta, bunun

yanında üyelerinin ya da gönüllülerinin bedensel, zihinsel ve duygusal emeklerinden de faydalanmaktadır. Sosyal girişimler ayrıca afetlerde sosyal ağlarını (network) da kullanmakta ve gerekli faaliyetlerin yürütülmesi için işbirliği yapabilmektedir (Chamlee-Wright & Storr, 2008). Sosyal faydası, afet ve afet sonrası iyileştirmeye odaklanan bu faaliyetler bütünü literatürde afet sonrası sosyal girişimcilik (post-disaster social entrepreneurship) olarak tanımlanmaktadır (Chandra & Paras, 2021). Son dönemde yayınlanan afet ve sosyal girişimciliğe dair bazı makaleler ve bu makalelerin temel bakış açıları aşağıdaki tabloda (Tablo 2) belirtilmektedir.

Afet ve Sosyal Girişimciliğe Dair Bazı Makaleler ve Bakış Açuları

Tablo 2. No	Makale Başlığı	Yazar/Yazarlar (Yılı)	Sosyal Girişimcilik ve Afet Bakış Açısı
1	Social entrepreneurship, a key driver to improve the quality of life: the case of TOMS company	Zainea, N. L., Tomac, S.G., Grădinaru, C., Catană, S. (2020)	Paydaşların beklenti ve ihtiyaçlarının dikkate alınmasını içeren sosyal girişimcilik, rekabetçi ve çalkantılı küresel ortamda hayatta kalma veya iyileşmeyi artırır. Sosyal girişimlerin faaliyetleri, sosyal, finansal, ekonomik, kültürel ve çevresel ihtiyaçlarda denge sağlar.
2	Social entrepreneurship, co-production, and post-disaster recovery	Rayamajhee, V, Storr, V. H., Bohara A. K., (2020)	Sosyal girişimcilik, afet sonrası kurtarma çabaları gibi vatandaşın girdilerini dikkate alan ve karar verme rollerinde yer alan ortak üretimi kolaylaştırarak afet sonrası başarılı iyileşmeyi artırır.
3	Role of social entrepreneurship in supporting business opportunities and entrepreneurship competitiveness	Prasetyo P. E., Kistanti N. R., (2020)	Sosyal girişimcilik, iyileşmeyi artıracak rekabet gücünü teşvik ederek iş fırsatlarını ürün faktörlerinden ve beşeri sermayeden daha fazla geliştirir. Bu iyileştirme için, sosyal girişimcilik rolünü daha kapsamlı bir şekilde güçlendiren ekonomik yasalar gereklidir.
4	Social entrepreneurship in the context of disaster recovery: Organizing for public value creation	Chandra, Y., Paras, A. (2020)	Sosyal girişimcilik, fırsatların gelişimini ve zaman içinde kamusal değer yaratmanın organizasyonunu geliştirir; bu, örgütlenmede temel kural olan ve örgütlenme yeteneğinin kamu hizmetlerini iyileştirme ve sunma üzerindeki etkisinin açıklanmasıyla gerçekleşir.
5	The effective methods and practices for accelerating social entrepreneurship through corporate social responsibility	Urmanaviciene A., Arachchi U. S., (2020)	Sosyal girişimcilik, sosyal sorunlara çözüm sağlamayı ve yaratıcı bir girişimci şekilde yapıcı bir sosyal etki yaratmayı içerir. Kurumsal sosyal sorumluluk yoluyla sosyal girişimcilik, toplamı sıfır olmayan karşılıklı faydalar ve sosyal değerler yaratır.
6	Coming back from COVID-19: lessons in entrepreneurship from disaster recovery research	Haeffele S., Hobson A., Storr V. H., (2020)	Sosyal girişimciler ve kamu spotları ana itici güçlerdir ve afetlere müdahale eder ve kurtarmayı gerçekleştirir. Bu, girişimci fikirlerin ve çözümlerin geliştirilmesi ve girişimciliği bastırmak yerine onu güçlendiren politika ortamının sağlanması yoluyla yapılır.

7	Social entrepreneurship in the time of covid-19	Bakri S. H. A., (2021)	Sosyal girişimciler, bir ağ veya ittifak kurarak fırsatlar bulmak için inovasyona devam ederek COVID-19 gibi krizlerle mücadele edebilir ve bu krizlerden kurtulabilir.
8	Social support from bonding and bridging relationships in disaster recovery: Findings from a slow-onset disaster	Nguyen-Trung K., Forbes-Mewett H., Arunachalam D., (2020)	Sosyal girişimcilik tarafından kullanılan sosyal sermaye, ekonomik krizden kurtulma aşamalarında esastır. Uzun vadeli iyileşme için, köprü oluşturan sosyal sermaye harekete geçirilir.
9	Reinventing social entrepreneurship leadership in the covid-19 era: engaging with the new normal	Oberoi R., Halsall J. P., Snowden M., (2021)	Sosyal girişimcilik, çözümler için inovasyonu geliştirir ve COVID-19 salgını gibi belirsizliklerin olduğu zamanlarda kamu politikalarına ışık tutar hale gelmiştir. Dolayısıyla sosyal girişimcilik ile yönetim/liderlik arasında bir bağ vardır.

Alzahrani (2021). The Role Social Entrepreneurship in The Process of Recovery from Disaster A Systematic Literature Review During Covid-19 Era. International Journal of Economics, Business and Management Research, 5.

Tablo 2’de belirtildiği gibi son dönemde afeti ve sosyal girişimciliği ele alan akademik makalelerin, krizlerde ve afetlerde sosyal girişimcilerin oynadığı role vurgusu dikkat çekmektedir. Sözü edilen bu sosyal girişimlere dair birçok örnek sunulabilmektedir. Kızıllaç ilk akla gelen örnekler arasındadır. Kızıllaç 1857 yılında İtalya’da gerçekleşen Solferino savaşındaki yaralı askerlerden etkilenen Henri Dunant önerisi ile kurulmuştur. 1863 yılında Cenevre’de kurulan Kızıllaç 250 milyon üyesi ve 25 milyar dolar yıllık bütçesiyle en büyük sivil toplum kuruluşu olarak sayılmaktadır (International Committee of The Red Cross (ICRC), 2023).

Afetlerde sosyal fayda üreten sosyal girişimlere dair örnekler Türkiye’de de rastlanmaktadır. Bu örneklerin başında gelen ve Osmanlı-Rus savaşlarında yaralı askerlere yardım etmek amacıyla 1868 yılında kurulan Kızıllaç, bir sonraki bölümde bir bütün olarak ele alınacaktır (Kızıllaç, 2023a). 1992 Bosna Savaşı sonrasında kayıtsız kalamayan gönüllüler tarafından oluşturulan bir diğer oluşum ise İHH’dır. 1995 yılında kurulan vakıf; savaş, işgal, afetler nedeniyle zarar görmüş insanlara çeşitli yardımlar sunmaktadır (İnsani Yardım Vakfı (İHH), 2023). Bir diğer örnek ise 1995 yılında kurulan ve 17 Ağustos 1999 yılında İzmit’te meydana gelen depremde aktif arama kurtarma görevi üstlenen AKUT’tur. AKUT tamamıyla gönüllülerin görev almasıyla faaliyet göstermekte ve yardımlarla ekipman sağlamaktadır (AKUT Arama Kurtarma Derneği, 2023). Özellikle 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremde öne çıkan bir diğer sosyal girişim ise Ahbap Derneği’dir. Ses sanatçısı Haluk Levent önderliğinde kurulan Ahbap Platformu 2017 yılında Ahbap Derneği’ne dönüşmüştür. Derneğin Anadolu kültürüne odaklanarak gerçekleştirdiği birçok farklı alanda faaliyeti bulunmaktadır (Ahbap, 2023).

Bir Sosyal Girişimcilik Örneği Olarak Kızıllaç

Kurulduğu dönemdeki yaygın adıyla Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin günümüzdeki Türkiye Kızıllaç Derneği’ne geliş sürecinin oldukça zahmetli olduğu görülmektedir. Kızıllaç hemen her dönem zorluklar yaşamış ve eleştirilere maruz kalmıştır (Şimşek, 2015; Uçar ve diğ., 2015). Tüm bu zorluklara ve eleştirilere rağmen Kızıllaç, afetler ve savaşlar başta olmak üzere birçok yardım faaliyetini gerçekleştirmiştir ve gerçekleştirmeye devam etmektedir. Bu bölüm altında Kızıllaç’ın kısa tarihine değinilecek ve doğal afetlerde oynadığı roller ele alınacaktır. Ayrıca Kızıllaç’ın bir sosyal girişim olduğunun işareti sayılabilecek iktisadi faaliyetleri açıklanacak ve anonim şirketlerinin yapısı incelenecektir.

Kızılay'ın Kuruluşu ve Tarihi

1859 yılında Kuzey İtalya'da yer alan Solferino'da Fransız ve İtalyan güçleri ile Avusturya güçleri arasında gerçekleşen savaşı gözlemleyen Jean Henry Dunant isimli bir İsviçreli, hatıralarını 1962 yılında yayınlaması ile Kızıllaç'ın kurulmasına giden sürecin başladığı ifade edilmektedir (Hutchinson, 1989). 1864 yılındaki Cenevre Konvansiyonuna kadar birçok farklı noktada ulusal yardım dernekleri kurulmuştur. Konvansiyon sonrasında savaş sırasında ayırım yapılmaksızın yaralılarla ilgilenilmesi için uluslararası yardım kuruluşlarının kurulmasına dair Cenevre Sözleşmesi imzalandığı belirtilmektedir (Parsons & Del Vecchio, 1963). Osmanlı İmparatorluğu ise Cenevre sözleşmesinde diğer devletler için tanınan bir yıllık süreyi doldurmadan 5 Temmuz 1865'te sözleşmeyi imzalamıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu yetkililerinin sözleşmeden bir beklentisinin olmadığı ancak zararlı olarak da algılanmadığı iddia edilmektedir. Bu yaklaşım nedeniyle 1867 yılında Paris'te toplanan ilk uluslararası Kızıllaç kongresine Osmanlı İmparatorluğunu temsilen katılan Dr. Abdullah Bey, Cenevre Sözleşmesinin uygulanacağına dair söz vermesine karşın yetkililerden gerekli ilgiye mazhar olamamıştır. Ancak ısrarlı girişimleri sonucunda Dr. Abdullah Bey en sonunda Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa'nın ilgisini çekebilmiştir. Ardından Kıırlı Aziz Bey'in de yardımlarıyla Dr. Abdullah Bey, padişahın başhekim ve Askeri Sıhhiye Genel Müfettişi Marko Paşa'nın desteğini almıştır. Nihayetinde 11 Haziran 1868'de Marko Paşa'nın başkanlığında "Osmanlı Devleti Kara ve Deniz Yaralı Askerlerine Yardım Cemiyeti (Mecruhin ve Marda-yı Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti)" kurulmuştur (Ada, 2021). Sultan Abdülaziz ve annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın da desteklerini alan cemiyet tüzük hazırlığına girişmiştir. Ancak cemiyetin amacı dönemin hükümeti tarafından anlaşılammış, sivillerin askeri işlere karışması olarak yorumlanmış ve hazırlanan nizamname onaylanmamıştır. Yetkililerin ilgisizliği ve Dr. Abdullah Bey'in ölümü nedeniyle cemiyet iki yıllık bir sessizliğe bürünmüştür. II. Abdülhamit'in tahta geçişi ve Osmanlı-Rus savaşlarının başlamasıyla Kızıllaç'ın faydaları gözlenmiş ve benzer bir cemiyetin önemi anlaşılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti" 14 Nisan 1877 tarihinde İstanbul'da resmen kurulmuştur (Akgün & Uluğtekin, 2000). Haçın dini sembol olarak görülmesi ve Müslümanlar için uygun olmayacağı düşüncesi ile amblem olarak beyaz üzerine kırmızı hilal benimsenmiştir. Bu amblemin daha sonra diğer Müslüman ülkelerde de benzer kuruluşlar için kullanıldığı görülmektedir (Bugnion, 1977). Ancak bu sembolün uluslararası alanda onaylanması ancak 35 yıl sonra yani 1912 yılında olmuştur (Yurdakul ve diğ., 2021).

Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1877-1878 yılları arasında süren ve 93 Harbi olarak isimlendirilen Osmanlı-Rus savaşlarında birçok faaliyet gerçekleştirmiştir. Bunların başında 13'ü şehir merkezinde ve 15'i savaş alanında olmak üzere kurulan toplam 28 adet hastane gelmektedir. Ancak II. Abdülhamit'in baskıcı politikaları nedeniyle cemiyet ikinci bir durgunluğa girmiştir (Şimşek, 2015). II. Meşrutiyetin ilanı ve cemiyetin 1911 İstanbul yangınında gösterdiği faaliyetler, yeniden yapılanmanın başlamasına neden olmuştur. Önde gelen devlet yetkililerinin ve tüccarların katılımıyla devletin desteğini alan Hilal-i Ahmer Cemiyetinin bağışlar toplamaya ve mal varlığı edinmeye başladığı belirtilmektedir (Akgün & Uluğtekin, 2000).

Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1912-1913 yılları arasında süren Balkan Savaşlarında özellikle muhacirlere yönelik yardım faaliyetlerinde öne çıkmıştır. Dönemin Dâhiliye Nezaretine bağlı olan Muhacirin İdaresi Hilal-i Ahmer'den nakdi yardım talep etmiş ve bu yardım belli ölçüde gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda cemiyet doğrudan muhacirlere yönelik nakdi, giyecek, yiyecek ve barınma yardımlarında bulunmuştur (Sezer & Metin, 2016). Hilal-i Ahmer'in faaliyetleri I. Dünya Savaşı'nda da devam etmiş ve özellikle Çanakkale cephesinde yoğunlaşan bir faaliyetler dizisi göstermiştir (Serin, 2016). Milli Mücadele döneminde Hilal-i Ahmer Cemiyeti İstanbul'dan Anadoluya malzeme ve sağlık personeli sevkiyatında etkili olmuş ve

özellikle batı cephesinde yaralılara yönelik sahra hastanelerinin kurulmasında görev almıştır. Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra gerçekleşen nüfus mübadelesinde de hükümet ile cemiyet arasında işbirliği gerçekleştirilmiştir (Çapa, 2010). Cemiyet merkezi 1925 yılında Ankara'ya taşınmış ve Atatürk'ün önerisi ile adı Kızılay olarak değiştirilmiştir (Akgün & Uluğtekin, 2000).

Kurulduğu dönemlerde padişah himayesi altına giren Hilal-i Ahmer Cemiyeti, adını Kızılay'a dönüştürdüğü Cumhuriyet döneminde de Cumhurbaşkanlığı himayesi altına alınmıştır. Bu durum çoğu zaman olumlu olsa da sivil toplum kuruluşundan ziyade kamu kuruluşuna daha yakın duran bir intiba bırakmasına sebep olmuştur. Kızılay'ın 1990 yılından itibaren hükümetlerin kamu politikalarına dâhil edilmeye çalışıldığı görülmektedir. 1999 yılında Marmara depremi sonrasında gelen eleştiriler neticesinde 2000 yılında Kızılay'ı bir kamu örgütüne dönüştürmeye dair yasal girişimlerin olduğu da ifade edilmektedir (Hatipoğlu, 2013).

Doğal Afetler ve Kızılay

Kuruluş amaçları içerisinde savaşta yaralanan askerlerin iyileştirilmesine bulunsa da ilerleyen zamanlarda Kızılay'ın doğal afetlerde de görev üstlenmeye ve yardım faaliyetleri gerçekleştirmeye başladığı görülmektedir. 31 Mart 1928 tarihinde İzmir'in Torbalı ilçesinde meydana gelen deprem bu duruma ilk kanıt olarak gösterilmektedir. 50 kişinin yaşamını yitirdiği ve yüzlerce kişinin yaralandığı 6.5 büyüklüğündeki depremde Kızılay (o zamanki adıyla Hilal-i Ahmer) cemiyeti birçok görev üstlenmiştir. Kızılay'ın İzmir şubesi Torbalı'ya özel bir trenle üç yüz çadır gönderirken genel merkezden dokuz yüz çadır gelmiştir. İlerleyen günlerde bir o kadar daha çadırın yanında birçok erzak ve sağlık malzemesi bölgeye ulaştırılmıştır. Bakanlar Kurulu kararıyla toplanacak nakdi yardımların da Kızılay üzerinden toplanıp bölgedeki ihtiyaç sahiplerine dağıtılması sağlanmıştır. Nakdi yardımların dağıtılması ile ilgili Kızılay'ın İzmir Şubesine birçok eleştiri yöneltilmiş ve eleştirilerin artması nedeniyle genel merkez, İzmir Şube başkanının istifasını talep etmek zorunda kalmıştır (Tinal, 2009).

27 Aralık 1939 tarihinde Erzincan'da meydana gelen depremde Kızılay'ın önemli görevler üstlendiği görülmektedir. 7.9 Büyüklüğündeki deprem Erzincan çevresinde bulunan birçok ilde de etkili olmuştur. Yaklaşık 40 Bin kişinin hayatını kaybettiği ifade edilmektedir. Deprem bölgesine tüm yardımlar, Kızılay aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. İlk günden itibaren Kızılay, bölgede barınmaya yönelik çadır, battaniye, giyecek ve yiyecek yardımı faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Çadır kentler ve saha tuvaletleri kurulmuş ve açıkta kalan depremzedeler diğer illere gönderilmiştir. Diğer illere gönderilen depremzedelerin ve 30.06.1940 tarihine kadar geri dönen depremzedelerin iâşe ve yol başta olmak üzere tüm masrafları Kızılay tarafından karşılanmıştır. Depremde kimsesiz kalmış çocuklar da Kızılay'ın himayesine alınmıştır (Keskin & Önal, 2021).

Türkiye'de deprem kökenli afetlerin şiddetinin ve etkilerinin daha büyük ve daha yaygın olduğu söylenmektedir. Ancak Kızılay'ın diğer afetlerde de yardım faaliyetlerini üstlendiği görülmektedir. Bunlardan birisi yangınlardır. Önceki bölümlerde Kızılay'ın daha kuruluş aşamasında 1911 İstanbul yangınında faaliyet yürüttüğü aktarılmıştır. 1941 yılında İstanbul'da, 1944 yılında Kastamonu'da ve 1950 yılında Antalya'da çıkan yangınlarda Kızılay barınma ve iâşe faaliyetleri yürütmüştür. Ayrıca Kızılay 1936 yılında İzmir'de, 1939 yılında Bursa'da, 1945 yılında Ankara ve Afyon'da meydana gelen taşkınlarda mağdurlara yardım hizmeti sunmuştur. Tüm bunlara ek olarak Kızılay'ın çeşitli fırtına, heyelan, kuraklık ve kıtlık gibi afetlerde faaliyetlerde bulunduğu dair arşiv belgelerine rastlanmaktadır (Çelik ve diğ., 2019).

Günümüze daha yakın tarihlerde Kızılay'ın özellikle büyük depremlerde üstlendiği görevler daha yakından takip edilebilmektedir. 18 Ağustos 1999 Marmara ve 12 Kasım 1999

Düzce depremlerinde Kızılay bölgeye kısa sürede ulaşmış ve depremzedelere sıcak yemek, temiz su hizmeti sunmuş, barınma için çadır kentlerin kurulmasını gerçekleştirmiştir. Yine 2011 yılında Van'da gerçekleşen 7.2 büyüklüğündeki depremde Kızılay ekipleri alarm durumuna geçmiş ve afet bölgesine sevk edilmiştir. Bölgede barınma, ısınma ve iye başta olmak üzere birçok faaliyet hayata geçirilmiştir. Benzer faaliyetler 2020 yılında Elazığ'da meydana gelen 6.8 büyüklüğündeki depremde artarak gerçekleştirilmiştir. Hızla bölgeye giden Kızılay ekipleri mobil mutfaklarla sıcak yemek ve kuru gıda dağıtımını yapmıştır. Depremde çocuk ve yetişkinlere yönelik psikolojik destek hizmeti sunulmuş, bölge halkına afet ile ilgili bilgilendirme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Kızılay benzer faaliyetleri Covid-19 salgınında da yürütmüş ve evinden çıkamaması gereken karantina altındaki kişilere ve 65 yaş üstü bireylere gönüllüleriyle çeşitli yardımlar ulaştırmıştır (Başaran & Akyüz, 2022).

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli Pazarcık ve Elbistan depremleri sonrasında da Kızılay'ın hızlı bir şekilde bölgede faaliyetlere başladığı görülmüştür. 7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki depremlerin ardından Kızılay depremden etkilenen 11 ilde 69 yemek aracı, 17 seyyar fırın, 114 seyyar mutfak ile günde üç öğün sıcak yemek hizmeti sunmuştur. Ayrıca bölgede 3 sabit fırın ve 373 yemek üretim noktası kurmuştur (Habertürk, 2023). Depremin ikinci günü bölgeye Kızılay tarafından 10 bin kişinin barınabileceği çadır sevkiyatı gerçekleştirilmiş ve bu çadırlar ilgili kurum, kuruluş ve sivil toplum örgütleri tarafından kurulmuştur (Anadolu Ajansı, 2023).

Kuruluşundan günümüze kadar depremler başta olmak üzere birçok afette yardım faaliyetleri yürüten Kızılay'ın afetlerde üstleneceği görevler, 2016 yılında Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP) kapsamında daha net olarak belirlenmiştir. 2009 yılında kurulan ve 2018 tarihinde İçişleri Bakanlığına bağlanan Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından hazırlanan plana göre Kızılay'ın afetlerde Ulusal Afet Beslenme Grubunun sorumluluğunu üstleneceği belirtilmiştir. Buna göre Kızılay afet bölgesindeki beslenmeye yönelik hizmetlerin koordinasyonunu yürütecek ve bu kapsamdaki faaliyetleri gerçekleştirecektir. Kızılay ayrıca AFAD başta olmak üzere diğer tüm ana çözüm ve destek çözüm ortaklarıyla iş birliği halinde olacaktır. Yine Kızılay, AFAD ile birlikte Ulusal ve Uluslararası nakdi yardım bağı toplama hizmetlerinin koordinasyonundan ve buna ilişkin faaliyetlerin yürütülmesinden sorumlu tutulmuştur (TAMP, 2016). Bu kapsamda Kızılay; toplumu afetlere karşı bilinçlendirme, afetlere yönelik kamusal kapasiteyi artırma, afetlere zamanında müdahale etme, afet bölgelerini iyileştirme faaliyetlerini etkin kılma ve afet yönetiminde kendisine verilen sorumlukları en iyi şekilde gerçekleştirme konularına odaklanmaktadır. Kızılay'ın afetlere yönelik 250 bin kişi barınma ve yarım milyon kişi beslenme kapasitesinin olduğu aktarılmaktadır. Ayrıca Kızılay; 10 Acil Afet Müdahale Timinde 258 uzman ve 107 Gönüllü Afet Müdahale ekibinde 769 Gönüllü ile afetlerde ilk müdahale aşamasında görev alabilmektedir (Türk Kızılay Derneği 2021 Yılı Faaliyet Raporu, 2022).

Kızılay'ın İktisadi Faaliyetleri ve Anonim Şirketleri

İktisadi faaliyetleri başlayana kadar Kızılay, yardım faaliyetlerini kendisine yapılan bağışlardan ve üyelik aidatlarından elde ettiği gelirlerle gerçekleştirmektedir. Ancak özellikle I. Dünya Savaşı sonrasındaki mütareke döneminde Kızılay'ın üstlendiği sorumluluğun çokluğu karşısında gelirinin kısıtlı olduğu belirtilmektedir. Bu noktada cemiyetin gelir kaynaklarını çeşitlendirecek ve dolayısıyla artıracak faaliyet arayışlarına gidilmiştir. Sırbistan Kızıllaç'ının işlettiği maden suyuyla dünyanın en çok gelire sahip yardım örgütleri arasında sayılması, benzer fikrin Türkiye'de de uygulanması düşüncesini doğurmuştur. Bu kapsamda İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesinden Kızılay'a (dönemdeki adıyla Hilal-i Ahmer'e) Karahisar Maden Suyu ihalesiyle ilgilenilip ilgilenilmediği sorulan bir yazı gönderilmiştir. Buna karşılık Kızılay

ikinci başkanı ise TBMM hükümetinin ilk sağlık bakanı olan Dr. Adnan (Adıvar) Bey'den kendilerine ihale için yardım edilmesi talep edilmiştir. İhalede başarılı olunamasa da ihaleyi alan kişi, Kızılay'la irtibata geçerek beraber işletme önerisi sunmuştur. Ancak Kızılay durumdan şüphelenerek ek raporlar hazırlatmıştır. Dr. Adnan (Adıvar) Bey'den sonra ikinci sağlık bakanı olan ve Kızılay başkanlığını da yürüten Dr. Refik Saydam ise maden kanununda değişikliğin gerçekleşmesini sağlamış ve Karahisar maden suyu işletmesinin Kızılay'a geçmesinde son noktayı koymuştur. Mustafa Kemal Atatürk tarafından 17 Ekim 1926 tarihinde imzalanan kararname ile Karahisar maden suyunun imtiyaz hakkı Kızılay'a devredilmiştir (Kolay ve diğ., 2019). Kızılay'ın maden suyu şişeleterek satışa çıkartmasının gerçek anlamda ilk iktisadi faaliyeti olduğu öne sürülmektedir.

Kızılay'ın iktisadi faaliyeti maden suyu satışı ile sınırlı kalmamaktadır. Tanınan kanuni imtiyazlar ile bazı sağlık ekipmanı ve ilaçların ithali Kızılay'ın tekeline bırakılmıştır. İthal edilen ilaç, serum, aşı, röntgen filmi, kinin tuzu gibi ürünlerin perakende ve toptan satışı da Kızılay tarafından gerçekleştirilmektedir. Kan merkezlerinden ve plazmafraksionasyon faaliyetlerinden de gelir elde edilebilmektedir. Kızılay ayrıca kendi tanıtımını içeren takvim, pul, kartpostal gibi baskı ürünleri de satarak gelirini çeşitlendirebilmektedir (Perk, 2012). Kızılay 1954 yılından itibaren çadır üretimini de iktisadi faaliyetleri arasına almıştır. Ankara, Malatya ve Erzincan'da bulunan çadır imalathanelerinde çadırın yanından kişisel koruyucu ekipmanların da üretimi gerçekleştirilmektedir. Kızılay'ın iktisadi faaliyetlerinde hizmet sunumunun da bulunduğu söylenebilmektedir. Kızılay'a ait Konya ve Kayseri'de birer adet hastane, İstanbul'da ise bir hastane ve iki tıp merkezi bulunmaktadır. Bu sağlık kuruluşlarında uygun fiyatlı sağlık hizmetleri sunulmaktadır. Tüm bunların yanında Kızılay'ın iştirakleri arasında lojistik, sistem yapı, bakım, kültür sanat ve yatırım hizmetleri sunan şirketler de bulunmaktadır. (Kızılay, 2023b).

Görüldüğü üzere Kızılay'ın maden suyundan çadıra, kan merkezi hizmetlerinden takvim satışına birçok iktisadi faaliyetinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu faaliyetlerden bazılarının yüzyıla yakın süredir sürdürüldüğü bazılarının ise yakın zamanda hayata geçirildiği görülmektedir. Kızılay iktisadi faaliyetlerini daha etkin, daha verimli, sürdürülebilir ve hesap verebilir hale getirmek amacıyla 30 Kasım 2018 yılında Kızılay Yatırım Holding Anonim Şirketini kurmuştur. Holdingin hisselerinin tamamı Türkiye Kızılay Derneğine ait bulunmaktadır. 1926 yılında iktisadi teşekkül olarak kurulan Kızılay İçecek, 21 Ocak 2019 tarihinde Kızılay İçecek Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketine dönüşmüştür. Yine 1954 yılında kurulan Kızılay Çadır ve Tekstil İktisadi Teşekkülü 20 Haziran 2019 tarihinde Kızılay Çadır ve Tekstil Anonim Şirketine dönüşmüştür. Kızılay Yatırım Holding A. Ş. ve bağlı grup şirketlerine dair tablo (Tablo 3) aşağıda aktarılmaktadır.

Kızılay Yatırım Holding A. Ş. ve Bağlı Grup Şirketleri

Tablo 3. Şirket Adı	Şirket Kuruluş Tarihi	Ticaret Sicil Numarası	Bağlı Sicil Müdürlüğü	Olduğu
Kızılay Yatırım Holding A. Ş.	30.11.2018	167035-5	İstanbul	
Kızılay İçecek San. ve Tic. A. Ş.	21.01.2019	176229-5	İstanbul	
Kızılay Gayrimenkul ve Girişim Sermayesi Portföy Yönetimi A. Ş.	10.05.2019	192261-5	İstanbul	
Kızılay Sağlık A. Ş.	16.05.2019	192993-5	İstanbul	
Kızılay Kültür ve Sanat Tic. A. Ş.	20.06.2019	196640-5	İstanbul	

Kızılay Çadır ve Tekstil A. Ş.	20.06.2019	196655-5	İstanbul
Kızılay Sistem Yapı A. Ş.	02.08.2019	202768-5	İstanbul
Kızılay Bakım A. Ş.	04.03.2020	239293-5	İstanbul
Kızılay Lojistik A. Ş.	03.07.2020	252805-5	İstanbul
Kızılay Sosyal Danışmanlık ve Tic. A. Ş.	07.08.2020	448568	Ankara
Kızılay Arge ve Bilgi Teknolojileri Ticaret A. Ş.	25.11.2021	341896-5	İstanbul
Kızılay Biyomedikal Ürünler Tic. A. Ş.	24.05.2022	381470-5	İstanbul
Kızılay Etki Yatırım Dan. ve Tic. A. Ş.	28.09.2022	448568	Ankara

Ticaret Sicil Gazetesi (2023). <https://www.ticaret sicil.gov.tr/>. (Son Erişim: 01.04.2023).

Tablo 3'te yer alan şirketlerin tüm hisseleri Kızılay Yatırım Holding A. Ş.'ye ve dolayısıyla Türkiye Kızılay Derneği'ne ait bulunmaktadır. Böylece yönetimlerinde Türkiye Kızılay Derneği'nden başkasının söz sahibi olması mümkün gözükmemektedir.

Kızılay'ın bağış ve aidat gelirleri ile iktisadi gelirleri karşılaştırıldığında arada ciddi farkların olduğu görülmektedir. Kızılay'ın 2021 faaliyet raporu dikkate alındığında elde edilen 2021 yılı gelirlerinin ancak %19,42'sinin bağış ve aidatlardan elde edildiği geri kalan %80,58'inin iktisadi faaliyet ve fon gelirlerinden elde edildiği görülmektedir (Türk Kızılay Derneği 2021 Yılı Faaliyet Raporu, 2022). Yine 2019-2021 yılları arasında Türkiye Kızılay Derneğine yapılan bağışlar ve şirketlerin net satış gelirlerini karşılaştıran tablo aşağıda sunulmaktadır.

Kızılay'a Yapılan Bağış ve Net Satış Gelirleri (2019-2021)

Tablo 4.		2019	2020	2021
Gelir Türü				
Kızılay'a Yapılan Bağışlar	Yapılan	46.230.000	91.006.660	50.520.075
Net Satış Gelirleri		354.330.223	827.630.393	1.143.110.281
Net Satış /Bağış Oranı		7,66	9,09	22,62

Kızılay Yatırım 2021 Yılı Faaliyet Raporu (2022). https://www.kizilayyatirim.com.tr/media/xr0elhsm/yatirim_2021_yili_faaliyet_raporu_02-06-2022_low.pdf

Tablo 4'te görülebileceği üzere 2019 ila 2021 yılları arasında Kızılay'a yapılan bağış miktarlarında bir dalgalanma olurken net satış gelirlerinde sürekli bir artış gözlenmektedir. Net satış ile bağışın oranının ise her geçen net satış lehine arttığı sonucuna varılmaktadır. Buradan yola çıkarak Kızılay'ın iştirak şirketleri ile beraber ele alındığında klasik anlamda bir dernek veya vakıftan ziyade günümüzdeki anlamıyla bir sosyal girişime benzediği söylenebilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Hilal-i Ahmer Cemiyeti yaygın adıyla Osmanlı İmparatorluğunun son döneminden itibaren faaliyet gösteren Türkiye Kızılay Derneği, 1926 yılından itibaren gerçek manada iktisadi faaliyetleri bünyesine almaya başlamıştır. O güne kadar bağışlar ve aidatlarla gelir elde eden derneğin gelir kalemleri çeşitlenmeye başlamıştır. Başta maden suyu üretimi olmak üzere, çadır üretimi, sağlık ürünleri satışı, sağlık hizmeti sunumu gibi birçok iktisadi faaliyet zaman içerisinde peyderpey hayata geçirilmiştir. Bu yönüyle Kızılay'ın uluslararası alanda kendisine benzeyen sivil toplum kuruluşlarından ayrılmadığı, tam tersine Kızılay'ın bazı ülkelerdeki iktisadi faaliyetlerinin örnek alındığı görülmektedir (Kolay ve diğ., 2019).

Türkiye Kızılay Derneğinin bazı özellikler bakımından kamu tüzel kişiliğine yakınlaştığı öne sürülebilmektedir. Ancak Anayasa Mahkemesi'nin 13 Temmuz 2004 tarihli kararı doğrultusunda hukuken Dernekler Kanunu'na tabi, kamu yararına faaliyet sürdüren, özel hukuk tüzel kişisi olarak nitelendirilmektedir. Kızılay aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı himayesi, köklü geçmişi ve yaygın bilinirliği nedeniyle kamu kuruluşu olarak algılanmaktadır. Bu algı kimi zaman hükümetlerce de benimsenerek yasal müdahaleye varan girişimlerde bulunulmuştur. Kızılay, diğer derneklerle benzer şekilde İçişleri Bakanlığı denetimine tabi olduğu gibi kamu yararlı dernek olması nedeniyle ayrıca Devlet Denetleme Kurulu'nun denetime de tabi olmaktadır (Hatipoğlu, 2013).

Türkiye Kızılay Derneği'nin iktisadi faaliyetleri 2018 yılının son aylarından itibaren Kızılay Yatırım Holding A. Ş.'ye bağlı anonim şirketler olarak organize edilmeye başlamıştır. 2019-2022 yılları arasında Kızılay Yatırım Holding A. Ş.'nin hisselerinin tamamına sahip olduğu 12 adet anonim şirketin kuruluşu gerçekleşmiştir. Kızılay Yatırım Holding A. Ş.'nin hisselerinin ise Türkiye Kızılay Derneği'ne ait olduğu görülmektedir (Ticaret Sicil Gazetesi, 2023). Ayrıca Kızılay Gayrimenkul ve Girişim Sermayesi Portföy Yönetimi A. Ş.'nin Sermaye Piyasası Mevzuatı hükümlerine tabi olarak halka arz olmuştur. Buna göre 15 Ocak 2020 tarihi itibarıyla ilk yatırımcısına ulaşmış ve ilk girişim sermayesi yatırımını gerçekleştirmiştir (Kızılay Gayrimenkul ve Girişim Sermayesi Portföy Yönetimi A.Ş. 01.01.2022 – 31.12.2022 Dönemi Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, 2022).

Dernek bünyesindeki iktisadi işletme ile anonim şirket yapılanmasının birçok açıdan farklı yönlerinin bulunduğu görülmektedir. Derneklerin denetimi genel olarak iki yılda bakanlık düzeyinde gerçekleşirken özellikle halka arz olan anonim şirketlerin birçok farklı denetim mekanizmasına tabi olduğu belirtilmektedir. Buna göre şirketlerin iç kontrol sistemi kurmaları ve iç denetimi uygulamaları gerekmektedir. Bunun yanında şirketlerin sürekli olarak Bağımsız Denetime tabi olmaları söz konusudur (Çalıyurt & Kesimli, 2015). Tüm bunların yanında Kurumsal Risk Yönetimi konusunda faaliyetler yürütme ve Sermaye Piyasası Kurulu'nun diğer mevzuat hükümlerini zamanında yerine getirme sorumluluğu bulunmaktadır. Ayrıca halka arz olan firmaların dış paydaşlarını zamanında bilgilendirmek üzere önemli kararlarını ve raporlarını Kamu Aydınlatma Platformu (KAP) aracılığıyla yayınlama zorunluluğu bulunmaktadır (Akçay, 2011; Aydemir, 2022).

Tüm bunlar birlikte ele alındığında Kızılay'ın iktisadi faaliyetlerinin iki olumlu yönü olduğu düşünülmektedir. İlk olumlu yön denetim, kontrol ve şeffaflık bağlamında ortaya çıkmaktadır. İki yılda bir bakanlık yetkilileri tarafından denetlenen bir yapıdan birçok kurum, kuruluş, bağımsız denetçi, iç denetçi tarafından sürekli denetlenen ve dış paydaşlarına düzenli olarak finansal faaliyetlerine yönelik bilgi ve rapor sunan bir yapıya dönüşüm gerçekleştirilmiştir. İkinci olumlu yön ise Kızılay'ın klasik yapıdaki bağış bekleyen bir dernekten uzaklaşarak kendi sürdürülebilir gelir modelini oluşturan, uluslararası anlamda bir sosyal girişime dönüşmesinde görülmektedir. Bu modelin ise Anonim Şirketleri halinde gerçekleştirilmesinin ise halka arz, yatırım alma, yatırım yapma gibi avantajları nedeniyle

oldukça inovatif çözümler sunduğu ve sunmaya devam edeceği düşünülmektedir. Bu hususlara dayanarak Türkiye Kızılay Derneği'nin 2018'den bu yana uyguladığı politikaların yerinde olduğu ve günümüzün sosyal girişimcilik anlayışıyla uyduğu değerlendirilmektedir. Bu hususun ise eleştirilmekten ziyade desteklenmesi gerektiği yönünde bir kanaate varılabilmektedir. Türkiye Kızılay Derneği'nin Anonim Şirketlere dayanan iktisadi yapılanması ile başta afetler olmak üzere üstlendiği tüm sosyal faaliyetlerde daha etkin, daha verimli, daha şeffaf, daha fazla denetlenebilir olduğu sonucuna varılmaktadır. Böylece Kızılay, hızlı ve inovatif çözümler üreterek kurumsal ve sosyal sorumluklarını yerine getirebilen bir sosyal girişim haline dönüşebilmektedir.

Kaynakça

- Ada, H. (2021). *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*. Timaş Yayınları.
- Ahbap. (2023). <https://ahbap.org/>. (Son Erişim: 30.03.2023).
- Akbulaev, N., Ahmedov, T., & Aliyev, Y. (2017). Yoksulların Bankası: Grameen Bank. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 56-70.
- Akçay, G. (2011). Kurumsal Risk Yönetiminde İç Denetimin Rolü ve Kamu İdarelerinde Yaşanan Gelişmeler. *Denetim*(7), 25-46.
- Akgün, S. K., & Uluğtekin, M. (2000). *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*. Kızılay.
- Akkuş, Y., & Çalıyurt, K. (2022). The Role of Sustainable Entrepreneurship in UN Sustainable Development Goals: The Case of TED Talks. *Sustainability*, 14(13), 8035. <https://www.mdpi.com/2071-1050/14/13/8035>
- Akkuş, Y., & Menteş, S. A. (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda Girişimcilik: Klasik Dönem Üzerine Bir Çalışma. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 169-186.
- AKUT Arama Kurtarma Derneği. (2023). <https://www.akut.org.tr/tarihce>. (Son Erişim: 30.03.2023).
- Alzahrani, F. (2021). The Role Social Entrepreneurship in The Process of Recovery From Disaster A Systematic Literature Review During Covid-19 Era. *International Journal of Economics, Business and Management Research*, 5.
- Anadolu Ajansı. (2023). <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turk-kizilayin-sevk-ettigi-10-bin-kisilik-cadirlar-kurulmaya-baslandi/2809502>. (Son Erişim: 01.04.2023).
- Apostolopoulos, N., Al-Dajani, H., Holt, D., Jones, P., & Newbery, R. (2018). Entrepreneurship and the Sustainable Development Goals. In *Entrepreneurship and the Sustainable Development Goals* (Vol. 8, pp. 1-7). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S2040-724620180000008005>
- Aydemir, S. D. (2022). Denetim Kuruluşlarının Türk Sermaye Piyasasında Denetim Üstlenme Olasılığı Üzerine Lojistik Regresyon Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(2), 731-749.
- B-fit. (2023). <https://b-fit.com.tr/pages/hikayemiz>. (Son Erişim: 30.03.2023).
- Barkan, Ö. L. (2015). İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *İnsan ve İnsan*, 2. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanveinsan/issue/26620/279999>
- Başaran, İ., & Akyüz, D. (2022). Afet Yönetiminde Bir Sivil Toplum Kuruluşu: Türk Kızılay. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 76-91.
- Bayartan, M. (2008). Osmanlı şehirlerinde vakıflar ve vakıf sisteminin şehre kattığı değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10(1), 157-175.
- Better World Books. (2023). <https://about.betterworldbooks.com/history/>. (Son Erişim: 29.03.2023).
- Blaga, S. (2018). A business model for social entrepreneurship sustainability. *Scientific Bulletin-Economic Sciences*, 17(2), 19-32.
- Bugnion, F. (1977). The Emblem of the Red Cross - A Brief History (II). *International Review of the Red Cross* (1961 - 1997), 17(194), 229-256. <https://doi.org/10.1017/S0020860400001108>

- Cantillon, R. (2010). *An Essay on Economic Theory: An English Translation of Richard Cantillon's Essai Sur La Nature Du Commerce En Général* (C. Saucier, Trans.). Ludwig von Mises.
- Chamlee-Wright, E. L., & Storr, V. H. (2008). The entrepreneur's role in post-disaster community recovery: Implications for post-disaster recovery policy. *Mercatus Policy Primer*(6).
- Chandra, Y., & Paras, A. (2021). Social entrepreneurship in the context of disaster recovery: Organizing for public value creation. *Public Management Review*, 23(12), 1856-1877.
- Çakırer, M. A. (2016). *Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Çalıyurt, K. T., & Kesimli, İ. G. (2015). Avrupa'da Bağımsız Denetimde Mevzuat Açısından Gelişmeler ve Türkiye Yansımaları. *Finans politik ve ekonomik yorumlar*, 52(602), 13-24.
- Çapa, M. (2010). *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)* (2 ed.). Türkiye Kızılay Derneği.
- Çelik, G., Karacakaya, R., Mete, Z., Genç, H., & Bal, F. (2019). *Kızılay Arşivi Belgelerinde Afetler*. Türk Kızılay.
- Çizakça, M. (2006). Osmanlı dönemi vakıflarının tarihsel ve ekonomik boyutları. *Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması*, 21-31.
- Döm Tomak, S. (2015). *Girişimcilik ve Küçük İşletme Yöneticiliği* (5 ed.). Detay Yayıncılık.
- Durak, İ. (2016). Sosyal girişimcilik ve ahilik teşkilatı: teorik çerçeve. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(47), 101-120.
- Erdemir, E. (2021). Girişimcilik. In Y. Saraç (Ed.), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Vol. 2). Ankara: TÜBİTAK.
- Erkal, T., & Değerliyurt, M. (2009). Türkiye'de afet yönetimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22), 147-164.
- Greyston. (2023). <https://www.greyston.org/about/>. (Son Erişim: 29.03.2023).
- Günay, H. M. (2022). Vakıf. In *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Habertürk. (2023). <https://www.haberturk.com/kahramanmaras-haberleri/30615054-turk-kizilay-6-subattan-bu-yana-deprem-bolgesinde-170-milyon-ogun-yemek-dagitti>. (Son Erişim: 01.04.2023).
- Hatipoğlu, O. G. (2013). Kızılay Derneği'nin kamusalılığı: bir çözümleme denemesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(22), 167-189.
- Hutchinson, J. F. (1989). Rethinking The Origins Of The Red Cross. *Bulletin of the History of Medicine*, 63(4), 557-578. <http://www.jstor.org/stable/44451123>
- İbn Battuta, E. A. M. (2000). *İbn Battuta Seyahatnamesi* (A. S. Aykut, Trans.; Vol. I). Yapı Kredi Yayınları.
- İçerli, L., & Karadal, M. Ş. (2013). Sosyal Girişimcilik. In H. Karadal (Ed.), *Girişimcilik*. Beta Yayıncılık.
- İnsani Yardım Vakfı (İHH). (2023). <https://ihh.org.tr/tarihce>. (Son Erişim: 30.03.2023).
- International Committee of The Red Cross (ICRC). (2023). <https://www.icrc.org/en/who-we-are/history>. (Son Erişim: 30.03.2023).

- Kaya, Ç. (2020). Sosyal Girişimcilikte Sosyal İnovasyon ve Sosyal İş Modelleri: Sakin Şehir (Cittaslow) Hareketi Kapsamında Bir Değerlendirme. In N. Çolakoğlu & P. Daloğlu (Eds.), *Sosyal Bilimler Perspektifi ile Girişimcilik*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Keskin, Y. Z., & Önal, M. İ. (2021). Resmi Telgraflar Doğrultusunda 1939 Erzincan Depremi'nde İlk Yardım, Kurtarma ve İskân Faaliyetleri. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4(9), 169-190.
- Kiva. (2023). <https://www.kiva.org/about>. (Son Erişim: 29.03.2023).
- Kızılay. (2023a). <https://www.kizilay.org.tr/kurumsal/tarihcemiz>. (Son Erişim: 30.03.2023).
- Kızılay. (2023b). <https://www.kizilay.org.tr/neler-yapiyoruz/>. (Son Erişim: 01.04.2023).
- Kızılay Gayrimenkul ve Girişim Sermayesi Portföy Yönetimi A.Ş. 01.01.2022 – 31.12.2022 Dönemi Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu. (2022). <https://www.kap.org.tr/tr/ek-indir/4028328c86d231ff018736d0071f50b6>
- Kızılay Yatırım 2021 Yılı Faaliyet Raporu. (2022). https://www.kizilayyatirim.com.tr/media/xr0elhsm/yatirim_2021_yili_faaliyet_raporu_02-06-2022_low.pdf
- Kolay, A., Memiş, Ş., & Turan, Ş. (2019). *Hayra Akan Su, Kızılay Karahisar Maden Suyu*. Türk Kızılay.
- Lushusa. (2023). https://www.lushusa.com/stories/article_our-fresh-handmade-story.html. (Son Erişim: 29.03.2023).
- Martin, R. L., & Osberg, S. (2007). Social entrepreneurship: The case for definition. In: Stanford social innovation review Stanford.
- Moon, C. J. (2018). Contributions to the SDGs through Social and Eco entrepreneurship: New Mindsets for Sustainable Solutions. In *Entrepreneurship and the Sustainable Development Goals* (Vol. 8, pp. 47-68). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S2040-724620180000008008>
- Oktay, F. (2021). Afet Yönetimi. In Y. Saraç (Ed.), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Vol. 1). Ankara: TÜBİTAK.
- Parsons, R., & Del Vecchio, G. (1963). On the History of the Red Cross. *Journal of the History of Ideas*, 24(4), 577-583. <https://doi.org/10.2307/2707987>
- Peredo, A. M., & McLean, M. (2006). Social entrepreneurship: A critical review of the concept. *Journal of world business*, 41(1), 56-65.
- Perk, H. (2012). *Felaketlerin Umut Işığı Türk Kızılayı*. Zeytinburnu Belediyesi.
- Rayamajhee, V., Storr, V. H., & Bohara, A. K. (2022). Social entrepreneurship, co-production, and post-disaster recovery. *Disasters*, 46(1), 27-55.
- Say, J.-B. (1971). *A treatise on political economy; or The production, distribution, and consumption of wealth*. Batoche Books
- Schumpeter, J. A. (2000). Entrepreneurship as innovation. *Entrepreneurship: The social science view*, 51-75. <https://ssrn.com/abstract=1512266>
- Sen, P. (2007). Ashoka's big idea: Transforming the world through social entrepreneurship. *Futures*, 39(5), 534-553. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.futures.2006.10.013>
- Serin, M. (2016). Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti. *Arşiv Dünyası*. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ad/issue/22294/239087>
- Seventh Generation. (2023). <https://www.seventhgeneration.com/company>. (Son Erişim: 29.03.2023).

- Sezer, C., & Metin, Ö. (2016). *Hilâl-İ Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları*. Türk Kızılayı.
- Şensoy, F. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda Vakıfların Ekonomik Boyutları. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(10), 41-63.
- Şentürk, M., & Mengü, E. (2019). Sosyolojik açıdan sosyal girişimcilik. *Journal of Economy Culture and Society*(61), 355-369.
- Şimşek, D. (2015). II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Hilal-İ Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Teşkilatlanması. *Turkish Studies*, 10(5), 307-318.
- TAMP. (2016). https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/TAMP.pdf
- Taş, H. Y., & Şemşek, İ. (2017). Türkiye ve Dünya'dan Sosyal Girişimcilik Örnekleri ve İstihdama Katkıları. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(16), 480-497.
- TEMA. (2023). <https://www.tema.org.tr/hakkimizda/kurumsal/kurulus-oykumuz>. (Son Erişim: 30.03.2023).
- Ticaret Sicil Gazetesi. (2023). <https://www.ticaretsicil.gov.tr/>. (Son Erişim: 01.04.2023).
- Tınal, M. (2009). 1928 Torbalı (İzmir) Depremi. *Electronic Turkish Studies*, 4(8).
- Toms. (2023). <https://www.toms.com/us/about-toms.html>. (Son Erişim: 29.03.2023).
- Tutar, H. (2013). *İşletme ve Yönetim Terimleri Ansiklopedik Sözlük*. Detay Yayıncılık.
- Türk Kızılay Derneği 2021 Yılı Faaliyet Raporu. (2022). <https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/turk-kizilay-2021-faaliyet-raporu-11-05-2022-98842565.pdf>
- Uçar, F., Gülmez, E., Mutlu, Ö., Erbaş, S., & Gez, K. (2015). Kar amacı gütmeyen kurumların kurumsal itibarı: Kızılay örneği. *Selçuk İletişim*, 8(4), 131-153.
- Uncommon Goods. (2023). <https://www.uncommongoods.com/our-story>. (Son Erişim: 29.03.2023).
- Uzunaslan, I., & Serhat, T. (2021). Sosyal Girişimcilik Ve Sosyal Hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(3), 1195-1214.
- Warby Parker. (2023). <https://www.warbyparker.com/history>. (Son Erişim: 29.03.2023).
- Yeşilay. (2023). <https://yesilay.org.tr/tr/kurumsal/tarihce>. (Son Erişim: 30.03.2023).
- Yılmaz, F. (2018). Girişimcilik Kavramının Gelişimi ve Önemi. In A. S. Ünsar (Ed.), *Girişimcilik Üzerine Yazılar*. Paradigma Akademi.
- Yurdakul, E. S., Gunes, N., Namal, F., Coskun, A. K., & Watters, D. A. (2021). The rise of the Red Crescent. *ANZ Journal of Surgery*, 91(7-8), 1422-1427.

Geliş Tarihi : 23.03.2023
Kabul Tarihi : 13.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1255578>

Aydınlı, B. N. (2024). Kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile kişilerarası duyarlılık arasındaki ilişkinin incelenmesi. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 73-90. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1255578>

KENDİNİ MÜKEMMELİYETÇİ GÖSTERME EĞİLİMİ İLE KİŞİLERARASI DUYARLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Beyza Nur AYDINLI¹

ÖZ

Bu araştırmada kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile kişilerarası duyarlılık arasındaki ilişki bazı değişkenlere göre incelenmiştir. Araştırma kapsamında çeşitli üniversitelerde 2021-2022 öğretim yılında öğrenim gören 154'ü kadın 146'sı erkek olmak üzere toplam 300 üniversite öğrencisinden Demografik Bilgiler Formu, Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi Ölçeği ve Kişilerarası Duyarlılık Ölçeği aracılığı ile veri toplanmıştır. İlişkisel tarama modeli kullanılan bu çalışmanın verileri analiz edildiğinde kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile kişilerarası duyarlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bunun yanı sıra kişilerarası duyarlılığın kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimini yordadığı da bulgular arasındadır. Diğer yandan kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile kişilerarası duyarlılık arasındaki ilişkinin sosyoekonomik düzeye göre farklılaştığı tespit edilirken; cinsiyete, yaşa ve yerleşim yerine göre bir farklılaşmanın olmadığı saptanmıştır. Çalışmada ulaşılan bulgular güncel alanyazın ışığında tartışılmıştır ve ilgili araştırmacılar ile alan çalışanlarına önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi, Kişilerarası Duyarlılık, Üniversite Öğrencileri

¹ Psikolojik Danışman, Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, nurbeyza005@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-1291-1798>

Date Received : 23.03.2023
Date Accepted : 13.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1255578>

Aydınlı, B. N. (2024). Investigation of the relationship between the perfectionistic self-presentation and interpersonal sensitivity. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 73-90. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1255578>

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE PERFECTIONISTIC SELF-PRESENTATION AND INTERPERSONAL SENSITIVITY

Beyza Nur AYDINLI²

ABSTRACT

The aim of this study was to examine the relation between the perfectionistic self-presentation and interpersonal sensitivity in terms of several variables. For this purpose, Demographic Information Form, Perfectionistic Self Presentation Scale and Interpersonal Sensitivity Scale were applied to 300 students in total, including 154 women and 146 men that studying in different Turkish universities in the 2021-2022 academic year. In this study, correlational survey model was used. As a result, a significant correlation was found between the perfectionistic self-presentation and interpersonal sensitivity. In addition, it is among the findings that interpersonal sensitivity predicts the perfectionistic self-presentation. Furthermore, while the correlation between perfectionistic self-presentation and interpersonal sensitivity differs significantly according to socio-economic status; there was no significant difference determined according to gender, age and place of residence. The findings were discussed in consideration of the literature and suggestions were given to researchers and practitioners working in the field.

Keywords: Perfectionistic self-presentation, Interpersonal sensitivity, College student

² Psychological Counselor, Master Student, Ondokuz Mayıs University, Graduate School of Education, nurbeyza005@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-1291-1798>

Giriş

Psikoloji alanyazınında mükemmeliyetçi kişilik özelliği hakkında yapılmış pek çok araştırmayla ve bu konuda geliştirilmiş çeşitli görüş ve kuramla karşılaşmak mümkündür. Buna karşın mevcut çalışmanın araştırdığı değişkenlerden biri olan kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi, mükemmeliyetçiliğe nazaran alanyazına kısa süre önce kazandırılmış ve hakkında kısıtlı sayıda çalışılmış bir tür mükemmeliyetçi kişilik yapısının karakteristik adaptasyonudur (Mackinnon ve Sherry, 2012). Kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi mükemmeliyetçilikten ayrılarak, mükemmel olmaktan ziyade mükemmel görünmeyi ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle; mükemmeliyetçi bireyler kendileri ve çevrelerindeki insanlar için belirledikleri yüksek standartlara ulaşabilmek için sürekli bir çaba halinde iken, kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi olan birey için diğerlerinin zihninde “mükemmel insan” olarak yer etmek yeterlidir (Hewitt ve Flett, 1993).

Hewitt ve arkadaşları (2003) kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimini; “mükemmeliyetçi öz-tanıtım”, “kusur saklama” ve “kusuru açığa vurmama” olmak üzere üç farklı boyutta ele almışlardır. Bunlardan ilki olan mükemmeliyetçi öz-tanıtım davranışı, bireyin güçlü yönlerini, başarılarını, yeteneklerini, erdemlerini öne çıkararak kendisine dair mükemmel bir izlenim oluşturma çabası olarak açıklanmaktadır. Bir diğer alt boyut olan kusur saklama davranışı ise, bireyin kendisinde zayıflık, eksiklik veya yetersizlik olarak gördüğü özelliklerinin alenen ortaya çıkmasından kaygı duymasını ve bu özelliklerini gizlemesini belirtmektedir. Üçüncü alt boyut olan kusuru açığa vurmama ise, bireyin ortaya çıkan hataları karşısında aşırı endişeye kapılması, hatalarını sahiplenmekten, kabullenip dile getirmekten kaçınması olarak ifade edilmektedir (Hewitt ve ark., 2003).

Yapılan araştırmalarda kendini mükemmeliyetçi gösterme eğiliminin her bir alt boyutunun olumsuz duygu, depresyon, engellenmişlik hissi, sosyal kaygı ve düşük benlik saygısı ile ilişkili olduğu görülmüştür (Flett, Galfi-Pechenkov, Malnar, Hewitt ve Goldstein, 2012; Hewitt ve ark., 2003). Buna paralel olarak, kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile bireyin sevilebilir ve takdir edilebilir olduğunu ispat etme ihtiyacı ve kusurluluk şeması ile de ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Flett, Besser ve Hewitt, 2014; Ko, Hewitt, Cox, Flett ve Chen, 2019). Flett, Coulter ve Hewitt’in (2012) yaptığı bir araştırmada ortaya çıkan kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi sergileyen bireylerin genellikle kendilerini mükemmellikten uzak görmeleri bulgusu, bireyin algıladığı benliği ile çevresine yansıttığı imajı arasındaki farka dikkat çekmekte ve bu durumun doğuracağı sorunların mükemmeliyetçi kişilik yapısından daha olumsuz olacağı öngörülmektedir.

Önem verdikleri insanların düşünce, duygu, davranış ve tepkilerine aşırı hassasiyet geliştirmiş olan kişilerarası duyarlılık düzeyi yüksek bireyler için de sosyal ortamlarda iyi bir imaj çizmek ve onaylanmak oldukça önemlidir (Sapmaz, 2011). Boyce ve Perker’a (1989) göre kişilerarası duyarlılık, bireyin kendini diğerleriyle mukayese ederek değersiz ve yetersiz hissetmesine yol açan, diğerlerince kendisinin hor görüldüğüne ve kötü muameleye maruz kaldığına yönelik hatalı çıkarımlar yapması ile kendisini gösteren ve bireyin ilişkilerini olumsuz etkileyen bir durumdur. Kişilerarası duyarlılığa sahip bireyler, diğerlerinin duygu ve düşüncelerini sadece önemsemekle kalmayıp, kendi davranışlarını da diğerlerinin algısını merkeze alarak düzenleme eğilimindedirler. Bu bireyler, diğerlerince eleştirilme ve reddedilme

olasılığına karşı hazırlıklı olmak istemelerinin bir sonucu olarak, sosyal ilişkilerinde rahat olamayıp, sürekli olarak kaygı ve huzursuzluk hisleriyle mücadele etmektedirler (Wilhelm, Boyce ve Brownhill, 2004; Sapmaz, 2011). Kişilerarası duyarlılığa sahip bireyler, diğerleri tarafından yargılanmaktan ve küçük düşürülmekten endişelendikleri için kişilerarası ilişkilerden kaçınma yoluna başvurabilmekte, bunu sağlayamadıklarında ise, sosyal ilişkileri sırasında temkinli davranabilmekte veya uyma davranışı sergileyebilmektedirler (Boyce ve Parker, 1989). Diğerlerinin tepkilerine dikkat kesilen ve devamlı tetikte olan kişilerarası duyarlılığa sahip bireyler, kişilerarası ilişkileri hakkındaki işlevsiz inançlarını destekleyecek ipuçları arama ve bunları yanlı bir şekilde yorumlama eğilimindedirler (Boyce ve Parker, 1989; Vidyanidhi ve Sudhir, 2009; Doğan ve Sapmaz, 2012). Sosyal ilişkilerinde huzursuzluk ve kaygının eksik olmadığı kişilerarası duyarlılığa sahip bireyler, ilişkilerinde yaşadıkları küçük sıkıntıları bile büyütme, kolayca kırılıp incinebilmekte ve kısa sürede kendilerini olumsuz duygular içinde bulabilmektedirler (Boyce ve Parker, 1989, Boyce ve Mason, 1996). Sosyal bağ kurmakta sürekli sorun yaşayan ve bu konuda oldukça kırılabilir ve hassas olan kişilerarası duyarlı bireyler, yoğun depresif duygular yaşamaya yatkındırlar (Erözkan, 2005; Rizzo, Daley, ve Gunderson, 2006; Sun ve ark., 2020).

Boyce ve Parker (1989), kişilerarası duyarlılık kavramını; “kişilerarası farkındalık”, “onaylanma ihtiyacı”, “ayrılık anksiyetesi”, “çekingenlik” ve “kırılabilir iç benlik” olmak üzere beş farklı boyutta ele almıştır. Kişilerarası farkındalık alt boyutu bireyin diğerlerinin algısı ve düşüncelerine olan duyarlılığını belirtirken, onaylanma ihtiyacı alt boyutu diğerleri tarafından kabullenilme arzusuna karşılık gelmektedir. Bir diğer alt boyut olan ayrılık anksiyetesi ise bütünlüğün bozulmasına yönelik duyulan endişe iken; çekingenlik boyutu bireyin davranışlarının güvengelenlikten uzak oluşudur. Son alt boyut olan kırılabilir iç benlik ise, bireyin kendisine verdiği değer ve öz yeterlilik algısı ile ilişkilidir (Boyce ve Parker, 1989).

Kişilerarası duyarlılık kavramını inceleyen Harb, Heimberg, Fresko, Schneier ve Liebowitz (2002) ise, söz konusu kavramı üç boyutta açıklamışlardır. Bu alt boyutlardan ilki olan “kişilerarası kaygı ve bağımlılık”, bireyin diğerlerinin düşüncelerine aşırı değer vermesi ve buna bağlı olarak ilişkilerinde gergin olmasına karşılık gelmektedir. Bir diğer alt boyut olan “düşük benlik saygısı” bireyin kendisi hakkındaki olumsuz inançlarını ve reddedilme endişelerini kapsamaktadır. Üçüncü ve son alt boyut olan “atılabilir olmayan davranışlar” ise bireyin tepki görmemek veya diğerlerini memnun etmek adına kendi düşünce ve davranışlarını sansürlemesi, atılabilir davranışlar sergileyememesidir.

Dolayısıyla kişilerarası duyarlılık, özellikle ilişkiler sırasında yaşanan yoğun kaygı ile kendini gösteren, bireyin kendisine, diğerlerine ve yaşantılarına yönelik gerçekçi olmayan inanışlar edinmesine yol açan, tüm bunlar sonucunda bireyin sosyal kaçınma davranışını sergilemesine neden olan bir kavramdır (Boyce ve Parker, 1989; Boyce ve Mason, 1996; Sapmaz, 2011; Doğan ve Sapmaz, 2012; Çakal ve Taştan, 2023). Buradan yola çıkarak kişilerarası duyarlılığın, bireyin duygu düşünce ve davranışlarına etki eden, bireyin psikolojik ve sosyal yaşamını olumsuz etkileyen şemsiye bir kavram olduğu söylenebilir.

İlgili alanyazın incelendiğinde kişilerarası duyarlılığın hem psikolojik sağlamlık ile hem de sosyal zekâ düzeyi ile orta düzeyde ve negatif yönde anlamlı bir ilişkisinin olduğu göze çarpmaktadır (Bulut, 2021). Psikolojik sağlamlık ile kişilerarası duyarlılığı inceleyen bir başka

çalışmada ise, kişilerarası duyarlılığın alt faktörlerinden olan “atılgan olmayan davranışlar” ve “kişiler arası kaygı ve bağımlılık” ile psikolojik sağlamlık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişkiden söz etmektedir (Bilgin, 2020). Kaya'nın (2020) erken çocukluk döneminde yaşanan travmatik olayların bireyin yetişkinlik döneminde psikopatolojik belirtiler yaşamasıyla ilişkisini incelediği araştırmasında, yaşanan travmanın bireyin kişilerarası duyarlılık düzeyini artırıcı etken olduğu belirtilmiştir. Kişilerarası duyarlılığın yordayıcılarının belirlenmesi amacıyla yapılan başka bir çalışmanın sonucunda ise, erken çocukluk döneminde meydana gelen alaya alınma yaşantısının kişilerarası duyarlılık ile ilişkili olduğu bulunurken, çocukluk yıllarında sahip olunan sosyal destek ve akran kabulünün kişilerarası duyarlılıkla ilişkili olmadığı ifade edilmiştir (Butler, Doherty ve Potter, 2007). Buna karşın, kişilerarası duyarlılık, sosyal destek ve yaşam kalitesi ilişkinin incelendiği bir çalışmada sosyal desteğin kişilerarası duyarlılığı yordadığı tespit edilmiştir (Wedgeworth, LaRocca ve Chaplin, 2017).

Araştırmanın Amacı

Bu kapsamında üniversite öğrencilerinin kişilerarası duyarlılıklarının, kendilerini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri üzerinde yordayıcı bir etkisinin olup olmadığı sorusuna cevap aranmıştır. Bununla beraber, üniversite öğrencilerinin kişilerarası duyarlılıkları ile kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimlerinin cinsiyet, yaş, sosyoekonomik düzey ve yerleşim yeri değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi de araştırmanın amaçları arasındadır.

Araştırmanın denenceleri şu şekildedir:

- 1- Kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile kişilerarası duyarlılık arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- 2- Kişilerarası duyarlılık, kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimini anlamlı olarak yordamaktadır.
- 3- Üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri ve kişilerarası duyarlılıkları cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- 4- Üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri ve kişilerarası duyarlılıkları yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- 5- Üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri ve kişilerarası duyarlılıkları algılanan sosyoekonomik düzey değişkenine göre farklılaşmaktadır.
- 6- Üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri ve kişilerarası duyarlılıkları bireyin yerleşim yerine göre farklılaşmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile kişilerarası duyarlılık arasındaki ilişkiye dair uluslararası alanyazında sınırlı sayıda çalışma mevcut iken (Kaldas, 2018); ulusal alanyazında bahsi geçen iki kavram arasındaki ilişkiyi araştıran herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla halihazırdaki bu çalışmanın hem uluslararası hem de ulusal alanyazına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri ve kişilerarası duyarlılıkları ile ilişkisini bazı değişkenlere göre inceleyen ilişkisel tarama türünde bir araştırmadır. İlişkisel tarama modeli iki veya daha fazla değişken arasında birlikte bir değişimin olup olmadığını ve eğer bir değişim var ise bu değişimin seviyesini belirleyen araştırma desenidir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017).

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın örneklemini, üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmaya toplamda 311 kişi katılım sağlamış olup, elde edilen ölçeklerin 11'i hatalı ve eksik doldurulmuş olması sebebiyle veri setinden çıkarılmıştır. Katılımcıların cinsiyetlere göre dağılımı 154 (%51.3) kadın, 146 (%48.7) erkek şeklindedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaşları incelendiğinde 18 ile 31 yaş aralığında dağılım sergilediği görülmüştür. Öğrencilerin benzer eğitim-öğretim yaşantısı geçirmeleri önemsenerak, ortaöğretimden mezun olup hemen üniversite eğitimine başlayan öğrenciler aynı kategoride değerlendirilmiştir (18-21 yaş). Böylece yaş aralığı eşit tutularak diğer gruplar belirlenmiştir (22-25 yaş ve 26-29 yaş). Fakat 30 ve 31 yaşlarında birer katılımcı olduğundan son kategori "26 yaş ve üstü" olarak belirtilmiştir. Katılımcıların 119'u (%39.7) 18-21 yaş aralığında iken, 149'u (%49.7) 22-25 yaş aralığında, 32'si (%10.7) 26 yaş ve üstü kategorisinde yer almaktadır. Katılımcıların 54'ü (%18) sosyoekonomik düzeylerini iyi olarak tanımlarken, 212'si (%70,7) orta, 34'ü (%11,3) düşük olarak belirtmiştir. Katılımcılardan beldede yaşayanların sayısı 54 (%18) iken; şehirde yaşayanların sayısı 121 (%40,3), büyükşehirde yaşayanların sayısı 125 (41,7) olarak tespit edilmiştir.

Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırma kapsamında katılımcılara sırasıyla Demografik Bilgi Formu, Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi Ölçeği ve Kişilerarası Duyarlılık Ölçeği uygulanmıştır. Örneklem seçiminde kolay örnekleme yöntemi kullanılmış olup, katılımcılar Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nin çeşitli bölümlerinde öğrenimini sürdüren öğrencilerden oluşmaktadır. Covid-19 Pandemisi sebebi ile ülke genelinde eğitime uzaktan devam edilmesinden dolayı veri toplama işleminde çevrimiçi formlardan destek alınmıştır. Yaklaşık %40'ına çevrimiçi form aracılığıyla, kalanına ise kâğıt kalem anketleri kullanılarak ulaşılan katılımcıların ölçekleri doldurma süresi 10-15 dakika arasında değişmektedir.

Demografik Bilgiler Formu

Katılımcılardan yaş, cinsiyet, sınıf bilgileri, algılanan akademik başarıları, algılanan sosyo-ekonomik durumları, en uzun süre yaşadıkları yerleşim yeri, ebeveynlerinin eğitim durumu, aile ile beraber yaşayıp yaşamadıkları, kardeşlerinin sayısı ve duygusal ilişki yaşayıp yaşamadıkları gibi bilgiler demografik bilgi formu aracılığıyla elde edilmiştir.

Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Ölçeği (KMGÖ)

Hewitt ve arkadaşları (2003) tarafından geliştirilen Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Ölçeği, Balcı ve arkadaşları (2009) tarafından Hewitt Mükemmeliyetçilik ve Psikopatoloji Laboratuvarından alınan izin ile Türk örnekleminde psikometrik özellikleri araştırılmıştır. Bireylerin kendilerini diğerlerine mükemmel biçimde sunma eğilimini ölçmeyi amaçlayan ölçek, 6 maddesi ters kodlanmak üzere toplam 27 sorudan oluşmaktadır. 10 maddeden oluşan mükemmeliyetçi öz tanıtım, 10 maddeden oluşan kusur saklama ve 7 maddeden oluşan kusuru açığa vurmama ölçeğin alt boyutlarıdır. KMGÖ'nin tüm soruları yedili likert tipindedir. ("1-Kesinlikle katılmıyorum" ve "7-Kuvvetle katılıyorum") Ölçekten alınan puan arttıkça bireyin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi artmakta olup, ölçekten alınabilecek en yüksek puan 189'dur. İç tutarlılık değeri (Cronbach Alpha) 0,80 olan ölçeğin alt boyutlarının iç tutarlılık katsayıları 0,78 ile 0,86 arasında değişmektedir. Ölçme aracının orijinal faktör yapısının uyumu yeterlidir. Ölçeğin 15 günlük test tekrar test korelasyonu $r=0,82$ olarak ölçülmüştür. KMGÖ alt ölçekleriyle Penn State Endişe Ölçeği (Meyer, Miller, Metzger ve Borkovec, 1990) ve Sınırlılık Şemaları Ölçeği (Boysan, Beşiroğlu, Kaya, Kayri ve Keskin, 2008) alt faktörleri arasında hesaplanan ölçüt geçerlik korelasyonlarının istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. KMGÖ'nin araştırmanın örneklemini için güvenilirliği test edildiğinde iç tutarlılık katsayısı 0,87 olarak ölçülmüştür. Bahsi geçen veriler göz önüne alındığında Türk örnekleminde yapılan çalışmalar, KMGÖ'nün bilimsel araştırmalarda kullanılabilir düzeyde geçerlilik ve güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir (Balcı ve ark., 2009).

Kişilerarası Duyarlılık Ölçeği (KDÖ)

Kişilerarası duyarlılık ölçeği Boyce ve Parker (1989) tarafından geliştirilmiş olup, Doğan ve Sapmaz (2012) tarafından Türkçeye uyarlanıp psikometrik özellikleri incelenmiştir. Orijinalinde 36 maddeden oluşan ölçeğin alt boyutları "kişilerarası farkındalık", "onaylanma ihtiyacı", "ayrılma anksiyetesi", "çekingenlik" ve "kırılgan iç benlik" olmak üzere beş adettir. Ölçeğin Türkçe adaptasyonu sırasında yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda ise "kişilerarası kaygı ve bağımlılık", "düşük benlik saygısı" ve "atılgan olmayan davranışlar" olmak üzere üç faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Beşli likert tipinde (1-Bana hiç uygun değil ve 5-Bana tamamen uygun) ve 30 maddeden oluşan ölçekten alınan puan yükseldikçe bireyin kişilerarası duyarlılığı da artmaktadır. Kişilerarası duyarlılığın yüksek olması ise bireyde girişken olmayan, düşük özgüvenli, sosyal ilişkilerinde kaygılı ve bağımlı olmaya yatkın, eleştirilmekten çekinen, çabuk incinen ve kırılan kişilik özelliklerinin görülebileceğini ifade etmektedir. Ölçeğin tamamının Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0.81 iken, kişilerarası kaygı ve bağımlılık alt boyutunun Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0.84, düşük benlik saygısı alt boyutunun Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0.64 ve atılgan olmayan davranışlar alt boyutunun Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0.73 olarak hesaplanmıştır. KDÖ'nin araştırmanın örneklemini için güvenilirliği test edildiğinde iç tutarlılık katsayısı 0.87 olarak ölçülmüştür.

Verilerin Analizi

Kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ölçeği ile kişilerarası duyarlılık ölçeği ve bu ölçeklerin alt boyutlarından elde edilen puanlar normallik testine tabi tutulmuş ve tüm değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1 ile +1 değerleri arasında olduğu, dolayısıyla veri setinin normal dağıldığı tespit edilmiştir (Hair, Black, Babin, Anderson, ve Tatham, 2013). Araştırmanın bağımlı değişkenleri kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ve kişilerarası duyarlılık iken; bağımsız değişkenleri cinsiyet, yaş, algılanan akademik başarı, algılanan sosyoekonomik düzey ve yerleşim yeridir. Kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ve kişilerarası duyarlılık arasındaki ilişki Pearson Korelasyon Katsayısı ile test edildikten sonra, aralarındaki etkileşimi belirlemek için Basit Doğrusal Regresyon Analizi kullanılmıştır. Kullanılan bu regresyon modeli, değişkenler arasındaki ilişkiyi fonksiyonel olarak açıklanmakla beraber, değişkenlerden birinin diğerini tahmin edip edemeyeceğinin de test edilmesini sağlamaktadır (Orhunbilge, 2017). Kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile kişilerarası duyarlılık arasındaki ilişkinin cinsiyet, yaş, algılanan sosyoekonomik düzey ve yerleşim yeri değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı ayrı ayrı yapılan Tek Yönlü Manova Analizi ile tespit edilmiştir.

Bulgular

Üniversite öğrencilerinin kişilerarası duyarlılıklarının kendilerini mükemmeliyetçi gösterme eğilimlerini yordayıp yordamadığını test etmek için öncelikle kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile kişilerarası duyarlılık arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı incelenmiştir. Bu doğrultuda Pearson Korelasyon Analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1.
Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi, Kişilerarası Duyarlılık ve Alt Boyutları arasındaki ilişkiye ait Pearson Korelasyon Analizi

	<i>M</i>	<i>SD</i>	1	2	3	4	5	6	7	8
1	108.09	23.29	1							
2	39.42	11.04	.867**	1						
3	43.55	10.88	.846**	.597**	1					
4	25.12	7.18	.630**	.371**	.312**	1				
5	83.16	16.56	.421**	.299**	.458**	.213**	1			
6	47.09	11.87	.452**	.352**	.499**	.169**	.931**	1		
7	14.02	4.64	.137*	.063	.036	.293**	.447**	.242**	1	
8	22.06	5.33	.184**	.090	.281**	.031	.642**	.455**	-.021	1

1=Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi Toplam Puan, 2=Mükemmeliyetçi Öz Tanıtım Alt Boyutu, 3=Kusur Saklama Alt Boyutu, 4=Kusuru Açığa Vurmama Alt Boyutu, 5=Kişilerarası Duyarlılık Toplam Puan, 6=Kişilerarası Kaygı ve Bağımlılık Alt Boyutu 7=Düşük Benlik Saygısı Alt Boyutu, 8=Atılğan Olmayan Davranışlar Alt Boyutu

* $p < .05$ ** $p < .001$

Tablo 1 göz önüne alındığında kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile kişilerarası duyarlılık arasında pozitif ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=.421$; $p<.001$). Ayrıca Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi toplam puanları ile ölçeğin kendi alt boyutları olan Mükemmeliyetçi Öz Tanıtım ($r=.867$; $p<.001$), Kusur Saklama ($r=.846$; $p<.001$), Kusuru Açığa Vurmama ($r=.630$; $p<.001$), arasında yüksek ve orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin varlığı göze çarpmaktadır. Kişilerarası Duyarlılık toplam puanları ile ölçeğin kendi alt boyutları olan Kişilerarası Kaygı ve Bağımlılık ($r=.931$; $p<.001$), Düşük Benlik Saygısı ($r=.447$; $p<.001$), ve Atılgan Olmayan Davranışlar ($r=.642$; $p<.001$), arasında ise çok yüksek, zayıf ve orta düzeyde olmak üzere anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi toplam puanları ile Kişilerarası Duyarlılık ölçeğinin alt boyutları arasında zayıf ve çok zayıf anlamlı bir ilişki varken; Kişilerarası Duyarlılık toplam puanları ile Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi ölçeğinin alt boyutları arasında zayıf düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile kişilerarası duyarlılık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu saptandıktan sonra, kişilerarası duyarlılığın kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimini anlamlı olarak yordayıp yordamadığını incelemek amacıyla Basit Doğrusal Regresyon Analizi yapılmış ve sonuçlara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2.

Kişilerarası Duyarlılığın Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimini Yordayıcılığına İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Standart Hata	Beta	t	p	Tolerans	VIF
	Sabit	58.79	6.27		9.37	.000		
KMGE	KD	.59	.07	.42	8.02	.000	1.000	1.000

KMGE= Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi, KD=Kişilerarası Duyarlılık, n=300, R=.421, R²=.178, F=64.32, p<.01

Tablo 2 incelendiğinde üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri ile kişilerarası duyarlılıkları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiş ($R=.421$, $R^2=.178$) ve kişilerarası duyarlılıklarının kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimlerini yordadığı bulunmuştur ($F=64.32$, $p<.05$). Belirlilik katsayısı (R^2) göz önüne alındığında üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimlerinin yaklaşık %18’inin kişilerarası duyarlılıklarıyla açıklandığı görülmektedir. Basit doğrusal regresyon analizi neticesinde elde edilen kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimini yordayan regresyon denklemi şu şekildedir:

$$\text{Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi} = (0.59 \times \text{Kişilerarası Duyarlılık}) + 58.79$$

Üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimlerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği Tek Yönlü Manova Analizi ile test edilmiş ve bulguları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3.

Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyetlerine Göre Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimleri ve Kişilerarası Duyarlılıklarına İlişkin Tek Yönlü Manova Analizi

	Cinsiyet	n	\bar{x}	Ss	Manova Analizi					
					Etki	Wilk's Lambda	F	Hipotez Sd	Hata Sd	p
KMGE	Kadın	154	107.53	24.82	Cinsiyet	.985	2.31	2	592	.102
	Erkek	146	108.68	23.3						
KD	Kadın	154	84.76	17.95						
	Erkek	146	81.48	14.82						

KMGE= Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi, KD=Kişilerarası Duyarlılık

Tablo 3'te yer alan değerler incelendiğinde (Wilk's Lambda (Λ) = .985; F= 2.31; p=.102) kadın ve erkek katılımcıların kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri ve kişilerarası duyarlılıklarının anlamlı düzeyde farklılaşmadığı göze çarpmaktadır.

Üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri ve kişilerarası duyarlılıkları arasındaki ilişkinin yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını saptamak amacıyla Tek Yönlü Manova Analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4.

Üniversite Öğrencilerinin Yaş Değişkenine Göre Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimleri ve Kişilerarası Duyarlılıklarına İlişkin Tek Yönlü Manova Analizi

	Yaş	n	\bar{x}	Ss	Manova Analizi					
					Etki	Wilk's Lambda	F	Hipotez Sd	Hata Sd	p
KMGE	18-21	119	106.18	23.18	Yaş	.986	1.07	4	592	.372
	22-25	149	109.17	22.83						
	26 ve üstü	32	110.19	26.01						
KD	18-21	119	84.08	17.7						
	22-25	149	82	15.31						
	26 ve üstü	32	85.19	17.8						

KMGE= Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi, KD=Kişilerarası Duyarlılık

Tablo 4'e göre, analiz sonucunda elde edilen değerler (Wilk's Lambda (Λ) = .986; F= 1.07; p=.372) yaş değişkenine göre üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri ve kişilerarası duyarlılıkları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını göstermektedir.

Üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri ve kişilerarası duyarlılıkları arasındaki ilişkinin algılanan sosyoekonomik düzey değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını saptamak amacıyla Tek Yönlü Manova Analizi yapılmış ve sonuçlarına Tablo 5'de yer verilmiştir.

Tablo 5.

Üniversite Öğrencilerinin Algılanan Sosyoekonomik Düzey Değişkenine Göre Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimleri ve Kişilerarası Duyarlılıklarına İlişkin Tek Yönlü Manova Analizi

	SED	n	\bar{x}	Ss	Manova Analizi					
					Etki	Wilk's Lambda	F	Hipotez Sd	Hata Sd	p
KMGE	Düşük	34	110.4	25.12	SED	.923	6.07	4	592	.000
	Orta	212	107.1	22.68						
	Yüksek	54	110.3	24.66						
KD	Düşük	34	92.9	17.58						
	Orta	212	83	15.36						
	Yüksek	54	77.5	17.89						

KMGE= Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi, KD=Kişilerarası Duyarlılık

Tablo 5 incelendiğinde, analiz sonucunda elde edilen değerler (Wilk's Lambda (Λ) = .923; F= 6.07; p=.000) algılanan sosyoekonomik düzey değişkenine göre üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri ve kişilerarası duyarlılıkları arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Bu farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Tukey testi yapılmış ve sonuçlarına Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6.

Üniversite Öğrencilerinin Algılanan Sosyoekonomik Düzey Değişkenine Göre Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimleri ve Kişilerarası Duyarlılıklarına İlişkin Tukey Testi Analizi

		Ortalama Farkı	Standart Hata	p	
KMGÖ	Düşük	Orta	3.26	4.31	.730
		Yüksek	.08	5.107	1.000
	Orta	Düşük	-3.26	4.31	.730
		Yüksek	-3.18	3.556	.644
	Yüksek	Düşük	-.08	5.107	1.000
		Orta	3.18	3.556	.644
KD	Düşük	Orta	9.87*	2.974	.003
		Yüksek	15.41*	3.525	.000
	Orta	Düşük	-9.87*	2.974	.003
		Yüksek	5.54	2.454	.063
	Yüksek	Düşük	-15.41*	3.525	.000
		Orta	-5.54	2.454	.063

*KMGE= Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi, KD=Kişilerarası Duyarlılık, *p<.05*

Tablo 6 incelendiğinde sosyoekonomik düzeye göre üniversite öğrencilerinin kişilerarası duyarlılık düzeylerinin farklılaştığı görülmektedir. Buna göre sosyoekonomik durumu düşük olan üniversite öğrencilerinin Kişilerarası Duyarlılık Ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları (\bar{x} =92.91), sosyoekonomik durumu orta olanların puan ortalamalarından (\bar{x} =83.04) ve sosyoekonomik durumu yüksek olanların puan ortalamalarından (\bar{x} =77.5) daha fazladır. Dolayısıyla sosyoekonomik durumu düşük olan üniversite öğrencileri, sosyoekonomik durumu orta ve yüksek olanlara göre daha fazla kişilerarası duyarlılığa sahiptir.

Üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri ve kişilerarası duyarlılıklarının bireyin yerleşim yerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını saptamak amacıyla Tek Yönlü Manova Analizi yapılmış ve sonuçlara Tablo 7'de yer verilmiştir.

Tablo 7.

Üniversite Öğrencilerinin Yerleşim Yerlerine Göre Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimleri Ve Kişilerarası Duyarlılıklarına İlişkin Tek Yönlü Manova Analizi

Yerleşim Yeri	n	\bar{x}	Ss	Manova Analizi						
				Etki	Wilk's Lambda	F	Hipotez Sd	Hata Sd	P	
KMGE	Belde	54	105.8	22.37	Yerleşim Yeri	.996	.324	4	592	.862
	Şehir	121	108.8	22.59						
	Büyükşehir	125	108.3	24.46						
KD	Belde	54	83.9	13.94						
	Şehir	121	82.8	16.18						
	Büyükşehir	125	83.1	18.01						

KMGE= Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi, KD=Kişilerarası Duyarlılık

Tablo 7’da belirtilen değerler (Wilk’s Lambda (Λ) = .996; F= 324; p=.862) üniversite öğrencilerinin yerleşim yerlerine göre kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri ve kişilerarası duyarlılıkları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Mevcut araştırma kapsamında üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri ile kişilerarası duyarlılıkları arasındaki ilişki araştırılmış ve bu iki değişken arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta seviyede bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgular neticesinde araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinden kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilim düzeyi yüksek olan öğrencilerin kişilerarası duyarlılık düzeylerinin de yüksek olduğu söylenebilir. Bununla beraber, yapılan analizler sonucunda kendini mükemmeliyetçi gösterme eğiliminin Kişilerarası Duyarlılık Ölçeğinin üç alt boyutu olan Kişilerarası Kaygı ve Bağımlılık, Düşük Benlik Saygısı ve Atılgan Olmayan Davranışlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Benzer şekilde kişilerarası duyarlılığın Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Ölçeğinin alt boyutları olan Mükemmeliyetçi Öz Tanıtım, Kusur Saklama ve Kusuru Açığa Vurmama ile arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu bulgular arasındadır. Alanyazın incelendiğinde, kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile kişilerarası duyarlılığı birlikte inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olması belirtilen bulguları yorumlamayı güçleştirmektedir. Bu doğrultuda belirtilen ilişkiler mevcut çalışmanın değişkenlerine yakın kavramlarla ele alınmıştır. Ulusal alanyazında kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi hakkında yapılan az sayıdaki çalışmalardan biri olan Özden’in (2021) araştırmasında kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile intihar düşüncesi arasındaki ilişkiye aracılık eden öz şefkat, öz tikslenme ve algılanan sosyal destek vurgulanmıştır. Çalışmanın bulguları arasında kendini mükemmeliyetçi gösterme eğiliminin bireyin öz şefkat düzeyini düşürüp öz tikslenme düzeyini yükselttiği ve böylece bireyin kendini yalnız hissedip intihar düşüncelerinin oluşmasına yol açtığı yer almaktadır (Özden, 2021). Brodar, Crosskey ve Thompson’ın (2015) yürüttüğü araştırmada ise kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile öz şefkat arasında negatif bir ilişkinin varlığı saptanmıştır. Kişilerarası duyarlılığın; diğerlerince hor görülüp önemsenmediği ve kötü davranıldığına inanma, kendini diğerlerinden aşağı görme ve sosyal ortamlarda hatalı davranmaktan fazlasıyla çekinme gibi durumlara yol açtığı düşünüldüğünde; kişilerarası duyarlılık ile kendine ve hatalarına şefkatli bir şekilde yaklaşabilmenin bağdaşmadığı açıktır. Dolayısıyla mevcut çalışmanın bulguları ile Özden’in (2021) yaptığı araştırma ile Brodar, Crosskey ve Thompson’ın (2015) yaptıkları araştırmanın

bulgularının paralel olduğunu söylemek mümkündür. Kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimini konu alan başka bir çalışmada ise sosyal fobi teşhisi almış olan katılımcıların diğerlerine göre daha çok kendini mükemmeliyetçi göstermeye meyilli oldukları, olumsuz değerlendirilmekten daha çok korktukları, sürekli anksiyete ve sosyal anksiyeteden daha çok mustarip oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Jain ve Sudhir, 2010). Belirtilen çalışmada vurgulanan özellikler, kişilerarası duyarlılık yapısına atfedilen özelliklerle oldukça benzer olduğundan, Jain ve Sudhir'in (2010) çalışmalarında elde ettikleri bulguların mevcut araştırma bulgularını desteklediği söylenebilir.

Üniversite öğrencilerinin kişilerarası duyarlılıkları ile kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bu araştırmanın bulgularına göre, kişilerarası duyarlılık ile kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bununla beraber, kişilerarası duyarlılığın kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimini yordadığı model anlamlı çıkmıştır ($R=421$, $R^2=.178$, $F=64.32$, $p<.05$). Kişilerarası duyarlılık, kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimine ait varyansın yaklaşık %18'ini açıklamaktadır. Elde edilen bu bulgulardan yola çıkılarak, kişilerarası duyarlılık düzeyi yüksek olan üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimine de sahip olabileceği öngörülebilir. Alanyazın tarandığında kişilerarası duyarlılığın kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığı hakkında herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bununla beraber Mackinnon, Battista, Sherry ve Stewart'ın (2014) yürüttüğü çalışmada kendini mükemmeliyetçi gösterme eğiliminin sosyal kaygı ve depresif ruh halini yordadığı sonucuna varılmıştır. Benzer şekilde, sosyal anksiyetenin yordayıcılarını nevrozizm ve mükemmeliyetçilik çerçevesinde araştıran bir çalışmanın bulgularına göre, kendini mükemmeliyetçi gösterme eğiliminin alt boyutlarından kusuru saklama ve kusuru açığa vurmama, sosyal anksiyeteyi ve değerlendirilme kaygısını yüksek oranda yordamaktadır (Newby ve ark., 2017). Kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile kavramsal olarak benzerlik gösteren değerlendirilme kaygısının sosyal kaygıyı yordadığı ve bireyin sosyal ilişkilerine ket vurduğuna dair çalışmalar da mevcuttur (Cook ve ark., 2022; Akkuş ve Sütçü, 2022). Mükemmeliyetçilik ve depresyon arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmada ise özellikle sosyal kaynaklı mükemmeliyetçiliğin düşük özsaygı ve algılanan önemsizlik hissi yoluyla depresyonu yordadığı bulgusuna varılmıştır (Cha, 2016). Belirtilen çalışmalarda ele alınan kavramların kişilerarası duyarlılık ve kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi kavramlarıyla yakınlığı göz önüne alındığında, bu çalışmaların mevcut araştırma bulgularını destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında yapılan analizler sonucunda kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ve kişilerarası duyarlılık arasındaki ilişkinin cinsiyete göre farklılaşmadığı görülmüştür. Saki'nin (2019) yaptığı çalışmada hem kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi hem de alt boyutları ayrı ayrı analiz edilmiş ve kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ve alt boyutlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı bulgusuyla karşılaştırılmıştır. Flett, Galfi-Pechenkov, Molnar, Hewitt ve Goldstein'in (2012) beraber yürüttükleri çalışmada da kendini mükemmeliyetçi gösterme eğiliminin cinsiyete göre farklılaşmadığı bulgusu mevcuttur. Ceylan (2017), Bingöl (2018) ve Koçyiğit'in (2021) lise öğrencileriyle yürüttüğü çalışmalarda da mevcut çalışmanın bulgusuna paralel olarak kendini mükemmeliyetçi gösterme eğiliminin cinsiyete göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar mevcut araştırma bulgusunu

destekler niteliktedir. Erözkan (2004), Aydın (2013), Anlı (2018) ve Bulut (2021) yaptıkları araştırmalarda kişilerarası duyarlılık için cinsiyetler arasında bir farkın olup olmamasını test etmişler ve kişilerarası duyarlılık puanlarının cinsiyete göre değişmediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu durum, mevcut araştırma bulguları ile örtüşmektedir. Bununla beraber; kişilerarası duyarlılığın cinsiyete göre farklılaştığı bulgusunu rapor eden araştırmalardan olan Erözkan'ın (2005) çalışmasında erkeklerin Kişilerarası Duyarlılık Ölçeği toplam puan ortalaması kadınlara göre yüksek iken, düşük benlik saygısı alt boyutundan kadınların elde ettikleri puanların daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Üniversite öğrencilerinin kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimleri ve kişilerarası duyarlılıkları arasındaki ilişki yaş değişkenine göre incelendiğinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur. Alanyazın tarandığında mevcut araştırmanın bulgularıyla uyuşmayan sonuçlar elde eden çalışmalar ile karşılaşılmaktadır. Saki (2019) çalışmasında, bireyin yaşı arttıkça kendini mükemmeliyetçi gösterme eğiliminin de artış gösterdiğini saptamıştır. Aynı çalışmanın bulgularının arasında mükemmeliyetçi öz tanıtım ve kusur saklama alt boyutları ile yaş arasında anlamlı ve düşük düzeyli bir ilişkinin varlığı da söz konusudur. Mevcut araştırmanın bulgularıyla uyuşmayan bu sonucun ortaya çıkmasında örneklemin farklı olması veya araştırmaya dahil edilen kişi sayısı etkili olmuş olabilir. Aynı zamanda araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin yaşları itibarıyla aynı gelişimsel dönemde bulunmalarından dolayı yaşa göre farklılaşmanın görülmemesi makul sayılabilir. Kişilerarası duyarlılık ile reddedilme duyarlılığının karşılaştırıldığı çalışma (Erözkan, 2004) ile kişilerarası duyarlılık ve depresyon düzeyinin incelendiği çalışmanın (Erözkan, 2005) her ikisinde de kişilerarası duyarlılığın yaşa göre farklılaşması test edilmiş ve iki çalışmada da anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmamıştır. Yapılan bu çalışmalar, mevcut araştırmanın bulgularıyla örtüşmektedir. Buna karşın, uluslararası alanyazında kişilerarası duyarlılığın yaşa göre farklılaştığını rapor eden çalışmalar da mevcuttur (Otani, Suzuki, Ishii, Matsumoto ve Kamata, 2008; Otani, Suzuki, Matsumoto ve Shirata, 2018).

Yapılan analizler sonucunda, kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ve kişilerarası duyarlılık arasındaki ilişkinin algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Tespit edilen farklılaşmanın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan analizlerde ise sosyoekonomik durumu düşük olan üniversite öğrencilerinin, sosyoekonomik durumu orta ve yüksek olanlara göre daha fazla kişilerarası duyarlılığa sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir. Erözkan (2005) kişilerarası duyarlılık ve depresyon arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında bireylerin kişilerarası duyarlılıklarının sosyoekonomik düzeylerine göre farklılaştığını bulmuştur. Belirtilen çalışma, mevcut çalışmanın bulgusuyla tutarlı olarak, düşük sosyoekonomik düzeye sahip bireylerin kişilerarası duyarlılık düzeylerinin sosyoekonomik düzeyi orta ve yüksek olan bireylerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öte yandan Erözkan (2004), Anlı (2018) ve Bulut (2021) yaptıkları çalışmalarda kişilerarası duyarlılığın bireylerin sosyoekonomik düzeylerine göre farklılaşmadığını rapor etmişlerdir. Bu tutarsızlığın sebebi çalışılan örneklemin farklı olması ya da katılımcı sayısı olabilir.

Mevcut araştırmanın ortaya koyduğu bulgulara göre, kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ve kişilerarası duyarlılık arasındaki ilişkide yerleşim yerine göre anlamlı bir farklılık yoktur. Buna benzer şekilde, Erözkan (2005) kişilerarası duyarlılığı bireylerin yaşadığı yere

göre incelenmiş ve bireylerin kişilerarası duyarlılıklarının yaşadıkları yere göre değişmediği sonucuna ulaşmıştır. Alanyazın tarandığında, kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile bireylerin yerleşim yerlerini karşılaştıran herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda mevcut araştırmada elde edilen sonucun alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada öz bildirim dayalı ölçekler kullanılmıştır. Dolayısıyla özellikle kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi yüksek olan bireylerin bu özellikleri, ölçeklere verdikleri cevapları etkileyebilir. Gelecekte konuyla ilgili yapılacak çalışmalarda bu etkiyi kısmen azaltmak için veriler çevrimiçi olarak toplanabilir. Böylece kendini mükemmeliyetçi göstermeye eğilimli bireylerin, ölçekleri cevaplarırken araştırmacıyla yüz yüze gelmeyerek, bir imaj kaygısı yaşamadan, anonim olmanın rahatlığıyla ölçekleri doğruya daha yakın cevaplayabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle sonraki araştırmalarda nitel ya da çevrimiçi yolla veri toplanması veya deneysel desen kullanılması önerilebilir. Ayrıca mevcut araştırmanın tespit ettiği ilişkinin klinik örnekleme tekrar test edilmesi ve elde edilen sonuçların karşılaştırılması alanyazına katkı sağlayabilir.

Araştırmaya katılım sağlayan üniversite öğrencilerinin yaş, algılanan akademik başarı ve yerleşim yeri bilgileri incelendiğinde ilgili kategorilere öğrenci sayılarının dengeli dağılmadığı görülmektedir. Bu homojen olmayan dağılımın araştırmanın bulgularını etkileyeceği ihtimali göz önüne alındığında, ileride yapılacak çalışmalarda grupların dengeli dağılmasına özen gösterilebilir.

Alanyazın incelendiğinde ulusal ve uluslararası yapılan kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi hakkındaki araştırmaların oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Bundan dolayı ileride yapılacak çalışmalarda kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile benlik saygısı, anne-baba tutumları, yalnızlık, psikolojik iyi oluş gibi farklı değişkenler ile birlikte incelenmesi bu kavramın anlaşılabilirliğine katkı sağlayabilir.

Kişilerarası duyarlılığın kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimini yordadığı yapılan çalışma ile ortaya konulmuştur. Dolayısıyla bireylerin kişilerarası duyarlılıklarına yönelik akılcı duygusal davranış terapisi ve bilişsel terapi yaklaşımları yardımıyla akılcı olmayan inançları ve otomatik düşünceleri üzerine bireysel ya da grupla psikolojik danışma uygulamaları gerçekleştirilebilir. Bu sayede bireylerin kendini mükemmeliyetçi gösterme davranışlarının da önüne geçilebilir. Diğer yandan, kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimini yordayan kişilerarası duyarlılık yapısı erken dönemlerde tespit edilip bireyin ruh sağlığı desteklemek adına koruyucu çalışmalar yürütülebilir. Ayrıca üniversite öğrencilerine yönelik hizmet veren ruh sağlığı çalışanları kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi olan bireylerle çalışırken kişilerarası duyarlılıklarını da dikkate alarak çalışmalarını yapılandırabilirler.

Kaynakça

- Akkuş, K., & Sütçü, G. S. T. (2022). Olumlu ve olumsuz değerlendirilme korkusu ve duygu düzenleme güçlüklerinin sosyal kaygı belirtileri ile performans algısı üzerindeki rolü. *Erciyes Akademi*, 36(3), 1272-1293.
- Anlı, G. (2018). Kişilerarası duyarlılık ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 103-118.
- Aydın, A. (2013). *Hemşirelerin kişilerarası duyarlılık ve çatışma çözme yaklaşımları* [Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Balcı, A., Kırıl, E., Kalafat, T., & Boysan, M. (2009). Kendini mükemmeliyetçi gösterme ölçeğinin Türk örnekleminde psikometrik özellikleri. *Kriz Dergisi*, 17(3), 23-32.
- Bilgin, O. (2020). Relationship Between Interpersonal Sensitivity and Psychological Resilience. *International Online Journal of Educational Sciences*, 12(5), 10-12.
- Bingöl, T. Y. (2018). Ergenlerin öz-yeterlik ve mükemmeliyetçi öz-sunum düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 2(4), 223-232.
- Boyce, P., & Mason, C. (1996). An overview of depression-prone personality traits and the role of interpersonal sensitivity. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 30(1), 90-103.
- Boyce, P., & Parker, G. (1989). Development of a scale to measure interpersonal sensitivity. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 23(3), 341-351.
- Boysan M., Beşiroğlu L., Kara H., & Keskin, S. (2008). Sınırlılık algısının depresyonla ilişkisi: Psikometrik bir analiz. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 9(4), 191-196.
- Brodar, K. E., Crosskey, L. B., & Thompson Jr, R. J. (2015). The relationship of self-compassion with perfectionistic self-presentation, perceived forgiveness, and perceived social support in an undergraduate Christian community. *Journal of Psychology and Theology*, 43(4), 231-242.
- Bulut, G. (2021). *Yetişkinlerde psikolojik sağlamlık ile sosyal zekâ seviyesi ve kişilerarası duyarlılık arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Butler, J. C., Doherty, M. S., & Potter, R. M. (2007). Social antecedents and consequences of interpersonal rejection sensitivity. *Personality and Individual Differences*, 43(6), 1376-1385.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). *Eğitimde Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Ceylan, A. (2017). *Ergenlerde mükemmeliyetçi benlik sunumunun özgüven ile ilişkisi* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Cha, M. (2016). The mediation effect of mattering and self-esteem in the relationship between socially prescribed perfectionism and depression: Based on the social disconnection model. *Personality and Individual Differences*, 88, 148-159.
- Cook, S. I., Moore, S., Bryant, C., & Phillips, L. J. (2022). The role of fear of positive evaluation in social anxiety: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 29(4), 352-369.
- Çakal, A. G., & Tastan, N. (2023). Kişiler arası duyarlılık ve ilişkili diğer psikolojik değişkenler. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 659-678.

- Doğan, T., & Sapmaz, S. (2012). Kişilerarası duyarlılık ölçeğinin Türk üniversite öğrencilerinde psikometrik analizi. *Journal of Theoretical Educational Science*, 5(2), 145-155.
- Erözkan, A. (2004). Üniversite öğrencilerinin kişilerarası duyarlılıkları ile reddedilme duyarlılıklarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, 5(2), 85-98.
- Erözkan, A. (2005). Üniversite öğrencilerinin kişilerarası duyarlılık ve depresyon düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 129-155.
- Flett, G. L., Besser, A., & Hewitt, P. L. (2014). Perfectionism and interpersonal orientations in depression: An analysis of validation seeking and rejection sensitivity in a community sample of young adults. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 77(1), 67-85.
- Flett, G. L., Coulter, L. M., & Hewitt, P. L. (2012). The Perfectionistic Self-Presentation Scale-Junior Form: Psychometric properties and association with social anxiety in early adolescents. *Canadian Journal of School Psychology*, 27(2), 136-149.
- Flett, G. L., Galfi-Pechenkov, I., Molnar, D. S., Hewitt, P. L., & Goldstein, A. L. (2012). Perfectionism, mattering, and depression: A mediational analysis. *Personality and Individual Differences*, 52(7), 828-832.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham R.L. (2013) *Multivariate Data Analysis*. Pearson Education Limited Essex.
- Harb, G. C., Heimberg, R. G., Fresco, D. M., Schneier, F. R., & Liebowitz, M. R. (2002). The psychometric properties of the Interpersonal Sensitivity Measure in social anxiety disorder. *Behaviour research and therapy*, 40(8), 961-979.
- Hewitt, P. L., & Flett, G. L. (1993). Dimensions of perfectionism, daily stress, and depression: A test of the specific vulnerability hypothesis. *Journal of abnormal psychology*, 102(1), 58-65.
- Hewitt, P. L., Flett, G. L., Sherry, S. B., Habke, M., Parkin, M., Lam, R. W., & Stein, M. B., (2003). The interpersonal expression of perfection: Perfectionistic self-presentation and psychological distress. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(6), 1303-1325.
- Jain, M., & Sudhir, P. M., (2010). Dimensions of perfectionism and perfectionistic self-presentation in social phobia. *Asian journal of psychiatry*, 3(4), 216-221.
- Kaldas, J. (2018). *Perfectionistic self-presentation in group therapy: Interpersonal behaviours and therapeutic process factors* [Doctoral dissertation]. University of British Columbia.
- Kaya, Ö. (2020). *Çocukluk çağı travmalarının akılcı olmayan inançlar ve psikopatolojik belirtiler ile ilişkisinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Işık Üniversitesi.
- Ko, A., Hewitt, P. L., Cox, D., Flett, G. L., & Chen, C., (2019). Adverse parenting and perfectionism: A test of the mediating effects of attachment anxiety, attachment avoidance, and perceived defectiveness. *Personality and Individual Differences*, 150.
- Koçyiğit, A., (2021). *Lise öğrencilerinin mükemmeliyetçi öz sunum düzeyleri ile sosyal görünüş kaygıları ve benlik saygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Doktora tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

- Mackinnon, S. P., & Sherry, S. B., (2012). Perfectionistic self-presentation mediates the relationship between perfectionistic concerns and subjective well-being: A three-wave longitudinal study. *Personality and Individual Differences*, 53(1), 22-28.
- Mackinnon, S. P., Battista, S. R., Sherry, S. B., & Stewart, S. H., (2014). Perfectionistic self-presentation predicts social anxiety using daily diary methods. *Personality and Individual Differences*, 56, 143-148.
- Meyer TJ, Miller ML, Metzger RL & Borkovec, (1990). Development and validation of the penn state worry questionnaire. *Behav Res Ther*, 28(6), 487-495.
- Newby, J., Pitura, V. A., Penney, A. M., Klein, R. G., Flett, G. L., & Hewitt, P. L., (2017). Neuroticism and perfectionism as predictors of social anxiety. *Personality and Individual Differences*, 106, 263-267.
- Orhunbilge, N., (2017). *Uygulamalı regresyon ve korelasyon analizi* (3. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Otani, K., Suzuki, A., Ishii, G., Matsumoto, Y. & Kamata, M., (2008). Relationship of interpersonal sensitivity with dimensions of the Temperament and Character Inventory in healthy subjects. *Compr. Psychiatry*, 49(2), 184-187.
- Otani, K., Suzuki, A., Matsumoto, Y., & Shirata, T., (2018). Close relation of interpersonal sensitivity with negative core beliefs about the self, the central construct of cognitive vulnerability to depression. *Psychiatry Research*, 263, 162-165.
- Özden, E. (2021). *Kendini mükemmeliyetçi gösterme eğilimi ile intihar düşüncesi arasındaki ilişkide öz şefkat, öz tikslenme ve sosyal desteğin aracı rolünün incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Rizzo, C. J., Daley, S. E., & Gunderson, B. H. (2006). Interpersonal sensitivity, romantic stress, and the prediction of depression: A study of inner-city, minority adolescent girls. *Journal of Youth and Adolescence*, 35, 444-453.
- Saki, E. (2019). *Mükemmeliyetçilik ve arkadaşlık kalitesi ilişkisinde mükemmeliyetçi benlik sunumunun rolü* [Yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Sapmaz, F. (2011). *Bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı grupla psikolojik danışmanın sosyal anksiyete, reddedilme duyarlılığı ve kişilerarası duyarlılık üzerine etkisi* [Doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Sun, J., Zhang, X., Wang, Y., Wang, J., Li, J. ve Cao, F. (2020). The associations of interpersonal sensitivity with mental distress and trait aggression in early adulthood: A prospective cohort study. *Journal of affective disorders*, 272, 50-57.
- Vidyanidhi, K., & Sudhir, P. M. (2009). Interpersonal sensitivity and dysfunctional cognitions in social anxiety and depression. *Asian Journal of Psychiatry*, 2(1), 25-28.
- Wedgeworth, M., LaRocca, M. A., Chaplin, W. F., & Scogin, F., (2017). The role of interpersonal sensitivity, social support, and quality of life in rural older adults. *Geriatric Nursing*, 38(1), 22-26.
- Wilhelm, K., Boyce, P., & Brownhill, S., (2004). The relationship between interpersonal sensitivity, anxiety disorders and major depression. *Journal of Affective Disorders*, 79(1-3), 33-4.

Geliş Tarihi : 03.02.2024
Kabul Tarihi : 07.03.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1431133>

Baş, M. F. (2024). Bataklık ve bozkır: Kemal Tahir'in Devlet Ana ve Bozkırdaki Çekirdek romanlarında birey inşası. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 91-109. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1431133>

BATAKLIK VE BOZKIR: KEMAL TAHİR'İN DEVLET ANA VE BOZKIRDAKİ ÇEKİRDEK ROMANLARINDA BİREY İNŞASI

Muhammed Fazıl BAŞ¹

ÖZ

Kemal Tahir'in romanları, toplumsal meselelere odaklanması sebebiyle sosyal bilim disiplinleri tarafından farklı yönleriyle ele alınmıştır, fakat Kemal Tahir'in romancılığının onu sosyal bilimcilerden hangi yönleriyle farklılaştırdığının üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Bu çalışma, Kemal Tahir'in romanlarının her birinin, konu ettiği dönem ve ilişkilerin ötesinde bir Kemal Tahir romanları evreni olarak niteleyebileceğimiz bütünlüğün temeli olarak bireyin (özelde ise Türk bireyinin) toplumsal inşasını ele aldığına işaret etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede kitap olarak ilk yayımı aynı yıl içinde (1967) gerçekleşen *Bozkırdaki Çekirdek* ve *Devlet Ana* romanlarında, yaşanan fiziki ve sosyal çevrenin baskısının, Türk bireyinin şekillenmesini, toplumsal hayata cevap ve çözüm üretme biçimini nasıl belirlediğine bakılmaktadır. Konu *Bozkırdaki Çekirdek*'te köy enstitüleri ve aydın-halk ikiliği, Devlet Ana'da ise bir çözülüş dönemi içindeki Anadolu'da toplumsal örgütlenmenin yeniden inşa edilmesi etrafında ilerlese de, farklı dönemlere ve vakalara odaklanan bu iki eserin, Kemal Tahir romanları evreninin nirengi noktasını oluşturacak şekilde örtüşen bir karaktere sahip oldukları vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek*, *Devlet Ana*, Toplumsal yapı, Türk bireyi

¹ Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, fazilbas@yildiz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8723-8892>

Date Received : 03.02.2024

Date Accepted : 07.03.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1431133>

Baş, M. F. (2024). Swamp and steppe: formation of individual in Kemal Tahir's Novels *Mother State* and *The Seed in the Steppe*. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 91-109. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1431133>

SWAMP AND STEPPE: FORMATION OF INDIVIDUAL IN KEMAL TAHİR'S NOVELS *MOTHER STATE* AND *THE SEED IN THE STEPPE*

Muhammed Fazıl BAŞ²

ABSTRACT

Kemal Tahir's novels have been analyzed from various social science perspectives due to their focus on social issues. However, it is important to highlight how Kemal Tahir's approach to addressing social issues differs from that of social scientists. This study aims to demonstrate that Kemal Tahir's novels address the issue of the individual, specifically the social construction of the Turkish individual, as the foundation of the unity that characterizes his literary universe. Each novel deals with a different period and set of relations, but this common theme is present throughout. In this framework, the novels *The Seed in the Steppe* (Bozkırdaki Çekirdek) and *Mother State* (Devlet Ana), first published as books in 1967, examine how the physical and social environment shapes the Turkish individual and influences their responses and solutions to life and society. The subject matter progresses around the village institutes and the intellectual-people duality in *The Seed in the Steppe*, and the reconstruction of social organization in Anatolia during a period of dissolution in *Mother State*. These two works, which focus on different periods and issues, have an overlapping character that constitutes the basic triangulation point of the universe of Kemal Tahir's novels.

Keywords: Kemal Tahir, *The Seed in the Steppe*, *Mother State*, Social structure, Historical characteristics of Turkish individual

² Assoc. Prof., Yıldız Technical University, Faculty of Arts and Science, fazilbas@yildiz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8723-8892>

Giriş

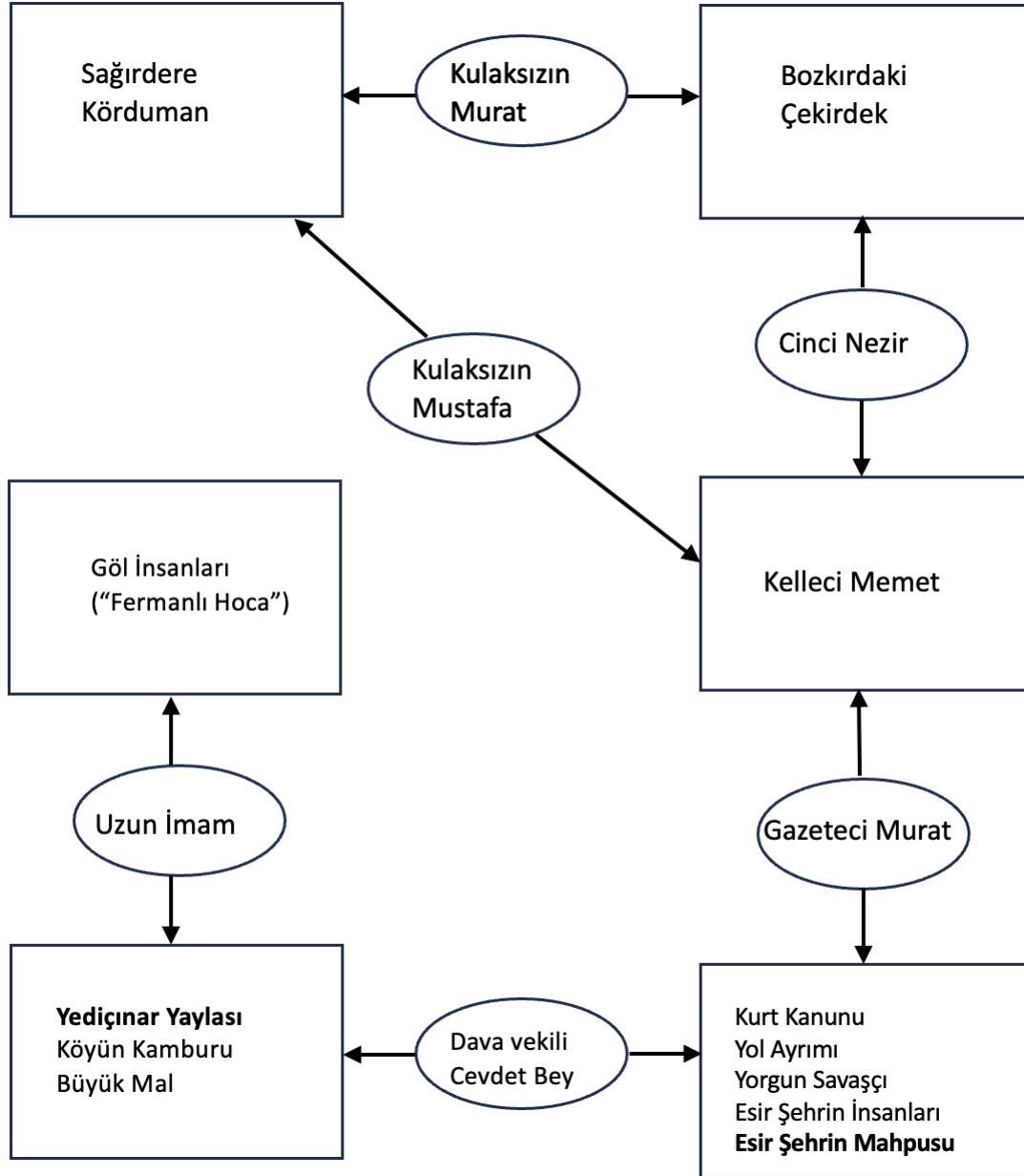
Bu makale Kemal Tahir'in *Devlet Ana* ve *Bozkırdaki Çekirdek* romanlarını, Kemal Tahir'in roman evreninin merkezinde yer alan birey inşası sürecini anlamak üzere birbiriyle ilişkili olarak incelemeyi hedeflemektedir. Kemal Tahir'in romanları³ bir bütün halinde incelendiğinde, meselelerin, olayların ve karakterlerin sürekliliği açısından kendi sınırlarını oluşturmuş ayrı bir evren olarak karşımıza çıkarlar. Şüphesiz bu roman evreni tarihsel gerçeklik üzerine inşa edilmiştir ve meselelerini de Türk toplumunun tarihsel gerçekliğinden çıkarır, onu tartışmayı amaçlar. Fakat roman ile tarihsel gerçeklik arasındaki bu ilişki bizi romandaki tarihsel gerçekliğin nasıl ele alınması gerektiği sorusuna getirmektedir. Bu özellikle sosyal bilimlerin bir edebi esere yaklaşımı açısından önem arz etmektedir. Zira edebi eserlerin ya da bu noktada romanın tarihsel gerçekliği birebir yansıttığına dair düşünce (ya da yazarın bu niyetle hareket ettiğinin düşünülmesi), edebi eseri basit bir tarihsel belge ya da tarihsel çalışma hükmüne indirgemekte, bu da yazarın kabul edilen tarihsel gerçekliği doğru ya da yanlış yansıttığına dair yargılanmasına yol açmaktadır. Bununla bağlantılı bir diğer nokta ise, yine edebi eserlerin en açık şekilde ele aldıkları toplumsal mesele etrafında okunmaya çalışılmasıdır. Örneğin, bizim çalışmamızda odaklandığımız *Bozkırdaki Çekirdek* söz konusu olduğunda romanın köy enstitüleri literatürünün, *Devlet Ana*'nın ise Osmanlı Devleti'nin kuruluşu literatürünün bir parçası olmaya indirgenme tehlikesi vardır. Bunu bir tehlike olarak kabul etmemizin sebebi, romanların kendi edebi vasıflarının, bu anlamda yaptıkları çoklu katkının üstünün giderek örtülmeye başlanmasıdır. Bu Kemal Tahir gibi düşünür vasfının edebi vasfının önüne geçip geçmediği (ya da tam tersi) tartışılan bir isim için daha fazla geçerlidir. Yine üzerinde durmak gerekirse, Kemal Tahir'i sadece 1960'lardaki toplumsal yapı tartışmalarına katkı yapmış ya da Türk tarihinin tartışmalı konularında önemli düşünceler ortaya koymuş birisi olarak kabul etmek ve bu anlamda onun edebi katkısını kasıtlı ya da kasıtsız göz ardı etmek bu tarz bir indirgemeciliği yeniden üretmek anlamına gelecektir. Bundan kaçınmak için, ele alınan edebi metnin edebi karakterini her zaman önde tutmak gerekmektedir.

Yukarıda edebi metin ile tarihsel gerçeklik arasındaki ilişkiye dair söylediklerimiz dikkate alınarak, edebi metnin tarihsel gerçekliği yeniden üretme kabiliyetine sahip olduğunu (tarihsel gerçeklikle çatışma yaratmak yerine ona dair belirli bir bakış açısından kasıtlı bir fotoğraf çekme anlamında) söylemek gerekir. Bu çerçevede en başta söylediğimiz şekliyle ayrı bir Kemal Tahir roman evreninden de bahsetmemiz mümkün olmaktadır. Gerçekten de Kemal Tahir'in romanlarına bütüncül bir bakış atıldığında bunu haklı kılacak somut veriler de bulmak mümkündür. Esasında Kemal Tahir'in romanlarına yönelik majör olay merkezli değerlendirilmelerin (köy enstitüleri, eşkıyalık vs.) ya da romanlara dair tasnif çabalarının⁴ (en basitinden köy-kent romanları ayrımının) dahi bu bütüncül bakışı zedeleyici bir karaktere sahip olduğunu söyleyebiliriz, zira bu tarz analizler romanlar arasındaki mesele sürekliliğini koparma tehlikesini içermektedir. *Devlet Ana* hariçte tutulursa büyük ölçüde 1890-1945 yılları arasında geçen bu romanlar Anadolu toprakları merkezli olmak üzere Türk toplumunun yaşadığı büyük dönüşümü ve bu arada çözülmeyi (otorite boşluğu, himaye yokluğu, ahlaki çöküntü vs) ele almaktadır. Bu mesele sürekliliğinin yanı sıra, söz konusu romanlar arasında somut bir başka

³ Burada büyük ölçüde yazarın henüz hayatta iken yayımlanmış romanları esas alınmaktadır. Şüphesiz ölümünden sonra yayımlanmış ya da taslak halinde kalmış romanları da Kemal Tahir'in roman evreninin bir parçası olarak görülebilir, fakat olgunlaşmış ve yayına hazır hale gelmiş metinler olması sebebiyle söz konusu ayırım yapılmaktadır.

⁴ Kemal Tahir'in romanlarının alışlageldik tasnif biçimleri ve eleştirisi için bkz. (Avcı & Coşkun, 2022)

sürekliliğin, karakter kadrosu birliğinin de olduğu görülür: Merkezî ya da yan karakterler aracılığıyla *Devlet Ana ve Rahmet Yolları Kesti* haricinde bütün romanlar (“Fermanlı Hoca” hikayesini düşündüğümüzde *Göl İnsanları*’nı da buna dahil edebiliriz) birbirine bağlanmaktadır (bkz. Şekil 1).

Şekil 1. Kemal Tahir'in roman evreninin karakterler üzerinden nasıl bağlandığına dair bir örnek⁵

Fakat Kemal Tahir'in söz konusu roman evreninin ardında, belirli bir olaylar silsilesini ya da toplumsal dönüşüm meselesini irdelemenin ötesinde, bir birey tipini de önümüze çıkarma amacının yattığını söyleyebiliriz. Bu noktadan bakıldığında ise artık kronolojik ya da karakter

⁵ Burada örnek olarak verilen bu tabloda esas kriter seçilen karakterlerin romanları birbirine bağlaması olmuştur, roman içinde ana ya da yan rolde olması dikkate alınmamıştır. Diğer taraftan bu örnekte, bazı karakterler içinde yer almadıkları bazı romanları da diğer romanlara bağlıyor şeklinde görülmektedir. Örneğin, gazeteci Murat *Esir Şehrin İnsanları*'nda görünmez fakat bu romandaki Kamil Bey gibi ana karakterlerin izini diğer romanlarda da kolaylıkla sürmek mümkün olduğu için bunlar aynı bağlam içine yerleştirilmiştir. Yine dava vekili Cevdet Bey de aynı bağlam içinde yalnızca *Esir Şehrin Mahpusu* içinde anılır ama yine bağlantıyı sağladığı için buraya yerleştirilmiştir. Buna benzer tabloları karakterler haricinde meseleler, olaylar gibi farklı unsurlarla da (mekanlar ya da Cihan Harbi tecrübeleri gibi) oluşturmak mümkündür.

kadrosu birliğin de ötesine geçerek, *Devlet Ana* romanının da bu roman evreninin önemli ve merkezi bir parçası haline geldiğini görürüz. Üstelik Kemal Tahir'in romanın dili üzerine çalışması, bir anlamda geçmişten bugüne Türk bireyinin karakterini verecek bir dil üretme gayreti de bunun farklı bir göstergesidir. Bunun ötesinde, söz konusu roman evreni içinde *Devlet Ana ve Bozkırdaki Çekirdek*'in farklı dönemler, olaylar, meseleler ve karakterlerle inşa edilseler bile, Kemal Tahir'in roman evreninin temeline, bireyin sosyal çevresi ile ilişkisi içinde nasıl inşa olduğuna işaret etmeleri açısından birbirini tamamlayan iki parça olarak yerleştiğine şahit oluruz. Bu çalışma, bu iki romana odaklanarak öncelikle birey inşası sürecinin Kemal Tahir'in söz konusu eserlerinde nasıl şekillendiğini tasvir etme ve değerlendirme amacını taşımaktadır.

Romanın ve Bireyin İnşası Yönünden Kemal Tahir'in Yöntemi

Kemal Tahir'in romanlarında bireyin inşasını tartışmadan önce, yazarın yöntemine değinmek gerekmektedir. Burada yöntemi ise iki kademeli olarak ele alacağız. İlk olarak romanda fikirlerin nasıl bir yöntemle ortaya konduğuna, sonrasında ise bireyin inşasının nasıl bir çerçeve içinde tartışıldığına bakacağız.

Romanın İnşası: Diyalojizm ve diyalektik

Fikirlerin nasıl sunulduğuna bakmamızın öncelikli sebebi, şüphesiz Kemal Tahir'in bir romancı olmasının yanı sıra romanlarındaki fikri ağırlık sebebiyle bir düşünür olarak da kabul edilmesidir. Zaten Kemal Tahir'in romanlarının tezli romanlar olduğu da sıklıkla dile getirilmektedir. Bu çerçevede romandaki fikre ya da teze nasıl yaklaşılması gerektiği sorusu gündeme gelmektedir. Fakat bizim romana ya da romandaki fikir ve teze nasıl yaklaşacağımız, esasında Kemal Tahir'in bunları ele alırken kullandığı yöntemi tespit etmemize bağlıdır. Bunun öncelikli sebebi, “tezli roman” iddiasında tezin romanın önünde değerlendirilip değerlendirilmediği meselesidir. Bu nihayetinde Kemal Tahir'in romanı belirli bir fikri savunmak için araçsallaştırdığı gibi savlara yol açmaktadır. Oysa bu durum Coşkun'un (2023, s. 15) da işaret ettiği üzere Kemal Tahir'in romancılığının ve romancılığından türeyen yaratıcılığın yanlış anlaşılmasına yol açmaktadır. Ahmet Oktay da (Ergül Aslan, 2023, s. 71-72) örneğin Asya Tipi Üretim Tarzı tartışmalarına atıfla, Kemal Tahir'in ATÜT'ü genel geçer bir hipotez olarak değil, Türk insanına dair bir mit ortaya koymak isterken yaratıcı bir olgu olarak kullandığına işaret eder. Bu çerçevede yöntem meselesinin önemi ayrıca açığa çıkmaktadır.

Yukarıda belirtilenler çerçevesinde, işaret edebileceğimiz ilk husus, tıpkı romanın toplumsal gerçekliğin doğrudan bir yansıması olmaması gibi, belirli bir fikrin ya da tezin de doğrudan yansıması olarak ele alınmaması gerektiğidir. Romanlarda fikirlere dair geniş pasajlar ve konuşmalar olmakla beraber, bunların direkt Kemal Tahir'in fikirleri olarak kullanılması yanıltıcı olacaktır. Örneğin, *Kurt Kanunu*'nda Kara Kemal'in konuşması üzerinden Türkiye'nin toplumsal yapısına ya da tarihteki belirli olaylara dair izlenim ve fikirler elde edilebilir. Fakat bu durum Kemal Tahir'in Kara Kemal'in ağzından konuştuğu şeklinde yorumlanamaz. Söz konusu izlenim ve fikirler Kara Kemal karakterine aittir.⁶ Kemal Tahir'in “tezi” ise, bir romancı

⁶ Kara Kemal'in bu tarz cümleler kurup kuramayacağı ise ayrı bir tartışma konusudur. Fakat “Giriş” bölümünde, romanın toplumsal gerçekliği yansıtmaktan ziyade onu yarattığına dair söylediklerimiz, Kara Kemal'in bu şekilde konuşmasına da kapı açmaktadır.

olması sebebiyle ancak romanın bütünlüğü içinde ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, romandaki tez, yine sadece konuşmalar içindeki fikirlerle ortaya çıkmaz. Bunun yerine çeşitli karakterlerce direkt olarak ifade edilen fikirlerin ve romanın kurgusunu oluşturan olayların karşılıklı ilişkisi içinde belirir.

Bu durumu anlayabilmek için Arslanbenzer'in (2021) Kemal Tahir romanlarını Mihail M. Bahtin'e atıfla "çokseslilik" ve "diyalojizm" kavramları üzerinden okuması yol göstericidir. Buna göre, Kemal Tahir'in romanları üslup çoğulluğuna sahip olması, toplumdaki bütün kesimleri ve ideolojik çevreleri barındırması, birbirlerinden yalıtılmış karakterlere sahip olmaması, karşılaşma ve çatışmaları ortaya koyma kapasitesi, farklı yazı türlerinin romana sızması ve aynı zamanda romancının biyografisinin de (hapishane deneyimi vs.) bu tarz imkanları desteklemesi gibi sebeplerle pek çok romancının eserinin aksine diyalojik bir karakterdedir. Kemal Tahir'in diyalojizminin bu çerçevede toplumsal bütünlüğü kapsayacak şekilde yapılandırıldığı söylenebilir. Kemal Tahir'in diyalojizmini besleyen diğer bir unsur ise romanların uzun zaman dilimleri içinde, Kemal Tahir'in içinde bulunduğu entelektüel-sosyal ortamla diyalogu ile şekillenmesidir. Örneğin, 1960'lara kadar olan romanlarının büyük ölçüde hapishane yılları içinde taslaklarının olduğu, yeri geldiğinde yeni baştan yazıldıkları ve hatta yayımlandıktan sonra dahi sonraki baskılar için Kemal Tahir tarafından gözden geçirilerek değiştirildikleri görülmektedir. Romanın içinden geçtiği bütün bu süreçlerin romanın diyalojizmine de katkı yaptığını öngörmek mümkündür. 1960'larda ortaya çıkan romanlar için de benzer bir durum geçerli görünmektedir. Bu noktada çarpıcı bir örnek, İsmet Bozdağ'ın *Bozkırdaki Çekirdek*'in yazılış sürecinde şahit olduğu bir konuşmadır (Ergül Aslan, 2023, s. 76). Roman ilk olarak Aralık 1964'te tefrika edilmeye başlandığına göre bu tarih öncesinde Kemal Tahir, bir gün Bozdağ'ın bulunduğu büroya girerek "Aylardan beri ben 'Bozkırdaki Çekirdek, Bozkırdaki Çekirdek' diye boğaz patlatıyorum. Siz hiçbiriniz bana 'Bozkırın çekirdeği olsa, bozkır olarak kalır mıydı?' demiyorsunuz," diyecektir. Biz bu cümlelerin daha sonrasında birebir romana da dahil olduğunu görüyoruz. Fakat önemli olan husus, bu ifadelerin esasında romanın içindeki görüşlerden sadece birini oluşturmasıdır. Bu ifadeler romanda nihai bir hüküm olarak yer almamış, bir karakterin ağzından romanın diyalojizmine eklenmiştir. Daha sonra göstermeye çalışacağımız üzere, romanda temel bir tez varsa bu karakterlerden sadece birinin görüşlerinden değil, romanın bütünselliğinden çıkarılabilir. Fakat sürecin de diyalojizmi nasıl beslediğini görme açısından yukarıda verdiğimiz örnek çarpıcıdır.

Bu da bizi romanın diyalojik bir temelde oluşturulma biçiminden ziyade daha özel olarak romanın içindeki tezin nasıl sergilendiği sorusuna getiriyor. Romanın çoksesliliği, romancının tamamen geriye çekilip sadece karakterlerin çoğulluğuna imkan verdiği bir durum anlamında değildir. Romancının da aktif bir şekilde çoksesliliği yapılandırdığı ve giderek diyalektik bir hale büründürdüğünü görmek mümkündür. Bu noktada, daha önce belirtildiği üzere tezin diyalektik inşası, fikirlerin sıralı olarak dile getirilip nihai olarak bir neticeye varılması şeklinde değildir. Roman boyunca dile getirilen fikirler, farklı karakterler ve olaylarla karşılıklı ilişkisi içinde sürekli olarak yeniden işlenir, fakat romanın sonunda hikayenin bağlandığı yer itibari ile bir düğümün de atıldığına şahit olunur. Atılan bu düğümün, ancak romanın bütünü düşünüldüğünde anlamlı olarak görülebilecek bir bakış açısı sunduğu söylenebilir. Kemal Tahir romanlarının sonlarının çarpıcı etkisi biraz da bu kurgunun neticesi olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında söz konusu yapılandırmanın *Devlet Ana* ve *Bozkırdaki Çekirdek* romanları üzerinden nasıl şekillendirildiği gösterilmeye çalışılacaktır.

Bireyin İnşasının Beş Bileşeni: İçgüdü, Akıl, Çevre, Siyasi Eğitim ve Örgütlenme

Yöntem açısından değinmek istediğimiz ikinci husus ise, Kemal Tahir'in romanlarda bireyin toplumsal varlığına yaklaşımı ya da bireyin inşasını nasıl bir sürecin sonucu olarak gördüğüdür. Bu noktada içinde buldukları ortama göre etkileri azalan veya artan ve sürekli karşılıklı ilişki içinde olan beş bileşenden söz etmemiz gerekiyor: içgüdü, akıl, çevre, siyasi eğitim ve örgütlenme. İçgüdüyü bireyin iç-doğası olarak tanımlayabiliriz ve karşımıza büyük ölçüde şehvet olarak çıkar. Bu çerçevede romanlarda sıklıkla karşımıza çıkan cinsel arzu buna karşılık gelir. Fakat şehveti sadece cinsel arzu ile sınırlamamak gerekir. Cinsel arzunun ötesinde güç ile bağlantılı olarak bir ele geçirme ve iyi olma arzusunu da bunun yanına koymalıyız. Kısa yoldan ve hızlıca arzuyu tatmin etme ya da güce ulaşma dürtüsüdür. Bu çerçevede içgüdü'nün en önemli yönü olarak tartılmamış ve dizginlenmemiş olmasını gösterebiliriz. *Devlet Ana*'da şehvetin görünümünü Alişar Bey'in dönüşümü üzerinden gözlemek mümkündür. Alişar Bey, şüphesiz uygun şartların oluşması neticesinde de, Osman Bey ile olan hukukunu bozar. Bunun sebebi şüphesiz şehvet sebebiyle çevresindeki hesapçı karakterlerin karşısında pasif duruma gelmiş olmasıdır. Dolayısı ile şehvetin bireyi diğer insanlar karşısında pasifleştirici bir işlevinin de olduğunu belirtmek gerekir. Son olarak değinmemiz gereken husus ise, şehvetin toplumsal ilişkileri belirleyen temel unsur olmaması, fakat mevcut toplumsal koşullar içindeki bazı ilişki ve davranış biçimlerine aracılık etmesidir. Osman Bey ile Alişar Bey'in arasındaki hukukun bozulmasının temel sebebi 13. yüzyıl Anadolu'sundaki toplumsal örgütlenmenin çözülmesidir, şehvet hukukun bozulmasına ancak aracılık etmiştir.

Şehvetin denetlenmesi ve dizginlenmesini sağlayacak öncelikli unsur ise akıl ya da daha somut olarak muhakemedir. Akıl de şehvet gibi bireye ait olması yönüyle bir iç-güç olarak karşımıza çıkar ya da onu iç-denetleyici olarak da ifade edebiliriz. Fakat içgüdü'nün akıl yoluyla denetlenmesi kendiliğinden bir ahlak üretecek değildir. Akıl bu yönüyle sadece iyilerin değil kötülerin vasfı olarak da belirir. *Devlet Ana*'da daha çok şehvet ile öne çıkan Notüs Gladys'e eşlik eden Uranha'nın bu çerçevede aklın denetleyiciliğini kullandığı düşünülebilir, fakat bu daha çok hesapçı bir görünümdedir. Asıl niyetini ortağından dahi saklayan ama sabırla doğru anın gelmesini bekleyen çıkarıcılıktır karşımızda olan.

Üçüncü bileşen olan çevre ise iç-doğa olarak gördüğümüz içgüdü'nün karşısında dış-doğa olarak belirir. Kemal Tahir'de çevreden anladığımız büyük ölçüde coğrafyadır. Çevrenin birey üzerindeki etkisini direkt olarak pasifleştirici olarak düşünmek mümkün değildir. Çevre esas olarak bireyin bir cevap üretmek zorunda kaldığı bir duruma karşılık gelir. Onunla olan ilişkisinden yeni durum ortaya çıkarır. Bunun en büyük yansıması, bireyin çevreye gösterdiği etkin bir cevap olarak toplumsal örgütlenmedir. Fakat Kemal Tahir'in romanlarına baktığımızda, çevre büyük ölçüde toplumsal örgütlenmenin zayıfladığı anlardaki görüntüsü ile görünürlük kazanır. Zaten bir anlamda romanın yazılmasını sağlayan koşullar da bireylerin toplumsal çözülme ile karşı karşıya kalmasıdır.⁷ Toplumsal örgütlenmenin zayıflaması

⁷ Bu noktada Kemal Tahir'in romanın "cemiyetin umumi değişmeler yaşadığı", "tezatlar çok şiddetlendiği zaman" ortaya çıktığını söylemesi anlamlıdır (Baka, 2023, s. 58). "Beş romancı tartışıyor"da konunun bu noktaya Kemal Tahir'in romanlarında "olumlu tip" in olmamasına dönük eleştirilerden sonra geldiği de unutulmamalıdır. Diğer konukların *Köyün Kamburu*'ndaki frengili Parpar Ahmet'i konu ederek Kemal Tahir'in niçin sürekli bu şekilde kıyıda köşedeki karakterleri romanın merkezine taşıdığına dönük eleştirilerini Kemal Tahir romanın işlevinin drama

karşısında çevrenin birey üzerindeki etkisi gittikçe artmakta ve bu sefer onu pasifleştirmektedir. Bunun iki örneği *Devlet Ana* ve *Bozkırdaki Çekirdek*'te sırası ile bataklık ve bozkırın romanın ana unsurları olarak karşımıza çıkmasıdır. Bu iki romanda bataklık ve bozkır, bireyi pasifleştirerek davranışlarını belirler hale gelmiştir. Bunun bir sonraki sonucu ise şehvetin belirleyiciliğinin artması olacaktır.

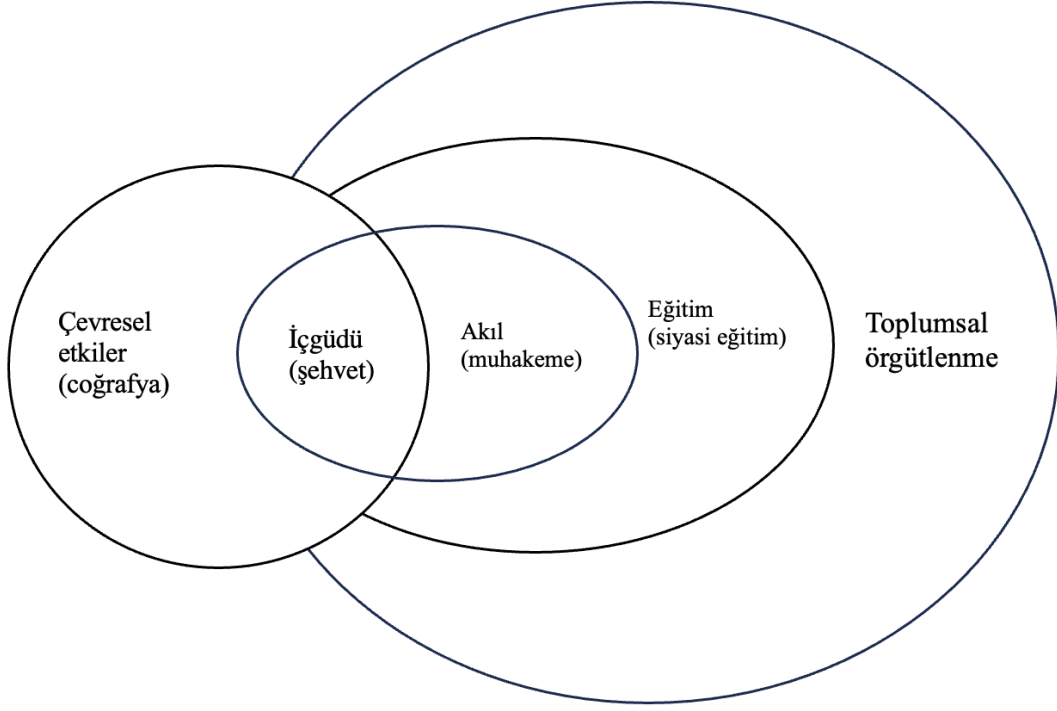
Bu noktada tekrar etmek gerekirse, Kemal Tahir romanlarında bireyin inşası üzerindeki dördüncü bileşen olan toplumsal örgütlenmenin ortadan kalkması, iç ve dış-doğa olarak adlandırdığımız çevrenin ve içgüdünün etkisinin bir anda yükselmesine yol açmaktadır. Romanlarda ahlak dışı davranışların yoğun olarak görülmesinin temel sebeplerinin başında bu durum gelir. Çevrenin etkisinin artması, çevrenin toplumsal örgütlenme öncesinde Thomas Hobbes'un çizdiği tabloya benzer şekilde bir "doğa durumu"⁸ işlevi görmesine yol açar. Şüphesiz bu doğa durumunda herkes mutlak kendi çıkarı peşinde koşup sonunda bir toplum sözleşmesi yapmak durumunda kalmayacaktır. Fakat kendi çıkarı peşinde koşanlar karşısında, çevreye akılcı ve toplumsal iyiyi (ahlak) esas alan bir cevap verenler öne çıkacaktır. Kemal Tahir'in romanları dış-denetleyici olarak görülebilecek toplumsal örgütlenmenin iyi işlediği bir dönemi konu etmezler. Toplumsal örgütlenme varlığı ile değil bir tartışma konusu olarak romanlarda görülür.

Burada son olarak vurgulamak istediğimiz bileşen ise (siyasi) eğitimidir. Daha önceden sözünü ettiğimiz unsurların tabii ilişkisi içinde bir toplumsal örgütlenmenin üretilmesi mümkün değildir esasında. Burada bireyin daha aktif bir şekilde rol alacağı bir hareket gerekir. Bireyin içgüdülerini denetleyerek çevresel etkilere akıl yoluyla cevap üreterek toplumsal örgütlenmeyi sağlamasını bekleyebiliriz, ama burada aklın da yönlendirilmesi bir mecburiyet olarak karşımıza çıkar. Bu yönlendirmeyi yapacak olan ise akıl ile örgütlenme (iç ve dış denetleyiciler) arasında aracı bir konumda olan eğitim, daha özelde ise siyasi eğitimidir. Burada siyasi eğitimi, toplumsal/kolektif iyinin peşinden gidilmesini sağlayacak bir rehber olarak en geniş anlamda kullanıyoruz. Siyasi eğitimin kaynağı töre de, din de, yeri geldiğinde modern eğitim de olabilir. Nitekim farklı romanlarda karşımıza çıkan yönlendirici karakterlerin (*Devlet Ana*'da Şeyh Edebalı ya da *Bozkırdaki Çekirdek*'te Eğitimci Murat ya da Nuri Çevik gibi) bu işlevi gördüklerini söyleyebiliriz. Tabii bu eğitimin de yine diyalektik etkileşim içinde gerçekleştiğini hatırlatmalıyız. Ne Osman Bey Şeyh Edebalı'nın ne de köylü bir çocuk olan Eşef, Eğitimci Murat ya da Nuri Çevik'in birebir yansımasıdır, fakat onlardan beslenerek çevresel etkilere kendi cevaplarını veren karakterlerdir.

Aşağıdaki tablo yukarıda belirttiğimiz beş bileşeni yansıtmaktadır:

düşmüş insanı ele almak olduğunu açıklayarak cevaplar. Kemal Tahir'in bu tespiti ile birlikte, diğer konukların eleştirilerinin, romanda toplumsal bozulma ya da eşitsizlikleri giderecek bir rehber karakter aramalarının neticesi olduğunu da belirtmek gerekir. Bu noktada Orhan Kemal'in "Olumlu tip vardır. Ve olumlu tip de doğrudan doğruya romancının kendisidir," tespiti (Baka, 2023, s. 62) ve bu tespitin de Kemal Tahir tarafından onaylanması önemlidir. Kemal Tahir romanlarına bakıldığında da yeri geldiğinde ahlak dışı davranışlar sergilese de (bu anlamda ahlaki olarak saflaşmamış) temel olarak olumlu bir yönelime sahip olan karakterler bulmak mümkündür (Eğitimci Murat, Gazeteci Murat, Yüzbaşı Cemil gibi). Bu karakterlerin niçin "olumlu" kalabildiklerini ise ayrıca tartışmak gerekmektedir.

⁸ "Tabiat içindeki durumlarında [...] insanlar savaş şartları içindedirler, 'Herkes herkese karşıdır'. [...] Kuvvet ve hile, savaşın iki esaslı erdemi bu atmosferde sürekli korku ve gerginlikten serpilir. Korku ve mücadele üç psikolojik sebepten beslenir: Yarışma, çekingenlik ve görkem. Böyle şartlar altında, sanayiye, tarıma, denizcilik ve ticarete yer yoktur; sanat ve edebiyat yoktur, toplum yoktur, medeni yaşayışın tatlı yanları yoktur ve hepsinden kötüsü 'şiddet sonucu ölmenin devamlı korkusu ve tehlikesi' vardır ve 'insanın hayatı yalnız, zavallı, çirkin, kaba ve kısadır'" (Ebenstein, 2001, s. 203).

Şekil 2. Kemal Tahir romanlarında bireyin inşası şeması.

1960'ların İlk Yarısında Kemal Tahir'in Konumuna Dair Birkaç Not

Kemal Tahir'in 1960'ların ilk yarısındaki durumunu ayrı bir başlık olarak sunmamızın sebebi, *Devlet Ana* ve *Bozkırdaki Çekirdek* romanlarına hazırlık sürecinde yazarın içinde bulunduğu entelektüel-toplumsal bağlamı anlamaktır. *Bozkırdaki Çekirdek* ilk olarak 13 Aralık 1964-02 Mayıs 1965 tarihleri arasında *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilir, ardından ise 1967 yılında Remzi Kitabevi tarafından basılır. Aynı yıl *Devlet Ana* ise Bilgi Yayınevi tarafından yayımlanacaktır (Avcı, 2023, s. 57).⁹ Halit Refiğ'in anlattığına göre (alıntılayan Berksoy, 2010, s. 34-35) 1966 yılının başlarında Acar Film'in Refiğ'den tarihi bir film talebi üzerine Kemal Tahir ile Osman Bey'in hikayesi üzerine çalışmaya başlarlar. Fakat sonradan filmin iptal edilmesi üzerine, Kemal Tahir hikayeyi roman olarak çalışmaya başlar ve tamamlar. Buna göre *Devlet Ana*, *Bozkırdaki Çekirdek*'ten sonra yazılmış görünmektedir. Bunu belirtmemizin sebebi, esasında 1960'ların ortasında Kemal Tahir'in sürekli olarak kendi görüşlerini yeniden değerlendirmesidir. Şüphesiz bu durum Kemal Tahir'e özgü bir durum değildir. 1960'ların entelektüel ortamı içinde, örneğin İdris Küçükömer de daha sonradan yazılarının yayımlandığı bir kitaba da başlık olacak şekilde *Cuntacılıktan Sivil Topluma* bir dönüşüm geçirmiştir. Kemal Tahir açısından dönüşümün önemli bir örneği, 1965 yılında yine Halit Refiğ ile ortak bir film çalışması olan *Haremde Dört Kadın*'a dair düşünceleridir. Kemal Tahir, tam da *Bozkırdaki Çekirdek*'in tefrikasının sürdüğü ya da bittiği bir dönemde çekilen bu filmde tasvir edilen Sadık Paşa karakteri üzerine büyük bir yanılgı yaşadığını daha sonradan itiraf edecektir (Avcı, 2024,

⁹ Kemal Tahir'in ilgili yayınevleri ile olan ilişkisine dair bkz. (Erken, 2024).

s. 281). Fakat bu ve buna benzer gözden geçirmelere rağmen¹⁰ iki romanın da aynı yıl içinde yayımlanması, benzer bir meseleyi dile getiren iki eser arasında bir örtüşme olup olmadığı sorusunu da beraberinde getirmektedir. Bu soru, 1968 yılının Mayıs ayında gerçekleştirilen “Türk Romanı” açık oturumunda, açık oturumu düzenleyen Mehmet Seyda tarafından da dile getirilir ki kendisi bu iki roman arasında bir uyuşma olmadığı görüşündedir. Kemal Tahir ise aksine paralellik olduğunu söyler (Coşkun, 2023, s. 64):

Evet, bugün özelliği olan, tarih içinde oluşmuş, bugünkü hayatımızda, bizzat kendi içimizde yaşayan bir tiptir Türk tipi dediğimiz varlık. Bence bu tipin dünyadaki diğer tipler içinde bir özelliği vardır. *Devlet Ana*'da devlet kuran insanlarla, dikkat edilirse, küçücük bir çeşme kurmak safhası gösterilen Enstitülerde çalışan çocuklar arasında büyük bir benzerlik vardır. Onun için iki kitap arasında bir çelişme söz konusu değildir, iki kitap bilakis, birbirini tamamlayan kitaplardır.

İki romanın öncesine dair işaret etmek istediğimiz iki husus vardır. Bunların ilki Kemal Tahir'in 1960 öncesi yayımladığı romanları ile zaten Türk bireyinin inşası meselesinin tartışmasını araladığıdır. Bunun en bariz yansımasını “Beş romancı tartışıyor” açık oturumu üzerinden izlemek mümkündür. Tartışmanın merkezinde “köy romanı” olgusu vardır. Tartışma içinde eleştiriler özellikle Kemal Tahir'e dönüktür, zira Kemal Tahir'in köyü tanımadan ve görmeden köy romanı yazdığı söylenmektedir. Diğer katılımcılar ise köyde yetişmiş, hatta bir kısmı köy enstitülerinde eğitim görmüştür. Kemal Tahir'in ise esasında köy-şehir romanı gibi bir ayrımı kabul etmediği görülmektedir, fakat köy henüz yeni şehirleşmenin yaşandığı bir dönemde ister şehir isterse köyde yaşasın bütün toplumun gerçekliği olarak durmaktadır. Bu çerçevede Kemal Tahir, “Köyü yazan romancılardan beklediğimiz bir şey bence, benim kanaatimce, Türk milletinin müşterek, yani birleşik ruhunu, davranışını keşfetmeye çalışmaktır,” demektedir (Baka, 2023, s. 117). Kemal Tahir'e göre bu vazife sosyologlar, tarihçiler ya da filozoflar başta olmak üzere Türkiye'deki sosyal bilimciler tarafından gerçekleştirilmiş değildir. Diğer taraftan ise söz konusu keşif çabasının asıl amacının Türk aydınının “Türk milletiyle konuşmak için müşterek dili bulmak” olduğunu görürüz zira hitap edilen kesim, aydınları ancak o zaman anlayacaktır (Baka, 2023, s. 118). Görüldüğü üzere Türk bireyinin cevheri meselesi Kemal Tahir'in romanlarının kurucu bir ögesi olarak karşımıza çıkar ve “köy romanı” meselesinin 1950'lerden itibaren ortaya çıkması da bunun tartışılması için uygun zemini sunmuştur. Üstüne bir de köy enstitülerinin işlevinin tartışılmaya açılması, Kemal Tahir'in bu kurucu meseleyi en uygun ortamda ele almasını sağlamıştır, zira köy enstitüleri üzerinden aydın-halk karşılaşması merkezinde Türk bireyinin cevheri meselesini romanlaştırabilecektir.

Bozkırdaki Çekirdek'in bu amaca antropolojik bir zemin sunduğu söylenebilir. Romanda bunun en açık göstergesi köy enstitüleri üzerine tez yazmak üzere “kolonyal şapkası” ile ekibe katılan ve köylüler ile olan mesafesi açık bir şekilde görülen Emine Güleç karakteridir. Esasında Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban*'ından itibaren Türk aydını ile köylüsü arasında bir antropolojik bakış ilişkisinin sürdüğünü söyleyebiliriz. Diğer tarafta bu antropolojik zeminin haricinde Kemal Tahir'in farklı bir kanaldan ve özelde *Devlet Ana*'da somutlaşacak bir tarihsel sosyolojik zemin inşasına da giriştiği görülebilir. Bu da Kemal Tahir'in dönemin diğer

¹⁰ Yukarıda, “Romanın İnşası” altbaşlığı altında, Kemal Tahir'in *Bozkırdaki Çekirdek*'in yazım sürecinde de benzer gözden geçirmeler yaptığını, arkadaşlarına “Bozkırın çekirdeği olur mu hiç?” diye sorduğunu belirtmiştik.

aydınlarında da izlenebilen Osmanlı toplum yapısına olan ilgisi ile örtüşür. Bu ilgi Selahattin Hilav'ın (2020, s. 98) şahitliğine başvuracak olursak 1960-61 yıllarında başlamıştır. Daha ete kemiğe bürünmesi ise Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) ilgisinin oluşması ile gerçekleşir. Türkçede ATÜT üzerine ilk önemli metni kaleme alan Sencer Divitçioğlu (Ekinci & Güldağ, 2013, s. 86) ATÜT konusunda Türk entelektüellerini harekete geçiren ismin Kemal Tahir olduğunu söylemektedir. Divitçioğlu'na göre ilk olarak Selahattin Hilav Mısırlı bir profesörün (Enver Abdülmalik [Anouar Abdel-Malek]) yazısında bu konuyu okumuş, bunu Kemal Tahir'e söylemiş, Kemal Tahir de konuyu sahiplenmiştir (Ekinci & Güldağ, 2013, s. 93).

Kemal Tahir'in ATÜT ilgisi aynı zamanda onun Osmanlılığa bakışındaki değişimle de örtüşmektedir. Gümüş (2020) Kemal Tahir'in notları üzerine çalışmasında, 1965 yılı civarında Kemal Tahir'in Doğu-Batı farklılığından Doğu-Batı çatışmasına doğru kaydığını belirtir. Buna göre önceden meseleleri Marksizmden kaynaklı bir şemacılıkla toplum-içi bir mesele olarak görüp Osmanlılığın tasfiye edilmesi ve böylece asıl gelişim şeması içine yerleşilmesi şeklinde ele alırken, sonrasında toplumlararası bir bakışla doğucu-özgüncü bir zeminde düşünmeye başlar. Buna göre Doğu'nun toplum yapısı Batı'dan farklı imkanlara sahiptir fakat Doğu-Batı çatışması içinde bu imkanların üstü örtülmektedir (Gümüş, 2020, s. 82-97). Şüphesiz Kemal Tahir'in Osmanlı toplum yapısını Marksist şemayı yeniden üretecek şekilde bir ATÜT çerçevesinin içine yerleştirmede, bu anlamda kendi özgünlüğüne vurgu yaptığını belirtmek gerekir.¹¹ Konunun bizi ilgilendiren tarafına dönersek, 1960'ların başından *Devlet Ana*'nın basılacağı 1967'ye kadar Kemal Tahir'in Anadolu Türk bireyinin karakterini belirginleştirmek adına sistematik bir çalışma yaptığını ve bunun antropolojik bakışın tarihsel sosyolojik bir zeminle genişletilmesi suretiyle bir verime kavuşturulduğunu tekrar belirtebiliriz. Bu verimler *Bozkırdaki Çekirdek* ve *Devlet Ana* romanlarında somut bir hale bürünecektir.

Kemal Tahir Romanlarında Bireyin İnşası

Kemal Tahir Türk bireyi dediğinde ırki anlamda ya da Hunlar ya da Göktürkler döneminde Asya'da şekillenmiş bir bireyden söz etmediğini belirtir, temelde "Türkleşmiş Anadolu insanı"nı, "Anadolu Osmanlısı"nı kastetmektedir (Coşkun, 2023, s. 64). Bu noktadan hareketle romanlara bakılırsa Kemal Tahir'in somut anlamda üzerinde yaşanan coğrafya ile etkileşimi içinde şekillenen, içinde bulunduğu şartlara bir karşılık üretme yoluyla inşa olunan Türk'ten söz ettiğine işaret edebiliriz. Coğrafya ve tarih bu anlamda bireyin inşasının kaçınılmaz temeli olarak karşımıza çıkar. Şimdi bunu aklımızda tutarak, *Devlet Ana* ve *Bozkırdaki Çekirdek*'te bireyin nasıl ortaya çıktığına daha yakından bakabiliriz.

***Devlet Ana*'da siyasi şahsiyetin inşası: Kılıç mı kalem mi?**

Devlet Ana 1290 yılında, Moğol işgalinin Anadolu'daki düzeni bozup geri çekildiği bir dönemde geçer. Söz konusu düzenin bozulmasının en büyük etkisi, roman boyunca toprakların bataklığa dönmesi ile verilmiştir. Zira düzen bozuldukça bakımsızlıktan sular kudurmuş ve topraklar bataklığa dönmüştür (Kemal Tahir, 2012, s. 17, 174). Bunun neticesi verimsizlik ve yoksulluktur. Bu noktada bataklığın romanda temel belirleyici unsur olarak karşımıza çıktığını

¹¹ Örneğin, Sencer Divitçioğlu'nun ATÜT üzerine ilk çalışması Kemal Tahir tarafından olumlu bulunmuşsa da, daha sonradan konuyu Osmanlı'ya doğru genişlettiğinde biraz hayal kırıklığı yaşamış ve Divitçioğlu'na "Sencer, bu kitapta kerim devlet nerede?" diye sormuştur. Divitçioğlu, bu konuşmadan sonra aralarının açıldığını belirtir (Ekinci & Güldağ, 2013, s. 98)

görürüz. Devletin (toplumsal örgütlenme) etkinliği ortadan kalkınca, çevresel unsurlar insanların yaşayışı üzerinde hakim duruma gelmiştir. Bataklığın belirleyiciliği, yoksulluk karşısında bir çıkış yolunun olmaması, aynı zamanda gittikçe toplumsal çıkar yerine bireysel çıkarın, bu anlamda bizim içgüdü/şehvet olarak belirlediğimiz unsurun da öne çıkmasını beraberinde getirmiştir. *Devlet Ana* bu çıkışsızlıktan nasıl çıkılabileceğinin romanıdır.

Devlet Ana'da temel çatışma kılıç ile kalem arasındadır, zira kılıç ve kalem yaşanan çıkmazın çözümü için iki araç olarak karşımıza çıkar. Şüphesiz Frenk düzeninin tesis edilmeye çalışılması sebebiyle Anadolu topraklarının nasıl bir düzeni kabul edip etmediği de roman içinde önemli bir vurgudur, fakat bize kalırsa kılıç ile kalem çatışmasının taşıdığı önem karşısında (zira bu çatışma bir çözümün araştırılmasını içerir) Frenk düzeni-Anadolu/Osmanlı düzeni çatışması ikincil önemdedir. Anadolu'da Selçuklu düzeni içinde belirlediği şekliyle bir uç bölgesi ile karşı karşıyayız. Uç bölgesinde düzen, himaye ve talan ilişkisi içinde gelişmektedir: Uçta talan töresinedir, köylü talanı bekçiliğe sayar, hatta yeri geldiğinde beyin yoksula üste verdiği de olur (s. 21, 26). Fakat düzen bozulduğundan beri, Anadolu topraklarında, Notüs Gladyüs karakteri üzerinden örneklendiği şekliyle Frenk düzenini hayata geçirerek köylüyü köleleştirmek ve feodal düzeni oturtmak isteyenler de söz konusudur. Bu şartlar altında Ertuğrul Bey (kılıç) ve Şeyh Edebalı (kalem) ortaklığı uzun süredir barış siyaseti yönünde irade göstermişler, fakat bu siyaset uç bölgesinde yoksulluğu daha da pekiştirmiştir. Bu sebeple roman boyunca sürekli olarak barıştan şikayet edildiğine şahit oluruz: Barışın tadı kaçmıştır, barış uzarsa uca savaşçı gelmez (s. 91), Söğüt'ün yoksulluğu barış yoksulluğudur (s. 127), uçlarda barışın uzaması iyilik getirmez (s. 136).

Anadolu'daki çöküntü döneminin bu zirve anında, kılıç ve kalem ortaklığının inşa ettiği bu barış siyaseti, yaşanan yoksulluk ve uç bölgesinin akıncı tabiatının bastırılmaya tepkisi neticesinde artık sorgulanır hale gelmiştir. Bu sorgulamanın sadece belirli kişiler özelinde değil, Osman Bey'e yakın ya da uzak birçok kişi tarafından dile getirildiği görülmektedir. Fakat şüphesiz romanın kurgusu içinde kılıçtan yana tavır koyma noktasında Dündar Bey ve çevresinin daha baskın olduğu görülebilir. Burada kırılmayı pekiştiren asıl unsur Demircan'ın öldürülmesi temelinde Notüs Gladyüs tarafından, suikastın Karacahisar tekfurunun üzerine yıkılması gayretidir. Bu oyun neticesinde bir çatışma ortamı inşa edilecek, barış ortadan kaldırılacak ve kurulan ittifaklar ile Frenk düzeni yerleştirilmeye çalışılacaktır. Romanda Ertuğrul Bey'in ölümü ile birlikte ise artık temel çatışmanın yeni bir aşamaya taşındığı görülür. Zira yeni bey olarak Osman Bey aynı zamanda yeni bir siyasetin kapısını da aralayacaktır.

Buna göre kılıç ve kalem çatışması çerçevesinde karşımızdaki manzarayı şöyle tarif edelim: Bir yanda kılıç ve kalem ortaklığının barış siyaseti (tez), karşısında ise barış siyasetinin yürümediğine işaret ederek akıncı karakteri öne çıkarmak isteyen Dündar Bey (antitez) bulunmaktadır. Osman Bey ise ne babasından ve müstakbel kayınbabasından miras aldığı barış siyasetini aynen devam ettirmek ne de pervasızca kendisi aleyhine kurulan oyuna yenik düşerek kılıcı eline almak niyetindedir. Osman Bey artık bu ikisinin üzerinde kurucu (devlet kurucu) bir vafsa sahip olarak karşımıza çıkar (sentez).

Bu noktada Osman Bey'in nasıl devlet kurucu bir şahsiyette inşa olduğuna bakmakta yarar vardır. Devlet kurucu vasıf, *Devlet Ana* içinde bir yerde Osman Bey tarafından dile getirilmekle beraber, Kemal Tahir'in başka romanlarında ve notlarında da üzerinde durulan

merkezî bir husustur.¹² *Devlet Ana*'da Şeyh Edebali ile yaptığı çokça alıntılanan meşhur konuşmasında Osman Bey, Anadolu toprağının ne Moğol ne de Frenk düzenini kabul ettiğini, hatta daha geride Yunan ve Roma düzenlerinin de burada tutunamadığını belirtir. Zira Anadolu'nun yapısı, onun ancak verimli topraklara sahip olana yaramasını sağlamaktadır. Dolayısı ile Anadolu toprağı buranın insanını devlet kuruculuğa zorlar: "Tükenmez insan kaynağıdır, insanın zanaatı da görüldüğü gibi köylülük değildir, devlet kuruculuğudur" (s. 175). Osman Bey'in gözünü Anadolu Selçuklu tahtının bulunduğu Konya'dan ziyade verimli Marmara kıyılarına dikmesinin sebebi işte "suyun akarı" dediği bu durumdur (s. 176). Peki Osman Bey, bu siyasi şahsiyeti nasıl oluşturmuştur? Bunu, daha önceden bireyin inşasına dair çizdiğimiz tabloyu kullanarak açıklayabiliriz:

(1) Osman Bey öncelikle Ertuğrul Bey ile Şeyh Edebali'nin rahle-i tedrisinden geçmiş bir isimdir, siyaset ve ahlakı öğrenmiştir. Siyaset durumu tayin etme, ahlak halkı gözetme olarak belirir. Bizim işaret ettiğimiz haliyle *siyasi eğitime* karşılık gelirler.

(2) Osman Bey içinde bulunduğu şartları yani *çevresel etkileri* gözler ve sahip olduğu siyasi eğitim ile onu tartar. (Çevresel etkiler tarafından belirlenir ve ona cevap üretir.) Romanda çevresel etkiler bataklık ile temsil olunmaktadır. Bozulan düzen ve buna paralel olarak yapılan hesaplar bataklığa yol açmış ve bataklık tarafından ortaya çıkarılmıştır. (Romanda Osman Bey aleyhine oyun kuran Notüs Gladys'ün bataklıkta ölmesi de boşuna gözükmemektedir.) Osman Bey, Ertuğrul Bey ve Şeyh Edebali'nin gölgesinde yıllarca bataklığı sabırla gözledikten sonra, aldığı siyasi eğitim ile yetinmemiş ve doğru zamanda onu yeni şartlara cevap üretmek üzere kullanmıştır (sentez): "Yıllarca güçsüzlük, yoksulluk içinde beklediği fırsatın gelmesi yüzünü birden değiştirmiş, bakışlarına ürkütücü bir kesinlik vermişti" (s. 471).¹³

(3) Çevresel etkilere cevap vermenin bir yolu *içgüdü (şehvet)* diğeri ise *akıldan (muhakeme)* geçer. Dündar Bey ve çevresi, güç arzusu ile dolu olarak, bir anlamda şehvet ile hareket ederek çevresel etkilerin üstesinden gelmek ister. Osman Bey ise muhakemesi ile karşısındaki şehveti dizginler. Fakat içgüdünün sadece kötü niyetin bir yansıması olduğunu ya da bir kötülük yarattığını düşünmemeliyiz. Örneğin, ablası öldürülen Mavro'nun hızlı bir şekilde intikam alma arzusu da şehvetin bir yansımasıdır, fakat onun iyi niyetten kaynaklanması muhakemenin üstünü örttüğü gerçeğini değiştirmez. Osman Bey'in silah eğitmeni Kaplan Çavuş uyarmaktadır: "Aradığınız öcü siz bataklıkta bulamazsınız. Bunun yolu bey katından geçer" (s. 197).

(4) Bütün bu aşamaların vardığı yer ise *toplumsal örgütlenmedir*. Romanda, Osman Bey'in yine Şeyh Edebali ile olan konuşmasında himaye merkezli bir devlet inşası fikri, kafasındaki toplumsal örgütlenme biçimini bize sunmaktadır: "Batıya yöneleceğiz! Talan etmeyeceğiz! Din yaymaya çabalamayacağız. Tersine herkesin inancına saygı göstereceğiz!"

¹² Örneğin, *Kurt Kanunu*'nda Kara Kemal, Cumhuriyetin ilk yıllarında memleketin savaş sonrası iyice güçsüz düşmesi sebebiyle dış destek arayışından bahisle, dış destekten ziyade asıl gücü halkta aramanın gerekliliğine işaret eder. Bu güç de halkın devlet kurucu karakterindedir: "Bir acele sezinledim. Anadolu halklarının, devlet kurucu, yaşatıcı özelliklerini, zanaatlarının bu olduğunu bir türlü anlatamadım. Dış yardımdan çok buna güvenmek, buna dayanmanın yollarını arayıp bulmak gerekir" (Kemal Tahir, 2016, s. 235). Kara Kemal'in halkçı bir siyasetin temellerine işaret ettiği görülmektedir. Burada "devlet kuruculuk" vasfından ziyade bireyin inşası meselesine odaklandığımızdan farklı kitaplardaki bu vurgular üzerinde ayrıca durmuyoruz.

¹³ Bu noktada Osman Bey'in, neredeyse Machiavelli'nin ortaya koyduğu sınırlar içinde talih/kader (fortuna) karşısında erdemini/ferasetini (virtü) konuşuran bir hükümdar gibi davrandığını da not etmek gerekir, zira "virtüya sahip bir hükmeden fortunadan payını daha çok alacaktır." (Kardeş, 2017, s. 344). Bizim gördüğümüz bu paralelliği ayrıntılarda değerlendirdiğimizde pek çok açık çıkabilir, fakat Kemal Tahir'in romanının, özellikle de romanda özel bir vurgu olduğunu düşünürsek, siyasetnameler ve siyasi düşünceler tarihi açısından okunması yararlı olabilir. Nitekim burada siyasi şahsiyetin oluşumu üzerinde durmamız bu meseleyi aralama amacı da taşımaktadır.

İnsanlar arasında din, soy, varlık bakımından hiçbir üstünlük tanımayacağız!” (s. 178). Osman Bey’in siyasi aklının doktriner olmadığı, pratik bir şekilde çalıştığı ve içinde bulunulan çevreye (coğrafyaya) cevap ürettiği açıktır.

Bu şekilde Osman Bey’in siyasi şahsiyetinin nasıl oluştuğunu ortaya koyabildik. Siyasi şahsiyetin oluşumu noktasında Osman Bey’i merkeze alsak da, kitabın sunduğu kılıç-kalem çatışması dikkate alındığında asıl kahraman ise Devlet Ana’nın oğlu Kerim’dir. Kerim, küçük yaştan itibaren mollalığa merak salmış, annesinin karşı çıkmasına rağmen Ertuğrul Bey’in “bize molla da gerek” demesiyle bu yola girmiştir. Fakat abisinin öldürülmesi sonrasında kader onu savaşçılığa döndürür. Fakat aynı kader, romanın sonunda onun önüne Kamagan Derviş’in sandığındaki kitapları da (*Kelile ve Dimne, Kabusname, Siyasetname, Felekname* vd.) çıkaracaktır. Artık abisinin intikamı alınıp sular durulunca, Kerim kılıcını duvara asıp yeniden mollalığa döner. Fakat artık kılıç yolundan geçmiş bir molladır. Mollalığı küçümseyen Aslıhan ve annesine “Edebalı Şeyh’imiz mi yiğit, Dünder Alp mi?” diye sorar, bu yetmeyince kırbaç tehdidi ile paylar: Keskinleşen kalem kılıcı yumuşatır (s. 615-616). Aslında Kerim’in yolu, devlet kurucu siyasi şahsiyetin yolu ile aynıdır: Kolayca şehvete kapılabilecek kılıç karşısında muhakemeyi öne çıkaran kalemi tercih eder. Fakat bunu yaparken çevresel etkilerle yüzleşmek durumunda kalmış ve kılıcın tecrübesini edinmiş bir kalem sahibi olmuştur. En sonunda okuduğu kitaplar ise devlet kurucu etkiyi temsili olarak bize göstermektedir.

Bozkırdaki Çekirdek’te Türk bireyi tartışması: “Çekirdeği olsa, bozkır kalır mıydı bozkır?”

Bu şekilde *Devlet Ana* özelinde bireyin siyasi bir şahsiyet olarak inşasına baktık. Daha önce de belirttiğimiz üzere bu romanın bireye tarihsel sosyolojik bir zeminde yaklaştığını düşünebiliriz. *Bozkırdaki Çekirdek*’teki Türk bireyi tartışmasına baktığımızda ise, yine Kemal Tahir’e dair sunduğumuz yöntem unsurlarından vazgeçmeden, daha antropolojik bir zemin ile karşılaşırız. Bu bakış zaten romanın başlarından itibaren kendisini göstermektedir. Enstitü Müdürü Halim Akın’ın Anadolu köylüsünün her şeyi cinselliğe bağlamasını soyun tükenmesi korkusu ile ilişkilendirmesi bunun bir örneğini teşkil eder (Kemal Tahir, 2009, s. 96).

Romanı incelemeye yine ana kahraman olan coğrafyayla, bozkırla, başlamak doğru olacaktır. Zaten kitabın adı da bu merkeziyete işaret eder. Kitap boyunca Anadolu topraklarının verimsizliği üzerinde farklı vesilelerle durulmaktadır. Bu kimi zaman bir gözlem, kimi zaman köylünün enstitücülerini kaçırma gayreti olarak karşımıza çıkar. Örneğin, Topal Muhtar’a göre enstitünün yapılacağı “Dumanlı Boğaz bir amansız balkandır. Keşiş düzüne geldin mi, bildiğin kıraç... Çorak ki büsbütün” (s. 105). Bu sözler bir taktiğin uzantısıdır ama aynı zamanda gerçeğe de işaret eder. Nitekim kurulacak enstitünün müdürü olarak atanan Halim Akın’a göre bozkır yüzünden bin yıldır köylü et yememiştir, hayvanlar toprak yemektir. “Gizli açlık vardır bizde... Daha doğrusu yalancı tokluk...” (s. 149-150). Bataklık, çoraklık coğrafyanın temel özelliğini oluşturur.

Yine bir “doğa durumu” ile karşı karşıyayız. Bunu en açık bir şekilde ekibin sosyologu Emine Güleç’in sel baskını sonrası içine düştüğü dehşette görebiliriz: “Evet, doğa denilen hayvan hiç acımıyordu insana... Kıyıcıydı, kördü. ‘Hayvan bile değil. [...] Enikonu düşman bu.’ [...] İnsanoglunun insan olma çizgisini aşalı beri duyduğu, yüz binlerce yıldır unuta

hatırlaya taşıdığı en müthiş korkuyu, doğa karşısında araçsız kalma korkusunun dehşetini ancak şimdi anlıyordu” (s. 323). Emine Güleç'in burada “insan olma çizgisine” vurgusu anlamlıdır, zira insan ancak doğaya bir cevap üreterek o çizgiyi yakalayabilmektedir.

Romanda vurgulandığı haliyle Anadolu'da bin yıldır köylü bozkırla yaşamaktadır, yani yeni bir durum değildir, fakat romanın 1943 yılında, Cumhuriyetin ilanından 20 yıl sonra yaşandığını da belirtmek gerekir. Kemal Tahir'in romanlarının büyük ölçüde çözülme dönemini esas aldığı düşünülürse, *Bozkırdaki Çekirdek* İmparatorluğun zayıflaması ve yıkılması ile savaşlar sonucu gerçekleşen çözülmenin hemen devamında geçmektedir. Devletin köylü meselesini ele alarak geliştirdiği yeni bir siyasanın tartışıldığı bir romandır. Kısaca *çevresel etkiler* dediğimiz bileşene bir cevap üretilmeye çalışılmaktadır, roman ise bu siyasanın geçerliliğini bireye inmek suretiyle tartışmaya açmaktadır.

Bu noktada yüzümüzü roman içindeki tartışmanın kurulumuna çevirebiliriz. Romanda tartışmanın iki ana tarafı enstitüye müdür olarak atanan Halim Akın (tez) ile enstitüleri teftiş eden Şefik Ertem'dir (antitez). Öncelikli olarak Halim Akın'a bakarsak, onun da görüşlerinin bir dönüşüm süreci içinde oluştuğunu görürüz. Buna göre Cumhuriyetin henüz ilanı sonrasında (1924) 22 yaşında olan Akın, milletin makus kaderi karşısında kurtuluş neferi bir aydın rolü oynamak üzere öğretmenliğe atılır. Fakat 1920'li yıllar içinde bu ülkücü tavır hızlıca hayal kırıklığına evrilir ve Akın bu hayal kırıklığının açıklamasını Aristo'da bulur. Onun yorumuyla Aristo coğrafyanın toplumun kaderi olduğunu ve açıkça Anadolu toprağının köle yetiştirdiğini söylemektedir, zira kölesiz bir toplum yaşayamaz (s. 153). Bu duygularla ülkücülüğünden uzaklaşırken, 1938 senesinde Kastamonu Eğitim Kursu'na atanması ve sonrasında köy enstitüleri imdadına yetişir. Böylece ülkücülüğü tazelenir, zira yeni bir siyasa ile köy köyde yenilenecektir. Akın, artık köylüyü Aristo'dan mülhem köle olarak görmez, onun hür karakterini keşfetmiştir, fakat bu pasif bir hürliktür, “çile çekme gücü” ve “azla yetinebilme kabiliyeti”nden kaynaklanır (s. 162). Bu düşüncelerin ardında Cumhuriyetin ülküsünün bir yük olarak köylünün omzuna yıkılacağına dair bir işaret vardır.

Halim Akın, aydın-köylü ilişkisini idealize etmektedir, Cumhuriyetin altında köy enstitüleri ile olgun bir rol dağılımının gerçekleştirildiği kanaatindedir. Akın'ın ülkücülüğü ve buna dayanan iyimserliği karşısında müfettiş Şefik Ertem ise karamsar gerçekçiliği temsil eder. Ona göre aydın-köylü arasında tepeden inme bir ilişki kurulmuştur. Aydın, köylünün talep etmediği, bu sebeple de neticesinin alınmasının imkansız olduğu bir eğitimi köye götürmüştür (s. 162). Üstelik bu eğitim, köyü köyde tutarak, şehir ile bağını kopararak gerçekleştirilmektedir. Köyü köyde tutma ise, ardında yatan bozulmamış saf hayat romantizmine yaslanmaktadır. Köy hiç değiştirilmek istenmemekte, fakat köylü sanki yaşadıkları ilkel hayattan bir anda uygarlığa geçecekmiş gibi pohpohlanmaktadır. Şefik Ertem, köye dair bu idealizasyonun altının nasıl boş olduğunu ise Emine Güleç tarafından dile getirilen fakat Halim Akın'ın formüle ettiği bir ifadeyi eleştirerek gösterir. Emine Güleç'in, “Biz bozkırdaki çekirdeğin ham cevherini arıyoruz!” demesi üzerine “Çekirdeği olsa, bozkır kalır mıydı hiç bozkır?” diye karşılık verecektir (s. 171).

Ertem, romanın sonunda teftiş için geldiği ziyarette ise düşüncelerini tadil eder. Bu sefer bozkırda bir çekirdek olduğunu kabul eder, fakat bozkırdaki çekirdeğin yaşama kanunu başkadır: “Bütün sağlam çekirdeklerin şaşmaz kanunu: YEŞERMEKTİR. Çürükse yeşermez,

yeşermese çürür. Bozkırdaki bizim çekirdeğin sağlamlığı, YEŞERMEMEYE doğru işlesin? [...] Yeşermedikçe sağlam bir çekirdek.” (s. 399). Ertem’e göre bin yıldır her yeşerme çabası kıyıcılıkla karşılık bulan Anadolu insanı, yaşamının yolunu kendini göstermemede bulmuştur, bu da onu pasifleştirmiştir. Bu Doğu’ya da Batı’ya da Arap’a da Acem’e de uymayan bir özelliktir. Ertem’in düşünceleri temelde aydın-köylü ikiliğindeki mesafeyi esas alır, köylünün kendini koruma dürtüsüyle hareket ederek herhangi bir talepte bulunmazken aydının köye altı boş bir idealizasyonla yaklaştığı savını içerir.

Akın’ın ülkücü iyimsirliği (tez) ve Ertem’in karamsar gerçekçiliği (antitez) arasındaki düşünce farklılığının sentezini ise enstitüdeki köylü çocuklarda ve daha özelden Esef’de buluruz. Roman boyunca Esef’in hem enstitülere inanan hem de pratik çözümler üreten bir yapıda olduğunu görürüz. Bunu en net Eğitimci Murat’ın köylülerin oyununa gelmesini takip eden olaylarda ve Emine Güleç’in Kara Derviş tarafından kaçırılmasında görebiliriz. Yani sentezi, Halim Akın’ın ve Şefik Ertem’in fikirlerinin konuşmalarda dile getirilmesinin aksine pratikte buluruz. Emine Güleç’in kaçırıldığı haberi geldiğinde, Enstitü Müdürü Halim Akın bir yandan “durup iyice düşünelim” derken diğer taraftan da bu olayın enstitü için ne kadar kötü bir görüntü verdiğine üzülür. Yani ülkücü Halim Akın, pratik bir durum karşısında harekete geçememekte, diğer taraftan ise kurumun itibarını insanın önüne koymaktadır. Nuri öğretmen Emine öğretmeni hemen kurtarma taraftarıdır, fakat Halim Akın onu da sözleriyle yatıştırmaya çalışmaktadır. Fakat bu durumda bütün tereddütleri ortadan kaldıran, Esef’in sözleridir: “Beklemek olmaz öğretmenim! Nah sana tüfek...” (s. 436). Bu sözler üzerine Nuri “silaha bir an şaşırarak” bakar ama sonra hemen yola çıkarlar.

Esef ne Halim Akın’ın pratikten kopuk saf ülküsüne karşılık gelir ne de Şefik Ertem’in pasif çekirdeğine. Hem köy enstitülerinin sunmayı vaat ettiği eğitime taliptir hem de köyde elde ettiği pratikliği sergiler. Bir anlamda bozkırdaki aktif çekirdek olarak karşımıza çıkar: talep eden ve harekete geçen. Bu çerçevede Esef’in bir birey olarak inşasını şu şekilde ortaya koyabiliriz:

(1) Esef, bozkırla (*çevresel etkiler*) karşılıklı ilişki içinde şekillenmiş bir köylüdür. Bozkır köylü bireyin karakterini şekillendiren temel faktör olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda roman boyunca bozkır ile birey arasında kurulan çile çekme, azla yetinme gibi özelliklere dayalı ilişki onun için de geçerlidir. Bozkırla kurulan ilişkide, köylünün Şefik Ertem tarafından dile getirilen durumunu yine de dikkate almak zorundayız: köylü bozkırın içinde bir yandan kendisine zar zor bir hayat kurarken diğer taraftan dışarıdan gelenler karşısında (roman özelinde enstitücüler) kendini her zaman korumaya almaktadır. Bozkırı geliştirme gibi bir gayretin içinde olmamakla beraber kendi alanına da dışarıdan kimsenin girmesini istememektedir. Fakat bu durum aynı zamanda sürekli olarak başkalarının aleyhine kendi çıkarını savunmaya odaklanmış bir karakter de üretmiştir. Bir anlamda bozkır, kendini koruma *içgüdü*sünü (bu aynı zamanda *şehvet* olarak da görünür) harekete geçirmektedir.

(2) Esef, *muhakemesini* kullanan aktif bir karakter sergiler. Başta yanında çalıştığı Cinci Nezir olmak üzere etrafındaki insanlar çıkarıcı bir karakter sergilese de, o eğitimci Murat ya da okul üzerinden aldığı *eğitim* ile içinde bulunduğu topluluğun çıkarını gözetken bir yapıdadır. Bu anlamda Esef köy enstitülerinin ona sunmak istediği eğitime de taliptir fakat romanın kurgusunda görüldüğü üzere, kendini onunla sınırlamaz. Aldığı eğitimi pratik çözüm bulma

kabiliyeti ile birleştirir. Bunun neticesi etrafını *örgütlenme* olarak karşımıza çıkar. Romanda köy enstitüsü girişimi başarısızlığa uğramış görünmektedir, fakat geriye kalan Esef'in etrafındaki insanları toplumsal iyi yönünde harekete geçirme gücü olmuştur. Bu anlamda roman boyunca iyimser idealizasyon ile karamsar gerçeklik arasında çıkmazları tartışılan “bozkırdaki çekirdeğin” imkanı Esef üzerinden gösterilmiş olur.

Sonuç

Kemal Tahir'in romanları özellikle 1960'ların entelektüel-sosyal ortamı içinde tartışılan toplumsal meseleleri ele almak için önemli bir kaynak olarak kullanılmaya devam etmektedir. Fakat burada Kemal Tahir'e söz konusu meseleler açısından yaklaşırken bir ayrım noktasında yer aldığımızın da altını çizmemiz gerekir: Kemal Tahir'i birtakım toplumsal meseleleri romanlaştırmış bir düşünür olarak mı yoksa romancılığı ile yeri geldiğinde sosyal bilimcilerin aralayamadığı kapıları aralayan bir edebiyatçı olarak mı ele alacağız? Özellikle ilkinden yana tavrı koymak, Kemal Tahir üzerine çalışanları, yazarın “Notlar”ını daha fazla merkeze alan ya da romanlarda ele alınan olay ve meseleleri Kemal Tahir'in nasıl farklı bir şekilde dile getirdiğini araştıran bir noktaya itmektedir. Oysa bu durum belli ölçüde Kemal Tahir'in özelde dönemi genelde ise Türk entelektüelleri içindeki yerini tam olarak belirlemeyi engellemektedir. Bizim önerimiz Kemal Tahir'e öncelikli olarak bir romancı olarak yaklaşmak ve bu özelliğinin sağladığı imkanları kullanmaktır. Zira roman ve edebiyat bu çerçevede sosyal bilimin ve düşüncenin bazen öncesinde bazen sonrasında onun boşlukta bıraktığı hususlara da ışık tutabilme kapasitesini taşımaktadır. Bu durumu Kemal Tahir de şu şekilde ifade etmektedir: “Edebiyatçı, bilimin vardığı yerden sonrasını zorlamak zorundadır. Bunun için de onun kanunlarını, onun geleceğini, onun nereye doğru gelişebileceğini aşağı yukarı kestirmek zorundadır. Yoksa, bilimsel olarak belirlenmiş bir şeyi uzun sayfalarla ispatlamak durumuna düşer ki, bu da edebiyatçının ne vazifesidir, ne amacı” (Coşkun, 2023, s. 50) .

Bu çalışma, Kemal Tahir'in Anadolu Türk bireyi olarak nitelediği karakterin inşasının tartışılmasının Kemal Tahir'in romanlarının bir edebiyatçı olarak bize açtığı önemli bir kapı olduğuna işaret etmeyi amaçlamıştır.¹⁴ Zira yazar roman içinde sadece bir fikir ortaya koymayı hedeflememiş, onun pratik karşılıklarını olay kurgusu içinde diyalojik ve diyalektik bir şekilde inceleyerek, meseleyi kendi fikirleri değil roman karakterlerinin kendi aralarında ve çevre ile kurduğu ilişkinin bir neticesi olarak keşfetmeye çalışmıştır. Bu çerçevede içinde Kemal Tahir romanlarına bakıldığında, yazarın bireyin inşası için söz konusu karşılıklı ilişkiler içinde belirli bir yönetime ulaşabildiğini söylemek gerekir. Bu inşada çevrenin etkisi ve içgüdü temel bir belirleyici etkiye sahip olmakla beraber, muhakeme gücü ve eğitimin (siyasi eğitimin) bunları denetlemesi ve bunların getirdiği sorunlara çözüm bulma çabası sayesinde, içinde yaşanan topluluğun kolektif çıkarımı gözeten bir toplumsal örgütlenme biçiminin de önü açılmaktadır.

Bu çalışma çerçevesinde önce *Devlet Ana*'da devlet kuran siyasi şahsiyetin oluşumu, sonrasında ise *Bozkırdaki Çekirdek*'teki Türk bireyi tartışmasına bakılmış, Kemal Tahir'in

¹⁴ “Türk bireyi” başlığı söz konusu olduğunda hatırlanması gereken önemli bir eser Doğan Ergun'un *Türk Bireyi Kuramına Giriş*'idir. Ergun, Türkiye coğrafyasında yaşayan bireyin kimliğini anlamak ve kitabın altbaşlığında da işaret edildiği üzere Türk kültürünün imkanlarına bakmak üzere hareket ettiğini belirtirken, kitabın son kısmında edebiyata da özel bir önem vermiş ve sosyal bilimcilerin bilincinin ancak edebiyat içinde gelişebileceğini belirtmiştir (Ergun, 1991, s. 145). Ergun metin içinde ayıca Kemal Tahir'e de önemli bir yer ayırmakla birlikte, Kemal Tahir üzerine olan değerlendirmelerin büyük ölçüde “Notlar”dan hareketle yapıldığı ve bu anlamda romanlara değinilmediği görülmektedir. Dolayısı ile, en azından Kemal Tahir temelinde, bunu bir eksiklik olarak değerlendirmek gerekmektedir.

bireyin oluşumuna dair yönteminin bu iki eserde de paralel şekilde işlerlik kazandığı gözlenmiştir. Dolayısı ile farklı dönemleri ve vakaları ele alan iki romanın büyük ölçüde örtüşen bir karaktere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu anlamda yukarıda Kemal Tahir'den alıntılanarak belirtildiği üzere, devlet kuran birey ile çeşme yapan çocukların aynı karaktere sahip olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Dahası bu iki romanın yine söz konusu yöntem çerçevesinde toplumsal meselelerin yukarıdan dayatılan siyasalar yoluyla değil ama birey temelli olarak ele alınması için güçlü ipuçları barındırdığını da söylemek mümkündür.¹⁵ Söz konusu ipuçlarının içinde yaşadığımız dönem dikkate alınarak tartışılması Türk romanının yapısı ve toplumsal meselelere yaklaşımımızı gözden geçirmemiz noktasında önemlidir. Buradan hareketle Kemal Tahir'in günümüz açısından önemine de yeni bir pencereden bakmak mümkün olabilir.

¹⁵ Romanların somut çözüm ürettiğini söylemek bu noktada hem iddialı hem de romanın karakterine aykırı olacaktır.

Kaynakça

- Arslanbenzer, H. (2021). Kemal Tahir romanında çokseslilik. İçinde A. Öz, *Kemal Tahir kitabı: Bir aydın, üç dönem* (1. baskı, ss. 261-268). Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Avcı, M. G., & Coşkun, İ. (2022). Kemal Tahir Romanlarında Türk Modernleşmesini Okumak: Bir Sınıflama Önerisi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi / İstanbul University Journal of Sociology*, 42(2), 589-612. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0079>
- Avcı, M. G. (2023). *Kemal Tahir'i okuma kılavuzu*. Ketebe yay.
- Avcı, M. G. (2024). Kemal Tahir ve Türk sineması. İçinde A. Şatıroğlu (Ed.), *Yeni perspektifler ışığında Kemal Tahir* (1. baskı, ss. 277-301). Ketebe yay.
- Baka, H. (Ed.). (2023). *Beş romancı tartışıyor* (1. Baskı). Ketebe yay.
- Berksoy, N. Ç. (2010). Kemal Tahir İçin Biyografi çalışması. İçinde E. Eğribel & M. F. Andı (Ed.), *Kemal Tahir 100 yaşında* (1. baskı, ss. 24-41). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Coşkun, İ. (Ed.). (2023). *Kemal Tahir ve "Türk Romanı": Eleştiriler, tartışmalar, cevaplar*. Ketebe yay.
- Ebenstein, W. (2001). *Siyasi felsefenin büyük düşünürleri* (İ. Özel, Çev.; 2.baskı). Şule Yayınları.
- Ekinci, İ., & Güldağ, H. (Ed.). (2013). *Sencer Divitçioğlu anlatıyor*. Yapı Kredi Yayınları.
- Ergun, D. (1991). *Türk bireyi kuramına giriş (Türk kültürünün olanakları)*. Gerçek yayınevi.
- Ergül Aslan, A. (Ed.). (2023). *Kemal Tahir ve Devlet Ana: Devlet Ana ve Türk romanı üzerine Dost dergisi yazıları ve soruşturmaları*. Ketebe yay.
- Erken, M. (2024). Kemal Tahir'in yayıncıları. İçinde A. Şatıroğlu (Ed.), *Yeni perspektifler ışığında Kemal Tahir* (1. baskı, ss. 85-106). Ketebe yay.
- Gümüş, M. (2020). *Kemal Tahir, sosyalizm ve devlet*. Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Hilav, S. (2020). *Edebiyat Yazıları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kardeş, M. E. (2017). Machiavelli: Barışı sevmek ve savaşı bilmek. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 24.
- Kemal Tahir. (2009). *Bozkırdaki çekirdek* (4. baskı). İthaki.
- Kemal Tahir. (2012). *Devlet ana* (10. bs). İthaki.
- Kemal Tahir. (2016). *Kurt Kanunu* (19. baskı). İthaki.

Geliş Tarihi : 29.01.2024
Kabul Tarihi : 05.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1427888>

Çetin, K. (2024). Klasik Türk şairlerinde “melâmet giysisi”. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 110-134. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1427888>

KLASİK TÜRK ŞAİRLERİNDE “MELÂMET GİYSİSİ”

Kamile ÇETİN¹

ÖZ

Melâmet yolu, her şeyden önce kötülüklerini sergileyip iyiliklerini perdeleyerek kınanmak suretiyle nefsi arındırmayı, Allah’ın rızasına saf ve pak hâlde ulaşmayı benimseyen bir öğretiyi olmuştur. Bu sayede gösteriş içeren kıyafetlerin, bir kısım zikirlerin, âyinlerin yer aldığı alışılmış uygulamalar önemsiz görülerek terk edilmiştir. Melâmîlik, her türlü dünyevî şatafattan uzak, bütünüyle sade bir düşünüş ve yaşam tarzının adı olmuştur. Böylesi bir anlayışı benimseyen Melâmîler’in Horasan’dan başlattıkları yolculuk, toplumun hemen her alanına uzanmıştır. Bu bağlamda, hayata dair birçok malzemeden istifade eden Klâsik Türk şiiri de nasibini almıştır. Bahsi geçen şiir geleneğinin beslendiği en önemli kaynaklardan birinin tasavvuf olması da bunda etkili olmuştur. Şairler, tasavvufa dair diğer anlayışlarda olduğu gibi, Melâmî olmasalar da Melâmetîliği içselleştirmişler, onun terminolojisinden geniş şekilde istifade etmişlerdir. Neticede hem tasavvufa dayalı şahsî birikimlerini hem de mensubu oldukları edebiyat geleneğinin tasavvufî malzemesini Melâmîlik ilkeleri üzerinde inşa etmişlerdir. Melâmetîliği bazı giysi veya aksesuarlarla da ilişkilendirmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak da rint ve âşık kimliğindeki şairler, dünya rahatlığından Melâmete geçişte her türlü gösterişi bir kenara bırakmışlar, sadece Melâmet giysisine bürünmüşlerdir. Böylesi bir giysiye bürünenler, başkaları tarafından taşlanmaya, kınanma oklarına maruz kalmaya ve her türlü zorluğa göğüs gerebilmişler, nefislerini dünyevî kıyafetlerin gösterişinden arındırmışlardır. Divanlardan yapılan taramalar neticesinde *abâ, cübbe, delk, gömlek, hırka, hil’at, kisvet, libâs, nemed, şâl, tâc, ton (don)* şiirlerde Melâmet kavramıyla münasebete getirilen unsurlar olarak tespit edilmiştir. Makalede bu kavramların Melâmetî ilkeler doğrultusunda analizi yapılmıştır. Çalışmada, yukarıda zikredilen ve Melâmetle ilişkilendirilen her bir giyim kuşam unsurunun beyitlerde ne tür ilgililer dâhilinde ele aldıkları ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Divan, Şiir, Melâmet, Giyim Kuşam

¹ Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, kamilecetin@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1676-0234>

Date Received : 29.01.2024
Date Accepted : 05.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1427888>

Çetin, K. (2024). The clothing of melamet worn by classical Turkish poets. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 110-134. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1427888>

THE CLOTHING OF MELAMET WORN BY CLASSICAL TURKISH POETS

Kamile ÇETİN²

ABSTRACT

Melamet has been a doctrine that primarily embraces purifying the soul and self-condemning by disclosing one's evil deeds and concealing virtuous actions, and attaining Allah's approval in a state of purity and righteousness. Customary practices, which included ostentatious attire and engaging in some dhikrs and rituals, were disregarded as unimportant. Melamiism has become the name of an entirely simple cognition and lifestyle, distanced from all kinds of worldly pomp. Adopting this understanding, the journey that the Melamis started in Khorasan has extended to almost every facet of society. In this context, Classical Turkish poetry, which benefits from many materials about life, has also been enriched. The fact that Sufism was one of the most important sources from which the mentioned poetry tradition was nourished was also effective. The poets, like other adherents of Sufism, internalized the principles of Malamatism despite not being Melamis, and widely benefited from its terminology. Eventually, they developed personal knowledge based on Sufism and the Sufi material of the literary tradition based on the principles of Melamism, associated Malamatism with certain clothes and accessories. Consequently, rind and minstrel poets abandoned all forms of ostentation when the transition from worldly comfort to Melamet, and only wore clothes associated with Melamet. Individuals who wore such clothes were able to endure being stoned by others, being subjected to arrows of condemnation, and all kinds of difficulties, and they purified their souls from the ostentation of worldly attire. As a result of searching *aba, robes, delk, shirt, cardigan, hil'at, kismet, libâs, nemed, shawl, tac, ton* were determined as the elements associated with the concept of Melamet in divans. In the article, these concepts were analyzed with Melamet principles. It was revealed which types of interests was related to each aforementioned clothing element and associated with Melamet discussed in the couplets.

Keywords: Divan, Poetry, Melamet, Clothing, Accessories

² Assoc. Dr., Süleyman Demirel University, Faculty of Humanities and Social Sciences, kamilecetin@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1676-0234>

Giriş

Melâmet veya farklı isimlendirmeleriyle Melâmetiyye, Melâmiyye, Melâmetîlik, Horasan’da H. III/M. IX. asırda ortaya çıkıp daha sonraları yaygınlaşan tasavvufî bir anlayıştır. Melâmet yolunu tercih edenlere, *ehl-i melâmet*, *Melâmî*, *Melâmetî* isimleri verilmiştir. Melâmî ve Melâmetiyye ifadeleri, Osmanlılar döneminde Bayramiyye tarikatıyla ilişkilendirilerek de kullanılmıştır (Azamat, 2004, s. 24). Melâmet kavramının “cezbe, terk, irfân yoluyla yaşanan bir tavır ve meşrep” ile bu esaslara dayanılarak oluşturulan tarikat manası da vardır (Tatçı, 2016, s. 2). Bununla birlikte Melâmetîlik, belirli erkânı olan tasavvufî bir yoldan öte kalbî ve manevî terbiye yolunu benimsemiş bir anlayış durumundadır. Nitekim Yûnus Emre (Sevimli, 2021d, s. 9-23), Elmalılı Ümmî Sinân gibi mutasavvîf edipler tarafından daha çok bu özelliğiyle söz konusu edilmiştir (Tatçı, 2016, s. 2-4). Melâmîlik yolunun en önemli pîrlerinden olan Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî, “Melamiyye, içlerindeki hâlleri kesinlikle dışlarına vurmayanlardır. Bunlar, en yüce taifedir.” ifadelerine yer vermiştir (Bursalı Mehmed Tâhir Bey, 2014, s. 73). Her türlü gösterişten kaçınmayı esas alan, aslında dinî-tasavvufî bağlamdaki şekilcilığe tepki olarak ortaya çıkan (Alşan, 2007, s. 23-25) bir anlayış durumundaki Melâmetîlik (Melâmîlik), birçok tarikat ve farklı devreler hâlinde varlığını sürdürmüştür (Bardakçı, 2016, s. 21-41; Şahin, 2016, s. 55-77). Yesevîlik, Haydarîlik, Vefaîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik gibi tarikatlar, ilk devre (kuşak) Melâmetîliğinden ve Horasan’da ortaya çıkmışlardır (Alşan, 2007, s. 34). İkinci Kuşak Horasan Erenleri ise, Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’nin Vahdet-i Vücûd görüşünden de etkilenen Bayrâmî-Hamzavî Melâmîler’dir (Alşan, 2007, s. 41).

Melâmetîlik, başta Dînî-Tasavvufî Türk edebiyatı olmak üzere, bütün Türk edebiyatını ciddi şekilde etkilemiştir (Kara, 1987, s. 584). Klasik Türk şiirinde de sıklıkla söz konusu edilen hususlar arasındadır (Selçuk, 2007, s. 487-502; Kayabaşı, 2010, s. 1123-1146; Türküm, 2018; Sevimli, 2020a, s. 295-348; Sevimli, 2020b, s. 867-916; Çelik, 2021, s. 556-567). Şairler, kendilerini Melâmî âşıklar olarak resmetmişlerdir (Çelik, 2019, s. 181; Sevimli, 2023, s. 666-667). Diğer taraftan adı geçen gelenekte hem gündelik hayatta kullanılan hem de farklı tarikatlar tarafından tercih edilen giyim kuşamla ilgili unsurlar, şiirin malzemeleri arasındadır (Kaya, 2006, s. 149-152; Batislam, 2007, s. 261-282; Duru, 2007/3, s. 119-140; Öztoprak, 2010, s. 103-154; Şahin, 2016, s. 129-146). Tasavvufî çevrelerde ve tarikatlarda *taç*, *hırka*, *gömlek*, *kuşak* gibi giyim kuşam öğeleri, daha çok sembolik anlamlarda kullanılmıştır (Muslu, 2008, s. 43-66). Melâmîlik’te tepki gösterilen şekilcilik unsurları arasında tarikat kıyafetleri de yer almaktadır (Alşan, 2007, s. 27; Bolat, 2011, s. 203).

Klasik Türk edebiyatının farklı yüzyıllarına ait divanlardan yapılan taramalar sonucu, birer *Melâmî âşık profili* çizen şairlerin (Sevimli, 2021a, s. 405; Sevimli, 2023, s. 666-667), *abâ*, *bürde*, *câme*, *cübbe*, *delk*, *gömlek*, *hırkâ*, *hil’at*, *libâs*, *nemed*, *şâl*, *tâc*, *ton* (*don*) gibi kıyafet veya kıyafet unsurlarını Melâmet kavramıyla ilişkilendirdikleri tespit edilmiştir. Bu da esasen, genelde dervişliğin, özelde Melâmetîliğin gösterişli kıyafetler yerine sade olanlarla simgelenmesinin bir yansıması durumundadır (Sevimli, 2021c, s. 101; Özerol-Sevimli, 2022, s. 194-199). Şairler, Klasik Türk şiirinin genel anlayışına uygun olarak giyim kuşamlarında sadeliği tercih eden, dünyalık her türlü ilgiye karşı kayıtsız bir tavır sergileyen âşık kimliğini kurgularken diğer birçok başka unsurun yanında Melâmîlik anlayışından da istifade etmişlerdir.

Abâ (Aba)

Kaba ve kalın yünlü bir kumaştan yapılan kıyafet olan abâ (aba), Osmanlılar döneminde esnafın yanında, aralarında dervişlerin veya dervişane kimselerin bulunduğu kişiler tarafından da giyilmiştir (Koçu, 1969, s. 7). Çulhadan yapılmıştır (Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, 2005, s. 121). Abâ, dervişlikteki “bir aba bir post” ile yokluk (fakr) düşüncesinin tezahürüdür. Derviş, böylece her türlü dünyalık ilgilerden uzak durmakta, mâsivâdan geçip Hakk’ın rızasına doğru yol almaktadır. Bu yol, Melâmîler’in Allah’a ulaşmak için seçtikleri aşk yoludur (Kara, 1987, s. 578). Abâ, Klasik Türk şiirinde türlü ilgilerle zikredilen kıyafetlerdendir (Üstüner, 2007, s. 350). Aşağıdaki beyitte Sehâbî, adına selamet denilen dünyaya ait rahatlık ve huzur giysisini Allah’a duyduğu aşkla parçalamaktadır. Buna mukabil, kendisine en uygun giysi olan Melâmet abâsını giydirmektedir. Beytin manasına bakıldığında ipekli giysilerden vazgeçip abâyâ bürünen, Melâmet’i selamet olarak kabul eden (Tanrıbuyurdu, 2009, s. 148; Sevimli, 2021a, s. 408; Kıyçak, 2022, s. 118) bir derviş profili görülür. Nitekim Melâmet yoluna girenin yegâne amacı da budur:

“Çâk itdi dest-i ‘ışk selâmet yakasını

Geydürdi ben gedâyâ melâmet ‘abâsını”

(Bayak, 2017, G. 411/1)

Bürde

Bürde; yakalı, kollu ve bol bir giysi olup hırka şeklinde karşılanabilecek olan bir kıyafettir (Güngör, 2016, s. 52). Tasavvufî çevrelerde bürde, *bürde ferecî*, *bürde tennure* olmak üzere şekillerine göre adlandırılır (Uludağ, 1998, s. 373). Ramazan Behiştî’nin bir beytinde bürde, *Melâmet bürdesi* olarak karşılık bulmuştur. Behiştî, avare âşığa ait böyle bir bürde giydiğini, artık sevgili öldürse de onun bulunduğu yeri terk etmeyeceğini ifade etmiştir. Beyitte aşk yolunda “ölmek var, dönmek yok” olarak karşılanabilecek bir kararlılık hâli ortaya konulmuştur. Beyit, aynı zamanda Klasik Türk edebiyatı şairlerinin Melâmîlik yolundaki devamlılıklarına bir örnektir (Sevimli, 2021b, s. 33-40):

““Âşık-ı âvârenün giydüm melâmet bürdesin

Kûyunı terk eylemek yokdur eger öldürdesin”

(Aydemir, 2018, G. 413/1)

Câme

Câme; *giyilen şey*, *elbise* anlamında Farsça kökenli bir kelimedir (Koçu, 1969, s. 49). Klasik Türk şiirinde elbise karşılığındaki *libas* ve *tan (ton)* ile kullanılmıştır (Öztoprak, 2010, s. 118). Mostarlı Hasan Ziyâ’î, uzun zamandır kendisine Melâmet elbisesi biçmeyi düşünmektedir. Öngörülü ve muhtemelen terzi hükmündeki sevgili, bunu hissetmiş olmalı ki karşıdan elinde makasla ve şevkle dolu bir hâlde gelmektedir. Ziyâ’î, zaten aşk yolunda bizzat sevgili tarafından kendisine biçilen, uygun görülen Melâmet elbisesini kendi rızasıyla giymeye taliptir. Çünkü Klasik Türk şiirinin genel anlayışına uygun olarak Hasan Ziyâ’î de Melâmî bir âşık kimliğindedir:

“Fikr iderdüm kim niçe biçem melâmet câmesin

Karşudan gördüm pür-şevküm götürür bir makas” (Gürgendereli, 2017, G. 198/4)

Cübbe

Cübbe; Osmanlılar zamanında medrese talebeleriyle imamlar, müezzinler ve kayyumlar tarafından giyilen, yakası iki parmak yüksekliğinde olan, kolları bol, el üstüne düşecek kadar uzun, etekleri diz kapaklarının altına kadar inen bir üst kıyafetidir (Koçu, 1969, s. 57-58). Melâmîler, tasavvufî manada taç ve hırkayla sembolize edilen dervişliğin ötesinde bir yolu benimsemişler, bunların varılmak istenen hedefte etkili olmadığını ifade etmişlerdir (Kara, 1987, s. 584). Hecrî'nin tasavvuruna göre, âşık olan gönülde âr bulunmaması gerekmektedir. Bu sebeple kişi, âr tacını terk edip giyecekse ilmiye sınıfının cübbesini değil, Melâmet cübbesini giymelidir. Beyit, “Âşık Yûnus mâşukuna vuslat bulunca mest olur/Ben şîşeyi çaldım taşa nâmûs u âri neylerem” beytini hatırlatan bir söyleyişe sahiptir (Uzun, 1991, s. 19):

“Gey melâmet cübbesin terk eyle tâc-ı ‘ârî kim

‘Âşık olan ey gönül derler gerekdür ‘ârsuz” (Zülfe, 2010, G. 072/3)

Aşk terzisi, Süheylî'nin omzuna Melâmet cübbesini biçmiştir. Gama seslenen şair, ona kendisini topraktan kaldırıp *mübârek olsun* demeye gelmesini söylemiştir. Beyitte aşkın terzi olarak nitelendirilmesinden yola çıkılarak Süheylî'nin aşk yoluna giren ve bu uğurda omzuna Melâmet cübbesi alan bir kimlikte olduğu anlaşılmaktadır. Melâmî bir âşık tipi çizen Süheylî, böylesi bir aşk yoluna giren kimsenin âdeta ölüyken diri hâle geleceğini tedai ettirmiştir:

“Egnüme biçdi melâmet cübbesin hayyât-ı ‘ışk

Hâkden kaldur beni iy gam mübârek-bâda gel” (Harmancı, 2017, G. 191/4)

Klasik Türk şairleri, kendilerini dünyalık mevki ve makamdan vazgeçen Melâmî âşıklar olarak nitelendirmişlerdir. Bu bağlamda Süleyman Fehîm de halkın takdir edip rağbet gösterdiği rütbe ve itibar libasını terk etmiştir. Nefsini tahkir etmek için de Melâmet cübbesini giymiştir. Fehîm'in Melâmet ifadesini; “kınayanın kınamasından korkmamak anlayışına dayanan tasavvuf yolu” karşılığında kullandığı dikkati çekmektedir (Kara, 1987, s. 561; Azamat, 2004, s. 24):

“Terk edip halkın libâs-ı i‘tibâr u rütbesin

Nefsimi tahkîr için giydim melâmet cübbesin” (Çelik, 2012, G. 45/1)

Bahrî, hadis olup olmadığı tartışmalı bulunan ve tasavvufta varılması hedeflenen bir mertebe durumundaki “El-fakru fahrî” (fakirliğim övüncümdür) (Solmaz, 2016, s. 115) rivayetine atıfta bulunmuştur. Bahrî, Melâmet cübbesini giyip fakirlikle övünmek, peygamberlik mührünün yolunu tutup sultan olmak gerektiğini nasihat etmiştir. Beyitte, tacını tahtını bırakıp tasavvuf yoluna giren İbrâhim b. Edhem'i de hatırlatan bir söyleyiş dikkati çekmektedir (Öngören, 2000, s. 293-295; Albayrak, 2000, s. 295-296):

“Giy melâmet cübbesin faqr ile fahr eyle begim

Tut risâlet hâteminin meslegin sultane ol” (Stojanovska, 2015, G. 130/4)

Delk

Delk; dervişler tarafından giyilen eski ve yamalı hırka veya karşılığında bir kelimedir (Koçu, 1969, s. 86-87; Uludağ, 2012a, s. 101). Şeyhülislâm Es'ad'ın gönlüne seslenişi, bedenini

Melâmet hırkasıyla örtmesi ve bir parça da olsa tefekkür etmesidir. Beyitte, dünyevî olan bütün ilgilerden uzaklaşarak bir derviş hırkasına bürünmüş, başını önüne eğip derin derin düşüncelere, kuvvetle muhtemel murakabeye dalmış bir derviş profiline yer verilmiştir:

“Ey dil biraz da ser-be-kemîn-i tefekkür ol

Pûşîde eyle cismine delk-i melâmeti”

(Doğan, 1997, K.4/5)

Gönlek (Gömlek)

Geçmiş dönemde gömlekler; ince, yumuşak kumaşlardan kesilerek beyaz, beyaz üzerine kırmızı, sarı, mavi renklerin uçuk tonlarıyla dokunmuştur. Kibar kimselerin gömlekleri bürümcükten mamulken diğer kimselerinki ise kaba bezden yapılmıştır (Koçu, 1969, s. 125). Edirneli Şevkî, “borcu ödeme, ödenmesi gereken borç” semtinde selamet cübbesini yırtmıştır (Bardakoğlu, 1996, s. 359). Buna mukabil, Melâmet gömleğini biçmiştir. Şevkî, böyle bir kıyafeti giymek isteyen kişiye kendisinin yanına gelmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Şair, selamet yerine Melâmet’i tercih eden rint bir âşık karakterini söz konusu etmiştir:

“Selâmet cübbesin çâk eyledüm kûy-ı garâmetde

Melâmet gönlegin biçdüm giyen kişi bana gelsün” (Durmuş vd., 2018, G. 114/3)

Aşağıdaki beyitte Melâmet gömleği giymeyi dileyen bir kimseye tavsiyede bulunulmuştur. Buna göre, böyle bir isteğe sahip olan kişi, yüzünü gören herkesin baştanbaşa dünyaya baş eğmeyeceği bir kimseyi talep etmelidir. Vîrânî, Melâmîlik yoluna girenlerin, Melâmîliği bir hayat tarzı olarak benimseyenlerin dünyalık her şeyi ellerinin tersiyle iteceklerini, fani olandan bütünüyle vazgeçip Bâkî olan Allah’a yöneleceklerini ima ve işaret etmiştir:

“Melâmet gömlegin geymek dilersen kıl taleb anı

Yüzün kim görse baş egmez ser-â-ser dâr-ı dünyâyâ”

(Kaya, 2022, G. 322/5)

Hırka

Hırka; aslında bir derviş kıyafeti olup dervişane bir anlayışı, hayat tarzını, bu bağlamda da tevazula kanaati karşılayan bir giysidir (Koçu, 1969, s. 130). Tasavvufî kıyafetler arasında yer alan (Üstüner, 2007, s. 344-348) ve Klasik Türk şairlerinin gönüllü olarak giydikleri hırkanın (Sevimli 2021, s. 41-45) yapılan taramalarda Melâmet ile en çok kullanılan kıyafet olduğu görülmüştür. Melâmet hırkası, Klasik Türk şiirinde şairlerin giymeye candan talip oldukları bir giysidir. Bazen aşkla bazen de tasavvufla ilintili olarak ele alınmıştır. Edipler, zaman zaman nasihatte bulunurken veya bir kimsenin durumunu anlatırlarken de Melâmet hırkasından söz etmişlerdir. Dolayısıyla hırka ve Melâmet ilişkisinin ayrı alt başlıklar hâlinde alınması daha faydalı olabilir.

Bir Aşk veya Âşıklık Alameti Olarak Hırka

Melâmet hırkası, şairler için bile isteye tercih edilip giyilen bir âşık kıyafetidir. Sevgilinin aşk derdi bir meta, gam ise bir pazardır. Vusûlî’nin sevgiliden arzusu, böylesi bir derde ondan başka birinin müşteri olmaması, gam pazarında sadece kendisine Melâmet hırkası

giydirmesidir. Beyitte âşıklığın bizzat âşık tarafından talep edilmesi ve sevgiliden başka her şeye yüz çevirme anlamı taşıması yönüyle Melâmetîlik ile ilişkilendirilmesine atıf vardır:

“Bana bâzâr-ı gamda gel melâmet hırkasın geydür

Metâ‘-ı derdüne gayri harîdâr olmasun kimse” (Taş, 2010, G. 147/9)

Bursalı Rahmî, aşkı bir tekke, kendisini de bu tekkenin müridi olarak tasavvur etmiştir. Bahsi geçen tekkeye gönül rızasıyla dâhil olduğunu “şevkle” ifadesiyle ortaya koymuştur. Bir dergâha intisap edenlerin birer tacı ve hırkası bulunmasına atfen de aşk tekkesinin müntesibi olduğundan beri sırtında Melâmet hırkası, başında hayret tacı bulunduğunu söylemiştir. Beytin tasavvufî boyutu sebebiyle hayret kelimesi, “Allah’ı tanıdığı hâlde bunu dille anlatamayan ârifin yaşadığı manevî hâl” manasında kullanılmıştır (Yetik, 1998, s. 60):

“Melâmet hırkası başında tâc-ı efser-i hayret

Olaldan şevk-ile Rahmî mürîd-i hânkâh-ı ‘ışk” (Erdoğan, 2011, İlave Şiirler 12/5)

Klasik Türk şiirinde dervişlikle ilişkilendirilen kavramlardan biri, dilenciliktir (Dikmen & Çetin, 2008, s. 529). Sehî Bey, sevgilinin ayağının toprağını başına taç etmiş, Melâmet hırkası giymiştir. Böylece Sehî, dilenci bir Melâmî dervişi kimliğindedir. Kendisine kıyafet ve aksesuar olarak bu saydıklarının yeteceğini söylemiştir. Beyit, Klasik Türk şiirinde âşığın Melâmetîlik ile ilişkilendirilmesinin bir yansımasıdır:

“Hâk-i pâyun tâc idüp geydüm melâmet hırkasın

Bir gedâyî dervişam yetmez mi bu kisvet bana” (Yekbaş, 2010, G. 10/3)

Necmî’nin ifadesine göre, âşık olan kişi, aşk yolunda namusu ve ârı terk eder. Bu sebeple kendisine tavsiyesi de Melâmet hırkasını giyip ârla namusu terk etmesidir. Beyit, daha evvel de zikredilen Yunus’un “Âşık Yûnus mâşukuna vuslat bulunca mest olur/Ben şîşeyi çaldım taşa nâmûs u ârı neylerem” dizelerini çağrıştıran bir özelliktedir (Uzun, 1991, s. 19):

“Terk-i nâmûs eyle Necmîyâ melâmet hırkasın

‘Aşk yolunda ‘âşık olan terk ider nâmûs u ‘âr” (Kolcu, 2021, G. 83/7)

Eskicumalı Hamîd’in tasavvuruna göre aşk erbabı, omzuna Melâmet hırkası giymiş, riyasız bir şekilde âhîret ve dünya saadetinden el çekmiştir. Beyitte hem âşıklığın hem de Melâmetîliğin önemli özelliklerinden olan ikiyüzlülükten uzak durmaya ve her iki cihan nimetlerinden el çekmeye işarette bulunulmuştur:

“Egnine giydi melâmet hırkasın erbâb-ı ‘aşk

Devlet-i dünyâ vü ‘ukbâ terkin urdı bî-riyâ” (Yavuz, 2019, K. 3/9)

Himmetzâde Ahmed Cezbî, Melâmet hırkasını giyip âr şîşesi kırılan bir kimliktedir. Melâmet yoluna girdiğinden beri her gecesi beytül-hazan (hüzünler evi, Hz. Yakup’un evi) olmuştur (Pala, 2002, s. 80). Cezbî de daha önceki beyitlerde dile getirilen “Âşık Yûnus mâşukuna vuslat bulunca mest olur/Ben şîşeyi çaldım taşa nâmûs u ârı neylerem” mısralarını tedai ettiren bir kullanıma yer vermiştir (Uzun, 1991, s. 19):

“Melâmet hırkasın giydim kırıldı şîşe-i ‘ârım

Melâmetle bu yolda her şebim beytü'l-hazân itdi” (Maleky, 2012, G.76/6)

Bir başka beyitte yine Melâmet hırkasını giyen Himmetzâde Ahmed Cezbî, Melâmîler'in dahi kendisini ayıplaması ihtimalinden üzüntü duymamaktadır. Çünkü dost pazarının böyle olduğunu düşünmektedir. Beyitte Ahmed Cezbî, sadece başkaları tarafından değil, Melâmîlerce de ayıplanıp kınanmaya aldırmanın Melâmî bir âşık kimliğine bürünmüştür:

“Çün melâmet hırkasın giydim melâmîler de ger

Ta'n iderse gam degil çün böyledir bâzâr-ı dûst” (Maleky, 2012, G. 15/4)

“Sırâtün müstakîm”, Kur'ân-ı Kerîm'in farklı âyetlerinde yer alan ve “doğru yol budur” manasındaki bir ifadedir (Yâsîn: 36/61). Misli İsmâil Hakkı'ya ait aşağıdaki beyitte gönül, sevgilinin aşkını tam anlamıyla sırat-ı müstakim olarak tutmuştur. Bu sebeple onun nazarında Melâmet hırkasına bürünmek kispet, yani pehlivan giysisi hükmündedir. Beyitte, “Kuvvetli kimse pehlivan değildir. Hakiki kuvvetli kimse öfkelendiği zaman nefsini yenen kimsedir.” (Müslim b. el-Haccâc Ebû'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî: Tarihsiz) hadisini hatırlatan bir ima dikkati çekmektedir:

“Aşkını hâzâ sırâtün müstakîm tutdu gönül

Hırka-pûş-i melâmet 'ayn-ı kismetdir bana” (Gökçe, 2011, G. 3/9)

Başkaları, altından yapılmış kaftan giyip onunla övünürken Benderli Cesârî, Melâmet hırkasını giyip dillere destan olmak arzusundadır. Burada Melâmîliğin Klasik Türk şairleri tarafından bilerek tercih edilen ve esasen zahire bakanlar nazarında zaman zaman tan edilen bir yol oluşuna işaret söz konusudur. Melâmî âşıklar, kendilerinden beklendiği gibi, bu uğurda halkın kınamalarından da, dillere düşmekten de çekinmezler:

“El giyüp zerrîn kabalar fahr ile reftâr ide

Ben melâmet hırkasıyla dillere destân olam” (Orhan, 2012, G. 402/2)

Şeyh Hacı Abdullah Ferdî'nin tasavvuruna göre, Melâmet hırkasını giyip seyyah olan gönlü, yine hayrette gezip avare düşmüştür. Beyitte geçen hayret; tasavvufî bir terimdir (Yetik, 1998, s. 60). Meşhur mutasavvıflardan Attâr, hayret makamıyla avarelik arasında bir ilgi olduğundan bahsetmiştir (Kopuz Çetinkaya, 2016, s. 172). Abdullah Ferdî, hem bu hususa hem de dervişlikle gezginlik arasındaki münasebete gönderme yapmış olmalıdır (Yazıcı, 1995, s. 189):

“Câme geydürdün melâmet hırkasın seyyâh olup

Yine hayrette gezüp âvâre düşdi gönlümüz” (Avcıl, 2010, G. 150/4)

Mâsivâ; tasavvufî bir terim olup Allah'ın dışındaki her şey demektir (Uludağ, 2003, s. 76). Melâmet hırkasını giyip mâsivâdan soyunan, yani Hak'tan gayri her şeyden vazgeçen Kadîmî, aşk ummanına dalmış ve o ummanın içindeki her hababdan (hava kabarcığından) görünür olmuştur. Tasavvufta habâb, muhabbet kelimesiyle bağlantılı olarak kalbin sevgiliye duyulan sevginin şiddetiyle coşması manasını karşılamaktadır (Ateş 1992, s. 417-418; Otyakmaz, 2019, s. 73):

“Melâmet hırkasın giydim şoyundum mâsivâdan ben

Talıp ‘ummân-ı ‘aşk içre göründüm her habâbından”

(Demirci, 2010, (Semâ’î) 116/4)

Vîrânî, kendisini Hayder’in (Hz. Ali) elinden sırlar içen ve bu sebeple Melâmet hırkası giyen bir kimse ifadesiyle nitelendirmiştir. Beyitte yer alan “esrâr-ı ez-dest-i Hayder” terkibi, Bektaşî-Kızılbaş metinlerinde söz edilen beden değiştiren ruh karşılığında zikredilen “Ali sırrı” ifadesini akla getirmektedir (Ocak, 1983, s. 192):

“Esrâr-ı ez-dest-i Hayder nûş itdi Vîrânî

Anın için geyüpdür ol hırka-i melâmet”

(Kaya, 2022, G. 21/9)

Tasavvufî Bir Unsur Olarak Melâmet Hırkası

Şairler, bir kısım şiirlerinde Melâmet hırkasını tasavvufa ait bir kavram olarak söz konusu etmişlerdir. Sâlik, tasavvuf yolunda belli bir miktar mesafe alan kimsedir (Uludağ, 2010, s. 127). Bir gece, nefeslerin çokluğu şevk mumunu söndürebilir. O hâlde sâlik, gözünü açıp uyanmalı, uykuyu ve rahatı terk etmeli, Melâmet hırkasını giyip uzlete çekilmelidir. Gönül köşkünde vahdet çerâğını yakmalı, fakr (yokluk) yolunu bulmalıdır. Şeref Hanım, kendisini fakrı, yani yokluğu sağlamlaştırılmış kimselerden olarak nitelendirmiştir. Beyitte; sâlik (Uludağ, 2010, s. 127), “uykuyu ve rahatı terk etmek (riyazet) (Uludağ, 2008, s. 143-144), uzlet (Uludağ, 2012b, s. 256-257) yerini mekân etmek, kesret (Durusoy, 2022, s. 310-311), vahdet (Durusoy, 2012, s. 430-431) çerâğı”, fakr (Uludağ, 1995, s. 132) şeklinde her biri tasavvufi mana taşıyan ifadeler yer verilmiştir. Şeref Hanım, Melâmîler’in nefsi temizleme gayretlerine göndermede bulunmuştur (Sevimli, 2021b, s. 45):

“Aç gözün sâlik uyan terk eyle hâb u râhatı

Gey melâmet hırkasın cây eyle dâr-ı ‘uzleti

Şem‘-i şevki söndürür bir şeb nüfusun kesreti

Gel gönül kâşânesinde yak çerâğ-ı vahdeti

Bul tarîk-i fakrı zinhâr fakr-ı te’kîd ehliyiz”

(Arslan, 2018, Tahmis 2/5)

Aşağıdaki beyitte sûfiye seslenilmiştir. O, ikiyüzlülük elbisesiyle selamet bulurken Hayretî, Melâmet hırkasıyla dostun rüsvası olmuştur. Hayretî, “Melâmet selameti terk etmektirsözünü hatırlatan bir söyleyişe yer vermiştir” (Ulupınar, 2017, s. 71). Zira Melâmîlik yoluna girenler, sadece kendilerini sevmeyenler tarafından değil, dostları tarafından dahi kınanıp ayıplanırlar:

“Sûfiyâ ol sen selâmet câme-i sâlûs ile

Ben melâmet hırkasiyle olmuşam rüsvâ-yı dost”

(Musluoğlu, 2022, G. 93/3)

Abdal, Klasik Türk şiirinde şairlerin dünyevî olan hiçbir şeye önem vermemelerini temsil eden bir meşrep durumundadır (Temel, 2022, s. 24). Aşağıdaki beyitte Himmetzâde Ahmed Cezbî, kendisini Melâmet hırkası giymiş Abdallar topluluğundan biri olarak nitelendirmiştir. Başında manevi taç bulunan ehlullâhtan olduğunu da ilave etmiştir. Ehlullâh, daima hakikati söyleyen, özüyle sözü bir olan sınıftır (Mermer, 2014, s. 189):

“Biz melâmet hırkasın giymiş ‘aceb abdâllarız

Başımızda ma’nevî ol tâc ehlu’l-lâhdır”

(Maleky, 2012, G. 33/5)

Himmetzâde Ahmed Cezbî, bir başka beytinde ifade ettiğine göre, Melâmet hırkası giymiş bir aşk Abdal’ı gibi olmuştur. O, böylesi bir durumdayken gönlü son derece garip bir merttir; herhangi bir hitapta bulunmak ona fayda vermez. Hatta kendisi dahi kendisini anlayabilecek durumda değildir. Beyitte aşk sebebiyle kendinden geçmiş Melâmî bir âşik karakterine yer verilmiştir:

“Melâmet hırkasın giymiş ‘aceb abdâl-ı ‘aşk olmuş

Gönül bir merd-i agrebdir ana andan hitâb olmaz”

(Maleky, 2012, G. 40/2)

Seyrî’nin aşağıdaki beytinde, izzet makamından geçip Melâmet hırkasını giyen, namus ve ârı terk edip gönüller sultanı İbrahim Ethem (Öngören, 2000, s. 293-295; Albayrak, 2000, s. 295-296) gibi olan bir kimseden söz edilmektedir. İzzet; kişinin her bakımdan üstün ve saygın olması anlamında bir ifade olup mana itibarıyla Melâmet kelimesiyle zıt bir görünümündedir (Çağrı, 2001, s. 555):

“Melâmet hırkasını giydi geçdi câh-ı ‘izzetden

Koyup nâmûs u ‘ârı Sultân-ı İbrâhîm Edhem’dür”

(Hatipoğlu, 2010, G. 55/3)

Vîrânî’nin tavsiyesi, halktan gelen kınanma taşlarına sinisini kalkan yapması, bir pir elinden Melâmet hırkası giymesidir. Böylece ebediyete kadar başkaları tarafından ayıplanmaktan çekinmeyen olgun bir kimse hâline gelecektir. Dede ifadesi; Bektaşîlik ve Mevlevîlik’te kişinin tasavvufî birtakım terbiyelerden sonra geldiği manevî seviye karşılığında kullanılır (Uludağ, 1994, s. 76). Pir ise; tasavvufta manevî rehber veya tarikatın kurucusu demektir (Arpaguş, 2007, s. 272):

“Gey melâmet hırkasın bir pîr elinden tâ ebed

Cümle nâsın taşına kıl sîneni kalkan dede”

(Kaya, 2022, G. 305/3)

Riya, tasavvuf terminolojisinde “Allah rızasının gözetilmediği, ihlastan ve samimiyetten uzak işlerle ibadetler” karşılığındadır (Uludağ, 2012a, s. 297). Züht, tasavvufta “hem dünyadan hem âhiretten el çekmek; mal mülk sevgisini gönülden çıkarmak; aralarında helal ve mübah olanların da yer aldığı gereksiz her şeyi terk etmek” demektir (Uludağ, 2012a, s. 397). Aşağıdaki beytin hayal dünyasına göre sarhoş kimse, meyhanecilerin meyhanesinde Melâmet hırkasını giyip zühtten yüzünü çevirir; riyayı terk eder. Klasik Türk edebiyatı şairlerinin çoğu, kendilerini aşk meyhanesinin derbeder kimseleri olarak kurgularlar. Zevkî’ye ait beyitte de bu düşüncenin bir yansıması yer almaktadır:

“Harâbât-ı mugân içre melâmet hırkasın giyüp

Çevirür zühdden yüzün ider terk-i riyâ ser-hoş”

(Nalbat, 2016, G. CCII/4)

Mevlânâ, insandaki cevhere (Demirci, 1991, s. 36) ve bu cevherin farkında olan kimsenin insanlık şuuruna ulaşacağına işaret etmektedir (İspir, 2007, s. 181). Bu düşüncenin yansımasına yer verilen Hasirizâde Mehmet Elif’in beytindeki tasavvura göre, Melâmet hırkasının cebinde

zatının cevheri saklanmaktadır. Oysa o, dışarıdan bakıldığı zaman değersiz bir şey gibi görünür. Hakikatte ise inci tanesi güzelliğinde ve kıymetindedir:

“Melâmet hırkası ceybinde sakla cevher-i zâtın

Cihân ister hazef-pâre diler dürdâne sansunlar” (Eraslan, 2009, G. 23/8)

Bir Nasihat Unsuru Olarak Melâmet Hırkası

Bir kısım beyitlerde nasihatte bulunurken Melâmet hırkası kavramından istifade edilmiştir. Abdülmecid Sivâsî’nin düşüncesine göre, emirlere yakışır şekilde selamet cübbesini giymek isteyen kişi, Melâmet hırkasını giymeli, taç ve kabâdan, yani kaftandan vazgeçmelidir (Koçu, 1969, s. 136). Burada, Melâmîliğin birtakım tarikatlardaki taç, cübbe gibi tasavvufi sembollere bağlı kalmayan, hatta bunlardan isteyerek uzak duran bir anlayış oluşuna işaret söz konusudur:

“Giymek istersen emîrâne selâmet cübbesin

Giy melâmet hırkasın tâc u kabâdan vaz gel” (Ay, 2014, 94/4)

Kişi, Allah’tan gayrı olan her şeyle bağlantıyı kesip Melâmet hırkasını giymelidir. Teslim tacı ve köhne abâ böylesi bir kimseye hünkâr hilati hükmündedir. Şeyh Hasan Haydar, birçok tarikatta tacın Allah’a ve Hz. Peygamber’e (s.a.v.) teslimiyet sembolü oluşu hakikatinden yararlanmıştı (Ceyhan, 2010, s. 363-364). Kendisine kıyafet olarak Melâmet hırkasını seçen kimse, aralarında hükümdarlık kaftanının da bulunduğu, her türlü dünyevî şeyden uzaklaşacaktır:

“Giy melâmet hırkasın terk et sivânın kaydını

Tâc-ı teslîm köhne ‘abâ hil’at-i hünkâr sana” (Şığva, 2012, 253/5)

Şeyh Hasan Haydar’ın bir başka beytinde gönül, Allah’tan gayrı her şeyden vazgeçip Melâmet hırkasını giymeli; böylece cefa kadehinin yudumunda selamet yakasını bulmalıdır. Melâmîlik yoluna giren bir kimse, elbette zahiren birçok eziyete maruz kalacaktır. Oysa hakikatte ulaşacağı hâl, tam ve hakiki bir selamettir:

“Ey gönül gel geç sivâdan giy melâmet hırkasın

Cür’a-ı câm-ı cefâdan bul selâmet yakasın” (Şığva, 2012, 439/1)

Seyyid Divanı’nda yer alan aşağıdaki beyitte can perdesini kaldırmak isteyen kimse, Melâmet hırkasını giymelidir. Çünkü kişinin sırrını yabancı kimselerden mutlaka ama mutlaka gizlemesi zaruridir. Nitekim “pinhân gerek pinhân gerek” tekrarı da bu hususu teyit içindir. Tasavvufî terminolojide özel bir bilgi olarak nitelendirilen sırrın (Tosun, 2009, s. 115), ehil olmayan kimselere açılması doğru değildir. Beyitte bu hususa işaretle bulunulmuştur:

“Ref’ itmege cân perdesin var giy melâmet hırkasın

Bî-gânedan sırrun senün pinhân gerek pinhân gerek”

(Müftüoğlu, 2011, G. 128/16)

Kadîmî’nin beytinde kişi, Melâmet hırkasını giyip âr ve namusu bir tarafa bırakmalı, acilen Allah’tan başka her şeyden kalbini temizlemelidir. Zira dünya hayatı, fanidir ve zaman,

hızla akmaktadır. Beyitte hayat tarzı olarak Melâmîlik'i benimseyen kimsenin insanların kınayıp ayıplamalarına aldırmadığını hatırlatan bir söyleyişe yer verilmiştir. Yine böyle bir kişinin kalbinde dünyalık herhangi bir isteğin kalmadığı vurgulanmıştır:

“Giy melâmet hırkasını ‘âr nâmûs kalmasını

Mâsivâdan kalbini pâk eyle  urma ‘âcilâ” (Demirci, 2010, (Dîvân) 50/2)

Hil’at (Hilat)

Hilat; Osmanlılar zamanında hükümdarların ve vezirlerin bir ödül nişanesi olarak muhataplarına giydirdikleri kaftandır (Koçu, 1969, s. 130). Seh b , y nden dokunmuş hırkasını badeye rehin olarak vermeyince kendisinin Mel met hilatini giymediğini söylemiştir. şair, Mel m  ve rint bir kimliktedir (Sevimli, 2021b, s. 54). Beyit, “hırkayı şaraba vermek” ifadesini tedai ettirmektedir (Aksoyak, 2011, s. 85-90). Seh b ’ye göre kişi, bir hilat giyecekse bu, ancak Mel met hilati olabilir:

“Geymed k z hid Sehab -veş mel met hil’atin

B deye rehn olmayınca hırka-i peşm nem z” (Bayak, G. 149/5)

Muhtemelen bir mecliste aşk şarabı içildiği için aşk esriği (sarhoşu) olduğunu ifade eden Hak k , hilatının Mel met olduğundan dem vurmυřtur. Böylelikle Klasik Türk edebiyatı şairlerinin birçoğunun kendilerini Mel m  aşık olarak nitelendirmelerine atıfta bulunmuştur ( elik, 2021, s. 561). Diğer taraftan, onlardaki aşıklık h llerinin ezeli oluşuna da işaret söz konusudur:

“Hil’at m zd r mel met biz ki ‘ışk esr kleri

Olmışuz  unki şer b-ı ‘ışk içildi yine” (Boz, 2017, 527/5)

Başında serzenişten yapılmış bir külah bulunan Hak k , Mel met hilatini giyip l ub li (z hir  kayıtlardan kurtulup bütün sıfat ve fiilleri Hakk’ın sıfat ve fiili bilen kimse) gibi y r m ştur (Ayverdi, 2011, s. 737). Külah; dikişsiz, tek parça keçeden yapılan, bu sebeple kalenderlik sembolü olarak şairlerin tercih ettikleri başlıklardandır (Koçu, 1969, s. 162):

“Mel met hil’atin geyd m y r rem l ub lv r

Başumda serzenişden hem urınmışam k l hum var” (Boz, 2017, 176/4)

Hak k , bir başka beytinde uğursuz nefsine Mel met hilatiyle tesir etmeyi başardığından dem vurmυřtur. Beyitte, Mel m ler için nefisle mücadele etmenin önemine işaret edilmiştir (Sevimli, 2020, s. 892). Hak k , Mel met lik’te nefsin daima hor ve hakir görülmesi esasından istifade etmiştir (Bolat, 2011, s. 182):

“Bize hil’at olur mel met bil

Nefs-i ş ma bununla k r ider z” (Boz, 2017, 197/26)

Pel s; aba ve  ulun da aralarında bulunduğu kaba y nden dokunan Őeylerle bunların eskileri karşılığında kullanılan bir kelimedir (Ayverdi, 2011, s. 973). Aşağıdaki beyitteki tahayyüle göre, sevgilinin kılıcı Cel li’nin sinesinin omzuna kaba y nden dokunmuş bir kıyafet

biçmiş, aynı zamanda Melâmet hilati dikmiştir. Leff ü neşr-i müretteb sanatının dikkati çektiği beyitte “pelâs-hilât” ve “şemşîr-tîr” sözcükleri birbiriyle ilişkili olarak zikredilmiştir:

“Egnüme sînem pelâsın biçdi şemşîrün senün

Ol melâmet hil’atin dikdi bana tîrün senün” (Nas Kazan, 2018, G. 200/1)

Öğüt veren kimseye (nâsîh) selamet dilediği beytinde Celîlî, parça parça olan sinesinin endamına hoş düştüğünü, kendisine Melâmet hilatinin yeteceğini söylemiştir. Melâmeti selamet olarak gören anlayışa vurguda bulunan Celîlî, zahit kimliğini *nâsîh* ifadesiyle karşılamıştır. Kendisini Melâmî ve rint bir âşık şeklinde nitelendirince karşısına da öğütçü zahidi yerleştirmiştir (Sevimli, 2021b, s. 54):

“Şerha şerha sîne nâsîh hoş düşer endâmuma

Sen selâmet ol bana yiter melâmet hil’ati” (Nas Kazan, 2018, G. 394/4)

Kisvet (Kispet)

Kisvet (kispet); güreşlerde pehlivanların giydikleri siyah renkli dana derisinden yapılan dondur (Koçu, 1969, s. 157). Farklı türlerinden biri de derviş kisvetidir (Kaygusuz vd. 2019, s. 150). Başına Melâmet kisvetini giyen Ümmî Sinân, kendisinin daima aşkla yola koyulduğundan dem vurmıştır. Ümmî Sinân, “Kuvvetli kimse pehlivan değildir. Hakiki kuvvetli kimse öfkelenildiği zaman nefsini yenen kimsedir.” (Müslim b. el-Haccâc Ebû'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî: Tarihsiz) hadisini hatırlatan bir söyleyişe yer vermiştir:

“Melâmet kisvetin geydün başına

Dem-be-dem ‘aşk-ıla oldun revâne” (Bilgin, 2017, 160/2)

Libâs (Libas)

Taranan divanlarda tek bir beyitte libâs ifadesinin Melâmetle bir arada zikredildiği görülmüştür. Aşk ve Melâmet, Esrâr Dede’ye libas olmuştur. Sevgili, kendisine istediğini yapmakta serbesttir. Bu sebeple, ondan gelen her şey, “tekkelerde çağırma, dâvet etme sözü: Buyurun, hazır olun, toplanın salâ” manasındaki salâ hükmündedir (Ayverdi, 2011, s. 1052). Esrâr Dede, Klasik Türk şiirinde aşkla Melâmet arasındaki ilgiye ve sevgilinin her yaptığını can gönülden kabul eden âşık karakterine atıf yapmıştır:

“Aşk u melâmet bana oldu libâs

N’eyler isen eyle salâdır salâ” (Horata, 2019, G. 12/8)

Nemed

Nemed kelimesi; “keçe, kebe, aba, yünden yapılmış örtü” anlamlarına gelmektedir. Dervişler, yünden abâ giydikleri için “nemed-pûş” ifadesiyle karşılanmışlardır (Pakalın, 1993, c. II, s. 676). Nemed, Klasik Türk edebiyatında bazı şiirlere redif olmuştur (Çetin, 2020, s. 344-355). Nemed giyen âşık tipi; Abdal, rint, kalender bir derviş profilinin de yansımasıdır ve esasen dünyevî sultanlıktan daha üstündür. Arpaemini-zâde Mustafa Sâmi, görünüşte Melâmet keçesini giyenlerin hakikatte maiyet sahibi sultanlardan olduklarını ifade etmiştir:

“Sûretde gedâyân-ı nemed-pûş-ı melâmet

Ma'nâda selâtîn-i melik-hayl ü haşemdür"

(Oğuz Kutlar, 2017, Terkiib-i B. 9/III-5)

Şâl (Şal)

Şal; kıyafet, hırka, atkı, kuşak ve sarık yapımında kullanılan, ipek karıştırılarak dokunmuş şekilleri bulunan kıymetli bir yünlü kumaştır. Geçmiş dönemde hem kadınlar hem de erkekler tarafından kullanılmıştır (Koçu, 1969, s. 213). Klasik Türk şiirinde şairlerin ya aşk ya da tasavvuf bağlamında kendilerine yakıştırdıkları kıyafet unsurlarındandır. Aşk, kendisini selamet hilatinden mahrum ettiği için Sehâbî, Melâmet şalını tercih etmiştir:

"Ey Sehâbî ihtiyâr itdüm melâmet şâlını

Çün selâmet hil'atinden 'ışk 'ûr itdi beni"

(Bayak, G. 424/5)

Gönül, dünya ehlinin dedikodusunu dinlememeli, bir Rumeli Abdal'ı bulup kalender olmalı, işi gücü bırakıp Melâmet şalını bürünmelidir. Nitekim yerde Karun, gökte Mesih tecerrüt hâlini dünya malıyla şerh etmektedirler. Bursalı Rahmî, Melâmet ehlini âdeta dünyada zenginliğiyle tanınan Karun'dan (Harman, 2001, s. 519-520; Şener, 2001, s. 250) ve rivayete göre üzerinde taşıdığı iğne sebebiyle dördüncü felekte kalan Hz. İsa'dan üstün tutmuştur (Uzun, 2000, s. 474). Bursalı Rahmî, Kalenderîlik ile Melâmet arasında bir ilgi kurmuş, her ikisinin de halk nazarında makbul olmayışına atıfta bulunmuştur (Sevimli, 2020c, s. 50). Nitekim Kalenderîlik ile Melâmet arasında ciddi bir ilişki söz konusudur (Vâhidî, 2015, s. 36; Armutlu, 2022, s. 30):

"Ehl-i dünyânun dilâ gûş itme kîl ü kâlini

Gel kalender ol bulup bir Rûm ili abdâlını

Kâr-bârı terk idüp bürin melâmet şâlını

Mâl-ı dünyâ ile şerh eyler tecerrüd hâlini

Yırde Kârûn bir yana gökde Mesîhâ bir yana"

(Erdoğan, 2011, Tahmis 27/4)

Ravzî için sevgilinin semtindeki Melâmet şalı, İdris Peygamber tarafından giydirilen cennet elbisesinden yeğdir. Beyitte Hz. İdris'in terzi oluşuna göndermede bulunulmuştur (Harman, 2000, s. 479). Ravzî için amaç, birçok Hak âşığına olduğu gibi, cennet değil, Allah'ın rızasıdır (Sevimli, 2021b, s. 41):

"Kûy-ı dil-berde bana şâl-ı melâmet yegdür

Hulle geydürse kabûl itmezsin İdris nebî"

(Aydemir, 2017, G. 618/4)

Ramazan Behiştî'nin beytinde aşk tekke, Melâmet şal ilgisiyle karşılanmıştır. Behiştî, aşk tekkesine girip Melâmet şalı giymiş ve böylece tam anlamıyla bir Abdal olmuştur. Beyitte, Klasik Türk şiirinin genel anlayışına uygun olarak Melâmet şalına bürünmüş derviş bir âşık kimliği söz konusu edilmiştir:

"Tekye-i 'ışka girüp şâl-i melâmet giymiş

Gör e billâhi Behiştî nice abdâl olmuş"

(Aydemir, 2018, G. 230/5)

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin beytinde şairin dağınık saçları ve yüz parça olmuş gömleği, şekil itibarıyla Melâmet şalı teşbihiyle karşılanmıştır. Beyitteki tahayyüle göre Âlî, böylesi bir şalı kat kat bürünse buna şaşmamak gerekir. Mustafa Âlî'nin kendisini, dağınık saçlarıyla paramparça şeklindeki gömleğinden başka üzerinde dünyalık bir kıyafet bulunmayan Melâmî dervişi görünümünde resmettiği dikkati çekmektedir:

“Mûy-ı jûlide vü pîrâhen-i sad-çâkümden

Giyeyin n' olsa gerek şâl-ı melâmet kat kat” (Aksoyak, 2018, G. 108/3)

Kays, Leylâ'ya duyduğu aşk sebebiyle aklını kaybedip Mecnûn diye anılır olmuştur (Pala, 2002, s. 120). Gelibolulu Mustafa Âlî, aşk pirinin Mecnûn'un vücuduna mahsus olduğunu söylediği Melâmet şalını bilmeden giydiğini söylemektedir. Bunu ifade için seçtiği muhatap zahittir ve kendisi de rinttir. Âlî, âdeta aşktan akli başında olmayan bir âşık olduğunu ima etmiştir:

“Ten-i Mecnûn'a mahsûs oldu dirken pîr-i 'ışk anı

Ben ey zâhid melâmet şalını bilmen neden giydüm” (Aksoyak, 2018, G. 883/2)

Aralarında defterdarın da yer aldığı Osmanlı memurlarına hil'at-i fahire giydirilmiştir (Mahir, 1999, s. 748). Gelibolulu Mustafa Âlî'ye göre tekke (tasavvuf) yoluna giren kimse nazarında kanaat ve Melâmet şalı hil'at-i fâhireden yeğdir. Âlî, Melâmîler'in kanaate önem vermelerine (Sevimli, 2021b, s. 44), dünyalık her şeyden yüz çevirmelerine işaret etmiştir:

“Hil'at-ı fâhireden şâl-i melâmet yegdür

Sâlik-i râh-ı harâbâta kanâ'at yegdür” (Aksoyak, 2018, Matlalar 10)

Ubeydî'nin beytinde gönül, sevgilinin zülfünün hayalinden Melâmet şalını giydirip gam yarasıyla benlerini donatan bir Abdal'dır. Gönül, derviş imajıyla karşılanmıştır. Bunun yanında, uzunluk ve siyahlık ilgisine dayanarak sevgilinin zülfüyle de şal arasında bir ilgi kurmuştur. Bahsi geçen derviş, üzerine sevgilinin aşkını şal olarak örtmüştür:

“Geydürüp zülfün hayâlinden melâmet şalını

Dâg-ı gamla benlerün tonatdı dil âbdâlını” (Arslan, 2013, G. 330/1)

Cemâleddîn Mahmûd Hulvî'nin aşağıdaki beytine göre gönül, dünyanın talihsizliğiyle ikbalini hiçe satıp fakr (yokluk) yoluna girmeli ve Melâmet şalını giymelidir. Fakr, tasavvufi bir terim olup temel ihtiyaçlarını karşılamayan insanın kendisini daimî olarak Allah'a muhtaç bilmesi manasındadır (Uludağ, 1995, s. 132). Melâmî âşıklar için dünyaya dair talih de, talihsizlik de aynı kıymettedir:

“Hiçe satup dünyanın idbâr-ile ikbâlını

Gir tarîk-ı fakra iy dil gey melâmet şalını” (Yavuz, 2012, G. 250/1)

Yukarıdaki beyit, Eşrefoğlu Rûmî Divanı'nda yer alan aşağıdaki mısraları hatırlatan bir söyleyişe sahiptir:

“Çünkü yokluk şerbetinden bir kadeh nûş ettiler

Hiçe sattılar bu izz ü nâzını dervişler” (Eşref-i Rûmî, Tarihsiz, 88/2)

Tâc (Taç)

Taç; şeyhlerin ve dervişlerin geçeden yapılan, müntesibi oldukları tarikatın alametleriyle doğru orantılı olarak şekilleri, uzunluk kısalıkları, renkleri, dilimleri değişen, hırkayla birlikte kullanılan başlıklardır (Koçu, 1969, s. 220; Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, 2005, s. 39-119). Sevgilinin komşuluğu, Celîlî'ye Hüma kuşunun özelliğini vermiştir. Bu sebeptendir ki aşk padişahı, Melâmet tacını başına vurmuştur. Hemsâye kelimesinin içinde yer alan ve gölge anlamına gelen “sâye” kelimesiyle “şeh-i ‘ışk” (aşk padişahı) terkiбинin zikredilmesinde Hüma kuşuna dair gölge ve hükümdarlık ilgisine atıf söz konusudur (Kurnaz, 1998, s. 478):

“Başuma tâc-ı melâmet urımazdı şeh-i ‘ışk

Ger hümâ hâssiyetin virmese hem-sâyeligün” (Nas Kazan, 2018, G. 215/2)

Edîb Harâbî'nin babasından miras kalan Melâmet tacını, başka binlerce taca ve Kisra'nın (Sâsânî hükümdarlarının unvanı) üzerinde mühür bulunan yüzüğüne değişmesi söz konusu dahi değildir (Avcı, 2002, s. 71). Nihayetinde onların tamamı, dünyalık unsurlarken Melâmet, ebedî yurt olan âhireti kapsar:

“Bu tâc-ı melâmet bana mîrâs-ı pederdir

Bin efser ile hatem-i kistrâya değişmem” (Üçüncü, 2002, G. 73/4)

Himmetzâde Ahmed Cezbî, Melâmet tacını giyip hilafet tahtına geçmiştir. O demde de kalbindeki imanı kendisini aşka yâr etmiştir. Cezbî'ye göre asıl sultanlık, aşkın hâkim olduğu gönül ülkesine hükümdar olmaktır. Dolayısıyla ona yakışacak ve yaraşacak olan taç, Melâmet tacıdır:

“Melâmet tâcını giydim hilâfet tahtına geçdim

O demde ‘aşka yâr itdi kalbimde îmânım” (Maleky, 2012, G. 49/5)

Zâtî, muhabbet tahtını yüce arştan daha yüksek bir yere kurmuştur. Neticede de Melâmet tacını giyip o tahta bir padişaha layık olacak şekilde oturmuştur. Beyitte muhabbet taht, Melâmet ise taç ilgisiyle karşılanmıştır:

“Mahabbet tahtını ‘arş-ı mu’allâdan yuca kurduk

Melâmet tâcını geydük geçüp şâhâne oturduk” (Tarlan, 1970, G. 647/1)

Ton (Don)

“Ton biçmek”; “elbise kesmek, dikmek” anlamında kullanılan bir ifadedir (Sır, 2009, s. 193). Ton (don); “kılığına girmek” anlamına gelen “tonına girmek” ifadesiyle tasavvufî terim anlamına da sahiptir (Sır, 2009, s. 194). Halkın her taraftan kendisine bulunduğu serzenişleri başına vurulmuş külaha teşbih eden Hakîkî, omzuna türlü Melâmet donunun biçildiğini, yani kendisine Melâmet elbisesi dikildiğini söylemiştir. Hakîkî'nin kendisini halk tarafından kınanıp belki de itilip kakılan bir kimlikte resmettiği dikkati çekmektedir (Sevimli, 2021b, s. 97):

“Halk urur başa külâhı serzeniş her yanadan

Egnüme dürlü melâmet tonı biçildi yine” (Boz, 2017, 526/4)

Ümmî Sinân’ın anlatımına göre kişi, gerdanına aşk ipini takmalı ve akabinde omzuna Melâmet donunu biçmeli, yani Melâmetten hazırlanmış bir elbise dikmelidir. Zira Melâmîliğin temeli dünyalık bütün ilgilerden kurtularak aşka bağlanmaktır:

“Takup gerdânına bu ‘aşk ipini

Melâmet tonın egnine biç imdi”

(Bilgin, 2017, 182/4)

Aşkın nişanı, bir başka deyişle alameti Melâmet’tir. Bu sebeple, Melâmet donunu giymeden aşka yapışmamalıdır. Beyit, Melâmet donunu giyip Melâmîlik yoluna giren âşıkların böylesi bir yola olan tutkunluklarına ve geri dönülmez bağlılıklarına işaret etmektedir:

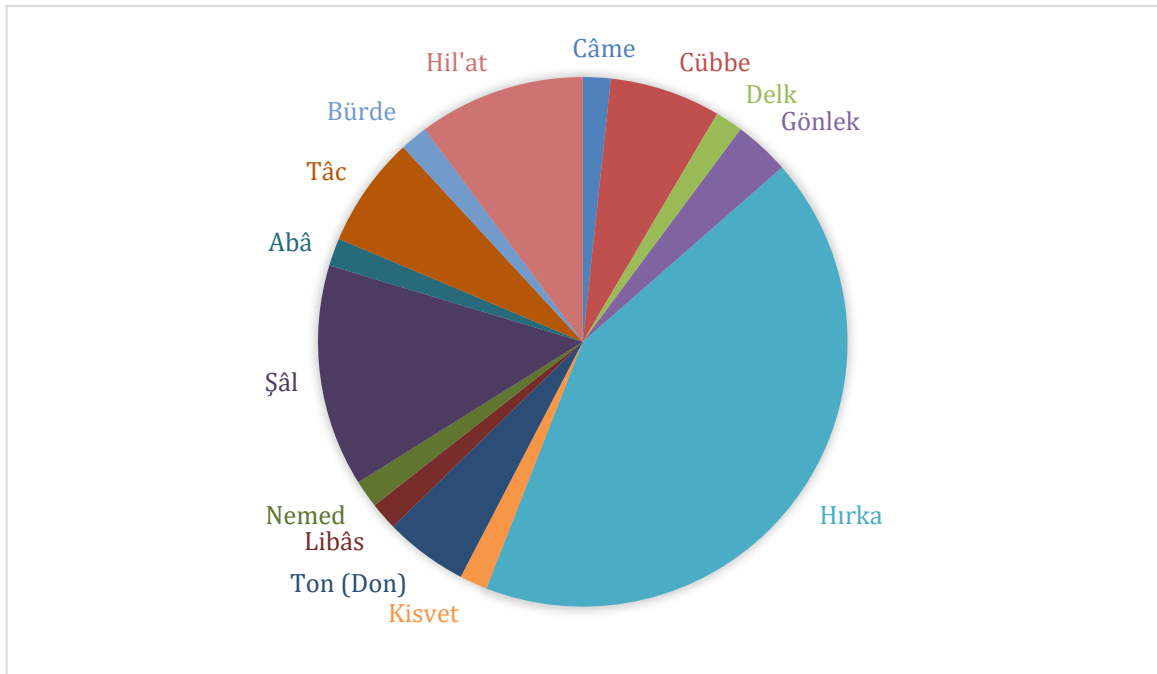
“Melâmet donunu giymezen evvel ‘aşka yapışma

Nişânı evvelâ ‘aşkun bil ey Şânî melâmetdür”

(Tunç, 2017, G. 81/5)

Sonuç

Merasimleri belli bir tarikattan ziyade, tasavvufî bir anlayış ve terbiye olan Melâmetîlik, Klasik Türk edebiyatında sıklıkla ele alınmıştır. Şairler, çoğunlukla kendilerini halkın kınayıp ayıplamasından korkmayan, hatta buna bizzat talip olan Melâmî birer rint âşık kimliğinde takdim etmişlerdir. Dolayısıyla şiirlerinde Melâmetîlik ile ilgili birçok hususa ve değişik teşbih ilgilerine yer vermişlerdir. Farklı yüzyıllara ait divanlardan yapılan taramalar sonucu, elli dokuz şiirde bend veya beyit düzeyinde, Melâmetîliğin bazı giyim kuşam unsurlarıyla zikredildiği görülmüştür. Bu bağlamda, incelenen divanlarda *abâ*, *bürde*, *câme*, *delk*, *kisvet*, *libâs*, *nemed* birer; *cübbe* ve *tâc* dörder manzumede; *gömlek* iki, *ton* üç, *hil’at* altı, *şâl* sekiz ve *hırka* da yirmi beş şiirde tespit edilmiştir:

Şekil 1. Melâmet kavramıyla ilişkilendirilen giyim kuşam unsurları

Abâ “Melâmet’i selamete tercih etme”, bürde “âşığın geleneğin sürekliliği itibarıyla bile isteye büründüğü kıyafet”, câme “âşığa kendi elleriyle sevgili tarafından hazırlanma”, cübbe “nasihat verme, nefsi hor görme, tasavvufî açıdan ulaşılması gereken bir rütbeyle işaret etme,

dervişlik sembolü olma” hususlarıyla ilişkilendirilmiştir. Gömlek, “selamet-Melâmet seçeneğinde Melâmet’i seçme, dünyalık ilgilere boyun eğmeme” bağlamlarında ele alınmıştır.

Hırka; aşk ve âşıklık alametidir. Bunun yanında şiirlerde; uzlet, nefis terbiyesi için kınanma, abdallık, dünyevî mevki ve makamlardan vazgeçme, riyayı terk vb. tasavvufî unsurlarla bağlantılı olarak işlenmiştir. Ayrıca asıl selameti idrak, dünyalık bütün ilgilerden uzaklaşma, sırrı ifşa etmeme, başkaları tarafından kınanıp ayıplanma gibi nefse hoş gelmeyen dünyevî duygulardan arınma gibi nasihatte bulunulurken de söz konusu edilmiştir.

Hil’at, “ezelî aşk sarhoşluğu, görünenlerin ardındaki görünmeyene ulaşma, nefsi tahkir etme, âşık için doğrudan sevgili tarafından hazırlanma, selamet ile Melâmet arasında tercihini Melâmet’ten yana kullanma” vb. ile ilişkilendirilmiştir. Kisvet “derviş kıyafeti olma”, libâs “aşk ve Melâmet münasebeti”, nemed “zahiren tam tersi görünse de hakiki sultanlığı simgeleme”, şâl “âşığın kendi iradesiyle tercih etmesi, abdallık, âşıklığı sembolize etme, kıymetli her türlü dünyalık giyim kuşam vasıtasından üstün olma, sadece Allah’a muhtaç olduğu idrak etme” vs. bağlamlarda zikredilmiştir. Tâc “âşığa ezelde aşk padişahı tarafından verilme, asıl hilafet ve sultanlık sembolü olma”, ton “halk tarafından tan edilme, âşıklığı simgeleme” ilgileriyle şiirlerde yer bulmuştur.

Son söz olarak denilebilir ki Klasik Türk edebiyatı şairleri, bir tarikata bağlı olmasalar dahi şiirlerinde bir hayat tarzı olarak çoğunlukla Melâmîlik tavrını benimsemişlerdir. Bunun bir yansıması olarak da Melâmîliği âdeta bazı kıyafetler şeklinde giyinmiş görünmektedirler.

Kaynakça

- Aksoyak, İ. H. (2011). Hırkayı (deveyi, şalvarı) şaraba vermek söyleyişi üzerine art-zamanlı yöntemle bir deneme. *Millî Folklor*, 23(91), 85-90.
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî divânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>
- Albayrak, N. (2000). İbrâhim b. Edhem (Edebiyat). *DİA*, içinde (C.21, ss. 295-296). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Alşan, M. H. (2007). *Hamzavî melâmîler melâmet hırkası ikinci kuşak Horasan Erenleri*. KaraKutu.
- Armutlu, S. (2022). Erken dönem Fars şiirinde Kalenderiler ve Kalenderilik olgusu. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi Klasik Türk Edebiyatı Özel Sayısı*, 6(3), 27-68. <https://doi.org/10.34083/akaded.1150652>
- Arpağuş, S. (2007). Pîr. *DİA* içinde (C.34 ss. 272-273). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Arslan, M. (2018). *Şeref Hanım Divânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59880,seref-hanim-divanipdf.pdf?0>
- Arslan, Ö. (2013). *Ubeydî divânı (metin ve inceleme)*. [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Ateş, S. (1992). *İslâm tasavvufu*. Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Avcı, C. (2002). Kısra. *DİA* içinde (C.26, ss. 71-72). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Avcı, Ş. (2010). *XIX. yy. şairi Şeyh Hacı Abdullah Ferdî Efendi hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve divânının tenkitli metni*. [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Ay, A. (2014). *Abdülmecid Sivâsî divanı (inceleme-metin)*. [Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Aydemir, Y. (2017). *Ravzî divânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divani pdf.pdf?0>
- Aydemir, Y. (2018). *Ramazan Behiştî divânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0>
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli büyük Türkçe sözlük Kubbealtı lugati*. (2. baskı). Kubbealtı Neşriyat.
- Azamat, N. (2004). Melâmet. *DİA*, içinde (C.29, ss. 24-25). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bardakçı, M. N. (2016). Tasavvufun teşekkül devrinde melâmetîlik. R. Yıldırım (Ed.), *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî sempozyumu bildirileri* içinde (s. 21-41). TİKA Kültür.
- Bardakoğlu, A. (1996). Garâmet. *DİA*, içinde (C.13, ss. 359-361). Türkiye Diyanet Vakfı.

- Batıslam, H. D. (2007). Nedîm divanı'ndaki giyim kuşam ve süslenmeyle ilgili unsurlar. Z. Dilek & M. Akbulut & M. Arlı & Z. Bağlan Özer & R. Gürses & B. Karababa Taşkın (Ed.), 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, (10-15 Eylül 2007, Ankara / Türkiye), Bildiriler, Maddî Kültür*, içinde (C.1, ss. 261-282). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Bayak, C. (2017). *Sehâbî dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55746,sehabi-divanipdf.pdf?0>.
- Bilgin, A. A. (2017). *Ümmî Sinan dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55913,ummi-sinan-divanipdf.pdf?0>
- Bolat, A. (2011). *Bir tasavvuf okulu olarak melâmetîlik* (3. baskı). İnsan.
- Boz, E. (2017). *Hakîkî dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55749,hakiki-divanipdf.pdf?0>.
- Ceyhan, S. (2010). Taç (tasavvuf). *DİA* içinde (C.39, ss. 363-365). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çağrıncı, M. (2001). İzzet. *DİA*, içinde. (C. 23, ss. 555-556). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çelik, M. F. (2019). *Klasik Türk şiirinde tipler*. [Doktora tezi, Kocaeli Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çelik, M. F. (2021). Azmîzâde Hâletî dîvânı'nda melâmet ehli olarak âşık. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 556-567. <https://doi.org/10.29000/rumelide.895973>
- Çelik, R. (2012). *Fehîm-i Sâni, (Süleyman Fehîm) ve dîvânı (inceleme-metin)*. [Yüksek lisans tezi, Nevşehir Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çelik, Y & Kahraman, N. (2000). *Elmalı'lı Muhammed Hamdi Yazır: Kur'an-ı Kerim ve Türkçe meali*. Sefa Yayıncılık.
- Çetin, K. (2020). Necâtî Bey ve Mihrî Hatun'un "nemed" gazellerinin karşılaştırılması. *Littera turca Journal of Turkish Language and Literature*, 6(3), 344-355. <https://doi.org/10.20322/littera.714801>
- Demirci, M. (1991). Mevlânâ'da insan. *Selçuk Üniversitesi 5. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)* içinde (ss. 35-39). http://isamveri.org/pdfdrg/D113545/1992/1992_DEMIRCIM.pdf
- Demirci, Y. O. (2010). *Kadîmî divanı*. [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Dikmen, M. & Çetin, K. (2008). Dilenciliğin klâsik Türk şiirindeki tezahürleri. S. Parin (Ed.), *Sempozyum bir kent sorunu: dilencilik "sorunlar ve çözüm yolları" tebliğler kitabı* içinde (ss. 525-543). İBB Zabıta Daire Başkanlığı.
- Doğan, M. N. (1997). *Şeyhülislam Es'ad Efendi ve divanının tenkitli metni*. Millî Eğitim Bakanlığı.

- Durmuş, I. T. & Canım, R. (2018). *Şevkî dîvânı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59035,sevki-divanipdf.pdf?0>,
- Duru, N. F. (2007/3). Şâir muhayyilesinde Mevlevî kisvesi. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı*, 119-140.
- Durusoy, A. (2012). Vahdet. *DİA* içinde (c.42, ss. 430-431). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Durusoy, A. (2022). Kesret. *DİA* içinde (c.25, ss. 310-311). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eraslan, E. (2009). *Hasirizâde Mehmet Elif Efendi, edebî kişiliği ve divan'ı*. [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Erdoğan, M. (2011). *Bursalı Rahmî ve dîvânı*. Dergâh Yayınları.
- Eşref-i Rûmî (t.y.). *Eşrefoğlu divanı*. Kervan Kitapçılık.
- Gökçe, E. (2011). *Mislî İsmâ'îl Hakkı ve divanı*. [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gücür, A. D. (2023). *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe yazmaları koleksiyonunda 11122 numarada kayıtlı mecmua-i ilahiyât*. [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Güngör, H. (2016). Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde kullanılan kıyafetler. *dergİabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 4(8), 48-68.
- Gürgendereli, M. (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâ'î divânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56211,mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0>
- Harman, Ö. F. (2000). İdrîs. *DİA* içinde. (C.21, ss. 478-480). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Harman, Ö. F. (2001). Kârûn. *DİA* içinde. (C. 24, ss. 519-520). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Harmancı, M. E. (2017). *Süheylî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0>,
- Hatipoğlu, G. F. (2010). *Seyrî ve divanı (inceleme-metin)*. [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Horata, O. (2019). *Esrâr dede dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64058,esrar-dede-divanipdf.pdf?0>,
- İspir, M. (2007). Mevlânâ'da insan ve aşk. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7(1), 179-186.
- Kara, M. (1987). Melâmetiye. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan*, 43(1-4), 561-598.
- Karabey, T., Şığva, B. & Babür, Y. (2015). *Hâce-i cihân ve netîce-i cân inceleme-tenkitli metin*. Akçağ Yayınları.

- Kaya, B. A. (2006). Klâsik Türk şiirinde gömlek. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 15, 149-200. <https://doi.org/10.24058/tki.198>
- Kaya, T. T. (2022). *Viranî divanı (inceleme-metin)*. [Doktora tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kayabaşı, B. (2010). Sârbân Ahmed dîvanı'nda melâmîlik. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(1), 1123-1146. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1313>
- Kaygusuz, M., Kahvecioğlu Sarı, H. & Arğun, F. N. (2019). Kültürel mirasımız yağlı güreş sporunun geleneksel giysisi kispet. *Akademikbakış Dergisi*, 72, 147-166.
- Kıyçak, Ö. (2022). Tezkire-i şu'arâ-yı Mevleviyye'de melâmet düşüncesi. Ş. Yalçinkaya & İ. Yazar (Ed.), *Akademide Nezaket Üslubu Prof. Dr. İlhan Genç Armağanı* içinde (ss. 109-141). Paradigma Akademi.
- Koçu, R. E. (1969). *Türk giyim, kuşam ve süslenme sözlüğü*. Sümerbank Kültür.
- Kolcu, Y. (2021). *Necmî dîvânı (Mehmet Necmettin) metin-inceleme*. [Yüksek lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kopuz Çetinkaya, F. (2016). Ferîdüddîn Attâr'ın Muhtarnâme'si ve hayret makamı. *NÜSHA Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 43, 167-178.
- Kurnaz, C. (1998). Hümâ, *DİA* içinde. (C. 18, s. 478). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Mahir, B. (1999). Türk minyatürlerinde hil'at merasimleri. *Türk Tarih Kurumu-Belleten*, 63(238), 745-766.
- Maleky, M. R. (2012). *Himmetzâde Ahmet Cezbî divanı*. [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Mermer, K. (2014). Ahıskalı Bektaşî şeyhi Hirmen-dâr Ğamizî Ali Baba'nın Ğamizî'l-'acâ'ib'i". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi*, 70, 179-204. <http://dx.doi.org/10.12973/hbvd.70.119>
- Muslu, R. (2008). Türk tasavvuf kültüründe tarikat kıyafetleri ve sembolik anlamları. *EKEV Akademi Dergisi*, (36), 43-66.
- Musluoğlu, F. (2022). *Hayretî dîvânı (tenkitli metin-dil içi çeviri)*. Paradigma Akademi. <https://www.paradigmaakademiyayinlari.com/wp-content/uploads/2022/07/hayreti-divani.pdf>,
- Müftüoğlu, H. V. (2011). *Seyyid Dîvanı (Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halvetî) (inceleme-metin)*. [Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Müslim b. el-Haccâc Ebû'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (t.y.). *el-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar binakli'l-adli ani'l-adl ilâ Rasûlillâh Sallallâhu Aleyhi ve Sellem, I-V*. (thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî)
- Nalbat, M. (2016). *Zevkî divanı (inceleme-metin-dizin-ıtkıbasım)*. [Doktora tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

- Nas Kazan, Ş. (2018). *Celilî dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-211944/celili--divani.html>
- Ocak, A. Y. (1983). *Alevî ve Bektaşî inançlarının İslâm öncesi temelleri*. Enderun Kitabevi.
- Oğuz Kutlar, F. S. (2017). *Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0>.
- Orhan, M. (2012). *Benderli Cesârî dîvânı, hayâtı, dîvânındaki Mazmunlar, dini-tasavvufî kavramlar ve insan*. [Yüksek lisans tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Otyakmaz, H. (2019). *Beşiktaşlı Yahyâ Efendi ve dîvânı'nda muhabbet kavramı*. [Yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Öngören, R. (2000). İbrâhim b. Edhem. *DİA* içinde. (C. 21, ss. 293-295). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özerol, N. & Sevimli, E. (2022). Göçebeliğin entelektüel yüzü: Derviş. A. Oktay (Ed.), *Klasik Türk edebiyatında öteki* içinde (ss. 187-224). Çizgi.
- Öztoprak, N. (2010). Divan şiirinde giyim kuşam üzerine bir deneme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4, 103-154. <https://doi.org/10.15247/dev.64>
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. (C. 2, Millî Eğitim Bakanlığı).
- Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü* (9. baskı). L&M.
- Selçuk, B. (2007). Fuzûlî’de melâmet kavramı. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 487-502.
- Sevimli, E. (2020a). Klasik şiirde ızdırabın aşırı boyutu: seng-i melâmet. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 295-348.
- Sevimli, E. (2020b). Klasik Türk şiirinde melâmî ibadet anlayışının şiirsel terennümleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 25, 867-916.
- Sevimli, E. (2020c). 16. yüzyıl klasik Türk şiirinde kalenderî algısı. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 35, 31-66.
- Sevimli, E. (2021a). Klasik şiirde âşığın istiğnâ mülkünün sultanlığa doğru yolculuğu: Melâmî âşıklığın, melâmeti Selâmete Tercihi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 405-434. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.883166>
- Sevimli, E. (2021b). *Rafîne bir Hak âşıklığının edebi seyri klasik şiirde melâmet düşüncesi ve melamilik*. Gece Kitaplığı.
- Sevimli, E. (2021c). Klasik şiirde sinisini dağlayan âşık zümresi “abdallar”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 100, 97-122. <https://doi.org/10.34189/hbv.100.005>
- Sevimli, E. (2021d). Bir aşkın melâmetle yoğrulmuş saflığında Yunus’u okumak. H. Cömertoğlu (Ed.), *Al Farabî 10th International Conference On Social Sciences*

- (*Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*), November 16-17 (16-17 Kasım) Malatya *Proceeding Book* içinde (ss. 9-23). IKSAD Publishing House.
- Sevimli, E. (2023). Fâni (Ali Şir Nevâyî) divanı'nda aşk ve rintlik bağlamında Hâfizî izler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 32, 663-694. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1252828>
- Sır, A. N. (2009). 'Don' kelimesi üzerine. *ACTA TURCICA Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* "Türk Kültüründe Terzilik", 2(2), 84-199, https://actaturcica.files.wordpress.com/2019/12/184_199.pdf.
- Solmaz, S. (2016). Tasavvufta ulaşılmaması gereken bir mertebe: el-fakru fahri ve eski edebiyatımıza yansımaları. A. C. Haksever (Ed.), *25-26 Mayıs 2016 Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2* içinde (ss. 115-133). Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği.
- Stojanovska, İ. (2015). *Bahrî divanı ve incelemesi*. [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Şahin, E. (2016). Osmanlı şiirinden giyim-kuşam literatürüne bazı ekler. *Littera turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2(2), 129-146. <https://doi.org/10.20322/lt.68713>
- Şahin, H. (2016). İkinci devre (Bayrâmî) melâmîliğine genel bir bakış. R. Yıldırım (Ed.), *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 55-77). TİKA Kültür.
- Şener, H. İ. (2001). Kârûn (edebiyat). *DİA*, içinde. (C. 24, s. 520). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şığva, B. (2012). *Şeyh Hasan Haydar divanı (inceleme-tenkidli metin)*. [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Tanrıbuyurdu, G. (2009). Mevlânâ'nın Mesnevîsi'nde melâmîlik, kalenderîlik ve rindlik ile ilgili çağrışımlar. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 20, 143-164. <https://doi.org/10.24058/tki.246>
- Tarlan, A. N. (1970). *Zatî divanı (edisyona kritik ve transkripsiyon) gazeller kısmı* (C.2). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Taş, H. (2010). *Vusûlî [ö. 1000/1592] Dîvân [inceleme-metin-çeviri-açıklamalar-dizin]*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10660,vusuli-divanipdf.pdf?0>,
- Tatçı, M. & Anılır, B. (2014). *Bursalı Mehmed Tâhir Bey Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî Beyân-ı melâmet ve ahvâl-i melâmiyye*. H Yayınları.
- Tatçı, M. (2016). Melâmet ve melâmetîliğe takriz. R. Yıldırım (Ed.), *Uluslararası melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî sempozyumu bildirileri* içinde (ss. 1-10). TİKA Kültür.
- Tayşi, M. S. & Aytekin, Ü. (2005). *Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî: Tarikat kıyafetlerinde sembolizm Mecmu'âtü'z-Zarâ'if Sandukatı'l-Ma'ârif* (2. baskı). Ocak.
- Temel, E. (2022). Klasik şiirin maskarası: Abdal. *GENCİNE Klâsik Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 18-31.

- Tosun, N. (2009). Sır (tasavvuf). *DİA*, içinde (C.37, ss. 115-116). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tunç, A. T. (2017). *Şânî divanı (inceleme-metin)*. [Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Türküm, M. T. (2018). *Fuzuli ve Yunus Emre divanları'nda “melâmet” kavramı*. [Yüksek lisans tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Uludağ, S. (2003). Mâsivâ. *DİA* içinde (C.28, s. 76). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (1994). Dede. *DİA* içinde (C. 9, s. 76). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (1995). Fakr. *DİA* içinde (C.12, ss. 127-128). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (1998). Hırka. *DİA* içinde (C.17, ss. 373-374). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (2008). Riyâzet. *DİA* içinde (C. 35, ss. 143-144). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (2010). Sülûk. *DİA* içinde (C.38, ss. 127-128). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (2012a). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. Kabalcı Yayıncılık.
- Uludağ, S. (2012b). Uzlet, *DİA*, içinde (C.42, ss. 256-257). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ulupınar, H. (2017). İlk dönem melâmetî şeyhlerinden Hamdûn Kassâr'ın tasavvuf anlayışı. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 67-80. <https://doi.org/10.33420/marife.591728>
- Uzun, M. (2000). Îsâ (Türk edebiyatı). *DİA* içinde (C.22, ss. 473-475). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uzun, M. İ. (1991). Aşk (edebiyat, kültür ve sanat). *DİA*, içinde (C.4, ss. 18-21). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Üçüncü, K. (2002). *Edîb Harâbî divanı (inceleme-metin)*. [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Üstüner, K. (2007). *Divan şiirinde tasavvuf (14. ve 15. yy. divanlarına göre)*. Birleşik.
- Yavuz, S. (2012). *Cemâleddîn Mahmûd Hulvî divanı (metin-inceleme)*. [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yavuz, S. (2019). *Eskicumalı Hamîd divanı (inceleme-metin)*. [Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yazıcı, T. (1994). Derviş. *DİA*, içinde (C.9, ss. 188-190). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yekbaş, H. (2010). *Sehî Bey divânı*. Kitabevi.
- Yetik, E. (1998). Hayret. *DİA*, içinde (C.17, ss. 60-61). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Zülfe, Ö. (2010). *Hecrî Kara Çelebî Muhyî'd-dîn Mehmed Dîvân* [ö. 1557]. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10618,hecripdf.pdf?0>

Geliş Tarihi : 23.10.2023
Kabul Tarihi : 09.01.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1380190>

Çetin, S. (2024). Seyahatnamelerde Bursa'nın alımlanma biçimleri: Fahrunnisa Hanım, Hüseyin Vassaf, Hikmet Arif, Ahmet Haşim ve Tanpınar örnekleri. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 135-153. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1380190>

SEYAHATNAMELERDE BURSA'NIN ALIMLANMA BİÇİMLERİ: FAHRUNNİSA HANIM, HÜSEYİN VASSAF, HİKMET ARİF, AHMET HAŞİM VE TANPINAR ÖRNEKLERİ*

Seda ÇETİN¹

ÖZ

Gezilen yerleri etraflıca tanıma, bilgi toplama, okura söz konusu yerlerle ilgili rehberlik etme amacını güden seyahatname edebiyatın en eski türlerinden biridir. Bu tür, 19 ve 20. yüzyıllarda yaşanan gelişmeler dolayısıyla çok daha fazla önemli hâle gelmiştir. Yerli ve yabancı seyyahların dikkatini yüzlerce yıldır üzerine çeken Bursa'ya bu dönemlerde yapılan seyahatler ise ayrı bir değer taşır. Büyük yıkımların ve dönüşümlerin yaşandığı bu çağlarda Bursa'ya gelen yerli seyyahlar şehirde gezip gördüklerini yazıya geçirirlerken kendi zamanlarında şehrin alımlanma biçimlerine dair de örnek vermiş olurlar. Bu çalışma birbirlerine yakın dönemlerde gerçekleşmiş Fahrunnisa Hanım'ın *Hüdavendigâr Vilayetinde Kısmen Bir Cevelan* (1896), Hüseyin Vassaf'ın *Bursa Hatırası* (1896), Hikmet Arif'in *Bursa Seyahati* (1922) isimli eserleriyle Ahmet Haşim'in 'Gurabahâne-i Laklakan' (1923) ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* 'inde yer alan 'Bursa'da Zaman' (1946) denemeleri özelinde Bursa'nın alımlanış biçimlerine odaklanmıştır. Farklı bakış açılarına sahip bu seyyahların Bursa'ya yönelik algılarında görülen çeşitlilik ise hem seyyahların kişiliklerinin hem de devrin şartlarının zorunlu bir sonucudur. 1896-1946 aralığında yayımlanmış olan bu eserlerin birlikte ele alınmış olmaları, şehirde değişenin yalnızca insan ve insan ilişkileri olmadığını, mekânların da başka bir algıyla zihinlerde yeni baştan inşa edildiklerini ortaya çıkarması bakımından da kıymetlidir.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Bursa, Gezi yazısı, Şehir algısı, Modern Türk edebiyatı

* Bu çalışma, 14 Ekim 2022 tarihinde Bursa'da gerçekleştirilen "Bursa'nın Edebiyatı / Edebiyatın Bursa'sı Bilgi Şöleni" adlı bilimsel etkinlikte sunulan "Yerli Seyyahların Yakın Dönem Seyahatnamelerinde Bursa'nın Alımlanma Biçimleri" başlıklı bildirinin genişletilmiş biçimidir.

¹ Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, sedacetin@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5254-2915>

Date Received : 23.10.2023
Date Accepted : 09.01.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1380190>

Çetin, S. (2024). The perceptions of Bursa in the travel books: Examples of Fahrunnisa Hanım, Hüseyin Vassaf, Hikmet Arif, Ahmet Hasim and Tanpınar. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 135-153. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1380190>

THE PERCEPTIONS OF BURSA IN THE TRAVEL BOOKS: EXAMPLES OF FAHRUNNISA HANIM, HUSEYİN VASSAF, HİKMET ARIF, AHMET HASİM AND TANPINAR*

Seda ÇETİN¹

ABSTRACT

The travelogue is one of the oldest genres of literature, the aim of which is to get to know the places visited in detail, to gather information and to guide the reader through these places. This genre has become much more important as a result of developments in the 19th and 20th centuries. Travels to Bursa, which has attracted the attention of local and foreign travellers for hundreds of years, have a special value in these periods. While the local travellers who came to Bursa during these periods of great destruction and transformation wrote about what they saw in the city, they also gave examples of how the city was perceived in their own time. This study focuses on the ways in which Bursa is perceived in Fahrunnisa Hanım's *Hüdavendigâr Vilayetinde Kısmen Bir Cevelan* (1896), Hüseyin Vassaf's *Bursa Hatırası* (1896) Hikmet Arif's *Bursa Seyahati* (1922), Ahmet Haşim's 'Gurabahâne-i Laklakan' (1923) and Ahmet Hamdi Tanpınar's 'Bursa'da Zaman' (1946) essays in *Beş Şehir*. The diversity in the perceptions of these travellers with different perspectives on Bursa is a necessary result of both the personalities of the travellers and the conditions of the time. The fact that these works, published between 1896 and 1946, are discussed together is also valuable because it shows that it is not only the people and human relations that change in the city, but also the places that are reconstructed in the minds with a different perception.

Keywords: Travel book, Bursa, Travel article, Perception of the city, Modern Turkish literature

* This study is an extended version of the paper titled "Bursa's Perception Forms in the Recent Travelogues of Local Travelers" presented at the scientific event titled "Bursa's Literature / Bursa of Literature Information Feast" held in Bursa on October 14, 2022.

¹ Res. Asst. Dr., Trakya University, Faculty of Literature, sedacetin@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5254-2915>

Giriş

“Gezmek, gezi” anlamındaki Arapça kelime seyahat ile “risâle, mektup” anlamlarına gelen name kelimelerinin birleşmesinden oluşan seyahatname ‘gezi mektubu, gezi eseri’ anlamına gelen bir kelimedir (Yazıcı, 2009, s. 9). Çeşitli sebeplerle gezilip görülen yerlerin ve edinilen izlenimlerin sübjektif biçimde yazıya aktarıldığı bir edebî tür olan seyahatname, edebiyatın en eski türlerinden biridir ve özellikle ilk örnekleri günlük, hatıra, tarih, biyografi, otobiyografi vb. türlerle iç içe geçmiş şekilde yer almıştır. Batı’da kökenleri eskiye dayanan bu türün, Türk kültüründe ilk örneği Hoca Gıyasettin Nakkaş’ın 1422’de tamamladığı *Acâibü’l Letâif* isimli eseridir (Doğan, 2016, s. 2). Ancak sonraki dönemlerde seyahatname yazma düşüncesini Türk kültüründe en fazla beslemiş olan eser, Evliya Çelebi’nin on ciltten oluşan emsalsiz çalışması 1685 tarihli *Seyahatnâme*’si olmuştur. Batılı ülkelerin sanayileşme sürecine girmesiyle birlikte hızla artan sömürgecilik yarışı da seyahatnamelerin özellikle 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılda Batılı erkek ve kadın yazarlar tarafından sıklıkla kullanılan bir tür hâlini almasını sağlamıştır. Gezilen yerleri etraflıca tanıma, bilgi toplama, dolayısıyla okura söz konusu yerlerle ilgili rehberlik etme amacını güden bu seyahatnameler, Tanzimat’la birlikte modernleşme sürecinin hız kazandığı Osmanlı topraklarında da etkili olmuş, yerli seyyahlar da çeşitli amaçlarla yapılan gezilerde edindikleri izlenimlerini yazıya aktarıp yayımlamışlardır. Söz konusu seyyahların uğrak yerlerinden biri de Osmanlı’nın ilk başkenti olan Bursa’dır. Yerli ve yabancı seyyahların dikkatlerini tarihi, mimarisi, coğrafi özellikleriyle kendi üzerine çeken Bursa, Evliya Çelebi’nin “ruhaniyetli bir şehirdir” şeklindeki ifadesinden anlaşılacağı gibi maneviyatın en yoğun hissedildiği yerlerden biridir. Maneviyatın yoğun olarak hissedilmesinin yanında İstanbul’a yakınlığının da seyahat sebepleri arasında görülebileceği Bursa’ya 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyıl başlarında yerli ve yabancı seyyahlar tarafından pek çok ziyaret gerçekleştirilmiş, bunların bir kısmı yayımlanarak araştırmacıların dikkatlerine sunulmuştur. Çeşitli sebeplerle Bursa’yı tanımayı arzu eden yabancı seyyahlar bir yana bırakılırsa yerli seyyahların Bursa’ya geliş sebepleri ve bu şehri algılama biçimleri, Bursa’nın, Osmanlı’nın ve -sonrasında- Türkiye Cumhuriyeti’nin diğer şehirleri arasında durduğu yeri ortaya çıkartacak birer sübjektif vesika örnekleridir. Her biri yazarının dünya görüşünden etkilenerek şekillenmiş olan bu seyahatnamelerden; Fahrunnisa Hanım’ın *Hüdavendigâr Vilayetinde Kısmen Bir Cevlan* (1896) üst başlığıyla yayımladığı yazıları, Hüseyin Vassaf’ın *Bursa Hatırası* (1901) ve Hikmet Arif’in *Bursa Seyahati* (1922) isimli eserleriyle Ahmet Haşim’in ‘Gurabahane-i Laklakan’ (1923) yazısı ve Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Beş Şehir* içinde bulunan ‘Bursa’da Zaman’ (1946) bölümü bu şehrin zaman içindeki yolculuğunu gösterebilecek eserlerdir. Çalışmanın konusunu teşkil eden söz konusu seyahatnameler kronolojik olarak alt başlıklar hâlinde ele alınacaktır.

Yazarların Yolculuğa Çıkma Nedenleri ve Zamanları

Fatma Fahrunnisa Hanım¹, Bursa’ya yaptığı yolculuğun tarihini açıkça vermemiş olmakla beraber “bu nisanda yani dokuz ay evvel” (Tezcan, 2016, s. 104) ifadesi ile yazının *Hanımlara*

¹ Fatma Fahrunnisa Hanım, hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığımız Osmanlı dönemi kadın yazarlarından biridir. 1876’da dünyaya gelmiş olan yazarın babası Evkâf Varidat ve Mahlulat Müdür-i Umumisi İsmail Hakkı Bey, annesi Bursa Valisi Ahmet Vefik Paşa’nın kızı Hürrem Hanım’dır (Nerkiz, 2019). Eğitiminde babası İsmail Hakkı Bey ve dedesi Ahmet Vefik Paşa’nın büyük etkileri olmuş, özel hocalardan dersler almıştır. Nitekim bu etki ve eğitimin bir sonucu olarak Fatma Fahrunnisa Hanım, *Hanımlara Mahsus Gazete*’de Fransızcadan tercüme de yapmıştır (Doğan, 2016, s. 28). Üst düzey devlet görevlisi olan babası ve dedesinin yanı sıra yazarın büyük dedesi mühtedi (Bulgarzade) Yahya Naci Efendi ve onun oğlu Ruhuddin Efendi de tercüme odasının kurucuları olarak Osmanlı modernleşmesine önemli katkılar sağlamış isimlerdir (Coşkun, 2016, s. 3). Böyle eğitimli ve saygın bir çevrede yetişmiş olan Fahrunnisa Hanım, 1895’te yazı hayatına başlamış, 1896’da

Mahsus Gazete'deki yayımlanma tarihi olan 19 Kanunisanı 1311 (31 Ocak 1896) birlikte ele alındığında, bu seyahatin Nisan 1895'te gerçekleştiği söylenebilir. Yazar yolculuğa çıkma sebebini baharın gelmesiyle Girit, İzmir, Selanik gibi 'bahr-ı sefid'in en güzel şehirlerine vapurla seyahat etme arzusu olarak anlatır. Ancak bu seyahat fikri, gezilecek yerlerin İstanbul'dan oldukça uzak olmaları sebebiyle yazarın ailesi tarafından kabul edilmez. Yalnız annesinin; "Bahr-ı sefidde bir cevelân, ne kadar az bir müddet de olsa yine olacak şey değil; bari Burusa diye idik, kabil olabilir idi" (Tezcan, 2016, s. 103) şeklindeki sözü yazara ümit verir ve çocukluğunun bir kısmını dedesiyle birlikte geçirdikleri için "biraz hatrât-ı latife-i maziye-yi haiz" (Tezcan, 2016, s. 104) olan Bursa'ya seyahat etmek için hazırlıklara başlar. Kendisine yolda refakat edecek bir yol arkadaşı bulmak bu hazırlıkların ilkidir. Ailesiyle, Bursa'ya seyahat fikrini konuştuğu sırada orada bulunan hanımlardan biri Fahrunnisa Hanım'ın yol arkadaşı olmayı teklif eder ve yazar da bunu memnuniyetle kabul eder.

Hüseyin Vassaf'ın² 6 Mayıs 1317'de (19 Mayıs 1901) başlayan Bursa'ya seyahati ise daha farklı bir sebebe dayanır. Bu sebebi 'mübarek makamları ziyaret' şeklinde ifade eden yazar, özellikle İsmail Hakkı Bursevi'nin; "Himem-i evliyâ istimdâdından hâli olma! Zira vusul-ı merâkid esbâb-ı müessiredendir ve nazar ve nefesde başka hâlet vardır" (Vassaf, 2010, s. 5) sözünün tesiriyle Bursa'daki evliyaların makamlarını ziyaret ve bu sayede şehrin havasından ve güzelliklerinden istifade edebilme niyetiyle bu seyahati uzun bir süredir arzu ettiğini dile getirir. O da -dönemin koşulları düşünüldüğünde- uzun ve zahmetli sayılabilecek bu yolculuk için bir yol arkadaşı edinir ve yakın dostu Hacı Ali Efendi'yle birlikte yola çıkarlar.

Bursa Seyahati ise kaleme alındığı 1922 yılının toplumsal ve siyasal koşulları göz önüne alındığında diğer iki seyahatname örneğinden tamamen ayrılır. Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği bir sırada önce İzmir'in sonra Bursa'nın düşman işgalinden kurtuluşunun haber alınması büyük bir sevince sebep olur. Hikmet Arif Bey³ bu durumu şu sözlerle açıklar:

İstanbul'un üzüntülü, bezgin ve sıkıntılı günlerinde vazife ümidini bir an için unutmayan büyük dağların ve denizlerin ötesindeki kurtuluş mücadelesini, için için yanan bir kıvılcım gibi İstanbul'da yaşatan ilkokul öğretmenleri çok zaman evvel kesinlikle gerçekleşeceğine inandıkları büyük zaferin hemen ardından Türk'e yeni bir hayat, yeni bir irfan ve kurtuluş devri açan milli kahraman Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine ve büyük arkadaşlarına saygı ve

Bursa'ya yaptığı seyahatle ilgili notlarını *Hanımlara Mahsus Gazete*'de 11 Kanunisanı 1311-9 Mayıs 1312 (24 Ocak-21 Mayıs 1896) tarihleri arasında tefrika etmiştir. 15 günlük bir yolculuğun notlarından oluşan bu yazılar, 'bir Osmanlı kadını tarafından yazılan ilk seyahatname ve modern edebiyat alanında üretilen ilk gezi kitaplarından biri olma' özelliklerine sahiptir (Altuğ, 2017, s. 10).

² Osmanzade Hüseyin Vassaf, 1872 yılında, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın hizmetinde bulunmuş Ürgüplü Hacı Osman Efendi (Tatçı & Akkuş, 2016, s. 3) ve köle iken daha sonra azat edilmiş Fatma Emsal Hanım'ın ilk evladı olarak dünyaya gelmiştir (Taşkesenlioğlu, 2019). Hüseyin Vassaf iyi bir eğitim de almış, Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra Rüşumat Emaneti Evrak Kalemi'nde memur olarak çalışmaya başlamıştır. İlme ve öğrenmeye meraklı bir zat olan Hüseyin Vassaf, tasavvuf kültürüyle yoğrulmuş bir ailede yetişmesi sebebiyle küçük yaşlardan itibaren tasavvufa merak salmış, gönül ehli zatlara ilgili otuzdan fazla eser kaleme almıştır (Tatçı & Akkuş, 2016, s. 23). Şiirlerini topladığı bir *Divan*'ı da olan Hüseyin Vassaf, gönül ehli zatlara yakın olmak ve çalışmalarını için araştırma yapmak niyetiyle pek çok seyahat gerçekleştirmiş, bunların bir kısmını müstakil kitaplarda toplamıştır. Bursa, Gelibolu, Afyon, Uşak, Edirne, Konya, Ankara gibi şehirlerin yanı sıra Üsküp, Selanik, Manastır ve hatta Beyrut, Kudüs, Şam gibi İstanbul'dan çok uzak pek çok yerleşim yeri onun gezip yazıya aktardığı tasavvuf merkezlerdendir (Taşkesenlioğlu, 2019). İbn'ül Emin ve Tahir'ül Mevlevi gibi devrinin tanınmış simalarına da yakın olan Hüseyin Vassaf, Kasımpaşa Uşşaki Tekkesi'nin postnişinliğini yapmış, ancak 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması sebebiyle bu görevi son bulmuştur. 6 Mayıs- 21 Mayıs 1317 (19 Mayıs-3 Haziran 1901) tarihleri arasındaki on dokuz günlük seyahatin notlarından oluşan *Bursa Hatırası* kitap olarak yayımlanmasının ardından uzun yıllar bulunamamış, Dursun Gürlek'in gayretleriyle gün yüzüne çıkartılabılmıştır (Kara & Kemikli, 2010, s. XII).

³ *Bursa Seyahati* isimli seyahatnamenin yazarı Hikmet Arif ile ilgili neredeyse hiç bilgi yoktur. Bursa'nın Yunan işgalinden kurtulmasının ardından Atatürk'e ve silah arkadaşlarına bağlılıklarını ve şükranlarını göstermek üzere Bursa'ya gelen 472 Türk Ocaklı ilkokul öğretmenin seyahat anılarını içeren bu eser, 27-30 Ekim 1922 tarihleri arasındaki 4 günlük zaman dilimini kapsar. Bu seyahate katılan isimlerin İstanbul'da görev yapan Türk Ocağı'na mensup öğretmenlerden oluştuğu bilindiğinden seyahati yazıya geçiren Hikmet Arif Bey'in de İstanbul'da görev yapan Türk Ocaklı bir ilkokul öğretmeni olduğunu söylemek mümkündür.

şükranlarını bildirmek için mübarek Anadolu topraklarını ziyaret etmeyi düşünmüş ve bunu milli bir vazife kabul etmiştir (Arif, 2008, s. 15).

Öğretmenlerin Bursa'ya seyahat etmeleri ise 'Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine ve büyük arkadaşlarına saygı ve şükranlarını bildirmek' arzusu etrafında şekillenmiş, "Büyük kumandanın arkadaşları ile beraber Bursa'da bulunduğu haberi alınması üzerine" (Arif, 2008, s. 16) hemen faaliyete geçilip seyahat günü 27 Ekim 1922 Cuma günü olarak kararlaştırılmıştır.

Ahmet Haşim, 1 Mayıs 1339 (1 Temmuz 1923) sayılı *Yeni Mecmua* dergisinde yayımladığı 'Gurabahâne-i Laklakan' yazısında Bursa'ya yaptığı bir seyahati konu alır. Ancak bu seyahatin tam olarak ne zaman yaşandığını söylemekten kaçınarak, "on, on beş sene evvel, bir tatil haftasını geçirmek için" (Haşim, 2004, s. 11) ve "millî şuurun uyandırdığı derunî kuvvetler henüz büyük felâketlerin çekiciyle dövülmemiş, bugünkü rüştünü bulmamıştı" (Haşim, 2004, s. 11) sözlerini sarf ederek okurun söz konusu zamanı bu örtük ifadelerden tahmin etmesini istemiştir. Haşim'in verdiği ipuçları II. Meşrutiyet'in özgürlükçü ortamına gönderme yaptığı gibi, 'millî şuurun büyük felaketlerin çekiciyle dövülmemiş olması' da bu seyahatin, 1911'de Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının başlattığı Yeni Lisan hareketleriyle 1914 I. Dünya Savaşı aralığındaki zaman diliminde ya da I. Balkan Savaşı'nın (1912) hemen öncesinde gerçekleşmiş olabileceği ihtimalini düşündürür. Bu seyahatin o yıllarda herkesi etkileyen 'millî şuur'la da yakından ilgisi vardır. Çünkü "o sırada İstanbul'un okur yazar gençleri arasında 'mimarî' bir milliyetperverlik" (Haşim, 2004, s. 11) hüküm sürmektedir ve mimarlığa, marangozluğa ait kelimeler 'edebiyat lisanı'na varana kadar yayılmıştır. Haşim de içinde bulunduğu toplumun 'moda' yönelimiyle önce seyahat için Bursa'yı belirler ve burada yapacaklarını da şu sözlerle dile getirir:

Abideleri görmek, nakışlar ve çinilere dair tedkikatta bulunmak, sormak, düşünmek, not almak ve nihayet mimarînin 'tarih' ve 'bedî'ine dair az çok uydurma yeni bir keşifle zengin, müstakbel münakaşalar için yerinde toplanmış kuvvetli vesikalarla silahlı olarak İstanbul'a dönmekti, öyle yaptım (Haşim, 2004, s. 11).

Şairliği yanında gazete ve dergilere yazdığı yazılarıyla da tanınmış bir isim olan Ahmet Haşim, bir anlamda bu yazılara malzeme bulabilmek niyetiyle Bursa'ya seyahat eder. 'Milliyetperver mimarî arayışı için' Bursa'ya yaptığı bu yolculukta Ahmet Haşim'in yanında bir yol arkadaşının olduğuna dair herhangi bir ibare yoktur.

Diğer seyahatnamelere göre çok daha estetize edilmiş ve daha çok deneme formunda okura sunulmuş olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* içindeki 'Bursa'da Zaman' bölümü ise bu şehre yapılan ziyaretin zamanıyla ilgili doğrudan bilgi vermeyen bir metindir. Ancak yazarın, "Acaba Hüdavendigâr Camii'ne gitsem, onun akşam rengi loşluğu içinde beş yıl önce bu camii beraberce gezdiğimiz çocuğun tebessümünü bulabilir miyim" (Tanpınar, 2014, s. 115) sözlerinden Bursa'ya birden fazla kere geldiğini anlamak mümkündür. 1946'da ilk baskısını gerçekleştirmiş olan *Beş Şehir*'in 'Bursa'da Zaman' bölümü ilk önce, 'Bursa'da Zaman ve Hülya Saatleri' adıyla *Ülkü* dergisinin 16 Ekim 1941 tarihli sayısında yayımlanmıştır (Güneş, 2018, s. 35). Bu sebeple Tanpınar'ın Bursa seyahatinin 1941 veya daha önceki bir tarihte gerçekleştiği söylenebilir. Yazarın Bursa'ya yaptığı seyahatlerin amacı ise yine açık olarak belirtilmemiş olmakla beraber onun 'Bursa'da Zaman'daki, "Bursa'da asıl zamanın yanı başında, bizim için ondan daha başka ve daha derin olarak mevcut olan ikinci zamanı yapan

şeyin ne olduğunu öğrenmek” (Tanpınar, 2014, s. 119) şeklindeki sözleri, bu amacın daha felsefi boyutta olduğunu gösterir.

Yazarların Bursa İzlenimleri

Bir İstanbul Hanımefendisinin Bursa Seyahati: Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevlân (1896)

‘Terakki’ye önem veren, eğitilmiş kimselerden oluşan bir çevrede yetişmiş olan Fatma Fahrunnisa Hanım, ailesinde ve eğitim hayatında edindiği fikirleri Bursa seyahati sırasında gördüklerine de yansıtmıştır. Bu sebeple Bursa’da karşılaştığı hemen her şey onun için bir kıyaslama aracına dönüşür. Kıyaslamalarda ölçüt olarak kullanılan yer ise çoğunlukla İstanbul’dur. Çeşitli sebeplerle başvurulan bu yöntem, Fatma Fahrunnisa Hanım’ın yazılarında, Bursa’nın modernleşme ve refah seviyesinin meydana çıkarılması gibi amaçlara hizmet eden bir yöntemdir. Kıyaslamaların ilki yazarın İstanbul Bingazi vapuruyla Bursa istikametine hareket edeceği sırada gerçekleşir. Bursa yolculuğu ile taşra vapurlarının hâlini kıyaslayan yazara göre taşra vapuruna yolcularını uğurlamak için gelenler ile Bursa vapuruna gelenlerin hâlleri birbirlerinden farklıdır. Çünkü Bursa’ya gidecekleri uğurlamak için gelenlerin simalarındaki tatlı tebessümler, konuşmalar arasına serpiştirilen latifeler, bu yolculuğun acı bir ayrılık değil eğlenmek için gerçekleştirildiğini haber verici niteliktedir.

Fahrunnisa Hanım’ın yolculuk boyunca sık sık başvurduğu kıyaslama yönteminin bir sebebi onun terakkiye, ilerlemeye verdiği önemdir. Bu sebeple yolculuğu boyunca kullandığı tüm taşıtları ‘asr-ı terakki’ye uygun olup olmama noktasında değerlendirir. Denizdeyken namaz kılmak için yönlerini bulmayı sağlayan pusulayı, ‘koca sefinenin selâmeti yed-i himmetinde’ olan kaptan ve muavinini aynı gerekçeyle öven yazar, iki gemi arasında sıkışıp kalmış vapurlarının yirmi kişinin bir vapurdan diğerini itmeleri suretiyle çıkarılmasına da yine ‘asr-ı terakki’ye uygun olmaması sebebiyle hayret eder. Çünkü bir vapurun hareketi için insan kuvvetinden medet umulmuştur. Vapurdan sonra kıyaslanan diğer araç Bursa trenidir. Mudanya istasyonundan bindikleri trenle Bursa’ya hareket eden yazar ve arkadaşları için âdeta oyuncak mesabesinde olan bu tren, sağlamlık noktasında da Anadolu demiryolu vagonlarıyla kıyas edilecek gibi değildir. Pencere açıp kapamak için bile görevlilerden yardım istemeyi zorunlu kılan tren yazara göre her parçası bir yerde kalıp hemen dağılacak kadar bakımsız ve köhne bir durumdadır. Üstelik yazar ve arkadaşları, bu zahmetli yolculuğu yanlarında aileleri tarafından uygun görülmuş bir ‘veli’ olmaksızın gidememiş oldukları için de şikayetçidirler.

Fahrunnisa Hanım ve arkadaşları, sıkıntılı bir yolculuğun sonunda yerleştikleri otelden memnun olmalarına rağmen ertesi gün kendilerine müstakil bir ev kiralamak arzusuna kapılırlar ve cadde üzerinde ev sahibinin de içinde olduğu bir ev bularak üç odasını hemen kiralarlar. Fahrunnisa Hanım bu vesileyle Bursa evlerini İstanbul evleriyle kıyaslayarak bir sonuca varır:

Burusa’nın hâneleri ale’l-ekser çatıldıktan sonra direk ve kuşaklamaların arasına kerpiç taş vesâireyi dîvar örercesine koyup dâhilen ve haricen sıvamak suretiyle vücuda getirilmiş sofalarının etrafı açık olarak pek biçimsiz yapılmış şeyler ise de ikâmet eylediğimiz hâne yeni inşâ olduğu cihetle İstanbul evlerine müşâbih ve oldukça mahfûz ve mazbût idi (Tezcan, 2016, s. 115).

Kiraladıkları evi İstanbul evlerine benzerliği sebebiyle makbul gören Fahrunnisa Hanım, Bursa’ya geldiklerinin ikinci gününde Çekirge’deki otelleri ve sıcak sularını överek anlatır.

Yazar, “soğuk suya gelince Burusa kadar suyu mebzûl memleket yokdur denilse sezadır” (Tezcan, 2016, s. 115) diyerek Bursa'nın sokaklarına her daim akıp gidecek kadar bol olan sularından övgüyle bahsetse de bunların çoğunun içilemeyecek kadar kaba olduğunu, en iyilerinin bile “İstanbul'un menbâ sularıyla asla kıyas kabul etmez” (Tezcan, 2016, s. 115) derecede ağır olduklarını dile getirir.

Fahrunnisa Hanım'ın Bursa'da gezip anlattığı yerlerin ilki 'Gâzi Sultan Osman ve Sultan Orhan Hazerâtı türbeleri'dir. Bursa'nın en yüksek noktası olan Hisar'da yer aldığını söylediği türbeleri çevresi ve yapısıyla ele aldıktan sonra yazar, Ertuğrul Gazi'den, Sultan Orhan'ın Nilüfer Hatun'la evlenmesine kadar bir dizi tarihî süreç hakkında bilgi verir ve bu türbelerde metfun olan diğer şehzadelerden de ismen bahseder. Yazarın bundan sonra gezdikleri yerler sırasıyla Hüdavendigâr Sultan I. Murat, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmet ve II. Murat türbeleriyle Yeşil Camii'dir. Yazar, tüm sultan ve şehzadeleri ziyaret ettikten sonra Ulu Camii'yle, Emir Sultan ve Süleyman Çelebi gibi Bursa ve İslam âlemi için önemli diğer isimleri ve mekânları ziyaret eder. Ardından Bursa'daki kaplıcaları da ziyaret eden ve bunlarla ilgili detaylı bilgi veren Fahrunnisa Hanım, sonrasında farklı bir seyir rotası takip ederek Bursa'nın köylerinden -bugün mahalle olmuştur- Karaman köyüne gider. Buranın Fahrunnisa Hanım ve arkadaşlarının güzergâhına dâhil edilmesinin ardında köyde bulunan 'numûne çiftlik' vardır. Çiftliğin, 'piliç çıkaran, (...) piliçler çıktıktan sonra analık vazifesini ifâ eyleyen ve (...) kuluçka sadâsı dahi çıkaran kanat şeklindeki makinalarla, büyükbaş hayvanların da aynı şekilde sıralı ve intizamlı olmalarını sağlayacak alet ve edevatlarla' (Tezcan, 2016, s. 127-128) çevrili olması yazar ve arkadaşlarının burayı görmek istemelerine sebep olmuştur. Üstelik bu gezi sırasında çiftlikte mavi gömlekleriyle çalışan ve hiç de alelade köylülere benzemeyen gençler görmüş bunların, 'derslerinin amelîyyat kısmını ifa eden' ziraat mektebi öğrencileri olduğunu düşünmüştür. Yazar çiftlik ziyaretinden duyduğu memnuniyeti ve terakkinin göstergesi olan böylesine faydalı müesseselerin Osmanlı mülkünün tamamına yayılmasını temenni ederek bu ziyaretin, aslında Osmanlı Devleti'nin faydasına olacak kurum ve kuruluşları görüp incelemek amacını taşıdığını okura sezdirir. Bundan sonra 'Kasr-ı Hümâyün'u da -bugün Hünkâr Köşkü adıyla anılan mekân müze olarak kullanılmaktadır- ziyaret eden yazar ve arkadaşları bir tepeden seyrettikleri Bursa'da Şeyh Üftade Hazretleri'nin türbesini uzaktan görürler ve kaç gündür Bursa'da oldukları hâlde orayı ziyaret etmemiş olmalarından dolayı birbirlerini suçlarsa da bu ziyaret o günden sonra birkaç gün daha şehirde kalmış olmalarına rağmen gerçekleşmeyecektir.

Fahrunnisa Hanım ve arkadaşlarının sonraki ziyaret yeri Bursa'da çok fazla olduğunu söylediği ipek fabrikalarından biridir. Fabrikayı ayrıntılı şekilde anlatan yazar, sıcak su dolu leğenlerin önüne eğilmiş kadın işçileri görür ve onlardan biriyle konuşur. Suyun sıcaklığı yüzünden ellerinin derileri buruşarak renk değiştirmiş bu kadınların hâllerine acıyan yazar, işçilerin çalışma koşullarını düşünerek şu sözleri sarf eder:

Ah zavallılar cidden şâyân-ı merhamettiler. Beş on dakikalık ârâmdan bile mua'zzeb olarak ale'l-acele dışarıya can attığımız bu sıcak mahalde koza böceklerinin neşreylediği revâyah-i kerîha içinde elleri fevka'l-âde sıcak bir su derûnunda olarak külli yevm çalışmaya mahkûm olmak acınacak bir hal değil midir? (Tezcan, 2016, s. 132).

İşçi kadınların kötü çalışma koşullarından başlayarak kadının 'terakkileşmiş milletler' içindeki konumunu da yorumlayan Fahrunnisa Hanım, “sabahdan akşama kadar hânesinin

hâricinde meşgul olan bir kimsenin akşam yorgun gelip de umur-ı beytiyye ile iştilal eylemesi kâbil midir?” (Tezcan, 2016, s. 134) diyerek Avrupa’daki kadınların kendilerine bile vakit ayıramayacak meşguliyetlerle çalışma hayatında yer almalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirir. Müslüman kadınlar ise -burada okur yazar olmayan kadınları kastetmektedir- diyeceği gömleğin pamuğunu bile kendileri bükür, ‘paramızı Avrupa’ya su gibi isale eden kurdeler, dantelalar vb.’ süsleri kendileri imal eder, Avrupalıların bile el işlerini hayretle seyrettikleri, çok iyi evlatlar yetiştirerek anneliği de mükemmel surette ifa ederler (Tezcan, 2016, s. 135). Yazar bu uzun tefekkürün sonunda bu sefer de ‘daha müterakki addolunan’ kendisi gibi eğitilmiş kadınlar ile eğitimsiz fakat kendini yuvasına adayan kadınları kıyaslayarak kadınlardan asıl istenen şeyin ne olduğunu şu sözlerle ifade eder:

Onlardan fazla olarak iyi fenâ tahriren ifâde-i merâm edebilmek şerefini hâ’iz olduğumuzdan dolayı hemân kendimizi dev aynasında görmeyelim, nisvândan beklenen yalnız kırâat ve kitâbete muktedir bulunmak değildir belki o ni’met-i uzmâ-yı kırâat ve kitâbetten bi’l-istifâde iktisâb eyledikleri ma’lûmât-ı nâfi’âyı mevki-i tatbîke vaz’ ile ona göre islâh-ı hâl ve hareket ve esbâb-ı refâh ve saadet-i beytiyyenin kendi hassâsına isabet eden kısmını istihsal ve istihzâr eylemektir: Heyhât o henüz tahrir ve kiraatten bu sûrette intifâ şöyle dursun, o elindeki kamaş parçasının takdîr-i kıymetinden âciz nicelerimiz nef’ ve fâidesi pek bâlâ-ter olup sâhibine pek büyük bir ihsân-ı rabbânî olan o âlet-i hayrî sû’-i isti’ mâlden bile çekinmiyorlar... (Tezcan, 2016, s. 135-136).

Yazara göre kadından beklenen yalnız okuyup yazması değil bu yolla elde ettiği faydalı bilgilerin nasıl uygulanacağını başkalarına da anlatması ve bu sayede okurun/dinleyicinin hâl ve hareketlerinde iyileşmelere neden olacağı için aile saadetinin ve müreffeh bir hayat yaşamayı sağlayacak sebeplerin hazırlayıcısı olmasıdır. Kadını faydalı ve zararlı yazılar yazma noktasında bir kıyaslamaya daha tâbi tutan yazar, eli kalem tutan pek çok kadının ise ‘yazma nimetini’ suistimal ettiğini belirtir. Bursa halkının doğal yaşamını görmeyi de arzu eden yazar ve arkadaşları, bu arzuya ancak ‘âdi bir köy’de erişebileceklerini düşünerek Misi köyü’nü de ziyaret ederler. Köylüler ise kendilerine benzemeyen bu İstanbullu hanımların etrafını çevirmişlerdir. Misafirlere köyü gezdirmekle görevli bir kadın köyün hamamını da konuklarına gösterir ve İstanbul hamamlarıyla Bursa’ninkileri kıyaslayarak bir değerlendirmede bulunur:

Bakınız hanımlar bizim hamamımız sizinkilere benzemediği gibi fiyatı da benzemez. Adam başına beş paradır. Parası olmayan bir yumurtaya da girebilir. Ama biraz karanlıkça imiş, avlusu toprak imiş, ne zararı var, sizin İstanbul’unuzda bir hamama gidecek oldum bana birçok hak gösterip beş kuruş istediler. Tövbe olsun, ne o parayı veririm ne de hamama girerim. Ben beş kuruşu ne zahmetlerle kazanıyorum biliyorlar mı? Pekmez kaynatıyorum, cevzli sucuk yapıyorum, buradan İstanbul’a kadar götürüp satıyorum da okkasına beş kuruş vermeye nazlanıyorlar. Sonra da kolayca benden beş kuruş almaya kalkışıyorlar (Tezcan, 2016, s. 139-140).

Bursa ve İstanbul’un fiyat pahalılığı bakımından kıyaslandığı bu konuşmadan sonra misafirler köyü gezmeye devam ederler. Bu geziden ve köylülerin muamelelerinden oldukça memnun kalan Fatma Fahrunnisa Hanım, sonrasında yine tanıdıkları bir kadın aracılığıyla İnegöl’e gider ve “ahalisinin şive-i ifadeleri Bursalılardan daha kaba olduğu gibi her hususta dahi onlardan daha az müterakki” (Tezcan, 2016, s. 147) olan İnegöl’de misafir olurlar. Kendilerini evlerinde ağırlayan kadının gelinlerini çalışkanlık ve temizlik bakımından öven Fahrunnisa Hanım, asıl kadının da böyle olması gerektiğini bir kez daha belirtir. İnegöl’de

yatıya kalan yazar, gördükleri muameleden, sabah herkesten önce uyanan ev sahiplerinin kaydattıkları ve İstanbul'dakilere “bulanık su namı verdirecek derecede lezzetli” (Tezcan, 2016, s. 148) olan sütlü kahvelerden, ‘safvet ve samimiyetten’ oldukça memnun kalır. Bu muamele yazarın ‘asr-ı terakki’ hakkında düşünmesine neden olur:

Ah Medeniyet Ah! Ne olurdu? Dâhil olduğun mahalli şömendüfer, telefon, telgraf, elektrik ilh... gibi nice ihtirâat-ı bedîa ve bedâyi-i nâfian ile tezyin ve tenvir etmekle iktifâ eylesen de ateşin odunu ihrak eylemesi kabilinden olarak fezâil-i beşeriyeyi imhâ eylemesen!... Cemiyet-i beşeriyeye îras eylediğin fesâd-ı ahlâkı inkâr mı ediyorsun. Sana delil olarak evc-i âlâ-yı medeniyetin hüma-yı bî-adil olan Paris'i irâe etsem müddeâmı isbata kâfi gelmez mi? Sen bizi o kadar sath-ı nazar sanma. Hemen alayîşe ferifte olup ta'mîk-ı fikr eylemiyoruz zannetme. Mâr-helâhil-i nisârın nükûş-ı mülevvene ile müzeyyen olduğunu bilmez değiliz (Tezcan, 2016, s. 149).

İnegöl'den sonra karayolunu kullanarak Eskişehir'e de uğrayarak geri dönmek niyetinde olan Fahrunnisa Hanım, Ahu Dağı'nın tekinsiz olabileceği gerekçesiyle yanlarında iki atlı zaptiye neferi olduğu hâlde geri dönüş yoluna çıkarlar. Karaköy istasyonuna kadar herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmadan gelir ve Karaköy'den Eskişehir'e gidecek trene binerler. İkinci mevkiden toplam 190 kuruş verdikleri bilet ücreti Fahrunnisa Hanım ve arkadaşlarını yine düşündürerek;

Memâlik-i terakki ve ‘umrânına arzın hayat damarları mesabesinde olan şömendüferlerin hizmeti nakliyâtı tesrî’ ve teshil etmesindedir; fakat ücretler böyle yakîn bir yer için adam başına otuz sekiz kuruş-haydi üçüncü mevki’i sekiz kuruş noksanına olsun-otuz kuruş olur ise ahalinin bu sür’atten lâyıkiyle istifâde edemeyecekleri tabî’i değil midir? Bir köylü, birkaç günde ancak kazanabileceği bu kadar bir meblağı vererek mahsul ve metâ’ını sür’atle nakl etmektense daha ehven surette sevk etmek için yine eski vâsıtalara mürâca’at etmeği tercih edeceği der-kârdır (Tezcan 2016, s. 152).

şeklinde konuşmaların ortaya çıkmasına neden olur. Eskişehir'e gelindiğinde ise “Bursa otellerinin tertib ve intizâmını” Eskişehir otellerinde bulamayan yazar, buradaki yemeklerin fenalığı, çarşaf ve yatakların kirli ve tertipsiz oluşu gibi hususlarda iki şehri kıyaslar.

Maneviyata Yolculuk: Bursa Hatırası

Osmanzade Hüseyin Vassaf'ın “bu seyâhatimi zihnimde o kadar i'zam ettim ki, tasavvurun hâricindedir” (Vassaf, 2010, s. 5) diyerek başladığı hatıratı, Bursa'nın gönül erlerinden oluşan bir harita çıkarılmak istense buna imkân tanıyacak zenginlikte bilgiler ihtiva eden bir eserdir. Hemen her günü bir gönül erini ziyaretle geçiren Hüseyin Vassaf'ın bu kadar yoğun bilgiyi tasavvufa olan ilgisine ve Bursa'ya gelmeden önce geçirdiği hazırlık sürecine borçlu olduğunu söylemek mümkündür.

İstanbul'dan arkadaşı Hacı Ali Efendi'yle beraber yola çıkan Hüseyin Vassaf öncelikle sağlık kontrolünden geçer ve geçiş iznini alarak Galata Yolcu Salonu'nda vapura biner. Ancak yolculuk henüz başlamışken gördükleri muamele yazarı huzursuz etmeye yetmiştir. Huzursuzluğunu; “evden salona, salondan vapura kadar epeyce meşakkatler çektik. On üç, on dört yerde para verdik. Âhret yolu gibi, parayı verirsen, ‘yolun açık, buyurun’ diyorlar” (Vassaf, 2010, s. 6) diyerek ifade eden yazar, Mudanya'ya ayak basar basmaz da mültezimlerin “‘toprak basdı’ namıyla nüfus başına yirmişer para resim müruru” (Vassaf, 2010, s. 8) istemiş

olmalarıyla aynı durumla bir kez daha karşılaşır. Mudanya'dan trenle Bursa İstasyonu'na geldiklerinde Bursa'nın etkisi altına giren Hüseyin Vassaf, "Bursa toprağına ayak basar basmaz heybet-i evliyâullâh kalb-i fakîrhânemde rû-nümâ oldu. Burada medfûn olan o büyük zevâtı ziyâretle müşerref olacağımı düşündükçe mesrûr da oluyordum" (Vassaf, 2010, s. 12-13) diyerek hislerini dile getirir.

Misafir olacakları eve yerleşmelerinin ertesi günü ilk iş olarak İsmail Hakkı Bursevi hazretlerinin kabrini ziyaret etmek için yola çıkan yazar, geçtiği sokakları İstanbul'la kıyaslar ve bu sokakların, İstanbul sokaklarının çoğundan geniş ve ferah olduğunu ifade eder. Sokaklarda gördüğü ferahlık ve intizamlı binaların ise Ahmet Vefik Paşa'nın eseri olduğunu belirterek Bursa'ya hizmeti geçmiş bu büyük devlet adamını okur adına da hayırla yâd etmiş olur. Hüseyin Vassaf'ın ikinci ziyaret yeri Camii-i Kebir dediği Ulu Camii'dir. "Hutût-ı Osmânîye kaybolursa, insan gidip Câmî-i Kebir'de bulabilir" (Vassaf, 2010, s. 18) diyerek tavsif ettiği camiyi yapısal özellikleriyle ayrıntılı olarak anlatan Hüseyin Vassaf, daha sonra caminin mihrabının arkasında, cadde üstünde medfun olan Yürüngen Dede'yi ziyaret eder. "Mekke-i Mükerrerme'den misâl Cami-i Şerif'i tavaf eder görüp hâsıl olan muhabbeti üzerine Bursa'ya gelmiş" (Vassaf, 2010, s. 23) olduğunu söylediği bu büyük zattan başka misaller de veren yazar, sonrasında cami etrafındaki çarşılardan da bahseder. 'Aranan her şeyin bulunabileceği, aynı İstanbul'un Kalpakçılarbaşı gibi olan' bu uzun çarşıdan sonra 'mucid-i hayalî olan Şeyh Kuşterî hazretlerini' ziyaret eder. Sultan Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerini de ziyaret eden yazar burada metfun olan şehzadeler hakkında da tarihî bilgiler verdikten sonra "bu mevki o kadar havadar ki, nefsi Bursa'da hiç hava alamadığımız halde burada rüzgârdan duramadık" (Vassaf, 2010, s. 26) dediği Tophane Meydanı'na da gider. Yazarın sonraki durağı Çekirge'deki Eski Kaplıca'dır. Kaplıca binasının yapısal özelliklerinden bahsettikten sonra buradaki hizmeti İstanbul'dakilerle kıyaslayan Hüseyin Vassaf şunları söyler:

Bize verdikleri havlular vasfa bihakkın şayandır. Eğer İstanbul hamamlarında o havluları size ikram edecek olurlarsa iki mecdiyeden aşağı kâbil veremezsiniz, utanırsınız. Biz ise yüz para verdik. Sözümüzü birdenbire yanlış anlayıp bize tamah-kârlık etmeyiniz. Sehâvet sahibi imişler deyiniz. Zira yerli ahali yirmi para verir. En sahî olan kuruş feda eder. Şimdi siz kıyas buyurunuz da Bursa'ya giderseniz aldanmayınız (Vassaf, 2010, s. 27-28).

İstanbul'a nispetle Bursa'nın çok daha ucuz ve kaliteli hizmeti olduğunu söyleyen Hüseyin Vassaf sonraki günlerde Sultan I. Murad, Çelebi Mehmed, Süleyman Çelebi, Üftade Hazretleri, Eskici Mehmed Dede, Cünûnî Ahmed Dede gibi zatların türbelerini ziyaret etmiş, ayrıca Pınarbaşı'nda bulunan Mevlevihane'yi de gezmiştir. Gittiği, gördüğü yerler hakkında tafsilatlı bilgiler de veren yazar buralardaki kitabe ve levhaları da okur ve tuttuğu seyahat notlarına bunları da ilave eder. Yeşil Camii'ne gitmek için Hükümet Konağı'ndan Setbaşı'na doğru yürümeye başlayan yazar yol boyunca gördüklerini şu şekilde ifade eder:

Binalar düzgün ve yenicedir. Setbaşı denilen mahalle vasıl olduk. Burada bir köprü vardır. Gökboza Köprüsü'ne müşabihtir. Kırk metreden ziyade çukurdan dere akıyor. Manzarası pek latiftir. Burası şehrin havadar mevkilerindedir. Ecnebi pek rağbet eylemiştir. Güzel oteller vardır. Buradan yol birçok şûbata inkısam eder. Birisi Sultan Aziz merhumun inşa ettirdikleri köşke müntehidir (Vassaf, 2010, s. 47).

Oteller ve düzgün binalarla çevrili Setbaşı'ndan geçtikten sonra Yeşil Camii'ne giden yazar, caminin o günkü durumuyla ilgili de bilgi verir. Cami ve türbenin ziyaretinden sonra

Hünkâr Köşkü'ne gitmek için yola koyulduklarında ise karşılıklarına, “[b]urada Bursalılara ipek böcekçiliği talim ediliyor. Ve tohumlar muayene olup, çürük tohumu olanlar mutazarrır olmaz. Vaktiyle sağlam tohum tedarik eder” (Vassaf, 2010, s. 52) dediği ‘müessesât-ı cedide-i nâfiadan Harir Daru't-Ta'lim'i’ -İpekçilik Okulu- çıkar. Hünkâr Köşkü'nü ve civarında ‘vali-yi cedid Halil Bey tarafından’ yaptırılmış olan, yerli yabancı misafirlerin gelip yemek yiyip eğlenebilecekleri bir binayı, dönüş yolunda da Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışlarının yirmi beşinci sene-i devriyesi münasebetiyle yapılmış olan Gümüş Suyu denilen çeşmeyi de görüp suyundan içer. Vakit namazlarını kılmak için her fırsatta Ulucami'ye giden yazar, cami içini de “maşallâh Câmî-i Şerif'in her tarafı talebe efendilerle doldu. Her yerde dersler okunuyordu. Her biri mesâil-i dîniyyeden tederrüs ediyorlardı” (Vassaf, 2010, s. 56-57) sözleriyle aksettirir. Bursa'ya gelmesinde oldukça etkili olmuş *Fütuhât-ı Kenzu'l-Kur'ân* isimli eserin müellifi Abdüllatif Efendi ve Ahmed Gazzi hazretleri, Üçkuzular mevkiindeki Buhara erenleri, Hacı Bayram Veli'nin halifelerinden Hızır Dede, Akbıyık Sultan, Emir Sultan, Zeyniler'deki Abdüllatif-i Kudsi hazretleri, Molla Hüsrev, Deveciler kabristanındaki evliyalar, Sultan Yıldırım Bayezid, Karagöz, Elmas Sultan ve Molla Fenari gibi isimler de yazarın ziyaret güzergâhındadırlar.

Yalnız türbe ziyaretleri yapmayan Hüseyin Vassaf, Orhan Camii Kütüphanesi ve İsmail Hakkı Bursevi hazretlerinin kütüphanesi gibi bazı kütüphanelere uğrayıp kitapları inceler. Bursevi kütüphanesinden sorumlu olan şeyh ile yazar arasında şöyle bir konuşma geçer:

Bir vakitler, ‘Şeyh Efendi kitabları kimseye göstermiyor’ diye iştmiştiim. Bu kere görüştüğümde merak edip, sebebini sordum. ‘Evladım, vilâyetin müteneffizânı buraya gelip okumak üzere istediler. Aradan bir sene, iki sene, üç sene geçdiği ve mükerrer müracaat bulunduğu hâlde vermediler. Gasbetmek istediler. Sonra mahkemeye arzuhal verdim. Pek çok uğraşdıktan sonra, güç hâl ile istirdâd edebildim. Kimseden emin olmadığım için bir vakit sakladım. Halk bana başka sûrette te'vil ile türlü türlü söz söylediler. Şimdi hükûmetin teminatıyla açıyorum. Erbâb-ı mütalaa istifade etsin. Fakat babam olsa hiçbir kitabı tekke kapısından dışarı çıkarmam.’ dedi. Doğru, hak verdim. Elyevm her Cuma ve Salı günleri öğleden ikindiye kadar kütüphaneyi açıp başında bekliyormuş (Vassaf, 2010, s. 95).

O sıralarda Bursa'ya yakın bir köy olan Balıklı köyüne de giden yazar ve arkadaşı burada bir gece misafir olur. Bu misafirlik, ipekböcekçiliğinin Bursa'nın her yerinde hâkim bir geçim kaynağı olduğunu göstermesi bakımından kıymetlidir:

Köyde herkes ipek böceği derdine düşmüş, herkesin işi gücü budur. Odalar, sofalar hep böceklerle muhattır. Yatacak yer evlerin alt kısmında toprak üstüdür. Böceklerini birbirlerine göstermezler. Nazar isabet eder i'tikadındadırlar. Vakıa mübarek hayvan hiç nazara gelmez. Köylülerin kimisi dut yaprağı taşımakla, kimisi yaprak kesmekle meşguldür. Bir cûş u hurûş ki, değme gitsin! (Vassaf, 2010, s. 103).

Köylülerin ürettikleri mahsulü getirdikleri yer ise Kozahan'dır. Yazar Kozahan'daki işleyişten de bahsederek şehrin Osmanlı'nın son dönemlerine ait siyasal ve toplumsal durumunu da aksettirmiş olur:

Yakında mahsul meydana geldi mi, hep köylüler buraya getirirler ve burada tüccara satarlarmış. Tüccar da burada hazır bulunur. Raiç ne ise, Duyûn-ı Umûmiye vesâtatıyla fûrûht [satılır] olunur ve Duyûn-ı Umûmiye hissesine düşeni aldıktan sonra üst yanını köylülere verir, köylü de malının derhal elinden çıktığına mesrur olur gidermiş (Vassaf, 2010, s. 73).

Bursa'daki vaktinin büyük bir kısmını evliya ve kutsal mekânların ziyaretine hasreden Hüseyin Vassaf, Bursa'dan ayrılmadan önce de üç sultan dediği Üftade, İsmail Hakkı Bursevi ve Emir Sultan hazretlerini ziyaret edip onlardan manevi yardımlarını dileyerek ve dualar ederek şehirden ayrılır.

Savaşların Gölgesinde Bir Yolculuk: *Bursa Seyahati*

Bursa'nın düşman işgalinden kurtarılmasını takip eden günlerde gerçekleşen bu seyahat şehrin ziyaretinden çok, o sırada Bursa'da bulunan Mustafa Kemal ve arkadaşlarıyla görüşme amacını taşır. Millî Mücadele'nin henüz devam ettiği 1922 Ekim'inde gerçekleşen bu yolculuk da içinde bulunulan siyasi sosyal koşullar sebebiyle başka türlü bir seyahate müsaade etmemektedir.

İlkokul öğretmeni Hikmet Arif'in tuttuğu notlar, öğretmenlerin İstanbul'dan kalabalık bir kafiyeyle yola çıkmalarıyla başlar. Şehirden vapurla ayrılan öğretmenleri uğurlamak için iskeleye pek çok kişi gelmiştir ve bir mızıkada 'Ey Gaziler' marşını çalarak "İstanbul'un irfan ordusu[nu] milli ve büyük vazifeye" (Arif, 2008, s. 17) uğurlamaktadır. Bir süre devam eden deniz yolculuğunun sonunda görünen Mudanya ise mekânın zamanla beraber her daim yeniden inşa edildiğini gösteren bir örnek sunar: "Mübarek belde gözlerimizin önünde bir tutam gül gibi açıldı. Mudanya Mütarekesi'nin imzalandığı bina seyyahların ilk dikkat ettikleri yerdi. Bu anlaşmayla Türk Milleti, ilk defa süngüsünün parlayan çelik sırtını yeşil çuhanın üstüne koyarak hakkını istemiştir" (Arif, 2008, s. 19). Mudanya'da asker, sivil, mektep çocuklarının da aralarında bulunduğu kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılanan öğretmenler, buradan sonraki yolculuklarına trenle devam ederler. Tren penceresinden görülen manzara da yine savaşın izlerini taşımaktadır: "Yol boyunca cephane birikintileri... Kamyonlar, mermi sandıkları, toplar, yol boyunu baştanbaşa dolduruyor. Bunlar hep düşmandan elde edilen ganimetler..." (Arif, 2008, s. 21). Muradiye İstasyonu'nda inen öğretmenleri karşılayan kalabalığın arasında Bursa valisi Hacı Adil Bey, Muhittin Baha, Hamdullah Suphi, Yahya Kemal gibi isimler de vardır. Daha sonra Atatürk ve silah arkadaşlarının konakladıkları Başkumandanlık Köşkü'ne -Hünkâr Köşkü- doğru yola çıkan öğretmenler, önlerinde 'Mustafa Kemal Paşa Marşı'nı çalan bando eşliğinde köşke gelirler. Tedirgin edici bir sessizliğin ardından Mustafa Kemal Paşa'nın köşkün merdivenlerinde görülmesiyle sevinç ve heyecana kapılan öğretmenler salona kabul edilir ve Paşa'yla görüşür, ona hediyeler takdim ederler. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Fevzi ve Kazım paşalar, İsmet Paşa, Kazım Karabekir, Kemaleddin Paşa gibi silah arkadaşları da bulunmaktadır. Öğretmenler bundan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın davetiyle Setbaşı Şark Tiyatrosu'na davet edilirler. Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Ruşen Eşref, Hamdullah Suphi, Yahya Kemal ve bazı öğretmenlerin konuştuğu bu toplantı dakikalarca süren alkışlardan sonra son bulur. Öğretmenler ertesi gün "iki buçuk seneden beri kapalı olan" Bursa Türk Ocağı'nın açılış törenine de katılırlar. Hamdullah Suphi'nin ve öğretmenlerin konuşmalarından sonra önlerinde İsmet Paşa ve Türk Ocağı üyelerinin olduğu dinleyici kitlesiyle birlikte Yeşil Camii'ne gelen öğretmenler burada 'mübarek şehitlerin aziz ruhuna' mevlit okuturlar. Camiyi, avluyu ve sokakları dolduran halkın dualara iştirak ettiği mevlitten sonra öğretmenler Hükümet Konağı'nda Vali Hacı Adil Bey'i ziyaret ederler. Bu ziyaretin ardından seyyahlar, "dün düşmandan kurtulan ve [...] yer yer kurulan zafer taklarıyla bir nazlı gelin gibi mutlu olan" (Arif, 2008, s. 51) Bursa'yı gezmeye başlar. Öğretmenlerin son olarak uğradıkları yerlerden biri de Osmangazi Türbesi'dir.

Topluluğun tuğrakeş Hakkı Bey'e yazdırdıkları Fetih Suresi'nin ilk ayetinin yazılı olduğu levha da "gözyaşları ve tekbirler arasında" törenle Türbe'ye asılır. Topluluğun kalacakları son akşam Bursalı öğretmenler tarafından Bursa Sultanisi'nde -Bursa Erkek Lisesi- verilen çay ziyafeti ve konuşmalarla gece son bulur. Dönüş için yine Mudanya'ya gelen öğretmenler son olarak burada Bursalılar tarafından yolcu edilir. Bu esnada kalabalık arasında bulunan bir öğrenci, düşman işgalindeki Bursa'ya dair hatıralarından, Rum ve Yunanlı çocuklar tarafından dövüldüklerinden, feslerinin yırtıldığından bahsettikten ve yetkililerin veda konuşmalarından sonra öğretmenler İstanbul'a doğru yola çıkarlar.

Farklı Bir Bursa Yolculuğu: 'Gurabâhâne-i Laklakan'

Türk mimarisine artan yoğun ilginin bir yansıması olarak Bursa'ya geldiğini belirten Ahmet Haşim, diğer seyyahlar gibi Hüdavendigâr Camii ve Türbesi'ne, "yeşil çinilerin esrarengiz bir denizaltı aydınlığı verdiği" (Haşim, 2004, s. 12) Yeşil Camii'ne gider, camiyle ilgili daha fazla bilgi almak için orada görevli birine sorular yöneltir. Hademe "camiin Vefik Paşa zamanında, De Parville isminde bir Fransız mimarın nezareti altında gömülü olduğu topraklardan çıkarılıp tamir edildiği zaman çalınmış çinilerinden bahse[der]" (Haşim, 2004, s. 12) ve yazarın daha detaylı bilgi için Türk dostu Grégoire Bay⁴ ismindeki kişiyle görüşmesini tavsiye eder. Haşim bu ismi daha önce duymuş, Fransız yazarlarının 'güller ve çiniler arasında yaşamak ve ölmek için Bursa'da inzivaya çekildiğini' haber verdikleri bir 'sanat mecnunu' olarak kendisinden bahsettiklerini hatırlamıştır. Bu sebeple Grégoire Bay'dan kendisiyle görüşmek için müsaade alan Haşim, onun Setbaşı'ndaki evine gider.

Misafirinin evini görmek için gelmesinden memnun olan Fransız, köşkünü ve 'hayatımın şaheseri' dediği bahçenin uzak bir köşesinde bulunan 'Gurabahâne-i Laklakan'ı Haşim'e gezdirir. Müslüman mezarlığında, insanın munis ve cana yakın bulduğu ölümler için ağlama isteği uyandırması sebebiyle Müslüman kabristanına benzesin diye servi ağaçlarıyla, 'dönen Mevlevîye' benzeyen çam ağaçlarıyla dolu büyük bir bahçenin ucunda 'harap bir ufak bina' olan 'Gurabahâne-i laklakan' da muhtaç durumdaki kargalar, leylekler, baykuşlar için Bursa esnafının yardım ettiği haffaflar çarşısındaki meydandan esinlenmiştir. Binanın önünde gerçekten de bu Türk muhibbinin haffaflar çarşısından getirdiği 'beyaz elbiseler giyinmiş bir hasta gibi' dolaşan kanatları kırık bir leylek görünür. Üç odası olan bu binanın her odası farklı bir tarzda, farklı bir sebeple döşendiği için Grégoire Bay bu odaları tek tek ve keyifle misafirine anlatır. 'Sadi odası' olarak isimlendirilen ilk oda "yerden tavana kadar çinilerle kaplı[dır] ve Sadi'nin bir İngiliz tarafından Hindistan'da bulunmuş meçhul bir şiiri, çini üzerine, gayet güzel bir talik yazıyla yazılmış[tır]" (Haşim, 2004, s. 15). Odasını tanıtan ev sahibi burasıyla ilgili şu sözleri söyler:

Bu çinileri en meşhur çinilerden istinsah ettirdim. Sadi'nin bu şiirini hattat Hafız*'a yazdırdım. Bu adam Türk hat ve tezhibinin Bursa'da son üstadıdır. Çarşıda küçük bir dükkânda, son şaheserlerini, artık güzelliği anlamayan bir neslin lâkaydîsi içinde vücuda getiriyor. Bu adam ihtiyardır ve açtır. Nerede ise ölecek, gidiniz, tanıyınız ve teselli ediniz (Haşim, 2004, s. 15).

⁴ "Bursa'da uzun süre Fransa konsolosluğunu yapan Ermeni asıllı G. Bay'ın aynı zamanda konsolosluk olan evi bu köprünün başında bulunuyordu. Eski kartpostallarda damında Fransız bayrağı ile görülen bu ev, başta Pierre Loti olmak üzere pek çok yabancı tarafından ziyaret edilmiştir. İçi değerli Osmanlı eserleriyle döşenmiş olan eski Türk üslubundaki köşke, [...] bir ara ünlü kebabçı İskender'in mülkiyetine intikal etmişse de satıldıktan sonra on beş - yirmi yıl içinde yıktırılıp ortadan kaldırılmıştır Bk. Eyice, 1999, s. 123.

‘Gül ve bülbül odası’ olarak isimlendirilen ikinci oda ise ilki gibi tamamen çini kaplı bir odadır ve duvarlarında “nefis bir sülüsle, ufak renkli daireler içine yazılmış ve çininin muhtelif nakışları içine dağıtılmış” (Haşim, 2004, s. 16) ‘gül’ kelimesinden türetilmiş kelimeler vardır. Ayrıca bu oda da yine Türk sanatkarlarının el işleriyle, mercan ve fildişinden kaşıklar, oklar, leğenler ve ibrikler gibi eşyalarla doludur. ‘Vefik Paşa odası’ isimli üçüncü oda ise tavanı ‘eski bir Türk konağının harabesinden satın alınıp’ buraya dağıtmadan, olduğu gibi yerinden sökülüp taşınarak nakledilmiş bir tavadır. Tüm odaları ve bahçeyi gezdikten sonra Ahmet Haşim’in düşündükleri ise ev sahibini oldukça şaşırtır. “Mösyö Bay, bilmiyorum, niçin, siz ecnebilerin Türk ve alelumum şark sanatını takdir edişinizde izzeti nefsi cerihadâr eden bir şey var” (Haşim, 2004, s. 17) diyerek söze başlayan Haşim, üç yüz yıl önce yapılmış bir Türk sanatının ‘şayan-ı hayret’ kabul edilmesinin Avrupalıların ‘Şark zekasını istihkar etmelerinden’ kaynaklandığını söyler. Ev sahibi ise samimiyetinden yazarı şüphe ettiren bir eda ile “insan eseri olan makina, insan elini âdileştirmiştir. Eski ellerin güzel eserlerini gördükçe bugünkü müterreddi insan elinin vaktiyle nelere muktedir olduğunu düşünüp istigrab etmemek mümkün değildir” (Haşim, 2004, s. 18) der ve Haşim’in şark sanatında hayret edilecek bir şey bulamamasına duyduğu şaşkınlığı dile getirir. İki tarafın da uzlaşmadığı bu münakaşa, ev sahibinin ‘Gurabahane-i Laklakan’ civarında, her tarafı gül yaprakları içinde kalan bir kameriye altında yer sofrasında sunduğu nefis bir Çin çayını yudumlarken, uzaktan gelen su ve ezan sesleri eşliğinde sona erer.

Kayıp Zamanın Peşinde: ‘Bursa’da Zaman’

Orhan Okay, *Bir Hülya Adamının Romanı: Ahmet Hamdi Tanpınar* isimli çalışmasında Tanpınar’ın ‘hatıraları ve müşahedelerinin’ bir ürünü olan *Beş Şehir*’den, “şiir üslubu ağır basan, deneme-monografi karışımı bir tür” (2010, s. 301) olarak bahseder. Bu bakımdan söz konusu eserin ‘Bursa’da Zaman’ de bölümü bir seyahatnameden çok bu seyahatler neticesinde kurulmuş bir felsefenin özetlendiği bir metin şeklindedir. Tanpınar’ın şiirleri ve nesirleriyle bütünlüklü biçimde inşa ettiği bu felsefe, Bergson’un ‘zamanın yekpâreliği’ fikrinden mülhemle oluşturulmuş bir ‘rüya estetiği’dir. Geçmişin daima idealleştirilen güzellikleriyle bezenmiş olan bu estetiğin başkenti denebilecek kadar Tanpınar’ın düşünce dünyasında önemsenen Bursa, daha bu yazının başında; “şimdiye kadar gördüğüm şehirler içinde Bursa kadar muayyen bir devrin malı olan bir başkasını hatırlamıyorum” (Tanpınar, 2014, s. 95) diyerek yüceltilir ve ‘fetihten 1453 senesine kadar geçen 130 sene’nin izlerini taşıdığı için daima ‘kuruluş çağının havasını’ sakladığı belirtilir. Kuruluş çağının kendisi de Tanpınar’a göre “bir kahramanlık ve ruhaniyet devri olduğu için” haddizatında bir mucize olduğundan, Bursa “Türk ruhunun en halis ölçülerine kendiliğinden sahiptir” (2014, s. 95).

Bursa, Keçecizade Fuat Paşa’nın tespitiyle “Osmanlı tarihinin dibacesi” sayıldığı için Tanpınar, bu şehre her geldiğinde zaman mefhumunu kaybettiğinden bahseder. Öyle ki hâlihazırda içinde bulunduğu zaman mefhumunu yitiren yazar, burada sadece Bursa’ya has ikinci bir zamanın diğeriyle yan yana, beraberce var olduğunu söyler ve ona göre, “bu zamanı bildiğimiz saatler saymaz, o sadece mazisinde yaşayan bir geçmiş zaman güzeli gibi hâtıralarına kapanmış olan şehrin nabzında kendiliğinden atar” (Tanpınar, 2014, s. 96). Tanpınar, Bursa’da bu ikinci zamanı besleyen unsurların ilhamını şehrin muhtelif yerlerine verilmiş isimlerden aldığını söyler. Ona göre Gümüşlü, Muradiye, Yeşil, Nilüfer Hatun, Geyikli Baba, Emir Sultan, Konuralp gibi isimler beraberinde “mazi dediğimiz o uzak masal ülkesinden toplanmış hususî

renkleri” (Tanpınar, 2014, s. 97) taşıdıkları için ikinci ve ilkinden daha yoğun büyüleyici bir zamanı da yanlarında getirmişlerdir. Örneğin Nilüfer ismi için yazar şunları söyler:

Bu isimlerin içinde bir tanesi vardır ki, Bursa'yı tek başına bütün bir bahar güzelliğiyle doldurur. Bu beyaz zafer ve ganimet çiçeği Nilüfer'dir. Genç Orhan'ın kolları arasında günün birinde güzelliğin kahramanlığı, hayatı istihkara bir mükâfatı gibi düşen bu kadınla beraber kuruluş devrinin sert simasına aşkın tebessümü gelir (Tanpınar, 2014, s. 99).

Bursa'yı masalsı bir şehre, bir masal kahramanına döndüren etmenlerden biri de etrafında metfun olan kıymetli kimselerin türbeleridir. Bursa'ya bir anlamda değer katan bu türbeler, Tanpınar'a göre, “sevdiği ve büyük işlerinde o kadar yardım ettiği erkeği tarafından unutulmuş, boş sarayının odalarında tek başına dolaşıp içlenen, gümüş kaplı küçük el aynalarında saçlarına düşmeye başlayan akları seyrede ede ihtiyarlayan bir masal sultanına benzeyen” (Tanpınar, 2014, s. 102) Bursa için, hatırlanmanın en hüzünlü şeklidir. Bursa'da var olduğunu söylediği ‘ikinci zaman’ı beslemek için Tanpınar sıklıkla Evliya Çelebi'ye atıfta bulunur ve özellikle ‘harik-i kebir’ denilen büyük bir yangına da neden olan 1854 Bursa depremi sırasında yıkılan binaları *Seyahatname*'de ve gerçekte olduğu şekliyle kıyaslayarak arada kaybolan şeyin bu masalsı zaman algısı olduğunu ortaya koyar. Tanpınar, kaybolan masalsı zamanın yıkılan binalarla bağlantısını da düşsel bir üslupla dile getirir:

Cetlerimiz inşa etmiyorlar, ibadet ediyorlardı. Maddeye geçmesini ısrarla istedikleri bir ruh ve imanları vardı. Taş, ellerinde canlanıyor, bir ruh parçası kesiliyordu. Duvar, kubbe, kemer, mihrap, çini, hepsi Yeşil'de dua eder, Muradiye'de düşünür ve Yıldırım'da harekete hazır, göklerin derinliğine susamış bir kartal hamlesiyle ovanın üstünde bekler. Hepsinde tek bir ruh terennüm eder (Tanpınar, 2014, s. 113).

Mimarinin zaman algısıyla olan ilişkisini ‘Bursa'nın Daveti’nde de ele alan Tanpınar'a göre Bursa, kuruluş devrinin bütün şiirine ve füsununa sahiptir. Bu füsunu ise “o kadar asırdan sonra ilk günlerin tazeliğiyle bizi saran mimari” (Tanpınar, 2000, s. 216) yapar. Tanzimat'tan sonra ve hemen öncesinde baş gösteren ‘emperyal üslûp’ ise kendisiyle beraber içinde bulunan her ne varsa hepsini dondurarak bu terennüm eden ruhtan ve füsundan çevreyi mahrum bırakmıştır. Bu mahrumiyetin bir örneği Tanpınar tarafından ‘Bursa Yangını’ yazısında, Osmangazi ve Orhangazi türbeleri özelinde verilir. Eski Gümüşlü'nün yerinde bulunan bu yapılar, “karakol binalarından farksız üslûbsuzluğu” (2000, s. 223) ile tarih zevkinden mahrum bir anlayışın en açık örnekleridir.

Sonuç

Fatma Fahrunnisa Hanım'dan Ahmet Hamdi Tanpınar'a kadar ele alınan tüm seyahatname örnekleri Bursa'yı az veya çok farklı cepheleriyle ele alan metinler olarak karşımıza çıkar. Özellikle *Hüdavendigâr Vilayetinde Kısmen Bir Cevalân* ve *Bursa Hatırası* gibi yazılış tarihleri birbirine oldukça yakın iki seyahatnamede bile karşılaşılan bu farklılığın, yazarlarının dünya görüşlerinin birbirlerinden farklı olmalarından kaynaklandığını düşünmek mümkündür. İkisi de eğitilmiş kimseler olmalarına rağmen Fahrunnisa Hanım Bursa'ya âdeta İstanbul'dan gönderilmiş bir müfettiş edasıyla yaklaşır ve gördüğü şeylerin kıymetini kıyaslama yoluyla ortaya çıkarmaya çalışır. Ancak Osmanlı'nın aydın bir ailesine mensup olan yazarın Bursa'da gezdiği ilk yerlerin Sultan Osmangazi ve Orhangazi türbelerinden başlamak üzere tüm sultan ve şehzade türbeleri olduğu, ardından Ulu Camii ve diğer yerleri gezdiği

düşünüldüğünde bu teftişi Osmanlı Devleti'nin selameti adına -art niyet olmaksızın- gerçekleştirdiği düşünülebilir. Bursa'yı gezerken onu 'modernleşme seviyesi bakımından' sürekli gözetim altında tutan, devrinde 'müterakki' addolunan okur-yazar kadınlardan biri olduğunu dile getiren Fahrunnisa Hanım, şehirde gördüğü şeylerden yola çıkarak devrinde çok tartışılan 'çalışan kadın', 'kadın işçi', 'modernleşme' gibi meseleler hakkında yorumlarda bulunur. Ona göre kadının çalışma hayatında yer alması terakkinin bir göstergesi olmakla beraber bu durum, kadının ev ve aile hayatındaki sorumluluklarını ihmal etmesine neden olduğu için sakıncalı taraflara da sahiptir. Fahrunnisa Hanım, İnegöllü kadınların misafirperverliğinden etkilenerek hızla değişmekte olan Osmanlı'nın dâhil olmaya çalıştığı 'medeniyet/Batı medeniyeti' hakkında da değerlendirmelerde bulunur. Yazara göre 'medeniyet', yalnız telefon, telgraf, elektrik, şimendifer gibi teknolojik yeniliklerin alınmasına müsaade etmeyen, bunların yanında insanlığın faziletli yönlerini imha etmeye çalışan bir yapıdır. Bu imha faaliyetini, toplumun 'ahlak fesadına uğraması' şeklinde ifade eden yazarın toplumun geçirmekte olduğu dönüşümü eleştirel gözle yorumlaması dikkate şayandır. Bu yorumlarda yer yer tepeden bir bakış sezilse de yazar modernleşme kıskacındaki Osmanlı vatandaşının görünümünü de yorumlarıyla bugünün okuruna aktarmış olur. O, bu seyahatinde Bursa'da hoşça vakit geçirmekle yetinmeyerek fabrikaları, çağının imkân ve teknolojileriyle donatılmış çiftlikleri de gezer ve buralarda gördüğü olumlu özelliklerin tüm 'Osmanlı mülküne' yayılması temennisinde bulunur, ulaşım araçlarından trenleri de özellikle pahalı olmalarına rağmen sağlam olmayışları bakımından eleştirir. Trenle seyahat etmenin ne kadar pahalı olduğuna dair örnekler veren yazar, teknolojinin, terakkinin halk arasında yayılamamasının nedenini de bu yüksek fiyatlarda bulur. Ahmet Vefik Paşa'nın torunu olma özelliğini gezi sırasında Bursa'ya da yansıtan Fahrunnisa Hanım bu şehri, Eskişehir vs. yerlere göre kısmen terakkileşmiş, ancak İstanbul'a kıyasla hâlâ çaba sarf etmesi gereken güzel bir şehir olarak algılar.

Hüseyin Vassaf ise 'altı yüzü mütecâviz evliyaullahın medfun olduğu' Bursa'yı maneviyatın en yoğun hissedildiği yerlerin başında görür. Kimi zaman evliyaların kerametlerine ve başka kıssalara da yer vererek Bursa'nın daha derinlikli algılanması ve duyulmasını sağladığı için yazarın bu bakış açısı, Tanpınar'ın 'Bursa'da Zaman'ındaki 'ikinci zaman' kavramıyla oldukça örtüşür. Tanpınar, taşlar ve binalarla beraber tüm şehrin tek bir ruha sahip şekilde canlı olduğunu söylerken Hüseyin Vassaf da ziyaret ettiği tüm evliya türbelerine henüz hayatta kimseleri ziyaret eder gibi hürmetle yaklaşır, onlara hüsn-i hatla yazdırıp çerçevelettiği şiirlerini hediye eder. Hatta bu canlılık Hüseyin Vassaf'ın, bazı isimleri tekrar tekrar ziyaret etmesinin de temel sebebidir. Bununla birlikte 'yolculuğunun başından Bursa'ya varana kadar pek çok noktada ödenen ayak bastı paraları', şehirde herkesin 'böcek yetiştirmekle meşgul olması', 'Kozahan'da satılan mahsulün bir kısmını Düyun-ı Umumiye'nin alıp kalanı köylülere bırakması', 'şehrin ucuzluk ve temizlik bakımından İstanbul'dan daha iyi olduğu', 'Bursevî dergâhının kütüphanesinden ödünç alınan kitapların ancak mahkeme yoluyla geri alınabilmesi' gibi hususlar Osmanlı'nın son dönemlerindeki Bursa'yla ilgili de pek çok şey söylemektedir. Bu satırlarda okur, modernleşmeye direnen bir şehrin manevi havasını teneffüs etmenin ayrıcalığına ve Osmanlı Devleti'ni çöküşe götüren ahlaki yozlaşmanın ve ekonomik çıkmazların küçük emarelerine aynı anda tanık olur.

Hikmet Arif'in *Bursa Seyahati* isimli 1922 tarihli seyahatnamesi de şehrin içinden geçtiği ateş çemberini az çok hissettiren bir eserdir. Merkezine Atatürk, silah arkadaşları ve Millî

Mücadele'yi almış olan bu metin, daha önceki seyahatnamelerde de geçen Mudanya, Nilüfer çayı, Hünkâr Köşkü gibi yerlerin yaşananlarla birlikte âdeta yeni baştan inşa edildiğini, sosyal ve siyasi şartların eşyaları bile yeniden biçimlendirdiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Çünkü burada bahsedilen hiçbir mekân Fahrunnisa Hanım ya da Hüseyin Vassaf'ın bahsettiği yerlere benzemez, hepsi onlardan çok daha ciddi ve omuzladıkları yükün daha bilincinde olan yapılara dönüşmüşlerdir. Örneğin Sultan Osman Gazi Türbesi'ne yaptıkları ziyaret sırasında Fetih Suresi'nin ilk ayetlerinin yazılı olduğu bir levhanın öğretmenler tarafından türbeye hediye edilmesi, Bursa'nın işgali sırasında Yunan subayın Sultan Osman Gazi'nin sandukasına dayanarak fotoğraf çekilip gazetelerde yayımlandığı olayın örtük bir yansıması olarak kabul edilmelidir. "Doğrusu biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik" manasına gelen Fetih Suresi'nin bu ilk ayetinin Türbe'ye hediye edilmesi ise Sultan Osman Gazi'ye yapılan saygısızlığın Bursa'nın kurtarılmasıyla birlikte ortadan kaldırıldığını Sultan'a da haber veren bir göstergedir. Bu levha sayesinde mekân işgal ve kurtuluş günlerine ait hüznü ve sevinci de yüklenip bugünkü ziyaretçilerine görüldüğünden çok daha başka şeyler söyleyen bir hâle bürünmüştür.

Ahmet Haşim'in 'Gurabahâne-i Laklakan' yazısı, sömürgecilik yarışıyla beraber özellikle 19. yüzyılda hız kazanmış Şarkiyatçılığın da bir uzantısıdır. Metinde Doğu'nun estetik güzelliğine dair hemen her unsuru taklitle kendine mâl eden, hatta 'harabe binanın tavanını satın alıp sökerek' kullanmaktan çekinmeyen Fransız Grégoire Bay'in bu hareketi Haşim'e göre 'Şark'ı Garp'tan küçük ve aşağı görmenin' zorunlu bir sonucudur. Doğu'ya ait çeşitli el sanatlarını, çinileri, Müslüman mezarlıklarını, Mevleviliğin semazenini, gül ile bülbül istiaresini, Sadi'yi ve hatta Ahmet Vefik Paşa'yı da bir torbaya doldururcasına bir araya getirip kaynaştırmaya çalışan Fransız için kendi Doğu imgesini inşa ettiği söylenebilir. Nitekim başka araştırmalara da konu olan Batı'nın, "yerel renklerin yarattığı tılsımlı bir yanılğı [...] bir çeşit romantik egzotizme kadar vardığı" (Çelik, 2020, s. 16) bu çarpık Doğu imajı Haşim'in yazısında da kendisini gösterir. Güzel olanın olduğu yerde muhafaza edilmesi yerine, onda hak iddia ederek sahiplenmeye varan, Yeşil Camii'nin çinilerinin çalınmasından, harabe hâlindeki bir Türk evinin tavanının sökülüp getirilmesine kadar verilen tüm örnekler bu çarpık algının sonuçlarıdır. Son olarak Tanpınar 'Bursa'da Zaman'da tüm sanatsal düşüncesinin toplanmış olduğu bir merkez şeklinde Bursa'yı yorumlamıştır. Bursa ona göre, şimdinin yanı başında uzak ve yakın geçmişin iç içe geçmesiyle tüm zamanları bünyesinde birleştiren masalsı/efsanevi bir şehirdir. Çünkü masallar ve rüyalar zamanın bir arada bulunduğu anlatılardır. Tanpınar'a masalın, rüyanın kapılarını açan şey şehirdeki yer isimleri, mekânlar ve bu isimler ve mekânlarla ilgili eski hikâyelerdir. Hepsi Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan kimselere ait bu isimler ve mekânlar Tanpınar'ı, 'acılarını unutup sadece sevinçli anlarını hatırladığımız' her şeyiyle mükemmel olarak algılanan eski zamanlara götürür.

Yakın okuma tekniğiyle ele alınan son dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerine ait beş gezi yazısı değişik bakış açılarına sahip yazarlar tarafından kaleme alındıklarından Bursa'yı okura farklı taraflardan gösteren bir ayna hükmündedirler. Örneğin 1896 tarihli *Hüdâvendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevelân*'da yazar, Bursa'yı gezmeye öncelikle Osmanlı padişah ve şehzadelerini ziyaret ederek başlamasına rağmen aynı tarihli *Bursa Hatırası*'nda Hüseyin Vassaf, öncelikle İsmail Hakkı Bursevî'nin türbesini ziyaret etmeyi tercih eder. Bu tercih farklılığının arka planında yazarların Bursa'ya gelme amaçları büyük rol oynamaktadır.

Fahrunnisa Hanım, aristokrat bir ailenin eğitimli bir üyesi olarak Osmanlı'nın ahvalini öğrenmeye, şehrin Osmanlı mülkü içinde ve dünyada bulunduğu yeri az çok tespit etmeye çalışan bir yaklaşımla şehre yaklaşır. Bu sebeple onun seyahatinde evliya ve cami ziyaretleri asgari düzeyde tutulurken 'İpekçilik Okulu', 'modern çiftlik', 'doğal yaşamı gözlemlemek için yapılan köy ziyaretleri' gibi mekânlar ile işçiler ve Bursa halkıyla mülakat tarzında görüşmeler çok daha tafsilatlı şekilde ele alınırlar. Hüseyin Vassaf'ta ise durum tam tersidir. Bunda yazarın aynı zamanda tasavvufa olan yakınlığının büyük bir etken olduğunu unutmamak gerekir. Ancak *Bursa Hatırası*'nın büyük bir yekûnunu oluşturan bu ziyaretler dışında yazarın Bursa'ya dair gözlemleri de fark edilir. Şehri ucuzluğu, halkının dürüstlüğü ve tok gözlülüğü sebebiyle öven yazar, Fahrunnisa Hanım'ın yalnız kadın işçi noktasından ele aldığı şehrin temel geçim kaynağı olan ipek böcekçiliğini farklı bir cihetten görür ve böcek yetiştirme'nin Bursa'da tutkuya dönüştüğünden bahseder.

1922'de gerçekleşmiş bir seyahatin notlarından oluşan *Bursa Seyahati* ise şehre gelişin temelinde Bursa Türk Ocağı'nın açılışına katılmak ve henüz işgalden kurtarılmış olan Bursa'da Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmek olduğu için daha farklı bir gezi rotası takip eder. Bu farklılaşma daha seyahatin başında, öğretmenlerin Mudanya Mütarekesi'nin imzalandığı binaya derin bir saygıyla bakmaları ayrıntısıyla başlar. Önceki iki seyahatnamenin tercih ettiği ziyaret güzergâhları olan padişah ve evliya türbeleri ise burada söz konusu değildir. Öğretmenler Bursa'ya geldikten sonra öncelikli olarak Başkumandanlık Köşkü'ne giderler. *Hüdâvendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevalân*'da Kasr-ı Hümâyun, *Bursa Hatırası*'nda Hünkâr Köşkü diye anılan mekân *Bursa Seyahati*'nde Başkumandanlık Köşkü şeklinde isimlendirilmiş ve devrinin getirdiği siyasi ve toplumsal dönüşümlerle âdeta yeni baştan yeni bir algılamayla inşa edilmiştir. Mekânın zaman içinde geçirdiği dönüşümlere Yeşil Cami ile Sultan Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinde de rastlanılır. Yeşil Camii ilk iki seyahatnamede hakkında bilgi verilen kutsî, tarihî bir yapı olarak zikredilirken, 1911-12 yıllarında gerçekleşmiş olması muhtemel olan bir ziyaretin notlarından oluşan 'Gurabâhane-i Laklakan'da, 1854 depremiyle ağır hasar aldığı için Fransız bir mimar tarafından restore edilmesi ve bu sırada çinilerinin çalınması hadisesiyle şarkiyatçılığın çarpık Doğu algısının bir örneği olarak zikredilir. *Bursa Seyahati*'nde cami halkın, avlusunu ve sokaklarını doldurarak Millî Mücadele şehitleri için okunan Kur'an'ı dinleyip dualar ettiği millî ve ulvî bir toplanma yerine dönüşür. 'Bursa'da Zaman'da ise 'yeşil' kelimesinin verdiği mana sebebiyle hem cami hem de türbenin kendisine bakanlara ürperti vermeden ölümü munis bir şekilde karşılamalarına imkân verecek mimari yapılar olduğu belirtilir. Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri ise Fahrunnisa Hanım ve Hüseyin Vassaf'ta hâlen devam eden Devlet'in bir göstergesi iken, Hikmet Arif'te düşman işgaliyle bir anlamda hakarete uğradıkları için kendilerinden özür dilenen bir büyük Ata olarak görülüp, mekânın sembolik değeri üzerinde bir değişim meydana getirilir. Tanpınar ise bu türbeleri, 1854 depremiyle tamamen yıkılıp Tanzimat zihniyetiyle inşa edildikleri için 'devrin karakol binalarından farksız' estetik zevkten mahrum yapılar olarak görür.

Kaynakça

- Ahmet Haşim (2004). Gurabâhâne-i laklakan. İ. Enginün-Z. Kerman (Haz.), *Bütün eserleri III / Gurabahâne-i laklakan diğer yazıları* içinde (s.11-19). Dergâh Yayınları.
- Altuğ, F. (2017). Deneyim ve duygulanım aktarımı olarak roman: Fatma Fahrunnisa'nın Dilharap'ı. E. Köroğlu (Ed.), *Dilharap* içinde (s. 9-18). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Coşkun, B. (2016). Edebiyat tarihinde unutulmuş bir kadın yazar: Ahmet Vefik Paşa'nın torunu Fatma Fahrunnisa Hanım. https://www.academia.edu/38787411/Fatma_fahrunnisa_SINN_Hanim [Erişim tarihi: 10.10.2022]
- Çelik, Z. (2020). *Avrupa Şark'ı bilmez eleştirel bir söylem (1872-1932)*. Koç Üniversitesi.
- Eyice, S. (1999). Irgandı Köprüsü. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 19, 122-124.
- Güneş, M. (2018). *Şehre yansıyan medeniyet edebiyata yansıyan şehir Yahya Kemal Beyatlı ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinde şehir*. (1. Baskı). Hece Yayınları.
- Gürbilek, N. (2007). *Kör ayna kayıp şark edebiyat ve endişe*. Metis Yayınları.
- Hikmet Arif (2008). *Bursa seyahati*. N. Özdemir (Haz.). Sentez Yayınları.
- Nerkiz, U. (2019). Fatma Fahrunnisa [Tezcan]. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fatma-fahrunnisa-tezcan> [Erişim tarihi: 11.10.2022]
- Okay, O. (2010). *Bir hülya adamının romanı: Ahmet Hamdi Tanpınar*. Dergâh Yayınları.
- Osmanzâde Hüseyin Vassaf (2016). *Bursa hatırası*. M. Kara-B. Kemikli (Haz.). Bursa Kültür A.Ş.
- Tanpınar, A. H. (2000). Bursa yangını. *Yaşadığım gibi* içinde (s. 220-226). Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2000). Bursa/Bursa'nın daveti. *Yaşadığım gibi* içinde (s. 215-220). Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2014). Bursa'da zaman. *Beş şehir* içinde (s. 95-120). Dergâh Yayınları.
- Taşkesenlioğlu, L. (2019). Osmanzâde Hüseyin Vassaf. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vassaf-osmanzade-huseyin-vassaf> [Erişim tarihi: 10.10.2022]
- Tatçı, M. & Akkuş M. (2016). Hüseyin Vassaf'ın hayatı ve eserleri. M. Tatçı- M. Akkuş (Haz.). *Gerçeği gösteren ayna mir'at-ı incilâ-yı hakikat* içinde (s. 3-49). H Yayınları.
- Tezcan, F. F. (2016). *Bir İstanbul hanımefendisinin Bursa seyâhâti: Hüdavendigâr vilâyetinde kısmen bir cevelân*. İ. Doğan (Haz.). Pegem Akademi Yayınları.
- Yazıcı, H. (2009). Seyahatnâme. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37, 9-11.

Geliş Tarihi : 04.01.2024
Kabul Tarihi : 19.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1414689>

Diken, H. A. (2024). Tarihi ve kültürel yönleriyle eski Türklerdeki halk ekonomisi faaliyetlerine genel bir bakış. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 154-170. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1414689>

TARİHİ VE KÜLTÜREL YÖNLERİYLE ESKİ TÜRKLERDEKİ HALK EKONOMİSİ FAALİYETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Hasan Ali DİKEN¹

ÖZ

Eski Türklerde cereyan eden halk ekonomisi faaliyetlerinin tarihi ve kültürel bakımlardan incelenmesi elzemdir. İlgili duruma paralel olarak, bu çalışmada, Eski Türklerle dair halk ekonomisi pratikleri; Hun, Göktürk ve Uygur devletlerinin hüküm sürdükleri devirler ve sahalar göz önüne alınmak suretiyle; tarihsel ve kültürel geri planlarda işlenmeye çalışılacaktır. Bahse konu minvalde, Hunlardan Göktürlere; Göktürklerden de Uygurlara kadar süregelen kimi örneklerden hareketle, halk ekonomisinin Eski Türkler arasındaki sosyokültürel ve sosyoekonomik yapıyı belirleyici ve yönlendirici nitelikleri ele alınacaktır. Sonuç itibarıyla, *normatif ekonomi* olarak tanımlanmakla beraber, alternatif bir ekonomi modelini teşkil eden ve halkbilimi çalışma kadrosunun önemli başlıklarından birini meydana getiren *halk ekonomisi* mefhumunun Eski Türklerle yansımaları noktasında genel bir değerlendirmeye gidilecektir. Bu kapsamda; Eski Türklerle özgü bir biçimde oluşan, gelişen, yerleşen ve yayılan geleneksel ekonomi anlayışı; eldeki mevcut örneklerle bünyesinde öne çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halkbilimi, Halk ekonomisi, Türk halk ekonomisi, Eski Türkler, Eski Türk kültürü.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, h.ali.diken@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5948-4255>

Date Received : 04.01.2024
Date Accepted : 19.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1414689>

Diken, H. A. (2024). Folk economy activities in old Turks with historical and cultural aspects. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 154-170. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1414689>

FOLK ECONOMY ACTIVITIES IN OLD TURKS WITH HISTORICAL AND CULTURAL ASPECTS

Hasan Ali DİKEN²

ABSTRACT

It is essential to analyze the folk economy activities that took place in the Old Turks from historical and cultural points of view. In this situation, this article analyzes the folk economics practices of Old Turks, considering historical and cultural backgrounds of Hun, Gokturk, and Uighur states, focusing on their influence on socio-cultural and socio-economic structure with reference to some examples from the Huns to the Gokturks and from the Gokturks to the Uighurs. Consequently, the *folk economy* (although defined as *normative economy*), constituting one of the important titles of folklore study staff and as an alternative economic model in folklore studies, will be evaluated based on Old Turks' understanding of traditional economy, emphasizing its unique development, settlement, and spread in a way specific to the Old Turks.

Keywords: Folklore, Folk economy, Turkish folk economy, Old Turks, Old Turkish culture.

² Asist. Prof. Dr., Erzincan Binali Yildirim University, Faculty of Science and Letters, h.ali.diken@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5948-4255>

Giriş

Halk ekonomisi, halkın; geleneksel usullere başvurmak suretiyle oluşturduğu ve geliştirdiği alternatif bir ekonomik sistemdir. Bu sistem, tarihsel zemin açısından bakıldığı zaman, dünyadaki hemen her medenî millet tarafından devreye sokulmuştur. Aynı durum, şüphesiz, Türk milleti için de geçerlidir. Zira Türk milleti de kendi tarihî ve kültürel çevresi içerisinde bazı halk ekonomisi uygulamalarını hayata geçirmiştir. Dolayısıyla *Türkistan* veya *Orta Asya* olarak nitelendirilen geniş bir sahaya hükmeden Türklere, ilk halk ekonomisi uygulamalarının, zaman eksenli sıralamalarına göre; *Anav*, *Kelteminar*, *Afanesyovo* (Abakan), *Andronovo*, *Karasuk*, *Tagar* ve *Taşlık* olarak yedi kolda toplanan Orta Asya'nın en eski kültürlerinden intikal ettiği kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Eski Türk kültürünün, Türkistan'daki bu en eski kültürler üzerine bina edildiğini belirtmekte yarar vardır. Bu konuyla ilgili bir şekilde, Türklerin, esasen; ilk yerleşim yerlerinin malum coğrafya olduğu ve dünyanın öteki yerlerine bu coğrafyadan yayıldıkları eskiden beri bilinmektedir (Koca, 2017, s. 2). Bu bağlamda, Türkler, göç ettikleri diğer coğrafyalara; kendi ekonomik yaşam kalıplarını da taşımışlardır.

Bilindiği gibi, tarihsel süreç itibarıyla, Eski Türk devletlerinin Orta Asya coğrafyasındaki varlıkları; buraya Türkistan adının verilmesinde etkili olmuştur. Mevzubahis çerçeveye dönük olarak, Türkler, Orta Asya'da keşfedilen söz konusu en eski kültürlerden devraldıkları sosyokültürel ve sosyoekonomik hayat prensiplerini; gittikleri her havzada geliştirerek sürdürmüşlerdir. Türkistan'daki arkeolojik, etnografik, folklorik ve tarihî amaçlı kazılara istinaden tespit edilen bu en eski kültürler bakımından; Eski Türklere atfedilen bir kısım karakteristik özelliklere dair kimi çıkarımların yapılabileceğini dile getirmekte yarar vardır. Bu ifadelerden hareketle; medeniyetleri meydana getiren kültürel değerlerin teşekkül ve tekâmül etme süreçlerine zemin hazırlayan *coğrafi çevre*, *insan unsuru* ve *cemiyet* (topluluk) (Kafesoğlu, 1998, s. 26) faktörlerinin; bir millete ait iktisadî bünyeyi de şekillendirdiklerini belirtmek gerekmektedir. Türk milleti, içinde doğup büyüdüğü Türkistan sahasına çeşitli şekillerde damgasını vuran bir millet olma vasfına sahiptir. Bu damga vurma süreci dâhilinde, hiç şüphesiz, geleneksel iktisat kuralları da mevcuttur.

Türkistan'da gün ışığına çıkarılan başlıca buluntu örnekleri, Eski Türklerin, kendilerine özgü bir geleneksel ekonomi düzenine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla malum buluntular, artık Türklere ait kültür hayatının tasvir edilebilir noktalara ulaştığını gözler önüne sermiştir (Ögel, 1984, s. XIII). Bu tasvir edilebilirliğe, halk ekonomisi faaliyetlerini de katmak mümkündür. Zira ilk başta *toplayıcılık*, *avcılık*, *hayvancılık*, *ziraat* ve benzeri etkinlikler vasıtasıyla ortaya çıkan halk ekonomisi uygulamalarının Türkistan'daki mevcudiyetini; Türk halk ekonomisinin başlangıç örnekleri arasında saymak olasıdır. İlgili durumdan hareketle, Türkistan'da cereyan eden bu iktisadî hareketliliğin; halk ekonomisi faaliyetleri çerçevesinde değerlendirilmesi elzemdir. Nitekim Türk kültür ve medeniyet tarihi ekseninde, halk ekonomisine dair birtakım örüntülere de şahit olunduğunu ifade etmek lazımdır. Bu örüntüler, temel olarak, halka ait üretim mahsullerinin niteliğini ortaya koyan bir geleneksel ekonomi düzenini içermektedir.

Orta Asya'nın malum en eski kültürlerinden hemen sonra, Eski Türk kültürünün geldiğini vurgulamakta fayda vardır. Dolayısıyla bu yönde vuku bulan iktisadî hayatın, Eski Türkler eliyle daha ileri boyutlara taşındığını dile getirmek gerekir. İlgili hususun bir sonucu niteliğinde, Türklerin Orta Asya kültür tarihindeki rollerinin önemi açık ve net olarak anlaşılmaktadır (Koca, 2017, s. 1). Bahse konu istikamette, Eski Türklere ait halk ekonomisi pratiklerinin tarihsel ve kültürel yönleri, ana hatlarıyla ortaya konulmalıdır. Zira Eski Türklerin geleneksel bağlamı ekonomik yaşam serüvenlerini; kimi yazılı kaynaklar vasıtasıyla tetkik etmek muhtemeldir. Bu sayede, Eski Türklerdeki halk ekonomisi uygulamalarına yönelik olarak bir kısım çıkarımların yapılabileceği aşikârdır. Nitekim Eski Türklerin hayat buldukları Türkistan sahasında, *kültür yaratıcı* bir tarafı da olan halk ekonomisi unsurunun tarihsel ve kültürel açılarından izahı büyük bir önem arz etmektedir.

Buraya kadar yapılan açıklamaların paralelinde, bu çalışmada, Eski Türklerin halk ekonomisi faaliyetleri; Hun, Göktürk ve Uygur devletlerinin hâkimiyetleri göz önünde bulundurulmak suretiyle; tarihî ve kültürel bakımlardan ele alınmaya çalışılacaktır. Malum hususun devamında, söz konusu devletlerin hüküm sürdükleri devirler ve coğrafyalar dikkate alınarak, Eski Türklerin geleneksel ekonomik yaşam süreçleri ortaya konulacaktır. Dolayısıyla Eski Türk iktisadî yaşamına dair belli başlı çıkarsamalar yapılacaktır. Bu bağlamda, *normatif ekonomi* adıyla anılan ve halkbilimi çalışma kadrosunun önemli başlıkları arasında kabul edilen *halk ekonomisi* kavramının Eski Türklere sirayeti noktasındaki belli örnekler istikametinde, genel bir değerlendirmeye gidilecektir. İlgili değerlendirme bağlamında ise Hunların, Göktürklerin ve Uygurların geleneksel ekonomilerine; belli başlı örneklerle eşliğinde dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Hun, Göktürk ve Uygur Devletlerinde Halk Ekonomisi Faaliyetleri

Türk kültür tarihi itibarıyla, bilhassa Hunlardan itibaren, Eski Türklerin; kendilerine komşu konumunda bulunan diğer kavimlerle yaptıkları ticarî amaçlı alışveriş uygulamalarında, sıklıkla mübadeleye başvurduklarının altını çizmek gerekmektedir. Bu durumun bir devamı olarak, Eski Türkler; kendi tarihsel süreklilikleri içerisinde, kendi maddî gereksinimlerine binaen hareket etmişlerdir. Nitekim Eski Türkler, münasebette buldukları komşu kavimlere; konserve et, deri, kösele, kürk ve benzeri hayvansal ürünleri verip; bu ürünlerin karşılığında, komşu kavimlerden başlıca tarımsal ürünleri almışlardır (Kafesoğlu, 1998, s. 325). Malum alışverişlerde, şüphesiz, Eski Türklerin; *göçerevli* bir kültürel yapıyı benimsemeleri en önemli etkenlerden biri olmuştur. Zira Eski Türkler, ekonomik yönden, hayvancılığa dayandırdıkları göçerevli bir hayat tarzını ilke edinmişlerdir. Dolayısıyla ilgili kültürel yapı gereği, Türkler, kendilerine özgü olarak inşa ettikleri halk ekonomisi etkinliklerinde; öncelikle *beslenme* gereksinimlerini gidermeye yönelik bir yol çizmişlerdir. Bahse konu minvalde, halk ekonomisinin en önde gelen *değiş tokuş* prensibi, Eski Türklerin; ekseriyetle *devlet* temelli iktisadî kalkınmalarında büyük bir etki yaratmıştır.

Asya (Doğu) Hunları, Göktürkler ve Uygurlar Çin'le; Avrupa (Batı) Hunları ise Bizans'la takas usulüne dayalı bazı ilkelere istinaden, bir kısım ticaret mekanizmaları oluşturmuşlardır. Bu kapsamda, Türk ülkelerine; Çin ülkesinden pirinç, ipek, ipekli kumaş ve hububat; Bizans'tan da diğer kimi ihtiyaç maddeleri ithal edilmiştir. Söz konusu ithalatın

karşılığında, Türk ülkelerinden Çin ve Bizans ülkelerine belli başlı hayvansal ürünler ihraç edilmiştir. Dolayısıyla kavimlerin karşılıklı olarak belirledikleri maddiyat nesnelere dair birtakım eksiklikler bu şekilde giderilmeye çalışılmıştır (Kafesoğlu, 1998, s. 325-326). İlgili bağlamda saptanan kimi ihtiyaç maddeleri, Türk sosyal ve toplumsal yaşam alanlarının ayrılmaz parçaları arasında yer almıştır. Bu konunun, esasen; devletler arası diplomatik ilişkiler bağlamıyla, Göktürk Abideleri'nde dolaylı olarak sunulduğunu ifade etmekte yarar vardır. Nitekim Göktürklerin altıncı kağanı olan Tengri Kağan'ın, babası Bilge Kağan adına 732 yılında diktirdiği Bilge Kağan Abidesi'nin kuzey yüzünde; Bilge Kağan'ın ağzından ilgili hususa dair aşağıdaki ifadelere yer verdiği görülmüştür:

t(a)bg(a)ç : bod(u)n : s(a)bı : süçig : (a)gısı : yımşak : (e)rm(i)ş : süçig : s(a)b(ı)n : y(e)mş(a)k (a)gın : (a)r(ı)p : ır(a)k bod(u)n(u)g : (a)nça y(a)gutir : (e)rm(i)ş. (Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları (da) yumuşak imiş. Tatlı sözlerle (ve) yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzak(larda yaşayan) halkları böylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş.) (Tekin, 2006, s. 20-21).

Bilge Kağan; sosyal, toplumsal, siyasal ve kültürel açılardan Türk milletini Çinli millete karşı uyanık olmaya davet ederken; aslında Türklerin o dönemki geleneksel ekonomik aktivitelerine de bir bakıma vurgu yapmıştır. Zira Bilge Kağan, Türkler ile Çinliler arasında cereyan eden mübadele ticaretine, *ipek* ve *ipekli kumaş* söylemleriyle dolaylı bir göndermede bulunmuştur. Nitekim kendi tebaasına bir *nutuk* edasıyla seslenen Bilge Kağan'ın malum ifadeleri, Türk milletinin, kendisine komşu olan öteki milletlerle karşılıklı olarak gerçekleştirdiği değiş tokuş faaliyetlerinde kullandığı iktisadî amaçlı ürünlerin bir dökümü niteliğindedir. Bu durum ise şüphesiz, Eski Türklerin halk ekonomisi pratiklerini ortaya koyan bir neticedir. İlgili şekilde, Eski Türkler, çoğunlukla göçerevli veya yarı göçerevli hayvancılığa (Ögel, 1978/1, s. 38-39) bağlı bir yaşam biçimine istinaden; yerleşik kavimlerle olan karşılıklı ürün değişimlerini, kendi kültürel yapılarından hareketle belli bir çizgiye oturtmuşlardır.

Eski Türklerin geleneksel ekonomi faaliyetleri; karşılıklı değişim unsurlarına dönük bir zemin etrafında, kendi kültürel yaşam kalıplarına uygun olarak şekillenmiştir. Mevzubahis düzlemde, Eski Türklerle ait iktisadî faaliyetlerdeki denkliğin asıl nesnesini, bir giyim-kuşam malzemesi olan *ipek* gibi önemli birtakım ihtiyaç maddelerinin meydana getirdiğini belirtmekte fayda vardır. Dolayısıyla ihtiyaç duydukları nesnelere karşılama için, Eski Türkler, at ve koyun gibi başlıca hayvanlardan elde ettikleri kendi üretim maddelerinin fazlasını; kendilerine komşu olan öteki milletlerdeki üretim maddelerinin fazlasıyla takas ederek, Türk halk ekonomisinin ana omurgasını tayin etmişlerdir. Bu ana omurga itibarıyla, bilhassa at ve koyun, Göktürklerin; doğrudan doğruya tabiattan elde ettikleri üretim ve tüketim dâhilindeki iktisadî kaynaklarının başında gelmiştir (Falay, 2017, s. 34). Söz konusu eksende, Eski Türkler, at ve koyun sürüleriyle iç içe yaşamlarının avantajlarını değiş tokuş faaliyetlerinde sıklıkla kullanmışlardır. Malum doğrultuda, hayvansal gıda maddeleri, Türk halk ekonomisini belirleyen ve yönlendiren unsurların başında gelmiştir.

Eski Türk kültüründe, kağanların en aslî görevlerinden biri, kendilerine tabi olan halkın geçimini temin etmek olmuştur. Dolayısıyla Eski Türk kağanları, kendi yönetimleri altında yer alan halkı, herhangi bir ayırım gözetmeksizin; maddî refah bakımından yükseltmeyi ve yüceltmeyi amaçlamışlardır. Nitekim Eski Türk yöneticilerine göre, halkı

ekonomik bakımdan zengin kılmak, makam ve mevki hususlarının devamlılığı açısından hayati bir önem ihtiva etmiştir. Bu durumun, özellikle Göktürk Kağanlığı itibarıyla öne çıkarıldığını belirtmekte fayda vardır. Zira Göktürk Abideleri'nden anlaşıldığına göre, Türk hükümdarları, komşu devletlerin hükümdarlarıyla belli ticarî anlaşmalar yapmışlardır. Nitekim Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında, Türkler ile Çinliler arasında yapılan bu ticaret anlaşmalarına değinildiği gözlemlenmektedir (Cabacı, 2021, s. 1608). Bu bünyeye yönelik olarak, Göktürk kitabelerinin, Eski Türk iktisadiyatına dair mühim atıflara yer verdiğinin altını çizmek lazımdır. Söz konusu durum, Kül Tigin yazıtının güney yüzünden alıntılanan aşağıdaki ifadelerle sabittir:

Bunça yirke tegi yoritdım. Ötüken yışda yig idi yoq ermiş. İl tutsıq yir Ötüken yış ermiş. Bu yirde oluruq Tabdaç budun birle tüzültüm. Altun kümüş işgidi qutay bungsuz anca birür. (Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor.) (Ergin, 2011, s. 4-5).

Bilge Kağan, Türk ülkesi ile Çinli ülkesi arasındaki ticarî ilişkilerden bahsetmiştir. Bu minval üzere, Bilge Kağan'ın, Türkler ile Çinliler arasında vuku bulan ticaret etkinliklerde; altın, gümüş, ipek ve ipekli kumaş gibi başlıca değiş tokuş unsurlarına değindiğinin altını çizmek gerekmektedir. Zira malum ifadelerde, Türk milleti ile Çinli milleti, bazı iktisadî ortaklıklar kurmuşlardır. Söz konusu ortaklıklarda ise muhtemelen Türkler tarafından Çinlilere verilen kimi hayvansal ürünler karşılığında, Çinliler tarafından Türklere verilen birtakım madenî eşyalar ve kumaş parçaları büyük birer rol oynamıştır. Bu ifadelere ek olarak, Bilge Kağan'ın, İpek Yolu için ve para yerine geçen değerli madenlerden sayılan altın ve gümüş için; Çin ülkesi ile belirli iktisadî anlaşmalar yaptığı açık ve net olarak gözler önüne serilmiştir (Cabacı, 2021, s. 1609). Ayrıca burada, bilhassa adını Çin'de üretilen ipekten alan ve Çin'den başlayarak Asya'yı boydan boya geçip, son raddede Akdeniz kıyılarında son bulan *İpek Yolu*'nun o dönemki öneminin ortaya konulduğunu da belirtmekte yarar vardır.

Eski Türkler, komşuluk kurdukları diğer milletlerle olan ekonomik münasebetlerini *elçilik* düzeyinde de sürdürmüşlerdir. Bu durum, şüphesiz, Türk ülkeleri ile yabancı ülkeler arasındaki diplomatik ilişkilerin iktisadî boyutunu ortaya koyan nedenlerin başında gelmektedir. Yine bahsedilen duruma mukabil, Eski Türklerin, kendilerine komşu olan milletlerin ülkelerine belli ticaret kervanlarıyla birlikte gittikleri de bilinmektedir. Bu doğrultuda, özellikle Çinliler ile ekonomik ilişkilerin düzeltilmesi amacıyla, Çin'e elçilerin gönderildiğine dair bazı emarelere rastlamak mümkündür. Malum hususa istinaden, Eski Türk hükümdarlarının, yönetimini ele aldıkları devletleri iktisadî bakımdan bayındır kılmaya çalıştıklarını ve halkın refahını düşündüklerini dile getirmek olasıdır. Dolayısıyla Eski Türk yönetim anlayışının bir gereği olarak, Türk kağanları için, ülkenin ve milletin ekonomik rahatlığı her şeyden önce gelmiştir. Nitekim ilgili mevzu, Bilge Kağan yazıtının kuzey yüzünden alıntılanan aşağıdaki ifadelerle izah edilmiştir:

ötük(e)n : y(e)r : o[l](u)r(u)p [(a)rk(ı)ş] : tirk(i)ş : ıs(a)r : n(e)ñ bu[ñ(u)g yo]k : ö[tük(e)n y]iş : ol(u)rs(a)r : b(e)ñgü [il tuta ol(u)rt(a)ç]ı s(e)n. (Ötüken ülkesinde oturup (buradan) kervanlar gönderirsen, hiçbir derdin olmaz. Ötüken dağlarında oturursan sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedersin.) (Tekin, 2006, s. 46-47).

Türkler ile Çinliler arasında cereyan eden ticarî faaliyetlerin belli bir düzen içinde yürütüldüğü görülmektedir. Bu eksende, Bilge Kağan, *Ötüken* merkezli olarak, Türk ülkesinden Çin ülkesine birtakım ticaret kervanlarının yollandığına dair kimi söylemlere yer vermiştir. Malum hususun bir sonucu niteliğinde, Türk-Çinli ilişkilerinin iktisadî menfaatler doğrultusunda da ilerlediğinin vurgulanması lazımdır. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer konu, milletin ekonomik refah yönü düşünülürken, ilgili vaziyetin Ötüken çevresinde gerçekleşmesinin elzemliğidir. Çünkü bu yazıtlarda, Göktürk devletine *başkentlik* yapan Ötüken; dağlarıyla ve ormanlarıyla, Türklerin en önemli yaşam sahası olarak betimlenmiştir. Dolayısıyla Ötüken'in terk edilmesi durumunda, devletin ve milletin iktisadî bağımsızlığının yanı sıra, siyasal ve kültürel bağımsızlığının da tehlikeye gireceğine dönük bir telkinde bulunulmuştur. Bu şekilde, Türk milletinin, kendi kültürünü ve medeniyetini; ancak başkent Ötüken'de tesis edebileceğine yönelik bir atfı yapılmıştır. Aksi halde milletin; sosyal, siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel çerçeveler itibarıyla; ağır darbeler alacağına ilişkin bir telmihte bulunulmuştur.

Orhun Yazıtları'nda, halk ekonomisine ilişkin olarak dile getirilen diğer kimi ayrıntılara da yer verildiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim Türk kültür ve medeniyet tarihinin en temel yazılı kaynaklarından biri olan bu kitabelerde, hayvancılık faaliyetiyle beraber, halk ekonomisinin esasını vücuda getiren avcılık faaliyetine dair bir kısım vurgular yer almaktadır. Zira Tonyukuk kitabesinin güney yüzünde; geyik ve tavşan gibi birtakım av hayvanlarından bahsedilmektedir. İlgili husus; “Kiyik yiyü tabışgan yiyü olturur ertimiz.” (Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk.) (Ergin, 2011, s. 66-67) açıklamasıyla ortaya konulmuştur. Bu açıklamanın akabinde, Eski Türklerin, kendi tarihsel bütünlükleri içerisinde; halk ekonomisi pratiklerinden yalnızca biri olan avcılık faktörünü önemsediklerinin belirtilmesinde fayda vardır. Burada, esas itibarıyla, Türklerin beslenme faaliyetlerine bir göndermede bulunulduğunu da belirtmek gerekir. Dolayısıyla halk mutfağının veya geleneksel mutfak kültürünün, halk ekonomisini biçimlendirici bir etken olarak dikkat çektiğine dair bir çıkarım yapmak kuvvetle muhtemeldir.

Eski Türklerin tarihsel ve kültürel yaşam süreçlerinden hareketle, bozkır coğrafyasındaki koşullar gereği; Türk halk ekonomisinin esas belirleyicisi olarak, *hayvancılık* faktörünü göstermek mümkündür. Zira hayvancılık, yüksek kesimlerde *aylacılık* faaliyetlerini yürüten Türk milletinin ev ve aile ekonomisini destekleyici bir mahiyet sergilemiştir. Dolayısıyla hayvancılık, Eski Türkler için, en temel geçim kaynağı olarak kayda geçmiştir. Eski Türklerin, kendi yaşam sahaları dâhilinde yetiştirdikleri hayvanların başında; maddî açıdan yüksek getirilere sahip olan at, koyun deve, keçi ve sığır sürüleri gelmiştir (Ahmetbeyoğlu, 2015, s. 350). Bu durumun paralelinde, Eski Türk kültürünü şekillendiren faktörlere istinaden, ailelere ait hayvan sürülerinin çokluğu; toplumsal zeminde iktisadî refahın ve maddî zenginliğin başlıca göstergeleri arasında kabul görmüştür. Bahsedilen zemine mukabil, hayvansal besinler, Eski Türklerin yaylak ve kışlak olarak belirledikleri göçerevli yaşam düzenlerinin halk ekonomisi sistemindeki *karşılıklık* ilkesine yön veren tutumlarını da ortaya koymuştur.

Eski Türklere ait halk ekonomisinin tarihî ve kültürel geri planına bakıldığı zaman, temel eksende, Türk aileleri; kendi geçim standartlarını yaratmak ve bu standartlara dair gereksinimlerini gidermek amacıyla, *canlı hayvan* alım satımına ağırlık vermişlerdir. Bu

istikamette, Türklerdeki yaylacılık faaliyetinin, bilhassa hayvancılık unsuruna dayalı olarak teşekkül ve tekâmül ettiğini vurgulamak gerekmektedir. İlgili mevzunun bir devamı olarak, canlı hayvan pazarlamacılığının yanında, Eski Türkler; kendi üretimleri olan ihtiyaç fazlası et, deri, yün ve benzeri bir kısım hayvansal ürünleri mübadele yoluyla değerlendirme yoluna gitmişlerdir. Dolayısıyla Türkistan bozkırlarındaki *göçerevli hayvancılık* (Çobanoğlu, 2012, s. 985) faktörünün; Türkler eliyle asırlarca sürdürüldüğü ve böylece geleneksel ekonomiye büyük katkılar sağladığı bilinen bir gerçektir. Bu durum, hayvanlardan elde edilen üretim maddelerinin, belirlenen ihtiyaçlar ölçüsünce mübadele yönteminde sıklıkla kullanıldığını belgeleyen bir altyapıyı meydana getirmiştir. Zira hayvansal gıdalar, Eski Türklerin günlük beslenme gereksinimlerini gidermekle birlikte; bahse konu doğrultudaki Türk yeme-içme kültürünün temel niteliğini tayin eden bir içeriğe de sahip olmuştur.

Bilindiği gibi, kültür, bilhassa aynı coğrafyalarda yaşayan insanların birlikteliklerini sağlayan bir gelenekler bileşkesidir. Bu sebeple, kültürel faktörler, “önemsiz birer ayrıntı” olarak ele alınamazlar (Benedict, 1971, s. 33). Bahse konu kapsamda, bozkır kültürünün temelini teşkil eden ekonomi bileşenlerinin başında yer alan hayvancılığın da belli ihtiyaçlar doğrultusunda geliştiği görülmüştür. İlgili hususu takiben, Eski Türklerdeki bozkır yaşamının en önde gelen unsurlarından biri olan hayvancılık meşgalesi, ekseriyetle *besicilik* üzerine kurulmuştur. Söz konusu zeminin akabinde, Eski Türklerin, üzerine en fazla eğildikleri halk ekonomisi uygulaması; *besi hayvancılığı* olarak bilinmektedir. Bu bağlamda, *göçerevli bozkır* (Çobanoğlu, 2012, s. 983) hayatının şartları neticesinde, Eski Türk halk ekonomisinin; özellikle besiciliğe dönük bir çatı altında ilerlediğinin altını çizmek lazımdır. Çünkü besicilik, Türklerin yayla yaşamlarının önemli bir bölümü olarak Türk kültür tarihindeki yerini almıştır.

Bilindiği gibi, halk ekonomisi, ilk olarak; sırasıyla *yeme-içme* ve *giyim-kuşam* ihtiyaçları çerçevesinde şekillenmiştir. Söz konusu ihtiyaçlar, bilhassa bozkır yaşamının sürekliliğini temin eden faktörlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla bu ihtiyaçların karşılanmasında, hayvancılık faaliyeti en etkili rolü üstlenmiştir. Nitekim hayvanlardan elde edilen çeşitli beslenme ve giyinme ürünleri, bozkır kavimlerinin *olmazsa olmazları* olarak kabul edilmiştir. Aynı durumun Türk kavmi için de geçerli olduğunu belirtmekte fayda vardır. Zira kurganlardan çıkarılan bulgulardan anlaşıldığına göre, Türklerin çok erken denilebilecek bir dönemde, temeli hayvan besiciliğine dayanan *yarı göçebe* bir hayat sürdürdükleri anlaşılmaktadır (İlgen, 1999, s. 104). Bilhassa küçükbaş hayvanlardan sağlanan beslenme ve giyinme ürünleri, Türklerdeki bu yarı göçebe hayatı gözler önüne seren unsurların başındaki halk ekonomisi pratiklerinin birer dökümü olarak ön plana çıkmıştır.

Bütün konargöçer toplumlar; kendilerine has bir biçimde belirledikleri beslenme, giyinme ve barınma öğelerini; büyük ölçüde kendileri üretmişlerdir. Türkler de malum konargöçer toplumların başında yer almaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak, Eski Türkler; başta Çinliler olmak üzere, komşuluk yaptıkları diğer bazı yerleşik toplumlardan aldıkları tahıl ve bakliyat gibi bir kısım gıda ürünlerini; kendi üretim maddeleri olan süt, yoğurt, peynir, kaymak ve benzeri başlıca hayvansal ürünlerle takas yoluna gitmişlerdir. Bahsedilen eksende, Eski Türk devletleri, takas yöntemi aracılığıyla; ekonomik yönden önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Dolayısıyla pratiğe dökülen takas usulünün doğal bir

sonucu olarak, Türk devletlerini meydana getiren Türk boyları da bu durumdan büyük oranda istifade etmişlerdir. Bu kapsamda, Eski Türk kültürünü şekillendiren ekonomi anlayışı itibarıyla, yönetenlerden yönetilenlere kadar hemen hemen her kesimin refaha kavuşması amaçlanmıştır. İlgili eksene dönük olarak ise Türk ülkelerinin iç ve dış merkezli değiş tokuş etkinliklerinde, karşı tarafa sunulabilecek özellikteki üretim maddelerinin kalitesi üzerinde durulmuştur.

Eski Türk halk ekonomisindeki *karşılıklılık* ilkesine bağlı olarak gelişen üretim ve tüketim mekanizmalarında, değiş tokuş ürünlerinin nitelikleri ve denklikleri mutlaka göz önünde bulundurulmuştur. Bu durumun paralelinde, Eski Türkler, ürünlerin münderecatına göre hareket etmek kaydıyla; kendi ihtiyaç unsurlarını saptama yoluna gitmişlerdir. İlgili bağlamda, Eski Türkler, devlet ve millet olarak; maddî zenginliği bir *beka meselesi* gözüyle görmüşlerdir. Mevzubahis bünye içerisinde, Eski Türklerin, büyük birer iktisadî istiklale ve hürriyete kavuştukları bilinmektedir (Diyarbakirli, 1972, s. 33). Örneğin, Eski Türklerin ekonomik manadaki servetlerini; genellikle koyun sürüleri, at sürüleri (yılıklar), deve sürüleri ve hatta sığır sürüleri teşkil etmiştir. İlgili maddî servetler ise belli bir düzene göre işletilmiştir. Zira at, binek (binit) aracı; deve ise taşıma vasıtası (yüklet) olarak kullanılmıştır (Sümer, 1972, s. 42). Bu şekilde, at insanlara; deve de eşyalara hitap eden birer ulaşım aracı olarak hizmet görmüştür. Dolayısıyla Eski Türklerin seyahat ve lojistik altyapıları, binek hayvanlarının özelliklerine uygun olarak düzenlenmiştir.

Eski Türklerde cereyan eden geleneksel ekonomik sistem, kendi içinde belli bir bütünlüğe sahip olmakla birlikte, bu yöndeki istihsal mekanizması geniş bir çevrede hareket alanı bulmuştur. Bu kapsamda, Eski Türklerdeki ekonomi yönetimi, temel olarak dört ana unsur çerçevesinde teşekkül ve tekâmül etmiştir. Bu ana unsurlar; avcılık, sürü sahipliği (hayvancılık), çiftçilik (tarım) ve zanaat (sanayi) olarak sıralanmaktadır (Ziya Gökalp, 2018, s. 333). İlgili unsurlar, şüphesiz, ilk halk ekonomisi faaliyetlerinin de ortaya çıkış noktasını teşkil etmektedir. Bahsedilen düzlemde, Eski Türkler, daha önce de dile getirildiği gibi; göçerevli hayvancılık modeline bağlı olan *köylü-yaylacı* bir yaşam prensibini benimsemişlerdir (Ögel, 1978/1, s. 38). Söz konusu yaşam prensibi doğrultusunda ise Eski Türkler, tabiatın getirilerini her daim kendi iktisadî yaşam süreçlerinde uygulamaya koymayı öğrenmişlerdir. Nitekim köylü-yaylacı bir yaşam ilkesi dâhilinde, halk ekonomisine bağlı olarak teşekkül ve tekâmül eden faaliyet alanlarının daha da genişletildiğini belirtmekte yarar vardır. Çünkü malum yaşam ilkesinin neticesinde, ürün çeşitliliğine dayalı olarak, Eski Türklere ait ev ve aile ekonomilerinin temeli sağlamlaştırılmıştır.

Köylü-yaylacı hayat kapsamında, Eski Türklerdeki halk ekonomisi uygulamalarının, daha ziyade hayvansal üretimden kaynaklandığının ifade edilmesinde yarar vardır. Zira avcılık ve hayvancılık faktörleri, zamanla ziraat ve zanaat kollarının oluşumunda büyük etkilere sahip olmuştur. Örneğin, avcılık ve hayvancılık öğelerinden elde edilen birtakım üretim maddeleri; sonraki süreçlerde *çiftçilik*, *dericilik*, *saraçlık*, *nalbantlık*, *rençberlik* ve benzeri geleneksel mesleklere birer zemin hazırlamıştır. Malum meslekler; şüphesiz halk ekonomisini belirleyen, yönlendiren, destekleyen ve şekillendiren birer içeriğe de tekabül etmektedir. Geleneksel meslekleri, temel itibarıyla, bir kısım sosyal normların önünü açan bir düzlemde değerlendirilmek muhtemeldir. Söz gelimi, sosyal normlardan yalnızca birini

temsil eden âdetler, malum konuya dâhil edilebilen bir nitelik sergilemektedir. Nitekim bir toplumun tamamını alakadar eden âdetler olduğu gibi, çeşitli mesleklerin kendilerine özgü âdetleri de vardır (Örnek, 2016, s. 177). Dolayısıyla bu yöndeki âdetler, mesleklerin gelenekleşmesinde mühim roller üstlenmektedir. Bu husus ise meslek kollarını içine alan bir *gelenek kültürünün* var oluş sürecini hızlandırmıştır.

Tarihsel ve kültürel açılarından bakıldığında, hayvanları meralarda *açık otlatma* usulüne göre besleme faaliyetinin Eski Türklerden ileri geldiğini vurgulamakta yarar vardır. Bu tekniğin yanı sıra, ahırlarda *kapalı besleme* usulüne ilişkin bir besicilik modeli de Türklerce geliştirilmiştir. Söz konusu model, şüphesiz, hayvancılığı destekleme maksadını taşıyan ileri tarım yöntemlerine bağlı bir unsur olarak Türk halk ekonomisindeki yerini almıştır. Malum oluşum, gelişim, değişim ve dönüşüm faktörleri; hiç şüphesiz, dünya üzerinde tarih sahnesine çıkan köylü-yaylacı bütün milletlerin de uygarlık seviyelerini içine almaktadır. İlgili şekilde, her medenî millet gibi, Türk milletinin de kendi ekonomik gelişim çizgisinde; bu seviyeleri takip etmek suretiyle, konargöçer hayvancılığı *yaylak* ve *kışlak* hayatı olarak çift yönlü bir zemine oturttuğunu vurgulamak gerekmektedir. Dolayısıyla malum hayat seyrinin sonucunda, Eski Türklerin maddî olanakları gittikçe genişlemiştir.

Türkistan veya Orta Asya bozkırlarındaki en eski kültürel sahalara istinaden, kendi yayılma alanları içerisinde, Türkler; çok erken dönemlerden itibaren hayvancılığa ve tarıma yoğun bir ilgi gösterdikleri için; avcılığı zamanla bir *eğlence* faktörü olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla avcılık, Eski Türkler arasında, bir tür *spor etkinliği* olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu nedenden dolayı, avcılık, Eski Türklerin *ikincil* bir unsur olarak belledikleri aktiviteler arasına katılmıştır. Ancak yakın zamanlara kadar, doğal şartlara verdikleri zorunlu tepkiler sonucunda, Yakutlar (Sahalar) başta olmak üzere; Sibiry'a'da ikamet eden kimi Türk topluluklarının *avcı gruplar* olarak hayatlarını idame ettirdikleri de bilinen bir gerçektir (Koşay, 1939, s. 25). Hatta bugün bile, Eski Türk kültüründen gelen bir özellik olarak, Türkistan sahasındaki Türklerin; avcılık mesleğini bazı törensel pratikler içerisinde sürdürdükleri bilinen bir gerçektir.

Avcılık, Türk boylarının, geçmişten bugüne aktardıkları *kültür yaratıcı* bir alan olarak da bilinmektedir. Bu durum, bilhassa Oğuzların geleneksel yaşam etkinliklerinde varlığını hissettirmektedir. Zira Eski Oğuz Türklerinde, hanlar veya beyler düzeyindeki bazı kimselerin; boş vakitlerini avlanmakla geçirdikleri, dolayısıyla kendilerine göre bir kültürel ortam yarattıkları bilinmektedir (Sümer, 1972, s. 410). Bununla beraber; Kırgızların, Türkmenlerin ve Kazakların; yırtıcı kuşları kullanarak gerçekleştirdikleri avcılık etkinliği, oldukça rağbet gören bir spor dalı olması hasebiyle, Eski Türk kültüründen iletilen bir alışkanlık olarak, bugünkü Türkistan Türkleri tarafından hali hazırda sürdürülmektedir. Nitekim bugün için, artık bir *boş zaman etkinliği* olarak değişen ve dönüşen avcılık etkinliği; folklorun *eğlenme, eğlendirme ve hoşça vakit geçirme* işlevini (Bascom, 1954, s. 343) yürüten bir zemine oturtulmuştur. İlgili mevzuu, halk ekonomisi faaliyetlerine dayanan geleneksel bilginin atalar döneminden bugüne intikal etmesinin bir neticesi kapsamında değerlendirmek mümkündür.

Tarihsel arka plan kültürü bakımından, Türklerin, balıkçılık faaliyetiyle de uğraştıklarını belirtmekte yarar vardır. Bu durumun akabinde; Don, İdil (Volga), Yayık

(Ural) ve Tuna başta olmak üzere; bazı büyük nehirlerin havzalarında yurt tutan bir kısım Eski Türk boylarının; geçmişlerinden bugünlerine dek balıkçılığa aşina oldukları yönünde kimi tespitler mevcuttur (Koşay, 1939, s. 26). Zira Türkçede de yer eden belli başlı balıkçılık terimleri, malum hususun birer özeti niteliğindedir. Ayrıca Macarcadaki balıkçılığa ait başlıca terimlerden bir bölümünün, takriben binlerce yıl önce Türklerden geçtiği saptanmıştır (Besli, 2010, s. 316). Yine Türklerin, Hunlardan (Avrupa Hunları) itibaren, Grekler'le (Yunanlılar) temasa geçerek; Akdeniz ve Ege kıyılarında deniz balıklarına verilen yeni isimleri tarihî süreçte öğrendikleri de bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda, balıkçılığa ait Yunanca terimlerden bir kısmının Türkçeye geçtiği görülmüştür. Nitekim barbunya, çiroz, kefal, palamut, lüfer, çipura (çupra) gibi başlıca balık adları; bu durumu özetlemektedir (Yağbasan, 2010, s. 381). Dolayısıyla halk ekonomisi etkinliklerinden biri olan balıkçılığın, Eski Türkler arasında tanınan bir yönünün olduğunu dile getirmekte fayda vardır.

Türkler, kendi tarihsel bütünlükleri içerisinde; hayvancılık, avcılık, balıkçılık ve benzeri halk ekonomisi unsurlarının yanı sıra; ziraata da önemli ölçüde yer veren bir millet kimliğini kazanmıştır. Bu mevzunun mukabilinde, Türklerin, dünyadaki en eski çiftçi milletlerden biri oldukları varsayılmaktadır. Nitekim tarihî eksende, Uygurların hâkimiyet kurdukları bugünkü Doğu Türkistan coğrafyasında rastlanılan sulama kanalları vasıtasıyla, tarlalardan yüksek oranda verim alındığı bilinmektedir. Dolayısıyla Uygur devletinin egemenlik kurduğu devri içine alan coğrafi çevrede, adına *karız* denilen geleneksel sulama yönteminden hareketle; ilk büyük şehirlerin kurulduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan, tarihî zemine paralel olarak, Macarların; tarımsal etkinlikleri Türklerden öğrendikleri de düşünülmektedir. Zira Macar dilindeki tarıma ait kelimelerin geneli, bu dile Türk dilinden geçmiştir. Bahse konu kelimeler ise Türkçenin en eski dil kalıntıları olarak kabul edilmektedir (Koşay, 1939, s. 27). Bütün bu açıklamalar, şüphesiz, halk ekonomisinin Eski Türklerden itibaren öne çıkan mahiyetini ve ehemmiyetini ortaya koymaktadır.

Türkler, ziraat hususunda yetkin bir toplum olmalarının beraberinde, fethettikleri yerlerin halklarını ve savaştıkları milletlerin esirlerini; kendi tarlalarında çalıştırma yolunu seçmişlerdir. Malum açıklamalara ek olarak, Türklerin, ziraat tecrübeleri ekseninde severek ettikleri ve tükettikleri tarım ürünlerinin başında *darı* gelmiştir. Nitekim Roma İmparatorluğu'na tabi olan kimi elçilerin, Avrupa Hun İmparatorluğu'nu ziyaretleri sırasında, kendilerine Hunlar tarafından sunulan *darı lapası* ve *medus* (darıdan yapılan bir çeşit bal şarabı) ile *kamum* (biraya benzeyen bir çeşit alkollü içki) gibi bazı yeme-içme maddelerine dair kelime hazinesi (Ahmetbeyoğlu, 2014, s. 37); ilgili durumu kanıtlamaktadır. Bu minvalde, Eski Türkler, kendilerine has bir biçimde vücuda getirdikleri yeme-içme kültürlerine birtakım yeni gıda maddelerini de eklemek kaydıyla; halk ekonomilerini giderek geniş bir sahada icra etmişlerdir. Dolayısıyla Eski Türk yönetim sistemi eliyle, Türk halkının geleneksel mutfak kültürü; Türk halk ekonomisi etkinliklerini belirleyici, yönlendirici, destekleyici ve biçimlendirici bir seviyeye ulaştırılmıştır.

İlgili çerçevede, Macar topraklarına kadar ulaşan Hun Türklerinin en çok rağbet ettikleri geleneksel yemekler, darı kullanılarak yapılmıştır. Söz konusu bağlamda, darının, Macar sahasına; Kuman Türkleri (Kıpçak Türkleri) kanalıyla sokulduğu belirtilmektedir (Vardan, 2018, s. 207). Ayrıca darı, Türkiye'nin bazı bölgelerinde *mısır* olarak tanımlanırken; Macaristan'da, mısırın daha küçük taneli bir türü olmasına rağmen, *iri taneli*

süt mısırı veya *çerezlik mısır* anlamına gelmemektedir. Zira Türkler, darıyı, On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ne göre; ikinci ayda ekip, dokuzuncu ayda biçmekle beraber, genellikle yiyecek ve içecek (şarap) imal etmek amacıyla kullanmışlardır (Eberhard, 1996, s. 67-68). Bu izahlara ek olarak, Bulgarların da birkaç çeşit buğday türünü yetiştirdikleri bilinmektedir. Nitekim Avrupa'ya, Cilalı Taş Devri'nde (Neolitik Dönem); tarımı, Asya'dan Türklerin getirdiğine dair birtakım iddialar ileri sürülmüştür (Koşay, 1939, s. 23). Bahsedilen düzleme dönük olarak, Orta Asya'nın en eski kültürlerinde tarımsal faaliyetlerin yapıldığına dair bir kısım buluntuların ortaya çıkarılması, ilgili durumu kanıtlayıcı bir nitelik arz etmektedir.

Türkler, ziraatla birlikte, bilhassa hayvan yetiştiriciliğini üstün bir sanat düzeyine yükselten ender milletler arasına katılmışlardır. Bu durum, özellikle Uygurlarda önemli bir gelişme göstermiştir. İlgili doğrultuda, Türkler, eski devirlerden başlamak kaydıyla; hayvancılığa dair iki temel tekniği uygulamaya koymuşlardır. Malum tekniklerden ilki, *irva ıska* olarak adlandırılan bir uygulamadır (Koşay, 1939, s. 27). Bahse konu teknik dâhilinde, Eski Türkler, sahip oldukları hayvan sürülerini sulak alanlara kaydırmışlardır. Dolayısıyla irva ıska yöntemiyle birlikte, Eski Türk toplumu; dere, çay ve nehir gibi akarsu kenarlarında hayvanlarını otlatma yoluna gitmişlerdir. Türklerin, eski dönemlerden itibaren geliştirdikleri tekniklerden ikincisi ise iklim şartlarına göre şekillenen *yer değiştirme* pratiğidir. Söz konusu pratik ise Türkleri yeni mera arayışlarına yöneltmiştir. Hülâsa, bu iki hayvancılık tekniğini takiben, Eski Türkler; ekseriyetle Uygurlardan itibaren, hayvansal üretimden yüksek verim almışlardır. Dolayısıyla da Türk milleti, tarihsel zeminde, hayvan sürüleri yönünden zengin bir millet olma hüviyetini de kazanmıştır.

Tarım hususunda teşekkül ve tekâmül eden ilgili sistemler, şüphesiz, Eski Türk diline yansıyan birtakım kelimelerle de ortaya konulmuştur. Bu minval üzere, Eski Türkçede *tarla* ve *ekin* ile ilgili bir kısım ifadelerin geçtiğini belirtmekte yarar vardır. Zira Eski Türkçedeki *tarıg* (ekin), *tarıgçı* (ekinci), *tarıglag* (tarla), *tarıglan* (ekin sahipliği) (Atalay, 1986/IV, s. 577-578) ve benzeri kelimeler; söz konusu ifadelerle birer örnektir. Ayrıca tarihî kayıtlara göre, Türklerin, bilhassa Hunlardan itibaren; ekme ve biçme işleriyle yakından ilgilendikleri görülmüştür. Malum durumun bir sonucu olarak, Türklerin, tarımı bilen ve bazı tarımsal yöntemleri pratiğe döken bir millet olduklarını dile getirmek gerekmektedir. Yine ekin ve biçin ile ilgili olarak sunulan malum ifadelerin, Uygur Türklerinden itibaren, yazılı metinlerde çokça görülmeye başladığını beyan etmek gerekir (Ögel, 1978/2, s. 2). İlgili husus, hiç şüphesiz, Eski Türklerin; ziraî etkinliklerdeki başarılarını da ortaya koyan sebeplerin başında gelmektedir. Nitekim Orta Asya'nın yüksek düzlüklerindeki sulak alanlara yerleşen Uygur Türkleri, bilhassa Turfan ovasındaki ziraî üretim faaliyetlerini başlatarak, hububat ve bakliyat ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle; Türk halk ekonomisini yönlendiren bir tavır takınmışlardır.

Yine hayvancılık konusunda da oluşan ve gelişen bazı sistemler neticesinde, Eski Türk diline sirayet eden bir kısım kelimelere şahit olmak mümkündür. Nitekim Eski Türkçedeki *takuk* (tavuk), *takuklug* (tavuk sahibi), *sukak* (ak geyik), *yılki* (büyükbaş hayvan veya küçükbaş hayvan), *kāz* (kaz), *tewe* (deve), *sıgır* (sığır), *at* (at, kısrak) (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 561, 696, 818, 835, 848, 873, 972) ve benzeri kelimeler; bahse konu ifadelerle birer örnektir. Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, Eski Türklerin; büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın yanı sıra, kanatlı hayvancılığı da önemsediklerinin altını çizmekte

yarar vardır. Dolayısıyla Türkler, ahır hayvancılığıyla birlikte; kümes hayvancılığına da yönelmişlerdir. Ayrıca bu kelimeler içerisinde belli av hayvanlarının isimlerinin de bulunması, Türklerin avcılık etkinliklerine karşı tutumlarını gözler önüne seren etkenlerdendir. Zira Türkler, içinde yer aldıkları doğal şartlar gereği, çevrelerinde gördükleri av hayvanlarının etlerinden ve derilerinden sıklıkla yararlanmışlardır. İlgili hususun bir sonucu olarak, avcılıktan elde edilen beslenme ve giyinme ham maddelerini işleyen Eski Türkler, malum ürünleri kendi halk ekonomilerinde kullanmışlardır.

Eski Türkler, ehli hayvanların yanında; kürkleri değerli olan samur, sansar, kakım (kokarca), kunduz, sincap, tilki, kaplan, pars ve panter türünden belli başlı yabancı hayvanları da avlayarak; kendi ev ve aile ekonomileri için alternatif bir maddi gelir kaynağı da yaratmışlardır. Böylelikle Eski Türkler, en mühim maddi zenginliklerinin başında gelen at ve koyun etlerini kendileri için depolamışlardır. İlgili mevzunun bir devamı olarak, Eski Türkler, avladıkları hayvanların belli birer kıymet arz eden kürklerini; genellikle mübadele usulüne göre değerlendirmişlerdir (Ahmetbeyoğlu, 2015, s. 350). Bu bünye içerisinde, Eski Türk toplumu, kendi belirlediği gereksinim unsurlarını; yakın veya uzak çevresinden çeşitli şekillerde temin etmiştir. Bahsedilen çerçeveye ilişkin olarak, yakın çevredeki geleneksel ekonomi faaliyetleri, ekseriyetle *komşuluk ilişkileri* üzerinden yürütülmüştür. Uzak çevredeki geleneksel ekonomi faaliyetleri ise genellikle *tüccarlar* kanalıyla gerçekleştirilmiştir. Böylece Eski Türkler, kendi halk ekonomisi faaliyetlerini, içinde yaşadıkları çevresel koşullardan hareketle uygulamaya çalışmışlardır.

Halk ekonomisi, *kültür yaratıcı* bir sistemi teşkil etmektedir. Bilindiği şekliyle, halk ekonomisi, ekonomi alanında formasyon (eğitim) sahibi olmayan insanlar tarafından, *sezgi* ve *tecrübe* yoluyla uygulanan geleneksel ekonomi bilgilerinin tamamıdır (Rubin, 2003, s. 157). Dolayısıyla halk ekonomisi, halk nezdinde *alternatif* bir ekonomi modeli olarak öne çıkmıştır. Halk ekonomisine dayalı olarak vuku bulan başlıca pratikler; zamanla sosyal, kültürel, toplumsal, inançsal, siyasal, teknik, teknolojik ve benzeri *mikro kültür* veya *özerk kültür* (Özdemir, 2012, s. 27) alanlarının da ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bu minvalde, halk ekonomisi olgusu, hemen hemen her milletin kültürel yaşam sahasına tesir ettiği gibi; Eski Türklerin kültürel yaşam alanlarına da sirayet etmiştir. İlgili doğrultuda, Eski Türkler, kendi dar çevreli ev ve aile ekonomilerini; içinde yaşadıkları sosyokültürel şartlara binaen inşa etmişlerdir. Zira Eski Türkler, ilk yer tuttıkları coğrafyalardaki tabiat getirilerini; kendi karakteristik özellikleri ekseninde iktisadî bakımdan değerlendirmişlerdir.

Bu bağlamda, Türklerin savaşçılık nitelikleri göz önüne alındığında, *silahçılık* ve *okçuluk* gibi savaşı ilgilendiren bir kısım geleneksel mesleklerin de ortaya çıktığı görülmüştür (Ziya Gökalp, 2018, s. 341). Bahse konu meslekler, şüphesiz, Eski Türklerin ekonomik vasıtalarını kültürel açıdan gözler önüne seren bir altyapıyı doğurmuştur. Bu şekilde, kültür kurumunun, ekonomiyle çift yönlü bir ilişki içinde bulunduğunu belirtmekte yarar vardır (Firth, 1927, s. 318), Duruma Türklerin en eski gelenekleri açısından bakıldığı zaman da halk ekonomisi hususunun; Türk tarihine, Türk kültürüne, Türk medeniyetine; kısaca Türk milletinin farklı gelişim evrelerine damgasını vuran temel faktörlerin başında geldiği açık ve net olarak anlaşılabilir. Bu yüzden, kendine özgü bir gelişim seyrine sahip olan Türk halk ekonomisi, özellikle Eski Türklerle has sosyokültürel süreçlerin sosyoekonomik yansımalarını içermektedir. İlgili bağlamı müteakip, kültür ile ekonomi

ilişkisinin sosyal hayatı biçimlendirme süreci, Eski Türk sosyal yaşamını da çeşitli açılardan belli bir kalıba sokmuştur.

Sonuç

Eski Türklerdeki halk ekonomisi faaliyetleri, dünyadaki hemen hemen her milletin tarihsel ve kültürel geçmişinde de görülebileceği üzere; sırasıyla beslenme, giyinme ve barınma ihtiyaçlarına mukabil bir zemin içerisinde vuku bulmuştur. İlgili bağlamda, Eski Türkler, kendilerine özgü olarak geliştirdikleri halk ekonomisi uygulamaları itibarıyla; ilk başta kendi ev ve aile ekonomilerini destekleyici mahiyetteki avcılık, hayvancılık, balıkçılık ve tarım türünden birtakım sahalara ağırlık vermişlerdir. Söz konusu sahalara istinaden, genellikle konargöçer veya göçrevli bir hayat standardına sahip olan Eski Türklere ait iktisadî etkinlikler, bu yönde belirlenen *ihtiyaç* faktörlerine göre şekillenmiştir. Dolayısıyla Eski Türklerin geleneksel ekonomi düzenleri, Türk kültürünün el verdiği ölçülerde, içinde yaşanılan devirlere ve coğrafyalara paralel olarak belli birer değişim ve dönüşüm sürecinden geçmiştir. Dolayısıyla halk ekonomisi etkinlikleri, Eski Türk yaşamını düzenleyen başlıca kültürel kodlar arasında yer almaktadır. Bu kültürel kodlar etrafında, şüphesiz, kendine özgü olarak teşekkül ve tekâmül eden Türk halk ekonomisinin temeli atılmıştır. Bahsedilen düzlemde ise Türk halk ekonomisi, Eski Türk kültürünün karakteristik özelliklerinden beslenen bir arka plana sahip olarak ilerlemiştir.

Eski Türklerdeki ilk halk ekonomisi faaliyetlerinin, hiç şüphesiz, malum doğrultuda cereyan eden değiş tokuş hareketleriyle başladığının altını çizmek gerekmektedir. Bahse konu değiş tokuş hareketleri ise devletler düzeyindeki bir kısım ekonomi temelli anlaşmalarla mümkün kılınmıştır. İlgili anlaşmaların, bilhassa Göktürk devleti döneminde, Türkler ile Çinliler arasında yapıldığı; Orhun anıtlarındaki kimi bilgiler ve belgeler ışığında ortaya konulmuştur. Bu kapsamda, Türk ülkesinden Çin ülkesine elçilerin ve kervanların gönderildiği vurgulanmıştır. Yine Hunların, Romalı elçilere ikram ettikleri başlıca yiyecek ve içecek ürünleri de Eski Türk halk ekonomisinin birincil dereceden belirleyicileri arasında sayılmıştır. Söz konusu durum, esasen, Eski Türklerin; kendilerine komşu olan diğer kavimlerle gerçekleştirdikleri diplomatik münasebetlerini ortaya koyan nedenlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla halk ekonomisinin, aynı zamanda, Türk diplomasisine yön veren bir özellik sergilediğini de dile getirmekte fayda vardır. Bu istikamet gereğince, Eski Türk devletleri, kendi komşuları konumunda yer alan öteki devletler ile kurdukları diplomatik ilişkilerde; ekseriyetle iktisadî hayatın canlandırılmasına dönük bir tavır takınmışlardır. Mevzubahis tavra binaen, halk nezdindeki ekonomi düzeni de kendine has bir kalıba sokulmuştur.

Diğer taraftan, tarihî süreçte yerleşik hayata tam manasıyla uyum sağlamalarıyla bilinen Uygurların tarımsal etkinlikleri, Eski Türklerin halk ekonomilerini yönlendirici bir içeriğe sahip olmuştur. Nitekim suyun geleneksel usullerle kontrolünü amaçlayan karızları devreye sokan Uygular, bu sayede tarımdan yüksek oranda verim elde etmişlerdir. Bununla beraber, Uygur devletinde, tarımın; hayvancılığa arka çıkan alternatif bir üretim kolu olduğunu da belirtmek lazımdır. Dolayısıyla Uygurlar, tarım ürünlerinden, hayvan besleyiciliğinde sıklıkla istifade etmişlerdir. Bu şekilde, Uygurların, hayvancılığı daha elverişli koşullarda idame ettirdiklerini dile getirmek mümkündür. Söz konusu minval üzere,

Uygur Türkleri, ziraî üretim vasıtasıyla elde ettikleri hububat ve bakliyat ürünlerini; kendi ev ve aile ekonomilerinde değerlendirmişlerdir. İlgili durum ise Uygurların, ekonomik yönden yeterli bir seviyeye ulaştıklarını ortaya koyması bakımından oldukça dikkat çekici hal almıştır. Zira tarım ve hayvancılık etkinliklerini birbirine paralel bir doğrultuda sürdüren Uygurlar, zamanla hayvan besiciliğinde ziraî mahsulleri kullanmayı da öğrenmişlerdir.

Yine Göktürklerin, avcılık vasıtasıyla ürettikleri bazı yeme-içme ve giyim-kuşam malzemeleri ile Hunların balıkçılık aracılığıyla elde ettikleri birtakım deniz ürünleri de halk ekonomisine dair temel özelliğın Eski Türklerle sirayet etme biçimleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla Göktürkler, avcılık aracılığıyla, av hayvanlarının etlerinden ve derilerinden sıkça yararlanmışlardır. Ayrıca Göktürklerdeki göçrevli hayvancılık aktivitesinin bir sonucu niteliğinde, üretilen belli başlı hayvansal besinlerin, Eski Türk halk ekonomisini canlandırıcı etkilerde bulunduğu da bilinen bir gerçektir. Yine bu bağlamda, Eski Türk hükümdarlarının, kendilerine tabi olan halkın maddî bakımdan geçimini sağlamak ve sürdürmek gibi bir vazifeleri de olmuştur. Bu durum ise halkın, içinde yaşadığı devir ve coğrafya unsurlarını esas alarak, kendine has alternatif bir iktisat modeli oluşturduğunu ortaya koymaktadır. İlgili kapsama yönelik olarak, Eski Türkler; *insan*, *zaman* ve *mekân* unsurlarının el verdiği ölçülerde; halk ekonomisi faaliyetlerini belli bir düzene oturtmaya çalışmışlardır.

Halk ekonomisinin Eski Türklerdeki tarihsel gelişim seyrine bakıldığı zaman; ekseriyetle avcılık, hayvancılık, tarım ve benzeri üretim ve tüketim kanallarıyla öne çıkan birtakım geleneksel meslek kollarına da şahit olmak mümkündür. Bu geleneksel meslek kolları, şüphesiz, Eski Türklerdeki sosyokültürel yaşam kalıplarının sosyoekonomik yaşam sürecine yansımalarını içermektedir. Dolayısıyla göçrevli bir kavim olan Türkler arasındaki kimi uygulamalar doğrultusunda, bir kısım geleneksel meslek kollarının teşekkül ve tekâmül ettiğini dile getirmekte yarar vardır. Bu bağlamda; hayvancılık, çiftçilik, nalbantlık ve rençberlik gibi bazı mesleklerin; Eski Türklerdeki gündelik hayatı canlandıran özelliklerinden hareketle yeniden değerlendirilmeleri gerekmektedir. Bahsedilen çerçeveye yönelik olarak, Türk halk iktisadı, tarihsel ve kültürel yönlerinin akabinde; çok çeşitli cepheler etrafında oluşan, gelişen, değişen ve dönüşen bir değerler sistemini içermektedir. Bu hususu takiben, Eski Türklerle ait halk ekonomisi etkinliklerini, Türk kültür ve medeniyet tarihi bünyesinde dikkatle izlemek lazımdır. Zira geçmişten bugüne aktarılan ortak kültürel değerler sistemi içerisinde; halk ekonomisinin ayrı bir yeri, değeri ve önemi vardır. Nitekim halk ekonomisi faaliyetlerinin, Türk milletine özgü olan birtakım gereksinimlere istinaden, bugün bile artarak sürdürüldüğünü vurgulamakta yarar vardır.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (2014). *Attila'nın sarayında bir Romalı Grek seyyahı Priskos'a göre Avrupa Hunları*. Yeditepe.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2015). İslâmiyet öncesi Türklerde sosyal ve ekonomik yapı. İ. Çapcıoğlu & H. Beşirli (Ed.), *Türk kültürü el kitabı* içinde (ss. 341-366). Grafiker.
- Bascom, W. R. (1954). Four functions of folklore. *The Journal of American Folklore*, 67(266), 333-349.
- Benedict, R. (1971). *Patterns of culture* (5. baskı). Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Besli, E. (2010). *Eski ve orta Türkçe hayvan isimlerinin etimolojisi* [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Cabacı, E. (2021). Orhun yazıtlarında halk bilimi unsurları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(4), 1601-621. <https://doi.org/10.46868/atdd.161>
- Çobanoğlu, Ö. (2012). Türk mitolojisinde al dini ve okra ilişkisi. Z. Dilek (Ed.), 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika çalışmaları kongresi bildirileri: Tarih ve medeniyetler tarihi* içinde (ss. 981-986). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun sanatı*. Millî Eğitim.
- Duymaz, A. (2018). *Ziya Gökalp: Türk medeniyeti tarihi* (4. baskı). Ötüken Neşriyat.
- Eberhard, W. (1996). *Çin'in şimal komşuları: Bir kaynak kitabı* (N. Uluğtuğ, Çev.; 2. baskı). Türk Tarih Kurumu.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2020). *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin* (4. baskı). Türk Dil Kurumu.
- Ergin, M. (2011). *Orhun abideleri* (45. baskı). Boğaziçi.
- Falay, N. (2017). Asya'da eski Türklerin orta çağdaki sosyo-ekonomik yapıları ve yaşamları. S. A. Oktar (Ed.), *Maliye araştırma merkezi konferansları* içinde (ss. 1-43). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi.
- Firth, R. (1927). The study of primitive economics. *Economics*, 21, 312-335.
- İlgen, A. (1999). İslamlık öncesi Türk toplumlarında iktisadi ve içtimai yapı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 97-110.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk millî kültürü* (17. baskı). Ötüken Neşriyat.
- Koca, S. (2017). Eski Orta Asya'da tabiat, iklim ve insan unsuru. *Asya Araştırmaları Dergisi-The Journal of Asian Studies*, 1(1), 1-18.
- Koşay, H. Z. (1939). *Etnografya ve folklor kılavuzu*. Ulusal Matbaa.
- Ögel, B. (1978). *Türk kültür tarihine giriş: Türklerde köy ve şehir hayatı (Göktürklerden Osmanlılara)* (C. 1). Kültür Bakanlığı.
- Ögel, B. (1978). *Türk kültür tarihine giriş: Türklerde ziraat kültürü (Göktürklerden Osmanlılara)* (C. 2). Kültür Bakanlığı.

- Ögel, B. (1984). *İslâmiyetten önce Türk kültür tarihi: Orta Asya kaynak ve buluntularına göre* (2. baskı). Türk Tarih Kurumu.
- Örnek, S. V. (2016). *Türk halkbilimi* (2. baskı). BilgeSu.
- Özdemir, N. (2012). *Kültür ekonomisi ve yönetimi*. Hacettepe.
- Rubin, P. H. (2003). Folk economics. *Southern Economic Journal*, 70(1), 157-171. <https://doi.org/10.1002/j.2325-8012.2003.tb00561.x>
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-boy teşkilâtı-destanları* (2. baskı). Ankara Üniversitesi.
- Tekin, T. (2006). *Orhon yazıtları* (2. baskı). Türk Dil Kurumu.
- Vardan, N. (2018). *Macaristan'daki Kumanların kültürel hayatı* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yağbasan, M. (2010). Kültürlerarası etkileşim bağlamında Türkçe ve Yunanca'daki ortak sözcüğünün değerlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 367-388.

Geliş Tarihi : 26.11.2023
Kabul Tarihi : 29.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1396265>

Durmuş, N. (2024). Bilgi-iktidar ilişkisi bağlamında *Hayvan Çiftliği* ve *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* romanları. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 171-194. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1396265>

BİLGİ-İKTİDAR İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA *HAYVAN ÇİFTLİĞİ* VE *BİN DOKUZ YÜZ SEKSEN DÖRT* ROMANLARI

Necmiye DURMUŞ¹

ÖZ

İngiliz yazar George Orwell, kendi sosyo-kültürel gerçekliğinin etkisiyle kurguladığı romanlarında, bilginin egemen güçler tarafından nasıl ve hangi araçlarla üretilerek kullanıldığını işlemekte ve böylece bilgi-iktidar ilişkisini gözler önüne sermektedir. Özellikle, *Hayvan Çiftliği* ve *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* adlı romanları, yazarın, hem bilgi-iktidar düzleminde şekillenen kendi sosyo-kültürel birikiminin etkilerini taşımakta hem de bu birikimin daha açık bir şekilde analiz edilmesine olanak sunmaktadır. Bu çalışmada, Michel Foucault'nun bilgi-iktidar üzerine serrettiği görüşlerinden faydalanılarak Orwell'in ilgili romanlarında iktidarlar tarafından bilginin nasıl üretildiği, hangi yöntemlerin bilgi üretimine ve dolaşımına katkı sağladığı bilgi sosyolojisi perspektifiyle betimsel olarak çözümlenmektedir. Analiz neticesinde, ilgili romanlar kapsamında, bilginin iktidarlar tarafından üretilerek topluma propaganda ile servis edildiği ve bunun; düşman algısı yaratarak korkuyla, gözetim ve denetimle disiplin altına alarak, bilgileri çarpıtma ve geçmişi değiştirme yöntemiyle bir meşrulaştırma gerçekleştirilerek yapıldığı bulgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi sosyolojisi, Bilgi, İktidar, Foucault, Orwell, *Hayvan Çiftliği*, *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, necmiyedurmus@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2663-3215>

Date Received : 26.11.2023

Date Accepted : 29.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1396265>

Durmuş, N. (2024). *Animal Farm* and *Nineteen Eighty-Four* in terms of knowledge-power relationship. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 171-194. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1396265>

ANIMAL FARM AND NINETEEN EIGHTY-FOUR IN TERMS OF KNOWLEDGE-POWER RELATIONSHIP

Necmiye DURMUŞ²

ABSTRACT

British author George Orwell, in his novels, which he constructed under the influence of his own socio-cultural reality, deals with how and by what means knowledge is produced and used by the dominant powers, and thus revealing the relationship between knowledge and power. In particular, his novels *Animal Farm* and *Nineteen Eighty-Four*, both carry the effects of the author's own socio-cultural background shaped on the knowledge-power level and allow for a clearer analysis of this background. In this study, using Michel Foucault's views on knowledge-power; how knowledge is produced by the powers in Orwell's relevant novels and which methods contribute to the production and circulation of knowledge are analysed from the perspective of the sociology of knowledge descriptively. As a result of the analysis, it is found out within the scope of these novels that the knowledge is produced by the governments and served to the society through propaganda; and this is done by creating the perception of an enemy, by disciplining it with fear, surveillance, and control, and by legitimizing it by distorting the knowledge and changing the past.

Keywords: Sociology of knowledge, Knowledge, Power, Foucault, Orwell, *Animal Farm*, *Nineteen Eighty-Four*

² Ph.D. Student, Istanbul University, Institute of Social Sciences, necmiyedurmus@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2663-3215>

Giriş

Tarih boyunca bilginin üretim şekilleri değişiklikler göstermekle beraber, bilginin çoğunlukla dönemin siyasal erkini elinde bulunduranlar tarafından kendi amaçları doğrultusunda biçimlendirilerek toplumsal dolaşıma sokulması gerçeği aynı kalmaktadır. Bu noktada, bilgi sosyolojisinin temel dinamiğini oluşturan bilginin nasıl üretildiği ve toplumsal fonksiyonu önem kazanır. Bireylerin hayatlarında etken olan belirli normlar ve sosyal kabullerin hâkim iktidarlardan bağımsız düşünülemediği; toplumu denetleyen, yönlendiren ve baskı altında tutan unsurlar olduğu ortaya çıkmaktadır. İngiliz yazar George Orwell, kendi sosyo-kültürel gerçekliğinin etkisiyle kurguladığı romanlarında, bilginin egemen güçler tarafından nasıl ve hangi araçlarla üretilerek kullanıldığını işlemekte ve böylece bilgi-iktidar ilişkisini gözler önüne sermektedir. Romanlar, toplumsalın izdüşümlerini barındıran sosyolojik birer metin olarak kabul edilirlerse; toplumda gerçekleşen bilginin üretimi sürecinin edebî kurgulardaki deneyimleniş biçimini incelemek toplumsal gerçekliği daha net anlamak için bir fener işlevi görecektir. Buradan hareketle, her iki romanın hem yazarın bilgi-iktidar düzleminde şekillenen kendi sosyo-kültürel birikiminin etkilerini taşıdığı hem de bu birikimin daha açık bir biçimde analiz edilmesine olanak sunduğu argümanı ortaya konulabilir. Dolayısıyla bu çalışmada, George Orwell'ın *Hayvan Çiftliği* ve *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* adlı romanlarında yer alan karakterler ve kurumlar Michel Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisi konusundaki görüşleri bağlamında betimsel olarak analiz edilerek, bu karakterlerin toplum içerisinde temsil ettikleri kişi ve kurumların bilgiyi üretme ve bireyler üzerinde iktidar kurma modelleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Analize geçmeden önce ilgili romanlara dair literatürde ulaşılan çalışmalara da değinmek gerekmektedir.

Distopya türünün en önemli örneklerinden olan *Hayvan Çiftliği* ve *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* adlı romanlar bağlamında, romanların ya her ikisini ya da sadece birini ele alan, çoğunlukla İngiliz dili ve edebiyatı alanında çalışmalar bulunmaktaysa da (Tanrıverdi, 1998; Darmaz, 2009; Baykal, 2013; Keskin, 2014; Kıyak, 2014; Özçelik, 2015; Ergun, 2016; Köseman, 2016; Tuna, 2016; Tuna, 2017; Dikiciler, 2017; Ördem, 2017; Rashid, 2017; Aşkaroğlu, 2018; Bozkurt vd., 2018; Ekiz, 2018; Kalelioğlu, 2018; Khahir, 2018; Ulutaş & Aydın, 2018; Prettyman, 2019; Savaşan, 2019; Bölükmeşe & Gülcan, 2020; Çelik, 2020; Turna, 2020; Güleç, 2021; Saleh, 2021; Sesh, 2021; Şahin, 2021; Talalweh, 2021; Yaseen, 2021; Balcı, 2022; Özpınar, 2023) sosyoloji alanında sadece üç çalışmaya (Çakır, 2014; Müftüoğlu, 2015; Altıparmak & Durakoğlu, 2021) ulaşılabilmektedir. Her iki romana ilişkin Türkiye dışında yapılan çalışmalar, çok sayıda olmaları ve bu makalenin hacminin sınırlılığı nedeniyle konularına göre gruplandırılarak verilecektir; ancak bu çalışmalar içerisinde de bilgi-iktidar bağlamında müstakil bir analiz yapan incelemeye rastlanmamakta; sadece konuya yakın bir düzlemde propaganda, otorite, eşitlik ve demokrasi temalarını ihtiva edenler gözlemlenmektedir. Kategorileştirilen makaleler şu şekildedir: Propaganda (Yeo, 2010; Senn, 2015), çeviribilim (Amirdabbaghian & Shunmugam, 2019), ütopya-distopya (Resch, 1997; Wanner, 1997; Vaninskaya, 2003; Milner, 2009; Gruenwald, 2013), mekân/heterotopya (Lewis, 2011), metinlerarasılık (Wilson, 2011), Orwell hakkında (Claeys, 1985; Hammond, 2000; Miller, 2004; Rodden, 2007; Delany, 2011; Sahoo, 2016), dil/dilbilim (Feder, 1983; Buchowski vd., 1994), eşitlik/demokrasi (Dwan, 2012), görsel medya (Varricchio, 1999), otorite/otoriterlik (Eagan, 2007), psikoloji (Carpentier, 2014), diğer (Frodsham, 1985; Hunt, 2013; Rodden, 2010). Yer verilen bu incelemeler içerisinde, bilginin oluşum süreci ve kimler tarafından üretildiği sorunsalı ya yer almamakta ya da yetersiz kalmaktadır. Ayrıca ilgili romanlar, kahir ekseriyetle sosyolojik bir bakış açısından değil, ilgili disiplinlerin perspektifi baz alınarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar bazı çalışmalar toplumsala dokunan analizler yapsalar da bu incelemenin temelini oluşturan bilgi sosyolojisinden uzak bir noktaya düşmektedirler. Bu

sebeple, literatürün ayrıntılı bir değerlendirmesi yapılmayacak, sadece sosyolojik bir perspektif sunan çalışmalara değinilecektir.

Sosyoloji alanında yapılan “Edebiyat Sosyolojisi Çerçevesinde George Orwell’in Distopya Romanlarında Toplum Tasavvuru: 1984 ve *Hayvan Çiftliği* Örnekleri” başlıklı tez çalışmasında Müftüoğlu (2015) iktidar gücünün tahakküm, baskı ya da totalitarizm aracı hâline dönüşmesini irdelemektedir. Müftüoğlu (2015) sosyolojik bir bakış açısı geliştirmesine rağmen, iktidarın tahakkümünü kurması noktasında bilgi üretiminin sorunsallaştırılmasının önemini görmezden gelmiştir. İngiliz dili ve edebiyatında yapılmış, ancak sosyolojik bir bakış açısına sahip olan Tanrıverdi’nin (1998) çalışmasında, Huxley’in *Cesur Yeni Dünya* ve Orwell’in *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* adlı romanları karşılaştırılmaktadır. Tanrıverdi (1998) iktidarın bireyler üzerinde kullandığı gücün etkilerine yoğunlaşırken bu gücün propaganda ve reklamlarda üretilen bilgilerle nasıl desteklendiği noktasını da irdelemektedir. Böylece, bu çalışmayla aynı düzlemde yer almakta; ancak hem analizlerinin bilgi sosyolojisi bağlamında olmaması ve sığ kalması hem de *Hayvan Çiftliği* adlı romanı içermemesi nedeniyle bu çalışmadan farklılaşmaktadır. Darmaz (2009) Orwell’in *Hayvan Çiftliği* ve *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, William Golding’in *Sineklerin Tanrısı* ve Joseph Conrad’ın *Karanlığın Yüreği* adlı eserlerini, başta İngiliz toplumu olmak üzere, özellikle Avrupa toplumlarında meydana gelen sorunları içeren toplumsal eleştiri yönünden incelemiştir. Darmaz’ın (2009) çalışması, her ne kadar edebiyat alanında yazılmış olsa da çoğunlukla sosyolojik bir perspektifi de benimsemektedir. Rashid (2017) ise *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* ve *Fahrenheit 451* romanlarında totaliter rejimlerin hafızayı değiştirip, silip yerine ideolojik amaçlar doğrultusunda yeni bellekleri nasıl koyduğunu incelemiştir. Bilginin üretilmesinde belleğin önemli bir yeri olduğu için Rashid’in (2017) tezinin bu çalışma için yol gösterici olacağı düşünülmektedir; fakat tezin *Hayvan Çiftliği* romanını ele almaması önemli bir farklılıktır. Prettyman (2019) “The Changing Face of Dystopia Represented in George Orwell’s *Nineteen Eighty-Four* and Terry Gilliam’s *Brazil: A Cultural Materialist Study*” adlı çalışmasında, söz konusu eserlerde materyal koşulları ve tarihsel bağlamları inceleyerek, eş zamanlı yaşam koşullarının bu eserlerdeki distopya fikrinin şekillenmesinde önemli ve belirleyici bir rol oynadığını ileri sürer. “*Hayvan Çiftliği: Anti-Komünizm Propagandası mı Bürokrasi Eleştirisi mi?*” adlı makalede Çakır (2014) Orwell’in *Hayvan Çiftliği* ve *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* adlı eserlerini Sovyet deneyimini eleştirmek amacıyla kurguladığını ve bu romanları geleceğe dönük negatif projeksiyonlar olarak görmeyen onları bağlamından koparmak olduğu ifade eder. Çakır’a (2014) göre Orwell’in adı geçen romanlarına sınıf mücadelesi perspektifiyle yaklaşılmalı ve tarihsel-toplumsal koşullar göz önüne alınmadan bir çözümleme yapılmamalıdır. Saleh (2021) edebiyat alanında bir çalışma gerçekleştirirse de güç politikaları okumasını *Hayvan Çiftliği* ve *Sineklerin Tanrısı* romanları üzerinden yapar. Güç ve politikanın iki ayrılmaz olgu olduğunu vurgulayarak, Foucault’nun baskıcı ve normalleştirilmiş güce dair fikirlerinin incelediği iki romanda da görülebildiğini ifade eder. Her ne kadar baskıcı güç, normalleştirilmiş güçten daha etkili olsa da normalleştirilmiş güç de aynı ölçüde yıkıcıdır (Saleh, 2021, s. 55). “*Hayvan Çiftliği* Adlı Eseri Bağlamında George Orwell’in Tarihi ve Sosyolojik Tespitlerini Değerlendirme” başlıklı makalede ise Altıparmak ve Durakoğlu (2021) Orwell’in romanında, bilhassa ideal düzen bağlamında, tarihsel ve sosyolojik yansımalar üzerinde dururlar. Makalede (Altıparmak & Durakoğlu, 2021) *Hayvan Çiftliği*’nde kurgulanan olayların Rus Devrimi’nde yaşananlarla benzerliklere sahip olduğu ileri sürülmektedir. Altıparmak ve Durakoğlu’na (2021) göre Orwell’in gerek kurgusunda gerekse de yaşadığı dönemde “tarih, bir topluma daha acı bir şekilde ideal bir sistem özleminin gerçekleşmediğini göstermiştir” (s. 1920).

Özcesi; yapılan değerlendirmeler sonucunda görülmektedir ki, bu çalışma kapsamında incelenecek olan Orwell’in her iki romanını bir arada analiz eden çalışmalar sınırlı sayıdadır. Hem Türkiye’de hem de yurtdışında gerçekleştirilen araştırmalarda, her iki romanı da kapsayan

ve temel bir yaklaşım olarak bilgi sosyolojisinin bakış açısını benimseyen bir analiz göze çarpmamaktadır. Ayrıca, her ne kadar propaganda, ast-üst ilişkisi, diktatörlük, ideoloji, ikna ve rıza, tahakküm gibi konular üzerine odaklanılsa da bilginin üretimi, bilgi-iktidar düzleminde bilgi sosyolojisi perspektifiyle açıklanmamaktadır. Makaleler genellikle edebiyat disiplini çerçevesinde yer aldığı için değerlendirmeler deskriptif olmakta; romanların edebi açıklamaları ve karakter incelemelerinin ilerisine geçememektedir.

Foucault'da Bilgi-İktidar İlişkisi

Post yapısalcı düşünürler arasına dâhil edilen Foucault, özellikle bilgi ve iktidar ilişkisi üzerine farklı açılardan gerçekleştirdiği sosyolojik analizleriyle dikkat çekmektedir. Foucault'nun eserlerinde bilginin üretimi, tarih boyunca nasıl yeniden üretildiği ve iktidar yapılarıyla ilişkisi sürekli çözümlenen konuların başında gelmektedir. Foucault (2016) iktidarı şu şekilde tanımlamaktadır; “iktidar [...] bireyler arasındaki bir tür ilişkidir. Bu tür ilişkiler spesifik ilişkilerdir; yani mübadeleyle, üretimle, iletişimle hiçbir ilgileri yoktur; ama onlarla birleştirilebilirler. İktidarın karakteristik özelliği, bazı insanların başka insanların davranışlarını az çok bütünüyle (ama asla tamamen ve zorlamayla değil) belirleyebilmeleridir” (Foucault, 2016, s. 55). Foucault'ya (2016) göre iktidar toplumda sadece bir tane ve bir yerde değildir; “bir toplum, bir iktidarın, sadece tek bir iktidarın uygulandığı üniter bir gövde değildir; bir toplum, gerçekte, farklı ama yine de spesifiklerini muhafaza eden iktidarların yan yana gelmesi, ilişkisi, koordinasyonu ve hiyerarşisidir” (s. 145). İktidar, bireylerin edimlerini belirlemekte ve hatta üzerlerinde kontrol sağlamaktadır. Bu denetim süreci, her zaman güç kullanarak olmasa da yine de bireylerin bazı davranışlarını kısıtlama, onları yönlendirme şeklinde işleyebilmektedir. Foucault'nun kendi ifadeleriyle iktidarın bireyler üzerindeki denetim ve onları özneleştirme süreci şöyle işlemektedir:

[...] iktidar biçimi bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder. Bu, bireyleri özne yapan bir iktidar biçimidir. *Özne* sözcüğünün iki anlamı vardır: Denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne ve vicdan ya da özbilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne. Sözcüğün her iki anlamı da boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimi telkin ediyor (Foucault, 2016, s. 63).

İktidar, bireyleri özneleştirerek onları edilgen bir duruma sürüklemekte ve bireyler üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmektedir. Bu özneleştirme süreci, denetim ve bağımlılık aracılığıyla işlemekte; iktidar bir yandan özneyi denetlerken diğer yandan da mücadele gücü minimuma inmiş bağımlı kimlikler yaratmaktadır. İktidarın, bireyler üzerindeki denetimi çeşitli şekillerde faaliyet gösteren bir eylemler kümesidir. İktidar; “[...] kışkırtır, teşvik eder, baştan çıkarır, kolaylaştırır veya zorlaştırır, genişletir ya da sınırlar, aşağı yukarı muhtemel hale getirir; uç noktada kısıtlar ya da mutlak olarak engeller” (Foucault, 2016, s. 74). Foucault (2001) “iktidar ilişkilerinden ve onları yönetebilecek ve düzenleyebilecek rasyonalite biçimlerinden” (s. 45) bahsederken, bu ilişkilerin çok çeşitli ve farklı şekillerde olduklarından, “masum aile ilişkilerinde veya bir kurum ya da yönetim içinde- veya herkesin bildiği özel rasyonalite biçimlerine sahip olan hükmeden ve hükmedilen sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerinde” (s. 46) olabileceklerini belirtir. Bütün bu tanımlamalar ve tasvirlerden görülmektedir ki “iktidar ilişkilerinin bulunmadığı bir toplum ancak soyutlamada var olabilir” (Foucault, 2016, s. 74).

İktidarın bireylerin davranışlarını belirleyebilme yolu ise çoğunlukla ürettiği bilgilerden geçmektedir. Üretilen bilgiler topluma dağıtılarak toplumsal bir kontrol sağlanmaktadır. İktidar ve bilginin birbiriyle bütünleşme durumunu Foucault “iktidar-bilgi” (1992, s. 34) tabiriyle betimlemektedir. Foucault’ya (1992) göre “[...] iktidara yararlı olan veya ona ayak direyen bir bilgiyi üretecek olan bilgi öznesinin faaliyeti değil de; iktidar-bilgi, onları kat’eden ve onları oluşturan, mümkün bilgi biçimi ve alanlarını belirleyen süreçler ve mücadelelerdir” (s. 34). Burada Foucault’nun vurgulamak istediği nokta, iktidar-bilginin üretimindeki aşamalar ve yöntemlerdir.

Foucault’ya (2016) göre “[...] iktidarı belirleyen bir sürü etken vardır. Ancak rasyonelleşme iktidar üzerinde aralıksız olarak çalışır ve spesifik biçimler alır [...] İnsanların insanlar tarafından yönetilmesi [...] belli bir rasyonelite türü gerektirir” (s. 55). İktidar, ürettiği bilgileri ve gerçekleştirdiği eylemleri meşrulaştırmak için onları rasyonelleştirmelidir. Aksi takdirde, üretilen bilgiler inandırıcı olmayacak; toplumsal etkisi ya kısa sürecek ya da hiç etkide bulunmayacaktır. İktidar, bu rasyonelleştirmeyi de birçok form ve araç altında gerçekleştirir. Bunlar; “[...] silah tehdidiyle, sözün etkisiyle, ekonomik eşitsizlikler aracılığıyla, az çok karmaşık denetim araçlarıyla, arşivli ya da arşivsiz gözetim sistemleriyle uygulanmasına göre, belirgin, sabit ya da değişebilir olan ya da olmayan, maddi dispozitif’leri olan ya da olmayan kurallara göre, vb.” (Foucault, 2016, s. 78). İktidarın ürettiği bilgi her yerdedir:

[...] bilginin ancak iktidar ilişkilerinin askıya alındığı yerde olacağını ve bilginin ancak onun emirlerinin, taleplerinin ve çıkarlarının dışında gelişebileceğini düşündüren koskoca bir gelenekten de vazgeçmek gerekmektedir. Daha çok, iktidarın bilgi ürettiğini (ve bunu yalnızca bilgiyi yararlandığı için teşvik ederek veyahut da yararlı olduğu için uygulayarak yapmadığını), iktidar ve bilginin birbirlerini doğrudan içerdiklerini; bağlantılı bir bilgi alanı oluşturmadan iktidar ilişkisi olamayacağını, ne de aynı zamanda iktidar ilişkilerini varsaymayan ve oluşturmayan bir bilginin ve bilgi alanının olamayacağını kabul etmek gerekir (Foucault, 1992, s. 33).

İktidar, her bilgi üretim sürecinde ve yayılımında etken bir unsur olmakta; iktidardan bağımsız bir bilginin üretilerek dolaşıma çıkması düşünülememektedir. Foucault’nun bilgi-iktidar ilişkisi üzerine düşünceleri; iktidarların bilgiyi ürettikleri, bilgi üretiminin aynı zamanda iktidar üretimi anlamına da geldiği ve bilgi-iktidar ilişkisini anlamak için geçmiş ile bugün arasındaki bağlantıları çözümlemenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu tasvirler, ilerleyen bölümlerde hem Orwell’in yaşamında hem de kurguladığı metinlerdeki bilgi-iktidar ilişkisinin varlığını açıklamak üzere yol gösterici olacaktır.

Orwell ve Bilgi-İktidar İlişkisi

Gerek kurgu metinler gerekse de kurmaca olmayan eserler, ister istemez yazarlarının zihnî arka planından beslenmektedir. Her yazar, içinde yaşadığı tarihsel-toplumsal koşullardan etkilenmekte; fikirleri, düşünceleri o kültür ve gündem içerisinde şekillenmektedir. Yazarlar, toplumsal ortamları içerisinde gerçekleşen olayları kendi tarihsel-kültürel birikimleri neticesinde yorumlayarak istedikleri ölçüde eserlerine yansıtırlar. Özellikle kurgu türünde yazılan metinlerde yazarların düşünceleri içeriğe daha çok etkide bulunabilmekte ve çoğu yazar bunu bilinçli bir motivasyonla gerçekleştirmektedir.

Asıl adı Eric Arthur Blair olan İngiliz yazar George Orwell, 1903 yılında Bengal’de doğmuş ve 1950’de Londra’da vefat etmiştir (Rodden, 2007, s. xii-xvi).³ Kısa süren hayatına birçok roman ve makale sığdıran Orwell’in en önemli görülen eserleri ise *Hayvan Çiftliği* ve *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*’tür. Yaşamını çok çeşitli görevlerde bulunarak ve farklı yerlerde geçiren Orwell’in hayatını Hammond genel olarak bir çelişkiler yumağı olarak betimlemekte ve bu ifadesini şu şekilde açıklamaktadır:

[...] bir serseri, bir okul müdürü, bir köy dükkancısı, bir asker, bir radyo yapımcısı ve İç Muhafız alayında çavuş oldu. Nadir yetenekli bir siyaset yazarı, Cobbett ve Defoe geleneğinde bir denemeci ve zamanının sosyal ve politik konularında açık sözlü bir yorumcu oldu. Ayrıca aslen İngiliz olan, yirminci yüzyıl teknolojisinden hoşlanmayan ve bahçecilik, yaban hayatı ve mevsimlerin geçirilmesi hakkında basit bir hisle yazan bir adamdı. Radikal bir sosyalist olarak, İngiltere Kilisesi ve monarşi gibi kurumların ilginçliğini sevdi. O eski bir Etonluydu; ancak parasızlarla ve Wigan madencileriyle eşit şartlarda görülmek istedi. (Hammond, 2000, s. xii).

Orwell (1970, s. 309-316) yaşamsal tecrübesinde geçirdiği aşamaları, böylelikle de politik görüşünün oluşumunu ve bunun yazma deneyimine etkilerini “Why I Write” adlı makalesinde dile getirmektedir. Yazar, öncelikle Burma’da beş yıl süresince, kendisinin uygun olmayan meslek şeklinde tanımladığı Hindistan İmparatorluk Polis Teşkilatında polis olarak çalışır; bu görev sonrasında ise yoksulluk ve başarısızlık duygularıyla karşılaştığını belirtmektedir. Bu durum, yazarın otoriteye olan doğal nefretinin artmasına yol açarak onu ilk kez işçi sınıflarının varlığından tamamen haberdar eder. Burma’daki işinin emperyalizmin doğası hakkında biraz bilgi verdiğini; ancak bu deneyimlerin doğru bir politik yönelim vermek için yeterli olmadığına değinir (Orwell, 1970, s. 313). Orwell’in düşüncelerine form veren asıl süreç 1936-37 arasındaki İspanyol Savaşı ve diğer olaylardır; ona göre 1936’dan beri yazmış olduğu her ciddi çalışma dizisi, doğrudan ya da dolaylı olarak totalitarizme karşı ve demokratik sosyalizme yönelik yazılmıştır (Orwell, 1970, s. 314).

Orwell’in gerçekleştirmeyi en çok istediği şey siyasal yazıyı bir sanat hâline getirmektir. Kendi ifadeleriyle bu amacını şu şekilde nakletmektedir:

[...] Başlangıç noktam her zaman bir partizanlık ve haksızlık hissidir. Bir kitap yazmak için oturduğumda kendime “Ben bir sanat eseri üreteceğim” demiyorum. Bunu yazıyorum çünkü açığa vurmak istediğim bazı yalanlar var, dikkat çekmek istediğim bazı gerçekler var ve ilk endişem bir soruşturma yapmak. Fakat aynı zamanda estetik bir deneyim olmasaydı, bir kitap yazma işini, hatta uzun bir dergi makalesini bile yapamazdım. Çalışmamı incelemeye önem veren herkes, açık bir propaganda olsa bile, bir politikacının alakasız olduğunu düşündüğü bir şeyden daha fazlasını içerdiğini görecektir (Orwell, 1970, s. 314-315).

Orwell (1970, s. 312), yazma motivasyonlarını sıralarken bunlardan ikisini tarihsel saik ve politik amaç olarak nitelendirir. Tarihsel saikini “olayları olduğu gibi görmek, gerçekleri bulmak ve gelecek nesillerin kullanımı için onları saklamak” biçiminde betimleyen Orwell politik amacını ise “dünyayı belli bir yöne itme arzusu, diğer halkların elde etmek için çabalamaları gereken toplum türü fikrini değiştirmek” (Orwell, 1970, s. 313) olarak ifade etmektedir. Ayrıca, yazarın düşüncesine göre “hiçbir kitap politik önyargılardan tamamen arınmış değildir. Sanatın siyasetle hiçbir ilgisi olmaması gerektiği düşüncesi siyasal bir tutumdur” (Orwell, 1970, s. 313). Orwell’in gerçekleri ortaya çıkarmak için tarihsel bir çaba

³ Bu ve bundan sonra yer verilecek İngilizce kaynaklardan yapılan alıntılar, makale yazarının kendi çevirileridir.

içerisine girmesi, bilginin oluşumunda bir yandan tarihsel-toplumsal koşulların diğer yandan da bilgi-iktidar ilişkisinin önemini göz ardı etmediğini imler. Yazar, bu gayretiyle gelecek nesillere doğru bilgileri ulaştırmak istemekte ve bu şekilde olayların arkasındaki gerçekliklerin görülebilmesini sağlamaktadır. Dahası, politik bir amaca matuf yazınında Orwell, tarihsel saikiyle bütünleşmekte ve toplumsala ulaşan bilginin güvenilirliğini irdeler.

Orwell'ın politik görüşlerinin yazınına yansımalarının net bir örneği olarak *Hayvan Çiftliği* adlı romanı verilebilmektedir. 1945 yılında yayımlanan *Hayvan Çiftliği*, Orwell'ın yaptığı şeyin tam bilincinde, politik amacı ve sanatsal amacı bir bütün olarak birleştirmeye çalıştığı ilk kitaptır (Orwell, 1970, s. 316). Zira, romanın hemen başında ölen yaşlı domuz Old Major, Karl Marx'ı⁴; diğer hayvanlar üzerinde iktidar konumunda olan iki domuzdan Napoléon Josef Stalin'i; Snowball ise Lev Troçki'yi anımsatmaktadır (Tuna, 2016, s. 89). Orwell, "İspanya İç Savaşı'nda faşizme karşı Troçkistlerin yanında savaşmış [...] ve Birleşik Marksist İşçi Partisi'nin saflarında yer almış"tır (Çakır, 2014, s. 308). Bu romandan dört yıl sonra yayımlanan *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*'te ise Stalinizm'in kınanmasına ve totaliter yöntemlerin çoğalmasına karşı bir uyarı ileri sürmekte ve dogmatik söylemlerden kaçan sağduyulu sosyalist bir pozisyonda konumlanarak sistemik terörün insanlıktan çıkarıcı niteliklerini ortaya koymaktadır (Decker, 2007, s. 133). Prettyman'e (2019, s. 2) göre de bu iki kitap, Orwell'ın yaşam deneyimlerinin bir sonucudur; faşizm, komünizm, baskı ve manipülasyon hakkındaki fikirlerini bir araya getirir. Rus Devrimi'ni, hükümet propagandasını ve iktidara tapınmayı yakından izleyen Orwell, son kurgusal siyasal eserlerini yazmak için bunlardan ilham almıştır. Kısacası, "gerek *Hayvan Çiftliği* gerekse de *1984*, dönemin politik atmosferi içinde, yaşanan Sovyet deneyimini eleştirmek için kaleme alınmıştır" (Çakır, 2014, s. 315). Bu durum, hem yazarın kendi tarihsel-toplumsal koşullarından etkilenerek romanlarını kurguladığını hem de kendi gerçekliğini oluşturan iktidarlara bağımlı bilgilerden bağımsız olamadığını ve bundan duyduğu rahatsızlığı irdeleme isteğini göstermektedir.

Hayvan Çiftliği ve Bin Dokuz Yüz Seksen Dört Romanlarında Bilgi-İktidar İlişkisi

Bu çalışmadaki bakış açısının Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisinden hareketle şekillenmesi dolayısıyla, toplumda egemen durumdakilerin diğer gruplar üzerinde hâkimiyet kurmasının meşrulaştırılması noktasında bilginin üretimi ve bunun çeşitli yöntemler aracılığıyla yayılımı üzerinden bir analiz yapılacaktır. Bir yandan, Orwell'ın *Hayvan Çiftliği* adlı romanında hâkim sınıfın ürettiği bilgileri bir propaganda aracılığıyla nasıl toplumsal bir kabule dönüştürdüğü incelenecek diğer yandan ise *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*'te totaliter rejimin, tarihsel ve güncel bilgilerle oynayarak ve ayrıca toplumu baskı altında tutarak kendi iktidarını nasıl sağlamlaştırdığı çözümlenecektir. Bilginin üretimi ve toplum tarafından kabul görmesi için tercih edilen yöntemler; düşman algısı yaratılarak korkuyla, gözetim ve denetimle disiplin altına alma, bilgileri çarpıtma ve geçmişi değiştirerek bunu meşrulaştırma ve üretilen bilgilerin propagandası biçiminde kategorik olarak başlıklandırılarak iki roman bağlamında da değerlendirilecektir. Ancak, değerlendirmeye geçmeden önce iki romanın da kısa birer özetinin verilmesi uygun görülmektedir.

⁴ Bazı görüşlere göre Lenin'i çağrıştırmaktadır. Bkz. Gencer Çakır (2014). *Hayvan çiftliği: Anti-komünizm propagandası mı bürokrasi eleştirisi mi?* Sosyologca, 7, 312.

Hayvan Çiftliği (Orwell, 2008) fabl tarzında ve hiciv içeren bir romandır. Eser, bir çiftlikteki hayvanların isyan etmesi ve çiftliği ele geçirmeleriyle başlar. Hayvanlar arasında bir hiyerarşi ortaya çıkar ve yönetici sınıf olarak, daha akıllı oldukları düşünülen domuzlar başa getirilir. Her ne kadar eşitlikçi bir yaklaşım sergilediklerini söyleseler de gün be gün domuzların diğer hayvanlar üzerindeki zulümleri artmaya başlar. Çiftlikteki domuzlar ve onları temsilen Napoléon adlı domuz, hâkim olan sınıfın gerçeklikleri nasıl kendi çıkarları için çarpıttıklarını göstermesi bakımından önemli bir karakterdir. Önceleri tüm hayvanların eşit olduğunu savunan, insanlara benzememek adına kararlar alan ve bu kararları çiftlikteki bir duvara yazdıran Napoléon, zaman geçtikçe giderek insanlara benzemeye ve hayvanları sömürmeye başlar. Böylece, insanların yönetimi altında ezilen hayvanlar, çiftlik sahibinin kaçırılması ve yönetimin hayvanlara geçmesiyle bu sefer de kendi cinslerinden bir yönetici tarafından ezilmişler. Değişen sadece bir yöneticinin gidip diğerinin gelmesidir, ama olan yine yönetilen sınıfa olur.

Orwell'in 1949 yılında yayımlanan son romanı *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* (Orwell, 2010) ise yazara göre yakın bir gelecek olan 1984 yılında Okyanusya adlı bir devlette geçer. Dünya, Okyanusya, Avrasya ve Doğu Asya şeklinde üç devletin hâkimiyetinde şekillenirken bu devletlerden ikisi genellikle birbirleriyle savaş hâlinindedir. Totaliter bir rejim izleyen Okyanusya, Büyük Birader'in önderliğinde bir parti aracılığıyla yönetilir. Halk; iç parti, dış parti ve proleterlerden meydana gelmektedir. Düşüncenin kontrol altına alınması amacını güden parti, özellikle yönetici sınıf haricindeki dış parti üyelerinin zihinsel kontrolünü sağlama üzerine bir politikaya sahiptir. Tele ekranlar, mikrofonlar, düşünce polisi, yenikonuş gibi yöntemlerle disipline edilmeye çalışılan bireyler, partinin geçmişi sürekli kendi gerçekliklerine göre değiştirme girişiminin birer piyonudurlar. Proleterler ise kale alınmayan, düşünceleri önemsenmeyen, açlıkla mücadele eden bir grup olarak resmedilir. Romanın başkarakteri Wilson Smith bir dış parti üyesi olarak arşiv dairesinde çalışarak geçmişteki bilgileri bugüne uygun hâle getirmektedir. Geçmişten hatırladığı bazı ayrıntılar sonucu zihni karışmaya başlayan Winston, partinin politikalarını sorgulamaya başlar ve en sonunda bu direnişini hayatıyla ödemek zorunda kalır.

Disiplin Mekanizmaları: Düşman Algısı, Korku, Gözetim ve Denetleme

Hayvan Çiftliği adlı romanda hayvanların ele geçirdiği çiftlikte hâkim konumda bulunanlar, hayvanların en zekisi olarak kabul edilen domuzlardır; “domuzlar, doğrudan çalışmıyorlar, öbürlerini yönetiyor ve denetliyorlardı. Üstün bilgileriyle, önderliği üstlenmeleri doğaldı” (Orwell, 2008, s. 44). Bilgiye sahip olanın iktidara da sahip olmasının önemli bir örneğini oluşturan romanda “alınması gereken kararlar her zaman domuzlar tarafından ortaya atılıyordu” (Orwell, 2008, s. 47). Domuzlar diğer hayvanlara karşı zulümlerini arttırırken bunu meşru gösterecek birçok yöntem başvururlar; bunlardan biri ise diğer hayvanlar üzerinde hâkimiyetlerini kurma ve pekiştirme kapsamında bir düşman algısı üretmektir. *Hayvan Çiftliği*'nde, çiftliğin insan sahipleri kovulduktan sonra çiftliği ele geçiren hayvanların yöneticisi pozisyonunda olan domuzlar, diğer hayvanları bir yandan çiftliğin eski sahibi olan Mr. Jones'un geri dönebileceği algısıyla korkutmakta diğer yandan da çiftlikten kovulan bir domuz olan Snowball'un çeşitli operasyonlar düzenlediği ve tuzaklar kurduğu algısıyla bir

korku yaratılmaktadır. Düşman algısı meydana getirilerek üretilen bu korkuların disipline edici işlevsel bir yönü bulunmakta ve iktidarlar da bunu ustalıklı kullanmaktadır.

Foucault'ya (1992) göre “bedene işlemlerinin özenli denetimine izin veren, onun güçlerinin sürekli olarak tabi kılınmasını sağlayan ve onlara bir itaatkârlık yarar oranını dayatan [...] yöntemlere ‘disiplinler’ adı verilebilir” (s. 169-170). Disiplin, “toplumsal gövdedeki en ufak unsurlara varıncaya kadar denetleyebilmemizi sağlayan [...] bireylere ulaşmamızı sağlayan iktidar mekanizmasıdır. İktidarın bireyselleştirme teknikleridir. Birini nasıl gözetlemeli, davranışını, tavrını, becerilerini nasıl denetlemeli, performansını nasıl pekiştirmeli, yeteneklerini nasıl çoğaltmalı, en yararlı olacağı yere onu nasıl yerleştirmeli” (Foucault, 2016, s. 149-150) şeklindeki amaçlara hizmet eder. Disiplin, “bedenin iktidarını çözmektedir; onu bir yandan artırmak istediği bir ‘yatkinlik’, bir ‘kapasite’ haline getirmekte; öte yandan da bunların sonucu olarak ortaya çıkabilecek enerjiyi, gücü tersine döndürmekte, ve onu katı bir bağımlılık ilişkisinin içine sokmaktadır” (Foucault, 1992, s. 170). Böylece, “insan bedeni, onun derinlerine inen, eklemlerini bozan ve onu yeniden oluşturan bir iktidar mekanizmasının içine girmektedir” (Foucault, 1992, s. 170). Tanımlardan da anlaşılacağı gibi, iktidarın bireyler üzerindeki disiplin mekanizmaları çok yönlü işlemekte ve disipline edici araçlardan kaçış pek mümkün görünmemektedir.

İktidardaki domuzların propagandacısı olarak çalışan Squealer; “şirret sesli, yerinde duramayan bir hayvandı. Parlak bir konuşmacıydı; zorlu bir konuyu tartışırken bir o yana bir bu yana sıçrar, kuyruğunu hızlı hızlı oynatırdı; nedendir bilinmez, bu hareketleri çok inandırıcı olmasını sağlardı. Squealer için, “Karayı ak yapar,” derlerdi” (Orwell, 2008, s. 29). Bu tasvirde de görülebileceği gibi, Orwell, Squealer’ın ne kadar iyi bir hatip olduğu ve inandırıcılığı üzerinde durur. Squealer çoğu söylevinin ardından “herhalde Jones’un geri gelmesini istemezsiniz!” (Orwell, 2008, s. 51, 72, 86) diyerek hayvanları korkunun denetimi altında tutmak istemektedir. Çiftliğin eski sahibi Jones zamanında birer köle olduklarını düşünen ve eski yaşamlarına dönmek istemeyen hayvanlar, en azından şu an özgür oldukları inancıyla en ağır şartlara bile tahammül göstermeye çalışırlar. Çünkü güvenli hissetmek, bireylerin hayatlarını psikolojik açıdan sağlıklı bir şekilde sürdürmelerini sağlayan en önemli etmenlerden biridir ve buna karşı tehdit hissedildiğinde toplumdaki güven ortamı bozulmaya başlar. Güven ortamının bozulması ise iktidarların güvenlik duygusu üzerinde bir tehdidin varlığını canlı tutarak toplumu yönlendirmelerini daha kolay hâle getirir. Sözlü kanıtlar sunma ve bunların sürekli tekrarıyla, toplum bir tehdidin varlığına inandırılabilir ve böylece de insanların itaat altında tutulmaları kolaylaşır. Squealer’ın yerinde duramayan bir hayvan olması, kuyruğunu hızlı hızlı oynatması ve bütün bu hareketleri insanların televizyondan bilgi edinirken maruz kaldıkları hızlı görüntü akışı, tekrar eden görüntüler veya sürekli tekrarlanan bilgiler gibi unsurlar sonucu, onlara sunulan bilgileri sorgulama fırsatı bulamamaları, adeta başlarının döndürülerek, bir hipnoz ortamında belirli ideolojilerin propagandasının yapılması gibi görülebilir. Chomsky (1997, s. 20) propagandanın düşünceleri değiştirme ve toplumları kitleler hâlinde yönlendirme gücünün yadsınamayacağını belirtmektedir. Amerikan toplumunun Körfez Savaşı’na ikna edilme sürecinde Saddam Hüseyin ile ilgili korkutucu ifadelerin medya aracılığıyla nasıl insanların zihnine birbiri ardına tekrarlarla empoze edildiğini ve böylece de halkın savaşın gerekliliğine inandırıldığını ifade eder (Chomsky, 1997, s. 20). Bunun diğer bir örneği de 11 Eylül saldırıları sonrası Amerikan medyasının tavrında izlenebilir. Kearney’e

(2012) göre; “haber programlarıyla talk-showların görsel ve sözel tepkilerinin neredeyse saplantılı bir şekilde durmaksızın yinelenmesi, halkı bilgilendirme işlevi kadar uyutma işlevi de” (s. 166) görmüştür.

Roman boyunca da Squealer, kendisini çiftliğin yöneticisi olarak konumlandırılan Napoléon adlı domuzun ürettiği bilgileri yaymak ve bunları meşru göstermek için çarpıtılan gerçekleri ikna edici bir dil ve kanıtlarla sunar. Çiftliğe ihanet ettiği gerekçesiyle kaçtığı düşünülen Snowball’un -asında Napoléon’un iktidara tek başına hâkim olması düşüncesi nedeniyle kaçmak zorunda bırakılmıştır- bir düşman olduğuna dair bilgiler üretilmekte ve çiftlikte gerçekleşen her kötü olayın sorumluluğu Snowball’a yıkılmaktadır. Snowball temsilinde bir düşman algısı yaratılarak, üretilen bilgilere hayvanların inanması rahatlıkla sağlanabilmektedir:

Söylenenlere bakılırsa, Snowball her gece karanlıktan yararlanarak çiftliğe giriyor, yapmadığı uğursuzluk kalmıyordu. Tahılları çalıyor, süt kovalarını deviriyor, yumurtaları kırıyor, fidelikleri çiğneyip eziyor, meyve ağaçlarının kabuklarını kemiriyordu. Artık çiftlikte bir iş ters gitmeyegörsün, suç hemen Snowball’a yükleniyordu. Bir cam kırılrsa ya da bir oluk tıkanrsa, Snowball’un gece gene çiftliğe geldiği, bu işi mutlaka onun yaptığı söyleniyordu (Orwell, 2008, s. 96-97).

Hayvanların hep birlikte yapımına devam ettikleri yel değirmeni inşaatı bir gece çıkan fırtınayla birlikte yıkılınca Napoléon bunun sorumlusu olarak yine Snowball’u gösterir:

Sesini yükseltmeden, ‘Yoldaşlar,’ dedi. ‘Bu işi kim yaptı biliyor musunuz? Geceleyin buraya gelip yel değirmenimizi yikan düşmanın kim olduğunu biliyor musunuz?’ Sonra birden gürlledi: ‘SNOWBALL! Snowball’un işi bu! Bu hain, sırf kötülük etmek için, planlarımızı bozmak ve aşağılanarak kovuluşunun intikamını almak için, gecenin karanlığına sığınarak buraya kadar geldi ve bir yıllık emeğimizi yok etti. Yoldaşlar, Snowball’u şu anda idam cezasına çarptırılmış bulunuyorum (Orwell, 2008, s. 87).

Bilgilerin üretilerek gerçekliğin çarpıtılması ve buna dair meşrulaştırıcı kanıtların sunulmasında çok kullanılan bir yöntem “ele geçirilen belge” iddiasıdır. İktidarlar tarafından genellikle medya aracılığıyla servis edilerek çok kolay bir biçimde toplumun ikna edilmesine imkân sağlayan ele geçirilen belgeler, elde somut kanıtlar olduğuna inandırılması açısından önemlidir. Belgelerle konuşulduğunda toplum çoğunlukla o belgelerin doğruluk ya da yanlışlığını ilk aşamada düşünmez. Bir olay hakkında ele geçirilen belge veya kanıtların sürekli ve her geçen gün yenisi eklenerek topluma sunulması, insanların algılarını yönlendiren ve onları ikna eden bir duruma dönüşebilmektedir. Ayrıca, ele geçirilen belgelere çoğunlukla toplumun ulaşma imkânı da yoktur ve onlara aktarılan kadarına inanmak -ki zaten inanmalarını sağlayacak kadarı sunulur- ve verilen bilgilerle yetinmek durumunda kalırlar. Bu durum *Hayvan Çiftliği*’nde Snowball’un ihanetini ortaya çıkaran belgelerin bulunması örneğinde görülebilmektedir:

Dehşet verici bir haber aldık. Satılmış Snowball, Pinchfield Çiftliğinin sahibi Frederick’le birlik olmuş! Frederick, bize saldırıp çiftliğimizi elimizden almayı planlıyormuş! Saldırı başladığında, Snowball kılavuzluk yapacaktı. Dahası var. Snowball’un burnu büyüklüğü ve açgözlülüğü yüzünden isyan ettiğini sanmıştık. Oysa yanlışız, yoldaşlar. Gerçek neden neymiş biliyor musunuz? Snowball daha başından Jones’un adamıymış! Başından beri Jones’un gizli

ajanıymış. Ardında bıraktığı belgeleri az önce ele geçirdik ve her şey ortaya çıktı (Orwell, 2008, s. 98).

Ele geçirilen sözde belgelerle Snowball'un ihaneti kanıtlanmış ve diğer düşmanlarla iş birliği içinde olduğu gösterilmiştir. Snowball bir yandan çiftliğe zarar vermek isteyen bir düşman iken diğer yandan da diğer düşmanlara yardım eden konumuyla zihinlerdeki düşman imgesini ikiye katlamaktadır. Böylece, düşman algısı daha da sağlamlaşmakta ve çiftlikteki hayvanların bir koruyucuya gereksinim duymaları neticesinde Napoléon'un iktidarını onaylamaları kolaylaşmaktadır. Ayrıca, sahip oldukları sürekli bir korku hâli, onların herhangi bir itirazda bulunmaları ya da isyan etmelerini önlemekte, bu da disipline edilmeleri sonucunu imlemektedir.

Bin Dokuz Yüz Seksen Dört'te ise Okyanusya devletinin en önde gelen düşmanı Emmanuel Goldstein'dir. Devlete sürekli bir tehdit oluşturduğu ve yıkma gayesi güttüğü iddia edilen Goldstein için her gün iki dakikalık bir nefret zamanı ayrılmıştır:

İki Dakikalık Nefret izlenceleri günden güne değişmekteydi, ama hepsinde Goldstein en önemli kişiydi. O, en büyük hain, partinin saflığını kirleten ilk adamdı. Partiye karşı olan, bunu izleyen tüm suçlar, ihanetler, sabotaj eylemleri, karşı doktrinler, sapmalar onun öğretilerinden kaynaklanıyordu. Goldstein hâlâ bir yerlerde yaşıyor ve suikastlar tasarlıyordu, iletiyordu; belki de denizaşırı bir yerde yabancı efendilerinin koruması altındaydı ya da Okyanusya'nın içinde bir yerlerde gizleniyordu-en yaygın söylenti buydu (Orwell, 2010, s. 18).

Tele ekranlardan verilen bu nefret anlarının sonuna yaklaşıldıkça insanlardaki nefret duygusu doruğa ulaşmakta ve iktidarların bilgileri üreterek insanları manipüle etmelerinin açıkça bir örneği görülebilmektedir:

İkinci dakikasında Nefret, çılgınlık düzeyine ulaşmıştı. Seyirciler yerlerinden zıplıyor; ekrandan gelen, insanı çıldırtan koyun sesini bastırma çabasıyla, avazları çıktığı kadar bağıyorlardı [...] Nefretin en ürkünç yanı, katılma zorunluluğu olmamasına karşın, aksini yapmanın, insanın elinde olmamasıydı. Otuz saniye içinde, herhangi bir zorlayıcı tutuma gerek kalmıyordu. Seyircilerin tümünü, bir elektrik akımı gibi, korkunç bir nefret ve kin taşkınlığı, öldürme, işkence etme, yüzleri balyozlarla parçalama arzusu dolduruyor, onları istekleri dışında, yüzleri buruşmuş, bağırıp çağıran deliler haline dönüştürüyordu (Orwell, 2010, s. 20).

Her gün tekrarlanan nefret zamanlarıyla, bireyler bir düşmanın varlığını tekrar tekrar deneyimlemektedir. Düşmanın yaptıkları ve yapacaklarına dair üretilen bilgilerle birlikte şekillenen korku, insanların disiplin altında kalmaya gönüllü olmalarını beraberinde getirmektedir.

Bin Dokuz Yüz Seksen Dört'te tecrübe edilen diğer bir disipline edici unsur ise her yerde bulunan tele ekranlar, düşünce polisi ile Büyük Birader poster ve resimleridir. Bireyler üzerinde tahakküm edici bir iktidar kurulmakta ve bu iktidar tele ekranlar ve posterler gibi simgesel bilgi üretimiyle gerçekleştirilmektedir. Bir yandan yayın yaparken diğer yandan da ortamdaki ses ve görüntüleri kaydedebilen tele ekranlar birer *panoptikon*⁵ işlevi görmektedir; "herhangi bir anda seyredilip seyredilmediğinizi anlayabilmeniz olanaksızdı. Düşünce Polisinin, ne kadar sıklıkla ya da nasıl bir sistemle kimi izlediği bilinemezdi. Her an, canları ne zaman dilerse, alıcısı

⁵ Panoptikon, Foucault'nun Jeremy Bentham'dan esinlenerek geliştirdiği bir hapisane modelidir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, s. 251-262.

çalıştırabilirlerdi” (Orwell, 2010, s. 10). Tele ekranların ne zaman kayıt aldığı ve izlediği bilinemediğinden *panoptikon* modeli hapishanelere benzer şekilde bireyler her zaman tetikte ve disiplin sınırları içerisinde davranmak zorunda kalır. Tele ekranlar ve düşünce polisi haricinde, Okyanusya’nın lideri pozisyonundaki Büyük Birader’in portresi ve resimleri her yerde bulunmakta ve insanları izliyormuş algısı yaratmaktadır:

Ev için oldukça büyük, renkli bir poster, dipteki duvara asılmıştı. Posterde [...] bir metreden daha geniş, koskocaman bir yüz resmi vardı: Kırk beş yaşlarında, siyah gür bıyıklı, sert çizgileriyle bir erkek yüzü [...] Her katta asansörün karşısında asılı olan poster, kocaman yüzüyle ona bakıyordu. Gözleriyle insanın hareketlerini izliyormuş gibi yapılmış resimlerdi bunlar. Resmin altındaki başlıkta: BÜYÜK BİRADERİN GÖZÜ SENDE, yazılıydı (Orwell, 2010, s. 9).

“Büyük Birader’in gözü sende” cümlesi, bireyler üzerinde bir baskı oluşturarak edimlerini kısıtlama ve disipline etme sürecini ortaya çıkarmaktadır. Bu cümle yazmasa bile kullanılan resim, nereye giderlerse gitsinler insanları gözetliyor olduğu şeklinde bir bilgi üretmektedir. Zira romanın başkahramanı Winston Smith, Büyük Birader’in resimlerinin her yerde olma durumunu şu şekilde betimler:

Paraların üzerinde, pullarda, kitap kapaklarında, bayraklarda, posterlerde, sigara paketlerinde, her yerde, sizi izleyen gözler ve sizi sarıp sarmalayan bir ses [...] Uyurken ya da uyanırken, çalışırken ya da yemek yerken, içeride ya da dışarıdayken, banyoda ya da yataktayken, fark etmezdi, kaçamazdınız. Kafatasınızın içindeki birkaç santimetre küp dışında, hiçbir şey size ait değildi (Orwell, 2010, s. 31).

Gerek tele ekranlardan yapılan sürekli yayınlar gerekse de her yerde bulunan resimler, bireylerin zihinlerini işgal etmekte ve onları edilgen birer sürüye dönüştürmektedir. Tele ekranlar ve resimlerden bir kaçış yolu olmadığını düşünerek, zamanla disiplin altında yaşamaya alışan ve iktidarın ürettiği her çeşit bilgiyi kolaylıkla içselleştiren bir toplum meydana gelmektedir.

Bin Dokuz Yüz Seksen Dört’te diğer bir önemli disiplin mekanizması ise dildir. Bilgi üretiminden bağımsız düşünilemeyen dil, zihinsel bir denetleme ve baskı aracı olarak kullanılmaktadır. Yenikonuş adı verilen yeni bir dil yaratılarak gereksiz sözcükler atılmakta, bazı kavramlar dilde ifade bulamadığı için düşüncede de oluşmamaktadır. Böylece, zihinler, düşünceler ve fikirler de denetlenerek uç seviyede bir disiplin politikası geliştirilmektedir. Romanda yenikonuşun amacı şu cümlelerle ifade edilir; “yenikonuşun tüm amacının, düşünme sınırlarını daraltmak olduğunu görmüyor musun? Sonunda düşünce suçunu olanaksızlaştıracağız, çünkü en sonunda, onu anlatacak sözcükler kalmayacak” (Orwell, 2010, s. 52). Başka bir yerde de şöyle belirtilir; “yenikonuşun amacı yalnızca dünya çapında bir tanımlar ortamı ya da İngsos’un⁶ izlerlerine uygun düşünsel alışkanlıklar sağlamak değil, aynı zamanda düşüncenin tüm biçimlerini olanaksız kılmaktır” (Orwell, 2010, s. 259). Mekanizma çift taraflı işlemekte; bir yandan yasaklanan davranışları betimleyen kelimeler dilden çıkarılarak artık ifade edilemez hâle getirilmekte diğer yandan da baskı kurulan edimler zamanla körelerek yok olmakta ve onları tasvir eden sözcüklere de artık gerek kalmamaktadır. Bunun bir örneği ‘özgür’ kelimesinde görülmektedir; “özgür sözcüğü, ‘siyasal özgürlük’ ya da

⁶ İngsos, Okyanusya’yı yöneten partinin adıdır.

düşünce özgürlüğü olarak artık kullanılmıyordu, çünkü ne siyasal özgürlük ne de düşünce özgürlüğü kalmıştı; bu nedenle kavram bile olsalar artık onları adlandırmak gereksizdi [...] Yenikonuş düşünce alanının genişlemesi için değil daralması için tasarlanmıştı” (Orwell, 2010, s. 260).

Dil ile bağlantılı bir başka disiplin yöntemi ise çiftdüşün adı verilen “insanın iki çelişik düşünceyi aynı anda kabullenmesidir” (Orwell, 2010, s. 188). Çiftdüşünün en önemli örneği ise partinin üç sloganıdır; “savaş barıştır, özgürlük köleliktir, bilgisizlik kuvvettir” (Orwell, 2010, s. 11). Oksimoronik ifadeleri barındıran bu sloganlar, zihinleri işlemez hâle getirmekte ve sonrasında da artık hiçbir şey sorgulanmamaya başlanmaktadır. Partinin sloganlarına benzer şekilde Okyanusya’daki bakanlıklar da isimleriyle çelişik faaliyetler yapmaktadırlar. “Barış Bakanlığı savaşla, Doğruluk Bakanlığı yalanla, Sevgi Bakanlığı işkence ve zulümle, Bolluk Bakanlığı herkesi aç bırakmakla uğraşır” (Orwell, 2010, s. 190). Bunun neden böyle yapıldığı ise şöyle açıklanmaktadır: “Bu çelişkiler bir kaza sonucu değildir, ne de basit bir ikiyüzlülüktür. Bunlar bilinçli olarak çiftdüşün’ün uygulanmasıdır. Gerçekte iktidar, ancak karşıtların uzlaştırılması yoluyla sonsuza dek elde tutulabilir” (Orwell, 2010, s. 190). Karşıtları bir araya getirerek zihinsel bir tutulma yaştan iktidar, böylece dili kullanarak ürettiği bu bilgilerle egemenliğini devam ettirmeyi hedeflemektedir. Toplum bu çelişik ifadelerle alıştıktan, artık diğer çelişkileri sorgulamayacak ve iktidarın hâkimiyeti pekişecektir. İktidarın güç isteğini romanda yer alan şu cümleler özetlemektedir:

Parti yalnızca kendisi için güç ister. Bizi ilgilendiren başkalarının iyiliği değil, yalnız ve yalnız iktidardır. Servet, lüks, uzun ömür ya da mutluluk değil, yalnızca iktidardır [...] İktidar araç değil, amaçtır. Kimse bir devrime bekçilik etmek için diktatörlük kurmaz; devrim diktatörlüğü kurmak için yapılır. Baskı kurmanın amacı baskı kurmaktır. İşkencenin amacı işkencedir. İktidarın amacı iktidardır (Orwell, 2010, s. 230).

İktidar-Bilginin Meşrulaştırılması: Değiştirilen Geçmiş ve Zayıflatılan Bellekler

İktidarların bilgi üreterek bunu kendi egemenliklerini meşrulaştırma amacıyla kullanımlarının bir diğer aracı ise gündemde olan bilgileri destekleyici rasyonelleştirme yöntemleri kullanmalarıdır. Foucault’nun (2016) da belirttiği gibi “rasyonelleştirme iktidar üzerinde aralıksız olarak çalışır ve spesifik biçimler alır” (s. 55). Her iki romanda da iktidarın ürettiği bilgiler rasyonelleştirilirken onlarla çelişen geçmişe dair bilgiler de değiştirilmekte ve böylece zamanla zayıflayan, güvenilmez bellekler yaratılmaktadır.

Roman boyunca, Squealer’ın üzerinde durduğu ve çarpıtılan bilgilere dayanan bütün kanıtlarını üzerine bina ettiği en önemli argümanı “belleğin yanıltıcı olduğunu söyleyerek” (Orwell, 2008, s. 113) diğer hayvanları hep yatıştırmayı başarmasıdır. Gerçekliği yansıtmayan sözlü kanıtlarla; bazı durumların aslında öyle olmadığı, yanlış hatırlandığı veya iyi hatırlansa bile ustalıklarla bunun tam aksini insanlara kabul ettirecek bilgiler sunulması ve sözde ispatlanmasıyla toplumun çarpıtılan gerçekliklere inanması sağlanır. İktidarların, yaptıklarını meşru gösterme amacıyla bilgi üretme ediminin bir örneği, hayvanların çiftliği ele geçirdikten sonra duvara yazdıkları yedi emirden dördüncüsü olan “hiçbir hayvan yataкта yatmayacak” (Orwell, 2008, s. 40) emrini ihlal eden domuzların bunu diğer hayvanlara açıklaması için gönderdikleri sözcü Squealer’ın hayvanların hafızalarının zayıflığına güvenerek yeni bir bilgi

üretmesi ve gerçekliği çarpıtmıştır. Squealer domuzların yatakta yatmalarını şu şekilde meşrulaştırır:

[...] biz domuzların çiftlik evindeki yataklarda yattığımızı duymuşsunuz [...] Umarım, yatağı yasaklayan bir buyruk olduğunu sanmıyorsunuzdur! Yatak, yatıp uyunan yerdir. Böyle bakıldığında, ağıldaki saman yığını da yatak sayılır. Buyrukta [...] çarşaf yasaklanıyordu. Biz de çiftlik evinin yataklarındaki çarşafı kaldırdık, battaniyelerle yatıyoruz [...] Ama inan bana, bugünlerde bir sürü konuda kafa patlatmak zorunda kalan bizler için bir yatak çok görülmemeli [...] Görevlerimizi yerine getiremeyecek kadar yorgun düşmemizi istemezsiniz herhalde. Hiç sanmıyorum ki, içinizde Jones'un geri dönmesini isteyen olsun! (Orwell, 2008, s. 83).

Squealer'ın kanıtları zaman zaman bilimsel gerçekler olduğunu söylediği verilere, kimi zaman da ele geçirilen belgelere dayanır. Örneğin, diğer hayvanlardan farklı olarak süt ve elmalara sadece domuzlara ayrılmaktadır. Squealer bunu şu şekilde meşru hâle getirir:

Umarım, biz domuzların bunu bencilliğimizden, ayrıcalık düşkünlüğümüzden yaptığını sanmıyorsunuzdur. Aslında çoğumuz süt ve elmadan hoşlanmayız. Ben de hoşlanmam. Bu elmalara el koymamızın tek bir amacı var, o da sağlığımızı korumak. Sütte ve elmada domuzların sağlığı açısından kesinlikle gerekli olan bazı maddeler var. Bilim bunu kanıtlamıştır, yoldaşlar. Biz domuzlar düşün emekçisiyiz. Bu çiftliğin tüm yönetim ve düzeninden biz sorumluyuz. Gecemizi gündüzümüze katarak, sizin sağlığınızı koruyoruz. Bu sütleri sizin uğruna içiyor, bu elmaları sizin uğruna yiyoruz (Orwell, 2008, s. 51).

Bu durum, iktidarların topluma kabul ettirmeye çalıştıkları olayları bilimsel bilgi kisvesi altında empoze etmeye çalışmalarına benzetilebilir. Böylece Foucault'nun bilgi-iktidar kavramındaki rasyonelleştirmenin bir örneği görülmektedir. Diğer bir örnekte ise, sakatlanan at Boxer'ın, üzerinde at kasabı yazan bir arabaya bindirilip götürüldüğünü gören hayvanları Squealer yatıştırılmaktadır:

Boxer götürüldükten sonra çiftlikte saçma ve aşâğılık bir söylenti yayıldığını duymuştu. Söylentiye bakılırsa, bazı hayvanlar Boxer'ı götüren arabanın üzerinde 'At Kasabı' yazdığını görmüşler ve hemen Boxer'ın kesilmeye gönderildiği sonucuna varmışlardı. Bir hayvanın bu kadar salak olması inanılır gibi değildi. Ter ter tepiniyor, öfkeyle bağıyordu. Sevgili Önderleri Napoléon Yoldaş'ı hiç mi tanımıyorlardı? Napoléon Yoldaş, hiç böyle bir şeye göz yumarmıydı? Oysa işin aslı çok basitti. Eskiden bir at kasabının kullandığı araba, kısa bir süre önce baytar tarafından satın alınmış ama baytar arabanın üstündeki yazıyı silmeye vakit bulamamıştı. Sorun buradan kaynaklanıyordu (Orwell, 2008, s. 139).

Squealer'ın onlara doğru bilgi verdiğinden hiçbir zaman şüphelenmeyen hayvanlar, iktidar tarafından üretilen bilgileri kabul edip onaylayarak içselleştirmektedir. Bu duruma yönelik, her zaman iktidarın yanında olan ve onun söylemlerini pekiştirerek zihinlerde yer etmesini sağlayan bir grup da bulunmaktadır. *Hayvan Çiftliği*'nde koyunlar, ne zaman bir itiraz gelse ya da tatminsizlik oluşsa hep bir ağızdan çiftliğin ilke sözü olan "dört ayak iyi, iki ayak kötü" (Orwell, 2008, s. 63, 71, 80, 107, 131) şeklinde melemeye başlamakta ve sorgulamaların önünü keserek gündemi değiştirmektedirler.

Romanda diğer bir örnek ise; komşu çiftlik sahipleriyle ticaret yapmaya başlayan yönetici domuzların, diğer hayvanların "İnsanlarla asla iş yapılmayacak! Asla ticarete girilmeyecek!

Asla para kullanılmayacak!” (Orwell, 2008, s. 80) gibi çeşitli kararlar alındığını hatırlamaları üzerine gelişmektedir. Squealer tekrar devreye girip onları ikna eder:

İnandırıcı bir dille, aslında ticaret yapılmaması ve para kullanılmamasına ilişkin hiçbir karar alınmadığını, dahası böyle bir kararın önerilmesinin bile söz konusu olmadığını anlattı. Bütün bunlar, büyük bir olasılıkla Snowball’un ilk başlarda yaydığı yalanlardan kaynaklanan bir hayal ürünüydü. Squealer, bazılarının kafalarındaki kuşkuların gene de dağılmadığını fark ederek, kurnazca sordu: ‘Bu, sakın düşünüzde gördüğünüz bir şey olmasın, yoldaşlar? Böyle bir kararın belgesi var mı? Bir yerde yazılı mı?’ Gerçekten de, ortalıkta böyle bir yazılı belge bulunmadığından, hayvanlar yanıldıklarını kabullenmek zorunda kaldılar (Orwell, 2008, s. 81).

Snowball’un geliştirdiği yel değirmeni yapma fikrine başından beri karşı olan Napoléon, Snowball’u çiftlikten kaçırttıktan üç hafta sonra fikrini değiştirerek yel değirmeni yapılmasına karar verdiğini diğer hayvanlara ilan eder (Orwell, 2008, s. 73). Bu fikir değişikliğini hayvanlara meşru gösterme işini yine Squealer bilgileri ustalıkla üreterek gerçekleştirir:

Squealer, öteki hayvanlara, Napoléon’un yel değirmeni tasarısına aslında hiçbir zaman karşı çıkmadığını anlattı. Tam tersine, bu tasarımı ilk savunan Napoléon olmuştu; nitekim, Snowball’un barakanın döşemesine çizdiği tasarımlar, aslında Napoléon’un dosyaları arasından çalınmış olan çizimlerdi. Yel değirmeni, gerçekte, onun düşüncesinden doğmuştu. Hayvanlardan biri sormadan edemedi: ‘Onun düşüncesinden doğmuştu da, Napoléon neden o kadar şiddetle karşı çıkmıştı yel değirmenine?’ Squealer’ın yüzünde şeytansı bir anlatım belirdi: ‘Napoléon Yoldaş kurnazca davrandı,’ dedi. ‘Snowball, tehlikeli biriydi, herkese kötü örnek oluyordu. Napoléon Yoldaş da, ondan kurtulmak için yel değirmenine karşıymış gibi göründü.’ Squealer’a bakılırsa, artık Snowball ortadan kalktığına göre yel değirmeni tasarısı rahatça uygulamaya konulabilirdi. İşte, taktik diye buna derlerdi [...] Hayvanlar, ‘taktik’ sözcüğünden pek bir şey anlamamışlardı doğrusu; ama Squealer o kadar inandırıcı konuşuyordu...ki, Squealer’ın açıklamasını daha fazla karşı çıkmadan kabul ettiler (Orwell, 2008, s. 73-76).

Çiftlikteki hayvanlar kendileri için çalışıp çabalamakta; ancak ürettikleri ürünler domuzlar tarafından satılarak ticari bir meta hâline getirilmektedir. Bunun sonucunda da hayvanların tükettikleri ürünlerin miktarı her geçen gün düşmektedir. Ayrıca çiftliğin iyi idare edilememesi ve domuzların çıkarına olacak şekilde düzenlenen uygulamalar dolayısıyla üretim istenilen düzeyde olamamaktadır; fakat Squealer, “pazar sabahları, ayağıyla tuttuğu uzun bir kâğıt parçasından birtakım rakamlar okuyarak, çeşitli gıda maddelerinin üretiminin yüzde iki yüz, yüzde üç yüz, yüzde beş yüz arttığını” (Orwell, 2008, s. 109) açıklar. Hayvanlar, iyi beslenemediklerini fark etmelerine rağmen, onlara sunulan bu rakamlar, içinde buldukları zor duruma karşın yaşama tutunmalarına olanak verir; “Squealer’ın sıraladığı rakamlarla [...] ara sıra da olsa, açıklıklarını unutabiliyorlardı” (Orwell, 2008, s. 131). Burada da domuzların sözcüsü olan Squealer’ın yeteneği tekrar ortaya çıkar ve gerçeği yansıtmasa da belgelerle konuşmanın, kanıtlar getirmenin toplumu nasıl etkilediğinin bir yansıması görülmüş olur. Gündelik hayatta insanlara sunulan bilgilerde kanıtların ve tekrarların önemi aşikardır. Yönetenlerin yönetilenleri idare etmek, herhangi bir huzursuzluğa meydan vermemek için başvurduğu bu propaganda şeklinde, insanlar onlara sunulan bilgileri, eğer bu bilgiler az da olsa bir kanıt içeriyorsa, kabul etme ve onun üstünde düşünmeme eğilimi taşırlar. Ayrıca, tekrar yönteminin işlevi de yine buradan kaynaklanır; bir şey çok tekrar ediliyorsa demek ki doğrudur ya da buna inanmak gerekir mantığı yerleşik bir durum olagelmıştır. Üretilen bilgilerin

propagandası yapılırken kullanılan dil ve kelimeler de çok önemlidir; kanıtların veya tekrarların işe yarar olmasında katkısı büyüktür. *Hayvan Çiftliği*'nde de Squealer dili incelikle kullanır:

Squealer gönüllere su serpmeyi çok iyi beceriyordu [...] (Squealer, hiçbir zaman 'kısmı' sözcüğünü kullanmıyor, 'yeniden ayarlama' demeyi yeğliyordu) [...] Rakamları en küçük ayrıntısına kadar, tiz bir sesle hızlı hızlı okuyarak, Jones'un dönemine oranla daha çok yulaf, daha çok ot ve daha çok şalgam yediklerini, çalışma saatlerinin daha aza indirildiğini, içme sularının daha nitelikli olduğunu, daha uzun yaşadıklarını, ölen yavruların sayısında büyük bir azalma görüldüğünü, ahırlarda daha fazla saman bulunduğunu ve eskisi kadar pirenlenmediklerini bir bir ortaya koyuyordu. Hayvanlar, ne dese inanıyorlardı (Orwell, 2008, s. 128).

Örnekte de görülebileceği gibi, dilin nitelikli kullanımı propagandayı etkili bir biçimde yapabilmek ve böylelikle de iktidarı kuvvetlendirmek açısından önemli olmaktadır. Aynı zamanda bu durum, insanların belleğinin zayıflamasına ve yaşanan olayların aslında yaşanmamış olduğuna inanma eğilimini güçlendirmeye de yaramaktadır. Üretilen bilgiler ve bunun propagandasını yapan araç o kadar etkili ve işlevsel konumdadır ki, toplum bunun aksini düşünemez hâle gelir. *Hayvan Çiftliği*'nde Napoléon'un bazı hayvanları Snowball ile iş birliği yaptıkları gerekçesiyle idam ettirmesi üzerine, çiftliği ele geçirdikleri ilk günlerde duvara yazdıkları ve uyulması zorunlu yedi emir⁷ akıllarına gelir. Bu emirlerin altıncısına göre "hiçbir hayvan başka bir hayvanı öldürmeyecek"tir (Orwell, 2008, s. 40). Hatırladıkları emirin doğru olarak zihinlerinde kalıp kalmadığını teyit etmek için yazıları okumaya gittiklerinde altıncı emirin şu şekilde olduğunu görürler; "hiçbir hayvan başka bir hayvanı *sebepsiz yere* öldürmeyecek" (Orwell, 2008, s. 108). Bunun neticesinde şöyle düşünürler: "Anlaşılan, sebepsiz yere sözcükleri her nasılsa hayvanların belleğinden silinmişti. Demek, Altıncı Emir çığnemiş değildi; çünkü Snowball'la birlik olan hainler sebepsiz yere öldürülmemişlerdi" (Orwell, 2008, s. 108). Değişen emir sadece altıncısı değildir, beşinci emir de değişmiş "hiçbir hayvan içki içmeyecek!"ten "hiçbir hayvan aşırı içki içmeyecek" (Orwell, 2008, s. 126) hâline dönüşmüştür. Romanın sonunda, eskiden yedi tane olan emirler tek bir emire indirgenerek "BÜTÜN HAYVANLAR EŞİTTİR AMA BAZI HAYVANLAR ÖBÜRLERİNDEN DAHA EŞİTTİR" şeklinde iktidarın meşruiyetinin yansıtaç bir forma bürünmüştür (Orwell, 2008, s. 147). Emirlerden ayrı olarak koyunların sürekli tekrar ettikleri "dört ayak iyi, iki ayak kötü" cümlesi de "dört ayak iyi, iki ayak daha iyi!"ye kaçınılmaz bir biçimde dönüşmüştür (Orwell, 2008, s. 146). Cümle böyle bir evrilme geçirerek hâlihazırdaki durumu meşrulaştırılmak zorundadır; zira iktidar konumundaki domuzlar artık iki ayak üzerinde yürümeye, insanlar gibi giyinmeye başlamışlar, radyo alıp gazete ve dergilere abone olmuşlardır (Orwell, 2008, s. 147). Bu durum artık hiçbir hayvanı hayrete düşürmemektedir ve dolayısıyla iktidarın ürettiği, propagandasını yaparak rasyonelleştirdiği bilgiler dolaşımdadır ve görevlerini yerine getirmektedirler. İktidar kimin eline geçerse onu dönüştürmekte ve ürettikleri bilgilerle de konumlarını sağlamlaştırmaktadır. İnsanlarla birlikte yemek yiyen domuzları pencereden seyreden diğer hayvanlar "bir domuzların yüzlerine bir insanların yüzlerine bakıyor; ama onları birbirlerinden ayırt edemiyorlardı" (Orwell, 2008, s. 158).

⁷ Yedi emir şu şekildedir; 1. İki ayak üstünde yürüyen herkesi düşman bileceksin 2. Dört ayak üstünde yürüyen ya da kanatları olan herkesi dost bileceksin. 3. Hiçbir hayvan giysi giymeyecek. 4. Hiçbir hayvan yatakta yatmayacak. 5. Hiçbir hayvan içki içmeyecek. 6. Hiçbir hayvan başka bir hayvanı öldürmeyecek. 7. Bütün hayvanlar eşittir.

Bin Dokuz Yüz Seksen Dört'te de iktidarın ürettiği bilgileri, geçmişteki bilgileri unutturarak meşrulaştırması ve bellekler üzerinde egemenliğini kurması *Hayvan Çiftliği*'nden farklı değildir. Okyanusya devletinin savaştığı ve müttefik olduğu ülkeler konusunda sürekli bir farklılaşma yaşanmakta, fakat topluma bu boyutta herhangi bir değişiklik olmadığı savaşılan veya müttefik olunan ülkenin hep aynı olduğu bilgisi verilmektedir. Belleğinde geçmişe dair az miktarda bilgi kalan Winston ise bu bilgileri sorgulamaktadır:

[...] şu anda, 1984 yılında [...] Okyanusya, Avrasya ile savaşıyordu ve Doğu Asya ile müttefikti. Ne resmen, ne de özel olarak bu üç devletin, daha önce başka bir biçimde kümeleşmiş oldukları kabul edilmiyordu. Aslında, Winston'ın çok iyi bildiği gibi, daha dört yıl önce, Okyanusya, Doğu Asya ile savaşıyordu ve Avrasya ile müttefikti (Orwell, 2010, s. 36-37).

Diğer bir örnekte ise halka yönelik bir konuşma yapan görevliye iletilen yazıyla birlikte görevli konuşmasını değiştirerek Okyanusya'nın Doğu Asya'yla savaşmakta olduğunu ve aslında da şu ana kadar hep Doğu Asya'yla savaştığını iddia eder (Orwell, 2010, s. 159). Böylece, bunun aksini bildiren geçmişteki tüm bilgiler düzeltilmelidir; “geçen beş yılın tüm siyasal yayınlarının önemli bir kısmı, geçerliliğini yitirmişti. Her tür kayıtların, gazetelerin, kitapların, kitapçıkların, filmlerin, ses banilerinin, fotoğrafların [...] tümünün, yıldırım hızıyla yeniden üretilmeleri gerekiyordu” (Orwell, 2010, s. 159). Örnekten açıkça görülebildiği gibi iktidarın ürettiği bilgiye ters düşecek herhangi bir bilgiye yer verilmemekte ve hatta bu bilgi geçmişte dahi olsa geriye dönük bir temizleme ve yeniden bilgi üretim işlemi yapılmaktadır. Burada, Foucault'nun ileri sürdüğü gibi bilginin iktidardan ayrı olamayacağı tekrar ortaya çıkmaktadır. İktidarın bilgileri değiştirme faaliyetinin vahametini Winston şöyle betimler:

Eğer Parti geçmişe el atıp bu ya da şu olay hiçbir zaman olmadı diyebiliyorsa, kuşkusuz bu, işkence ve ölümden çok daha korkunçtu [...] Eğer Partinin söylediği yalanları herkes onaylıyor, tüm kayıtlar aynı masalı anlatıyorsa, o halde, yalan tarihe geçiyor ve gerçek oluyordu. ‘Geçmiş denetleyen,’ diyordu Parti sloganı, ‘geleceği de denetler; şu anı denetleyen, geçmiş de denetler’ (Orwell, 2010, s. 37).

Burada önemli bir ayrıntı dikkat çekmektedir; partinin sloganı olan “geçmiş denetleyen, geleceği de denetler; şu anı denetleyen, geçmiş de denetler” ifadeleri bilgi ve iktidarın birbirlerine içkin olma durumunu gözler önüne sermektedir. Geçmiş, bu anı ve geleceği denetleme uygulaması, ancak bilgi üreterek, rasyonalize ederek, propaganda yaparak ve üretilen bilgileri uygun yerlerde kullanarak gerçekleştirilebilir. Bu sebeple, iktidarlara bilgi üretme ve topluma dağıtma araçlarını ellerinde bulundurarak hâkimiyetlerini güvence altına almak istemektedirler.

Bin Dokuz Yüz Seksen Dört'te, iktidarın bilgi üretimiyle ilgili diğer bir örnekte ise tarih kitaplarında uçakların parti tarafından icat edildiğinin yazmasıdır. Hâlbuki Winston, “çocukluğundan bu yana, uçakların var olduğunu biliyordu. Ama hiçbir şeyi kanıtlayamazdınız, çünkü elde tek bir kanıt bile yoktu” (Orwell, 2010, s. 39). Geçmişe dair bütün bilgiler değiştirilmiş ve iktidarın kendi menfaatine uygun hâle getirilmiştir. Yakın geçmişe dair çarpıtmalar da çok kolay bir şekilde yapılabilen ve insanların belleğiyle bütünüyle oynanmaktadır; “söylenişine göre, çikolata tayınmı haftada yirmi grama çıkardığı için, Büyük Biradere teşekkür gösterileri yapılmıştı. Oysa daha dün, tayınmı yirmi grama indirmişlerdi” (Orwell, 2010, s. 57). Bir başka örnekte tele ekranlardan yapılan her şeyin daha iyi olduğu yönündeki propagandanın göze çarpmaktadır:

Gece gündüz, tele ekranlar, insanların bugün daha çok besin, giyecek bulduğunu, daha iyi konutlara, daha iyi eğlence koşullarına kavuştuklarını kanıtlamaya çalışan istatistiklerle kulakları tırmalayıp duruyordu - herkes elli yıl öncesine oranla daha uzun yaşıyor, daha az çalışıyordu, herkes daha sağlıklı, daha güçlü, daha mutlu, daha zeki ve daha iyi eğitilmişti. Bu sözlerin ne yanlışlığı ne de doğruluğu kanıtlanabilirdi (Orwell, 2010, s. 70-71).

Geçmiş ile olan bağlantı o kadar kopmuştur ki insanlar artık neyin doğru neyin yanlış olduğunu teyit edecek bir başvuru mercii ve gerçeklikten yoksun durumda kalmaktadırlar.

Sonuç Yerine

Bilginin üretimi, nasıl ve kim tarafından üretildiği sorunsalı her zaman gündemini korumakta ve bilginin iktidardan bağımsız bir düzlemde şekillenemediği gerçeğine ulaşılmaktadır. Sosyolojinin alt dallarından biri olan bilgi sosyolojisi, bilginin oluşturulması, tarihsel-toplumsal şartlarla girdiği etkileşim gibi konulara odaklanarak bilginin arkasındaki hakikatlere ulaşma çabasının bir neticesidir. Bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiye yaptığı vurgu kapsamında bilgi sosyolojisi içerisinde önemli bir düşünür olarak öne çıkan Michel Foucault'nun fikirleri, bilginin üretimi konusunda verimli veriler sağlayarak bilginin üretim sürecinin ortaya çıkarılması ve iktidar ilişkilerinin deşifre edilmesi açısından kılavuz işlevi görmektedir.

George Orwell, yaşadığı dönem içerisinde tecrübe edilen savaşlar ve yaptığı görevler vesilesiyle toplumda hâkim olan iktidarlar ve onların denetim unsurlarını sorgulama çabasında olan bir yazardır. Romanlar, yazarların yaşam deneyimleri ve kültürel-toplumsal gerçekliklerinden ayrı düşünülemeyen metinler olarak birer sosyolojik inceleme nesnesidirler. Bu nedenle, toplumda deneyimlenen herhangi bir bilgi üretimi, yayılımı ve araçlarının edebî kurgularda nasıl yer aldığı, diğer bir ifadeyle yazarlar tarafından bunlara nasıl yer verildiğinin analiz edilmesi toplumsal realiteyi daha açık görebilmek için önemlidir. Yazdığı metinleri toplumsala etki eden iktidar mekanizmalarının işleyişini irdeleme aracı olarak kullanan Orwell, bir yandan kendi sosyo-kültürel şartlarının dinamiğiyle romanlarını kurgulamış, diğer bir yandan da romanlarında yarattığı distopik ortamlarla bilgi-iktidar ilişkisini okurların gözleri önüne sermiştir. Orwell'ın *Hayvan Çiftliği* ve *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* adlı distopik romanlarında farklı karakterler aracılığıyla iktidarların bilgiyi nasıl ürettikleri, toplumsala nasıl yaydıkları, hangi araçları kullanarak bunu gerçekleştirdikleri ve bu bilgilerin bireyler üzerindeki etkileri yansıtılmaktadır.

Foucault'nun bilgi-iktidar üzerine şekillendirdiği görüşleri ışığında Orwell'ın *Hayvan Çiftliği* ve *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* adlı romanlarını betimsel bir analizle değerlendiren bu çalışmada, her iki romanın gerek yazarın bilgi-iktidar düzleminde form alan kendi sosyo-kültürel birikiminin etkilerini taşıdığı gerekse de bu birikimin daha açık bir şekilde tahlil edilmesine olanak sunduğu varsayılmıştır. Yapılan çözümleme sonucunda, ilgili romanlarda, bilginin iktidarlar tarafından üretilerek propaganda ile dolaşıma sokulduğu ve bunun; düşman algısı, korku, gözetim ve denetim aracılığıyla disiplin altına alarak, bilgileri çarpıtma ve geçmişi değiştirme yöntemiyle rasyonelleştirerek yapıldığı bulgulanmaktadır. *Hayvan Çiftliği*'nde propaganda aracı olarak işlev gören Squealer isimli domuz, bu görevi kanıtlar ve sözlü tekrarlarla yapmakta; *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*'te ise yenikonuş üzerinden bilginin üretimi ve tele ekranlar ile de topluma yayılımı gözlemlenebilmektedir. Ayrıca, üretilen bilgilerle bir

düşman algısı yaratılarak korkunun topluma hâkim olması sağlanmakta ve böylece bireyler gözetim ve denetimle disiplin altına alınarak, bilgileri çarpıtma ve geçmişi değiştirme yöntemleriyle de bir meşrulaştırma yapılmaktadır. Dolayısıyla, çalışmada öne sürülen varsayım, romanların incelenmesi ve verilen örneklerle doęrulanmıŐ, her iki romanın da bir yandan Orwell'ın kendi yaşadığı dönemin bilgi-iktidar gerçekliğinden yola çıkılarak kurgulandığı diğer yandan da yazarın sosyo-kültürel ortamındaki bilgi-iktidar ilişkisinin daha açık bir Şekilde analiz edilmesine olanak sunduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Altıparmak, İ. B., & Durakoğlu, A. (2021). ‘*Hayvan Çiftliği*’ adlı eseri bağlamında George Orwell’in tarihi ve sosyolojik tespitlerini değerlendirmek. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 1910-1922. <https://doi.org/10.33206/mjss.875622>
- Amirdabbaghian, A., & Shunmugam, K. (2019). An inter-semiotic study of ideology on the book covers of Persian translations of George Orwell’s *Animal Farm*. *Ilha Do Desterro: A Journal of English Language, Literatures in English & Cultural Studies*, 72(2), 225-243. <http://dx.doi.org/10.5007/2175-8026.2019v72n2p225>
- Aşkaroğlu, V. (2018). İlkel insan ve diktatörlüğün kurulması: *Hayvan Çiftliği* ile *Karanlığın Yüreği* romanlarının karşılaştırması. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 37(37), 169-178. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.403235>
- Balcı, A. (2022). *Architectural psychology in utopias/dystopias: William Morris’s News From Nowhere, George Orwell’s Nineteen Eighty-Four and J.G. Ballard’s High Rise* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Baykal, N. E. (2013). *Political and psychological aspects of submission in George Orwell’s Nineteen Eighty-Four* [Yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bozkurt, K., Günay, A., & Çelik, R. (2018). *Hayvan Çiftliği* romanındaki ast üst ilişkilerinin efendi-köle diyalektiği bağlamında incelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* (17. UIK Özel Sayısı), 319-332. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.432156>
- Bölükmeşe, E., & Gülcan, A. (2020). George Orwell’in *Hayvan Çiftliği* adlı eserinde “öteki” ve “ötekileştirme”. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(39), 2731-2739. <http://dx.doi.org/10.31576/smryj.753>
- Buchowski, M., Kronenfeld, D. B., Peterman, W., & Thomas, L. (1994). Language, *Nineteen Eighty-Four*, and 1989. *Language in Society*, 23(4), 555-578. <https://doi.org/10.1017/S0047404500018194>
- Carpentier, M. C. (2014). The ‘dark power of destiny’ in George Orwell’s *Nineteen Eighty-Four*. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 47(1), 179-94.
- Chomsky, N. (1997). *Media control: The spectacular achievements of propaganda*. Seven Stories Press.
- Claeys, G. (1985). The lion and the unicorn, patriotism, and Orwell’s politics. *The Review of Politics*, 47(2), 186-211.
- Çakır, G. (2014). *Hayvan Çiftliği*: Anti-komünizm propagandası mı bürokrasi eleştirisi mi? *Sosyologca*, 7, 307-320.
- Çelik, S. (2020). George Orwell’in *Hayvan Çiftliği* adlı eserinin satirik çerçevede incelenmesi. *Anasay*, 11, 209-226. <https://doi.org/10.33404/anasay.644696>
- Darmaz, V. (2009). *George Orwell’in “Animal Farm” ve “1984” adlı eserlerinin William Golding’in “Lord of the Flies” ve Joseph Conrad’ın “Heart of Darkness” isimli eserleri ile toplumsal yergi açısından karşılaştırılması* [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Decker, M. J. (2007). George Orwell’s *1984* and political ideology. In Harold Bloom (Ed.), *George Orwell* (pp. 133-144). Chelsea House.
- Delany, P. (2011). Orwell on jura: Locating *Nineteen Eighty-Four*. *University of Toronto Quarterly*, 80(1), 78-88.
- Dikiciler, M. (2017). *Suppression of sexuality and gender in dystopias: George Orwell’s Nineteen Eighty-Four, Anthony Burgess’s The Wanting Seed and Iain Banks’s The Wasp Factory* [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Dwan, D. (2012). Orwell’s paradox: Equality in *Animal Farm*. *ELH*, 79(3), 655-683.

- Eagan, J. L. (2007). Is authority in public administration separable from authoritarianism? Personalities, institutions, and resistance. *Administrative Theory & Praxis (Administrative Theory & Praxis)*, 29(1), 83-101.
- Ekiz, C. (2018). Distopik devletin biyopolitikası. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 13-31.
- Ergun, P. (2016). *Distopik romanlarda kitle iletişim araçlarının temsili: Cesur Yeni Dünya ve Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* [Yüksek lisans tezi, Yaşar Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Feder, L. (1983). Selfhood, language, and reality: George Orwell's *Nineteen Eighty-Four*. *The Georgia Review* 37(2), 392-409.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu* (Çev. M. A. Kılıçbay). İmge. (Orijinal çalışma 1975 yılında yayımlandı.)
- Foucault, M. (2001). *Yapısalcılık ve postyapısalcılık* (Çev. Ü. Umaç & A. Utku, 2. baskı). Birey.
- Foucault, M. (2016). *Özne ve iktidar* (Çev. I. Ergüden & O. Akınhay, 5. baskı). Ayrıntı.
- Frodsham, J. D. (1985). The new barbarians: Totalitarianism, terror, and the left intelligentsia in Orwell's 1984. *World Affairs*, 147(3), 139.
- Gruenwald, O. (2013). The dystopian imagination: The challenge of techno-ütopia. *Journal of Interdisciplinary Studies*, 25(1/2), 1-38.
- Güleç, A. (2021). *Free will vs. state will: An inductive comparison of Nineteen Eighty-Four and Brave New World* [Yüksek lisans tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Hammond, J. R. (2000). *A George Orwell chronology*. Palgrave.
- Hunt, W. (2013). Orwell's commedia: The ironic theology of *Nineteen Eighty-Four*. *Modern Philology*, 110(4), 536-563.
- Kalelioğlu, M. (2018). *Analysis of George Orwell's Nineteen Eighty-Four narrative within the framework of literary semiotics theory* [Doktora tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kearney, R. (2012). *Yabancılar, tanrılar ve canavarlar: Ötekiliği yorumlamak* (Çev. B. Özkul). Metis.
- Keskin, K. (2014). *An Althusserian study: Ideology and ideological state apparatuses and George Orwell's 'Nineteen Eighty-Four' and Oya Baydar's The General of the Garbage Dump* [Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Khdhir, S. H. (2018). *Techno-political paranoia in George Orwell and Thomas Pynchon* [Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kıyak, M. (2014). *Power and resistance as dystopian concepts: An analysis of George Orwell's Nineteen Eighty-Four and Kazuo Ishiguro's Never Let Me Go* [Yüksek lisans tezi, Atılım Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Köseman, Z. (2016). Psychoanalytical outlook for Orwell's *Coming Up for Air*, *Animal Farm* and *Nineteen Eighty-Four*. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(3), 867-880.
- Lewis, J. (2011). Big brother is listening to you: The space of language in George Orwell's *Nineteen Eighty-Four*. *E-Teals: An e-Journal of Teacher Education & Applied Language Studies*, 2, 27-53.
- Miller, S. (2004). Orwell once more. *Sewanee Review*, 112(4), 595-619.
- Milner, A. (2009). Archaeologies of the future: Jameson's utopia or Orwell's dystopia? *Historical Materialism*, 17(4), 101-119.

- Müftüoğlu, M. C. (2015). *Edebiyat sosyolojisi çerçevesinde George Orwell'in distopya romanlarında toplum tasavvuru: 1984 ve Hayvan Çiftliği Örnekleri* [Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Orwell, G. (1970). *A collection of essays*. Mariner Books.
- Orwell, G. (2008). *Hayvan Çiftliği* (Çev. C. Üster, 16. baskı). Can. (Orijinal çalışma 1945 yılında yayımlandı.)
- Orwell, G. (2010). *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* (Çev. N. Akgören, 27. baskı). Can. (Orijinal çalışma 1949 yılında yayımlandı.)
- Örtem, Ö. (2017). Postyapısalcı kuram çerçevesinde George Orwell'in *Hayvan Çiftliği* üzerine metin analizi. *International Journal of Language Academy*, 5(8), 43-52.
- Özçelik, K. (2015). *The effects of totalitarianism as reflected in William Golding's Lord of the Flies and George Orwell's Animal Farm and Nineteen Eighty-Four* [Yüksek lisans tezi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Özpinar, E. (2023). *The meaning of ideology: A comparative analysis of George Orwell's Animal Farm and Yaşar Kemal's The Sultan of the Elephants and Red Bearded Lama Ant* [Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Prettyman, B. Ö. (2019). *The changing face of dystopia represented in George Orwell's Nineteen Eighty-Four and Terry Gilliam's Brazil: A Cultural Materialist Study* [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Rashid, K. M. S. M. (2017). *Memory in the age of "hearth and salamander" and "memory hole" memory and totalitarianism in Orwell's 1984 and Bradbury's Fahrenheit 451* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Resch, R. P. (1997). Utopia, dystopia, and the middle class in George Orwell's *Nineteen Eighty-Four*. *Boundary 2*, 24(1), 137-176.
- Rodden, J. (2007). Chronology. In John Rodden (Ed.), *The Cambridge companion to George Orwell* (pp. xii-xvi). Cambridge University Press.
- Rodden, J. (2010). Big rock (sugar) candy mountain? How George Orwell tramped toward *Animal Farm*. *Papers on Language and Literature*, 46(3), 315-341.
- Sahoo, B. K. (2016). George Orwell in our time. *Language in India*, 16(6), 145-156.
- Saleh, M. (2021). *A Foucauldian reading of power politics in Animal Farm and Lord of the Flies* [Yüksek lisans tezi, Atılım Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Savaşan, A. (2019). *George Orwell'in "Bin Dokuz Yüz Seksen Dört" romanı ile Gâde es-Semân'in "Kevâbisu Beyrut" adlı romanında yabancılaşma olgusu* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Senn, S. (2015). All propaganda is dangerous, but some are more dangerous than others: George Orwell and the use of literature as propaganda. *Journal of Strategic Security*, 8, 149-161.
- Sesh, Y. (2021). *The depiction of hegemony in George Orwell's Animal Farm and William Golding's Lord of the Flies* [Yüksek lisans tezi, Atılım Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Şahin, A. (2021). George Orwell'in *Hayvan Çiftliği* romanında din istismarı eleştirisi. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(2), 623-635. <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.905558>
- Talalweh, M. (2021). *The imperfect world: A comparative study of the materialist and dystopian vision of Orwell's Nineteen Eighty-Four and Kee Thuan Chye's 1984 here and now* [Yüksek lisans tezi, Karabük Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Tanrıverdi, H. (1998). *Aldous Huxley's Brave New World and George Orwell's Nineteen Eighty-Four: Propaganda and force in two twentieth century British dystopias* [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Tuna, D. (2016). Bir yazınsal yapıt ve çevirileri üzerinden propaganda, ikna ve rıza söylemlerini okumak. *RumeliDE: Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 7, 87-106.

- Tuna, D. (2017). Satır aralarını gün yüzüne çıkarmak: Bir yazınsal yapıtta tarihten birkaç yaprak. *RumeliDE: Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, 50-85.
- Turna, M. (2020). *Hayvan Çiftliği* romanında alegori. *Edebi Eleştiri Dergisi*, 4(1), 38-57. <https://doi.org/10.31465/eeder.694833>
- Ulutaş, N. & Aydın, İ. (2018). George Orwell'in eserlerinde gözetim toplumu ve iktidar eleştirisi. *International Journal of Language Academy*, 6(3), 1-11. <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.3939>
- Vaninskaya, A. (2003). Janus-faced fictions: Socialism as utopia and dystopia in William Morris and George Orwell. *Utopian Studies*, 14(2), 83-98.
- Varricchio, M. (1999). Power of images/images of power in *Brave New World* and *Nineteen Eighty-Four*. *Utopian Studies*, 10(1), 98-114.
- Wanner, A. (1997). The underground man as big brother: Dostoevsky's and Orwell's anti-utopia. *Utopian Studies*, 8(1), 77-88.
- Wilson, J. H. (2011). "Brideshead" revisited in "*Nineteen Eighty-Four*": Evelyn Waugh's influence on George Orwell. *Papers on Language & Literature*, 47(1), 3-25.
- Yaseen, A. (2021). *Mimicry in George Orwell's Animal Farm and Chinua Achebe's Things Fall Apart: A postcolonial reading* [Yüksek lisans tezi, Karabük Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yeo, M. (2010). Propaganda and surveillance in George Orwell's *Nineteen Eighty-Four*: Two sides of the same coin. *Global Media Journal: Canadian Edition*, 3(2), 49-66.

Date Received : 18.12.2023
Date Accepted : 22.12.2023

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1383225>

Eti, H. S. (2024). Evaluation of sensory marketing in coffee shops from an experiential value perspective among university students. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 195-211. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1383225>

EVALUATION OF SENSORY MARKETING IN COFFEE SHOPS FROM AN EXPERIENTIAL VALUE PERSPECTIVE AMONG UNIVERSITY STUDENTS

Hasan Selçuk ETİ¹,

ABSTRACT

This research aimed to examine the effect of sensory marketing in coffee shops on experiential value among university students. The research was conducted in the relational screening model. The sample of the research consisted of a total of 388 volunteer participants selected by convenience sampling method among university students in Turkey. In the research, primary data was collected using a demographic information form, Sensory Marketing Scale and Experiential Value Scale. SPSS was used in the analyzes carried out in the research. Regression analyzes were conducted to test the research hypotheses. As a result of the research, it was determined that sensory marketing had a positive and significant effect on experiential value. In the analysis of the sub-dimensions, it was determined that all dimensions of sensory marketing had positive and significant effects on experiential value. As a conclusion, sensory marketing contributes to experiential value both in general and in all its dimensions.

Keywords: Sensory marketing, Experiential marketing, Consumer experience, Experiential value

¹ Assist. Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, yildirimtuglu@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3792-697X>

Geliş Tarihi : 18.12.2023
Kabul Tarihi : 22.12.2023

[https://doi.org/ 10.20304/humanitas.1383225](https://doi.org/10.20304/humanitas.1383225)

Eti, H.S. (2024). Üniversite öğrencilerinde kahve mağazalarındaki duyuşal pazarlamanın deneyimsel değer açısından değerlendirilmesi. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 195-211. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1383225>

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE KAHVE MAĞAZALARINDAKİ DUYUSAL PAZARLAMANIN DENEYİMSEL DEĞER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hasan Selçuk ETİ²

ÖZ

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinde kahve mağazalarındaki duyuşal pazarlamanın deneyimsel değer üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma ilişkisel tarama modelinde yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini Türkiye'deki üniversite öğrencileri arasından kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen toplam 388 gönüllü katılımcı oluşturmuştur. Araştırmada demografik bilgi formu, Duyusal Pazarlama Ölçeği ve Deneyimsel Değer Ölçeği kullanılarak birincil veri toplanmıştır. Araştırmada gerçekleştirilen analizlerde SPSS v26 programı kullanılmıştır. Araştırma hipotezlerini test etmek üzere regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, duyuşal pazarlamanın deneyimsel değer üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Alt boyutlara yönelik analizlerde duyuşal pazarlamanın bütün boyutlarının deneyimsel değer üzerinde pozitif yönde ve anlamlı etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Bu bulgulara göre, duyuşal pazarlamanın hem genel olarak hem de bütün boyutları ile deneyimsel değere katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Duyusal pazarlama, Deneyimsel pazarlama, Tüketici deneyimi, Deneyimsel değer

² Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, yildirimtuglu@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3792-697X>

Introduction

In today's competitive business world, consumer preferences and behaviors are constantly changing. Consumers are reported to seek and purchase emotional experiences in addition to their purchases, rather than just goods and services (Randhir et al., 2016). The way products and services are presented is an important factor shaping consumer experiences. Enterprises seek differentiation to go beyond simply offering consumers a product or service and to make these experiences special and meaningful (Lindstrom, 2007; Molitor, 2007; Hultén, Broweus, & VanDijk, 2009). In this context, sensory marketing stands out as an important strategy that influences experiential value (Hussain, 2019; Hulten, 2020; Soo, 2021).

Sensory marketing represents a strategy in marketing that emphasizes engaging the five senses of consumers (vision, auditory, olfactory, gustatory, and tactile) to enhance the way products and services are presented and experienced (Solomon, 2007; Linstrom, 2010). On the other hand, experiential value is defined as the additional value a product or service offers to consumers, encompassing aspects such as emotional fulfillment, aesthetic enjoyment, authenticity, or personal significance beyond mere experiences (Park, Lim, & Kim, 2013).

Sensory stimuli have been identified as capable of shaping consumers' emotional responses and experiences. Within this context, sensory marketing is noted for its potential to offer consumers unique and enriched experiences, thereby enhancing experiential value (Solomon, 2007; Hulten, 2017). However, upon reviewing the literature, it appears that the relationship between sensory marketing and experiential value has only been examined in one study (Soo, 2021). Additionally, the connection between the senses as components of experiential marketing and experiential value has been addressed in a limited number of studies (Chen & Hsieh, 2010; Nigam, 2012; Keng et al., 2013; Jahromi et al., 2015; Shah et al., 2018). In this context, it can be stated that there is an important gap in the literature regarding the exploration of the relationship between sensory marketing and experiential value.

Coffee shops are also incorporating creative and sensory approaches in their coffee offerings and store atmospheres to attract and retain young and experiential consumer groups, especially university students. These types of enterprises aim to make consumers' coffee-drinking experience richer and more satisfying by focusing on sensory stimuli such as aesthetics, sound, smell, taste and touch, going beyond the mere consumption of a beverage. In this context, this study aims to examine the effects of sensory marketing in coffee stores on experiential value among university students. In accordance with this purpose, we seek an answer to the question of how sensory marketing has an impact on experiential value. The research is considered to be important in terms of revealing the importance of sensory marketing for enterprises and contributing to the gap in the literature.

Literature Review

In this part of the study, first the concepts of sensory marketing and experiential value are introduced, and then the relationship between these variables are discussed.

Sensory Marketing

Sensory marketing is a marketing strategy that focuses on using consumers' five senses (sight, hearing, smell, taste, touch) to improve the presentation and consumption experience of products and services (Solomon, 2007; Linstrom, 2010). Sensory marketing is based on the use of sensory stimuli to reach consumers more effectively and make products more attractive (Hulten, 2020). Sensory marketing aims to make products more attractive, enjoyable or memorable by stimulating the consumer's senses (Krishna, 2012).

Sensory marketing involves the use of all senses (Hulten, 2020). In this context, the use of the sense of sight involves providing a visually impressive experience to the consumer by using visual elements such as product packaging, design, color selection, logos, banners and advertising visuals (Randhir et al., 2016). The use of hearing involves using auditory elements such as music, sound effects, brand jingles and speech to create an emotional connection with the consumer and encourage them to remember the product (Krishna, 2012). The use of the sense of taste involves highlighting the taste profile, flavor experience and tasting characteristics for food and beverage products (Hultén, 2017). The use of the sense of smell involves triggering consumers' positive emotional responses and memories by using specific scents in stores or products (Esmailpour and Zakipour, 2016). The use of the sense of touch focuses on the textural properties of products and the tactile experience for similar purposes (Hulten, 2017).

Experiential Value

Experiential value refers to the value that a product or service provides to consumers beyond the experiences, emotional satisfaction, aesthetic pleasure, authenticity or personal meaning (Park, Lim, & Kim, 2013). Experiential value is not only limited to the basic functionality or benefits of the product; but also includes the feelings of satisfaction, enjoyment, enthusiasm and fulfillment that the consumer feels while having these experiences (Pine and Gilmore, 2011). Experiential value is important in terms of creating emotional connections to the consumer, providing a unique experience and encouraging the product or service to have a personal story or meaning (Hultén et al, 2009; Wu and Liang, 2009).

Mathwick et al. (2001) discussed experiential value across four fundamental dimensions: aesthetic value, entertainment value, service excellence, and return on investment value. Aesthetic value denotes the pleasure consumers derive from the sensory attributes of a product or service, such as visual, auditory, tactile, and olfactory qualities. This dimension underscores the importance of consumer experiences being satisfying not only functionally but also sensorially. Entertainment value pertains to the enjoyable and fun aspects of the experience offered to consumers. Given that consumers shop not only to fulfill a need but also for enjoyment, entertainment value occupies a significant position. Service excellence focuses on consumers' perceptions of service quality, playing a crucial role in enhancing customer satisfaction and loyalty. Lastly, return on investment value represents the perceived value in return for the consumer's financial or emotional investment. This dimension encompasses the satisfaction and value obtained in exchange for the consumer's expended resources, such as time, effort, and money (Mathwick et al., 2001).

The Relationship between Sensory Marketing and Experiential Value

Sensory stimuli can shape consumers' emotional responses and experiences. In this context, sensory marketing can enhance experiential value by providing consumers with unique and rich experiences (Solomon, 2007; Hulten, 2017). As an example, a restaurant's delicious food, carefully selected music, pleasant decoration and beautiful presentations enrich the consumer's dining experience. Sensory marketing can enhance aesthetic and emotional values of products or services, such as visual appeal, auditory pleasure, satisfying smell, delicious taste or textural sensation. Moreover, sensory marketing has the capacity to deliver authentic and personalized experiences (Hultén et al, 2009). For example, a luxury fashion brand can enhance experiential value by offering customers specially designed fabrics, perfumes or store atmosphere. As a result, sensory marketing can enhance experiential value by providing consumers with rich, emotional and authentic experiences (Solomon, 2007; Hulten, 2017).

In parallel, in the study conducted by Soo (2021) in the restaurants of hotels with four stars and above in South Korea, it was determined that all dimensions of sensory marketing (vision, hearing, smell, taste, touch) had positive and significant effects on experiential value. In a similar study conducted by Chen and Hsieh (2010) with health tourism customers in Taiwan, it was determined that senses as a component of experiential marketing had a positive effect on experiential value. Similarly, there are other studies (Nigam, 2012; Keng, Tran, & Le Thi, 2013; Jahromi, Adibzadeh, & Nakhae, 2015; Shah et al., 2018) in which senses are considered as a component of experiential marketing and found to positively affect experiential value.

Method

In this section of the study, information about the research method including research design, research model and hypotheses, population and sample, data collection process, data collection tools and analysis method are presented.

Research Design

This study, which aims to examine the effects of sensory marketing in coffee stores on experiential value among university students, follows a quantitative research paradigm. Objective approaches are incorporated in quantitative research based on positivism (Creswell & Creswell, 2017). Quantitative research is a method based on measurement and observation, aiming for repeatable and objective findings. Quantitative research, which emphasizes a scientific approach free from value judgments, uses statistical and mathematical models for data analysis (Johnson & Christensen, 2008). In other words, quantitative research is an attempt to explain the relationships between variables using mathematical methods (Patton, 2005). The results obtained in quantitative research in which numerical data are transformed into meaningful interpretations are objective, unbiased and free from personal interpretations (Johnson & Christensen, 2008). Thus, the quantitative research paradigm facilitates the creation of insights applicable to similar contexts (Creswell & Poth, 2018). As a result, a quantitative research paradigm is an appropriate choice for the purpose of this study because it enables the collection and statistical analysis of numerical data.

Additionally, a descriptive cross-sectional design was followed in this study. A descriptive cross-sectional design is used to examine events, situations or relationships over a period of time. In this design, data are usually collected at a specific point in time and then

analyzed to understand the status or relationships of the variables under study (Hair et al., 2019). This study examines the effects of sensory marketing in coffee stores on experiential value among university students. Therefore, a cross-sectional design was used to understand the status of sensory marketing and experiential value over a period of time and to examine the relationships between them. Additionally, the cross-sectional design enables data to be collected quickly and efficiently. Other research designs, such as longitudinal or experimental designs, may require more time and resources (Creswell & Creswell, 2017). Considering the time constraints and limitations in the data collection process, a cross-sectional design was considered appropriate for this study and this design was selected.

Research Model and Hypotheses

This study, which aims to examine the effects of sensory marketing in coffee stores on experiential value among university students, was conducted in the relational survey model. The correlational survey model examines the existence and severity of co-variance between two variables. (Karasar, 2022). While sensory marketing and its dimensions constitute the independent variables of the research, experiential value constitutes the dependent variable of the research. The research model is presented in Figure 1.

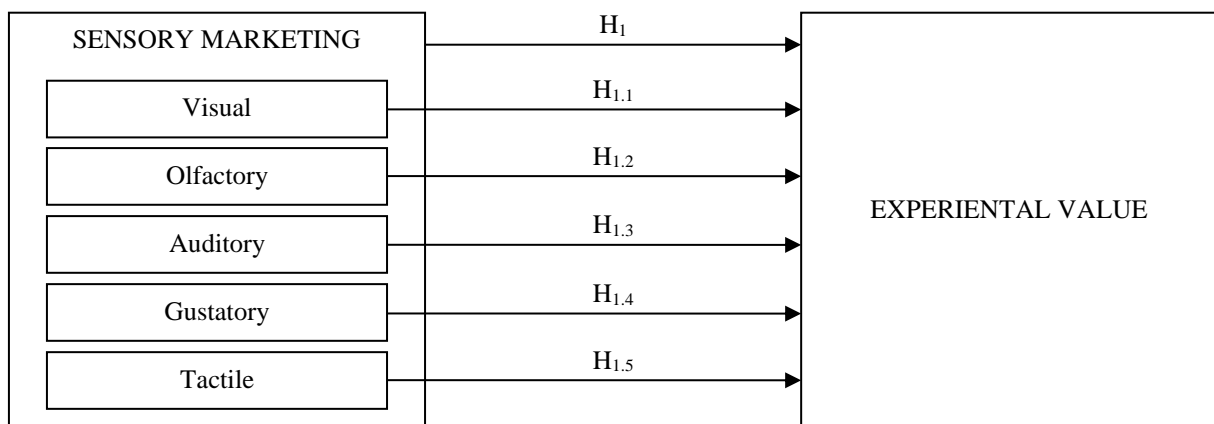

Figure 1. Research model.

The following hypotheses will be tested within the scope of the research.

H₁: Sensory marketing has a positive and significant effect on experiential value.

H_{1.1} The visual dimension of sensory marketing has a positive and significant effect on experiential value.

H_{1.2} The olfactory dimension of sensory marketing has a positive and significant effect on experiential value.

H_{1.3} The auditory dimension of sensory marketing has a positive and significant effect on experiential value.

H_{1.4} The gustatory dimension of sensory marketing has a positive and significant effect on experiential value.

H_{1.5} The textural dimension of sensory marketing has a positive and significant effect on experiential value.

Population and Sample

The population of the study consists of university students in Turkey. According to the most recent data published by YÖK, there are 6,950,142 university students in Turkey (YÖK, 2023). Convenience sampling method was used to select the research sampling. Convenience sampling is a sampling method in which researchers choose the fastest and most convenient way to reach participants. This method involves researchers selecting the sample group from people or sources that they can easily access or reach (Creswell & Creswell, 2017). In this study, considering time and cost constraints, convenience sampling method was preferred for easy, fast and economic data collection.

Sample size may vary depending on the design of the study, population size, confidence level, margin of error and the analyses used. In this context, there are different approaches to determine the required sample size. Bell, Bryman and Harley (2022) state that a sample of 100-200 people is sufficient for social research. According to another perspective, in studies using multivariate regression analysis, the sample size should include 15-20 observations for each of the independent variables (Siddiqui, 2013). According to this perspective, a sample of at least $5 \times 20 = 100$ people is required for this research, which includes five independent variables. According to a formulation in which the sample size is calculated according to the population size and confidence level (Rahi, 2017), the minimum sample size that can represent the population of this study, which consists of approximately seven million students, with a 95% confidence level and a 5% margin of error is calculated as 384. A total of 388 participants were reached in the study. As it has been seen that this size meets the mentioned criteria, it has been concluded that an adequate sample size has been reached.

The distribution of the sample according to demographic characteristics is presented in Table 1. 199 women (51.3%) and 189 men (48.7%) participated in the study. The average age of the participants was 19.95 (SD=1.13). It is observed that the sample consists mostly of participants who are 20 years old (n=136; 35.1%), have undergraduate education (n=311; 80.2%) and perceive their financial status to be moderate (n=307; 79.1%). Participants generally reported rarely (n=150; 38.7%) or sometimes (n=166; 42.8%) going to coffee shops, while a slightly lower proportion of participants reported frequently going to coffee shops (n=72; 18.6%).

Distribution of the Sample According to Demographic Characteristics

Table 1.

	n	%
Gender		
Female	199	51,3
Male	189	48,7
Age ($\bar{x}=19,95$; $ss=1,13$)		
18	34	8,8
19	109	28,1
20	136	35,1

	21	62	16,0
	22	47	12,1
Level of education			
	Associate's Degree	71	18,3
	Bachelor's Degree	311	80,2
	Post Graduate	6	1,5
Economic status			
	Poor	34	8,8
	Normal	307	79,1
	Good	47	12,1
Frequency of visiting a coffee shop			
	Rarely (several times a year)	150	38,7
	Sometimes (a few times a month)	166	42,8
	Frequently (several times a week)	72	18,6

Data Collection Process and Data Collection Instruments

The data were collected from university students who volunteered to participate in the study. The data collection process lasted for one month between September 15, 2023 and October 15, 2023. An online survey form was prepared using Google Forms to collect data. The link to the survey form was sent to the participants via various platforms such as social media, WhatsApp and e-mail. Participants took approximately 10 minutes to complete the survey form. This data collection method was preferred to ensure that data is collected quickly, reliably, efficiently and with minimal data loss.

The data collection process of the research was carried out entirely on a voluntary basis. An informed consent form was given to all participants at the beginning of the survey. In this informed consent form, participants were informed about the purpose of the study. Besides, it was clearly stated that participation in the research was completely voluntary and that they could withdraw from the research at any time without giving any reason. Moreover, in order to ensure the anonymity of the participants, it was stated that identity information was not requested; the data would be kept strictly confidential and would only be used for scientific purposes. All participants stated that they were informed about the study and that they participated voluntarily. After the data collection process was completed, the data were downloaded to the researcher's computer and encrypted and protected.

The primary data were collected by using demographic information form, Sensory Marketing Scale and Experiential Value Scale. The demographic information form includes five questions in total, prepared by the researcher, regarding the participants' gender, age, education level, economic status and frequency of visiting coffee shops. Information on the other data collection instruments are presented below.

Sensory Marketing Scale was developed by Zhao et al (2019) and the Turkish adaptation study was carried out by Ertem (2022). The scale has five dimensions: visual, olfactory, auditory, gustatory and tactile. Each of the dimensions contains three items and there are 15

items in total in the scale. The scale is a five-point Likert scale (1=Strongly Disagree, 2=Disagree, 3=Undecided, 4=Agree, 5=Strongly Agree). Scores obtained from the scale reflect the perceived level of sensory marketing. In the Turkish adaptation study, the reliability coefficients of the scale were reported for visual dimension α as =0.873, for olfactory dimension α as =0.860, for auditory dimension α as =0.898, for gustatory dimension α as =0.781 and for tactile dimension α as =0.762 (Ertem, 2022). The results of the validity and reliability analysis of the scale in this study are presented in Table 2. As observed in Table 2, the KMO test result is above 0.50 (0.753) and Bartlett's test result is significant ($p < 0.05$). These results indicate that the data set is suitable for factor analysis (Gürbüz & Şahin, 2014). The 15 items in the scale loaded under five factors in line with the original scale. It is observed that the factor loadings of the items are above 0.50. The five-factor structure explains 79.675% of the total variance. On the other hand, the Cronbach alpha reliability coefficient of the overall scale was 0.822, while the reliability coefficients of the scale dimensions ranged between 0.816 and 0.917. In general, reliability coefficients above 0.80 indicate that the scale in question is highly reliable (Gürbüz & Şahin, 2014). According to these results, it was concluded that the five-factor Sensory Marketing Scale consisting of 15 items is a valid and reliable measurement instrument.

Sensory Marketing Scale Validity and Reliability Analysis Results

Table 1.

Dimension	Item	Factor Loads					Variance	α
		Factor1	Factor2	Factor3	Factor4	Factor5		
Visual	Item1	,831					29,844	,846
	Item2	,882						
	Item3	,885						
Olfactory	Item4		,840				14,335	,816
	Item5		,854					
	Item6		,843					
Auditory	Item7			,918			13,082	,917
	Item8			,906				
	Item9			,913				
Gustatory	Item10				,843		12,104	,841
	Item11				,869			
	Item12				,817			
Tactile	Item13					,908	10,309	,878
	Item14					,892		
	Item15					,825		

KMO=0,753; Bartlett: $\chi^2(105)=3451,380$; $p=0,000$

Total Variance Explained=79.675; Scale Overall Cronbach Alpha=0.822

The Experiential Value Scale was developed by Erdem (2019) by utilizing the studies of Mathwick, Malhotra, and Rigdon (2001) and Tsai and Wang (2017). The scale, which has 13 questions in total, includes four dimensions: aesthetic value (items 1-3), entertainment value (items 4-6), return on investment value (items 7-10) and service excellence (items 11-13). The scale is a five-point Likert scale (1=Strongly Disagree, 2=Disagree, 3=Undecided, 4=Agree, 5=Strongly Agree). The scores obtained from the scale reflect the level of the related experiential value. In the scale development study, the reliability coefficient of the scale was reported for the overall scale as $\alpha=0.872$, for the aesthetic value dimension as $\alpha=0.737$, for the entertainment value dimension as $\alpha=0.876$, for the return on investment dimension as $\alpha=0.856$, and for the service excellence dimension as $\alpha=0.789$ (Erdem, 2019). The results of the validity and reliability analysis conducted for the scale in this study are presented in Table 3. As seen in Table 3, the KMO test result is above 0.50 (0.840) and Bartlett's test result is significant ($p<0.05$). These results indicate that the data set is suitable for factor analysis (Gürbüz & Şahin, 2014). The 13 items in the scale loaded under four factors in line with the original scale. It is observed that the factor loadings of the items are above 0.50. The four-factor structure explains 83.257% of the total variance. On the other hand, the Cronbach alpha reliability coefficient of the overall scale was 0.900, while the reliability coefficients of the scale dimensions ranged between 0.839 and 0.953. In general, reliability coefficients above 0.80 indicate that the scale in question is highly reliable (Gürbüz & Şahin, 2014). According to these results, it was concluded that the four-factor Experiential Value Scale consisting of 13 items is a valid and reliable measurement tool. In this study, the experiential value variable was analyzed not on the basis of sub-dimensions but on the scale as a whole.

Experiential Value Scale Validity and Reliability Analysis Results

Table 2.

Dimension	Item	Factor Loads				Variance	α
		Factor1	Factor2	Factor3	Factor4		
Aesthetic Value	Item1	,822				25,122	,879
	Item2	,814					
	Item3	,862					
Entertainment Value	Item4		,857			21,701	,953
	Item5		,910				
	Item6		,902				
Value of Return on InvestmentClick to apply	Item7			,764		19,051	,919
	Item8			,873			
	Item9			,888			
	Item10			,864			
Service Excellence	Item11				,790	17,382	,839
	Item12				,871		
	Item13				,817		

KMO=0,840; Bartlett: $\chi^2(78)=4461,150$; $p=0,000$

Total Variance Explained=83,257; Scale Overall Cronbach Alpha=0,900

Method of Analysis

SPSS v26 program was used in the analyses conducted in the research. Regression analysis was conducted to test the research hypotheses. Before the regression analyses, it was examined whether the normality assumption was met. The results of the analysis conducted in this context are presented in

Results of Normal Distribution Analysis

Table 3.

Variant	N	Skewness	Kurtosis
SENSORY MARKETING	388	-,608	-,360
Visual	388	-,597	,790
Olfactory	388	-,229	-,463
Auditory	388	-,845	,896
Gustatory	388	-,455	-,626
Tactile	388	-,878	,157
Experiential Value	388	-1.034	,580

Skewness and kurtosis are statistical concepts that provide information regarding the symmetry and density of data distributions. Skewness is a statistical measure used to assess the symmetry of a data distribution. Positive skewness indicates that the data distribution is skewed to the right, while negative skewness indicates that it is skewed to the left. Kurtosis indicates how steep or flat the density of a data distribution is. Positive kurtosis in a data distribution indicates that the current distribution has a higher and narrower peak than the peak of a normal distribution. Negative kurtosis indicates that the distribution has a wider and flatter peak than the normal distribution. In general, skewness and kurtosis values between -1.5 and +1.5 are accepted as indicators that the data are normally distributed (Leech, Barrett, & Morgan, 2005). In this context, as observed in Table 4, the skewness and kurtosis values of the variables were found to be within the specified limits and it was concluded that the normality assumption was met.

Besides, the linearity assumption was also examined prior to the regression analyses. Accordingly, the results of Pearson correlation analysis conducted to examine the relationships between the variables are presented in Table 5.

*Results of Pearson Correlation Analysis***Table 4.**

Variant	SENSOR Y MARKET ING	Visual	Olfactory	Auditory	Gustatory	Tactile	Experiential Value
SENSORY MARKETING	1						
Visual	,509**	1					
Olfactory	,564**	,192**	1				
Auditory	,606**	,207**	,186**	1			
Gustatory	,678**	,209**	,161**	,250**	1		
Tactile	,668**	,190**	,139**	,239**	,352**	1	
Experiential Value	,484**	,396**	,255**	,316**	,290**	,265**	1

**p<0,01

The correlation coefficient indicates the direction (positive or negative) and strength (weak or strong) of the relationship between variables. Correlation coefficients can take values between -1 and 1. A negative correlation coefficient indicates an inversely proportional relationship between the variables, indicating that one of the variables increases while the other decreases. In negative correlations, the closer the coefficient is to -1, the stronger the relationship. A positive correlation coefficient indicates a directly proportional relationship between the variables, indicating that when one variable increases, the other also increases. In positive correlations, the closer the coefficient is to 1, the stronger the relationship. Correlation coefficients are generally classified as follows (Schober, Boer, & Schwarte, 2018):

- Negligible relationship between 0.00-0.10,
- Weak relationship between 0.10-0.39,
- Moderate relationship between 0.40-0.69,
- Strong relationship between 0.70-0.89,
- Very strong relationship between 0.90-1.00.

In this context, Table 5 shows the presence of a moderate, positive and significant relationship between sensory marketing and experiential value ($r=0.484$; $p<0.01$). On the other hand, when the relationships between sensory marketing dimensions and experiential value were examined, it was observed that while experiential value was moderately related with the visual dimension ($r=0.396$; $p<0.01$), it was weakly, positively and significantly related with the olfactory ($r=0.255$; $p<0.01$), auditory ($r=0.316$; $p<0.01$), gustatory ($r=0.290$; $p<0.01$) and tactile ($r=0.265$; $p<0.01$) dimensions. These results indicate that the linearity assumption is met.

Results

This section of the study reports the findings of the analyses conducted to test the research hypotheses.

The Impact of Sensory Marketing on Experiential Value

In order to test the first hypothesis of the study, the impact of sensory marketing on experiential value was examined. The results of the simple linear regression analysis conducted in this direction are presented in Table 6. As observed in Table 6, the regression model was significant ($F=117.925$; $p<0.01$) and explained 23.4% of the variance in the experiential value. Sensory marketing has a positive and significant effect on experiential value ($\beta=0.484$; $p<0.01$). The results obtained support hypothesis H_1 .

The Impact of Sensory Marketing on Experiential Value

Table 5.

Independent Variable	β	t	p
SENSORY MARKETING	,484	10,859	,000

Dependent Variable: Experiential Value
Model: $F=117,925$; $R^2=0,234$; $p=0,000$

The Impact of Sensory Marketing Dimensions on Experiential Value

Within the scope of testing the sub-hypotheses of the research, the effects of sensory marketing dimensions on experiential value were examined. The results of the multivariate regression analysis conducted in this direction are presented in Table 7. As observed in Table 7, the regression model was significant ($F=27,960$; $p<0.01$) and explained 25.8% of the variance in the experiential value. Visual ($\beta=0.288$; $p<0.01$), olfactory ($\beta=0.131$; $p<0.01$), auditory ($\beta=0.175$; $p<0.01$), gustatory ($\beta=0.128$; $p<0.01$) and tactile ($\beta=0.105$; $p<0.01$) dimensions of sensory marketing have positive and significant effects on experiential value. Additionally, tolerance values above 0.1 and VIF values below 10 indicate that there is no multicollinearity problem between variables (Gürbüz & Şahin, 2014). The results obtained support hypotheses $H_{1.1}$ - $H_{1.5}$.

The Effects of Sensory Marketing Dimensions on Experiential Value

Table 6.

	Independent Variable	β	t	p	Tolerance	VIF
$H_{1.1}$	Visual	,288	6,254	,000	,903	1,107
$H_{1.2}$	Olfactory	,131	2,890	,004	,929	1,076
$H_{1.3}$	Auditory	,175	3,748	,000	,879	1,138
$H_{1.4}$	Gustatory	,128	2,660	,008	,828	1,208
$H_{1.5}$	Tactile	,105	2,203	,028	,840	1,190

Dependent Variable: Experiential Value

Model: $F=27,960$; $R^2=0,258$; $p=0,000$

Discussion, Conclusion and Recommendations

This study aims to examine the effect of sensory marketing in coffee stores on experiential value among university students. The research was conducted in the relational survey model. The sample of the study consisted of a total of 388 voluntary participants selected by convenience sampling method among university students in Turkey. The primary data were collected by using demographic information form, Sensory Marketing Scale and Experiential Value Scale. The SPSS v26 program was used in the analyses conducted in the research. Regression analyses were carried out to test the research hypotheses. As a result of the research, it was determined that sensory marketing has a positive and significant effect on experiential value. In the analysis of the sub-dimensions, it was determined that all dimensions of sensory marketing had positive and significant effects on experiential value. According to these findings, it has been concluded that sensory marketing contributes to experiential value both in general and in all its dimensions.

It is observed that this result is in line with the literature. It is stated that sensory stimuli can shape consumers' emotional responses and experiences, and in this context, sensory marketing can increase experiential value by providing consumers with unique and rich experiences (Solomon, 2007; Hulten, 2017). Sensory marketing may enhance aesthetic and emotional values of products or services, such as visual appeal, auditory pleasure, satisfying smell, delicious taste or textural sensation. Sensory marketing can also increase experiential value by providing unique and personalized experiences (Solomon, 2007; Hultén et al., 2009; Hulten, 2017).

It is seen that previous studies in the literature also reached results parallel to the findings in this study. For example, Soo (2021) found that all dimensions of sensory marketing (visual, auditory, olfactory, gustatory, tactile) had positive and significant effects on experiential value in the study conducted by Soo (2021) in the restaurants of hotels with four or more stars in South Korea. In a similar study conducted by Chen and Hsieh (2010) with health tourism customers in Taiwan, it was determined that senses as a component of experiential marketing had a positive effect on experiential value. Similarly, there are other studies (Nigam, 2012; Keng, Tran, &. 2013; Jahromi, Adibzadeh, & Nakhae, 2015; Shah et al., 2018) in which senses are considered as a component of experiential marketing and found to positively affect experiential value. In this framework, it can be stated that the results of this study are in line with the previous studies in the literature.

On the other hand, the relationship between sensory marketing and experiential value has been examined in only one study (Soo, 2021) and the relationship between senses as a component of experiential marketing and experiential value has been the subject of a limited number of studies (Chen & Hsieh, 2010; Nigam, 2012; Keng et al., 2013; Jahromi et al., 2015; Shah et al., 2018). In this context, this study is considered to provide an important contribution to the gap in the literature on the relationship between sensory marketing and experiential value.

This study confirmed that the five sensory elements of sensory marketing are important antecedent variables that can lead to experiential value for coffee shops to differentiate from the competition. In this context, it is suggested that coffee shops should create a marketing strategy that maximizes the sensory stimulation of customers and, in particular, consider all five

senses together rather than being limited to a single sense to create positive experiential value for customers.

The study has some limitations and suggestions for future research based on these limitations. First of all, this study is limited to a sample of university students. In addition, convenience sampling method was used in the study, which may limit the generalizability of the findings to a wider population. In this context, it is recommended to use different sample groups and different sampling methods in future research. Another limitation of the study is that the data were collected in a single time period by adopting a cross-sectional design. In future research, it is recommended to collect long-term data with a longitudinal design and examine the change of variables over time. The fact that the research data were collected with self-report scales is also a limitation due to the risk of bias in the responses and formalized results regarding the variables. In future studies, it is recommended to collect data through qualitative methods such as interviews or focus group discussions instead of self-report scales to reach more in-depth conclusions on the relationships between sensory marketing and experiential value. As another limitation, the dimensions of experiential value were not addressed in the study. Future research could examine the effects of sensory marketing on different experiential value dimensions to reach more detailed results. Furthermore, the study is limited to examining the effects of sensory marketing on experiential value and other possible outcomes are not examined in the study. In this context, future studies can examine the effects of sensory marketing on variables such as customer satisfaction, customer loyalty, purchase intention, etc. and the mediating role of experiential value in these relationships. In addition, the moderating role of variables such as demographic factors that may have an impact on the relationship between sensory marketing and experiential value can be examined. Consideration of these limitations and suggestions for future research will contribute to a more comprehensive understanding of the relationships between sensory marketing and experiential value.

References

- Bell, E., Bryman, A., & Harley, B. (2022). *Business research methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Chen, Y. K., & Hsieh, T. (2010). A study of the relationship among experiential marketing, experiential value and customer satisfaction. *Journal of Statistics and Management Systems*, 13(6), 1283-1303.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Sage.
- Erdem, A. (2019). *Deneyimsel kalite, fiyat adaleti ve deneyimsel değer arasındaki ilişkilerin incelenmesine yönelik bir çalışma* [Doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Ertem, M. (2022). *Tüketici satın alma davranışları açısından duyuşal pazarlama ve kahve mağazacılığı üzerine bir uygulama* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Esmailpour, H., & Zakipour, M. (2016). The sensory stimuli model; engage with the consumer senses for brand distinguishes. *Journal of Management Sciences*, 2(4), 212-218.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., Black, W. C., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate data analysis* (8th ed.). Cengage Learning EMEA.
- Hultén, B. (2017). Branding by the five senses: A sensory branding framework. *Journal of Brand Strategy*, 6(3), 281-292.
- Hussain, S. (2019). Sensory marketing strategies and consumer behavior: Sensible selling using all five senses. *IUP Journal of Business Strategy*, 16(3), 34-44.
- Hultén, B. (2020). *Sensory marketing: An introduction*. Sage.
- Hultén, B., Broweus, N., & VanDijk, M. (2009). *Sensory marketing*. Palgrave Macmillan.
- Jahromi, N. M., Adibzadeh, M., & Nakhae, S. (2015). Examination the interrelationships experiential marketing, experiential value, purchase behavior and their impact on customers loyalty (Case study: Customers of Hormoz Hotel in Bandar-E-Abbas). *Journal of Marketing and Consumer Research*, 12, 73-87.
- Johnson, B., & Christensen, L. (2008). *Educational research: Quantitative, qualitative, and mixed approaches*. Sage.
- Karasar, N. (2022). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (37. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Keng, C. J., Tran, V. D., & Le Thi, T. M. (2013). Relationships among brand experience, brand personality, and customer experiential value. *Contemporary Management Research*, 9(3), 247-262.
- Krishna, A. (2012). An integrative review of sensory marketing: Engaging the senses to affect perception, judgment and behavior. *Journal of Consumer Psychology*, 22(3), 332-351.
- Leech, N. L., Barrett, K. C., & Morgan, G. A. (2005). *SPSS for intermediate statistics use and interpretation*. Lawrence Erlbaum.
- Lindstrom, M. (2007). *Duyular ve marka*. Optimist Yayınları.
- Linstrom, M. (2010) *Brand sense: Build strong brands through touch, taste, smell, sight and sound*. Gardner Books.

- Mathwick, C., Malhotra, N., & Rigdon, E. (2001). Experiential value: conceptualization, measurement and application in the catalog and Internet shopping environment. *Journal of Retailing*, 77(1), 39-56.
- Molitor, D. (2007). The sensory potential. *The Hub*, 34-36.
- Nigam, D. A. (2012). Modeling relationship between experiential marketing, experiential value and purchase intentions in organized quick service chain restaurants shoppers using structural equation modeling approach. *Paradigm*, 16(1), 70-79.
- Park, H., Lim, H., & Kim, Y. K. (2013). Experiential value: Application to innovative consumer technology products. *Journal of Customer Behaviour*, 12(1), 7-24.
- Patton, M. Q. (2005). *Qualitative research*. John Wiley & Sons.
- Pine, B., & Gilmore, J. (2011). *Deneyim ekonomisi*. Optimist Yayınları.
- Rahi, S. (2017). Research design and methods: A systematic review of research paradigms, sampling issues and instruments development. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 6(2), 1-5.
- Randhir, R., Latasha, K., Tooraiven, P., & Monishan, B. (2016) Analyzing the impact of sensory marketing on consumers: A case study of KFC. *Journal of US-China Public Administration*, 13(4), 278-292.
- Schober, P., Boer, C., & Schwarte, L. A. (2018). Correlation coefficients: appropriate use and interpretation. *Anesthesia & Analgesia*, 126(5), 1763-1768.
- Shah, I. A., Rajper, Z. A., Ghumro, I. A., & Mahar, S. W. (2018). Experiential value mediates relationship between experiential marketing and customer satisfaction. *Sukkur IBA Journal of Management and Business*, 5(2), 45-61.
- Siddiqui, K. (2013). Heuristics for sample size determination in multivariate statistical techniques. *World Applied Sciences Journal*, 27(2), 285-287.
- Solomon, M. R. (2007). *Consumer behavior: Buying, having and being* (7th ed.). Pearson, Prentice Hall.
- Soo, L. Y. (2021). *Hotel restaurant sensory marketing influencing experiential value, brand attitude, customer satisfaction, and revisit intention* [Dissertation]. Kyonggi University.
- Tsai, C. T. S., & Wang, Y. C. (2017). Experiential value in branding food tourism. *Journal of Destination Marketing & Management*, 6(1), 56-65.
- Wu, C. H. J., & Liang, R. D. (2009). Effect of experiential value on customer satisfaction with service encounters in luxury-hotel restaurants. *International Journal of Hospitality Management*, 28(4), 586-593.
- YÖK (2023). Öğrenim düzeyine göre öğrenci sayısı. *Yükseköğretim Kurumu*. <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- Zhao, J. B., Wang, Y. L., Ma, Q. W., Zhao, J. B., Zhang, X. Y., & Zou, L. Q. (2019). The chemosensory pleasure scale: A new assessment for measuring hedonic smell and taste capacities. *Chemical Senses*, 44(7), 457-464.

Geliş Tarihi : 31.12.2023
Kabul Tarihi : 06.05.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1412555>

Eyi, E. (2024). Türkiye Türkçesi ağızlarında birleşik isim. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 212-228. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1412555>

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA BİRLEŞİK İSİM¹

Eda EYİ²

ÖZ

Birleşik isimler, iki ya da daha fazla sözcüğün bir araya gelmesi sonucunda oluşmaktadır. Bir araya gelen sözcükler asıl anlamlarını kaybederek yeni bir anlam kazanmaktadırlar. Bundan dolayı kalıp ifadeleri oluşturmaktadırlar. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinde mevcut olan birleşik isim kategorisi, Türkiye Türkçesi ağızları ile karşılaştırılarak incelenmiştir. Birleşik isim kurulumu, benzerlikler ve farklılıklar bakımından hem ağızlar kendi içinde karşılaştırılarak hem diğer bölge ağızlarıyla karşılaştırılarak hem de Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılarak verilecektir. Buradan yola çıkarak ağızlarda en çok ve en az kullanılan birleşik isim başlıkları tespit edilerek sonuç kısmında tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Birleşik isim, karşılaştırma, Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi Ağızları, sözcük

¹Bu çalışma 06.01.2024 tarihinde Adana'da düzenlenen 5. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi'nde sunulan *Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında Birleşik İsim Kategorisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme* başlıklı bildiriden üretilmiştir.

²Doktora öğrencisi, Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, eda_36eyi@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1758-4685>.

Date Received : 31.12.2023
Date Accepted : 06.05.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1412555>

Eyi, E. (2024). Compound noun in the dialects of Türkiye Turkish. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 212-228. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1412555>

COMPOUND NOUN IN THE DIALECTS OF TÜRKİYE TURKISH³

Eda EYİ⁴

ABSTRACT

Compound nouns are formed by the combination of two or more words. Words that come together lose their original meaning and acquire a new meaning. They therefore they form formulaic expressions. In this study, the compound noun category in Türkiye Turkish is analyzed by comparing it with the dialects of Türkiye Turkish. Compound noun formation will be given in terms of similarities and differences by comparing the dialects within themselves, comparing them with other regional dialects and comparing them with Türkiye Turkish. Based on this, the most and least used compound noun titles in the dialects will be determined and discussed in the conclusion.

Keywords: Compound noun, comparison, Türkiye Turkish, Dialects of Türkiye Turkish, word

³ This study is derived from the paper titled "A Comparative Study on the Category of Compound Nouns in Turkish Turkish and Turkish Dialects" presented at the 5th International Congress of Social Sciences and Humanities held in Adana on 06.01.2024.

⁴ PhD Student, Ardahan University, Institute of Graduate Studies, eda_36eyi@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1758-4685>.

Giriş

Birleşik isimler, yeni bir varlık adını karşılamak üzere, iki ya da daha fazla sözcüğün bir araya gelmesi sonucu oluşan söz öbekleridir. Birleşik isimleri genellikle “İsim Tamlaması Biçiminde Kurulu Birleşik İsimler, Sıfat Tamlaması Biçiminde Kurulu Birleşik İsimler, Yükleme Biçiminde Kurulu Birleşik İsimler, Sözcük Türleri Kayması Yoluyla Oluşan Birleşik İsimler ve Ses Değişikliği Sonucunda Oluşmuş Birleşik İsimler” olmak üzere beş grupta incelemek mümkündür. Bu biçimlerde kurulmuş birleşik isimler arasında tamlayan-tamlanan ilişkisi söz konusudur. Tamlayan unsur önce tamlanan unsur ise sonra söylenmektedir. Tamlayan unsur; isim, sıfat ve yan cümleden oluşurken tamlanan unsur; isim, sıfat ve yüklemden oluşmaktadır. Birleşik isimler arasında isim+isim, isim+sıfat, sıfat+sıfat ve yan cümle+yüklem arasında genellikle eksiz bir birleşim söz konusudur. Genellikle ses ya da hece düşmesi sonucu bitişik yazılabildikleri gibi ayrı yazılım da söz konusu olabilmektedir.

Türkiye Türkçesinde birleşik isim kategorisinin genellikle isim tamlaması ve sıfat tamlaması biçiminde kurulu şekillerine rastlamakla birlikte ses değişikliği, sözcük türleri kayması ve yükleme yoluyla kurulu birleşik isim biçimlerine de rastlamak mümkündür. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise bu durum, bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Kimi bölgelerde isim tamlamasıyla kurulu şekillerine sıklıkla rastlanırken kimi bölgelerde ise sıfat tamlaması biçiminde kurulu şekillerine ve hatta sözcük türleri kayması yoluyla ve ses değişikliği sonucunda oluşmuş biçimlerine yaygın olarak rastlanabilmektedir.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ağız kitapları incelenmiş ve pek çok ağız kitabına birleşik fiil kategorisi dâhil edilirken birleşik isim kategorisinin dâhil edilmediği tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesi söz yapımı için büyük bir öneme sahip olan birleşik isim bahsinin, birleşik fiil bahsi gibi göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Birleşik İsim

Birleşik isim hususunda araştırmacıların görüşleri şu şekildedir:

“Bir nesnenin adı olmak üzere yan yana gelen isimlerin eksiz kullanılarak oluşturduğu kelime grubudur.” (Özkan, Esin, Tören, 2015, s. 574).

Türkçede kelime yapma yollarından biri de birleşimlerdir. Birleşme yoluyla kurulan sözler içinde birleşik adlar önemli bir yer tutar. Türkiye Türkçesinde kişi ve yer gösteren özel adlar ile cins adların bir kısmı bu yolla oluşturulmuştur. Birleşik adlarda bazen birleştiği oluşturan her söz kendi anlamını koruyarak birleşmeye katılır: akciğer, Ankara Belediyesi, basım evi, göz bebeği gibi. Bir anlam kaynamasına uğrayarak ilk anlamlarından farklı birer anlam kazanırlar: aslanagözü “bir çiçek adı, ateşböceği “bir böcek adı”, Çanakkale “bir şehir adı” vb. (Korkmaz, 2018, s. 259).

“Birleşik adlar, öteki adlar gibi tek kavrama karşılık olduklarından gramerde tek kelimelik adlar gibi işlem görürler. Çekim ve yapım ekleri alabilirler ve bu ekler, tek kelimelik adlarda olduğu gibi hep sona gelir.” (Korkmaz, 2018, s. 259).

İsim Tamlaması Biçiminde Oluşan Birleşik İsimler

Türkiye Türkçesi Yazı Dilinde

Özel adlarla oluşturulan bu tür birleşik adlar, hiçbir gramer ilişkisine bağlı olmadan doğrudan doğruya şahıslara verilen iki veya daha çok addan oluşmaktadır (Korkmaz, 2018, s. 260).

Belirtisiz ad tamlamaları birleşik ad kurmaya pek elverişli olan gramer kalıplarıdır. Birçok cins adı ile bir kısım yer adları bu yolla oluşturulmuştur. Yalnız yer yer, özellikle yer adlarında, birleşigi oluşturan adın sonundaki iyelik ekinin eriyip kaybolduğu örnekler de vardır: Adapazarı, âdemoğlu, onbaşı, aslanagzı gibi (Korkmaz, 2018, s. 260).

Tamlayan ve tamlanan isimden oluşmaktadır. Tamlayan unsur önce tamlanan unsur sonra söylenmektedir. Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. İki isim bitişik yazılabildiği gibi ayrı yazılmış şekillerine de rastlamak mümkündür: ayak+kabı > ayakkabı, beyler+beyi > beylerbeyi, Aral+Gölü > Aral Gölü vb.

Türkiye Türkçesi Ağzlarında

İsim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Doğu Anadolu bölgesinde hem bitişik hem de ayrı yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bitişik yazılan şekillerde genellikle birinci söz sonundaki sert ünsüz k'nin ve t'nin yumuşak ünsüz g'ye ve d'ye dönüşümlerinden dolayı bitişik yazıldığı görülmektedir: ayak+kabları > ayak+gabları, kurtoğlu > Ğurdoğlu.

“Gëtdiġ **Süingütaş** isdasyonunda bunnarınan tirene bindik” (Ercilasun, 2002, s. 186).

“Diyorlar ‘biri **Ğurdoğli**, biri de **Değirmençi oğli**’ ” (Ercilasun, 2002, s. 214).

“**Kuş başı** et inen kebab yapar gelen duğurlara dağıdırlar” (Gülseren, 2000, s. 309).

“**Haniroğlu** denilen bu adam....” (Sağır, 1995, s. 224).

“**Ecemoğlu** felen şeye ne ğander var?” (Sağır, 1995, s. 233).

“Şu **ayakgablari** geyn, yohsam hep tiken orılar” (Sağır, 1995, s. 238).

İsim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin İç Anadolu bölgesinde hem bitişik hem de ayrı yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bitişik yazılanlarda hem anlamsal kaynaşma sebebi hem de ünsüz yumuşaması sebebi söz konusudur.

“**babannem** dağă genç ya” (Sert, 2020, s. 217).

“Elhaanda **gúlhand**a, vireniñ ağacıñ arasını, onu da gazınan, gazınan garañ kúlünü” (Demir, 2013, s. 99).

“**Ceza:evinde** öldü” (Demir, 2013, s. 103).

“**Guzugulak** yirüz” (Demir, 2013, s. 112).

“**ğurban bayramı**, herkiş bōle āşamını ğılar” (Günşen, 2019, s. 205).

“ğaynana **ğazzan ğarası**” (Günşen, 2019, s. 225).

“nerden geldilerse **mahmudōlu** dellermişler” (Demir ve Şen, 2006, s. 282).

İsim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Güneydoğu Anadolu bölgesi ağzlarında ayrı yazılan şekillerine rastlanmıştır.

“**Öküz başı** çivit vardı” (Erten, 2011, s. 64).

İsim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Karadeniz bölgesinde hem bitişik hem de ayrı yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bitişik yazılan örnekler ya ses düşmesi ya da ünlü yumuşamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum da dilin ekonomik yasasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda, Karadeniz Bölgesinde, isim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimler diğer bölgelere oranla yaygınlık göstermektedir.

“**gölköyden** uçarı gèdeceksiz” (Demir, 2022, s. 174).

“**köplüderesinde**, milletce artu anlıyo urda” (Demir, 2022, s. 175).

“burayı_ da yöneten babamnan dayım **kömürcölu** osman dellerdi” (Demir, 2022, s. 182).

“**Koroğluna** çoğ gitdi” (Öztürk, 2019, s. 118).

“**Nallıhan**'da okur” (Öztürk, 2019, s. 147).

“Benüm söledüklerüm **ayaküstü** yazılmaz” (Öztürk, 2019, s. 182).

“Sen vedin bi **başörtü**, bu gelin vèdi” (Öztürk, 2019, s. 210).

“**buzdolabı**, çamaşır makinesi bilmem ne” (Erdem ve Dağdelen, 2012, s. 177).

“**Karğabazarı** dāları'nda” (Erdem ve Dağdelen, 2012, s. 185).

“**hasanKale**'ynen o arada” (Erdem ve Dağdelen, 2012, s. 186).

“faḫat şindi **safranboḷu**'da” (Erdem ve Dağdelen, 2012, s. 202).

“bizim hemen **çalıKāvesi**'ni gēşdiñ” (Erdem ve Dağdelen, 2012, s. 228).

İsim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Akdeniz bölgesinde sadece bitişik yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bu durum genellikle ses düşmesinden kaynaklanmaktadır.

“ilk şeyi bura **alibekirli** mahallesi o zaman çok mallar varımış” (Gök, 2022, s. 32).

“**yeryüzünde** aḳrep gimi” (Gök, 2022, s. 36).

“şindi **körö'lu** heykā' siniñ bir ḡolunu daḫa annadaḳ” (Gök, 2022, s. 43).

“körö'lu **çamlıbelde** şirin döniyenen yalnız ḡalmış” (Gök, 2022, s. 45).

“**demirç'öḡlu** diyor kú ē arḳadaşlar duruñ hele bir söz ḫaḳḡı da baña veriñ” (Gök, 2022, s. 46).

“**bolubēyiniñ** asgeri dedi” (Gök, 2022, s. 53).

“**babaannelerimiziñ** yaşadı” (Yıldız, 2021, s. 247).

“**bozanönü** ismi buy kökü yörükmüş” (Yıldız, 2021, s. 266).

“**köşegöbek** dēverīdik” (Yıldız, 2021, s. 290).

“**annennemiñ** annesigil yörükTen gelmişler bureye” (Yıldız, 2021, s. 303).

İsim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Ege bölgesinde sadece bitişik yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bu durum genellikle ses düşmesi ve ünsüz yumuşamasından kaynaklanmaktadır.

“gāri **belkaya** devemişlē” (Gülsevin, 2020, s. 187).

“**atatürk** deye” (Gülsevin, 2020, s. 197).

“hattā **zırbişölu** ibrām çavış bi hamlede söküp gidiyölar” (Gülsevin, 2020, s. 220).

“**desdegül** galdırılā” (Gülsevin, 2020, s. 228).

“uşaklı **çobanölu**, şevki ünnü, hep hocam der bene” (Gülsevin, 2020, s. 249).

“asgerlii **geliboluda** yaptım” (Gülsevin, 2020, s. 265).

“burası aşşā **beylerbeyiñ** falan merkeinde oldū” (Gülensoy, 1988, s. 152).

“**çanağgaleye** vādīm” (Gülensoy, 1988, s. 190).

“**gelibolūna** eniverem” (Gülensoy, 1988, s. 190).

“emetden **dereköve** göcaya gitdim” (Gülensoy, 1988, s. 229).

“**ğayaköyde** dedim” (Gülensoy, 1988, s. 229).

“buyur **yüzbaşım** dedi” (Gülensoy, 1988, s. 192).

İsim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Marmara bölgesinde sadece bitişik yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bu durum genellikle ünsüz yumuşamasından ve anlamsal kaynaşmadan kaynaklanmaktadır.

“**çanağgaleden** dut buz izmire gadar aynıdır” (Mutlu, 2022, s. 385).

Sıfat Tamlaması Biçiminde Oluşan Birleşik İsimler

Türkiye Türkçesi Yazı Dilinde

Türkiye Türkçesinde somut ve soyut birleşik adların birçoğu da sıfat tamlaması kalıbındadır. Bir adın önüne getirilen bir sıfatın, eklendiği adla anlamca birleşip kaynaşarak kendisinde o niteliğin bulunduğu anlamda yeni birleşik adların oluşmasına yol açmıştır. Sıfat tamlaması kalıbı da dilimizin işlek birleştirme yollarındandır: büyük +anne > büyük anne, ak+ciğer > akciğer, Eski+şehir > Eskişehir vb. (Korkmaz, 2018, s. 260)

Türkiye Türkçesi Ağzlarında

Sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Doğu Anadolu bölgesinde hem bitişik hem de ayrı yazılan şekillerine rastlanmıştır.

“**Ğocatepeden** düşmen bozuldu” (Ercilasun, 2002, s. 168).

“Niğalayı Niğalayışı mutbahda beş saat yesir ederah annamıyarahdan tekrar Niğalayı Niğalayıç **Ğarağurutdan**, Ğağızmandan Ğaçarah guvet getirmiştir” (Ercilasun, 2002, s. 185).

“Ammoğlum musto gardaşım **ağpınarda** demircilik etmekteydik” (Gülseren, 2000, s. 242).

“**Üçüncü Ordu, Dokuzuncu Golordu**” (Sağır, 1995, s. 215).

“**Guruçay Çayı**, bizim çay bi şey yapmez, yapmadı” (Sağır, 1995, s. 237).

Sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin İç Anadolu bölgesinde hem bitişik hem de ayrı yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bu bölge ağızlarında, diğer bölge ağızlarına nispetle sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimler yaygın olarak kullanılmaktadır.

“evet hepimiz **Acıgöllüyük**” (Korkmaz, 1977, s. 128).

“geleken şurda **Depekoý** diller bi yer var” (Korkmaz, 1977, s. 131).

“bi de **Guruğól** var” (Korkmaz, 1977, s. 140).

“**ilkbaharda** bālar budanır” (Korkmaz, 1977: 143).

“Sarıhıdırıñ **Özğól** balārına çişme, suyuñ başınā oturduğ” (Korkmaz, 1977, s. 159).

“Hamam_ **Ortaqoyüne**, oria vardıñ” (Korkmaz, 1977, s. 160).

“**gökçibayır...**” (Sert, 2020, s. 172).

“bi **ğaynatamız** vārdı” (Sert, 2020, s. 178).

“**dereköye** gittik” (Sert, 2020, s. 176).

“ēyiidi, **ķaynanam** đā çoK_ēyilēdi” (Sert, 2020, s. 183).

“**eşenķara** ne neye sebebden_ **eşenķara** demişlerdi mi?” (Sert, 2020: 214).

“**Sarıbaşın** yakıb didiñ midi biliyoñ mu, tam dokuzan yaşında” (Demir, 2013, s. 98).

“**Garacaörene** gidince, buraya oraniñ, o zaman ora nahiyyidi, nahiye müdürüynen gadıza:de dēyi bi hocamız varıdı” (Demir, 2013, s. 102).

“Geçmişte lohusalarda **kırkbasmısına** inanılıyor muydu?” (Demir, 2013, s. 132).

“**ğarahasannıdan** öle” (Günşen, 2019, s. 203).

“hasretiñ bağırında derin **ğırşehir**” (Günşen, 2019, s. 220).

“**Dulkadirli** köyü” (Günşen, 2019, s. 274).

“**ilK_oKulu** köyümüzde bulunan **ilK_oKulda** oKudum” (Demir ve Şen, 2006, s. 234).

“elimizde **anadut**larınan dırmīnan toplaruğ” (Demir ve Şen, 2006, s. 235).

“**ğoca_ğarı** varmış” (Demir ve Şen, 2006, s. 321).

Sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Güneydoğu Anadolu bölgesinde bitişik yazılan şekline rastlanmıştır. Bu bölge ağızlarında nadir olarak örneklerine rastlanmaktadır. Bundan dolayı yaygın değildir.

“**babayigit** oldıhtan soyra cenab-ı allah, ibrahim'e hitab eder” (Özçelik, 1997, s. 144).

Sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Karadeniz bölgesinde bitişik yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bu tür kurulumlarda sıfat ismin niteleyicisi durumundadır.

“**ulubeylüsüz** bilürüz” (Demir, 2022, s. 173).

“gurudereye bālı osmandepesi dēller, şorda bī evliya daħa vardır” (Demir, 2022, s. 195).

“urdan sōna bu **tekkiraz** var” (Demir, 2022, s. 196).

“Aladağlar'a giderdi” (Öztürk, 2019, s. 120).

“Garakōyde mamullā” (Öztürk, 2019, s. 126).

“kazānıñ olduğu yeller **Ortadivan**” (Öztürk, 2019, s. 138).

“Ötesi **Dörtdivan**” (Öztürk, 2019, s. 138).

“**Karakōy**, Dūvünler nasıl olur” (Öztürk, 2019, s. 165).

“gökgöz ürümbey mahallesi'nden” (Erdem ve Dağdelen, 2012, s. 236).

“şāhin **bozKurt** söyleyim mi?” (Erdem ve Dağdelen, 2012, s. 242).

Sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Akdeniz bölgesinde bitişik yazılan şekline rastlanmıştır. Bu bölge ağızlarında nadir olarak örneklerine rastlanmaktadır. Bundan dolayı yaygın değildir.

Sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Ege bölgesinde bitişik yazılan şekillerine rastlanmıştır.

“bura **kızılhisar** hisar dedîmiziñ sebebi de şudur” (Gülsevin, 2020, s. 238).

“**saritekeli** yörük derler” (Gülsevin, 2020, s. 276).

“neykim bu **aKğavaK** gızı yā rabbim” (Gülsevin, 2020, s. 282).

“o gelen okucular ondan sōra, **yeşilkavak**dan kim gitcek” (Gülsevin, 2020, s. 323).

“**kızılcaören** kövün hemen kızeyinde bir kılūmetre mesāfede bir çavuş kövü” (Gülensoy, 1988, s. 145).

“**aķbuñnā** (Akpınar)” (Gülensoy, 1988, s. 220).

“**bozbeleñden** evliyin” (Gülensoy, 1988, s. 229).

Sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Marmara bölgesinde bitişik yazılan şekillerine rastlanmıştır.

“ovalarda **aKçayda**, bizim_ova da **aKçaya** yakın” (Mutlu, 2022, s. 390).

“şindi yörün **ğarageçilisi** var, **ğızılgeçilisi** var” (Mutlu, 2022, s. 420).

“**ķarakulluG**_işi deriz (Mutlu, 2022, s. 458).

“bënim **anavatanım** adana” (Mutlu, 2022, s. 406).

Yüklemleme (Cümle/Yan Cümle) İle Oluşmuş Birleşik İsimler

çek+yat > çekyat, dedi+kodu > dedi kodu, biçer+döver > biçerdöver vb. şekilde kurulan birleşik isimlerdir.

Türkiye Türkçesi Yazı Dilinde

Türkiye Türkçesi ağızlarında, Türkiye Türkçesinde olduğu kadar sık kullanılmamıştır. Nadir de olsa bazı örneklerine rastlamak mümkündür. Aynı zamanda Türkiye Türkçesinde ayrı yazılan sözcüklerin Türkiye Türkçesi ağızları da ses ve hece düşmesi ya da ünlü yumuşaması sonucunda bitişik yazılan şekillerine rastlamak mümkündür: dedikodu > dedigodu vb.

Türkiye Türkçesi Ağızlarında

Türkiye Türkçesi ağızlarında Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yaygın bir kullanım söz konusu değildir. Ağızlarda nadir olarak görülmektedir.

Doğu Anadolu bölgesi ağızlarından Kars ağzında tek bir örneğine rastlanmıştır.

“Gétidik, **Budağverene** çıhdım” (Ercilasun, 2002, s. 177).

İç Anadolu Bölgesi ağızlarında yaygın olarak kullanılmamakla beraber Ankara ili ağzında gecekodu örneğine rastlanmıştır.

“Ordan akılı falan da gitdüg orıya **gècegöndü** aldük” (Demir, 2013, s. 128).

Güneydoğu Anadolu bölgesi ağızlarında örneğine rastlanmamıştır.

Karadeniz bölgesi ağızlarından Ordu ve Bolu illeri ağızlarında bir örneğine rastlanılmıştır.

“**çobanbağırta**n çeşmesi efsanesi...” (Demir, 2022, s. 240).

“**Kedibatmaz** da şekerli de oluyō” (Öztürk, 2019, s. 172).

Akdeniz bölgesi ağızlarından Antalya ve Isparta illerinde örneğine rastlanmıştır.

“ondan sonrā **öküz**battımız olurdu” (Yıldız, 2021, s. 243).

“kölüle **dēdigödu** ediyomuş” (Atmaca, 2017, s. 279).

“**delibozuk** yani kendi başına” (Atmaca, 2017, s. 318).

Ege bölgesi ağızlarında örneğine rastlanılmamıştır.

Marmara bölgesi ağızlarından Balıkesir ilinde bir örneğine rastlanmıştır.

“**öküz döven**nen döverdi” (Mutlu, 2022, s. 425).

Ses Değişikliği Sonucu Oluşan Birleşik İsimler

Türkiye Türkçesi Yazı Dilinde

Anlam ister kaysın ister kaymasın birleşik kelime, ses değişikliğine sığınarak vurgu ve telaffuz bakımından tek ses olarak oluşur. Genellikle vokal düşmesi ya da ses değişimi şeklinde oluşturulmaktadır. Sütü+aş > sütlaç, altı+mış> altmış, kayın+ana > kaynana, ne+asıl > nasıl, ne+için > niçin, cuma+ertesı > cumartesi, hasta+hane > hastane vb. (Eyi, 2021, s. 130).

Türkiye Türkçesi Ağzlarında

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkiye Türkçesi ağzlarında da örneklerine rastlanılmıştır. En sık nasıl sözcüğünün nasıl ya da nasıl biçimlerinde ses değişikliğiyle ortaya çıktığı görülmektedir.

Doğu Anadolu bölgesi ağzlarında seyrek de olsa örneklerine rastlanmıştır.

“Hele gendimi soracam, baħalım ben **nası** adamım? ‘**Peki**’dir ‘paşam’ dir” (Ercilasun, 2002, s. 179).

“**Bazartesinden** düğünümüz başlar, gına hamamı olur” (Gülseren, 2000, s. 309).

“**N_olcah** dedim” (Sağır, 1995, s. 207).

İç Anadolu bölgesi ağzlarında, ne asıl > nasıl biçiminde ses değişikliği sonucu oluşan birleşik isime ve cuma ertesi > cumartesi biçiminde oluşan şekline rastlanmıştır.

“**Nasıl** gelin olduğunuzu anlatır mısınız?” (Korkmaz, 1977, s. 147).

“**Nası** edeceksin?” (Sağır, 1995, s. 322).

“cumā gün sürüyo, **cumartesi** gün, Pazar gün gide...” (Sert, 2020, s. 170).

“Öyle a:lıyolarmış alla:hım gomşular diyo ki bu gelinner nasıl **nasıl** da a:lıyo böyle bu ne biçimsi sa:t diyolarmış” (Demir, 2013, s. 119).

“**nasıl** ānaşdııarsa?” (Günşen, 2019, s. 366).

Güneydoğu Anadolu bölgesi ağzlarında ses değişikliği biçiminde oluşan birleşik ismin üç farklı şekline rastlanmıştır:

“buna **nasıl** ikki tene patlattığım kímí...” (Özçelik, 1997, s. 167).

“**Nasıl** olisa yegen buni göri” (Erten, 2011, s. 68).

“**cumartesi** aynı doķizīdi” (Erten, 2011, s. 109).

“**Pazartesi** günü sábaħ bindıħ” (Erten, 2011, s. 109).

Karadeniz bölgesi ağzlarında ses değişikliği biçiminde oluşan birleşik ismin iki farklı şekline rastlanmıştır:

“**nasıl** tarif ediyin” (Öztürk, 2019, s. 151).

“**Nası** bakıyın **nası** ediyin” (Öztürk, 2019, s. 157).

“**Cumartesi** tekrar dúgün olu” (Öztürk, 2019, s. 208).

Akdeniz bölgesi ağzlarında ses değişikliği biçiminde oluşan birleşik ismin iki farklı şekline rastlanmıştır:

“**nasıl** ulaşı́ m diyo şindi” (Gök, 2022, s. 57).

“**cumertes_ünde** işTe bunları yaPdī” (Atmaca, 2017, s. 232).

Ege bölgesi ağzlarında ses değişikliği biçiminde oluşan birleşik ismin üç farklı şekline rastlanmıştır:

“**cumartesi** gün sabah gardaş çıkarmaya gidicez” (Gülsevin, 2020, s. 193).

“ğiz **nasıl** isdeneci gözünden geçirdii” (Gülensoy, 1988, s. 135).

“**cumātesi, pazartesün**” (Gülensoy, 1988, s. 213).

Marmara bölgesi ağızlarından Balıkesir ili ağzında ses değişikliği biçiminde oluşan birleşik ismin ne asıl > nası biçiminde kurulu şekline rastlanmıştır:

“**nası** istersin?” (Mutlu, 2022, s. 391).

Sözcük Türleri Kayması Yoluyla Kurulan Birleşik İsimler

Türkiye Türkçesi Yazı Dilinde

“Sözcük türünün kendi türü dışında kullanılmasıdır. Hiç+bir, bir+az, bir+kaç, bir+çok, her+hangi vb.” (Eyi, 2021, s. 130).

Türkiye Türkçesi Ağızlarında

Türkiye Türkçesi ağızlarında biraz sözcüğünün sıklıkla kullanıldığına farklı ses biçimleriyle rastlanılmıştır: birez, biraz vb.

Doğu Anadolu bölgesi ağızlarından Kars ili ağzında sözcük türleri kayması yoluyla oluşan birleşik ismin sadece bir+az > bir+ez biçiminde kurulu biçimine rastlanmıştır.

“Demişler ki **birez** sen gonus biz dinnerik, yol giderik” (Ercilasun, 2002, s. 188).

İç Anadolu bölgesi ağızlarında sözcük türleri kayması yoluyla oluşan üç farklı sözcüğe rastlanmıştır:

“**biraz** ğa...” (Sert, 2020, s. 210).

“**Birez** sohbet...” (Demir, 2013: 154).

“açan ğapınıñarasında bunnara **birez** para viriller” (Günşen, 2019, s. 202).

“ğaymağamlın burada **hiç_bi** hağğı yokdurdur demişler” (Demir ve Şen, 2006, s. 376).

“hanımıyla **her_hangi** bir-şeyde bulunamamış” (Demir ve Şen, 2006, s. 376).

Güneydoğu Anadolu bölgesi ağızlarında sözcük türleri kayması yoluyla oluşan üç farklı sözcüğe rastlanmıştır:

“**birez** bunun ağzı bozıhtır” (Özçelik, 1997, s. 176).

“siye **hêç bîşe** yoh” (Özçelik, 1997, s. 246).

“Ondan sōra **bi kaç** ay hani deyiler ya yeni desti su sağutur” (Erten, 2011, s. 63).

“**Birez** sōra bi de bağılar ki, üç tane adam içeri giri” (Erten, 2011, s. 73).

Karadeniz bölgesi ağızlarında sözcük türleri kayması yoluyla oluşan iki farklı sözcüğe rastlanmıştır:

“**birāz** ğakışiyok” (Demir, 2022, s. 165).

“**Hiç** bişey yoğudun” (Öztürk, 2019, s. 150).

“Aldılā urba ġórdülē işde **birez**” (Öztürk, 2019, s. 222).

“**Biraz** acuk laf yidim” (Öztürk, 2019, s. 302).

Akdeniz bölgesi ağızlarında sözcük türleri kayması yoluyla oluşan bir sözcüğe rastlanmıştır:

“o da diyo k̄ū birden atılıyo ġız doñuz kelimesi **biréz** ā’r tābi devrişpaşıye bī’r toĶat vurúyo” (Gök, 2022, s. 22).

“ġız_evine **biréz** çövalın biriniñ_ıçine yéceK içeceK ġaTallaġ” (Atmaca, 2017, s. 272).

Ege bölgesi ağızlarında sözcük türleri kayması yoluyla oluşan sözcüğe rastlanmamıştır.

Güneydoğu Anadolu bölgesi ağızlarında sözcük türleri kayması yoluyla oluşan iki farklı sözcüğe rastlanmıştır:

“**birez** içine şey” (Mutlu, 2022, s. 457).

“**birkeç** kere dūr geliller” (Mutlu, 2022, s. 460).

“**birez** beyit” (Mutlu, 2022, s. 461).

Tablo 1.

Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen isim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin gösterimleri.

alibekir	çanaĶgale	Haniroķlu
annene	çobanōlu	hasanĶale
atatürk	Deķirmençi oķli	Ķarķabazarı
ayakgabı	demirç’ōķlu	Ķoroķlu
ayaküstü	dereköv	kömürcōlu
babaanne	desdegül	kōplüderesi
babanne	Ecemoķlu	kōrō’lu
başörtü	ķayakōy	kōşegōbek
belkaya	ķazzan ķarası	Kuş başı
beylerbeyi	gelibolu	Öküz başı
bolubēyi	gelibolū	safranbolu
bozanönü	gōlkōy	Süngütaş
buzdolabı	gūlhan	yeryüzü
çalıĶāvesi	ķurban bayramı	yüzbaşı
çamlıbel	Ķurdoķli	zırbışōlu
çanaķgale	Guzugulak	

Tablo 2.

Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin gösterimleri.

Acıķöllüyük	ķarageçili	Ķaraķul
aķpınar	Ķaraķurut	ķaynana
aķbuñnā	ķarahasan	kırkbasma

Tablo 2. devamı*Türkiye Türkçesi ağzlarında tespit edilen sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin gösterimleri.*

aKçay	GaraKóy	kızılcaören
Aladağ	ğırşehir	Nallıhan'
anadut	ğızılgeçili	OrtaKoy
babayigit	ğoca_ğarı	Özğol
bozbeleñ	Ğocatepe	Sarıbaş
bozKurt	gökçibayır	Sarıhıdır
Depekoý	gökgöz	sarıteke
dereköy	Guruçay	tekkiraz
Dokuzuncu Golordu	ğurudere	ulubey
Dörtdivan	Guruğol	Üçüncü Ordu
Dulkadirli	ilK_oKul	yeşilkavak
eşenKara	ilkbahar	

Tablo 3.*Türkiye Türkçesi ağzlarında tespit edilen yükleleme (cümle/yan cümle) ile oluşmuş birleşik isimlerin gösterimleri.*

BudaKveren	delibozuk	öküz döven
çobanbağirtan	gecegondu	öküz battı
dédiğodu	Kedibatmaz	

Tablo 4.*Türkiye Türkçesi ağzlarında tespit edilen ses değişikliği sonucu oluşan birleşik isimlerin gösterimleri.*

Bazartesi	N_olcah	Nasıl
Cumartesi	nası	Pazartesi
cumaştesi		

Tablo 5.*Türkiye Türkçesi ağzlarında tespit edilen sözcük türleri kayması yoluyla kurulan birleşik isimlerin gösterimleri.*

birez	Birez	her_hangi
bi kaç	birēz	Hiç bi
cumaştesi		

Sonuç ve Değerlendirme

Birleşik isimler, yeni bir varlık adını karşılamak üzere, iki ya da daha fazla sözcüğün bir araya gelmesi sonucu oluşan söz öbekleridir. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi ağzlarındaki birleşik isimler, “İsim Tamlaması Biçiminde Kurulu Birleşik İsimler, Sıfat Tamlaması Biçiminde Kurulu Birleşik İsimler, Yükleleme Biçiminde Kurulu Birleşik İsimler, Sözcük Türleri Kayması Yoluyla Oluşan Birleşik İsimler ve Ses Değişikliği Sonucunda Oluşmuş Birleşik İsimler” olmak üzere beş grupta incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda şu verilere ulaşılmıştır:

İsim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin İç Anadolu bölgesinde hem bitişik hem de ayrı yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bitişik yazılanlarda hem anlamsal kaynaşma sebebi hem de ünsüz yumuşaması sebebi söz konusudur: Gül+han > gülhan Kuzu+kulak > Guzugulak vb.

İsim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Güneydoğu Anadolu bölgesinde hem bitişik hem de ayrı yazılan şekillerine rastlanmıştır: öküz+başı > Öküz başı vb.

İsim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Karadeniz bölgesinde hem bitişik hem de ayrı yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bitişik yazılan örnekler ya ses düşmesi ya da ünlü yumuşamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum da dilin ekonomik yasasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda, Karadeniz Bölgesinde, isim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimler diğer bölgelere oranla yaygınlık göstermektedir: kömürcü+oğlu > kömürcölu çalı+kahvesi > çalıKāvesi vb.

İsim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Akdeniz bölgesinde sadece bitişik yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bu durum genellikle ses düşmesinden kaynaklanmaktadır: yer+yüzü > yeryüzü, demirci+oğlu > demirç'öğlü vb.

İsim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Ege bölgesinde sadece bitişik yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bu durum genellikle ses düşmesi ve ünsüz yumuşamasından kaynaklanmaktadır: Çanak+kale > çanağgale, çoban+oğlu > çobanölu vb.

İsim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Marmara bölgesinde sadece bitişik yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bu durum genellikle ünsüz yumuşamasından ve anlamsal kaynaşmadan kaynaklanmaktadır: ana+vatan > anavatan, Çanak+kale > çanaKğale vb.

Sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Doğu Anadolu bölgesinde hem bitişik hem de ayrı yazılan şekillerine rastlanmıştır: Göcatepe, Guruçay vb.

Sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin İç Anadolu bölgesinde hem bitişik hem de ayrı yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bu bölge ağızlarında, diğer bölge ağızlarına nispetle sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimler yaygın olarak kullanılmaktadır: Depekoý, dereköy vb.

Sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Güneydoğu Anadolu bölgesinde bitişik yazılan şekline rastlanmıştır. Bu bölge ağızlarında nadir olarak örneklerine rastlanmaktadır. Bundan dolayı yaygın değildir: babayıgit vb.

Sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Doğu Anadolu bölgesinde bitişik yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bu tür kurulumlarda sıfat ismin niteleyicisi durumundadır: ğurudere, garaKóy vb.

Sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Akdeniz bölgesinde bitişik yazılan şekline rastlanmıştır. Bu bölge ağızlarında nadir olarak örneklerine rastlanmaktadır. Bundan dolayı yaygın değildir: yüzbaşı vb.

Sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Ege bölgesinde bitişik yazılan şekillerine rastlanmıştır: yeşilkavak, aKğavaK vb.

Sıfat tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Marmara bölgesinde bitişik yazılan şekillerine rastlanmıştır: \bar{k} ara \bar{k} ul, a \bar{k} çay vb.

Türkiye Türkçesi ağzlarında, Türkiye Türkçesinde olduğu kadar sık kullanılmamıştır. Nadir de olsa bazı örneklerine rastlamak mümkündür. Aynı zamanda Türkiye Türkçesinde ayrı yazılan sözcüklerin Türkiye Türkçesi ağzları da ses ve hece düşmesi ya da ünlü yumuşaması sonucunda bitişik yazılan şekillerine rastlamak mümkündür: dedi+kodu > dediğodu vb.

Yüklemleme (cümle/yan cümle) ile oluşmuş birleşik isimler, Doğu Anadolu bölgesinde Budakveren; İç Anadolu Bölgesinde geçegöndü; Karadeniz Bölgesinde çobanbağirtan Kedibatmaz; Akdeniz Bölgesinde öküzbatı dediğodu delibozuk.

Yüklemleme (cümle/yan cümle) ile oluşmuş birleşik isimler, Marmara Bölgesinde öküz döven örneklerine rastlanmıştır. Ege Bölgesinde ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde örneklerine rastlanmamıştır.

Yüklemleme (cümle/yan cümle) ile oluşmuş birleşik isimler, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkiye Türkçesi ağzlarında da örneklerine rastlanılmıştır. En sık nasıl sözcüğünün nasıl ya da nasıl biçimlerinde ses değişikliğiyle ortaya çıktığı görülmektedir.

Sözcük türleri kayması yoluyla kurulan birleşik isimler, birkaç, biraz, hiçbir gibi sözcüklerde görülmüştür. Ege bölgesinde rastlanılmamıştır.

İsim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimlerin Doğu Anadolu bölgesinde hem bitişik hem de ayrı yazılan şekillerine rastlanmıştır. Bitişik yazılan şekillerde genellikle birinci söz sonundaki sert ünsüz k'nin ve t'nin yumuşak ünsüz g'ye ve d'ye dönüşümlerinden dolayı bitişik yazıldığı görülmektedir: ayak+kabları > ayak+gabları, kurtoğlu > Ğurdoğlı. Doğu Anadolu Bölgesinde isim tamlaması ve sıfat tamlaması ile kurulu birleşik isimlerin örneklerine diğer yüklemleme, sözcük türleri kayması ve ses değişikliği biçiminde kurulu birleşik isimlere oranla kullanımı daha yaygındır.

İç Anadolu Bölgesinde genellikle isim tamlaması bakımından kurulu sözcüklerin ayrı yazılan örneklerine de rastlamakla beraber bitişik yazıldığı görülmektedir: Kuzu+kulak > Guzu+gulak Mahmut+oğlu > mahmudölu vb. Bu bölgede, sıfat tamlaması biçimde kurulu birleşik isimler diğerlerine oranla daha fazla kullanılmıştır ve yaygınlık göstermektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sıfat tamlaması ve isim tamlaması bakımından kurulu birleşik isimlerin en az örneğine rastlanan bölgedir. Genellikle ses değişikliği sonucu oluşan birleşik isimler ve sözcük türleri kayması yoluyla kurulan birleşik isimlerin örnekleri bu ağız bölgesinde kullanılmaktadır.

Karadeniz Bölgesinde genellikle isim tamlaması bakımından kurulu sözcüklerin ayrı yazılan örneklerine de rastlamakla beraber bitişik yazıldığı görülmektedir. Bu bölgede, sıfat tamlaması biçimde ve isim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimler diğerlerine oranla daha fazla kullanılmıştır ve yaygınlık göstermektedir.

Akdeniz bölgesinde genellikle isim tamlaması biçiminde oluşmuş birleşik isimler yaygın olarak kullanılsa bile nadir de olsa diğer kurulumların da birkaç örneğine rastlamak mümkündür.

Ege Bölgesinde genellikle isim tamlaması bakımından kurulu sözcüklerin ayrı yazılan örneklerine de rastlamakla beraber bitişik yazıldığı görülmektedir. Bu bölgede, sıfat tamlaması biçimde ve isim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimler diğerlerine oranla daha fazla kullanılmıştır ve yaygınlık göstermektedir.

Marmara Bölgesinde genellikle isim tamlaması bakımından kurulu sözcüklerin ayrı yazılan örneklerine de rastlamakla beraber bitişik yazıldığı görülmektedir. Bu bölgede, sıfat tamlaması biçimde ve isim tamlaması biçiminde kurulu birleşik isimler diğerlerine oranla daha fazla kullanılmıştır ve yaygınlık göstermektedir.

Kaynakça

- Atmaca, E. (2017). *Antalya ili Korkuteli ilçesi ve yöresi ağzları*. Türk Dil Kurumu.
- Demir, N. (2013). *Ankara örneğinde ağzların belgelenmesi (inceleme-metinler-sözlük)*. Türk Dil Kurumu.
- Demir, N. (2022). *Ordu ili ve yöresi ağzları (inceleme-metinler-sözlük)*. Türk Dil Kurumu.
- Demir, N. & Şen, Ü. (2006). *Sivas ili ve yöresi ağzları (etnik yapı-dil incelemesi-metinler-sözlük)*. Gazi Kitabevi.
- Ercilasun, A. B. (2002). *Kars ili ağzları - ses bilgisi-*. Türk Dil Kurumu.
- Erdem, M. D. & Dağdelen, G. (2012). *Karabük ve yöresi ağzları (giriş-inceleme-metinler)*. Karabük Valiliği.
- Ergin M. (2019). *Türk dil bilgisi*. Boğaziçi.
- Erten, M. (2011). *Diyarbakır ağzı*. Türk Dil Kurumu.
- Eyi, E. (2021). *Mehmet Rauf'un Eylül adlı romanında sözcük grupları [Yüksek lisans tezi]*. Kafkas Üniversitesi.
- Gök, M. (2022). *Osmaniye ili ağzları ve söz varlığı (C. 2)*. Grafiker.
- Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve yöresi ağzları (inceleme, metinler, sözlük)*. Türk Dil Kurumu.
- Gülseren, C. (2000). *Malatya ili ağzları (inceleme-metinler-sözlük ve dizinler)*. Türk Dil Kurumu.
- Gülsevin, G. (2020). *Uşak ili ağzları*. Türk Dil Kurumu.
- Günşen, A. (2019). *Kırşehir ve yöresi ağzları*. Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (1977). *Nevşehir ve yöresi ağzları: C. 1. Ses bilgisi*. Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2018). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu.
- Mutlu, H. K. (2022). *Balıkesir ili ağzları (inceleme-metinler-sözlük)*. Türk Dil Kurumu.
- Özçelik, S. (1997). *Urfa merkez ağzı (inceleme, metinler, sözlük)*. Türk Dil Kurumu.
- Özkan, M., Esin, O., & Tören, H. (2015). *Yüksek öğretimde Türk dili yazılı ve sözlü anlatım*. Filiz.
- Öztürk, E. (2019). *Bolu ili ağzları*. Akçağ.
- Sağır, M. (1995). *Erzincan ve yöresi ağzları inceleme-metinler-sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Sert, G. (2020). *Eskişehir ili Yörük ağzları*. Türk Dil Kurumu.
- Yıldız, O. (2021). *Isparta merkez ilçe ağzları*. Türk Dil Kurumu.

Geliş Tarihi : 27.10.2023
Kabul Tarihi : 12.12.2023

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1382227>

Güneş, H. A. (2024). Klasik şiirde astronomik ve astrolojik bir kavram karmaşası: Cevzâ, ikizler mi avcı mı? *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 229-246. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1382227>

KLASİK ŞİİRDE ASTRONOMİK VE ASTROLOJİK BİR KAVRAM KARMAŞASI: CEVZÂ, İKİZLER Mİ AVCI MI?

Hasan Ali GÜNEŞ¹

ÖZ

Klasik şairler, pek çok konuyu şiirlerine çeşni olarak katmıştır. Şairler diğer ilimlerin yanında ilm-i tencim, ilm-i nücûm olarak bilinen astroloji ve astronomi ile ilgili pek çok olguyu da edebiyatla harmanlamış ve çeşitli sanatlarla eserlerine dâhil etmiştir. Cevzâ olarak bilinen İkizler burcu da bu olgulardan biridir. Burçlar kuşağı üzerinde bir takımyıldız olan İkizler, *Cevzâ*, *Tevemîm*, *Ettevemân*, *Dü-peyker* gibi isimlerle de bilinir. Latince’de *Gemini* olarak geçer. Avcı takımyıldızı ise Grek mitolojisinde Orion olarak bilinen bir devdir. Avcı, Araplar tarafından *Cebbâr* olarak isimlendirilmiştir. Boğa ve İkizler takımyıldızlarının tam ortasında, biraz güneylerinde yer alır. Yapılan taramalarda, bazı şairlerin hem İkizler burcu için hem de Avcı takımyıldızı için Cevzâ kelimesini kullandığı, pek çok araştırmacının ise bu kelimeyi sadece İkizler burcu manası vererek yorumladığı görülmüştür. Bu çalışmada İkizler ve Avcı takımyıldızları ile ilgili astronomik, mitolojik ve astrolojik bilgiler verilerek bu takımyıldızların şiirlerde nasıl ele alındıkları, Cevzâ ile ilgili kavram karmaşasının sebepleri ve çözümü açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cevzâ, İkizler, Avcı, Gemini, Orion

¹ Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, hagunes@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5240-4731>

Date Received : 27.10.2023
Date Accepted : 12.12.2023

 [https://doi.org/ 10.20304/humanitas.1382227](https://doi.org/10.20304/humanitas.1382227)

Güneş, H. A. (2024). Jawza as an astronomical and astrological confusion in classical poetry: Gemini or Orion? *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 229-246. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1382227>

JAWZA AS AN ASTRONOMICAL AND ASTROLOGICAL CONFUSION IN CLASSICAL POETRY: GEMINI OR ORION?

Hasan Ali GÜNEŞ²

ABSTRACT

Classical poets added many subjects to their poems as a seasoning. Besides other sciences, poets have also blended many facts about astrology and astronomy, known as astronomy, astrology with literature and included them in their works with various arts. Gemini, also known as Jawza, is one of these phenomena. Gemini, which is a constellation on the zodiac in the north of celestial equator. The Orion is located in the middle of the constellations Taurus and Gemini. In the scans made, it was seen that some poets used the word Jawza for both Gemini and the Orion constellation, and many researchers interpreted this word as Gemini only. In this study, by giving astronomical, mythological and astrological information about Gemini and Orion constellations, it will be tried to explain how these constellations are handled in poems, the causes and solution of the conceptual confusion about Jawza.

Keywords: Jawza, Twins, The Hunter, Gemini, Orion

² Res. Assis. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, Science and Art Faculty, hagunes@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5240-4731>

Giriş

İnsanlar tarih boyunca gökyüzünün büyüleyici güzelliğine kapılıp onu gözlemlemiş, gezegenlerin ve yıldızların hareketlerini takip edip bundan manalar çıkarmaya çalışmıştır. Pek çok medeniyet, gök cisimlerinin tanrılarla ilişkili veya bizzat tanrılar olduğuna inanmış, bu sebeple de gök cisimlerinin insan talihi ve kaderi üzerinde çok tesirli olduğunu düşünmüştür. Bu inanç ve insanın kaderini, geleceğini bilme arzusu eskilerin *ilm-i tencim* dedikleri astrolojiyi doğurmuştur.

Astroloji ve astronomi asırlar boyunca birlikte değerlendirilen bir alan olmuştur. Müneccimler yani dönemin astrologları hem toplum hem de saray tarafından itibar edilen kişilerdi. Nikah, düğün, savaş, barış, ekim, dikim, hasat, ticaret, sefer, tedavi gibi pek çok faaliyet müneccimlerin verdiği uğurlu veya uğursuz saate³ göre planlanmaktaydı. Modern bilimin, fizik ve astrofiziğin gelişmesiyle birlikte astroloji ile astronomi birbirinden ayrılmaya ve astroloji bilim çevrelerince dışlanmaya başlamıştır. Günümüzde astroloji akademik zeminden dışlansa da halkın astrolojiye olan ilgisi artarak devam etmektedir.

Astronomi ve Astroloji

Gökyüzüne ve yıldızlara olan merak tarihin en eski devirlerinden günümüze kadar devam edegelir. Örneğin burçlarla ilgili en erken tarihi bilgilere Sümerlere ait çivi yazılı metinlerde muğlak bir şekilde rastlanmaktadır (Demirci, 1992, s. 421). Venüs’le ilgili gözlem ve çalışmalar ise Eski Babil Çağı’na kadar uzanır. Kral Amisaduga döneminde Venüs katalogları hazırlanmış, Venüs’ün akşam yıldızı ve sabah yıldızı olarak görünmesi, kaybolma süresi kaydedilmiş ve bu sürelerle dayanarak meteorolojik tahminler yapılmaya çalışılmıştır (Unat, 2013, s. 10).

Yıldızlara dair araştırmalar sonraki devirlerde farklı medeniyetler ve bilim insanları tarafından da devam etmiştir. Bu bilginler içinde İslam coğrafyasında en çok tanınanlardan biri şüphesiz Yunan filozof Ptolemaeus yani Batlamyus’tur. Batlamyus, Aristoteles kozmolojisi olarak da bilinen yer merkezli evren teorisi üzerinde, yıldız ve takımyıldızları kataloglamak gibi çeşitli çalışmalar yapmıştır. *Almagest* isimli eserinde 1022 yıldız ve 48 takımyıldızı listelemiş ve bunların koordinatlarını vermiştir (Unat, 2013, s. 50).

Batlamyus’a göre Dünya evrenin merkezindedir, Güneş ve diğer gezegenler Dünya’nın etrafında dönmektedir. Evren ise dokuz kattan oluşmaktadır ve Dünya’yı soğan zarı gibi içi içe geçmiş katmanlar olarak çevrelemektedir. Birinci kat gökte yani felekte Ay, ikinci katta Merkür, üçüncü katta Venüs, dördüncü katta Güneş, beşinci katta Mars, altıncı katta Jüpiter, yedinci katta Satürn, sekizinci katta sabit yıldızlar vardır. Tüm bu felekleri içine alan en dışta ve en büyük feleğe ise Atlas feleği, Felekü’l-Eflâk, Arş gibi isimler verilir. Atlas feleği boştur ve diğer feleklerin aksi yönünde döner (Kurnaz, 1995, s. 306).

El-Birûnî, takımyıldızların isimlerinin kökeninin mitlere ve masallara dayandığını bu isimlendirme çabasının ise yıldız isimlerini akılda tutmayı kolaylaştırmak gibi bir amaç

³ Belirli eylemler için uygun zaman dilimlerinin nasıl tayin edileceğini yedi yıldız ve on iki burca dayalı olarak izah eden metinler olarak “Saatnameler”, bu manada dikkat çekici ve ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Saatnameler ile ilgili bk. (İlhan, 2020).

taşıdığını ifade eder. Araplar, Türkler ve Yunanlılar mitolojik kahramanları, hayvanları ve nesnelere bu takımyıldızlara isim olarak vermişlerdir (Döşer, 2021, s. 34).

Eski metinlerde burç ile takımyıldız eşanlamlı olarak kullanılmaktadır ama esasında bu ikisi farklı kavramlardır. Astrolojide burçlar gökyüzünün 12 eşit parçaya bölünmesiyle oluşan 30'ar derecelik dilimlerdir. Buna Mevsimsel Zodyak denir. Dünya'nın ekseninin kayması, İlkbahar Noktası'nın takımyıldızlara göre yerinin değişmesi sebebiyle içinde bulunduğumuz zamanda burçlar, kendileriyle aynı ismi taşıyan takımyıldızlarıyla çakışmamaktadır. Yani Koç burcu ile Koç takımyıldızı; Boğa burcuyla Boğa takımyıldızı farklı şeylerdir. Takımyıldızlarla burçların gökyüzünde kapladıkları alan da birbirinden farklıdır. Zodyak burçlarının her biri 30'ar derecelik parsellere bölünmüştür, yani her burç 30 derecelik bir alan kaplar. Buna karşılık Başak takımyıldızı 45 derecelik, Akrep takımyıldızı 7 derecelik alana sahiptir (Döşer, 2021, s. 20-21).

Takımyıldız içinde çeşitli sayıda yıldız barındıran, belli bir şekli ve deseni olan yıldız kümeleridir. İki boyutlu düzlemde bunlar birbirlerine yakın gibi görünse de üç boyutlu uzayda birbirlerinden yüzlerce ışık yılı uzakta olabilirler (Döşer, 2021, s. 27). Bilinen 88 takımyıldızdan 48 tanesini Batlamyus listelemiş, diğerleri ise 17. yy. sonrası adlandırılmıştır (Döşer, 2021, s. 28).

İkizler Burcu ve Takımyıldızı (Gemini)

Gök eşleğinin⁴ kuzeyinde burçlar kuşağı üzerinde bir takımyıldız olan İkizler/Cevzâ tevemîm, ettevemân, dü-peyker gibi isimlerle de bilinir (Pultar, 2007, s. 50). İkizlerden Castor *Re's-i Tev'em-i Mukaddem*, Pollux ise *Re's-i Tev'em-i Muahhar* olarak isimlendirilir (Pakalın, 1983, s. 285).

Mitolojiye göre Zeus, kuğu kılığına girerek ölümlü Leda ile beraber olur. Leda'nın Zeus'tan iki ölümsüz çocuğu *Pollux ile Helen*, kocasından da iki ölümlü çocuğu *Castor ile Klytaimnestra* olur. *Dioskurlar* diye meşhur olan ikiz kardeşler Castor ve Pollux ayrılmaz bir ikili olarak pek çok yolculuğa, maceraya ve savaşa katılırlar. Bir mücadele sırasında kardeşi ölümcül bir yara alan Pollux, ölümsüzlüğünün yarısını kardeşine bağışlar. Yunanlılara göre İkizler, *Argo Gemisi* mürettebatına katıldıkları için zorda kalan denizcilerin; Romalılara göreyse bir savaşta Roma kaybetmek üzereyken gelip onlara yardım ettikleri için Roma'nın koruyucularıdır (Powell, 2018, s. 568). Minyatürlerde birbirine sarılmış iki çocuk şeklinde ya da bir bedende iki başla (bkz. Şekil 1) gösterilir (And, 2018, s. 338).

⁴ Dünya ekvatoru ile aynı düzlemde büyük hayali gök küre üzerindeki daire, gök ekvatoru.

Şekil 1. Minyatürlerde İkizler

Şekil 2. İkizler/Gemini takımyıldızı
(<https://hthayat.haberturk.com/>, 2023)

Astrolojide İkizler, Merkür'ün yönetiminde hava grubundan, eril ve değişken bir burçtur. İkizler; sıcak ve nemli, umutlu, iyimser, neharî yani gündüze aittir. Merkür'ün gündüz evidir. Tatlı şeyleri temsil eder. Bu burçta doğanlar yazılı ve sözlü iletişim, ticaret, eleştirilenlik konusunda yeteneklidirler ve bu alandaki işlerde çalışabilirler. Müzikten hoşlanırlar, ses sanatları öğretmenliği yapabilirler. Öğrenmeye ve öğretmeye hevesli, esrarengiz konulara meraklıdır (Döşer, 2020, s. 170-171).

İkizler burcu olumlu ifadesinde değişken, hareketli, süratli, bilgi alan ve dağıtan, zeki ve rasyoneldir. Olumsuz olarak ise dağınık, çabuk sıkılan, odaklanamayan, tutarsız, fazla yüzeysel ve vefasızdır (Döşer, 2020, s. 170).

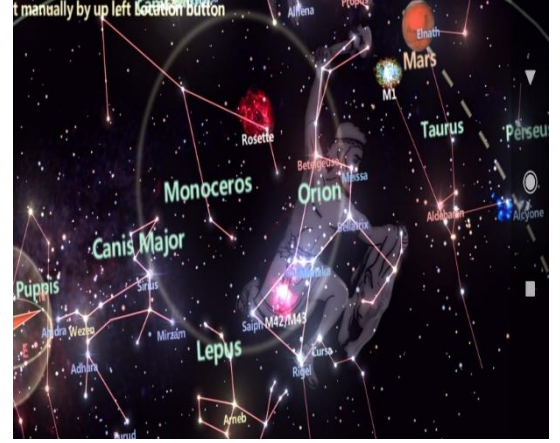
Avcı Takımyıldızı (Orion)

Burçlar kuşağının hemen altında, Boğa ve İkizler takımyıldızları arasında, Akrep takımyıldızının karşısında, Türkiye'den kış aylarında gözlenebilen, gökyüzünün en dikkat çeken takımyıldızlarından biridir. Mitolojide Poseidon'un diğer adıyla Neptün'ün dev oğludur. Babası, kendisine deniz üzerinde batmadan yürüyebilme kabiliyeti verir. Tanrıça Artemis Orion'u öldürmek ister ve Orion'un başının üzerine bir akrep koyar. Akrep Orion'u sokup öldürür. Artemis, bu hizmetinin mükafatı olarak akrebi bir takımyıldıza çevirir ve göğe yerleştirir. Orion da kendi adını taşıyan takımyıldıza dönüşür (Powell, 2018, s. 246).

Başka bir rivayete göre ise yer tanrıçası Gaia, tüm hayvanları avlayabileceğini öne sürerek övünen avcı Orion'u cezalandırmak için bu akrebi göndermiş ve akrep de Avcı'yı sokarak öldürmüştür. Ancak Yılanlı Ofukus Avcı'ya bir iksir vererek onu canlandırmıştır (Pultar, 2007, s. 2).

Şekil 3. Avcı/Orion takımıyıldızı
(tulomsas.com.tr, 2023)

Şekil 4. Avcı ve Büyük Köpek/Canis Major takımıyıldızı
(StarTracker Uygulaması)

İkizler ve Avcı takımıyıldızlarıyla alakalı görseller incelendiğinde İkizler'in omuz omuza vermiş iki insan suretinde, Avcı'nın ise sağ dizi üzerine çökmüş, belinde kemer ve kılıcı olan, sağ elinde sopa tutan bir adam şeklinde tasvir edildikleri ortadadır. Avcı'nın sol elinde ise bazı tasvirlerde bir kalkan, bazı tasvirlerde ise bir köpek olduğu görülür. Yukarıdaki görsellerden de anlaşılacağı üzere İkizler takımıyıldızının kemer, kılıç, altın ve inci gibi değerli taş ve madenler veya diz çökmekle bir alakası da kurulamamaktadır.

Sözlükte Cevzâ

Cevzâ kelimesi için sözlüklerde şu bilgiler yer almaktadır:

- “Ekliptik üzerinde yer alan burçların üçüncüsü; İkizler burcu sevemâni” (Çağbayır, 2017, s. 970).
- “A black sheep white in the middle of the body, the constellation Gemini; Orion; name of a woman”⁵ (Steingass, 2005, s. 377)
- “İkizler burcu, semanın kuzey yarım küresinde görünen iki parlak yıldızlı bir burç olup güneş mayıs ayında bu burca girer” (Devellioğlu, 2008, s. 138).
- “The sign Gemini. The constellation Gemini. (Anciently) the constellation Orion”⁶ (Redhouse, 1890, s. 688)
- “İkizler burcu” (Kubbealtı Lugatı, 2022).
- “İkizler burcu” (Unat, 2001, s. 661).
- “İkizler burcu” (Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, 2001, s. 551)
- “Arapça cevz, ceviz. Araplar Avcı takımıyıldızındaki İncidizisi/Nizâm (Avcı'nın kemeri) yıldız kümesine “altın cevizler” adını vermişlerdir. Bu ad daha sonraları Avcı takımıyıldızının kendisi için de kullanıldı” (Pultar, 2007, s. 25).

⁵ İng. “Vücudunun ortası beyaz siyah koyun, İkizler/Avcı takımıyıldızı, bir kadın ismi”

⁶ İng. İkizler burcu. İkizler takımıyıldızı. (Antik çağlarda) Avcı takımıyıldızı.

- “Kara koyun ya da İkizler. Takımyıldıza neden bu adın verildiği hakkında birçok açıklama bulunmakla beraber bunların hiçbirinin tatmin edici olmadığı öne sürülmektedir” (Pultar, 2007, s. 25).

Redhouse, Steingass ve Pultar’ın Cevzâ’nın hem Gemini/İkizler hem de Orion/Avcı manasını verdikleri dikkat çekmektedir fakat diğer sözlüklerde sadece İkizler karşılığı verilmektedir.

Misalli Sözlük ve Ansiklopedilerde Cevzâ

- “İkizler burcu. Güneş Mayıs ayının ilk kısmında bu burca girer.
Lûtfiydüp o pâdişâh-ı yektâ

Kozbekçibaşısı oldu cevzâ (Şeyh Galib)” (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1977, s. 58)

- “Mıntakanın üçüncü burcudur. Cevzâ suret-i kevkebiyesinin dikkate değer iki yıldızı Tev’em-i Muahhar- Pollüks ve Tev’em-i Mukaddem- Kastor’dur.
“Ne gûş-i Zühresin menkûş eylemiş her kız ne vaz’etmiş

Ola bir danesin devrân nıtak-i pâk-i Cevzâyeye” (Şerif)” (Pakalın, 1983, s. 284-285)

- “İkizler burcu.
“Ne gûş-ı Zühresin mengûş edüp her giz ne vaz’etmiş

Ola bir danesin devrân nıtak-ı pâk-i Cevzâyaya” (Şerif)” (Pala, 2010, s. 91)

- “İkizler burcu. “Burc-ı dü-peyker” adıyla da anılan bu burç, diğer gök cisimleri gibi yükseklik ve yücelik bildiren ifadeler içinde zikredilir. Şairin övdüğü kimsenin eşliğini süpürmekte ve sevgilinin ayağının tozu Cevzâ’ya baş tacı olmaktadır” (Uzun, 1992, s. 425).

- İkizler burcu (Şentürk, Osmanlı Şiiri Kılavuzu 2, 2017, s. 407).

Görüldüğü üzere misalli sözlük ve ansiklopedilerde Cevzâ’nın sadece İkizler manası verilmiş, Avcı’dan bahsedilmemiştir. Verilen örnek beyitlerde ise istisnasız olarak Cevzâ-kemer ilişkisi kurulmuştur.

Kitap, Tez ve Makale Gibi Akademik Çalışmalarda Cevzâ

Harun Tolasa, Cevzâ için “memduhun eşğine yüz sürüp orayı süpürmektedir” ifadesini kullanır (Tolasa, 2001, s. 411).

Mehmed Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı’nın Tahlili* isimli çalışmasında Cevzâ için İkizler manasını verir (Çavuşoğlu, 2001, s. 262).

Atilla Şentürk çalışmasında Cevzâ’yı İkizler burcu olarak, kemer bağlama ve diz çöküp memduhun eşğini süpürme yönleriyle ele alarak aşağıdaki örnek beyitleri verir (Şentürk, 1994, s. 175-176):

“Bilüni nazüklük ile kuçmaga ey meh likâ

Kendüzin bir hôş kemer kılmışdurur Cevzâ” (Cafer Çelebi D., k. 10/34)

“Kemer Cevzâ Süreyyâ gûş-vâre

Yüzine yir yir altun pul sitâre” (Cafer Ç., Heves-nâme, vr. 64b)

“Cârub-sıfat beste-miyân olsa yiridür

Kim yüz sürüyüp süpürür işigürri Cevzâ” (Ahmed Paşa D., k. 25/23)

Ahmedî Divanı Tahlilî’nde Cevzâ yine İkizler burcu manasında, yine kemer bağlamak ve muhafız, koruma olma yönleriyle ele alınır (Erdem Günyüz, 2001, s. 70):

“Atınun na’lin felek anun-çun itmiş tâc-1 ser
Tarf-1 zer bağladı Cevzâ ana oldı cân-dâr” (AD/72)

Esmâ Şeker, yüksek lisans tezinde Cevzâ karşılığı olarak İkizler burcunu verir ve burcun kemer şeklinde tasavvur edildiğini ifade eder (Şeker, 2015, s. 109).

Mümtaz Caran, hazırladığı yüksek lisans tezinde Cevzâ için İkizler karşılığını verir (Caran, 2003, s. 37).

Keramet Öngel, yüksek lisans tezinde Cevzâ için İkizler burcu karşılığını verir (Öngel, 2021, s. 91)

Hikmet Feridun Güven de yüksek lisans çalışmasında Cevzâ için İkizler karşılığı verir (Güven, 1998, s. 61)

Zeynep Özer, *Divan Şiirinde Burçlar* isimli yüksek lisans tezinde Cevzâ-kemer alakası bulunan beyitlere İkizler burcu manası verir (Özer, 2015, s. 74).

Emrah Gülüm, makalesinde Cevzâ’yı İkizler burcu olarak küpe, inci, kemer gibi ziynet eşyalarıyla beraber yorumlar (Gülüm, 2014, s. 532-538)

“Nazm-1 gevher-zîverin ‘akd-i Süreyyâ mı ‘aceb

Dür gibi mengûş-1 gûş-1 duhter-i Cevzâ mıdır” (Kas.31/4)

“Eder ol mertebe tezyîn-i ebkâr-1 ma’ânî kim

Olur dür gibi nazmı gûşvâre gûş-1 Cevzâ’da” (Kas.49/17)

“Utârid hâme-i Behrâm ile seyf âyetin yazsın

O tîg-i rûşen-i Cevzâ-nitâk-1 hûn-feşân üzre” (Kas.15/39)

Hafsanur Yıldırım, çalışmasında Cevzâ-kemer ilişkisi olan Ahmedî’nin beytini ve Sünbül-zâde Vehbî’nin “Dîde-i Cevzâ” terkibi yer alan beytini İkizler ile yorumlar (Yıldırım, 2015, s. 347):

“Atınun na’lin felek anuçün itmiş tâc-1 ser

Tarf-1 zer bağladı cevzâ ana oldı cân-dâr” (K. 25/38)

“Dîde-i Cevzâ vü Zühre görmemiş gerdûnda

Kevkeb-i dürrîden a’lâ öyle bir sa’d ahteri” (T. 5/7)

Dîde-i Cevzâ, *Lambda Orionis*, Meissa, Arapça Meysan, olarak da bilinen “parlakça ışıldayan” manasındadır (Pultar, 2007, s. 72). Avcı’nın gözünü oluşturur.

Özlem Düzlü, Cevzâ-kemer ilişkisi kurulan bir tarihi yine İkizler ile açıklar (Düzlü, 2019, s. 137):

“Her yirin tecdîd idüp terfi’ ü tevsî’ eyledi
Emr idüp yapdurdı bu resm-i şehenşâhâneyi
Tâk-ı eyvân-ı bülendi bükdi Cevzâ’nun belin
Reşk-i cüffî itdi pür-pîç ebrû-yı cânâneyi
Şimdi oldı pâdişâha lâyık ol devlet-serâ
Şâhbâz-ı şevket işte böyle ister lâneyi” (T. 26/13-15, s. 371)

Şerife Akpınar da kemer bağlayan Cevzâ için İkizler burcu yorumunda bulunur (Akpınar, 2002, s. 193):

*Hıdmet için bağlanup Cevzâ kemer
Baş urup pâyine oldı tâcver (Vâmık u Azrâ, 291)*

Yapılan çalışmalarda Cevzâ ile kemer, ziynet eşyaları, memduhun eşiğinde diz çöküp yer süpürme ilgisi bulunan beyitler istisnasız olarak İkizler burcu/takımyıldızı ile açıklanmaktadır. Hâlbuki yukarıda da ifade ettiğimiz gibi esasında şairlerin burada kastettikleri Avcı/Orion takımyıldızıdır. Redhouse, Steingass ve Pultar’ın sözlüklerinde Cevzâ’nın Avcı/Orion takımyıldızı manasının açık olarak verilmesine ek olarak Avcı takımyıldızındaki bazı yıldızların dünya literatüründeki isimleri Cevzâ kelimesini ihtiva eder. Örneğin *Betelgeuse/Sağomuz* yıldızının ismi *Beytü’l-cevze*’nin Batı dillerindeki telaffuzundan gelir. Yine Avcı’nın sol ayağındaki *Rigel* yıldızı *Recül-i yesâr-ı cevzâ*, *Riclü’l-cevzâ’ul-yesârî* “Cevzâ’nın sol ayağı” olarak bilinir. Yine Avcı takımyıldızındaki *Bellatrix/Kadınsavaşçı/Amazon yıldızı* da Arapça *Menkeb-i yesâr-ı cevzâ* olarak bilinir (Pultar, 2007, s. 13,18,53).

Ayfer Aytaç çalışmalarında Cevzâ kelimesinin Orion takımyıldızını da karşıladığını da belirtir fakat Avcı’nın eski Türkçedeki Karakuş terimini karşıladığını, gökyüzünün avcı kuşu olduğunu beyan eder (Aytaç, 2020 s. 233). Yine Avcı’nın Terazi takımyıldızı olduğunu da iddia eder (Aytaç, 2019 s. 116-117). Avcı takımyıldızı, bir insan suretindedir ve herhangi bir kuşla alakası yoktur. Yine Avcı’nın Terazi takımyıldızı ile de bir alakası kurulamamaktadır.

Klasik Şiirde Avcı Takımyıldızı ve Belirgin Özellikleri

Yaptığımız araştırmalarda Avcı’nın klasik şiirde kemer, mücevher, muhafız olma, diz çöküp eşik süpürme gibi nesne ve durumlarla kullanıldığı görülmektedir.

Avcı, kemer bağlayıp memduhun hizmetine girer, ona muhafız veya yâver olur:

“Atınun na’lin felek anun-çun itmiş tâc-ı ser
Tarf-ı zer bağladı cevzâ ana oldı cân-dâr” (Ahmedî, 305)

[Felek, atının nalını o yüzden başına taç etmiş, Avcı, altın kemer bağlayıp ona muhafız oldu.]

Yeniçeri Ocağı'nı oluşturan ortarlardan 60, 61, 62 ve 63. ortalara *solak* denilirdi. Bunların seçkin olanları padişah hizmetine verilir ve bunlara *Solakan-ı Hassa* denirdi. Görevleri ise seferde ve resmî törenlerde padişahın atının iki yanında yaya olarak yürüyüp onu korumaktı. Solaklar, sarı çizme giyer, bellerine som yaldızlı kemer takar ve bu kemere de gümüş kabzalı uzun bir kama sokarlardı (Pakalın, 1983, s. 254).

Şairler memduhlarını övmek için Hilal'i bir nala benzeterek onu memduhun atının ayağına takar veya atın ayağındaki nalı feleğin başına taç ederler. Padişahı koruma görevi ise altın kemeriyle Cevzâ/Avcı takımyıldızına verilir.

Necâti Bey de yıldızlar ve felekteki Ay'ın memduhun kapısında kullar olduğundan Avcı'nın da beline kemer bağlayıp onun hizmetine girmesinde şaşılacak bir şey olmadığından bahseder:

“Encüm ü mâh-ı felek mihr ile kapun kuludur

Baglasa şan mı durur beline Cevzâ kemeri” (Necâti, 782)

Klasik şiirdeki sevgili de Cevzâ gibi kemer bağlar:

“Hût-endâm u Hâmel-dem dilber-i Cevzâ-kemer

Kim kenizekdur cemâline güneş Hürşid-nâm” (T. Cafer Ç., 171)

Şair, sevgiliyi Balık endamlı, Koç nefesli, Cevzâ kemerli olarak tarif etmekte ve Güneş'in ona köle, cariye olduğunu ifade etmektedir.

Avcı takımyıldızı, değerli taş ve madenlerle birlikte de anılır:

“Dahı pîrûze yâkût u zümürüd
Ki hergiz yog-ıdı ana hadd-ıla ‘ad

Yidi sanduk yine la'l u cevâhir
Nite kim burc-ı cevzâda zevâhir” (Cemşid ü Hürşid/129)

[Firuze, yakut ve zümrüt ki hiçbirinin haddi hesabı belli değildi.

Sanki Avcı takımyıldızında görünen yedi sandık dolusu yakut, değerli taşlar...]

Yukarıda bahsedildiği gibi Avcı'nın kemeri altın cevzlere benzetilmekte bu sebepten de takımyıldız Cevzâ ismini taşımaktadır Avcı'nın ayaklarını ve omuzlarını oluşturan Rigel, Betelgeuse gibi diğer dört yıldız da hayli parlaktır. Şair hediye/çeyiz olarak hazırlanan yedi sandık dolusu kıymetli taşı ve altını, Avcı'da toplanmış bu yedi parlak yıldızla benzetmektedir.

Avcı'nın şiirlere konu olan bir özelliği de diz çökmüş halidir. Şairler Avcı'nın bu halini onu memduhun eşliğinde diz çöküp memduha hizmet eden, yerleri süpüren biri olarak hayal eder:

“Cârûb-şifat beste-miyân olsa yiridür

Kim yüz süriyüp işigünü pâk ide Cevzâ” (Ahmed Paşa, 202)

[Süpürge gibi (beline kemer) bağı olsa yeridir ki Cevzâ eşigine yüz sürüp temizlesin.]

Çalı süpürgelerinde çalı çırpıyı bir arada, değneğin ucunda tutabilmek için ip veya tel bağlanır. Yine tekke ve dergâhlarda dervişlere mürşidin hizmetine girme nişanı olarak mürşit tarafından tekbirlerle kemer bağlanır (Gölpınarlı, 2004, s. 181).

Şair, Avcı'nın bir süpürge veya derviş gibi kemer bağlayarak memduhun hizmetine girip onun eşigini süpürerek temizlemesinin uygun olacağını ifade etmekte, böylece memduhu yüceltmektedir.

Avcı takımyıldızı kılıcıyla da zikredilir:

“Utârid hâme-yi Behrâm ile seyf âyetin yazsın

O tîg-i rûşen-i Cevzâ-niâk-ı hûn-feşân üzre” (Vehbî Divanı, 97)

[Merkür, Mars'ın kalemiyle Cevzâ'nın kemerindeki o kan dökken parlak kılıcı üzerine Seyf (Kılıç) Ayeti'ni yazsın.]

Avcı'nın kılıcı, Avcı Kemerinden dikey olarak aşağıya uzanan Saif aljabbar, Algibba (etaOrionis), Neyyir-i seyf-ül-cevzâ, Nair alsaif (iotaOrionis) ile Orion Bulutsusu Meisser 42'den oluşur. Avcı'nın Kılıcı için daha sonraları Saif, Saiph (kappaOrionis) isimlendirilmesi yapılmışsa da bu yıldız Avcı'nın Kılıcı değil onun sağ ayağını oluşturur (Pultar, 2007, s. 91,130). Merkür astrolojide Güneş'in kâtibi, Behrâm yani Mars ise Güneş'in seraskeri yani komutanı olarak tasavvur edilir. Merkür edebiyat ve iletişime, Mars ise mücadele ve savaşa hâkimdir. Bu itibarla Mars minyatürlerde bir elinde kılıç, bir elinde kesik bir baş tutan bir adam olarak yer alır (And, 2018, s. 353).

Şair, memduhunun kılıcını Avcı'nın kılıcına benzetmekte ve Merkür'ün bu kılıç üzerine Mars'ın kalemiyle Kılıç Ayeti'ni yazmasını temenni etmektedir. Bununla birlikte Mars, kan dökücü tabiatı gereği kalem değil, kılıç tutar. Diğer bir deyişle şairin “hâme-i Behrâm” dediği Mars'ın kılıcıdır.

Avcı'nın kemeri bazen şiddetle sarsılır:

“Cesâmet şöyle kim deryâ yüzinde cünbiş etdikçe

Tezelzül vermede sevr-i zemîne tâk-ı Cevzâyâ” (Dîvân-ı İzzet, 110)

[Büyüklüğü şöyle ki deniz üstünde hareket ettikçe yeryüzünün boğasına ve Avcı'nın kemerine titreme verir.]

Şair, büyük bir kalyonun denize indirilmesine dair yazdığı tarih manzumesinde geminin büyüklüğünü ifade etmek için mübalağa yoluna gitmiştir. “Sevr-i zemîn” Boğa takımyıldızını ifade eder, bir hadis-i şerife göre Dünya öküzün boynuzları üzerindedir (Güneş, 2022, s. 304). Avcı'nın Kemerini bu beyitte “tâk” kelimesi ile ifade edilerek mimarî bir yapı olarak hayal edildiği vurgulanmıştır. Geminin deniz üzerindeki hareketi öyle sarsıcıdır ki sekizinci kat felekteki Boğa ve Avcı takımyıldızları bile titremektedir.

Ceviz ağacıyla zikredilir:

“Lîk mevzûn olamaz serv-i dil-ârâ mânend

Naḥl-i cevz olsa eger hem-ser-i burc-ı Cevzâ” (Mustafa Âlî, 334)

[Ceviz ağacı (yükseklikte) Cevzâ burcuna denk de olsa gönül süsleyen selvi (sevgili) kadar biçimli, düzgün olamaz.]

Şair ceviz ağacının boyu Cevzâ yani Avcı takımyıldızına kadar erişse bile onun selvi boylu, gönül süsleyen sevgilinin endamı ve zarafetiyle denk olamayacağını ifade etmektedir. Yukarıda değinildiği gibi Avcı'nın kemerini oluşturan üç yıldız Altın Cevizler olarak adlandırılmaktadır. Şair ceviz ağacıyla bu yıldızlar arasında bağlantı kurmaktadır.

Dîde-i Cevzâ, yani “Cevzâ'nın gözü” terkibi de şiirlerde görülmektedir. Avcı'nın gözünü oluşturan bu yıldız *Lambda Orionis*, *Meissa*, Arapça *Meysan*, olarak da bilinen “parlakça ışıldayan” manasındadır (Pultar, 2007, s. 72). Bu yıldız ϕ^1 Orionis ve ϕ^2 Orionis ile birlikte Ay'ın beşinci konağı olan Hek'a menzilini oluşturur. Bu üç yıldız eskiden İkizler'e ait kabul edilirdi (Pultar, 2007, s. 45).

Dîde-i Cevzâ terkibi şiirlerde sevgilinin, memduhun görülmemiş güzelliği veya lütfunu tarif etmek için kullanılır:

“Dîde-i Cevzâ vü Zühre görmemiş gerdûnda

Kevkeb-i dürrîden a'lâ öyle bir sa'd ahteri” (Vehbî Divanı, 304)

[Cevzâ'nın gözü ve Venüs felekte parlak yıldızdan yüce, böyle uğurlu bir yıldızı görmemiştir.]

Şair, I. Abdülhamid'in kızı Rabia Sultan'ın doğumu üzerine yazdığı şiirde sultanı Venüs'ün ve Cevzâ'nın gözü Meissa'nın dahi görmediği talihli ve güzel bir yıldıza benzetmektedir.

Avcı'nın koluna bâzubend bağlanır:

“Görünce ḥüsn-i ḥattın kâtib-i Bircîs olup ḥayrân

Anı taḥsîn ile ta'lik eder bâzû-yı Cevzâ'ya” (Vehbî Divanı, 183)

[Katip Jüpiter, senin hüsnü hattını görünce hayran olup onu Avcı'nın pazısına güzelce bağlar.]

Jüpiter'in sıfatlarından biri “hâtib-i felek” yani feleğin hatibidir. Eski âimlere göre Güneş'in kadısıdır (Levend, 1984, s. 207). Jüpiter, minyatürlerde elinde kitap olan bir erkek olarak tasvir edilir. Jüpiter, bilginler ve vezirleri de temsil eder (And, 2018, s. 353).

Eskiden nazardan, kötülüklerden ve hastalıklardan korunmak gibi çeşitli amaçlarla dua ve tılsımlar yazılıp muska şeklinde muhafaza altına alınır ve insanlar bunları daima yanında taşırdı. Bu muskaların kola bağlanması da yaygındı. Kola bağlanan bu muskalara bâzûbend denirdi ve kola kuvvet vermesi maksadıyla takılırdı (Pakalın, 1983, s. 183).

Şair, Jüpiter'in memduhun hüsnü hattını görünce ona hayran olduğunu ve bu hattı bir muska gibi Avcı'nın koluna bağlamak istediğini ifade etmektedir. İkizler takımyıldızı minyatürlerde birbirine sarılmış iki çocuk suretinde gösterildiğinden beyitteki "bâzû-yı Cevzâ" ifadesini İkizler değil de Avcı ile yorumlamak daha isabetli olacaktır.

Klasik Şiirde İkizler Takımyıldızı ve Belirgin Özellikleri

Şiirlerde İkizler, Jüpiter ve Venüs gezegenleriyle birlikte, raks etmek, şiir yazmak, çalgı çalmak gibi sanat ve eğlenceye dair kavramlarla birlikte zikredilir:

"Bu şevk ile yine Bircîs-i çarha bir gazel yazdım

'Aceb rakşa getirdim Zühre ile şûh Cevzâ'yı" (Vehbî Divanı, 205)

[Bu hevesle yine feleğin Jüpiter'ine bir gazel yazdım ki Venüs ile şûh İkizler'i raksa getirdim.]

Şair iki uğurlu ve birbirine dost gezegen Jüpiter ve Venüs'le birlikte İkizler burcunu zikretmektedir. Venüs, her türlü sanat, eğlence, yeme, içme ve keyfi ifade eder. Bu yüzden Zühre yani Venüs minyatürlerde çeng çalan bir kadın olarak tasvir edilir (And, 2018, s. 357-358). Jüpiter ise her şeyi büyütme eğilimindedir, dolayısıyla Venüs'ün coşkusu, neşesini, eğlencesini zirveye taşıyacaktır. İkizler burcu da havai bir burç olup edebiyata ve eğlenceye düşkündür. İkizler takımyıldızını oluşturan yıldızlar, kol kola vermiş, bir nevi dans eden iki insana da benzetildiğinden beyitteki bu raks sahnesine dâhil edilmiş olabilir. Jüpiter, Venüs, İkizler, gazel, raks ifadeleriyle tenâsüb de yapılmaktadır.

İkizler, Yay burcu, Jüpiter ve Merkür ile birlikte anılır:

"Kavs-i ebrûsına bu tîr-i gönül irse didüm

Bahtumun oldu bu gün tâli'-i Cevzâ neyi ki" (Karamanlı Aynî, 569)

[1.Kaşının yayına bu gönül oku erse dedim, bahtımın talihi bugün neden İkizler oldu?

2. Kaşının Yay burcuna bu gönül Merkür'ü erse dedim, bahtımın talihi bugün neden İkizler oldu?]

"Kavs" hem yay hem de Yay burcu manasına gelmektedir. Tîr ise ok olarak bilinse de Merkür'ün de isimlerinden biridir ve ayrıca keman, çello, rebâb gibi sazların yayları için de kullanılır (Düzlü, 2019, s. 301). Merkür'ün evleri, yani onun yönettiği burçlar İkizler ve Başak'tır. Yay ve Balık ise Jüpiter'in burçlarıdır. Burçlar kuşağı üzerinde bu iki gezegenin yönettiği burçlar birbirleriyle karşıt konumdadır. Başak ile Balık ve İkizler ile Yay birbirlerine 180 derecelik açı yaparlar. Bu açı astrolojide engel, zorluk ve çatışmayı ifade eder. Bu itibarla da Merkür ve Jüpiter karşıt burçları yönettikleri için burç bazında birbirine zıt, düşman gezegenlerdir, ama hava üçlüsünü paylaştıkları için aynı zamanda dosturlar (Döşer, 2020, s. 280,334). Bu sebepten Merkür, Jüpiter'in yönettiği Yay burcunda zararda (vebâl), Balık burcunda ise hem zararda hem düşüş (hubût) konumunda yani çok zayıf durumdadır.

Şair sevgilinin kaşlarına erişme arzusunu dile getirirken kavs ve tîr kelimelerini iki anlama gelecek şekilde kullanmaktadır. Sevgilinin karşısındaki âşık, Yay burcundaki Merkür gibi zayıf, aciz konumdadır.

İkizler, memduha nedîm olmak için şekilden şekle girer, ikiyüzlü olur:

“Bezm-i hâsına nedâmet idüp almaga nedîm

İki yüzden niçe sûretlere girer Cevzâ” (Sehî, 43)

İkizler’in iki yüzünün olması ona “ikiyüzlü” yakıştırması yapılmasına sebep olur. İkizler memduhun has meclisine girebilmek için her şekle girer, her şeyi yapar.

İkizler “iki yarım” olarak hayal edilir:

“Çeşm-i düşmandan eger geçse hayâl-i tîgı

Merdüm-i dîdesi cevzâ gibi olurdu dü nîm” (Nef’î, 874)

[Kılıcının hayali düşmanın gözünden geçse göz bebeği İkizler gibi iki yarım olurdu.]

Şair memduhunun kılıcının keskinliğini mübalağa ile ifade etmektedir. Memduhun kılıcının hayali bile düşmanın göz bebeğini iki parça etmeye yeter.

İkizler, yöneticisi Merkür ile birlikte zikredilir. Ay’ın altıncı ve yedinci konağı bu takımyıldız üzerindedir:

“Utârid hânesi Cevzâ içinde on sekiz encüm

Ser ü pâsında iki menzil gör ol kadd-i hırâmânı

Birinün ayağı Men’a Zirâ’ ikisinün başı

Bu oğlan Tev’emeyn oldı bilürsen kavı-i Yunânı” (Karamanlı Aynî, 245)

[Merkür’ün evi İkizler içinde on sekiz yıldız, başında ve ayağında iki menzil olan o uzun boyluyu gör.

Birinin ayağı Men’a, ikisinin başı Zirâ’dır, eğer Yunan sözünü bilersen bu çocuklar Tev’emeyn oldu.]

Ay, burçlar kuşağı üzerindeki yolculuğunu yaklaşık yirmi sekiz günde tamamlar. Bu yirmi sekiz günlük yolculuğun her gününde bir yıldız veya yıldız grubu üzerinde duraklar, bu konakların her birine menzil, tümüne ise “Menâzil-i Kamer” denir. İkizler takımyıldızı içinde yer alan menziller ise Hen’a ve Zirâ mezilleridir (Büyükkarcı Yılmaz, 2014, s. 132).

Beyitte dikkat çeken husus, şairin Yunan mitolojisine atıf yapması ve ayın menzillerinden Hen’a menzilin okuma veya müstensih hatası sonucu Men’a şeklinde yazılmasıdır.

Karşı karşıya, yan yana oturan sevgililer İkizler’e benzetilir:

“Mu’abber eyle ta’bîri düşümde sîne-ber-sîne

Der-âğûş itmişem yâri çü cevzâ câna cân gördüm” (Karamanlı Aynî, 481)

[Düşümde sevgiliye sanki İkizler'deki iki can gibi kucak kucağa sarılmışım, bu rüyayı tabir et.]

İkizler takımyıldızı omuz omuza vermiş iki insan suretini andırır ve minyatürlerde de birbirine sarılmış iki çocuk şeklinde tasvir edilir. Şiirlerde ise vuslata eren âşıklar takımyıldızın bu görüntüsüne teşbih edilir. Şair rüyasında sevgilisini kucakladığını, ona sarıldığını ve bu hallerinin İkizler takımyıldızını andırdığını ifade etmektedir.

Sonuç

Klasik şiirde Cevzâ kelimesinin kullanımı ile ilk olarak İkizler takımyıldızı/ burcu akla gelmektedir. Şiirler dikkat nazarıyla incelendiğinde ise beyitlerin çoğunluğunda Cevzâ ile Avcı takımyıldızının kastedildiği anlaşılmıştır. Takımyıldızlarının şeklinden ve şimdiye değin oluşan astrolojik bilgi zemininden hareketle İkizler ve Avcı takımyıldızlarının belirgin özellikleri tespit edilmiş ve araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Bağlama göre iki takımyıldızının ayırıcı vasıfları şöyle sıralanabilir:

Klasik şairler astronomi ve astrolojiye dair bilgilerini zengin hayaller ve ince sanatlarla şiirlerine dahil etmiştir. En önemli kültürel miraslarımızdan olan bu şiirleri doğru yorumlayabilmek, beyitlerde sıklıkla karşılaşılan Cevzâ'nın İkizler mi yoksa Avcı mı olduğunu tespit edebilmek için en az o şairler kadar astronomi, astroloji ve mitolojiye dair kavramlara vukûfiyet kazanılması elzemdir. Cevzâ'nın Avcı mı İkizler olduğunu tespit etmek için şu maddelere dikkat edilebilir:

1. İncelediğimiz beyitlerden anlaşılacağı üzere Cevzâ ile kemer, kemer bağlama, tâk, diz çökme, eşik süpürme, ceviz, ceviz ağacı, kıymetli taşlar, hizmetkar-muhafız, kılıç, göz gibi kavramlar varsa kastedilen Avcı'dır.

2. Cevzâ ile birlikte diğer burçlar, raks, eğlence, edebiyat, ikiyüzlü olmak, Merkür, Venüs, Jüpiter gezegenleri, Ay'ın menzilleri veya kavuşan sevgililerden bahsediliyorsa kastedilen muhtemelen İkizler'dir.

Kaynakça

- Akalın, M. (1975). *Ahmedî: Cemşîd ü Hurşîd (inceleme-metin)*. Atatürk Üniversitesi.
- Akkuş, M. (2018). *Nefî dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0>
- Akpınar, Ş. (2002). Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ mesnevîsinde astrolojik unsurlar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, 169-202.
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>
- And, M. (2018). *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm mitologyası*. Yapı Kredi.
- Atatürk Kültür Merkezi. (2001). *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*.
- Aytaç, A. (2019). Kutadgu Bilig'de geçen gök bilimi terimlerindeki karışıklıklar. Altun, İ. I. & Beyaz, E. (Ed.), *Uluslararası Kutadgu Bilig kurultayı* içinde (ss. 114-119). Türk Dil Kurumu.
- Aytaç, A. (2020). Kutadgu Bilig ve Divânu Lügâti't-Türk'te geçen bir gök bilimi terimi: Karakuş. Öbek, A. İ., Topaoğlu, Y., Dinler, N., Özdamendeli, Ç., & Çetin, S. (Ed.). *Prof. Dr. Vahit Türk armağanı* içinde (ss. 229-234) , Kesit.
- Büyükkarcı Yılmaz, F. (2014). Kamer, burçlar ve menzillerle ilişkisi hakkında iki risale. *Turkish Studies*, 9(9), 131-143.
- Caran, M. (2003). *Divân şiirinde kozmik unsurlar* [Yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Çağbayır, Y. (2017). *Ötüken Türkçe sözlük*. Ötüken Neşriyat.
- Çavuşoğlu, M. (2001). *Necâtî Bey divânı'nın tahlili*. Kitabevi Yayınları.
- Demirci, K. (1992). Burç. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 6, ss. 421-422). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dergâh. (1977). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*.
- Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi.
- Döşer, Ö. (2020). *Astrolojide temel kavramlar*. Astroart Astroloji Okulu.
- Döşer, Ö. (2021). *Astrolojide sabit yıldızlar*. Astroart Astroloji Okulu.
- Düzlü, Ö. (2019). Klasik Türk şiirinde bir mûsikî unsuru olarak “tîr/ok”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 20(20), 295-310. <https://doi.org/10.30767/diledeara.635536>
- Düzlü, Ö. (2019). Seyyid Vehbî divanı'na göre 18. yüzyılda Osmanlı bahriye teşkilatı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 134-153. <https://doi.org/10.29000/rumelide.656661>
- Erdem Günyüz, M. (2001). *Ahmedî divanı tahlili* [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Erünsal, İ. E. (2018). *Tâcîzâde Ca'fer Çelebi dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0>
- Gölpınarlı, A. (2004). *Tasavvuftan dilimize geçen deyimler ve atasözleri*. İnkılap.
- Gülüm, E. (2014). Sünbül-zâde Vehbî dîvânı'nda (sünbülîstân) kozmik unsurların kullanımı. *Turkish Studies*, 9(9), 519-546. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7069>
- Gülüm, E. (2021). *Ahmedî dîvânı* [Doktora tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

- Güneş, H. A. (2022). *Klasik öncesi dönem Türk şiirinde astroloji* [Doktora tezi]. İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Güven, H. F. (1998). *Hayretî divanı'nda kozmik unsurlar ve zaman* [Yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- HT Hayat. (t.y.). *İkizler/Gemini takımıyıldızı*. 7 Temmuz 2023'te <https://hthayat.haberturk.com/astroloji/guncel-haberler> adresinden edinilmiştir.
- İlhan, E. (2020). Örnek saatname metni (havass-ı eyyâm) ışığında günlere dair bazı inanışlar ve kaynakları. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 6(3), 443-468.
- İlhan, E. (2023). *Necâtî Bey dîvânı: Metin - bağlamlı dizin-işlevsel sözlük* [Doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Kadaş, S. (2022). *Ahmed Paşa dîvânı: Tenkitli metin-bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük* [Doktora tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Kubbealtı Lugatı. <http://lugatim.com/>
- Kurnaz, C. (1995). Felek. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 12, ss. 306-307). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Levend, A. S. (1984). *Divan edebiyatı (kelimeler ve remizler mazmunlar ve mefhumlar)*. Enderun Kitabevi.
- Mermer, A. (2020). *Karamanlı Aynî divânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0>
- Oğuz, F. S. (2019). *Dîvân-ı İzzet ve nigâr-nâme*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/68921,divan-i-izzet-ve-nigar-name-pdf.pdf?0>
- Öngel, K. (2021). *Keçecizâde İzzet Molla dîvânlarında kozmik âlem ve zamân*, [Yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Özer, Z. (2015). *Divan şiirinde burçlar* [Yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Pala, İ. (2010). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. Kapı.
- Powell, B. B. (2018). *Klasik mitoloji* (Çev. S. O. Çavuş). Bilge Kültür-Sanat. (Orijinal çalışma 2012 yılında yayımlandı.)
- Pultar, M. (2007). *Yıldız adları sözlüğü*. Türkiye İş Bankası.
- PYOPYO Studio. (t.y.). StarTracker (Sürüm 9.8.5) [Mobile uygulama]. Google Play Store. <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.PYOPYO.StarTracker>
- Redhouse, S. J. (1890). *A Turkish and English lexicon*.
- Steingass, F. (2005). *A comprehensive persian-english dictionary*. Çağrı Yayınları.
- Şeker, E. (2015). *15. yüzyıl divanlarında kozmik unsurlar* [Yüksek lisans tezi]. Ordu Üniversitesi.
- Şentürk, A. A. (1994). Osmanlı edebiyatında felekler, seyyare ve sabiteler (burçlar). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 90, 131-180.
- Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı şiiri kılavuzu* (C. 2). Osedam.
- Tolasa, H. (2001). *Ahmed Paşa'nın şiir dünyası*. Akçağ.

- Tulomsas.com.tr. (2023, 4 Temmuz). *Orion Takım Yıldızı'nın hikayesi ve kehanetleri*.
<https://www.tulomsas.com.tr/orion-takim-yildizinin-hikayesi-ve-kehanetleri/>
- Unat, Y. (2001). Eski astronomi metinlerinde karşılaşılan astronomi terimlerine ilişkin bir sözlük denemesi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, 633-696.
- Unat, Y. (2013). *İlk çağlardan günümüze astronomi tarihi*. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Uzun, M. İ. (1992). Edebiyatta burç. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 6, ss. 424-426). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yekbaş, H. (2020). *Sehî Bey divânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-273692/sehi-bey-divani.html>
- Yenikale, A. (2017). *Sünbülzâde Vehbî divanı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196833/sunbulzade-vehbi-divani.html>
- Yıldırım, H. (2015). Divan şairlerine göre burçlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 340-354.

Geliş Tarihi : 26.11.2023
Kabul Tarihi : 02.01.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1396175>

Hünerli, B. (2024). 1902 Tarihli Kiril harfli Kırım Tatarca bir sözlükteki söz varlığı. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 247-259. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1396175>

1902 TARİHLİ KİRİL HARFLİ KIRIM TATARCA BİR SÖZLÜKTEKİ SÖZ VARLIĞI¹

Bülent HÜNERLİ²

ÖZ

Edebiyat geleneği bakımından Türkiye sahası ile önemli ortaklıkları bulunan Kırım Tatarları, aslında eski bir sözlükçülük geleneğine sahiptir ve süreç içerisinde çok değerli Kırım Tatarca sözlükler yayımlanmışlardır. Bu sözlükler büyük oranda genel amaçlı olduğu gibi terim sözlüklerini de içermektedir. Kırım Tatarlarınca ilk Kırım Tatarca sözlük ve eser olarak Kodeks Kumanicus kabul edilmektedir. 13-14. yüzyıllarda yazılan bu eser Türkoloji çalışmalarının vazgeçilmez kaynaklarından biridir. Daha sonraki yıllarda da değerli Kırım-Tatarca sözlükler hazırlanmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru ise Kısa Rusça-Tatarca Sözlük (Kırım Ağzı) adlı bir eser daha basılmıştır. Bu sözlük özellikle Kırım'a gelen Rus turistler ve Kırım Tatarca'yı iyi bilmeyen yerli halk için yazılmıştır. Eserin giriş kısmında sözlük hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Sözlükteki kelimelerin yaklaşık 2/3'ü konuşma dilinde kullanılan kelimelerden oluşmaktadır. Sözlük kısmının dışında Kırım Tatarca başlıca gramer kurallarına ve kalıp ifadeler-cümlelere de yer verilmiştir. Bu sözlükte Kırım Tatarca kelimeler, Kiril alfabesiyle yazılmıştır. Kırım Tatarlar arasında Arap alfabesinin kullanıldığı bir dönemde Kiril harfli böyle bir eserin basılması son derece dikkat çekicidir. Bununla beraber Kırım Tatarca kelimelerin Kiril alfabesiyle yazılması, Kırım Tatarcadaki bazı sesleri ifade etme konusunda zorlayıcı olmuştur. Sözlük nihayetinde bir "rehber sözlük" niteliğini taşımaktadır. Çalışmada, söz konusu sözlük tanıtılmış ve söz varlığı açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırım Tatar, Sözlük, Söz varlığı, Kiril alfabesi

¹ Bu yazı, 21-22 Kasım 2023 tarihleri arasında online formatta düzenlenen "Türkiye-Ukraine: Language, Cultura, History" adlı sempozyumda sunulan özet bildirinin genişletilmiş şeklidir.

² Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, hbulent80@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5668-3942>

Date Received : 26.11.2023

Date Accepted : 02.01.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1396175>

Hünerli, B. (2024). Vocabulary in a Crimean Tatar dictionary with Cyrillic letters dated 1902. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 247-259. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1396175>

VOCABULARY IN A CRIMEAN TATAR DICTIONARY WITH CYRILLIC LETTERS DATED 1902³

Bülent HÜNERLİ⁴

ABSTRACT

The Crimean Tatars, who have important commonalities with the Turkish region in terms of literary tradition, actually have an old tradition of lexicography and very valuable Crimean Tatar dictionaries have been published in the process. These dictionaries are mostly general in nature and also include glossaries of terms. Codex Kumanicus is accepted by Crimean Tatars as the first Crimean Tatar dictionary and work. Written in the 13-14th centuries, this work is one of the indispensable sources of Turkological studies. In the following years, valuable Crimean-Tatar dictionaries were prepared. Towards the end of the 19th century, another work titled Short Russian-Tatar Dictionary (Crimean dialect) was published. This dictionary was written especially for Russian tourists visiting Crimea and locals who did not know Crimean Tatar well. In the introduction of the work, various information about the dictionary is given: Approximately 2/3 of the words in the dictionary are composed of words used in spoken language. Apart from the dictionary, the main grammatical rules and phrases and sentences in Crimean Tatar are also included. In this dictionary Crimean Tatar words are written in Cyrillic alphabet. At a time when the Arabic alphabet was used among the Crimean Tatars, the publication of such a work in Cyrillic is very remarkable. However, the Cyrillic alphabet of Crimean Tatar words has made it difficult to express some sounds in Crimean Tatar language. In the end, the dictionary is a "guide dictionary". In our study, we will introduce this dictionary and examine it in terms of vocabulary.

Keywords: Crimean Tatar, Dictionary, Vocabulary, Cyrillic alphabet

³ This article is an extended version of the abstract presented at the online symposium "Turkey-Ukraine: Language, Cultura, History" held in online format between 21-22 November 2023.

⁴ Associate Professor, Kirklareli University, Faculty of Arts and Sciences, hbulent80@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5668-3942>

Giriş

Kırım Yarımadası, tarih boyunca pek çok topluluğa mesken olmuş, bulunduğu konum itibarıyla bir çekim merkezi dönüşmüş son derece stratejik bir toprak parçasıdır. Bu yarımada hâlihazırda yaşayan Kırım Tatar, Karay, Kırımçak gibi Türk kökenli topluluklar bulunmaktadır. Fakat bu Türk gruplarının nüfusları son yıllarda iyice azalmaya yüz tutmuştur. Özellikle 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesiyle başlayan bu süreç başta Kırım Tatarlar olmak üzere diğer halklarını da çok ciddi bir biçimde etkilemiştir. Öyle ki baskı altına alınan Kırım Tatar nüfus sürekli takip altında bulunmaktadır. Bununla beraber son dönemde Kırım Tatarlarla ve diğer Türk grupları ile ilgili önemli bir gelişme yaşanmıştır. Ukrayna hükümeti, Kırım Tatarların da dâhil olduğu Ukrayna'nın Yerli Halkları yasa tasarısını gündeme getirmiş ve yapılan oylamada 345 milletvekilinin 325'i evet oyu vermesiyle kanun yasalaşmıştır. Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenskiy'in 01.07.2021 tarihli ve 1616-IX sayılı belgeyi⁵ imzasıyla da yürürlüğe girmiştir. Buna göre Kırım-Tatarları (yine Karaylar ve Kırımçaklar da) belli haklar elde etmişlerdir. Buna göre; 1. Kırım Tatar, Karaim ve Kırımçak halkları Ukrayna'nın yerli halkı olarak tanınacak. 2. Yerli halkların asimilasyon, etnik kökenlerinin, kültürel değerlerinin yok edilmesi, zorla yerlerinden edilmeleri ve tahliye durumlarına karşı hakları garanti altına alınacak. 3. Ukrayna'nın yerli halklarının kültür, eğitim, dil ve bilgi edinme hakları garanti altında olacak. 4. Yerli halklar kendi eğitim kurumlarını oluşturabilecek ya da diğer eğitim kurumları ile dillerinin, tarihlerinin, kültürlerinin öğretilmesi amacıyla iş birliği yapabilecek. 5. Ukrayna'nın yerli halkları, kendilerini temsil eden organları aracılığıyla kendi medya kuruluşlarını kurma hakkına sahip olabilecek⁶.

Kırım'daki Müslüman yerli halkın konuştuğu dile Kırım Tatarcası denmektedir. Kırım Tatarcası, Türk dilinin lehçe sınıflandırmasında Kıpçak grubuna dâhil edilmektedir (Yüksel, 2007). Kırım dışındaki bazı yerlerde (Romanya, Bulgaristan, Türkiye ve Özbekistan) de Kırım Tatarcası konuşulmaktadır. Aslında bu Türk lehçesi, kelime kadrosu ve ses özellikleri bakımından Oğuz grubundan daha doğru ifade ile Türkiye Türkçesinden etkilenmiştir. Yazı dili, Kıpçak ve Oğuz esaslı ağızlar arasında bir geçiş teşkil etmekle beraber Kıpçak özellikler ağır basmaktadır (Özkan, 2017). Doerfer'e (1995) göre Kırım Tatarcası şu diyaleklerden oluşur:

1. Kırım Osmanlıcası: Güney kıyısında bir Mariupol'da olmak üzere beş diyalekt.
2. Merkez Kırım Türkçesi: a. Kuzey Merkez Kırım Türkçesi: Merkezi Bahçesaray b. Güney Merkez Kırım Türkçesi: Kırım Osmanlıcasının temas bölgesinde konuşulur ve Kuzey Merkez Kırım Türkçesinden Kırım Osmanlıcasına bir geçiştir c. Doğu Merkez Kırım Türkçesi: Feodosiya Kırım Tatarcasından Kırım Osmanlıcasına bir geçiştir.
3. Kırım Tatarcası: Kırım Yarımadasının kuzeybatısında ve doğusunda.
4. Kırım Nogaycası: Kuzeydoğu yani Perekop yöresinde.
5. Dobruca Tatarcası: Köstence'nin güney kısmında.
6. Dobruca Nogaycası: Köstence'nin kuzey kısmında.

Kırım Tatar Türkçesinin yazı dilini Merkez diyalekti oluşturmaktadır. Bu ağız köken olarak Güney Karadeniz kıyılarındaki Kuman ve ona yakın kabile dillerine bağlıdır. Daha sonraki dönemlerde bu ağza Kuzey ve Kuzeydoğu Karadeniz kıyılarındaki merkezi ağızlar ve Nogay ağızları da eklenmiştir. (Sevortyan, 2008)

⁵ <https://www.president.gov.ua/ru/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-korinni-narodi-ukrayini-69677>, (erişim: 19.10.2021)

⁶ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ukrayna-da-kirim-tatar-turkleri-yerli-halk-statusune-kavustu/2291624>, (erişim: 19.10.2021)

Kırım Tatarcasının bilinen en eski eseri olarak Kodeks Kumanicus⁷ verilmektedir. Bunun yanında “İslam Geray’ın Polonya’ya Yaptığı Seferi Anlatan” adını taşıyan Can Muhammed’in 17. yüzyılda yazdığı eser, Seit Muhammet Riza’nın 18. yüzyılda yazılan “Essebu’s-Seyyar” (Yedi Gezegen) adlı kitabı ve El-Muhit-ul Burhani’nin “Kanıtlar Okyanusu” adlı çalışması ilk Kırım Tatarca eserler arasında yer alır. Bu eserlerin hepsinde Osmanlı Türkçesinin etkisi görülmektedir. Kırım Tatarlarının yazı dili sonraki dönemlerde de homojen olamamış ve bu durum Ekim devriminden 10 yıl sonraya kadar devam etmiştir. 30’lu yılların ortalarına doğru yazı dilinin diyalekt temelleri belirlenmiştir. Sonrasında Kırım Tatarları, Kiril alfabesine geçmişlerdir (Sevortyan, 2008).

Bu aşamada Kırım Tatar sözlükçülüğüne de değinmek gerekir. Tarihî Kırım Tatar sözlükçülüğü hakkında bize en detaylı bilgiyi İsmail Asanoğlu Kerim’in hazırlamış olduğu *Kırımtatar Tilinen Bağlı Leksikografik Çalışmaların Tarihçesi* (1292-1916) adlı eserde bulmak mümkündür. Yazara göre Kırım Tatar sözlüklerinin kronolojik sıralaması şu şekildedir: 1. Kodeks Kumanikus 2. Asıridin Hayyan’ın Kırımca Lugatları 3. Nikolas Vitsen’in 1692 yılında yayımlanan Kırım Tatarca-Flemenkçe Lugatı 4. Köppen’in “Tatarica” adlı Kırım Tatarca El yazma Lugatı 5. Kırım-Hovacanın Kırım Tatarca Rusça Lugatı 6. L. Lazarev’in Osmanlıca-Kırım Tatarca Lugatı 7. V. H. Kondaraki’nin Kırım Tatarca Lugatı 8. Lazar Budagov’un Türkçe-Tatarca Lugatı 9. Abdurefi Bodaninskiy’in Okuma Elifbesi ve Lugatı 10. Gaspirinskiy’in Muharrirliğinde çıkan Kırım Tatarca bir Lugat 11. Osman Zaatov’un Rusça-Kırım Tatarca Lugatı 12. Bilâl Terlekçi’nin Kırım Tatarca El yazma Lugatı (Kerim, 2016).

Kısa Rusça-Tatarca Sözlük Hakkında

İlk baskısı 1888 yılına tesadüf eden eser, gördüğü ilgiden ötürü 29 baskı yapmıştır. Eserin son baskısı 1925 yılına aittir (Kerim, 2016). Çalışmada sözlüğün 1902 tarihli 8.baskısı esas alınmıştır. Eser, Grigoriy Moskvich tarafından basılmıştır.

İlk ve son kapak dahil toplamda 34 sayfalık sözlük Kırım’a gelen Rus turistler için hazırlamıştır. 20 kuruş (Kapeyek) olan eser Odesa’da basılmıştır. Eser çift sütun olarak Rus alfabetik sistemine göre hazırlanmıştır. Rusça madde başından sonra Kiril harfli Kırım Tatarca açıklaması verilmiştir. Madde başlarının bazılarında ise sözcüğün cümle içindeki kullanımı gösterilmiştir. Sözlüğün 20.

⁷ Kırım haber ajansı QHA, 22.02.2023 tarihindeki internet sayfasında Kırım Tatarcası ilk eser (sözlük) ve buna bağlı bir durum olarak şu bilgilere yer veriyor:

2022-2032 Kırım Tatar dilinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması stratejisi çerçevesinde, Ukrayna’da kaydedilecek olan Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Günü için tarih seçildi. Ukrayna’nın 2022-2032 Kırım Tatar dilinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması stratejisi çerçevesinde, ülkede kaydedilecek olan Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Günü için tarih belirlendi. Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Günü için seçilen tarih 11 Temmuz oldu. 11 Temmuz 1303 tarihi Kırım Tatar dilinin en eski anıtı olarak kabul edilen Codex Cumanicus’un (Kodeks Kumanikus) ilk sayfasında yer alıyor. Kırım Tatar dilinin temelini oluşturan Kuman dilini konu alan Ortaçağ çalışmaların ve metinlerin derlendiği eser olan Codex Cumanicus’ta o dönemde Kırım’da yaşayan Kırım Tatarları dâhil olmak üzere Türk halklarının dili ve folkloru kaydedildi.

HERKES AYNI TARİH KONUSUNDA HEMFİKİR OLDU

Kırım Haber Ajansına açıklama yapan Ukrayna’nın Arap ve Müslüman Devletlerle Etkileşiminden Sorumlu İstişare Kurulu Sekreteri Snaver Seythalil, 2022-2032 Kırım Tatar dilinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması stratejisi çerçevesinde Kırım Tatar Milli Meclisinin (KTMM), Ukrayna’da Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Günü’nün belirlenmesi ile ilgili Kırım Tatar bilim adamları ile istişareler gerçekleştiğini daha sonra bu konunun kamuya açık olarak tartışıldığını ifade etti. Seythalil: *Herkes Codex Cumanicus’un oluşturulma tarihi olarak kabul edilen 11 Temmuz 1303 tarihinde hemfikir kaldı. Şu an Ukrayna Kültür ve Enformasyon Politikası Bakanlığı tüm formaliteleri bitirdi ve Bakanlar Kuruluna, 11 Temmuz’un Ukrayna’da Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Günü olarak kaydedilmesi ile ilgili karar tasarımsını sundu. Bakanlar Kurulu’nda karar tasarımsına ilişkin bir itiraz olmadı. Belge onaylanır onaylanmaz Cumhurbaşkanlığı Ofisine gönderilecek. Karar tasarımsının 26 Şubat veya 18 Mart’ta imzalanmasını bekliyoruz*, dedi. (<https://www.qha.com.tr/kirim/ukrayna-da-kirim-tatar-dili-ve-edebiyati-gunu-icin-tarih-belli-oldu-468123>)

sayfasında günlük konuşma kalıplarına yer verilmiştir. 21. sayfadan itibaren ise Kırım Tatarca gramer kuralları ve bunlara dair örnekler anlatılmıştır. Bu gramer kuralları içinde hâl ekleri, çoğul ekleri, sıfatlar, zamirler, fiiller bulunmaktadır.

Bu sözlüğü, *Kırım Dağları* kulübünün üyeleri olan Prof. S.M. Tanatar, R.A. Prendel, A. L. Berte-Delegard hazırlanırken eserin editörlük işlerini İsmail Gaspıralı yapmıştır. Yayınevinden başlığı ile verilen kısımda; sözlükteki problemler ve eksiklikler yayıncılar tarafından kabul edilmiş ve sonraki baskılarında bunun düzeltilmesi hususunda gereğinin yapılacağı da belirtilmiştir (Tanatar vd, 1902).

Sözlükle ilgili en önemli noktalardan biri Kırım-Tatarca sözcüklerin Arap alfabesi ile verilmeyip Kiril alfabesiyle gösterilmesidir. Bilindiği üzere Kırım Tatarları 1928'e kadar Arap alfabesini, 1928-1938 yılları arasında Latin alfabesini, 1938 yılından itibaren de Kiril alfabesini kullanmışlardır (Sevortyan, 2008). Günümüzde ise hem Latin hem Kiril alfabesi kullanılmaktadır. 1902 tarihli bu sözlük ise, Kırım Tatarcasının Arap alfabesi dışında farklı bir alfabe ile yazıldığı ilk örneklerdendir.

Sözlükle ilgili daha ayrıntılı bilgi ön sözünde verilmiştir:

Elimizdeki Tatar dilinin kısa sözlüğünün amacı; bölgeyi seyahat edenlere Tatarca'yı açıklamaktır. Aynı zamanda bölgedeki Rus dilini hiç bilmeyen ve tam konuşamayan yerli halk için de bir kaynak niteliğindedir. Elimizdeki bu sözlükte, Kırım'a yapılan seyahatlerde kullanılacak en gerekli sözcükler ve günlük konuşma dilinde sık kullanılan kelimeler yer almıştır. Kelimelerin sayısı yaklaşık 800'ü bulmaktadır. Bu kelimelerin yaklaşık 2/3'ü konuşma dilinde kullanılan kelimelerden meydana getirilmiştir. Bu kelimelerin dışında sözlüğün son kısmında başlıca gramer kurallarına da yer verilmiştir. Bu sayede bölgeye gidenlere gramer kurallarıyla birlikte kendi cümlelerini kurabilme imkânı yaratılmıştır. Bu sözlükte Tatarca kelimeler Rus alfabesiyle yazılmıştır. Tatarca kelimelerin Rus alfabesiyle yazılması, Tatarcadaki bazı sesleri ifade etme konusunda zorlayıcı olmuştur. Dahası, sözlük hazırlanırken, Kırım Tatarlarının edebî bir dilinin olmaması ve farklı diyalektlerinin (Kuzey, Orta, Güney) olması bu diyalektlerden hangisinin daha doğru sayılacağı hususunda bizi sıkıntıya sokmuştur. Bu sözlük, en azından bölgeye giden kişiler için hiç Rusça bilmeyen Tatarlarla iletişime geçmeleri için imkân sağlayacaktır

Bundan sonraki kısımda Kırım Tatarca sözlükteki söz varlığı gösterilecektir. Kırım Tatarca sözcüklerin yanına Türkiye Türkçesindeki anlamları verilmiştir.

Sözlükteki Söz Varlığı

a. Sayılar

altı	altı	dokuzinci	dokuzuncu
altıncı	altıncı	dört	dört
altı-yüz	altı yüz	dörtüncü	dördüncü
altmış	altmış	dört-yüz	dört yüz
altmış-bir	altmış bir	edı	yedi
beş	beş	edıncı	yedinci
beş yüz	beş yüz	edı-yüz	yedi yüz
beşinci	beşinci	edmiş	yetmiş
biñ	bin	eki	iki
bir-kere	bir kere	eki yüz	iki yüz
dokuz	dokuz	ekinci	ikinci

ekirmi, ıgrımı	yirmi
elinci	ellinci
elli	elli
hırh	kırk
hırhıncı	kırkıncı
ıgrımı uc	yirmi üç
ıgrımçı	yirminci
ıgrımı bir	yirmi bir
ıgrımı eki	yirmi iki
on-edı	on yedi
onsekızenci	on sekizinci
on beş	on beş
on beşenci	on beşinci
on birinci	on birinci
on dört	on dört
on eki	on iki
on ikinci	on ikinci

b. Akrabalık İsimleri

adam	adam
ana	anne
bala	çocuk
bey	bey
dost	dost
erkek	erkek

c. İnsan Vücutu

ayah	ayak
baş (sob, golova)	baş, kafa
baş	baş, kafa
bogaz	boğaz
boiņ	boyun
burun	burun
göz	göz
haşler	kaş
hulah	kulak
köks	göğüs
kursah	karın, kursak
manlay	alın
mıyık	bıyık

d. Duyular

aç	aç
açlıh	açlık
agrı	acı
eşitmek	işitmek

e. Renkler

al	al
beyaz, ak	beyaz
hırmızı, kızıl	kırmızı, kızıl
kızıl	kızıl

f. Yer – Yön Adları

on üç	on üç
onbir	on bir
on-sekız	on sekiz
otuz	otuz
otuz-bir	otuz bir
otuz-eki	otuz iki
otuzinci	otuzuncu
sekız	sekiz
sekızenci	sekizinci
sekızıyuz	sekiz yüz
seksen	seksen
sifteki	birinci
uç	üç
uçünci	üçüncü
uç-yuz	üç yüz

hardaş	kardeş
harı, haşın	karı
hart-harı	yaşlı kadın
nisanı-kuyuv	damat
tiyze, tata	teyze

miy	beyin
olaņ	oğlan
olurmah	idrar
parmah	parmak
saç	saç
sahal	sakal
teri	deri, kürk
tırnah	tırnak
tış	diş
tız	diz
yanah	yanak
yuz	yüz, çehre

korkmak	korkmak
susamak	susamak
toh	tok
yanmak	yanmak

mavu, kök	mavi, gök
sarı	sarı
yeşil	yeşil

altındaki	altındaki
artındaki	arkadaki
astenda	altında
atlanıñ	yukarısı
bundan	bundan
dogrudan	doğrudan
harşıda	karşıda
keninge	enine
kuñ-doguşu	doğu
nerede / kayda	nerede
nereden	nereden

g. Meslekler

berber	berber
ekim	hekim, doktor
ergat	hizmetkar
furunci	fırıncı

h. Zaman

ahşam	akşam
angi saat, haç saat	kaç saat
baar	ilkbahar
bayram	bayram
bazar ertesi	pazartesi
bazargun	pazar günü
cuma	cuma
cuma ertesi	cumartesi
çerşambe	çarşamba
çoh, beğ	çok
dun	dün
dun sabahtan	dün sabahtan
erte	erken
gece	gece
hış	kış
hışta	kışta

ı. Hayvanlar

at	at
aygır	aygır
ayu	ayı
ayvan	hayvan
baha	kurbağa
bal hurt	bal arısı
balıq	balık
bit	bit
çervyaq-hurt	tırtıl
çibiñ	sinek
çipçe	civciv, piliç
deve	deve
domuz	domuz
harınca, çubıñ	sivrisinek
harişır, böri	kurt
hatır	katır
horoz	horoz

ondañ	ondan
saz	batak, sazak
songa	sola
sonu	sonu
ust	üst
ustunde	üstünde
usutundan	üzerinden, üstünden
uzaq	uzak
yokarı	yukarı
yuharisında	yukarisında

hırsız	hırsız
tuvarci, coban	1. hayvan yetiştiricisi 2. sığırtmaç, çoban

keç	geç
kuñ doğuşu	gün doğuşu
perşembe	perşembe
saat	saat
saba	sabah
sabahtan	sabahtan
salı	Salı
sora, sonra	sonra
ule	öğle
ule yemek	öğle yemeği
vahıh	vakit
yarım saat	yarım saat
yarım-yıl	yarı yıl
yarın sabahtan	yarın sabahtan
yarın	yarın
yaz	yaz

hoy, hozu	koyun
hoyun	koyun
huş	kuş
işek	eşek
karaca	karaca
karaca	karaca (vahşi keçi)
kara-guş	kartal
karga	karga
kaz	kaz
kedı, mışıl, meçi	kedı
kerbetiñ	kene
kiiñ domuz	yaban domuzu
kobelek	kelebek
korel	hindi (erkek hindi)
kögırçın	güvercin
köpek	köpek
oguz	öküz

örümcek	örümcek
pire	pire
sıçan	sıçan
sığın	geyik
sığır	sığır
tahta-bit	tahta kurusu

tauğ	tavuk
tilki	tilki
torgay	serçe
turna	turna
yuğatı	yük taşıyan at

3.i. Besinler

arpa	arpa
badem	badem
bal	bal
buzov-eti	buzacağı eti
ceviz	ceviz
cilap	yulaf
domuz et	domuz eti
et	et
funduh	findık
havaltı	kahvaltı
hay-eti	koyun eti
kastane	kestane
kastane	kestane
katık	kefir
kavurma, kebab	kavurma
kıyar	salatalık
koyyagi	köy yağı

mav, yağ	yağ
nohut	nohut
otmek, ekmek	ekmek
peynir	peynir
piring	pirinç
piva	bira
rahi	vodka, rakı
sarap	şarap
sarmusah	sarımsak
sıcak su	sıcak su
su	su
suuk su	soğuk su
suyu	meyve suyu
şeker	şeker
tütün	tütün
yağ	yağ
yemiş	yemiş

j. Meyveler

armut	armut
ayva	ayva
elma, alma	elma ağacı
erek	erik
harbuz	karpuz
kavun	kavun

kirez	kiraz
portakal	portakal
şeftale	şeftali
yüzum	üzüm
zerdale	kayısı

k. Sebze-Bitki

bulah, tarmak	dal
hapusta	lahana
karaagac	kara ağaç
kartop	patates

mantar	mantar
semiz	semiz
soğan	soğan
trup	turp

l. Eylemler, Hareketler, Hisler

açmah	açmak
adalmah	ifade etmek
adamah	adamak
adaşmah	şaşırmak, kaybolmak
akmağ	akmak
aldamah	aldatmak
almah	almak
almah	almak
anlamağ	anlamak
arkadaş olmağ, beraber gitmek	arkadaş olmak
aşikmağ	acele etmek

avlanmah, avga çıkmak	ava çıkmak
bahmah	bakmak
bekle	bekle
beklemek	beklemek
beklemek, tohtamah	beklemek
beni aldadılar	beni aldattılar
beslemek	beslemek
boyamah	boyamak
çağirmah	çağırarak
çağirmah	çağırarak
çalmağ, çuvurmak	koşmak
çalmağ, çuvurmal	çalmak

çekmek	çekmek
çezmeh	çözmek
çıgarmah	çıkarmak
çikmağ	çıkmağ
değişmek	değişmek
egerlemek	eğerlemek
eşitmek	işitmek
evlenmek	evlenmek
gece yatmah	gece yatmak
geçmek	geçmek
girdamah	şarkı söylemek
göstermek	göstermek
götirmek, alıñ gidmek	götürmek
haybetmek	kaybetmek
haynatmah, pişirmek	kaynatmak, pişirmek
hoyb idmek, coymağ	yitirmek, kaybetmek
içmek	içmek
istemeh	istemek
istemek	istemek
kalmağ	kalmak
kavurmah	kavurmak
keçikmek	gecikmek
kesmek	kesmek
ketınız	gidiniz
ketirmek	getirmek
laf idmek	laf etmek, konuşmak
nallamağ	nallamak
oldurmek	öldürmek
olmek	ölmek
oturmah	oturmak
paralari bozmak	para bozmak
pşermek	pişirmek
raatlanmah	rahat etmek, dinlenmek
satıñ almah	satın almak
satmah	satmak
satun almah	satın almak
sekirtmek	sallamak
sevmeğ	sevmek

m. Nesnelere

ahça, para	para
akçe	ökçe
anahtar	anahtar
ayakkabı	ayakkabı
ayne	ayna
azbar	avlu
balta	balta
bardah	bardak
barut	barut
bıhçı	testere
boya	boya
bulah, tarmah	dal
bulaşık	bulaşık
cam	cam

sındirmağ	kırmak
sökmek	sökmek
sövlmeh	söylemek
suret yazmah	çizmek
susamağ	susamak
suvarmah	sulamak, su vermek
tanımah	tanımak
tapmak, bulmak	bulmak
tışlemek	dışlemek
tohta!	bekle!
tohtamah	beklemek
traş olmah	traş olmak
tufeğ atmah	ateş etmek
tutmah	tutmak
tutmah/kirailen	tutmak (ev)
tutuñ içmek	sigara içmek
unutmah	unutmak

unutmamak, esinde dudmağ

	unutmamak, aklında
	tutmak
vermek	vermek
yahmah	yakmak
yalvarmah	yalvarmak
yanmağ	yanmak
yaşmah	yaşamak
yatmah	yatmak
yazmah	yazmak
yekmek	koşmak
yigilmağ	yıkılmak
yolcu olmağ	yolcu olmak
yoldamağ	yüzmek
yollamah	yollamak
yorulmah, boldurmah	yorulmak
yuhlamah	uyumak
yumunmağ	yıkanmak
yurmek	yürümek
yurtmah	yırtmak
yurumek, getmek	yürümek, gitmek

cep	cep
çalğı	çalğı
çamaşır	çamaşır
çanah	çanak
çan	çan
çekuç	çekik
çeşme	çeşme
çiçek	çiçek
çizma	çizme, bot
çorap	çorap
çua-çoga	çuva bezi
degermen	değirmen
devet	divit
duvar	duvar

eberşinli	ipek
eger	eyer
etikçe	ayakkabı
ev	ev, daire,
fener	fener
filican	fincan
gecelik	gecelik
gemi	gemi
gine	iğne
giy, yip	ip, iplik
gözlük	gözlük
gözlük	gözlük
halç	kılıç
hanat	kanat
hapu	kapı
harandaş	kurşun kalem
haşh	kaşık
have-yubruk	cezve
hayış	kayış
humañ	el, yüz yıkama kabı
huşak	kuşak
ilaç	ilaç
iştan	pantolon
kadeh	kadeh
kalem	kalem
kayk, kayık	sandal
kazañ	kazan
kemiğ, sueğ	kemik
kese	kese
keten	keten
kiat	kağıt
kilim	halı
kilit	kilit
kök	kök
kölegelik	şemsiye
kölmek	gömlek
kulte	demet
kureğ	kürek
kuşak	kemer
leğen	leğen
lulue, çubuk	çubuk, körpe dal
mahas	makas
mektub	mektup
merdven	merdiven
mıh	çivi, mıh
mıltıh	mermi
mıltık	saçma(tüfek)
minare	minare
mötay, çapçak	fiçı, varil
munyuz	boynuz
murakeb	mürekkep
oduñ, ağaç	odun, ağaç

ot	ot
paçta	pasta
pamuh	pamuk
papiros	paperüs
para	para
pencere	pencere
piçah	bıçak
piçeñ	kuru ot, otluk; biçilip kurutulmuş, hayvan yemi, ot
rubu	giysi
rubu	giysi
saat	saat
sabun	sabun
sadıh	sandık
samovar	semaver
silah	silah
sizgırmağ	düdük
soba	soba
sofa, sed	sofa, kanepa
sofra	sofra
spiçka, serniğ	kibrit çöpü
stakañ, hade	bardak, kadeh
suluğ	suluk
şekerlik	şekerlik
şemdañ	şamdan
tan	kürk
tarah	tarak
tayah	değnek
telegraf	telgraf
teri	1. deri 2. kürk
toplu-gine	çengelli iğne
torpak	toprak
toşek	döşek
toz	toz
töbe	çatı
trahtır	traktör
tufek	tüfek
tutun	tütün
tuy	tüy
urluh	tohum
ustura	ustura
yaprah	yaprak
yastıh	yastık
yavluk	başörtü; mendil
yorgañ	yorgan
yugeñ	dizgin
yuñ	yün
yuzbez	havlu
yüzük, galha	yüzük
zungu	üzengi

n. Evren, Dünya

ateş	ateş
ay	ay
aylı keçe	aylı gece
barañ	kasırğa
bulut	bulut
buz	buz
çöl	çöl
dağ	dağ
deniz	deniz
dere	dere
duniya	dünya
dunya	dünya

har	kar
kaya	kaya
kök	gök
kum	kum
kum-taş	kumtaşı
kuneş	güneş
kurcaha keten çaygañ	gökkuşağı
tuz yer	düz yer
uzeñ	nehir
yer	yer
yöñ	yel
yulduz	yıldız

o. Mekân, Yer

arañ-merek	ahır
aşhana	mutfak
bahça	bahçe
bostañ	sebze bahçesi
hoba	in
kilse	kilise
koy	köy

magaz	bodrum, mahzen
mecit, caley	cami
skemne	iskemle
stantsiya	istasyon, durak
şeer	şehir, kent
uzen baş	nehirin çıkış yeri

ö. Madenler

altıñ	altın
demir	demir
gumuş	gümüş
komur	kömür
kumuş	gümüş

kureç	kireç
kureçtaş	kireç taşı
maden	maden
taş	taş
yerkomur	taş kömürü

p. Sıfatlar, İsimler

ağır	ağır
agu	acı
arıh	kuru
aydınlıh	aydınlık
aynıci, yalancı	sahtekar, dolandırıcı
bahtsız	bahtsız
bahtsızlıh	bahtsızlık
dogru	doğru
dolu	dolu
eho	ses
halın	kalın
haranlıh	karanlık
hart	kart, yaşlı
hart	yaşlı
hattı	katı, sert
hızayahlı	kadın
huvetiz	kuvvetsiz
huvetli	kuvvetli
ince	ince
keç	geç

keninge	enine
olmuş	ölmüş
orta	orta
pışkañ	olgun, olmuş
pışkeñ	pişmiş
rızlı	dürüst
sıcah	sıcak
sılah, çiy	çiğ
sizgırıq	ıslık
sora, sonra	sonra
suruca	rehber
tar	dar
tatlı	tatlı
taze	taze
toh	tok
tuzlı	tuzlu
ulefe	ödenen şey
yarım	yarım
yavaş	yavaş
yuñ	yün

Sonuç

Çalışmamız, 1902 yılında basılmış “*Kratkiy Russko-Tatarskiy Slovar (Krimskoe Nareçiyeye)*” (Kısa Rusça-Tatarca Sözlük-Kırım Ağzı) temelinde oluşturulmuştur. Sözlükteki söz varlığının tematik bir incelemesi yapılmıştır. Sözlük, günlük konuşmalarda geçen kelimelerden oluştuğu için tematik incelememiz daha çok eylemler, hayvanlar, besinler, nesnelere (eşyalar), zaman, kişi zamirlerinin çekimleri, mekânlar vb. ile ilgili sözcüklerden oluşmaktadır. Tematik incelemede sözlükte bulunan 1135 kelimenin içinde yer alan isim ve fiil çekimleri; fiil çekimlerinin şahıs çekimleri dâhil edilmemiştir. Bu 1135 kelimenin 141 tanesi isim/fiil çekimleri ve bu fiil çekimlerinin şahıs çekimlerinden oluşmaktadır. 1135 kelime içinden 607 sözcük şu kategoriler altında toplanmıştır:

Sayılar (55), akrabalık isimleri (11), insan vücudu (25), duyular (8), renkler (7), yer-yön adları (21), meslekler (6), zaman (33), hayvan (46), besinler (36), meyveler (11), sebze-bitki (8), eylem-hareket-his (98), nesnelere (129), evren, dünya (25), mekân (13), maden (11), sıfatlar, isimler (4), kişi zamirleri, kişi zamirlerinin çekimi (24).

Yapılan tematik incelemede, sözlükte “hayvan, meyve, sebze, tarım” alanında çok fazla sözcük olmadığı tespit edilmiştir. Bunun dışında “hayvan, meyve, sebze” sözcükleri çerçevesinde toplamda 65 sözcük bulunmuştur. Bunlar içinde en çok sözcük hayvan (46) başlığı altında bulunmaktadır. “Renkler, yer yön adları, mekân, maden, evren ve dünya” başlıkları altında da diğer başlıklar gibi yoğun sayıda sözcük mevcut değildir. Yine de bu başlıklar arasında en çok sözcüğü yön adlarında (21) görmek mümkündür. Zaman, sayılar ve sıfatlar-isimler başlıkları altında en çok sözcük ise sayılarda başlığında görülmektedir (55).

Kişi merkezli sözcüklerin içinde yer aldığı kategoriler: akrabalık isimleri, insan vücudu, hisler, meslekler, eylemler-hareket-his, zamirlerdir. Bunların arasında en çok sözcük “eylem-hareket-his” başlığındadır. 98 adet fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerin sözlüğün asıl kısmında geçen şahıs çekimleri başlıkta yer almamaktadır. Sadece mastar eki (-mAk) almış sözcükler bu kategoriye dâhil edilmiştir.

Çalışmamızın en çok sözcük dahil ettiğimiz başlığı “nesnelere” başlığı olmuştur. Toplamda 129 sözcük vardır ve bu sözcüklerin çoğu yalın haldedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki sözlük, Kırım Tatarca bilmeyen bir bireyin, öğrenmesi/bilmesi gereken temel sözcükleri içermektedir. Bu yönüyle sözlük bir *rehber sözlük* niteliğini taşımaktadır. Dolayısıyla bugünkü anlamda sözlükbilimi (leksikografi) kuralları çerçevesinde oluşturulmadığı görülür. Yani tekil bir sözlük değildir. Sözcüklerin yanında söz öbeklerinin, örnek cümlelerin dağınık bir şekilde verilmesi bu durumun en açık göstergesidir. Bununla beraber eser Kırım-Tatar Türkçesi için Kiril harfli ilk sözlük olması açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Doerfer, G. (1995). Kırım Tatarcası. (Çev. M. Argunşah). *Türk Dünyası Araştırmaları*, (94), 177- 203.
- Kerim, A. İ. (2016). *Kırım Tatar tilinen bağılı leksikografik çalışmaları tarihçesi (1292-1916)*. Arial.
- Sevortyan E. V. (2008). Kırım Tatarcası (Çev. M. Musayev), *Gazi Türkiyat*, 1(2), 209-246.
- Özkan, N. (2017). *Türk dilinin yurtları*. Akçağ.
- Tanatar, S. M., Prendel, R. A., Berte-Delegard, A.L. (1902). *Kratkiy Russko-Tatarskiy Slovar (Kırım koye Nareçiyeye)*. (Red. İsmail Gaspıralı). (8.baskı). Odessa.
- Yüksel, Z. (2007). Türk lehçeleri grameri. A. B. Ercilasun (Ed), *Kırım Tatar Türkçesi içinde* (s. 811-882). Akçağ.
- <https://www.president.gov.ua/ru/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-korinni-narodi-ukrayini-69677>, (erişim tarihi: 19.10.2021)
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ukrayna-da-kirim-tatar-turkleri-yerli-halk-statusune-kavustu/2291624>, (erişim tarihi: 19.10.2021)
- <https://www.qha.com.tr/kirim/ukrayna-da-Kırımtatar-dili-ve-edebiyati-gunu-icin-tarih-belli-oldu-468123> (erişim tarihi: 19.10.2021)

Geliş Tarihi : 05.02.2024
Kabul Tarihi : 28.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1431681>

Kahramanoğlu, F. (2024). Camille Laurens'in *Celle Que Vous Croyez* adlı romanında parçalılık. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 260-272. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1431681>

CAMILLE LAURENS'İN *CELLE QUE VOUS CROYEZ* ADLI ROMANINDA PARÇALILIK

Fatma KAHRAMANOĞLU¹

ÖZ

Özkurmaca yazarları arasında önemli bir rol oynayan Camille Laurens *Celle que vous croyez* adlı yapıtında farklı *benler* ortaya koyar. Yazarın farklı *benler*le yazınsal, fiziksel ve metafiziksel bir arayış içinde olduğu görülür. Seslerin çoğaltılmasıyla bir bakıma Camille Laurens içindeki tüm benlikleri ve duyguları arama çabasında olduğunu söyleyebiliriz. Bunu yapmanın da en iyi yolu postmodern dönemin en belirgin özelliklerinden biri olan parça yazıya başvurmadır. Camille Laurens kendi yaşamından kesitleri anlattığı yapıtlarında, geleneksel özyaşamöyküsel anlatı yöntemini bir kenara bırakıp yoğun bir şekilde postmodern anlatının önemli özellikleri olan metinlerarasılık ve parça yazıya başvurur. Yapıtlarında postmodern dönemin tüm izleklerini kullanan Laurens *Celle que vous croyez*'i yazarken parça yazıya başvurmadan geri durmaz. Süreksizliğin ön planda olduğu Laurens'in bu romanında parçalılık, metinlerarasılık, ayrışıklık ve kopukluk gibi özellikler ön plana çıkar.

Anahtar Kelimeler: Postmodern anlatı, Parçalılık, Metinlerarasılık, Kopukluk, Ayrışıklık

¹ Araş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, fatmaer@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9414-8190>

Date Received : 05.02.2024

Date Accepted : 28.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1431681>

Kahramanoğlu, F. (2024). Fragmentation in Camille Laurens' novel *Who You Think I Am*. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 260-272. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1431681>

FRAGMENTATION IN CAMILLE LAURENS' NOVEL *WHO YOU THINK I AM*

Fatma KAHRAMANOĞLU²,

ABSTRACT

Camille Laurens, who plays an important role among the self-fiction writers, presents different selves in her work *Who You Think I am*. It is seen that the author is in a literary, physical and metaphysical quest for different selves. In a way, we can say that Camille Laurens tries to search for all the selves and emotions within herself through the multiplication of voices. The best way to do this is to resort to fragmentary writing, one of the most distinctive features of the postmodern period. In her works, in which she narrates sections of her own life, Camille Laurens leaves aside the traditional autobiographical narrative method and she intensely employs intertextuality and fragmentary writing, which are important features of postmodern narrative. Laurens, who uses all the tropes of the postmodern period in her works, does not refrain from resorting to fragmentary writing while she was writing *Who You Think I am*. In this novel of Laurens, where discontinuity is at the forefront, fragmentation, intertextuality, disjunction and disconnection are immediately noticeable.

Keywords: Postmodern narrative, Fragmentation, Intertextuality, Disconnection, Disjunction

² Res. Assist. Dr., Tekirdağ Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences Faculty, fatmaer@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9414-8190>

Giriş

Camille Laurens'in özkurmaca romanları arasında çoğulluğun, süreksizliğin ve kopukluğun en yoğun olduğu yapıtların başında *Celle que vous croyez* gelmektedir. Özyaşamöyküsel anlatının tekbiçimciliğinden uzak duran Camille Laurens zamansal ve uzamsal düzlemde ani sapmalara sıklıkla yer verir. Tekil bir *ben* üretme zorunluğunu benimsemez ve *beni* parçalara bölerek çoğul *benler* üretmeye çabalar. Aktulum'a göre (2023), bunu yapmanın en etkili yolu da parça yazıdır.

Parça yazıdan anlam çıkarması beklenen okurdur. Laurens da labirent görüntüsündeki metninde okuyucuyu anlam üretimine önemli bir etken olarak görür. Çokkatmanlı ve farklı anlatı türlerinin iç içe geçtiği çoksesli bir yapıt olarak karşımıza çıkan *Celle que vous croyez* parça yazı olgusunu somutlaştıran çok sayıda veri sunar. Bu çalışmamızda Camille Laurens'in *Celle que vous croyez* adlı özkurmaca romanında parçalılık olgusunu araştırmayı amaçlıyoruz. Metinlerarasılık olgusunun parçalılıkla yakından ilgisi olduğundan bütüncemizi oluşturan yapıtta metinlerarasılık olgusundan söz etmekten geri durmayacağız.

Yazınsal Bir Akıma Doğru: Parçalılık

Parçalılık kavramını dünyanın değişen düzenini yakından takip etme konusunda belirleyici bir unsur olarak ilk ele alan Alman Jena Romantikleridir. Bunun ilk örneğini Friedrich Schlegel'in *Parçalar*'ında buluruz. Schlegel'in parça tanımı şu şekildedir: "Ufak bir sanat eserine benzeyen fragman, çevreleyen dünyadan tamamen kopuk olmalı ve bir kirpi gibi üzerine kapanmalıdır." (Lacoue-Labarthe & Nancy, 2015, s. 80). Lacoue-Labarthe ve Nancy (2015), "Jena Romantiklerinin en tanınmış metinlerinin yazıldığı tür, isimlerinin aşağı yukarı kaçınılmaz olarak bağdaştırdığı tür, fragman" (s. 74) olduğunu ileri sürerler. Hatta Lacoue-Labarthe ve Nancy'e (2015) göre, "fragman en üstün romantik türdür" (s. 74).

Alman filozof Nietzsche modern dönemde yaşamın eksiksiz ve bütüncül bir tanımlamasını yapmanın olanaksız olduğunu ileri sürer. Ona göre, modern yaşamın karmaşıklığını yansıtanın en iyi yolu parça yazıdır. Bütünlük ve tamlık iddiasındaki bir metin modern çağın kaotik ortamını olduğu gibi yansıtılmasına olanak sağlamaz. Nietzsche'nin parça yazıyla ilgili düşüncelerinden etkilenen Maurice Blanchot, Jacques Derrida ve Emil Michel Cioran parça yazı üzerine yoğunlaşırlar.

Maurice Blanchot'a göre, İkinci dünya savaşı ve özellikle de Shoah olayları sırasında yaşanan insanlık dışı olaylar yeni bir yazı biçiminin, parça yazının ortaya çıkma gerekliliğine zemin hazırlar. Maurice Blanchot için parça yazı kuşku çağıdır (Hoppenot, 2002). Yaşanılan insanlık dışı olaylar nedeniyle dünya sarsılmaya devam eder ve olanları anlatmak artık geleneksel anlatıyla olası değildir. Ayrıca, bu dönemde kesin ve net ifadelerin sonu gelmiştir. Blanchot ile benzer bir tutumla Camille Laurens, Florent Georgesco ile yaptığı bir görüşmesinde şunları söyler:

Her zaman 'kuşku çağı'nda kalmak, yani -ki bu beni çok ilgilendiriyor ve ilk kitabımdan itibaren- romansal düzenin tam kalbine ne anlattığımıza dair bir kuşku aşlamak. Artık ipleri elinde tutan her şeyi bilen bir anlatıcının olduğu 19. yüzyıl romanında değiliz ve herkes buna bel bağlıyordu. Harikaydı ama böyle yazmaya devam edebileceğimizi sanmıyorum. (Georgesco, 2011, s. 91).

Maurice Blanchot'a göre, "parçalar, gerçekliği çelişkiler aracılığıyla kavramaya olanak sağlarlar" (Aktulum, 2023, s. 39). Fransız Filozof Jacques Derrida'da da Blanchot ile benzer

bir yaklaşımla gerçekliğe çelişkilerle ulaşabileceği düşüncesindedir. Derrida'ya göre, parçalı düşünce yapısöküm kavramına karşılık gelir. Yapısöküm kavramı çerçevesinde ele aldığı yapıtlarında parçalılık konusunun da kapsamına giren yapıtların geleneksel biçimi, çizgiselliği ve söylemin kapalılığından söz eder:

Jacques Derrida, yaklaşık elli yapıt boyunca kitabın geleneksel biçimine, kendi içine kapalı söylemin birlik ve bütünlük düşünüyü yeniden tartışma konusu yapmaya devam etti. Onun yazıyı yeniden tanımlaması, öncelikle anlamın izlediği yolun sorgulanmasıyla başlar. Anlamı belirleyen ve anlamın geleneksel güvencelerini oluşturan çizgisellik, tekanamlılık ve göndergesel teminatlar yeniden ele alınmaktadır. (Malabou, 2019).

Fransız filozof ve yazar Emil Michel Cioran'a (1997) göre, parçalı düşünce, yaşamın gerçekliğini yansıtmada konusunda geleneksel düşünceye göre daha tutarlı olabilir: "Parçalanmış, bölük pörçük düşünce yaşamın tüm kopukluğuna sahiptir; oysa diğeri, tutarlı düşünce, yalnızca kendi yasalarına saygı duyar ve yaşamla anlaşma yapmak bir yana, onu yansıtmaya bile tenezzül etmez" (s. 121).

Buraya kadar, Nietzsche, Blanchot, Derrida ve Cioran gibi düşünürlerin parçalılık üzerine felsefi görüşlerinden söz ettik. Başta değindiğimiz üzere, modern dönemin kaotik ortamını yansıtmak için parça yazıya başvuran Jena Romantikleridir. Yine de parça yazı türünün Jena Romantiklerinin keşfi olmadığını belirtmek gerekir. Antik çağlardan günümüze kadar parça yazı olarak değerlendirilebilecek çok sayıda yapıt karşımıza çıkar. M.Ö. 6. yüzyılda Yunan filozofu Herakleitos'un *Parçalar*'ı bu türün ilk örneği olarak kabul edilir.

Fransız yazınında da önemli bir yeri olan parça yazı çok sayıda yazar tarafından benimsenen bir yazı türüdür. Bunların en başında da 16. yüzyıl retorikçilerin yapıtları özellikle de François Rabelais'in *Gargantua*'sı (1535) ve Michel de Montaigne'in *Denemeler*'i (Les Essais, 1580-1588) gelir. 16. yüzyıla damgasını vuran bu yazı türü 17. yüzyılda da etkisini yoğun bir şekilde devam ettirmiştir. Anlatının süreksizliği, kısalığı ve özlülüğü gibi özelliklerin ön planda olduğu La Rochefoucauld'nun *Özdeyişler*'i (Les Maximes, 1665), Blaise Pascal'ın *Düşünceler*'i (Les Pensées, 1670), Jean de La Bruyère'in *Karakterler*'i (Les Caractères, 1688) söz konusu yüzyılın en önemli parça yazıları arasında değerlendirilir.

18. yüzyılın Fransız toplumuna ayna tutan Nicolas Chamfort'un *Düşünceler, Aforizmalar ve Anekdotlar* (Pensées, Maximes et Anecdotes, 1795) adlı yapıtı Friedrich Schlegel'in parça yazı türünün ilk örneği olarak kabul edilen *Karakterler*'i yazarken esin kaynağı olmuştur (Lacoue-Labarthe & Nancy, 2015, s. 74). Ayrıca özyaşamöyküsü yazarı Jean-Jacques Rousseau *Yalnız Gezegeenin Düşleri*'yle (Les rêveries du promeneur solitaire, 1782) hem Alman romantizmine öncülük eder hem de Alman Schlegel kardeşler tarafından kurulan Athenæum adlı edebiyat dergisinde parçalılık kuramı ortaya atılmadan önce parça yazınının bir örneğini verir.

19. yüzyılda Charles Baudelaire *Kötülük Çiçekleri*'yle (Les Fleurs du mal, 1857) parça yazınının şiir alanını da etkisi altına alması konusunda önemli bir adım atar. Modern dünyanın süreksizliğini ortaya çıkarmak amacıyla Isidore Ducasse, Arthur Rimbaud ve Stéphane Mallarmé gibi modernite şairleri bu adımı daha ileriye götürürler. Söz konusu şairler parça yazıyı modernitenin bir belirtisi olarak deneyimlerler.

20. yüzyıla gelindiğinde ise, klasik özyaşamöyküsü yazma biçimlerinden sapan Pascal Quignard, Louis Aragon, Roland Barthes başta olmak üzere çok sayıda yazar kendi yaşamından kesitleri ele alırken parça yazıya başvurur. Bu dönemde Serge Doubrovsky günlük ve akademik yaşantısı yanı sıra Shoah anılarını anlattığı yapıtlarını türsel olarak özkurmaca olarak

değerlendirir (Tilbe, 2019, s. 55-72) ve Doubrovsky'ye (1993) göre parçalılık bu türün en belirgin özelliklerinden biridir (s. 212).

Kurmaca ve gerçekliği bir potada eritilen özkurmaca romanlarda “yaratıcı özne kavramı silinir, ilk öznenin aynası konumunda bir başka özne (iç özne) ortaya çıkar. [...] Edebiyat, aynı zamanda içimizdeki ötekileri çoğaltarak içbunalımdan kaçma yolu olur.” (Aktulum, 2023, s. 21). Aktulum (2023) için, “parça yazı, *beni* parçalara ayırarak ve yenileyerek çoğaltmanın en etkili yoludur” (s. 21). Çalışmamızın bütüncesini oluşturan *Celle que vous croyez* adlı özkurmaca romanında Camille Laurens kendi *benini* parçalara böler. Bunu yaparken de Pascal, La Rochefoucauld, Maurice Blanchot ve özellikle de Roland Barthes gibi parça yazarları Camille Laurens için esinleyici olurlar.

***Celle que vous croyez*'de Metinlerarasılık ve Parçalılık**

Bir metinlerarasılık ve parça yazı yazarı olan Camille Laurens yazın evrenini tanımlamak için kaleydoskop ve labirent motiflerini kullanılır:

Labirent ve kaleydoskop benim geliştirdiğim iki imge. Labirenti nasıl inşa ettiğimi söylemek benim için zor. Kaleydoskop en başından beri üzerinde çalıştığım şey, farklı romanlar yaratmak için hareket ettirdiğim renk parçalarıdır. Her zaman aynı parçalar düzenlenir. Bu her zaman benim, kişisel takıntılarım üzerine kurulu bir kurmacadır. Her defasında kaleydoskopun şeklini değiştiriyorum. (Laurens, 2016b).

“Yazar her yeni yapıtında, aynı anlatı kişilerini, aynı izlekleri, aynı motifleri ve başka metinlere yapılan aynı göndermeleri yineleyip durur.” (Kahramanoğlu, 2022, s. X). Diğer yapıtlarında olduğu gibi *Celle que vous croyez*'de saplantısal olarak yinelenen izlekler şu şekildedir: Aşkın başlangıçtaki büyü, ihanet, terk edilmenin ıstırabı, yetersizlik ve suçluluk duyguları, yetişkin olmayı reddetme ve yaşlanma korkusuyla bağlantılı zamanın inkârı. Labirent görüntüsünde metinler ortaya koyan Camille Laurens *Celle que vous croyez*'de de aşk söylemi kurarken metinlerarasılığın kapılarını aralar. Romanın sonundaki listeden de anlaşılacağı üzere, Laurens romanda çok sayıda açık ve örtük bir şekilde göndermelerde bulunur. Söz konusu yazarların başlıcaları şu şekildedir: Aragon, Lyotard, Racine, Winnicott, Joyce, Shakespeare, Renard, Duras, Quignard, Lacan, Balzac, Marivaux, Cixous ve Leiris (Laurens, 2016a, s. 189). Camille Laurens *Philippe*'ten *Celle que vous croyez* ve *Fille* kadar olan yapıtlarında palempsest imgesine yoğunlukla başvurur. Bu yolla da farklı kuşaklarda yaşamış yazarlar, şairler ve şarkıcılarda kendi yaşamının yansımalarını bulmaya çabalar.

Camille Laurens'in internet çağında aşkı konu edindiği *Celle que vous croyez*'i yazarken Marivaux'nun *Gönül ve Kısmet Oyunu* (Le jeu de l'amour et du hasard, 1730), *Sahte Sırdaşlar* (Les fausses confidences, 1737) ve Pierre Choderlos de Laclos'nun *Tehlikeli İlişkiler* (Les liaisons dangereuses, 1782) adlı yapıtları yazara yol gösterici olur. Laurens, söz konusu yazar ve yapıtlarına açık bir şekilde göndermede bulunur. Doktor Marc B. ile yaptığı görüşmede anlatıcı alaycı bir tavırla şunları söyler: “Gülüyorum çünkü size Marivaux'dan bir kesit okuyorum ve siz hiçbir şey anlamıyorsunuz. Eğitim programınıza hiçbir zaman edebiyat dersini koymuyorlar” (Laurens, 2016a, s. 17). Ayrıca ilk bölümün sonuna doğru psikiyatrist Marc B.'ye karşı alaycı tavrına devam eder: “*Tehlikeli İlişkiler*'i okuyup okumadığınızı sormuyorum, okumadığınıza eminim” (Laurens, 2016a, s. 86).

Libération gazetesinde yayımlanan bir röportajında Camille Laurens şunları söyler: “Marivaux’nun *Gönül ve Kısmet Oyunu*’nda diğer kişiyi tuzağa düşürmek için kimlik değiştirmek: Süslü püslü konuşma, hile, Facebook ve diğer arkadaşlık sitelerinde yapılabilir. [...] Yalan söylüyorsunuz, hile yapıyorsunuz, oldukça romanesk.” (Laurens, 2016b). Laurens, karşılaştırmalı edebiyat alanında uzmanlaşmış bir edebiyat profesörü olan kahramanı Claire Millecam’ı Facebook’ta arzu edilen kadın bir anlatı kişisi olarak ele alırken, Marivaux’nun oyunundaki ve Laclos’nun mektup romanındaki anlatı kişilerinden esinlenir. Kırk yedi yaşında iki çocuk annesi ve boşanmış olan Claire, bir dargın bir barışık olduğu sevgilisi Jo’yu daha yakından takip etmek için Claire Antunès adında sahte bir Facebook hesabı açar ve bu takma adı Portekizli yazar António Lobo Antunes’den alır (Laurens, 2016a, s. 32). Anlatı kişininin Facebook’ta yarattığı avatarı yirmi dört yaşındadır ve kullandığı profil fotoğrafı da yeğeni Katia’ya aittir. Yarattığı yeni kimlikle Jo hakkında daha fazla bilgi arayışındaki Claire, Jo’nun ev arkadaşı Chris’e arkadaşlık teklifi gönderir. Claire’in ilk başta Chris ile yaptığı bu “sanal arkadaşlık” (Laurens, 2016a, s. 39) ilerleyen dönemlerde daha fazla yalana yol açar. *Sahte Sırdaşlar*’daki Araminte gibi Claire de aşık olduğu Chris’in parasız olduğu gerçekliğiyle yüzleşir: “Bir kadın için hala çok sıradan olan şey- maddi olarak birine ve genellikle yaşlı bir erkeğe bağımlı olmak- bir erkek için zorluk olmaya devam ediyor.” (Laurens, 2016a, s. 97).

Roman başlıca dört belgeden oluşur: Claire’in psikiyatristi Marc ile yaptığı görüşmeler; Marc’ın Claire’in durumunu meslektaşlarına sunuşu; Claire-Camille’in editörüne yazdığı mektup; Claire’in kocasının boşanma avukatına verdiği ifade. Claire bir psikiyatri kliniğinde tedavi gören, bu tedavi sürecinde yazı atölyesine katılan ve Camille tarafından yaratılan bir anlatı kişisidir.

Celle que vous croyez’de, Doktor Marc B.’nin anlatıcısı olduğu bölümde, Claire-Camille’in bir psikiyatri kliniğindeki yazı atölyesinde, *Sahte Sırdaşlar* başlığıyla Marivaux’nun oyununu teknoloji çağına uyarlayarak yeniden yazar. Ancak romanın tamamını gözden geçirdiğimizde, Laurens’in Choderlos de Laclos’nun *Tehlikeli İlişkiler*’ini yeniden yazdığını söyleyebiliriz: “XVIII. yüzyıldan bir kısa öykü yeniden ele alındı, daha fazlası değil. Çağdaş *Tehlikeli İlişkiler*’de hem Mertueil hem de Tourvel, hileci ve kurban, ölen ve öldüren olacağım [Camille/Claire]” (Laurens, 2016a, s. 165). Marivaux, Choderlos de Laclos ve Camille Laurens’in söz konusu yapıtlarında yalan söyleme sanatının dil sanatına dönüştüğünü görürüz. Camille Laurens bu romanda XVIII. yüzyıl mektup roman türünün belirgin özelliklerini sanal gerçeklik dünyasına aktardığı kurmaca bir evren yaratır.

Camille Laurens’in aşk ilişkilerinde uydurulan sahte öykülerin yaşamlardaki olumsuz etkilerini ele aldığı ve anlatı içinde anlatı yöntemine uygun olarak yerleştirdiği *Sahte Sırdaşlar*’da doğrudan Marivaux’nun aynı adlı yapıtına göndermede bulunur. Marguerite Duras’nın bir eşcinselle bir kadın arasında geçen aşk öyküsünü anlattığı *Mavi Gözler Siyah Saçlar* (Les yeux bleus cheveux noirs, 1986) adlı romanını yazma güdüsünden söz ettiği ifadeyi de tanımlık olarak kullanır : “[...] anlatmak istediğim, yazıdan uzak insanlara olanaksız gibi gözüktüğü zaman bile yaşanması olanaklı bir öykü anlatmak- yazı, böyle öykünün yaşanabilir olup olmamasına bakmaz” (Duras, 1988, s. 82). Bu tanımlık metnin bütünsel içeriğine göndermede bulunur. Laurens aşk öyküsünün gerçek yaşamda yaşanması olanaklı olup olmadığına bakmadan bir aşk öyküsü yazar, onu bir an önce bitirir ve yeniden başka bir aşk öyküsü yazmaya başlar. Bu durum ona oldukça haz verir.

Ayrıca bu kesitte Flaubert'in *Duygusal Eğitim*'inde (L'Education sentimentale, 1869) Madame Arnoux ve Frédéric Moreau'nun vapurdaki ilk karşılaşma sırasında söylenen "Bir hayal görmüştü sanki" ifadesine; Jean Rousset'nin romanlardaki ilk görüşte aşk izleğini araştırdığı *Leurs Yeux se rencontrèrent. La scène de première vue dans le roman* (Göz Göze Geldiler. Romanda İlk Görüş Sahnesi, 1984) adlı denemesinin başlığını şimdiki zamana çevirerek 'gözlerimiz buluşur' (Laurens, 2016a, s. 109) tümcesine yer verilir. Ayrıca Camille-Claire, Torquato Tasso'nun *Kurtarılmış Kudüs* (Gerusalemme Liberata, 1581) adlı destanında anlatılan Armida ve Rinaldo'nun aşk öyküsünden oldukça etkilenip bu aşk öyküsünün içeriğini özetler. *Sahte Sırdaşlar*'da anlatıcı ilk başta Claire-Camille iken daha sonra anlatıcı Chris olur. Başka bir anlatıcının kurmaca kapsamına girmesiyle anlatıdaki bakış açısı da değişir. Metin içinde başka metinlere yer verilmesi ve bakış açılarının değişmesi metinde sürekliliği bozar ve kopukluk etkisi yaratır.

Kolaj yöntemine uygun olarak metne yerleştirilen W.H. Auden'nin bir şiirine ve Danielle Messia tarafından yazılan *De la main gauche* (1982) adlı şarkının sözlerine yer verilmesi, farklı yazınsal türlerin, farklı tonlardaki metinlerin tek bir metinde bir araya gelmesi süreksizliğe ve kopukluğa neden olur. Camille Laurens *Celle que vous croyez*'de sonsuz bir alıntı sarmalına girer. Bunun nedenini ise Camille-Claire editörü Louis'ye yazdığı mektupta şu şekilde açıklar:

Arzu nesnelere, tercih ettiğim bütüncem vardı, hangi sayfanın içimdeki gerilimi, telaşımı, arzumu azaltacağını biliyordum ve genellikle hemen buluyordum ya da bazen çok acıktığımda yaşadığım o titremeye kitabı çeviriyordum, sözcüklere açtım, Baudelaire'in *Yolculuk*'unda, La Rochefoucauld'nun özdeyişlerinde, Bérénice'in sonunda kendimi oburca doyuruyordum. Benim menüm ultra-klasik, Louis! Ama gerçekten düşünürsem, beni tatmin eden sadece Fransız dili değildi. Belki de İngilizce ya da İtalyanca şiirler beni daha çok tatmin ediyordu, yabancı bir beden beni tanıdık bir bedenden daha çok hoşnut kılıyordu. (Laurens, 2016a, s. 143).

Ayrıca, çok sayıda metinsel göndermelerin yapılması, farklı tonlarda ve türlerde metinlerin iç içe geçmesi, konuşan seslerin çokluğu nedeniyle *Celle que vous croyez* parça yazı yöntemine uygun duruma gelir. Camille Laurens için metinlerarasılık gibi parça yazı da yazı stratejisinin önemli bir parçası olur. *Celle que vous croyez*'yi yazarken Roland Barthes'ın *Bir Aşk Söyleminden Parçalar*'ı (Fragments d'un discours amoureux, 1977) Camille Laurens'a başvuru kaynağı olur. Barthes'ın kendi *benini* merkeze aldığı *Bir Aşk Söyleminden Parçalar*'ında "ruhbilimsel değil yapısal bir portre" (Barthes, 2019, s. 9) hazırlamasında parça önemli bir rol oynar. Rastlantısallığın ön planda olduğu yapıtta "dil soluklarıyla" (Barthes, 2019, s. 9) söylem önemsiz bir konumdadır. Yapıtta "anlamsız bir düzen"den (Barthes, 2019, s. 13) yana olan Barthes aşk söyleminde bulunan betileri (fr. figure) ayırır ve onları alfabenin düzenine göre sıralar. Kısaca, *Bir Aşk Söyleminden Parçalar*'da saymaca bir düzen olmasına karşın söylemin sürekliliği söz konusu değildir. Camille Laurens ise aşk anlatısını sürekli kesintiye uğratarak okuyucuyu "öykünün içinde kalma zevki"nden (Laurens, 2016a, s. 116) yoksun bırakır.

Celle que vous croyez'deki anlatının mantıksal düzenleyişinin olmaması ve farklı zamansal kesitlerin iç içe geçmesi labirent görüntüsünü anımsatır. Roman parçalı özellikteki bir önsöz ile başlar ve bu önsöz "öleceksin" (Laurens, 2016a, s. 13) gibi etkili bir söylemle biter. "Öleceksin" söylemiyle, anlatıcı belirli bir yaştaki bir kadının tüm arzularından vazgeçmek zorunda kaldığını ve artık yok olmanın zamanı geldiğini kasteder. Camille Laurens

anlatısına parçalı özellikteki bir önsöz ile başlasa da ona izleksel olarak bir bütünlük katma arayışından vazgeçmez. Anlatının ilk bölümünün de başlığı olan “Öleceksin” emir ifadesi ve romanın özeti niteliğindeki arka kapağında yer alan açıklama aşkın olanaksızlığını vurgular:

Adınız Claire, kırk sekiz yaşındasınız, profesörsünüz, boşanmışsınız. Kararsız sevgiliniz Jo’yu takip etmek için sahte bir Facebook profili oluşturuyorsunuz: yirmi dört yaşında, genç, esmer, bekar bir kadın oluyorsunuz ve bu kadar güzel görüldüğünüz fotoğraf ne yazık ki size ait değil. Ancak Christophe - sözde KissChris - işte bu hayali kişiye aşık olacak. (Laurens, 2016a, s. Arka Kapak).

Önsöz iki farklı parçaya bölünür. Bu parçalar bir doğrulama ve derinleştirme sürecine yol açar. Daha önce de değindiğimiz üzere, romanın her bölümü bir belge olarak sunulmuştur. Her biri ayrışık unsurları bir araya getirir ve böylelikle zamansal ve uzamsal düzlemde bir parçalanma hemen göze çarpar. Bu nedenle de *Celle que vous croyez*’de kesintiler, kopukluklar ve yeniden başlamalar sıklıkla karşımıza çıkar. Her bir bölümde başlanır ve başlanan bölüm bir an önce bitirilir. Bu art arda dizilim tam anlamıyla nedensiz olmayıp okuyucuya soruşturma dosyasını tarafsız bir şekilde sunulmasını sağlar.

“Ses kaydı (Ulusal Jandarma arşivi)” başlıklı önsöz *ben* diyen ve psikolojik bir çöküş yaşayan bir anlatıcının sesiyle başlar. Ancak burada özkurmaca yazarı Camille Laurens’den beklenildiği gibi, yazarın *ben*’i değil, belirsiz bir *ben* olarak karşımıza çıkar. Bu belirsiz *ben* genç bir kız öğrencinin sorusuna cevap vermek için anlatının çizgisel gelişimini ve süredizinselliği aniden keser ve bir gazeteden alınan makaleyi italik bir şekilde sayfanın ortasına ilişitir: “Gazetede ydi, kestim dinleyin bakın ceketime ilişitirdim, işte görüyorsunuz” (Laurens, 2016a, s. 12). Bu makale bir ‘kadın pazarı’nda kadınların yaşlarına göre satış değerlerini gösterir. *Ben* diyen anlatıcının kendi kendine konuşması iki paragraf boyunca, nefesi tükenene kadar, ‘öleceksin’ diye biten son cümleye kadar devam eder. Tek bir cümleden oluşan üç sayfalık giriş bölümünde tek bir noktalama işareti konulmaz. Cümleler yan yana sıralanırken parçalılık, kopukluk etkisi doruk noktasına ulaşır. Yine de dağınık parçalar ortak bir izlekte birleşir: Kadınların kayboluşu ve silinişi.

Önsöz “öleceksin” ifadesiyle biter ve romanın ilk bölümü “Öleceksin” olarak adlandırılır. Bu bölüm psikolojik çöküşün bir açılımıdır ve bu çöküş “öleceksin” ifadesiyle vurgulanır. “Öleceksin”, “okunmuş, işitilmiş, duyulmuş” (Barthes, 2019, s. 10) bir aşk söyleminin parçasıdır, ancak yanlış okunmuş, yanlış işitilmiş, yanlış duyulmuştur. Corneille’in *Polyeucte* adlı yapıtında “Git zalim, öleceksin, beni hiç sevmedin” diyen Pauline kocası Polyeucte’ü ölümden uzaklaştırmak ister, bu sözler onun bir bakıma aşk çılgılığıdır. *Celle que vous croyez*’de bunun tam tersi söz konusudur. Burada, “öleceksin” bir nefret çılgılığıdır.

Celle que vous croyez’de Claire’in psikolojik durumunu tarafsız bir bakış açısıyla okuyucuya sunabilmek için iki aşamalı bir dizi belge ortaya konulur. “Doktor Marc B. ile Görüşmeler” (Laurens, 2016a, s. 17) başlığıyla romanın birinci bölümün ilk aşaması başlar. Bu bölümün anlatıcısı psikiyatri kliniğinde tedavi gören Claire’dir. Claire psikiyatristi Marc’a eski sevgilisi Jo’yu yakından takip edebilmek için Claire Antunès adıyla sahte bir Facebook hesabı açtığını ve Jo’nun ev arkadaşı Chris ile arkadaş olduğunu itiraf eder. Claire Antunès ile Chris’in Facebook’ta başlayan arkadaşlıkları tutkulu bir aşka dönüşür. Claire bu tutkulu aşka vicdan azabıyla son verdiğinde Chris intihar eder. İtirafı sadece geçmişe dönük olmayıp güncel

ruhsal durumunu da betimlemeye devam eder: “Ben sadece bir çelişkiden ibaret değilim, bilirsiniz. Ne de olsa ben deliyim” (Laurens, 2016a, s. 51). Claire psikiyatristini “sözcük oyunları”yla (Laurens, 2016a, s. 60) geçiştirerek gerçek duygularını gizlemeye çabalar. Ancak bu çabası boşunadır, psikiyatristin ısrarıyla Claire bazı gizli duygularını açığa çıkarmak zorunda kalır: Chris’i etkileyebilmek için fotoğraflarını kullandığı yeğeni Katia’nın ve Chris’in intiharına neden olmasından dolayı yaşadığı suçluluk duygusu.

“Doktor Marc B.’nin Dinlenilmesi” (Laurens, 2016a, s. 89) olarak adlandırılan ikinci aşamada da bir itiraf karşımıza çıkar. Doktor Marc B.’nin hastası Claire’e olan aşkın itirafı söz konusudur. Claire’in psikiyatristi, Chris’in ölmediğini ve yeni bir yaşam kurduğunu ortaya çıkaran bir soruşturma yürütmüştür. Bu durumu intihar girişiminde bulunan Claire’e açıklaması ona tam tersi bir etki yaratmıştır. Meslek etiği ihlali nedeniyle Doktor Marc B. meslektaşları tarafından yargılanır. Camille’in (Camille Laurens) yönettiği kliniğin yazı atölyesinde, Claire’in yazdığı romandan bir kesiti Doktor Marc B. kendini savunmak için meslektaşlarına sunar. *Sahte Sırdaşlar* başlıklı bu kesitte, Chris ile Facebook’ta tanışırken Claire yalan söylemeseydi ve onunla sanal ortamda değil de gerçek yaşamda aşk ilişkisi yaşamaya cesaret etseydi, ilişkilerinin nasıl olacağı üzerine kurgulanır. Doktor Marc B.’nin meslektaşlarının bu kesiti okumalarını istemesindeki amacı Claire’i bu psikolojik çöküşe neyin getirdiğini anlamalarını sağlamaktır. *Sahte Sırdaşlar*’da Claire Antunès adıyla Facebook’ta Chris ile tanışıp sanal bir aşk ilişkisi yaşadıkdan sonra Lizbon’a taşınacağı söyleyip Facebook hesabını dondurur. Claire Millecam kimliğiyle Montparnasse garında tesadüfen karşılaşmış gibi yapıp kendini Jo’nun eski arkadaşı olarak tanıtır. Marguerite Duras ile ilgili bir deneme yazdığını ve basına sunmak üzere fotoğrafının çekilmesi gerektiğinden söz eder. Chris ile aşk yaşayan artık Claire Millecam’dır. Ancak Claire Millecam sanal bir kıskançlık kriziyle sevgilisi Chris’i denemek ister ve sahte Facebook hesabını yeniden etkinleştirir. *Sahte Sırdaşlar*’da aşk ilişkisinin düğüm noktasını anlatan Chris olur.

İlk bölümün ikinci aşamasında anlatıcı olarak karşımıza çıkan Doktor Marc B. Claire’in itiraflarının tutarsızlıklarının izini sürüp ‘gerçek’ olanı ortaya çıkarabilmek amacıyla da kurmaca yapıtı *Sahte Sırdaşlar*’ı inceler ve Chris’in izini sürer. Özetle, “Öleceksin” adlı ilk bölüm bir dizi yalanla alevlenen çılgın bir aşk öyküsünün karmaşık bir anlatımıdır. Bir dizi gerçeğin yavaş yavaş ortaya çıkmasıyla bu bölüm sonlanır. Ancak tüm olay örgüsü henüz çözülmüş olmayıp roman “Kişisel Bir Anlatı” adlı başlıkla ikinci bölümle devam eder.

“Kişisel Bir Anlatı” başlıklı romanın ikinci bölümünde biri Marguerite Duras’dan diğeri de Joan Didion’dan olmak üzere iki tanımlıkla başlar (Laurens, 2016a, s. 119). Bu iki tanımlık da özyaşamöyküsel yazının olanakları ile ilgilidir. Bu yolla yazar okuru bölümün içeriği konusunda baştan bilgilendirir. “Louis 0’a Taslak Mektup” (Laurens, 2016a, s. 121) adlı alt bölümün ve *Öleceksin* başlıklı elyazmasının anlatıcı olarak Camille (Laurens, 2016a, s. 122) karşımıza çıkar. Anlatı içinde anlatı yöntemine uygun olarak metne yerleştirilen *Öleceksin* metnin yapısının kopuk özelliğini gözler önüne serer.

Roland Barthes’ın *Bir Aşk Söyleminden Parçalar*’ında alfabetik düzen olsa da aslında “anlamsız bir düzen”i (Barthes, 2019, s. 13) benimser. Ancak Camille Laurens *Celle que vous croyez*’de her ne kadar süredizinsel bir sıra izlemese de salt rastlantısallıktan ve anlamsız bir düzenden yana değildir. Üçüncü alt bölümde *ben* diyen Claire değil Camille’dır. Camille adı

Camille Laurens'ı ve Louis O. adı da eski editörü Paul Otchakovsky-Laurens'ı çağırır. Bu yapıt, eski editörü ile yaşadıklarını üst kapalı olarak anlatan Camille'in 'kişisel bir anlatı'sıdır. Bir önceki romanı *Romance Nerveuse*'de ele aldığı bazı konuları *Celle que vous croyez*'de devam ettirir. Camille Laurens dağınık parçaları bir araya getirerek ve sonradan yapıtlarına bir birlik katarak okuyucuyu bir bakıma anlam evrenine dahil eder. Camille Laurens'ın tutumu Roland Barthes'ın 'okurun doğuşu' tutumunu da anımsatır. Bir göstergebilimci gibi bir tavır takınması beklenen okur sözcüklerin labirentine girer.

"Kişisel Bir Anlatı" bölümünde *Öleceksin* elyazmasının yazarı ve anlatıcı Camille'dir. Camille editörüne yazdığı mektupta "Sana başımdan geçen gerçek bir öyküyü anlatacağım" (Laurens, 2016a, s. 123) der. Claire Antunès adıyla Sahte Facebook hesabı açıp Chris ile sanal aşk yaşayan Camille olur. Gerçek Facebook hesabından da Chris'e mesaj atar ve yüz yüze görüşüp bir zaman sonra sevgili olurlar. Chris, Camille'in 50 yaşında olduğunu öğrenince Camille'e maddi ve manevi zarar verip onu terk eder. Chris, Camille'in arabasını da alıp terk ettiğinden ıssız bir tatil evinde yalnız ve çaresiz kalır Camille. Sahte Facebook hesabından tekrar iletişime geçen Camille, Chris'in kendini kötü hissetmesi için uğraşır. Aktulum'a (2023) göre, "parçaları bitirmek, onlarla istediği gibi oynamak, birleştirmek, bozmak, yeni kombinasyonlarda bir araya getirmek parça yazı yazarı için [...] haz nedenidir". (s. 139). Tam olarak Camille Laurens'ın yaptığı da budur. Aynı parçalarla oynar, onları birleştirir. Yeni kombinasyonlarda ve versiyonlarda bir araya getirir. Bu durumdan da oldukça keyif alır. Özyaşamöyküsel unsurlarla donatılan bu bölümde, yazarın iki farklı portresi çizilir. Bir yandan, erkeklerin beklentisini karşılayan Facebook'ta yarattığı avatarı, diğer yandan da yazarın kendi beklentilerini, kaygılarını ve iç dünyasını temsil eden bir *ben*.

Celle que vous croyez'nin birinci ve ikinci bölüm arasında ara ara bağlantılar kurulur. Bir psikiyatri kliniğinde Camille tarafından yönetilen bir yazma atölyesine katılır Claire. Birinci bölümde kurmaca, ikinci bölümde ise kurmaca ve gerçeğin iç içe geçtiğini söyleyebiliriz. "Öleceksin" başlıklı birinci bölümde intihar ettiği varsayılan Katia, "Kişisel Bir Anlatı" başlıklı ikinci bölümde ise tamamen kurgusal bir anlatı kişisi olur. Kurmaca ve gerçek yaşamın birbirine karıştığı romanda, okuyucuya ilk bölümden ödünç alınan çeşitli parçalarla anlatının yapbozunu tamamlama olanağı sağlanır. Örneğe, "Öleceksin" in sonunda itiraf edilen Doktor Marc B.'nin Claire Millem'a olan aşkı ve yazar Camille ile Chris'in aşkı. Camille'in tedavi gördüğü psikiyatri kliniği La Force'ta haber yapan bir kameraman olan Chris, ilginç bir şekilde gerçek yaşamda şarkıcı-söz yazarı olarak betimlenen fotoğrafçıyla aynı adı taşır (Laurens, 2016a, s. 123). Chris La Forche'ta yaptığı çekimlerin bitişini kutlamak için bir parti düzenler. Bu partide etimoloji uzmanı Michel dans edenlerin arasından geçerken 'boş' sözcüğünün İbranicedeki "kışın ağızların oluşturduğu buğu anlamına geldiği"nden (Laurens, 2016a, s. 175) söz eder. Romanın sonunda İncil'deki "boşların boşu" (Laurens, 2016a, s. 175) ifadesini kullanarak yazar her şeyin boş ve geçici olduğunu vurgular. Ayrıca alaycı bir tavırla yeniden başlamaya hazır bir aşk öyküsünü ima eder. Bir aşk öyküsü başlar, hemen biter ve yeniden başka bir aşk öyküsü başlar. Laurens'ın bu yaklaşımı Barthes'ın yaklaşımını anımsatır: "Büyük yapılar oluşturma zorunluluğu duymadan yazıya başlamak ve bitirmek, sadece başlamak ve başlanana bir an önce bitirmek"ten (Aktulum, 2004, s. 36) oldukça keyif alır.

Okurun dikkati artık tamamlanmış öyküye değil de onu oluşturan "dil solukları"nın (Barthes, 2019, s. 9) sürekli yenilenen özelliğine yönelir. "Kişisel Bir Anlatı"nın sonunda

kahkahalar yankılanır. Bu kahkahalar sonsözde Claire Millecem'in esprileriyle doruk noktasına çıkarılır. Bir akıl hastanesinin bahçesinde yürüyen bir deli etrafı çevrili duvara tırmanıp diğer taraftan geçen birine "Hey, burada sizden çok var mı" (Laurens, 2016a, s. 184) diye sorar. Sihirli değneğini sallayarak adamın bakış açısını tersine çeviren bir başka öykü karşımıza çıkar: "Benden 30 yaş daha genç bir eş istiyorum - 'Sorun değil' der peri. Kocaya doğru eliyle bir işaret yapar ve adam doksanlı yaşlarındadır" (Laurens, 2016a, s. 185). Komik öykülerde bizi güldüren şey, tam da anlatının süredizinselliğini koparan, metne bütünlük sağlayan anlam olgusunun aniden kırılmasına neden olur. Kahkaha okurun dilin sözdizimsel ve mantıksal tutarlılığına takılıp kalmasına engeller. Okur artık "betinin coşkusu[...]: en yumuşağı bile bağrında gerilimli bir bekleyişin ürpertisini" (Barthes, 2019, s.11) taşıdığını kavrayabilir. 'Coşku' konusuna geri döndüğümüzde kocanın dil sürçmesine yol açar: "Ne zaman annem, ne zaman karım, pardon, merhaba dil sürçmesi" (Laurens, 2016a, s. 181).

Önsözde anlatıcı kadındır. Sonsöze gelindiğinde ise *ben* diyen erkektir. Sonsözün anlatıcısı Paul Millecem'in karısından boşanıp kendisinden yirmi beş yaş küçük yeğeni Katia ile evlenmek için verdiği dilekçe, erkek egemen adalet kurumundaki bir davetsiz misafir tarafından reddedilir. Paul, "Aile mahkemesi yargıcı bir kadındır! [...] Eminim bir erkek daha iyi anlayacaktır" (Laurens, 2016a, s. 179) der. Karısının durumunun sıradan bir durum olduğunu, "tek hastalığının iyi yaşlanmamak olduğunu" (Laurens, 2016a, s. 182) ileri sürer. Açık ve net bir ifadeyle, "Ben yaşamak istiyorum, Katia çocukları istiyor..." (Laurens, 2016a, s. 182) diye belirtir.

Sonsözün son cümlesi bir bitmemişlik etkisiyle son bulur: "Diğeri, delici gözleri olan uzun boylu sarışın. Biraz korkuyor. Tam olarak hatırlayamıyorum. Camille, şey... Camille Morand, onun gibi bir şey. Onun dışında, bilmiyorum, sanırım o.... Bir şey değil, o bir yazar" (Laurens, 2016a, s. 186). Yazar sonsuz bir yineleme, yeniden başlama sarmalına girer. Bu bitmemişlik etkisiyle hemen yan sayfaya gözler çevrilir. Burada Camille Laurens bu romanı kendisi gibi özkurmaca yazarı Nelly Arcan'a ithaf eder (Laurens, 2016a, s. 187).

Sonuç

Camille Laurens'ın metinlerarası göndermelere yoğun bir şekilde yer vermesi nedeniyle *Celle que vous croyez* parça yazı estetiğine uygun duruma gelir. Ayrıca farklı yazınsal türlerin kolaj yöntemine uygun olarak metnin içine sokulması, farklı olayların iç içe geçmesi, anlatı düzleminde yapılan sıçramalar kopukluk etkisini en üst düzeye ulaştırır. Bu nedenle de zamansal ve uzamsal düzlemde kopukluk, parçalanma belirgin bir şekilde ortaya çıkar.

Metinlerarasılığın ve parçalılığın öne çıktığı *Celle que vous croyez*'de sözcelem düzeyinde de beklenmedik değişimler söz konusu olur. Dağınık parçalar arasına yayılmış *ben*ler ortaya çıkar. Özyaşamöyküsel unsurlarla karşılaştığımız romanda yazarın farklı kimliklerle anlatıya katılımı ve konuşan seslerin çokluğu metnin çizgisel gelişimini kesintiye uğratar. Böylelikle süreksizlik ve kopukluk *Celle que vous croyez*'nin başat özellikleri olur. Parça yazıya başvuran Laurens diğer özkurmaca romanlarında olduğu gibi *Celle que vous croyez*'de de söylemin sürekliliği ilkesini benimsemez. Kısacası yazar labirent görüntüsünde, karmakarışık bir metin ortaya koyar. Bu yolla da okuyucuyu anlam üretimine dahil eder ve okurun dikkatini sürekli canlı tutmaya çabalar.

Kaynakça

- Aktulum, K. (2004). *Parçalılık/Metinlerarasılık*. Öteki Yayınevi.
- Aktulum, K. (2023). *Parça yazı çözümlemesine giriş*. Çizgi Kitabevi.
- Barthes, R. (2019). *Bir aşk söyleminden parçalar* (Çev. T. Yücel). Metis Yayınları. (Orijinal çalışma 1977 yılında yayımlandı.).
- Cioran, E. M. (1997). *Cahiers*. Gallimard.
- Dobrovsky, S. (1993). Textes en main. Serge Dobrovsky et al., (Ed.), *Autofictions et Cie* dans (p. 207-217). Université Paris X.
- Duras, M. (1988). *Somut yaşam* (Çev. B. Onaran). Yüzyıl Yayınları. (Orijinal çalışma 1988 yılında yayımlandı.).
- Georgesco, F. (2011). Entretien avec Camille Laurens. Florent Georgesco et al. (Ed.), *Camille Laurens* dans (p. 7-109). Léo Scheer.
- Hoppenot, E. (2002). Maurice Blanchot et l'écriture fragmentaire: "le temps de l'absence de temps". Ricard Ripoll (Ed.), *L'écriture fragmentaire* dans (p. 103-122). Presses universitaires de Perpignan.
- Kahramanoğlu, F. (2022). *Camille Laurens'in yazın evreninde özkurmaca* [Doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Lacoue-Labarthe, P. & Jean-Luc, N. (2015). *Edebi mutlak, Alman romantizmi edebiyat kuramı* (Çev. S. Toy Teyseyre). İnsan Yayınları. (Orijinal çalışma 1978 yılında yayımlandı.).
- Laurens, C. (2016a). *Celle que vous croyez*. Gallimard.
- Laurens, C. (2016b). Sur Facebook, vous mentez, vous manipulez...Libération. https://www.liberation.fr/livres/2016/01/15/camille-laurens-sur-facebook-vous-mentez-vous-manipulez_1426763/
- Malabou, C. (2019). Derrida Jacques (1930-2004). *Dictionnaire des Philosophes: Les Dictionnaires d'Universalis*. Encyclopædia Universalis France.
- Tilbe, A. (2019). *Yeniötesi Yazında Özkurmaca*. Transnational Press London.

Geliş Tarihi : 06.11.2023
Kabul Tarihi : 07.03.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1386558>

Karabulut, H. (2024) Resimli çocuk kitaplarında baba katılımı kavramının incelenmesi. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 273-286. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1386558>

RESİMLİ ÇOCUK KİTAPLARINDA BABA KATILIMI KAVRAMININ İNCELENMESİ

Hilal KARABULUT¹

ÖZ

Bu çalışmada baba katılımı kavramının okul öncesi döneme hitap eden resimli çocuk kitaplarına nasıl yansıtıldığını tespit edebilmek hedeflenmiştir. Çalışmanın baba katılımı kavramına odaklanması ve alan yazındaki baba katılımı kavramsallaştırmasını temel alması, yanı sıra doğrudan baba-çocuk ilişkisiyle ilgili olan ve başlığında “baba” kelimesi geçen kitapları incelemesi dolayısıyla ilk olma özelliği taşımaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda doküman analizi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yöntemiyle seçilen 16 adet resimli çocuk kitabı analiz edilmiştir. Verilerin analizinde içerik analizinden (kategorisel analiz ve frekans analiz) yararlanılmıştır. Resimli çocuk kitaplarının incelenmesi sonucu ortaya çıkan bulgular, temel alınan baba katılım boyutları üzerinden ele alınmıştır. Çalışmanın alan yazındaki diğer çalışma bulgularıyla benzerlikleri ve farklılıkları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Baba katılımı, Resimli çocuk kitapları, Baba-çocuk ilişkisi, Ebeveynlik rolleri

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, sim.hilal@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3273-563X>

Date Received : 06.11.2023
Date Accepted : 07.03.2024

<https://doi.org/10.20304/humanitas.1386558>

Karabulut, H. (2024). Investigation of the concept of father involvement in children's picture books. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 273-286. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1386558>

INVESTIGATION OF THE CONCEPT OF FATHER INVOLVEMENT IN CHILDREN'S PICTURE BOOKS

Hilal KARABULUT¹

ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine how the concept of father involvement is reflected in children's picture books addressed to the preschool period. The study focuses on the concept of father involvement and is based on the conceptualization of father involvement in the literature, as well as examining books that are directly related to the father-child relationship and have the word "father" in the title, so it has the peculiarity of being the first. Document analysis was used in accordance with the purpose of the study. Sixteen children's picture books selected by criterion sampling method were analyzed. Content analysis (categorical analysis and frequency analysis) was used in the analysis of the data. The findings that emerged as a result of the examination of children's picture books were considered on the basis of the dimensions of father involvement. The similarities and differences of the study with other study findings in the literature were discussed.

Keywords: Father involvement, Children's picture book, Father-child relationship, Parental roles

¹ Assist. Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, sim.hilal@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3273-563X>

Giriş

Alan yazında çocuk kitaplarında anne figürüne yönelik çalışmaların daha çok olmasına rağmen, babaların konu edildiği çalışmaların yeterli sayıda olmadığı belirtilmekte ve çocuklara yönelik kitaplardaki baba imgesine ilişkin araştırmaların artırılmasının ve detaylandırılmasının önemine vurgu yapılmaktadır (Özkul & Özgün, 2019). Yine çocuk kitaplarında baba imgesine yeterli konum sağlanmadığının, aile içerisinde babaların varlığının oldukça belirsiz şekilde ele alındığının altı çizilmekte ve kitaplardan yararlanacak çocuklar için baba kavramına yönelik belirgin bir tablo çizilemeyeceğine dair vurgu yapılmaktadır (Gürşimşek & Günay, 2005). Bu çalışmanın amacı da okul öncesi döneme hitap eden, baba-çocuk ilişkisine odaklanan resimli çocuk kitaplarındaki baba ile çocuğun birebir paylaştığı etkinlikleri saptamak ve alan yazın temelinde karşılaştırmaktır.

Toplumsal süreçlerde meydana gelen değişikliklerin babalık rolünün değişmesi yönünde bir etkisinin olduğu bilinmektedir (Kuzucu, 2011). Örneğin 1970 yılı itibarıyla kadınların iş hayatına dahil olmasıyla değişime uğrayan bir babalık konusu gündeme gelmiştir (Şahin vd., 2022). 70'li yılların sonlarına gelirken artık aile içerisinde baba-anne-çocuk arasındaki etkileşimlerin yer bulmaya başladığı ve bu kapsamda babaların hem çocuklarıyla hem de eşleriyle paylaştıkları etkinliklere yönelik de bir odağın oluştuğu söylenmektedir (Day & Lamb, 2004). Bu doğrultuda babaların çocuklarının hayatındaki rolünün çocuk kitaplarında, dolayısıyla günlük yaşamlarımızda nasıl yer bulduğunu görebilmek adına bu tarz incelemelerin önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü okul öncesi dönemdeki çocuklar için hazırlanan her çeşit araç gereç -bu çalışma kapsamında vurgulanan resimli kitaplar dahil- çocukların gelişimsel süreçlerinde çok önemli bir yere sahip gözükmektedir (Gürşimşek & Günay, 2005). Örneğin çocukların cinsiyet rollerini öğrenmelerinde, anne-baba, akranlar, medya, okul gibi kitapların da önemli bir yer tuttuğu görülmektedir (Özdemir & Balcı-Karaboğa, 2019).

Her ne kadar baba katılımının, çocukların gelişim süreçlerinde etki sahibi olan tek faktör olmamasına rağmen, okul öncesi dönemde sergilenen etkin babalık davranışlarının, çocukların yaşamının bütününe etkilediği, dolayısıyla çocukların yaşamında oldukça önemli bir yere sahip olduğu (Aslan, 2019), babaların bu gelişim süreçlerindeki rolünün yine önemli ve vazgeçilemez olduğu vurgulanmaktadır (Sicim-Sevim & Bapoğlu-Dümenci, 2019). Baba katılımının çocukların gelişiminde cinsel kimlik, zihinsel gelişim, sosyo-duygusal gelişim gibi çeşitli alanlarda etkisinin olduğu (Kuzucu, 2011), hatta ulusal ve uluslararası alan yazındaki çalışmalarda baba katılımının çocukların bütün gelişim alanlarında kayda değer ölçüde etkilerinin ortaya konulduğu belirtilmektedir (Aslan, 2019). Ataerkil toplumlarda (Türkiye gibi) çocuğa yönelik bakım görevlerinin sadece anneye aitmiş gibi görüldüğü (Karaduman & Çığ, 2019), özellikle daha geçmiş yıllardaki gerek toplumsal gerekse kültürel beklentilerin babanın görevine yönelik atıflarının, sadece çalışmak ve evi geçindirmek olduğu ifade edilmektedir (Kuzucu, 2011). Bununla birlikte geçmişe nazaran babaların görevine yönelik günümüzdeki beklentinin, çocukların yaşamına katılım sağlamaya doğru değiştiği (Kuzucu, 2011) ve babaların çocuklarının gelişim süreçlerine daha etkin şekilde katılım sağlamalarının arttığı vurgulanmaktadır (Karaduman & Çığ, 2019; Kuzucu, 2011; Tamis-Le Monda & Cabrera, 2002).

Psikososyal ve bilişsel gelişim açısından okul öncesi dönemdeki çocukların resimli çocuk kitaplarında sunulan mesaj ve etkilere ne kadar açık olduğu göz önünde bulundurulduğunda (Şahin vd., 2022), toplumsal değişimlerin (kadınların çalışması gibi) ebeveyn bakış açılarına, alışkanlıklarına, rol algılarına yönelik yansımalarını, dolayısıyla cinsiyet rollerine dair tutumların da babalık katılımına yönelik yansımalarını (Kuzucu, 2011) somutlaştıran çalışmaların yapılması büyük önem arz etmektedir. Anderson ve Hamilton da (2005), çocuk kitaplarında tasvir edilen ebeveyn rollerinin, tutumlar, beklentiler ve hatta ebeveyn ve çocukların davranışları üzerinde doğrudan etkiye sahip olacağına dikkat çekmektedir. Baba katılımına dair temel alınacak kapsamlı bir kuramın var olmadığına (Cabrera vd., 2007) vurgu yapılırsa da Lamb vd.nin (1985) baba katılımına yönelik sunduğu kavramsallaştırma ile bu konunun çalışılması yönündeki yolun açıldığı söylenebilir. Eve ekmek getiren ve çocuk bakımıyla ilişkili ev işlerine katılım sağlama rolleri, baba, çocuk ve aile için oldukça önemli olmasına rağmen bu araştırmacıların çocukla gerçekleştirilen aktivitelerde özellikle çocukla birlikte geçirilen süreye odaklandığı görülmektedir. Buna sebep olarak da odaklandıkları noktanın halihazırda süren bir değişim içinde olduğunu ve psikologların baba katılımını daha kapsamlı bir şekilde değerlendireceklerini öne sürmüşlerdir. Böylece baba katılımını, üç boyut kapsamında ele almışlardır: doğrudan temas (çocuğa bakma ve paylaşılan etkinliklerle babanın çocukla doğrudan etkileşim kurması), ulaşılabilirlik (doğrudan etkileşim olsa da olmasa da babanın çocuk için mevcut olması ve erişilebilir durumda olması), sorumluluk (çocuğun iyi bakıldığından emin olmak ve çocuk için mevcut kaynakların düzenlenmesi) (Lamb vd., 1985). Daha sonradan baba katılımına yönelik yeniden değerlendirme yapan Pleck (2010), doğrudan temas boyutunu olumlu doğrudan temas aktiviteleri şeklinde belirtmiş ve bu boyutu çocuğun gelişimsel sürecini destekleyen nitelikte bir baba-çocuk etkileşimi olarak sunmuştur. Ülkemizde baba katılımını baba-çocuk arasındaki birebir etkileşim üzerinden değerlendirmeyi hedefleyen Baba Katılımı Ölçeği de yukarıda bahsedilen doğrudan temas boyutuna dayanarak geliştirilmiştir. Bu doğrultuda baba ve çocuğun hangi tür etkinlikleri birlikte ne sıklıkta gerçekleştirdiklerine yönelik geniş kapsamlı aktiviteler grubunun kullanıldığı belirtilmektedir. Bu ölçek, okul öncesi dönem baba-çocuk ilişkisinde doğrudan temas aktiviteleri dahilinde sayılabilecek üç boyut ortaya koymaktadır: keyfi meşguliyet (baba-çocuk ikilisinin paylaştığı serbest zaman etkinlikleri ile oyunlar/17 madde), ilgi ve yakınlık (çocuğa ilgili ve duyarlı olmak, sevgi göstermek/12 madde), temel bakım (günlük bakımın ve fiziksel ihtiyaçların giderilmesi/8 madde) (Sımsıkı & Şendil, 2014).

Okul öncesi döneme yönelik resimli çocuk kitabı incelemelerinde baba figürünü çeşitli açılardan ele alan aşağıdaki çalışmalar dikkat çekmektedir. Beş-altı yaş grubuna hitap eden kitap serisi kapsamında 37 kitabı (çeviri kitap), babalığın tanımlanışı ve konumlandırılışı açısından AÇEV'in babalık tanımlarından yararlanarak ele alan bir çalışmada, babaların ebeveynlik faaliyetleri kapsamında en çok çocuk bakımı, ardından sosyal aktiviteler ve ev işleriyle ilgilendikleri görülmektedir. Çalışmanın diğer bir bulgusuna göre de babanın çocukla etkileşiminde (yakınlık/kontrol ve disiplin boyutları) yakınlık kategorisinin yüzdesinin daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Babanın sosyal ve eğitsel aktarımıyla ilgili bulgular da babaların en fazla öğreticilik, ardından iş birliği temasında yer aldığını göstermektedir. Bahsedilen araştırmacının, ilgili ve modern babalık rolüne dair (ev işlerinde sorumluluk almak ve çocuk bakımında aktif rol oynamak) katkıları sunduğu, yanı sıra toplumsal normlara

nazaran daha eşitlikçi demokratik baba modeli örneği sunduğu belirtilmektedir (Özkul & Özgün, 2019). Çok satan kitaplar üzerinden bir inceleme yapan Bencik-Kangal vd.nin (2018) baba figürünün eylemlerine yönelik dağılımları incelediklerinde, sırasıyla (en fazladan en aza doğru) çocuğa ilgi/şefkat gösterme, çocuk bakımı, gazete okuma, ev temizliği/bakım işleri, kitap okuma, taşıt kullanma ve sanatsal aktivitelere katılma gibi sonuçlara ulaştıkları görülmektedir. Yine aynı araştırmacılar çok satan kitaplar içindeki 50 resimli çocuk kitabı arasından sadece yedi tanesinde baba figürü olduğunu saptamış, yanı sıra değerlendirilen yedi kitaptan biri hariç hepsinin çeviri kitap olduğu görülmüştür. Şahin vd.nin (2022) yürüttüğü, çok satan çocuk kitapları arasından aile temalı 42 kitabı (27'si çeviri kitap) inceleyen bir çalışmada, ebeveyn rol ve davranışları, yanı sıra aile türleri ele alınmıştır. Bu çalışmanın bulgularına göre incelenen resimli çocuk kitaplarının çok azında annelere nazaran babaların ön planda olduğu saptanmıştır. Yemek hazırlamak, banyo yaptırmak gibi çocukla ilgili fiziksel bakım konusunda annelerin; para kazanmak, ev dışında çalışmak gibi ekonomik konularda da babaların ön planda olduğu görülmektedir. Anne figürü şefkat gösterme, koruyup kollama, ilgilenme, sevme gibi özelliklerle konumlandırılırken, babaların da benzer aktarım özelliklerinin olmasıyla birlikte kendine güven duyan, öğreten, güç gerektiren işlerle ilgili bir konuma yerleştirildiği bulunmuştur. Yine bu araştırmacılar resimli çocuk kitaplarında ev içi sorumluluk-ev dışı ekonomik destek açısından anne ve babanın konumlarının incelenmesi durumunda, babanın ikincil konumda anneye yardımcı rolünde olduğunu belirtmektedir. Gürşimşek ve Günay'ın (2005) okul öncesine yönelik 100 kitap içerisinden belirli kriterleri dikkate alarak seçtikleri 16 çocuk kitabı ile cinsiyet rollerine yönelik gerçekleştirdiği çalışmada, duygusal özelliklerin (duygusallık, duyarlılık, sevgi dolu olma) kadınlara, cesaret ve yüreklilik gibi durumların ise erkeklere yüklendiği belirtilmektedir. Erkeğin mutfak ile anılmasının, cinsiyet kalıp yargılarını aşan bir detay olduğu sunulmaktadır. Çalışmanın bir diğer bulgusuna göre de öğüt verme ve bilgilendirme gibi eylemlerin hem anne hem de baba tarafından gerçekleştirilmesine rağmen, babalara yönelik belirlenen tek eylemin babanın oğlunu bilgilendirmesi olduğu saptanmıştır. Çok satan çocuk kitabı listeleri üzerinden cinsiyet stereotiplerine yönelik incelemeler yapan Anderson ve Hamilton (2005) babaların çocuk kitaplarında yetersiz düzeyde temsil edildiğine vurgu yapmaktadır. Yanı sıra babaların çocuk besleme, bebek taşıma, çocukla konuşma gibi etkinlikler açısından sevecen olmadıkları ve üşengeç oldukları da belirtilmiştir. Annelerin ise çocuklarıyla en çok iletişim kuran figürler oldukları, annelerin en çok besleyen ve babalarla kıyaslandıklarında duygularını daha sık dile getiren ebeveyn figürleri oldukları ortaya konmuştur. Yine aynı çalışmada babaların dokunma, sarılma, öpme, çocukla etkileşim, konuşma ve çocuğu beslemesinin annelerden görece daha az olası olduğu saptanmıştır. Ayrıca kitapların sadece %47'sinde babaların gözüktüğü tespit edilmiştir. Yirminci yüzyıldaki resimli çocuk kitaplarında yer alan ebeveyn rollerine yönelik çalışma yürüten DeWitt vd. (2013) 2000 yılındaki kitapları önceki dönemlerle kıyaslandığında babaların artan şekilde çocuk bakımı ve çocuk büyütme alanında davranış sergilediğini, annelerin de ev dışındaki çalışmalarını artan şekilde sergilediğini tespit etmiştir. Çalışmanın dikkat çeken bir başka bulgusu da anne ve babalar arasındaki en büyük farkın fiziksel oyun alanında olduğudur. Yani annelerle kıyaslandığında babaların fiziksel oyun alanına daha çok katılım gösterdikleri bulunmuştur. Resimli çocuk kitaplarında ebeveyn rollerine ilişkin incelemeler yapan çalışmaların baba katılımı kavramı üzerinden ve ilgili kavramsallaştırma üzerinden değerlendirme yapmadıkları,

doğrudan baba-çocuk ilişkisini temel alan kitaplara odaklanmadıkları saptanmıştır. Bu nedenle bu çalışmada belirtilen boşluğun giderilmesi hedeflenmiş ve özellikle adında baba kelimesi geçen kitaplar üzerine yoğunlaşmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırma kapsamında doküman analizi kullanılmaktadır. Karagöz'ün de (2021) belirttiği şekilde bu analiz türü, çalışmada incelenen konuya dair bilgi içeren belgelerin (yazılı belgeler, yaşam öyküleri, film, fotoğraf vs) ele alınmasını ifade etmektedir. Bu çalışmada da yazılı belgeler kapsamındaki resimli çocuk kitapları doküman analizinin temelini oluşturmaktadır.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Bu araştırmada çalışma grubu, daha önceden belirlenen ölçütlere göre kararlaştırıldığı ifade edilen ölçüt örnekleme yöntemi ile tercih edilmiştir (Karagöz, 2021). Ölçüt örnekleme göre okul öncesi resimli çocuk kitapları kapsamında netleştirilen toplam 16 çocuk kitabı incelemeye alınmıştır. Bu süreçte kitap seçim kriteri olarak, kitabın “baba” kelimesini içinde barındıran bir başlığa sahip olması belirlenmiştir. Buna göre önce bir kitap satışı yapan web sitesinde okul öncesi dönemi kapsayan belirli yaş aralıklarına göre (0-3 yaş, 4-5 yaş, 6-7 yaş gibi) ayrı ayrı “baba” başlığını içeren kitap olup olmadığı incelenmiş, ardından kitap satışı yapan farklı bir web sitesinde “baba” kelimesiyle arama yapılarak önceki listeye eklenebilecek farklı kitaplar olup olmadığı yönünde tespitler yapılmış ve ilgili bütün kitapların listesi çıkarılmıştır. Ancak 0-3 yaş kategorisinde sunulan kitaplar arasında yer verilen kitaplardan birinin başlığında baba kelimesi geçmesine rağmen kitabın kendi içinde özel bir temaya sahip olması sebebiyle, 4-5 yaş kategorisinde bulunan ve başlığında baba kelimesini bulunduran kitaplardan birinin de okul öncesi çocuk kitaplarıyla kıyaslandığında sayfa sayısının fazla olması ve resimli çocuk kitaplarına kıyasla içerisinde çok az resim barındırıyor olması sebebiyle, yine 4-5 yaş kategorisindeki kitaplardan birinde baba kelimesinin kitabın başlığındaki babaanne kelimesinin içinde olması sebebiyle listeden çıkarılması söz konusu olmuştur. Böylece konusu itibarıyla genel olarak baba-çocuk ilişkisine odaklanan, 13 farklı yayınevinden çıkmış 16 kitap analiz edilecek esas çalışma grubunu oluşturmuştur. Her bir kitap K1'den başlayarak sırasıyla kodlanmıştır (K1, K2, K3 gibi). Benzer şekilde her bir yayınevi de farklı harflerle kodlanmıştır (A, B, C gibi). Kitap ve yayınevi kodları, kitabın çeviri olup olmadığı, mevcut baskı sayısı ve basım yılı, ilk basım yılı, sayfa sayısı gibi kitapla ilgili bilgiler Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1.

Resimli Çocuk Kitaplarına Dair Künye Bilgileri

Kitap Kodu	Yayınevi Kodu	Çeviri/Orijinal Kitap	Mevcut Kitabın Basım Yılı	Mevcut Kitabın Baskı Sayısı	İlk Basım Yılı	Orijinal Kitapta İlk Basım Yılı	Sayfa Sayısı
K1	A Yayınevi	Çeviri	2022	Yirmi Altıncı	2010	2006	24
K2	A Yayınevi	Çeviri	2022	Yirmi Dokuzuncu	2010	2004	24
K3	A Yayınevi	Çeviri	2021	İkinci	2020	2019	24
K4	B Yayınevi	Çeviri	2021	Üçüncü	*	2017	24
K5	B Yayınevi	Çeviri	2022	Yedinci	*	2005	24
K6	C Yayınevi	Çeviri	2021	Dördüncü	2017	2015	28

K7	C Yayinevi	Çeviri	2022	Altıncı	2017	2010	28
K8	D Yayinevi	Çeviri	2011	Birinci	2011	2011	38
K9	E Yayinevi	Çeviri	2022	Üçüncü	2018	2012	26
K10	F Yayinevi	Çeviri	2018	Birinci	2018	2015	32
K11	G Yayinevi	Çeviri	2023	*	2019	2015	32
K12	H Yayinevi	Orijinal	2020	İkinci	2018	*	36
K13	I Yayinevi	Çeviri	2023	On Dördüncü	2018	2018	36
K14	J Yayinevi	Çeviri	2020	Birinci	2020	2018	36
K15	K Yayinevi	Çeviri	2023	Birinci	2023	2018	32
K16	L Yayinevi	Orijinal	2020	Altıncı	2019	*	40

*Ulaşılamayan bilgiler

Verilerin Analizi

Bu çalışmada içerik analizi dahilinde, metinde verilen mesajın birimlere ayrılıp sonrasında belirli kriterler açısından kategoriler şeklinde gruplandırılmasını belirten kategorisel analiz, yanı sıra birimlerin sıklığını ortaya çıkaran frekans analizi kullanılmıştır (Bilgin, 2014). Böylece resimli ve yazılı mesajları kapsayan kitap incelemeleri sonucunda hem kategori (ana tema) ve alt kategoriler (temalar) oluşturulmuş, hem de birimlerin frekans değerleri hesaplanmıştır.

Bulgular

İçerik analizi sonucu ulaşılan kategoriler, alt kategoriler, frekans değerleri Tablo 2’de görülebilir. Yapılan analiz kapsamında, resimli çocuk kitaplarında vurgusu yapılan babayla doğrudan paylaşılan her bir aktivite birim olarak değerlendirilmiş, ardından her kitaptaki birimler teker teker listelenmiştir. Böylece bazı birimlerin Baba Katılım Ölçeği (BAKÖ) maddeleri ile aynı olacak şekilde değerlendirilmesi mümkünken; diğer bazı birimlerin ise BAKÖ maddelerinden farklı aktiviteler olması dolayısıyla, yeni alt kategoriler kapsamında değerlendirilmesinin söz konusu olacağı görülmüştür. Bununla birlikte yeni eklenen baba-çocuk aktiviteleri, BAKÖ’nün alt boyutlarının içeriği de gözetilerek, yer alabilecekleri en uygun boyuta yerleştirilmiş, yani ölçek boyutlarından farklı olacak yeni bir kategori oluşturulmasına gerek kalmamıştır. BAKÖ’nün alt boyut maddelerinden farklı olan aktiviteler tabloda italik olarak biçimlendirilerek gösterilmiştir. Her bir kategori için alt kategoriler kapsamında yer alan baba-çocuk etkileşimine yönelik bütün etkinlikler, frekans değerlerine göre giderek azalan şekilde sıralanmıştır (bkz. Tablo 2).

Tablo 2.

Resimli Çocuk Kitaplarında Yer Alan Baba Katılımına İlişkin Doğrudan Etkileşimi Kapsayan Kategoriler, Alt Kategoriler ve Frekans Değerleri

Kategoriler	Alt Kategoriler	f
İlgi ve Yakınlık	Sarılmak	10
	<i>Sohbet etmek/konuşmak</i>	10
	Kucağa almak	9
	<i>Sıkıntılı olduğunda rahatlatmak/korktuğunda sakinleştirmek/yardımcı olmak</i>	8
	Öpmek	5
	<i>Bir şeyler öğretmek/öğüt vermek/uyarmak</i>	5
	<i>Cesaretlendirmek/desteklemek</i>	5
	Üzgün olduğunda teselli etmek	4

	Sevdiğini söylemek/hissettirmek	4
	Nelerin mutlu edeceğini bilmek/ne yaptığını anlamak	4
	Övmek	3
	Komiklik yapmak/güldürmek	3
	Merak ettiği soruları yanıtlamak	2
	Sır paylaşmak	1
	Toplam	73
	Hareketli oyunlar (kovalamaca, saklambaç, güreş vb.) oynamak	7
	Kitap okumak	6
	Oyuncaklarla (kamyon, bebek vb.) oynamak	5
	Resim, boyama, maket, el işi, yap-boz vb. yapmak	5
	Dışarıda gezdirmek	5
	Hayvanla vakit geçirmek/ beslemek/ağaçtan kurtarmak	3
	Birlikte bisiklete binmek/bisiklete binmeyi öğretmek	3
Keyfi	Hikâye/masal anlatmak	3
Meşguliyet	Sıralı, kurallı oyunlar (kızma birader, satranç vb.) oynamak	2
	Top/futbol oynamak	2
	Yeni şeyler denemek/bir şeyler aramak	2
	Kamp yapmak/balık tutmak	2
	Bilmece, tekerleme, şarkı vb. söylemek	1
	Spor yapmak	1
	Belgesel izlemek	1
	Futbol maçı seyretmek	1
	Bahçe işleri yapmak/çiçek ekmek	1
	Ağaç ev yapmak/ağaç ev boyamak	1
	Parka götürmek/salıncakta sallamak	1
	Uçurtma uçurmak	1
	Kostüm denemek	1
	Hayvanat bahçesi gezmek/gösteri izlemek	1
	Toplam	55
	Sabah uyandırmak/uyku zamanı yatırmak/birlikte uyumak	9
	Kahvaltı/yemek hazırlamak	9
	Yemek yemek	6
	Dişlerini fırçalamasıyla ilgilenmek	3
Temel	Saçlarını taramak/yapmak/kesmek	3
Bakım	Banyo yaptırmak	3
	Mutfağı temizlemek/masayı düzenlemek	2
	Tuvalet terbiyesiyle ilgilenmek/bez değiştirmek	1
	Giyinmesiyle ilgilenmek	1
	Toplam	37

Tablo 2 incelendiğinde okul öncesi döneme hitap eden kitapların en fazla baba-çocuk ilişkisindeki ilgi ve yakınlık konusuna, yani babanın çocuğa ilgili ve duyarlı davrandığı, yani sıra sevgisini belli ettiği aktivitelere odaklandığı görülmektedir (f=73). İlgi ve yakınlık kategorisinde de sırasıyla en çok babanın çocuğuna sarılması (f=10), çocuğuyla sohbet etmesi/konuşması (f=10), babanın çocuğunu kucağına alması (f=9) ve babanın çocuğu sıkıntılı olduğunda onu rahatlatması/korktuğunda sakinleştirmesi ve ihtiyacı olduğunda yardımcı olması (f=8) şeklindeki alt kategoriler yer almaktadır. Frekans değeri açısından ikinci sırada yer alan kategori ise, baba-çocuk ikilisinin paylaştığı serbest zaman aktivitelerini ve çeşitli oyunları kapsayan keyfi meşguliyettir (f=55). Bu kategoride en dikkat çeken alt kategoriler babanın çocuğuyla birlikte hareketli oyunlar oynaması (f=7) ve babanın çocuğuna

kitap okumasıdır (f=6). Kitaplarda rastlanan son baba katılımı kategorisi yani boyutu ise çocukla ilgili her günlük ihtiyaçların giderilmesi ve bakımının sağlanmasına yönelik aktiviteleri kapsayan temel bakımdır (f=37). Bu kategorinin kapsadığı alt kategoriler incelendiğinde ise ilk sıralarda çocuğun uykusuna yönelik (f=9) ve babanın çocukla ya da çocuk için yemek hazırlamasına yönelik (f=9) alt kategoriler dikkat çekmektedir. Diğer kategorilerin alt kategorilerindeki frekans değerleriyle kıyaslandığında, yani bütün alt kategoriler içinde bir değerlendirme yapıldığında yukarıda belirtilen temel bakım etkinliklerinin çocuk kitaplarında babayla paylaşılan etkinlik açısından önemli yer tuttuğu görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada doğrudan baba-çocuk ilişkisini ele alan ve başlığında “baba” kelimesi geçen okul öncesi dönem resimli çocuk kitapları incelenmiştir. Bu doğrultuda resimli çocuk kitaplarında baba katılımının hangi yönlerine en çok odaklanıldığının tespiti için baba katılımı kavramsallaştırılmasından ve ülkemizde okul öncesi döneme dair baba katılımını ölçmek için Sımsıkı ve Şendil (2014) tarafından geliştirilen ölçeğin (BAKÖ) boyut ve maddelerinden yararlanılmıştır. Yukarıda bahsedilen odak noktaları çerçevesinde gerçekleştirilen bir çalışmaya rastlanmadığı için bu çalışmanın alana disiplinler arası boyutta önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Her ne kadar incelenen 16 kitaptan 14’ü (%87,5) yabancı kaynaktan çeviri olsa da kitaplarda saptanan baba katılımı alt kategorileri ve genel kategorilerinin, ülkemizde geliştirilen BAKÖ ile büyük ölçüde tutarlılık gösterdiği bulunmuştur. Ulusal alan yazında resimli çocuk kitaplarını bu konu özelinde inceleyen çalışmaların kitap listelerinde yer alan çoğu kitabın da bu çalışmadakine benzer şekilde çeviri kitap olduğu dikkat çekmektedir (örn. Bencik-Kangal vd., 2018; Özkul & Özgün, 2019; Şahin vd., 2022).

Lamb vd.nin (1985) doğrudan temas boyutunu temel alarak geliştirilen BAKÖ’nün (Sımsıkı & Şendil, 2014) keyfi meşguliyet, ilgi ve yakınlık ve temel bakım boyutları ile ölçeğin maddeleri kategorisel analizde alt kategori ve kategoriler açısından konumlandırılmıştır. Eğer incelenen resimli çocuk kitaplarında bu maddelerin haricinde baba-çocuk etkinliği tespit edilmişse, bu, ana kategorilerden uygun olanının içerisinde, mevcut maddelerin arasına eklenmiştir. Ardından her bir etkinliğin frekans değerlerinin incelendiği frekans analizi gerçekleştirilmiştir. Böylece okul öncesi döneme yönelik baba-çocuk ilişkisini konu edinen resimli çocuklu kitaplarında babaların, çocuklarının yaşamlarına en çok hangi alanlarda katılım sağladıklarını görmek mümkün olmuştur. Buna göre, bünyesine yeni alt kategorilerin de eklendiği ilgi ve yakınlık kategorisinin, resimli çocuk kitaplarında en sık karşılaşılan baba katılımı boyutu olduğu ortaya konmuştur. Alan yazında resimli çocuk kitaplarında yapılan incelemeler dikkate alındığında, bir çalışmada kontrol ve disiplin boyutuna nazaran yakınlık kategorisinin yüzde değerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Özkul & Özgün, 2019). Babaların eylemleri açısından değerlendirme yapan bir başka çalışma da çocuğa ilgi/şefkat göstermenin oldukça yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır (Bencik-Kangal vd., 2018). Bir diğer çalışmaya göre de her ne kadar şefkat gösterme, koruyup kollama, ilgilenme, sevme gibi özelliklerin merkezine annelerin konumlandırıldığı görülse de, babaların da ek olan bazı özelliklerle birlikte annelerinkine benzer şekilde bu

aktarım özelliklerine sahip oldukları görülmüştür (Şahin vd., 2022). Oysaki daha eski yıllarda gerçekleştirilen çalışmalarda yer alan, çocuğun yaşadıklarına ilgi göstermek ve duyarlı davranmak, yanı sıra çocuğa sevgisini aktarmak şeklinde ifade edilen ve BAKÖ'nün ilgi ve yakınlık boyutu kapsamında ele alınabilecek baba katılımı davranışlarının, yukarıda bahsedilen çalışma sonuçlarının aksi yönünde bir sonuca götürdüğü saptanmıştır. Örneğin Gürşimşek ve Günay'ın (2005) çalışmasında, duygusallık, duyarlılık, sevgi dolu olma gibi duygusal özelliklerin kadınlara yüklendiği tespit edilmiştir. Yine bir başka çalışmada da babalara nazaran annelerin en çok iletişim kurdukları ve duygularını daha sıklıkla ifade ettikleri; babaların ise annelere nazaran daha az oranda dokunma, sarılma, öpme, çocukla iletişim kurma, konuşma etkinliklerinde yer aldığı görülmüştür (Anderson ve Hamilton, 2005). Zaman içerisinde geçmişten günümüze yapılan araştırma sonuçlarının tutarsızlığının sebebinin de, Özkul ve Özgün'ün (2019) kendi çalışma bulgularına dair yaptığı yorumdaki gibi, günümüzde ilgili ve modern babalık rolüne ve daha eşitlikçi demokratik baba modeline daha sıklıkla rastlamak olduğu düşünülmektedir. Yani çocukların yaşamı için kritik öneme sahip baba katılımının olumlu yönde dönüşüme uğradığı söylenebilir.

Alan yazında sosyal ve eğitsel aktarım açısından babaların en çok öğreticilik kategorisinde değerlendirildiği (Özkul & Özgün, 2019), her iki ebeveynin de öğüt verme ve bilgilendirme gibi eylemleri yerine getirmesine rağmen, babalar özelindeki tek eylemin babanın oğlunu bilgilendirmesi olduğu dikkat çekmektedir (Gürşimşek & Günay, 2005). Bu çalışmada incelenen resimli çocuk kitaplarında da frekans değeri en yüksek olmasa da çocuğa bir şeyler öğretmek/öğüt vermek/çocuğu uyarmak şeklindeki mesajlara rastlanmıştır. Baba katılım aktivitelerinin çocuk cinsiyetine göre incelenmesi bu çalışmanın amaçlarından birini oluşturmamaktadır. Bununla birlikte “bir şeyler öğretmek/öğüt vermek/çocuğu uyarmak” alt kategorisi özelinde bu çalışma kapsamındaki kitaplara bakıldığında, bu eylemin babalar tarafından sadece erkek çocuğuna yönelik değil kız çocuğuna yönelik de sergilendiği tespit edilmiştir.

Baba katılımının, çocuğun günlük bakımını sağlamayı ve fiziksel ihtiyaçlarını gidermeyi kapsayan temel bakım boyutu açısından inceleme yapıldığında, keyfi meşguliyet ve ilgi ve yakınlık boyutlarına göre temel bakım boyutunun frekans değerinin nispeten düşük olduğu görülmektedir. Ancak baba ve çocuğun paylaştığı temel bakım etkinliklerine, alt kategorilerin tamamının frekansları ile kıyaslama yapılarak bakıldığında, özellikle çocuğun uyumasına ve çocuğa yemek hazırlamaya yönelik eylemlerin frekans değerlerinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın bulgusunu destekler nitelikte, uzun bir zaman diliminde yayınlanan kitapları inceleyen araştırmacıların, önceki dönemlere kıyasla babaların çocuk bakımı, çocuk yetiştirme gibi konularda giderek artan bir katılım sergilediklerini belirttikleri görülmektedir (DeWitt vd., 2013). Ancak diğer yandan -özellikle anne ve baba rolüne dair karşılaştırma yapan çalışmalarda daha çok rastlandığı şekilde- çocuk kitaplarında yemek hazırlamak, banyo yaptırmak gibi birtakım faaliyetlerde annelerin ön plana çıkarıldığını ortaya koyan çalışma bulgusuna rastlanmaktadır. Bu bulgunun sunulduğu çalışmada babaların ev dışında çalışması şeklinde ekonomik alanda konumlandırılması ile babaların, ev içi sorumluluğu üstlenen annelerin yardımcısı olarak, yani ikincil konumda değerlendirildiğine dikkat çekilmektedir (Şahin vd., 2022). Bir başka çalışmanın da -bahsedilen bu bulguları destekler nitelikte- erkeğin mutfak kavramıyla birlikte ele alınmasının

mevcut cinsiyet stereotiplerini aşan bir nokta olduğunu vurguladığı dikkat çekmektedir (Gürşimşek & Günay, 2005). Yine babaların çocuk besleme, bebek taşıma, çocukla konuşma gibi etkinliklerde sevecen olmadıklarına yönelik bulgular da sunulmuştur (Anderson & Hamilton, 2005). Oysaki doğrudan baba-çocuk ilişkisini konu edinen kitapların incelendiği mevcut çalışmada, babaların çocuklarının fiziksel bakımlarını karşılamaının oldukça normal olduğuna yönelik bir akış söz konusudur (hatta bazı kitaplarda [örn. K16] babanın yemek yapma konusunda bir numara olduğuna dair vurgu bile yapılmıştır).

Bu çalışmada, baba-çocuk ikilisinin paylaştığı serbest zaman etkinliklerini ve çeşitli oyunları kapsayan keyfi meşguliyet açısından inceleme yapıldığında, diğer iki kategorinin kapsamındaki alt kategorilere göre daha fazla alt kategorinin, yani daha çok baba katılımı etkinliğinin olduğu görülmektedir. Frekans değerleri açısından bakıldığında resimli çocuk kitaplarında baba ve çocuğun en çok paylaştığı hareketli oyunlar oynama, ardından kitap okuma, oyuncaklarla oynama gibi diğer pek çok etkinliğin yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmada kitap okuma en sık gerçekleştirilen ikinci keyfi meşguliyet alt kategorisi olurken, alan yazında babaların kitap okuma eyleminin sıklık açısından ilk sıralarda yer almadığına rastlanmıştır (Bencik-Kangal vd., 2018). Fiziksel oyun açısından ise babaların annelere nazaran daha katılımcı olduklarının saptandığı çalışma bulgusu olduğu görülmektedir (DeWitt vd., 2013). Bu çalışmada da keyfi meşguliyet kategorisi kapsamındaki alt kategoriler içinde fiziksel oyun kapsamındaki etkinlikler oldukça yüksek bir frekans toplamına sahip gözükmektedir.

Alan yazında anne ve baba rollerine dair kıyaslamalar yapan çalışmaların, hatta baba figürünü inceleyen çalışmaların bulunması ancak baba-çocuk ilişkisini baba katılımı açısından kapsamlı şekilde inceleyen bir çalışmaya rastlanmaması sebebiyle bu çalışmada esas odak noktası baba katılımının hangi alanlarda etkin olduğu ve hangi etkinliklerin daha sıklıkla gözlemlendiği olmuştur. Bu amaçla da sadece baba-çocuk ilişkisini yansıtan kitaplara odaklanılmıştır. Alandaki önemli bir boşluğu doldurmasına rağmen bu nokta bir açıdan çalışmanın sınırlılığı olarak da ele alınabilir. Dolayısıyla aileye odaklanan halihazırda yeni basılmış ya da basılacak olan okul öncesi resimli çocuk kitaplarında baba figürünün çocuğun yaşamına ne kadar ve ne şekilde dahil edildiğine dair yapılacak yeni çalışmalar aracılığı ile baba katılımını aile bağlamının bütününde görmek de çalışmaları çeşitlendirmek adına faydalı olabilir. Yanı sıra yeni kitaplarla birlikte baba katılımının ve baba algısının zaman içerisinde çocuk kitaplarında değişim yaşayıp yaşamadığı da saptanabilir. Çünkü şimdiye kadar yapılan çalışmaların belirttiğine göre resimli çocuk kitaplarının çok azında babaların annelere göre ön planda tutulduğu (Şahin vd., 2022), çok satan kitaplar arasında az sayıdaki kitapta baba figürüne yer verildiği (Bencik-Kangal vd., 2018), yine babaların çocuk kitaplarında yetersiz düzeyde temsil edildiği ve kitapların sadece %47'sinde babaların gözüktüğü vurgulanmıştır (Anderson & Hamilton, 2005).

Kitaplarda yansıtılan ebeveyn rollerinin, ebeveynlerin ve çocukların davranışlarını açık bir şekilde etkileme potansiyeli olduğu göz önünde bulundurulduğunda (Anderson & Hamilton, 2005), çocukların gelişim süreçlerinde önem arz eden bu kitapların hazırlanmasında bilim insanları ile ilgili uzmanların görüşlerinden faydalanmanın gerekli olduğunun altı çizilebilir (Gürşimşek & Günay, 2005). Yanı sıra olumlu yöndeki aile ve ebeveyn temsillerinin yansıtıldığı çocuk kitaplarının sayıca arttırılmasının ve çocuklarla

buluşturulmasının 3nemine de vurgu yapılmaktadır (şahin vd., 2022). Ayrıca okul 3ncesi d3neme hitap eden 3ocuk kitaplarındaki baba katılımı kavramı gerek sosyal bilimlerde gerek eğitim bilimlerinde gerekse sağlık bilimlerinde 3alışan, farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların 3zerinde 3alışıp uygulama alanına dair 3nemli bilgiler sunacağı bir alan olarak g3r3lebilir. Son olarak 3lkemizde baba katılımını dahil ederek yazılan yeterli kitap sayısına ulaşıldığında, bu kitaplardaki baba katılımı kategorilerinin yabancı kaynaklardan 3evirisi yapılan diğer 3ocuk kitaplarındakilerle karşılaştırılmasının, 3lkemizdeki toplumsal cinsiyet rol3 algısına y3nelik de fikir verebileceği d3ř3n3lmektedir.

Kaynakça

- Anderson, D. A., & Hamilton, M. (2005). Gender role stereotyping of parents in children's picture books: The invisible father. *Sex Roles, 52*(3/4), 145-151. doi: 10.1007/s11199-005-1290-8.
- Aslan, H. S. (2019). Çocuk gelişimi ve baba katılımı. Ş. Ünlü-Çetin (Ed.), *Erken çocukluk gelişimi ve eğitiminde baba katılımı* içinde (s. 31-45). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bencik-Kangal, S., Karaaslan, A., & Arslan, S. (2018). Okul öncesi dönem resimli çocuk kitaplarında yer alan baba figürünün incelenmesi. *Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 18-31.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi: Teknikler ve örnek çalışmalar* (3. baskı). Siyasal Kitabevi.
- Cabrera, N., Fitzgerald, H. E., Bradley, R. H., & Roggman, L. (2007). Modeling the dynamics of paternal influences over the life course. *Applied Developmental Science, 11*(4), 185-189. <https://doi.org/10.1080/10888690701762027>.
- Day, R. D., & Lamb, M. E. (2004). Conceptualizing and measuring father involvement: Pathways, problems, and progress. R. D. Day & M. E. Lamb (Ed.), *Conceptualizing and measuring father involvement* içinde (s. 1-15). Lawrence Erlbaum Associates.
- DeWitt, A. L., Cready, C. M., & Seward R. R. (2013). Parental role portrayals in twentieth century children's picture books: More egalitarian or ongoing stereotyping? *Sex Roles, 69*, 89–106. <https://doi.org/10.1007/s11199-013-0285-0>.
- Gürşimşek, I., & Günay, V. D. (2005). Çocuk kitaplarında cinsiyet rollerinin işlenişinde kullanılan dilsel ve dildışı göstergelerin değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*, 53-63.
- Karaduman, M. A., & Çığ, O. (2019). Babaların çocuklarının hayatına katılımını etkileyen faktörler. Ş. Ünlü-Çetin (Ed.), *Erken çocukluk gelişimi ve eğitiminde baba katılımı* içinde (s. 47-71). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karagöz, Y. (2021). *SPSS AMOS META uygulamalı nitel-nicel-karma bilimsel araştırma yöntemleri* (3. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kuzucu, Y. (2011). Değişen babalık rolü ve çocuk gelişimine etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4*(35), 79-91.
- Lamb, M. E., Pleck, J. H., Charnov, E. L., & Levine, J. A. (1985). Paternal behavior in humans. *American Zoologist, 25*(3), 883-894. <https://doi.org/10.1093/icb/25.3.883>.
- Özdemir, E., & Balcı-Karaboğa, A. (2019). Ortaokul matematik ders kitaplarında toplumsal cinsiyet. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15*(3), 760-781. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.580405>.
- Özkul, B., & Özgün, S. Y. (2019). Erken çocukluk döneminde çocuk kitapları seçkisinden "Elif" serisinin baba imgesi bağlamında incelenmesi. *Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 41-56.

- Pleck, J. H. (2010). Paternal involvement: Revised conceptualization and theoretical linkages with child outcomes. M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5. baskı) içinde, (s. 58-93). John Wiley & Sons.
- Sımsıkı, H., & Şendil, G. (2014). Baba Katılım Ölçeği'nin (BAKÖ) geliştirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(49), 104-123. <https://doi.org/10.17755/esosder.23977>.
- Sicim-Sevim, B., & Bapoğlu-Dümenci, S. S. (2019). Baba yoksunluğu. Ş. Ünlü-Çetin (Ed.), *Erken çocukluk gelişimi ve eğitiminde baba katılımı* içinde (s. 73-91). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şahin, A. B., Çelik, B., Karadağ, M., Yeşilkır, N., Acar, B., & Yaman, Ö. M. (2022). 3-6 yaş resimli çocuk kitaplarında aile ve ebeveyn temsiller. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1557-1572. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1027055>.
- Tamis-LeMonda, C. S., & Cabrera, N. J. (2002). Multidisciplinary perspectives on father involvement: An introduction. C. S. Tamis-LeMonda & N. J. Cabrera (Ed.), *Handbook of father involvement* içinde (s. xi-xviii). Lawrence Erlbaum Associates.

Date Received : 09.11.2023
Date Accepted : 27.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1388211>

Kılıç, M. A. & Bodur, M. Y. (2024). Between empowerment and surveillance: Forced migration and information and communication technologies. *HUMANITAS - International Journal of Social Sciences*, 12(23), 287-312. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1388211>

BETWEEN EMPOWERMENT AND SURVEILLANCE: FORCED MIGRATION AND INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Mustafa Ammar KILIÇ¹, Muhammed Yasir BODUR²

ABSTRACT

Amidst a surge in migration from conflict zones across the Middle East and Africa, leading to the arrival of more than a million displaced individuals in Europe, a nascent research field, primarily explored by European scholars, examines how information and communication technologies (ICTs) reshape refugees' experiences during and after migration. This emerging inquiry explores how ICTs can empower displaced migrants, enhancing their resilience and enabling survival, family connection, adaptation, inclusion, and rights advocacy. Concurrently, recent studies in the area of border and surveillance underscore technology's pivotal role in shaping security-oriented agendas within migration and mobility regimes across the US, EU, and other nations. This study systematically and critically reviews digital migration literature from 2006 to 2021 with metadata obtained and synthesized from *Scopus* and *Dimensions* databases, investigating the interplay between forced migrants' use of digital technologies to navigate restrictive migration systems and their interaction with surveillance technologies. It seeks to identify the ambivalent positions in digital migration studies and assess migrants' potential empowerment through ICTs.

Keywords: Forced migration, Information and communication technologies, Surveillance, Digital migration, Critical literature review

¹ Res. Asst., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, makilic@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7498-4650>

² Res. Asst., Sakarya University, Middle East Institute, yasirbodur@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0906-9966>

Geliş Tarihi : 09.11.2023
Kabul Tarihi : 27.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1388211>

Kılıç, A. M. & Bodur, M. Y. (2024). Güçlendirme ve gözetim arasında: Zorunlu göç ve bilgi ve iletişim teknolojileri. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 287-312. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1388211>

GÜÇLENDİRME VE GÖZETİM ARASINDA: ZORUNLU GÖÇ VE BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ

Mustafa Ammar KILIÇ¹, Muhammed Yasir BODUR²

ÖZ

Orta Doğu ve Afrika'daki çatışma bölgelerinden gelen göç akışı, neredeyse bir milyondan fazla yerinden edilmiş insanın Avrupa'ya varmasıyla sonuçlanınca, özellikle 2015'ten itibaren Avrupalı akademisyenlerin ön ayak olduğu yeni bir araştırma alanı ortaya çıktı. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) mültecilerin göç süreçlerindeki ve sonrasındaki deneyimlerini nasıl dönüştürdüğünü inceleyen bu araştırma gündemi, bir yandan yerinden edilmiş göçmenlerin BİT'leri hayatta kalma mekanizmalarını güçlendirecek şekilde nasıl kullandıklarını incelemekte; öte yandan bu araçların aile bağları, uyum ve hak arama gibi alanlarda onlara nasıl destek sağladığını ele almaktadır. Aynı zamanda, sınır ve gözetim çalışmalarındaki son gelişmeler, göç rejimlerindeki güvenlik odaklı hedeflerin şekillenmesinde teknolojinin kritik rolünü vurgulamaktadır. Bu çalışma, *Scopus* ve *Dimensions* veritabanlarından elde edilen ve sentezlenen meta verilerle 2006-2021 arasındaki dijital göç literatürünü sistematik ve eleştirel bir şekilde gözden geçirerek, zorunlu göçmenlerin kısıtlayıcı göç sistemleriyle başa çıkmak için dijital teknolojileri nasıl kullandıklarını ve gözetim teknolojileri ile girdikleri etkileşimleri incelemektedir. Böylece, dijital göç çalışmalarına hâkim bu ikircikli pozisyonların teşhis edilmesini ve BİT'lerin göçmenleri güçlendirme olasılığı konusunda bir çıkarıma varmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu göç, Bilgi ve iletişim teknolojileri, Gözetim, Dijital göç, Eleştirel literatür incelemesi

¹ Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, makilic@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7498-4650>

² Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Ortaoğu Enstitüsü, yasirbodur@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0906-9966>

Introduction

Over the course of the past ten years, there has been an observable and notable growth in the migration scholarship that acknowledges the progressively expanding role that digital tools play in refugee experience. This awareness occurred in conjunction with the remarkable advancements made in the realm of information and communication technologies (ICTs thereafter), coinciding with a substantial and noteworthy increase in global cases of forced migration in the decades that have come before (UNHCR, 2021).

“Digital migration” studies (Leurs and Smets, 2018) that underscore the significance of polymedia technologies within transnational migrant communities have been in existence since the onset of the new millennium. However, these studies focused on the consumption of pre-internet media, 2G mobile phones, international call centers, or computer-based internet and social media within diaspora communities. Smartphones had not yet emerged, nor had the “European migration crisis” unfolded to reveal the migrants’ connection with smartphones. Additionally, these studies gave only limited consideration to asylum seekers, refugees, migrant workers, and those at the far end of the spectrum, namely undocumented, irregular, and illegal immigrants (Patil, 2019). These investigations primarily pertained to “elite” immigrants possessing strong mobilization skills and substantial social and cultural capital (Leurs & Smets, 2018).

Following the surge in migration triggered by the Syrian civil war, as well as ongoing conflicts in Iraq and Afghanistan, which led to the arrival of nearly 1 million displaced individuals in Europe, a novel realm of research has emerged. Primarily undertaken by European scholars, this research agenda delves into how ICTs reshape the experiences of refugees both before, during, and after their migration journey. This burgeoning line of inquiry investigates, on one hand, the innovative use of ICTs by displaced migrant populations to fortify their vulnerable status during flight, potentially turning adversity into opportunity. On the other hand, it explores how these technologies aid in survival, facilitating family connections, adaptation, inclusion, and the pursuit of rights in transit or host countries.

Concurrently, recent exploration in border studies, surveillance, and security has underscored the pivotal role technology plays in the evolving security-oriented goals implemented by migration regimes. As Nedelcu and Soysüren (2020) maintain, against the backdrop of heightened uncertainty following the events of 9/11 and subsequent attacks, the United States (US), European Union (EU), and various nation-states have formulated migration policies and border control strategies utilizing cutting-edge surveillance technologies. Consequently, migration technologies are profoundly reshaping the processes of border control inherent in the wider migration management framework.

In relation to what Nedelcu and Soysüren (2020) term the “empowerment-control nexus,” one can discern a dualistic facet in the utilization of ICTs among forced migrants: 1) ICTs can be harnessed in a creative manner by refugee communities and civil society entities, in accordance with their objectives of enhancing refugees’ prospects of successfully reaching their intended destination countries and ameliorating their living conditions upon arrival. 2) Conversely, in the hands of supranational institutions and governmental bodies, digital technologies hold the potential to establish new “e-borders” and expand the monitoring and

control capabilities of states. This augmentation of state authority can, in turn, heighten the vulnerability of refugees, curtail their mobility, and subject them to potential risks such as continuous surveillance, detainment, and deportation.

This study represents a critical review of the existing body of literature on digital migration. It seeks to explore the intricate interplay between

- 1) the capacity of forced migrants to employ digital technologies (a bottom-up approach) as a means to navigate restrictive migration regulations, and
- 2) the utilization of migration control technologies (a top-down approach).

In essence, the study aims to uncover the ambivalent dynamics prevalent in the realm of ICT and migration literature, and to draw insights regarding the potential of migrants to attain empowerment through the utilization of ICTs.

The primary focus of this review is encapsulated within the following inquiry: “To what extent do mobile technologies, particularly smartphones, contribute to refugees’ ability to effectively address challenges encountered during the migration process? Does this utilization enhance their safety, empowerment, acculturation, and overall well-being, or does it render them susceptible in the face of the control and surveillance technologies employed by nation-states, transnational entities, and actors engaged in the management of migration?”

The study not only addresses the main question but also delves into several nuanced sub-questions that amplify the complexity of the nexus. These inquiries explore diverse dimensions, such as the potential “emancipating” roles ICTs play for forced migrants at different stages of their journey, the influence of geography, class, and gender on ICT access and use among migrants, strategies migrants employ to navigate surveillance and control technologies, efforts by states and border agencies to disrupt migrants’ ICT usage, and the interplay between migrants’ ICT utilization and top-down strategies, revealing insights about ICTs’ capacity to empower migrants. This holistic approach enriches the examination of the intricate relationship between ICTs, migrant agency, and the broader context of migration management.

The review begins by establishing the methodological parameters for identifying the literature to be examined. The initial section concentrates on scrutinizing “bottom-up” aspects of digital migration. Following this, attention shifts to the exploration of studies centered around “top-down” approaches to ICT employment, characterized by surveillance and control mechanisms. The final segment of the study is dedicated to drawing conclusions based on the insights garnered from the literature. This concluding portion offers critical perspectives on the capacity of ICTs to alleviate the vulnerabilities faced by displaced individuals. Moreover, the study aims to provide recommendations for enhancing this relatively novel body of literature through additional avenues of exploration.

Methodology

In the study, we benefited from the techniques and tools of systematic review. Systematic literature review is the process of systematically collecting, analyzing, and synthesizing existing studies in the scientific literature to answer a specific research question. It employs clear and systematic techniques specifically chosen to reduce bias, thereby yielding more dependable

results from which conclusions can be drawn and decisions can be made. This type of review is conducted to gain an in-depth understanding of the available evidence and findings on a topic or area of research, to assess how previous research has influenced the work being done, and to provide a basis for future research (Higgins et al., 2020; Petticrew & Roberts, 2009).

We searched for studies written in English in *Scopus* and *Dimensions*, two of the largest digital databases in the social sciences that yielded the most and relevant results according to a comprehensive analysis (Martín-Martín et al., 2020). The keywords and the number of articles corresponding to the search are as follows.

Table 1.

Database search results

Database	Search Terms	Results	Duplicates	Excluded	Added
<i>Scopus</i>	("information and communication technologies" OR "ICTs" OR "technology use" OR "big data") AND ("international migration" OR "transnational migration" OR "refugee" OR "migrants" OR "transnationalism")	290	98	279	9
<i>Dimensions</i>	("information and communication technologies" OR "ICTs" OR "technology use" OR "big data") AND ("international migration" OR "transnational migration" OR "refugee" OR "migrants" OR "transnationalism")	158			
Total		448	350	71	80

We imported the metadata retrieved from these two databases into the *Zotero* bibliography management software. Having removed the duplicate articles (98) from the two databases, we obtained a total of 350 articles. These articles were selected by reading their abstracts, and ultimately 71 studies were deemed fit to be included in this review. In addition, while reading the literature, it was decided to include 9 relevant texts from the bibliographies of some studies, which pulled the number up to 80.

The scope of this review centered predominantly around forced migrants, asylum seekers, and refugees. The contributions were incorporated into the study if they directly encompass the role of ICT use throughout and subsequent to the forced migration trajectory. Consequently, publications addressing voluntary and regular migrants—such as economic or circular migrants (e.g., seasonal agricultural workers, domestic staff, highly skilled professionals)—who do not align with the criteria for forced or irregular/undocumented migration, were excluded from this examination.

While this review incorporates a range of theoretical and documentary analyses, along with reports, it predominantly comprises qualitative and ethnographic studies. The nature of the review's question inherently favored the inclusion of qualitative fieldwork, given its alignment with the inquiry's definition and objectives.

Finally, the texts to be analyzed in the literature cover the period between 2006-2021, which coincides with the same period when web-based personal digital affordances became globally widespread.

Findings

Empowerment via ICTs?

The texts of the period 2006-2015 mainly focus on the communities of the global South countries with low social, economic and cultural capital who migrated to the global North with financial concerns, rather than legally recognized refugees or asylum seekers. Although they seem to differ to a certain extent from the refugee communities that have been the subject of post-2015 studies, migrants in both periods share relatively similar experiences in their lives in the host countries. In terms of the question of this study, what differentiates these periods from each other may rather be the types of ICT used and their effects on the migrant experience.

The predominant theme in studies up to 2015 revolves around how ICTs shape transnational migrant family ties and the emotional connections migrants strive to uphold with their country of origin. These works illustrate how ICTs of the time – including telephones, video cameras, mobile phones, text messaging, email, teleconferencing, and video calling tools such as Skype or MSN Messenger – allow migrants to bridge the geographical gap between themselves and their distant families and cultures. This technological bridge creates a “feeling of being at home” (Bacigalupe & Lambe, 2011; Benítez, 2012; Castro & Gonzalez, 2008; Castro & Gonzalez, 2009; Gifford & Wilding, 2013; Íñiguez-Rueda et al., 2012; Nedelcu, 2012; Panagakos & Horst, 2006; Wilding, 2006).

These transnational networks furnish migrants with essential resources encompassing emotional, moral, practical, personal, and financial support (Wilding, 2009). Baldassar (2014; 2016), investigating the emotional labor and remote caregiving strategies of migrants in Australia, highlights that remote migrant families can maintain “a sense of satisfactory distant co-presence” through ICTs. Similarly, Vancea and Olivera (2013), studying migrant women of various ethnic backgrounds in Catalonia, reveal that female migrants sustain family relationships and roles through mobile phones, albeit in modified forms. Comparable outcomes emerge from Madianou’s (2012) study that examines distant mothering practices reinforced through ICTs among Filipino migrant women in the UK.

These tools additionally facilitate social inclusion (Alam & Imran, 2015; Andrade & Doolin, 2016; Wilding, 2009) and economic integration (Vancea & Boso, 2015) in the destination country. Harney (2013) highlights how vulnerable migrants in Naples, Italy, effectively employ their mobile phones to advance their economic endeavors. ICTs also serve as the foundation for transnational acculturation, cultivating transnational friendship networks, and encountering diverse socio-ethno-cultural realms through transnational perspectives (Burrell & Anderson, 2008; Nedelcu, 2012).

Wilding (2009) concludes that ICTs expedite the social inclusion of young people with refugee backgrounds in Australia, enabling them to reaffirm their identity, connect with communities beyond their own, and envision their future. In sum, while occasionally acknowledging the challenges, potential burdens, and hazards migrants might face in their ICT usage, and the drawbacks linked to variables like age, class, gender, and geography (Horst, 2006; Panagakos & Horst, 2006; Madianou, 2012), this comprehensive body of work predominantly underscores the favorable and facilitating functions of ICTs in the lives of migrants.

After 2015, the exploration of transnational family ties remained a prominent research focus (Ahn, 2017; Nedelcu, 2017; Nedelcu & Wyss, 2016; Robertson et al., 2016). However, shifts in the role of ICTs within the migration experience introduced fresh and dynamic dimensions to this field. Although initially introduced in 2008, the proliferation of 3G smartphones on a global scale during the 2010s ushered in a new era, allowing individuals to remain constantly connected through mobile internet services. This layer of perpetual digital connectivity intertwined with the inherently mobile nature of the migrant condition.

The swift proliferation of social media platforms and a myriad of life-enriching applications, accessible via smartphones, also unveiled novel avenues for the migrant experience – a divergence from the non-migrant perspective. As the waves of migration towards Europe highlighted this potential in 2015, a debate emerged surrounding migrants' ability to harness ICTs during their migration journeys and how such utilization reshapes the migration experience. It is important to note that this burgeoning situation is not exclusive to migration towards Europe. While almost all studies underpinning this literature review center around the European context, when relevant, we will draw upon the findings of research investigating the influence of smartphones on the lives of forced migrants and refugees in non-European settings.

Refugees on the Move. A substantial body of research underscores the pivotal role that smartphones and social media platforms play in assisting refugees and undocumented migrants to acquire vital information for the successful completion of their journeys. GPS applications, digital maps, and digital platforms for sharing experiences in informal networks (e.g., Google Maps or Yandex, offering offline map access without connectivity) constitute innovative logistics that empower migrants to navigate the ever-evolving social, political, and economic challenges they encounter.

For instance, pioneering research on the use of ICTs by forced migrants during their escape journey by Gillespie et al. (2016; 2018) highlights that smartphones are “as vital as food and water” for Syrian and Iraqi refugees transiting to Europe through Izmir, Turkey. These mobile communication tools enable refugees to navigate and document their journeys while staying in consistent contact with their families and friends. Furthermore, the capacity to be “locatable” while on the move (allowing them to report their whereabouts to coast guards or family members) and to be “visible to ensure their survival at sea” (Gillespie et al., 2018) becomes an essential necessity.

These findings align with Alencar et al.'s (2019) study, which emphasizes that refugees derive a sense of security from smartphone usage. Some participants in the study mentioned feeling relatively safe during periods of danger and stress due to their ability to connect with family, coast guards, or other sources of help. The authors contend that the smartphone indeed acts as a “lifeline” in situations that threaten lives (Alencar et al., 2019).

Smartphones also serve as a crucial means to communicate with smugglers when there are no alternatives (Gillespie et al., 2016; 2018). While the intricacies of human smugglers' utilization of ICTs delve into a somewhat enigmatic realm of study, some investigations, like Dekker et al.'s (2018), conclude that smartphones and information shared on social media reduce refugees' reliance on smuggler networks in Western Europe.

Borkert et al.'s (2018) study reaches similar conclusions in the context of Syrian refugees arriving in Germany. Among the various actors contributing significantly to aiding refugees in internet and mobile phone information searches, “friends” (49%) emerge as the primary source, followed by “other refugees” (23%), with smugglers (6%) surprisingly holding an inconsequential role. While this trend may not universally apply to all migration routes (Whittle & Antonopoulos, 2020), it holds validity for at least some well-established, frequently traveled, and densely populated migration paths taken by migrant groups.

Throughout their migration to Europe, refugees engage in the practice of sharing devices and disseminating collective information obtained from prominent migrants, family connections, ethnic networks, and even smugglers via specific media platforms. Several studies assert that refugees derive empowerment from their social media interactions with other migrant cohorts, providing them with invaluable insights and the ability to draw upon the experiences of those who have traversed specific routes and encountered registration processes at European borders (Dekker et al., 2018; Fiedler, 2019). Gillespie et al.'s study (2018) reveals that specific survey participants acknowledge obtaining guidance from fellow refugees within online social groups, focusing on topics like self-representation during interactions with government entities, including appropriate dressing choices. From here, Zijlstra and van Liempt (2017) point out that the migrants intricately blend the categorization of “smuggler” and “migrant” within these digital networks, collectively drawing upon and enriching the extensive pool of information available through social media platforms.

Yet, fresh and comprehensive examinations into the utilization of ICTs by smugglers could illuminate the obscure corners of digital migration and introduce essential nuances to the narrative of empowerment. While asserting that ICTs lessen reliance on smugglers, it is essential to acknowledge that instances of deceit and misinformation encountered by migrants through ICTs are not uncommon.

Several studies have highlighted issues stemming from the inadequacy of information gleaned from social media connections, as refugees in motion are susceptible to what Wall et al. (2017) define as “information precarity”. For instance, Alencar et al. (2019, p. 838) recount the story of a Syrian refugee whose substantial funds were stolen by a bogus “Lebanese embassy employee” who, posing as such on Facebook, offered assistance in obtaining a European visa.

As illustrated by the investigation conducted by Borkert et al. (2018), narratives of refugees falling victim to online scams compel refugees to consistently assess the credibility of information sources and devise tactics to safeguard their online identities and shared insights about destination routes. Numerous refugees report, for instance, that they access travel-related information via closed (and relatively secure) Facebook groups while adopting pseudonyms for added security.

After flight: Protracted and resettled refugees. Although studies focusing on refugees on the move occasionally refer to the ambivalent nature of ICT use, one can ultimately argue that the general understanding is that ICTs empower migrants. But the journeys of forced migrants represent only the beginning to understand the role of ICTs in refugee life. Obtaining a legal status in the country of destination is often not easy for forced migrants. How do migrants who have to wait for a long time after applying for asylum, or live a life stuck in refugee camps, or have to be completely undocumented/illegal, use ICTs to cope with this “limbo” position (Alencar, 2020b)? On the other hand, how does this position affect the use of ICT for refugees who have gained legal resettlement?

The long and protracted displacement, asylum, and resettlement processes create a sense of frustration and despair for refugees. Alencar (2020b) highlights a significant theme in the literature, which centers on the interplay between emotional management and the utilization of mobile media by protracted refugees.

In Twigt’s (2018) examination of Iraqi refugee households in Jordan, digital connections evoke emotions and leave enduring impressions: Iraqi refugees yearn for physical reunions while harboring apprehensions about a future in Iraq. Encounters with other Iraqis who have managed to travel further reinforce the perception that waiting is an unproductive use of time. These experiences not only intensify sentiments of feeling “stuck” but also accentuate the necessity to preserve hope for a better future elsewhere. Digital technologies function as navigational tools, allowing forced migrants to envision lives beyond Jordan and Iraq. As conveyed by an interviewed refugee, the absence of access to such digital tools would be deeply lamentable (2018, p. 4).

During this period of “in-betweenness,” digital technologies prove indispensable in making the protracted refugee existence in Jordan tolerable and fostering an optimistic outlook for the future. Greene’s (2020) study involving refugee women awaiting their fate in Greek refugee camps paints a comparable portrait: By employing adaptive practices such as consuming “non-mainstream news as a self-care strategy; engaging in mediated family activities to kindle hope; and pursuing nature photography as a creative outlet” (2020, p. 740), women display specific methods to manage the complex and conflicting emotions arising from their experience of prolonged waiting.

Similarly, for Syrians residing in the Zaatari refugee camp in Jordan (Maitland & Xu, 2015), reaching out to their families and friends left behind provides an avenue to share feelings of both joy and sorrow, while also reminiscing about pivotal moments from their lives in Syria. This connection empowers them to restore a sense of psychological and existential security (Alencar, 2020b).

However, precarious and unstable mobile connectivity can hinder refugees’ ability to maintain transnational family relationships, given the context of displacement. Despite the widespread use of smartphones, limited access to stable and reliable mobile networks, insufficient local communication infrastructure, constrained financial resources, and challenges in acquiring phone contracts due to uncertain legal status can undermine refugees’ connectivity (Wall et al., 2017; Witteborn, 2014b).

In this scenario, as demonstrated by studies conducted in refugee camps in Jordan, Turkey, and Northwest Brazil, which host displaced Venezuelans (Alencar, 2020a; Maitland & Xu, 2015; Smets, 2018), refugees resort to sharing their mobile phones and SIM cards as innovative strategies to navigate the information uncertainty prevalent in camp and street life. This practice underscores the capacity and resilience of refugees in confronting ICT challenges (Alencar, 2020b). However, the sharing of digital devices within camps is not devoid of gender and power dynamics (Smets, 2018). Wall et al. (2017, p. 246) observe that mobile phone ownership or carrying is typically assumed by men in family groups, while women often rely on them to access mobile-based assistance and make calls.

For ICTs, network problems are not the only problem refugees face. Some studies have pointed to the emotional stress that ICTs cause on refugees in protracted displacement situations. While Harney's study on asylum seekers in Naples, Italy emphasizes the indispensability of mobile phones for them, it also states that they suffer from an emotional burden such as being constantly accessible by their families and having to deal with various problems and demands of their families (Harney, 2013). Interviews by Witteborn (2014a) with asylum seekers in Germany show that some refugees prefer not to open the camera during online family interviews in order to hide their frustrations about not being able to meet the sociocultural and economic expectations of the family. Belloni's (2020) Eritrean refugees in Italy similarly stated that they did not call their parents to avoid "suffocating familial expectation" until they proved that they had a dignified life and now able to support their families. The author argues that the efforts of migrants to eliminate this state of embarrassment are to re-establish contact with their families.

Some studies have focused on self-presentations on social media to deal with the socially exclusionary potential of migrants' "asylum-seeker" or "refugee" stigmas. Examining the transition of refugees from a wide variety of ethnic backgrounds in Germany between "perceptible" and "imperceptible" identities on these platforms, Witteborn (2014a) shows that ICTs, depending the context, are used either for escaping stigmas (for example, creating a Facebook profile where refugee identity is invisible) or making them political/activist tool (participating in online struggles and discussions for asylum right in Facebook groups or blogs). Another investigation (Leurs, 2014) observed the online actions of Somali refugee youth in Ethiopia, who simulate living abroad, as a tactical means to foster non-Ethiopian connections that could potentially aid their departure from Addis Ababa. Furthermore, a study by Dahya and Dryden-Peterson (2017) delves into the experiences of Somali women refugees residing in the Dadaab refugee camp in Kenya. This research examines how these women employ mobile technologies to access information regarding higher education, particularly in an environment where ICT infrastructure remains relatively deficient and patriarchal community norms hold sway. Online social networks have disrupted the inequitable norms within the camp's physical and geopolitical realm, presenting opportunities for select women to pursue higher education within and sometimes beyond the confines of the refugee camp.

As for the resettled refugees, the most important issue for these migrant communities who have obtained legal refugee status, or international or temporary protection status, and freed from the transit situation is to engage in the possibilities that make it possible to envision a future in the host country. Access to education, work and health infrastructures, maintaining

daily life, strengthening social relations with the host community, overcoming cultural exclusion and language barrier and similar needs are undeniably crucial for resettled refugees. Many studies have indicated that mobile technologies play a vital role in meeting these needs, especially during hard times such as Covid-19 crisis (Turner & Gülerce, 2021).

As observed by Andrade and Doolin (2016) in their examination of 50 resettled refugees in the United States, ICTs provide a means to acquire five key capabilities: engagement in an information society, efficient communication, comprehension of a novel societal environment, establishment of social connections, and expression of cultural identity. Refugees who harness these proficiencies via ICT use enhance their self-presentation and well-being, facilitating their effective integration into a fresh society and enabling them to regain mastery over their disrupted lives.

O'Mara's work (2014) with Vietnamese, Sudanese and Samoan refugees in Melbourne, Australia, explores how young refugees' participation in mobile technology-mediated creative artistic production can help them express themselves, learn the language and culture of the host country, and improve their ability to collaborate with their peers. Overall, the research highlights that the mobile phones can promote learning and skills development among refugees, both inside and outside of educational settings. A study on Arab refugees in Sweden measures the effect of a language-learning app for refugees and concludes that it increases refugees' speaking rate and confidence (Bradley et al., 2017).

Alternatively, the practical capabilities of smartphones are extensively explored within the resettlement research. Various studies highlight how mobile technologies serve as valuable resources for refugees, aiding in administrative tasks, facilitating navigation within the city, and surmounting numerous challenges tied to forging a fresh start. Research centered on the European resettlement of Syrian refugees underscores their active utilization of digital instruments, serving purposes ranging from entertainment and education to linguistic communication in their daily lives (Graf, 2018; Veronis et al., 2018; Alencar & Tsagkroni, 2019; AbuJarour et al., 2019; Alencar, 2018; Kaufmann, 2018).

Additionally, as previously highlighted, the utilization of ICTs to bridge transnational family and kinship bonds, a pivotal theme within transnationalism literature, as well as the desire to stay connected with the cultural and political landscape of their country of origin, signify another essential aspect that extends to resettled refugees. In this regard, it becomes evident that refugees have become active participants in the realm of "e-diaspora" through their engagement with ICTs (Sreenivasan et al., 2017; Udwan et al., 2020).

In a recent study set in the context of the Global South, Pandey and Ilavarasan (2019) delve into how Afghan Sikh refugees in India have harnessed mobile technologies to unite their scattered communities due to forced migration. These refugees endeavor to establish networks that keep their religious, traditional, and cultural identities thriving, achieved through Facebook and WhatsApp groups. Moreover, they consistently share information about opportunities available for refugees in India, facilitated by the internet. Despite their aspiration to assimilate into Indian society and leave Afghanistan behind, their connection to their homeland persists, owing to the precarious refugee status in India and the challenges associated with attaining Indian citizenship, resulting in an identity that remains incomplete. As the authors highlight,

the social and symbolic capital acquired by refugees through their use of ICTs empowers them to navigate complex social identities. This empowers them to embrace their cultural identity, fostering a sense of affiliation, belonging, and connection to their own community.

The prevailing idea in the literature that ICTs create an empowerment and resilience capability for refugees, however, should not prevent us from seeing the differentiations between refugee groups with various (economic, social, cultural and symbolic) capital levels. Some researchers argue that socioeconomic, linguistic, and cultural barriers and low digital literacy levels among refugees can hinder their ability to use ICT and have significant consequences for their social inclusion. To illustrate, the study conducted by Alam and Imran (2015) underscores the existence of a digital divide among distinct refugee migrant groups in Australia, stemming from challenges related to income, mobility, and affordability. This divide is particularly pronounced among refugee groups situated in regions grappling with financial constraints, inadequate transportation, and limited internet access. Notably, this digital exclusion disproportionately affects newly arrived refugee migrants, who encounter barriers encompassing affordability, language proficiency, and literacy, hindering their ability to access the internet. Moreover, globally, the digital gap regarding the difference in ICT access of urban and rural refugees (90% and 17%, respectively) is also quite high (Patil, 2019).

Gender is also one of the essential dimensions of ICT use. There are contrasting findings on the access and use of mobile technologies by women refugees. While many studies argue that ICTs increase women's survival and resilience capacities against the challenges of migration (Cruz, 2014; Dahya & Dryden-Peterson, 2017; Greene, 2020; Kaufmann, 2018; Sun, 2016; Vancea & Boso, 2015; Vancea & Olivera, 2013; Witteborn, 2018), others highlight the division characterized by women's less than men's access to ICTs and information precarity (Cuban, 2018; Pandey & Ilavarasan, 2019; Smets, 2018; Wall et al., 2017). This distinction becomes even more evident in examples such as rural and precarious migrant female agricultural workers (Garcia, 2011). Cuban's study (2018) of 60 migrant women in the US offers a more sophisticated picture of women's empowerment through ICTs by allowing us to think gender and class together: Migrant women from highly educated and professional occupations ("high-skilled") were able to successfully use their social capital to build and expand digital networks, compared to migrant women from low-education and poor rural areas ("low-skilled" and many of them undocumented). Having a highly skilled background, these women sought to improve their status and effectively mobilize their interests by engaging in virtual worlds. On the other hand, low-skilled migrant women have not been able to develop their socioeconomic capital due to the scarcity of technological devices, combined digital infrastructure problems in both the host country and the country of origin, and the lack of mother-tongue literacy, digital literacy and English.

Cuban (2018) asserts that the distinct variations observed among female migrants in terms of their financial prospects render it unfeasible to devise a singular intervention, program, or policy that can effectively address their unique challenges and requirements. This notion holds true not only for female migrants but extends across all facets and segments of refugee populations, encompassing factors such as class, geographic origin, gender, age, and ethnicity. Presently, the existing literature appears to lack a systematic approach to comprehensively

address these differentiations. Rather, it tends to overly emphasize the narrative of empowerment through ICTs.

Surveillance and Control via ICTs?

Surveillance has been studied from several different aspects in the literature. When defined at the micro-level, it refers to a control mechanism regarding transnational family ties. For example, as Leurs' study (2014) shows in the example of Somali youth stranded in Ethiopia, parents can restrict their young children's autonomy to call when they need to and find out where they are. In another instance, as Hannaford (2015) has found, the virtual presence of Senegalese migrant husbands can often represent a specter of suspicion, control and surveillance over the wives they leave behind, rather than enabling "emotional intimacy".

At the meso-level, the theme of surveillance aligns with the strategies identified in the previously mentioned empowerment studies, which involve forced migrants employing tactics to evade authorities in their home countries during their journey and resettlement phases. Numerous studies have brought to light migrants' utilization of tactics of "invisibility" to circumvent surveillance. For instance, refugees fleeing from conflict zones like Syria and Iraq have recounted closing their accounts or erasing their online presence, prompted by the demands of Syrian authorities or groups like ISIS for access to their social media passwords at checkpoints (Gillespie et al., 2018). Such risks often lead to responses like adopting disposable SIM cards to evade government surveillance or refraining from using social media entirely, as evidenced among asylum seekers in Germany (Alencar, 2020b).

Furthermore, in the case of Afghan Sikhs seeking refuge in India, the adoption of pseudonyms within public Facebook groups serves as a precautionary measure, stemming from a heightened sense of vulnerability and concerns over potential surveillance by organizations dedicated to refugee affairs. This strategy enables them to access shared information without divulging their true identities (Pandey & Ilavarasan, 2019). Likewise, the apprehensions of Sri Lankan Tamil refugees in Indian camps regarding potential surveillance while using mobile phones are underscored by Sreenivasan et al. (2017).

However, the connotations of surveillance and invisibility for refugees can be nuanced and contingent on their chosen escape routes and final destinations. A pertinent illustration of this can be found in studies focusing on the perilous journey to Europe in 2015, where refugees, navigating treacherous waters of the Aegean and Mediterranean, employ a recurrent survival strategy. Upon entering European territorial waters, they swiftly establish contact with coast guards through mobile phones and share their GPS coordinates (Gillespie et al., 2018). Interestingly, these studies reveal a paradox, as compared to the apprehension of online surveillance by state entities in their countries of origin, very few refugees exhibit similar concerns in Europe.

In essence, refugees find themselves treading a delicate balance between remaining inconspicuous to certain actors and organizations, while concurrently relying on smartphones for essential support and protection (Gillespie et al., 2018). Furthermore, the deliberate engagement of refugees with this surveillance network can be contingent on the identity of the surveillant. A case in point is Noori's (2020) exploration of the "Alarm Phone" app, an initiative by WatchTheMed comprising over 100 activists from Europe and North Africa. This app sheds

light on how migrants clandestinely navigate the sea and, when imperative, strategically disclose their presence to solicit aid in perilous situations, harnessing the potency of humanitarian activism. The data amassed from their smartphones enables activists to map and monitor migrants' positions at sea, thereby compelling Greek and Turkish coast guards to undertake rescue operations. Furthermore, migrants are empowered to capture images during coast guard interventions and relay them to the Alarm Phone. This empowers transnational activists to scrutinize instances where migrant boats face expulsion, unearthing instances of human rights violations, such as failing to aid migrants in life-threatening predicaments.

Thus, smartphones not only furnish a means for activists to intervene within a realm traditionally dominated by state actors, but also facilitate counter-information and counter-applications. These newfound avenues, enabled by digital tools, empower documentation, interrogation, and resistance against migrant governmentality. This transformative potential is also discernible in the endeavors of human rights organizations like Forensic Architecture, exposing the involvement of national and transnational entities in refugee fatalities in the Mediterranean (Heller & Pezzani, 2012; Leurs & Smets, 2018).

The theme of surveillance at the macro level, on the other hand, turns to national, regional and international border control methods and technologies of irregular migration management, where the narrative of optimism that migrants are empowered agents through ICTs has little focus. This aspect of the literature aims to reveal how legal governments use these technologies to keep out, monitor, control, discipline, verify, criminalize, and in the most general sense, manage the irregular migrants who try to use mobile technologies creatively for the sake of crossing borders.

Although both the border studies and the efforts of states and regional unions to secure borders can be traced back a long time, particularly the post-September 11 period represents an essential milestone in the institutionalization of security concerns. Migration towards rich Northern nations, particularly the USA and EU, has transitioned from being merely an economic issue to a burgeoning security preoccupation, although this paradigm is not exclusive to Northern countries. As highlighted by Castles (2004), the regulation of migration and border control fundamentally revolves around managing North-South global dynamics and perpetuating existing inequalities. Migrants are often portrayed as a looming threat, prompting the implementation of extraordinary measures aimed at safeguarding a distinct "European way of life" (Goodman et al., 2017).

The Schengen Agreement (1995), while eliminating internal borders within the EU, paradoxically catalyzed the reinforcement of its external borders. The apprehension that the freedom of movement within the EU necessitates limitations on entry and exclusion of non-natives has fostered notions of an ethnically and culturally harmonious Europe (Latonero & Kift, 2018; Wasilewski, 2020). This sentiment has gained momentum due to the North African border region's volatility following the Arab uprisings, coupled with persistent conflicts in the Middle East. Consequently, the influx of migrants, displaced individuals, and asylum seekers at European borders has surged (Latonero & Kift, 2018). This unfolding scenario has intertwined the securitization of migration and the enforcement of stringent migration and

asylum policies with the utilization and advancement of top-down ICTs (Dijstelbloem & Meijer, 2011).

Numerous studies scrutinize how the EU's biopolitical technologies, developed in response to escalating migration pressures and perceived security threats, contribute to the dehumanization of migrants. The EU's reinforcement of border controls extends beyond physical barriers like checkpoints and fences to include a digital surveillance infrastructure, complementing existing maritime and territorial setups. These digital initiatives, however, often remain inconspicuous, overshadowed by the more visible controversies surrounding the erection of new barbed wire fences in Eastern Europe and the Western Balkans post-2015 (Wasilewski, 2020).

Within this framework, several studies (Ajana, 2013; Broeders & Hampshire, 2013; Broeders, 2007; Dijstelbloem & Meijer, 2011; Latonero & Kift, 2018; Witteborn, 2021) underscore specific EU institutions, systems, and regulations of note. Notable among these are biometric information systems like the Schengen Information System, Visa Information System, and Eurodac, which compile and retain migrant data at borders for security purposes. Surveillance systems such as Eurosur, aimed at monitoring the Mediterranean using drones and satellites, also warrant attention. Furthermore, border and coast guard agencies like Frontex actively engage with these systems.

Europe's digitally advanced migration regime encompasses various strategies such as fingerprinting refugees or irregular migrants at borders and deploying a range of tactics in Mediterranean regions, including mass deportation, surveillance, deterrence, predictive analysis of social media activity, offshore detection, and the utilization of drones to prevent illegal boat crossings (Leurs & Smets, 2018). The technology harnessed by Eurosur integrates automatic ship tracking and detection capabilities, software algorithms for intricate calculations to identify anomalies and predict ship positions, precise weather and ocean forecasts, optical and radar technology for precise ship localization, and diverse analytical tools (Wasilewski, 2020).

In her research, Ajana (2013) investigates the Eurodac system and the UK asylum Application Registration Cards through the lens of Agamben's theory of biopolitics and the state of exception. Ajana elucidates how the system, originally designed under the Dublin Protocol to prevent refugees from submitting multiple asylum applications across various EU countries, was later expanded to encompass irregular migrants. The study sheds light on the criminalizing aspect of this biometric control mechanism against migrants and delves into how the system categorizes immigrants as either desirable or undesirable, subjecting them to an algorithmic screening process that designates them as an "acceptable immigrant."

Latonero and Kift's research (2018, p. 2) highlights the distinct yet interconnected objectives underlying the use of drones and biometrics in Eurosur and Eurodac: While Eurosur externalizes the physical border by utilizing satellites and drones to deter asylum seekers and 'illegal' migrants from reaching the continent, Eurodac "pushes the border inwards" by employing biometric information technologies to "inscribe the border into the bodies" of asylum seekers in Europe. Just as migrants' interpretation of surveillance adapts according to context, the surveillance rationale behind migration control policies also varies across different

spatial and temporal dimensions. According to the authors, Eurosur refrains from individually identifying individuals on boats, thus evading potential accountability for any fatalities or rights violations. In contrast, once migrants and refugees successfully cross into European territory, Eurodac assumes the role of determining their identities, transforming them into “hyperindividualized entities” subject to sustained surveillance and control through comprehensive biometric records (Latonero & Kift, 2018, p. 6).

The proliferation of these digital surveillance systems should be considered together with the growing influence and authority of border agencies such as Frontex, which actively use them. Established in 2004, after September 11, and tasked with protecting Europe’s borders and coastlines, the agency used the 2015 crisis as a chance to test and promote new systems such as biometrics, satellite surveillance, along with tracking systems. Since the crisis, Frontex’s annual budget, a significant part of which is spent on ICTs, has been systematically increased. The planned budget for 2020 was 101.4 million Euros, an increase of almost 32.5 percent compared to 2019 (Wasilewski, 2020). In addition, it is intended to permanently expand the Frontex staff from approximately 1500 to 10.000 civil servants by 2027 (Karakülhancı, 2021). Another interesting point here is that the EU is expanding its external borders in some ways besides its own ICT mobilization: Collaborative efforts between Greece, Turkey, Frontex, and NATO are strategically harnessed to stem the influx of migrants into Europe. Notably, Koca’s exposition (2020) underscores the EU’s burgeoning role within the Turkish border control regime, a role that transcends the conventional precincts of the EU’s established border framework. This trajectory gains enhanced significance against the backdrop of the pivotal 2016 agreement between Turkey and the EU, wherein more stringent controls are championed within both Greek and Turkish border domains, paralleled by financial support and advanced technological resources (cf. Wasilewski, 2020).

Amid these regional and supra-national actions, individual government law enforcement agencies also turn to smartphone and social media analytics for the aforementioned objectives. Investigating the response of border control agencies to recently available social media data using surveillance and extensive data analysis, Dekker et al. (2018) highlight that within the Netherlands, digital devices belonging to asylum seekers, such as laptops and smartphones, are subject to a rapid scanning as an integral step of the asylum procedure. In cases requiring additional details, an exhaustive data examination is carried out subsequent to the duplication of relevant information. Latonero and Kift (2018) provide instances of certain EU member states elevating their pursuit of classification and identification. Germany and Belgium’s governments have justified accessing asylum seekers’ smartphones and social media accounts for identification and security checks, particularly in the absence of identity documents. Remarkably, the German Interior Ministry introduced a legislative proposal in early 2017 to enable authorities to retrieve data from asylum seekers’ smartphones and laptops without explicit consent.

Witteborn’s (2021) study on the “datafication” of refugees highlights similar policies in several countries, including the United Kingdom, Denmark, Belgium, Norway, and Austria, where the extraction of metadata from migrants’ phones and social media profiles is legitimized. This practice aims to verify narratives related to persecution, escape routes, origin, and ethnicity. In Germany, authorities have the legal authority to access asylum seekers’

metadata, including country codes, geographical locations, languages used in text messages, and images, as a measure against asylum fraud. The acquisition and analysis of these metadata are facilitated by mobile forensic programs such as *Atos* in Germany and *Cellebrite* in the UK. By analyzing geographic locations, language preferences, images, browsing histories, and country codes, authorities can ascertain refugees' physical locations and socio-cultural and political identities. Refugees autonomously create markers of these spaces on social media, utilizing digital place-making applications. These markers can influence asylum claim decisions, potentially determining an individual's social standing and even triggering deportation. Witteborn suggests that these datafication efforts, including real-time visualization of migrant movements, biometric registration, and metadata tracking, are rooted in an "evidence-based" policy approach that streamlines classification, asylum admission, or rejection, especially during future crises akin to the circumstances seen in 2015 (2021, p. 8). Digitalized biographies play a role in shaping where displaced individuals settle and how they integrate into a new country through education, employment, and community involvement. This increasing technologization may potentially lead to the gradual dehumanization of asylum processes in the future.

Requesting social media access is not confined to European governments. In the US, extensive border control projects like SBInet with advanced ICTs are pursued (Vukov & Sheller, 2013). As noted by Latonero and Kift (2018), during the Obama Administration in late 2016, policies requiring social media accounts from foreign visitors were initiated by Customs and Border Protection. In 2017, the Department of Homeland Security under Trump considered reviewing social media of newcomers from Muslim-majority countries. These cases highlight digital platforms enabling mobility also serving as surveillance sites reflecting border control policies. And this is not just a phenomenon limited to authoritarian Middle Eastern governments or actors like ISIS, as some studies tend to claim (Gillespie et al., 2018; Kaufmann, 2018).

It is a fact that this migration control and surveillance policy based on highly complex ICTs would not always work perfectly due to the creative nature of the empowering counter-surveillance tactics we discussed in the previous part. Nevertheless, it is becoming increasingly important as it signals the enthusiasm of political powers to develop mechanisms that have the capacity to exclude irregular migrants. Although most of the studies within the scope of this literature review lean towards the empowerment narrative, one can argue that digital migration studies should hereafter deepen their insights on the surveillance potential of ICTs on forced/irregular migrants.

Concluding Remarks

This article seeks to elucidate how the evolving literature on refugees and ICTs offers valuable theoretical and empirical insights for advancing our comprehension of the reciprocal dynamics between mobile technologies and social behaviors across various stages and contexts of forced migration. Additionally, it undertakes an examination of studies delving into the top-down utilization of ICTs by states and international entities in managing migration and its impact on the refugee experience. Amidst the range of refugee experiences, certain preliminary conclusions emerge from this review:

Firstly, the literature commonly depicts mobile communication technologies as facilitative tools or survival aids that enable multifaceted actions for people on the move. Secondly, studies on refugees' ICT use in protracted displacement or camp settings surpass the utilitarian aspects of these technologies, delving deeper into the emotional experiences and challenges faced by refugees living in an indeterminate state. Thirdly, concerning resettlement, available research correlates the actual potentials offered by mobile phones with the diverse sociocultural, linguistic, economic, political, psychological, and emotional obstacles encountered by refugees while negotiating their needs and aspirations (Alencar, 2020b; Mancini et al., 2019). Ultimately, the available literature highlights instances where grassroots ICT practices empower refugees.

On the other hand, the studies emphasizing surveillance revealed that the states and regional/international institutions and systems (e.g., Frontex, Eurosur, and Eurodac) use ICTs for purposes such as either keeping irregular migrants and refugees out of borders, or surveillance, control, continuous monitoring, data processing, criminalization, and distinguishing between acceptable and undesirable migrants within borders.

However, one can say that very few studies include fieldwork and case studies on the intersection, confrontation and negotiation of these two fields of practice. For example, more in-depth studies are needed to show how migrants try to circumvent surveillance and exclusion practices through ICTs, both during their escape journey and in their undocumented lives in the destination country. Likewise, ethnographic studies revealing how top-down strategies have gripped the daily/practical lives of migrants seem not to be sufficient. Studies on states and border agencies are mostly based on documentary investigations. Hence, there is a gap waiting to be filled between analysis at the micro and macro scale.

Another point is related to the periodical context of the studies. Most European studies focus on the journeys during the 2015 crisis or the resettlement processes of the refugees on those journeys while neglecting the post-2015 escapees (especially after the return agreement with Turkey in 2016). As the control and surveillance on the crossings to Europe via Turkey has been increased after 2016, the crossings over the Aegean and Greek land borders have become quite difficult. The migrant crisis, which once again occurred at the Turkey-Greece border in February 2020 but could not be adequately explored because of the uncertainty caused by the breakout of the Covid-19 pandemic, revealed the aggressive attitudes of the EU, Greece, and Frontex regarding irregular crossings (Ergin, 2020; Strickland, 2020). In this process, the pressure created by the illegal and unlawful attitudes of EU institutions (and, of course, the border control and surveillance technologies used) on forced migrants is often absent in these empowerment narratives in the literature. Escapes are no longer, so to speak, "easy" and "visible" to the public as they were during the mass influx of 2015. This makes it necessary to question the technophilic meanings that are often loaded onto smartphones. We need comparative studies in which the capacity of surveillance ICTs is correlated with the capacity of migrants to respond them after 2016 in European context.

Last but not least, one should draw attention to the geographical context: The literature is largely filled with studies of asylum flows to the global Northern countries. The discursive construction of refugees in Europe in 2015 in the form of a crisis has a great role in this. This

process has been called the “European migration crisis”, but as Leurs and Smets (2018) put it, it is a problematic term because more Syrian refugees were already living in countries like Turkey, Jordan, Egypt and Lebanon before (and after) the arrival of approximately 1 million people (0.5 percent of the European population) into Europe in 2015. Globally, the number of refugees has increased exponentially since 2015. According to 2019 data, 85% of the 79 million forcibly displaced population are hosted in developing countries (UNHCR, 2021). This shows the importance of “decentralizing Europe” in digital migration studies (Leurs & Smets, 2018; Patil, 2019). Undoubtedly, the comparative exploration of bottom-up/empowering and top-down/monitoring ICT uses in South-to-South migration routes and asylum regions would enrich this relatively new field.

References

- AbuJarour, S., Wiesche, M., Andrade, A. D., Fedorowicz, J., Krasnova, H., Olbrich, S., Tan, C.-W., Urquhart, C., & Venkatesh, V. (2019). ICT-enabled refugee integration: A research agenda. *Communications of the Association for Information Systems*, 44(1), 874–891. <https://doi.org/10.17705/1CAIS.04440>
- Ahn, K. (2017). Ambivalent gender power in interstitial space: The case of transnational South Korean mothers. *Asian Journal of Women's Studies*, 23(2), 139–162. <https://doi.org/10.1080/12259276.2017.1317701>
- Ajana, B. (2013). Asylum, identity management and biometric control. *Journal of Refugee Studies*, 26(4), 576–595. <https://doi.org/10.1093/jrs/fet030>
- Alam, K., & Imran, S. (2015). The digital divide and social inclusion among refugee migrants: A case in regional Australia. *Information Technology and People*, 28(2), 344–365. <https://doi.org/10.1108/ITP-04-2014-0083>
- Alencar, A. (2018). Refugee integration and social media: A local and experiential perspective. *Information, Communication & Society*, 21(11), 1588–1603. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2017.1340500>
- Alencar, A. (2020a). Digital Place-Making Practices and Daily Struggles of Venezuelan (Forced) Migrants in Brazil. In K. Smets, K. Leurs, M. Georgiou, S. Witteborn, & R. Gajjala (Eds.), *The SAGE handbook of media and migration* (pp. 503–514). SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781526476982>
- Alencar, A. (2020b). Mobile communication and refugees: An analytical review of academic literature. *Sociology Compass*, 14(8). <https://doi.org/10.1111/soc4.12802>
- Alencar, A., Kondova, K., & Ribbens, W. (2019). The smartphone as a lifeline: An exploration of refugees' use of mobile communication technologies during their flight. *Media, Culture & Society*, 41(6), 828–844. <https://doi.org/10.1177/0163443718813486>
- Alencar, A., & Tsagkroni, V. (2019). Prospects of refugee integration in the Netherlands: Social capital, information practices and digital media. *Media and Communication*, 7(2), Article 2. <https://doi.org/10.17645/mac.v7i2.1955>
- Andrade, A. D., & Doolin, B. (2016). Information and communication technology and the social inclusion of refugees. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 40(2), 405–416. <https://doi.org/10.25300/misq/2016/40.2.06>
- Bacigalupe, G., & Lambe, S. (2011). Virtualizing Intimacy: Information Communication Technologies and Transnational Families in Therapy. *Family Process*, 50(1), 12–26. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2010.01343.x>
- Baldassar, L. (2014). Too sick to move: Distant 'crisis' care in transnational families. *International Review of Sociology*, 24(3), 391–405. <https://doi.org/10.1080/03906701.2014.954328>
- Baldassar, L. (2016). De-demonizing distance in mobile family lives: Co-presence, care circulation and polymedia as vibrant matter. *Global Networks*, 16(2), 145–163. <https://doi.org/10.1111/glob.12109>
- Belloni, M. (2020). When the phone stops ringing: On the meanings and causes of disruptions in communication between Eritrean refugees and their families back home. *Global Networks*, 20(2), 256–273. <https://doi.org/10.1111/glob.12230>

- Benítez, J. L. (2012). Salvadoran transnational families: ICT and communication practices in the network society. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(9), 1439–1449. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.698214>
- Borkert, M., Fisher, K. E., & Yafi, E. (2018). The best, the worst, and the hardest to find: How people, mobiles, and social media connect migrants in(to) Europe. *Social Media and Society*, 4(1). <https://doi.org/10.1177/2056305118764428>
- Bradley, L., Lindström, N. B., & Hashemi, S. S. (2017). Integration and language learning of newly arrived migrants using mobile technology. *Journal of Interactive Media in Education*, 2017(1), 3. <https://doi.org/10.5334/jime.434>
- Broeders, D. (2007). The new digital borders of Europe: EU databases and the surveillance of irregular migrants. *International Sociology*, 22(1), 71–92. <https://doi.org/10.1177/0268580907070126>
- Broeders, D., & Hampshire, J. (2013). Dreaming of seamless borders: ICTs and the pre-emptive governance of mobility in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(8), 1201–1218. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.787512>
- Burrell, J., & Anderson, K. (2008). “I have great desires to look beyond my world”: Trajectories of information and communication technology use among Ghanaians living abroad. *New Media and Society*, 10(2), 203–224. <https://doi.org/10.1177/1461444807086472>
- Castles, S. (2004). Why migration policies fail. *Ethnic and Racial Studies*, 27(2), 205–227. <https://doi.org/10.1080/0141987042000177306>
- Castro, L. A., & Gonzalez, V. M. (2008). Being part of the life of one’s hometown: Strategies to support community connectedness. *PsychNology Journal*, 6(1), 61–82.
- Castro, L. A., & Gonzalez, V. M. (2009). Hometown websites: Continuous maintenance of cross-border connections. In *Proceedings of the Fourth International Conference on Communities and Technologies - C&T '09* (pp. 145–154). <https://doi.org/10.1145/1556460.1556482>
- Crawley, H., & Skleparis, D. (2018). Refugees, migrants, neither, both: Categorical fetishism and the politics of bounding in Europe’s ‘migration crisis.’ *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(1), 48–64. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1348224>
- Cruz, G. T. (2014). For better or for worse? Migrant women workers and ICTs. In *Feminist Cyberethics in Asia* (pub.1017566055; pp. 95–116). https://doi.org/10.1057/9781137395863_7
- Cuban, S. (2018). A stratified analysis of the ICT-based communicative practices and networks of migrant women. *Migration and Development*, 7(1), 124–141. <https://doi.org/10.1080/21632324.2016.1217614>
- Dahya, N., & Dryden-Peterson, S. (2017). Tracing pathways to higher education for refugees: The role of virtual support networks and mobile phones for women in refugee camps. *Comparative Education*, 53(2), 284–301. <https://doi.org/10.1080/03050068.2016.1259877>
- Dekker, R., Engbersen, G., Klaver, J., & Vonk, H. (2018). Smart refugees: How Syrian asylum migrants use social media information in migration decision-making. *Social*

- Media + Society*, 4(1), 2056305118764439.
<https://doi.org/10.1177/2056305118764439>
- Dijstelbloem, H., & Meijer, A. (Eds.). (2011). *Migration and the New Technological Borders of Europe*. Palgrave Macmillan UK. <https://doi.org/10.1057/9780230299382>
- Ergin, A. D. (2020). What happened at the Greece-Turkey border in early 2020?: A legal analysis. *Verfassungsblog*. <https://doi.org/10.17176/20200930-220649-0>
- Fiedler, A. (2019). The gap between here and there: Communication and information processes in the migration context of Syrian and Iraqi refugees on their way to Germany. *International Communication Gazette*, 81(4), 327–345. <https://doi.org/10.1177/1748048518775001>
- Garcia, O. P. M. (2011). Gender digital divide: The role of mobile phones among Latina farm workers in Southeast Ohio. *Gender, Technology and Development*, 15(1), 53–74. <https://doi.org/10.1177/097185241101500103>
- Gifford, S. M., & Wilding, R. (2013). Digital escapes? ICTs, settlement and belonging among Karen youth in Melbourne, Australia. *Journal of Refugee Studies*, 26(4), 558–575. <https://doi.org/10.1093/jrs/fet020>
- Gillespie, M., Ampofo, L., Cheesman, M., Faith, B., Iliadou, E., Issa, A., Osseiran, S., & Skleparis, D. (2016). *Mapping refugee media journeys: Smartphones and social media networks*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.15633.22888>
- Gillespie, M., Osseiran, S., & Cheesman, M. (2018). Syrian refugees and the digital passage to Europe: Smartphone infrastructures and affordances. *Social Media + Society*, 4(1), 2056305118764440. <https://doi.org/10.1177/2056305118764440>
- Goodman, S., Sirriyeh, A., & McMahan, S. (2017). The evolving (re)categorisations of refugees throughout the “refugee/migrant crisis.” *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 27(2), 105–114. <https://doi.org/10.1002/casp.2302>
- Graf, H. (2018). Media practices and forced migration: Trust online and offline. *Media and Communication*, 6(2), Article 2. <https://doi.org/10.17645/mac.v6i2.1281>
- Greene, A. (2020). Mobiles and ‘making do’: Exploring the affective, digital practices of refugee women waiting in Greece. *European Journal of Cultural Studies*, 23(5), 731–748. <https://doi.org/10.1177/1367549419869346>
- Hannaford, D. (2015). Technologies of the spouse: Intimate surveillance in Senegalese transnational marriages. *Global Networks*, 15(1), 43–59. <https://doi.org/10.1111/glob.12045>
- Harney, N. (2013). Precarity, affect and problem solving with mobile phones by asylum seekers, refugees and migrants in Naples, Italy. *Journal of Refugee Studies*, 26(4), 541–557. <https://doi.org/10.1093/jrs/fet017>
- Heller, C., & Pezzani, L. (2012). *Forensic Architecture Report on the “Left-to-die boat.”* Forensic Architecture. <https://content.forensic-architecture.org/wp-content/uploads/2019/06/FO-report.pdf>
- Higgins, J. P. T., Thomas, J., Chandler, J., Cumpston, M., Li, T., Page, M. J., & Welch, V. A. (Eds.). (2020). *Cochrane handbook for systematic reviews of interventions* (Second edition). Wiley-Blackwell.

- Horst, H. A. (2006). The blessings and burdens of communication: Cell phones in Jamaican transnational social fields. *Global Networks*, 6(2), 143–159. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2006.00138.x>
- Íñiguez-Rueda, L., Martínez, L. M., Muñoz-Justicia, J., Peñaranda-Cólera, M. C., & Vitores González, A. (2012). Telecenters as association stations: The role of information and communication technologies in migratory processes. *Migraciones Internacionales*, 6(4), 75–106.
- Jue, S. (2016). Her voice in the making: ICTs and the empowerment of migrant women in Pearl River Delta, China. *Asian Journal of Women's Studies*, 22(4), 507–516. <https://doi.org/10.1080/12259276.2016.1242947>
- Karakülhancı, A. (2021, June 1). *AB kurumu Frontex'in illegal yöntemleri [Illegal methods by Frontex of EU]* [Text]. <https://www.gazeteduvar.com.tr/ab-kurumu-frontexin-illegal-yontemleri-haber-1523931>; Gazete Duvar. <https://www.gazeteduvar.com.tr/ab-kurumu-frontexin-illegal-yontemleri-haber-1523931>
- Kaufmann, K. (2018). Navigating a new life: Syrian refugees and their smartphones in Vienna. *Information, Communication & Society*, 21(6), 882–898. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2018.1437205>
- Koca, B. T. (2020). Bordering processes through the use of technology: The Turkish case. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 0(0), 1–18. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1796272>
- Latonero, M., & Kift, P. (2018). On digital passages and borders: Refugees and the new infrastructure for movement and control. *Social Media + Society*, 4(1), 2056305118764432. <https://doi.org/10.1177/2056305118764432>
- Leurs, K. (2014). The politics of transnational affective capital: Digital connectivity among young Somalis stranded in Ethiopia. *Crossings: Journal of Migration & Culture*, 5(1), 87–104. https://doi.org/10.1386/cjmc.5.1.87_1
- Leurs, K., & Smets, K. (2018). Five questions for digital migration studies: Learning from digital connectivity and forced migration in(to) Europe. *Social Media + Society*, 4(1), 2056305118764425. <https://doi.org/10.1177/2056305118764425>
- Madianou, M. (2012). Migration and the accentuated ambivalence of motherhood: The role of ICTs in Filipino transnational families. *Global Networks*, 12(3), 277–295. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2012.00352.x>
- Maitland, C., & Xu, Y. (2015). *A social informatics analysis of refugee mobile phone use: A case study of Za'atari Syrian refugee camp* (SSRN Scholarly Paper ID 2588300). Social Science Research Network. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2588300>
- Mancini, T., Sibilla, F., Argiropoulos, D., Rossi, M., & Everri, M. (2019). The opportunities and risks of mobile phones for refugees' experience: A scoping review. *PLOS ONE*, 14, e0225684. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0225684>
- Martín-Martín, A., Thelwall, M., Orduna-Malea, E., & Delgado López-Cózar, E. (2020). *Google scholar, microsoft academic, scopus, dimensions, web of science, and opencitations' COCI: A multidisciplinary comparison of coverage via citations*.

- Nedelcu, M. (2012). Migrants' new transnational habitus: Rethinking migration through a cosmopolitan lens in the digital age. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(9), 1339–1356. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.698203>
- Nedelcu, M. (2017). Transnational grandparenting in the digital age: Mediated co-presence and childcare in the case of Romanian migrants in Switzerland and Canada. *European Journal of Ageing*, 14(4), 375–383. <https://doi.org/10.1007/s10433-017-0436-1>
- Nedelcu, M., & Soysüren, I. (2020). Precarious migrants, migration regimes and digital technologies: The empowerment-control nexus. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1796263>
- Nedelcu, M., & Wyss, M. (2016). “Doing family” through ICT-mediated ordinary co-presence: Transnational communication practices of Romanian migrants in Switzerland. *Global Networks*, 16(2), 202–218. <https://doi.org/10.1111/glob.12110>
- Noori, S. (2020). Navigating the Aegean Sea: Smartphones, transnational activism and viapolitical in(ter)ventions in contested maritime borderzones. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/1369183x.2020.1796265>
- O'Mara, B. (2014). Aged care, cultural and linguistic diversity and IT in Australia: A critical perspective. *International Journal of Migration, Health and Social Care*, 10(2), 73–87. <https://doi.org/10.1108/IJMHS-05-2013-0006>
- Panagakos, A. N., & Horst, H. A. (2006). Return to Cyberia: Technology and the social worlds of transnational migrants. *Global Networks*, 6(2), 109–124. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2006.00136.x>
- Pandey, S., & Ilavarasan, P. V. (2019). People, information and culture: Locating forms of capital by Afghan Sikh refugees in India through ICTs. *Technological Forecasting and Social Change*, 146, 331–338. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.06.005>
- Patil, A. (2019). The role of ICTs in refugee lives. In *Proceedings of the tenth international conference on information and communication technologies and development* (pp. 1–6). <https://doi.org/10.1145/3287098.3287144>
- Petticrew, M., & Roberts, H. (2009). *Systematic reviews in the social sciences: A practical guide*. Blackwell Publishing.
- Robertson, Z., Wilding, R., & Gifford, S. (2016). Mediating the family imaginary: Young people negotiating absence in transnational refugee families. *Global Networks*, 16(2), 219–236. <https://doi.org/10.1111/glob.12111>
- Smets, K. (2018). The way Syrian refugees in Turkey use media: Understanding “connected refugees” through a non-media-centric and local approach. *Communications*, 43(1), 113–123. <https://doi.org/10.1515/commun-2017-0041>
- Sreenivasan, A., Bien-Aimé, S., & Connolly-Ahern, C. (2017). Connecting homeland and borders using mobile telephony: Exploring the state of Tamil refugees in Indian camps. *Journal of Information Policy*, 7, 86–110. <https://doi.org/10.5325/jinfopoli.7.2017.0086>
- Strickland, P. (2020, March 18). *Violence and vigilantism on the Greece-Turkey border*. Aljazeera. <https://www.aljazeera.com/features/2020/3/18/a-journey-through-the-refugee-crisis-on-the-greece-turkey-border>
- Turner, H., & Gülerce, H. (2021). Migrants and communication technologies in challenging times; A double-edged sword. In V. Bozkurt, G. Dawes, H. Gülerce, & P. Westenbroek

- (Eds.), *The societal impacts of Covid-19: A transnational perspective* (pp. 161–171). Istanbul University Press. <https://doi.org/10.26650/B/SS49.2021.006.11>
- Twigt, M. A. (2018). The mediation of hope: Digital technologies and affective affordances within Iraqi refugee households in Jordan. *Social Media + Society*, 4(1), 2056305118764426. <https://doi.org/10.1177/2056305118764426>
- Udwan, G., Leurs, K., & Alencar, A. (2020). Digital resilience tactics of Syrian refugees in the Netherlands: Social media for social support, health, and identity. *Social Media and Society*, 6(2). <https://doi.org/10.1177/2056305120915587>
- UNHCR. (2021). *UNHCR - Global trends 2019: Forced displacement in 2019*. UNHCR Global Trends 2019. <https://www.unhcr.org/globaltrends2019/>
- Vancea, M., & Boso, Á. (2015). Migrant women and labour integration in Catalonia: The impact of new information and communication technologies. *Revista de Estudios Sociales*, 2015(53), 138–149. <https://doi.org/10.7440/res53.2015.11>
- Vancea, M., & Olivera, N. (2013). E-migrant women in Catalonia: Mobile phone use and maintenance of family relationships. *Gender, Technology and Development*, 17(2), 179–203. <https://doi.org/10.1177/0971852413488715>
- Veronis, L., Tabler, Z., & Ahmed, R. (2018). Syrian refugee youth use social media: Building transcultural spaces and connections for resettlement in Ottawa, Canada. *Canadian Ethnic Studies*, 50(2), 79–99. <https://doi.org/10.1353/ces.2018.0016>
- Vukov, T., & Sheller, M. (2013). Border work: Surveillant assemblages, virtual fences, and tactical counter-media. *Social Semiotics*, 23(2), 225–241. <https://doi.org/10.1080/10350330.2013.777592>
- Wall, M., Campbell, M. O., & Janbek, D. (2017). Syrian refugees and information precarity. *New Media & Society*, 19(2), 240–254. <https://doi.org/10.1177/1461444815591967>
- Wasilewski, K. (2020). The role of information and communication technology in the EU Response to the 2015 refugee crisis. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 2020 (XLVI)(Nr 2 (176)), 71–89. <https://doi.org/10.4467/25444972smpp.20.012.12328>
- Whittle, J., & Antonopoulos, G. A. (2020). How Eritreans plan, fund and manage irregular migration, and the extent of involvement of ‘organised crime.’ *Crime Prevention and Community Safety*, 22(2), 173–190. <https://doi.org/10.1057/s41300-020-00085-8>
- Wilding, R. (2006). “Virtual” intimacies? Families communicating across transnational contexts. *Global Networks*, 6(2), 125–142. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2006.00137.x>
- Wilding, R. (2009). Refugee youth, social inclusion, and ICTs: Can good intentions go bad? *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*, 7, 159–174. <https://doi.org/10.1108/14779960910955873>
- Witteborn, S. (2014a). Becoming (Im)perceptible: Forced migrants and virtual practice. *Journal of Refugee Studies*, 28(3), 350–367. <https://doi.org/10.1093/jrs/feu036>
- Witteborn, S. (2014b). Forced migrants, emotive practice and digital heterotopia. *Crossings: Journal of Migration & Culture*, 5(1), 73–85. https://doi.org/10.1386/cjmc.5.1.73_1
- Witteborn, S. (2018). The digital force in forced migration: Imagined affordances and gendered practices. *Popular Communication*, 16(1), 21–31. <https://doi.org/10.1080/15405702.2017.1412442>

- Witteborn, S. (2021). Digital placemaking and the datafication of forced migrants. *Convergence*, 13548565211003876. <https://doi.org/10.1177/13548565211003876>
- Zijlstra, J., & van Liempt, I. (2017). Smart(phone) travelling: Understanding the use and impact of mobile technology on irregular migration journeys. *International Journal of Migration and Border Studies*, 3(2/3), 174. <https://doi.org/10.1504/IJMBS.2017.083245>

Date Received : 20.12.2023
Date Accepted : 15.01.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1407394>

Kincal, F. (2024). Rebuilding self: Loss and transformation in Alan Sillitoe's "The Fishing Boat Picture". *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 313-331. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1407394>

REBUILDING SELF: LOSS AND TRANSFORMATION IN ALAN SILLITOE'S "THE FISHING BOAT PICTURE"

Fulya KİNCAL¹

ABSTRACT

This study explores the ideas presented by British writer Alan Sillitoe concerning existentialism, focusing on his unique perspective on the theme of loss through the lens of the British object relations theory. Sillitoe's literary portrayal of the protagonist and his coping mechanisms for grief and loss offer a distinctive perspective to analyze shifts in individual identity. Our focus centres on Sillitoe's story titled "The Fishing Boat Picture," which allows us to explore the connection between loss, grief, and personal transformation. Through the protagonist—an elderly man who comes to terms with his wife's passing and discovers a sense of self—this paper presents a framework for comprehending how loss impacts the disruption and rebuilding of one's identity. Moreover, it sheds light on how psychological experiences of loss can shape individuals' perception of themselves by emphasizing how moments of loss and grief can lead to profound growth by serving as experiences. Ultimately, this research contributes to a comprehension of the psyche and how we navigate through losses and grief while constructing our identities.

Keywords: Alan Sillitoe, Grief, Identity, Loss, Transformation

¹ Assist. Prof. Dr. Fulya Kincal, Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, fkincal@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7800-6141>

Geliş Tarihi : 20.12.2023
Kabul Tarihi : 15.01.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1407394>

Kincal, F. (2024). Kendini yenileme: Alan Sillitoe'nun "Balıkçı Teknesi Resmi" hikâyesinde kayıp ve dönüşüm. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 313-331. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1407394>

KENDİNİ YENİLEME: ALAN SİLLİTOE'NUN "BALIKÇI TEKNESİ RESMİ" HİKÂYESİNDE KAYIP VE DÖNÜŞÜM

Fulya KİNCAL²

ÖZ

Bu çalışma, Britanyalı yazar Alan Sillitoe'nin varoluşçuluk hakkındaki fikirlerini araştırmaktadır ve İngiliz nesne ilişkileri kuramı çerçevesinde Sillitoe'nin kayıp kavramına yaklaşımına odaklanmaktadır. Sillitoe'nin ana karakteri resmedişini, bu karakterin kayıp ve yas ile başa çıkma mekanizmalarını ve bireysel kimliğinde yaşadığı değişimleri analiz etmektedir. Bu çalışma, Sillitoe'nin "Balıkçı Teknesi Resmi" adlı hikayesine odaklanarak, kayıp, yas ve kişisel dönüşüm arasındaki bağlantıyı keşfetme fırsatı sunmaktadır. Bu makale, eşinin ölümüyle yüzleşmesi sonrasında kendini keşfeden yaşlı bir kahraman ile, kaybın kişinin kimliğinin bozulması ve yeniden inşası üzerindeki etkisini anlamak için bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıca, kayıp ve yas kavramlarının bireyin kendini algılamasını nasıl şekillendirebileceğini vurgulayarak, bu tür deneyimlerin derin bir dönüşüme yol açabileceğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bu araştırma, kayıplarla ve yasla nasıl başa çıktığımızı ve kimliklerimizi nasıl dönüştürdüğümüzü anlama konusuna katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alan Sillitoe, Dönüşüm, Kimlik, Hüzün, Yas

² Dr. Öğr. Üyesi Fulya Kincal, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, fkincal@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7800-6141>

Introduction

The experience of loss and grief is a human condition that is shared universally. It begins with the natural process of separating from parents, after a period of attachment to them as caregivers. As people grow, they form additional relationships beyond the primary bond with their parents. However, throughout life, individuals experience various forms of loss such as the loss of loved ones, living beings, places, institutions, and relationships whether by choice or circumstances beyond their control. The process of mourning becomes a mechanism for dealing with any type of loss that disrupts these connections. Freud was the first offer to a systematic psychoanalytic approach to understanding the psychological processes involved in mourning. He defines the process of mourning as "regularly the reaction to the loss of a loved person, or to the loss of some abstraction which has taken the place of one, such as one's country, liberty, an ideal, and so on" (1917, p. 243). Freud's perspective demonstrates the operation of human mind by highlighting that connections with individuals, locations or beliefs are aspects of our lives and loss in its manifestations is a part of the human journey and impacts people from diverse cultures and contexts. This universality emphasizes that it is an experience that resonates with everyone regardless of who or what they have lost. Grief and mourning following losses are a result of the prior attachment and possession of the lost entity. The loss of a loved one is particularly devastating, as the connections and attachments made with living things, objects, and places contribute to the formation of one's identity. Losing a loved one means losing a part of oneself, leading to profound pain and mourning. As social beings, people struggle to cope with the isolation and disconnection that come with the loss of a loved one. They grieve not only for the loss itself, but also for the part of themselves that is gone. This raises the question of who they are without the connection that has been lost. Losing the connections that make up one's identity leads to uncertainty and confusion about their place in the world.

Loss and its transformative effects have not received sufficient attention in the literature. However, it is clear that anyone who experiences a loss and grieving process must undergo a transformation. The loss of a loved one, in particular, can be a powerful catalyst for this transformation. Initially, the overwhelming grief may lead us to believe that we will eventually return to our former self, but the loss reveals the integral nature of our connections with others to our identity. These connections are the bonds that shape us and losing them leads to a profound change in the self. This transformative process does not occur quickly or easily, as it involves a psychological process known as mourning. The mourning process serves as a means to help us come to terms with the loss and ultimately leads to a new perception of oneself. As such, the loss of a loved one can be a significant trigger for a deep and enduring transformation of the self.

Alan Sillitoe's oeuvre is characterized by his skilful exploration of the theme of loss and its transformative effects on how these characters see and make sense of their environment and experiences. For Sillitoe, whose works frequently explore themes of loss and identity, this would involve examining how profound personal loss impacts the characters' perception of the world and themselves. His works delve into the question of identity and how it is shaped by profound personal loss, leading to a heightened sense of self-awareness. In this study, we closely examine Sillitoe's (1995) celebrated short story, "The Fishing Boat Picture," in which

the protagonist's wife's death acts as a catalyst for a profound existential shift. By conducting a nuanced analysis of this work, we gain valuable insights into Sillitoe's broader artistic vision and the ways in which literature can offer a unique means of exploring complex psychological terrain with deftness and sensitivity. This study highlights the exceptional strengths of Sillitoe's literary artistry and illuminates the transformative power of loss in literature.

Alan Sillitoe's New Existentialism

The literary oeuvre of Alan Sillitoe has garnered considerable scholarly attention due to its evocative portrayal of the existential struggles of working-class individuals in post-war England. While this thematic strand constitutes a prominent and recurrent feature of Sillitoe's writings, there exists an understudied facet of his works that demands scrutiny. Specifically, Sillitoe's use of the motif of existential escape holds intriguing psychoanalytic implications, given its linkage to the theoretical tenets of loss in the object relations theory of Sigmund Freud and Melanie Klein. A close examination of this overlooked yet compelling dimension of Sillitoe's fiction can offer valuable insights into the interplay of literature and psychology and illuminate the complex ways in which narratives can serve as vehicles for exploring existential quandaries.

As a modern writer, Alan Sillitoe deals with the sense of detachment and overall despair of modern individuals by creating an escape into inner world by his characters. However, the physical or spiritual escape is always temporary since the loss of a partner, often by death, brings about a new sense of identity for the one withdrawn into himself. As Jean-Paul Sartre, a pivotal figure in existentialism, claims that the central idea or basis of existentialism is that "existence is prior to essence"; that is, humans form their essence in the course of the life they choose for themselves (2007, p. 26). Sartre means that human beings have a strong subjective aspect and choose their passions, emotions, as much as any other features of life. This idea promotes a really personal and introspective way of living, emphasizing that each person is responsible for creating their own set of values. It supports the notion that true freedom comes from breaking from norms and choosing values that resonate with one's individuality while letting go of those that do not. This philosophy places a great deal of responsibility on individuals to actively shape their identities through decisions, personal commitments and an intentional detachment from societal pressures. To fully embrace the freedom to choose one must first navigate through challenges that pose a threat to this freedom. This approach to existence is vividly portrayed in Alan Sillitoe's works, where characters embody themes in a manner offering a fresh and captivating perspective on the human experience.

While existentialism's roots can be traced back to Kierkegaard in Denmark and Husserl and Heidegger in Germany, it was in France, through the works of Jean-Paul Sartre and Albert Camus that existentialism gained significant international prominence. Their works grappled with the themes of absurdity, freedom, alienation, and the human condition in a seemingly irrational world. Colin Wilson distinguishes between "critical existentialism" of writers such as Camus and Sartre and "positive existentialism of the new existentialists" (1967, p.18). Jean-Paul Sartre and Albert Camus, two of the most important pioneers in the existentialist tradition, present unique perspectives on the human condition, each marked by their distinct philosophical and literary approaches. French philosopher Jean-Paul Sartre focused on the

question of human existence and the meaning of life. Sartre's philosophical perspective on existentialism stands out for its emphasis on freedom and the notion of "bad faith" in which he posits that individuals have the ability to make their choices and define their values (1992, p.64). However Sartre observes that many people often choose to reject this freedom and instead live in a state he refers to as bad faith. This notion highlights how individuals tend to avoid the responsibility that comes with their freedom by conforming to societal norms or external expectations thereby denying their selves and the essence of their free will. This means that they deny their responsibility for their actions and blame their circumstances or other people for the choices they make. This may suggest that individuals must confront their freedom and accept the responsibility that comes with it in order to create meaning in their lives. In Sartre's works, such as his novel *Nausea* (1964) we witness his somber and pessimistic outlook. Unlike poets who might perceive the world with a sense of wonder and joy, Sartre finds it unsettling and perceives the existence outside of the human mind as a source of existential discomfort. This perspective heavily influences his narrative in *Nausea*, where the protagonist experiences moments of realization that cause him to feel a sense of unease. Sartre explores these themes by illustrating his fascination with the feeling trapped in mundane existence under constant scrutiny of others. Sartre's philosophy of existentialism thus offers a thought-provoking perspective of human life, one characterized by the battle between embracing complete freedom and the inclination to flee from it.

Albert Camus was another French philosopher and author who is best known for his philosophy of the absurd. In contrast to Sartre, Albert Camus presents a different viewpoint associated with existentialism. While he explores the same themes with Sartre, such as the absurdity of life and the human condition, Camus provides a different approach. According to Camus (1955), the universe is fundamentally meaningless and absurd and human beings must confront this fact and find meaning in their lives. Camus believed that the only response to the absurdity of existence was "rebellion" (1955, p. 113). Here rebellion refers to the rejection of the meaninglessness of the universe and a commitment to creating one's own meaning in life. For Camus, the rebellion against the "absurdity of existence was an act of courage that required the individual to confront their mortality and embrace the present moment" (1955, p. 56). His prose literary work (1989) delves into the concept of the absurd which refers to the clash between desire for meaning and the meaningless universe. Camus' characters frequently confront the lack of meaning in life; however he proposes a rebellion against this absurdity. This rebellion does not involve denying the nature of existence but rather embracing it while refusing to surrender to despair. His philosophy encapsulates this perspective by arguing that simply engaging in the struggle against the absurd is enough to fulfil a person's heart, implying a form of defiance. Unlike Sartre, Camus does not completely dismiss the possibility of discovering joy or meaning through experiences despite acknowledging life's absurdity. Occasionally, his works hint at moments that surpass reality as they are moments of profound connections or realizations.

In many ways, Camus and Sartre's philosophies are similar, as both emphasize the need to create one's own meaning in life and confront the reality of human existence. However, they differ in their emphasis on rebellion and freedom, respectively. Their theories indicate different perspectives: Camus believed that rebellion against the absurdity of existence was necessary

to create meaning, while Sartre emphasized the importance of embracing one's freedom and accepting responsibility for one's actions. Despite these differences, both Camus and Sartre contributed significantly to the development of existentialism and their ideas continue to be influential in philosophy and literature today.

New existentialism emerged during the mid-20th century as a movement that sought to challenge the unfavorable elements commonly associated with traditional existentialism. New existentialists aimed to expand on the insights of existentialism while highlighting the potential for personal growth and progress in individuals (Bakewell, 2016). The shift from existentialism to new existentialism marks a significant change in philosophical thinking evolving through the ideas and contributions of various thinkers. Traditional existentialism, pioneered by figures like Sartre, Camus and Heidegger emphasizes the idea that life's inherently devoid of meaning in a universe without purpose. This perspective highlights freedom and the responsibility to shape one's essence through choices and actions. According to Sartre (2007), existence comes before essence suggesting that individuals must define their significance in a universe. On the other hand, Heidegger explores the concept of "Being" and the notion of "Dasein" (being there) focusing on an individual's authentic existence and their encounter with their own mortality (1962, p.26). His philosophy addresses the tendency for humans to forget about being and often live inauthentically by becoming absorbed in distractions, losing sight of their nature and potential. However, new existentialism represents progress from these ideas. It does not discard existentialist views. New existentialism builds upon the ideas of traditional philosophy by integrating insights from phenomenology as well as other philosophical and psychological disciplines. This new wave of existentialism recognizes the limitations of consciousness and seeks to explore beyond traditional boundaries set by existential thought.

One important figure in the development of new existentialism is Maurice Merleau-Ponty. His exploration of the phenomenology of perception challenges the separation between mind and body proposed by Descartes. According to Merleau-Ponty (1962), perception is a process that involves interpretation and is deeply rooted in our interactions with the world. This perspective expands inquiry into the realm of embodied experiences. In the same way, the work of phenomenologists like Husserl lays a foundation for existentialism. Husserl's concept of "intentionality" suggests that consciousness is always directed towards something and not merely a reception of information (2019, p. 26). This dynamic understanding of experience implies that our perceptions and consciousness actively shape our reality challenging the existential notion of a chaotic and indifferent universe. New existentialism places emphasis on comprehending the lived experience as well as exploring the structures of consciousness. This approach aims to uncover meanings and values that are implicitly embedded in our experiences. It does not perceive existence as devoid of meaning but rather suggests that meaning and values often remain hidden due to limitations within our ordinary consciousness. Furthermore, new existentialism draws heavily from psychology insights derived from existential branches. Thinkers, like Viktor Frankl and R.D. Laing contribute to this perspective by emphasizing the ability to rise above challenges and the significance of discovering purpose in times of suffering and hopelessness. While traditional existentialism focuses on the absurdity and lack of meaning in life within an universe, the modern form of existentialism delves into deeper layers of human perception and consciousness. It suggests that our everyday perceptions

and understanding are limited and that a profound and meaningful reality can be accessed through an exploration of consciousness and personal experiences. This contemporary version of existentialism thus bridges the gap between feelings of despair and the potential for discovering meaning in our existence.

In contrast to existentialism's emphasis on the limitations and constraints of existence, new existentialists were intrigued by exploring opportunities for personal transformation and advancement. This often entailed exploring the aspects of existence such as creativity, empathy and meaningful connections with others. New existentialists emphasized the significance of self-discovery and personal growth in their works. They believed that individuals are not limited by their circumstances, they rather have tremendous potential for transforming themselves and progressing. This optimistic approach involves a renewed focus on the aspects of being human such as creativity, empathy and forming meaningful connections with others. By exploring these aspects new existentialists aimed to demonstrate that humans can surpass their limitations leading to a satisfying and purposeful existence. In this context, new existentialism presents a dynamic outlook on human potential compared to traditional existentialism's emphasis on the absurdity and meaninglessness of life. It suggests that while existential challenges are a part of being human, they do not define our existence. Instead, individuals have the capacity to shape their destinies through engaging empathetically with the world and those around them.

In England, the rise of positive existentialism presented new literary possibilities for contemporary British writers, including Alan Sillitoe, who based their approaches on these ideas. This movement rejected determinism and instead emphasized the power of human agency and the potential for individuals to shape their own destinies and create meaning in their lives. While traditional existentialism focused on negative aspects of experiences like anxiety and despair, new existentialists viewed them as opportunities for personal growth and development. For instance, the experience of anxiety was seen as a natural and healthy response to the challenges of existence and the key was to confront it and use it as a catalyst for personal growth. In this way, new existentialists sought to create a more positive and empowering vision of human existence by emphasizing the importance of personal responsibility and individual choice. In this sense, Sillitoe's works often explore the transformative effects of personal loss on his characters leading to a heightened sense of self-awareness and the recognition of the power of individual agency. By rejecting determinism and embracing the potential for personal growth and development, Sillitoe's writing embodies the spirit of positive existentialism and its focus on the power of the individual to shape their own destiny.

Mourning and Psychological Transformation

Grief is a lifelong process that involves connecting with, internalizing, and eventually letting go of loved ones who have passed away, while incorporating their memory and significance into one's own internal world. However, mourning is a unique process that occurs when an individual accepts that they will be permanently changed as a result of a loss they have experienced. It involves coming to terms with the fact that a transformation will take place and accepting it as a part of the grieving process. In other words, mourning is a way of acknowledging and agreeing to go through a change brought about by loss. In the context of

mourning, as part of the grieving process, Michael Cholbi (2021) explains that it is an acknowledgment and acceptance of the transformative impact of loss. Mourning is not just about letting go or holding on to the relationship with the deceased. It goes beyond releasing and clinging onto the connection we had with the departed. Instead, it involves utilizing our relationships as building blocks and reshaping our identities in light of this loss. This perspective of mourning, as Cholbi (2021) puts it, is a journey towards personal freedom. This clearly shows that mourning is a form of psychological liberation, allowing us to transcend the limitations of our previous identity that was defined in relation to the deceased.

The foundation of psychoanalytic thought on loss, mourning, and psychic transformation can be traced back to the works of prominent figures in the field such as Sigmund Freud, Melanie Klein, and those who have continued their legacy. Sigmund Freud's paper "Mourning and Melancholia" published in 1917, marked a significant milestone in the understanding of the role of mourning in human psychology. Freud (1917) highlighted the importance of the process of mourning and its impact on an individual's psychological well-being. Object relations theorists further expanded upon Freud's insights, recognizing that mourning is a crucial developmental process. They were the first to recognize the critical nature of the mourning process and its impact on the growth and transformation of an individual's psychic state. Thus, their work built upon and added to Freud's ground-breaking insights into the human experience of loss and mourning.

According to Sigmund Freud (1953) in psychoanalytic psychology, the concept of mourning refers to an individual's response to the loss of a loved one or the disappointment that is associated with a beloved person. This loss can be either tangible such as the passing away of a relative, or intangible such as the disillusionment of an ideal. In order to understand the effects of mourning on the psyche of an individual, Freud categorizes it into two distinct categories: "normal mourning" and "pathological mourning" (1917, p. 153). Normal mourning is a conscious process in which the individual acknowledges the loss and gradually withdraws their emotional attachment and energy from the lost object. This process allows the person to reorient the focus and libido towards a new object. According to Freud (1917), a crucial aspect of healing and moving on from grief involves redirecting the libidinal energy towards a new object. Interestingly, Freud (1917) proposes that this new object primarily refers to the ego itself. This perspective represents a departure from the notion of channeling emotional energy towards external factors like new relationships or passions. In Freudian psychoanalysis, the ego symbolizes the self or conscious mind, incorporating self-awareness, identity and personal experiences. In the context of mourning and loss when one's libido (psychic energy) focuses on the ego as the object, it signifies an introspective journey into self-awareness and self-nurturing. This internal shift entails investing energy in understanding oneself while fostering personal growth. This inward orientation fosters self-healing and development. The individual engages in self reflection reevaluating life goals, values and beliefs in light of their loss. It is a process of redefining oneself and discovering meaning and purpose in life from what was lost. This realignment helps alleviate feelings of emptiness and disconnection that often accompany grief. Furthermore, when individuals prioritize their sense of self they are more likely to cultivate a sense of kindness and acceptance towards themselves. This approach helps them

recognize and integrate their experiences of loss into their life stories accepting it as a part of their past and shaping their identity.

On the other hand, pathological mourning is an unconscious experience that occurs when the individual is unable to perceive or accept the loss. The phenomenon of pathological mourning is characterized by an individual's inability to properly grieve the loss of a loved one. Unlike normal grieving where the individual gradually withdraws their emotional energy from the lost object and focuses on himself or herself for healing, in pathological mourning the individual becomes overly attached to the lost object in their fantasies. This attachment is due to the individual's desire to maintain a sense of connection to the lost loved one leading them to introject the lost object into themselves and identify with it. As a result, the loss of the loved one transforms into an ego-loss and the attachment to the lost object shifts to become an attachment to the self. This shift in attachment leads to a narcissistic withdrawal where the individual becomes increasingly preoccupied with themselves and experiences a decline in interest in those around them. The pathological mourner becomes absorbed in a whirlwind of self-reproaches, losing sight of their loved one and the outside world. In conclusion, pathological mourning is a complex process that diverges from the normal grieving process. The individual's attachment to the lost object becomes distorted leading to a narcissistic withdrawal and an increased focus on the self.

Melanie Klein was a pioneer in understanding the significance of the grieving process on human development and social bonds. Building upon the work of Sigmund Freud, she was the first to explore how mourning shapes our identity through our relationships with others. Her insights led to the development of object relations theory, which provides a deeper understanding of human motivation and the importance of relationships in shaping our lives. Klein's theory bridges the gap between Freud's instinct-based view of human nature and a more relational view, which emphasizes the need for connection and relationship in our lives. The contributions of Klein have been instrumental in shaping our understanding of human development and relationships. Melanie Klein (1968) believed that a new born baby is in a state of fragmentation and undergoes a painful journey towards integration through experiences with external objects such as others. At first, the baby sees these objects as a part of itself, but over time, it learns to differentiate and separate them from its own identity. This process is a critical aspect of the development of a coherent sense of self. Klein's developmental processes of "paranoid-schizoid" and "depressive processes" and their influences on human psyche are really crucial to understand the mechanism of pathological mourning (1968, p. 34). According to the theory of Melanie Klein (1968), a dynamic and non-linear development of the mind is marked by psychic positions or modes of experience. Even individuals who are generally well-adjusted can temporarily revert to earlier stages under stress.

The first stage, known as "the paranoid-schizoid position", occurs when the infant needs to cope with frustration in its relationship with the primary attachment object (usually its mother) (Klein, 1968, p. 163). In this earliest phase, the infant relates the world through external part objects, the breast being the first love object. The infant perceives everything as parts rather than whole beings. Through these external part images, the infant tries to ease the anxiety in its unconscious phantasy life. The infant tries to ease anxiety and hostile and envious

impulses by organizing a split between the good and bad objects which refers to loved and hated aspects of the same object. The good ones are those that nurture and comfort it whereas the bad objects are persecutory objects that increase its inner anxiety. Although Klein does not give a clear explanation about whether behaviours of mother or unconscious of the infant are responsible for creating an organization of the objects, the favourable development in the paranoid-schizoid position is that good experiences should predominate over bad ones. The positive aspect of the paranoid-schizoid position is that good experiences should outweigh negative ones. Effective handling of the anxieties faced in the early stages of an infant's development leads to a structured perception of the world. As a result, the infant perceives its ideal object and positive impulses as stronger than its negative object and impulses leading to greater identification with its ideal object. Klein claims that "with the ego, inner harmony, security and integration ensue" (1968, p. 313). She highlights that along with the growth and development of the ego, an inner peace is achieved. More specifically, the identification with the ideal good object makes the infant feel more secure and capable of defending itself and its ideal object. With a strengthened ego and a secure ideal object, the infant experiences less paranoid fears and a greater tolerance of its own death instinct.

Klein (1968) asserts that the depressive position is really important for learning to mourn and is normally achieved in the first year of life. It consists in setting up the mother as a whole object. The infant starts to relate itself more and more not only to mother's breast, face, eyes as separate objects but to herself as a whole person. The whole mother, the first love object, can be at times good, at times bad, present or absent, who can be both loved and hated. Klein asserts that "the synthesis between the loved and hated aspects of the complete object give rise to feeling of mourning which imply vital advances in the infant's emotional and intellectual life" (1997, p. 17). Based on the recognition that mother is separate, the infant recognizes that the mother is an individual who leads her own life and has relationships with other people. Klein addresses the relationship between the recognition of mother as a separate object and mourning by claiming that;

The poignancy of the actual loss of a loved person is, in my view, greatly increased by the mourner's unconscious fantasies of having lost his internal 'good' objects as well. He then feels that his internal 'bad' objects predominate and his inner world is in danger of disruption. We know that that loss of a loved person leads to an impulse in the mourner to reinstate the lost loved objects in the ego. In my view, however, he not only takes into himself the person whom he has just lost, but also reinstates his internalized good object (ultimately his loved parents), who became part of his inner world from the earliest stages of his development onwards. These too are felt to have gone under, to be destroyed, whenever the loss of a loved person is experienced. (1997, p. 321)

As the mother becomes a whole object, the infant's ego becomes a whole ego and this constitutes the beginning of subjectivity. In Klein's conception (1968), subjectivity involves mourning and object loss. Separation from the internalized mother provides a meeting with the sense of self. This period is a kind of separation-individuation process in which the favourable experience is an urge to emotionally merge with the mother as a separate and whole being rather than an internalized part object. During this time, the pain of grieving is initially felt and

can lead to feelings of guilt towards the loss and a desire to recreate or rebuild it. The infant feels a strong sense of despair due to the feeling of helplessness and loneliness.

What stems from Klein's theory is that this stage of healthy separation from mother is crucial to deal with future mourning as it creates a foundational behaviour pattern. The infant's reaction to the loss of the mother, and its passing through the process of separation from mother through a healthy mourning which leads into individuation and construction of identity is a precursor of normal mourning of later years. Every painful piece of mourning related to life losses and separations follow the pattern of separation from the mother.

The mourning process is an ongoing experience that begins from the moment an infant is separated from its mother. Those individuals who are able to successfully navigate and grow through the mourning experience in their early years are better equipped to handle loss and bereavement in the future. On the other hand, infants who are unable to properly process their mourning may become stuck in their grief and may never learn to effectively deal with loss. This first experience of mourning sets the stage for how individuals will handle bereavement and loss throughout their lifetime and is crucial in preventing pathological forms of mourning in later years. In essence, the ability to mourn is a key factor in an individual's ability to navigate the ups and downs of life, and to find resolution and healing after loss.

As such, Klein's theory (1968) appropriately shows that when individuals successfully navigate the challenging process of grieving in their infancy, it leads to a typical pattern of mourning. Children are better equipped to handle this process, which involves integrating their sense of self and their relationship with a lost loved one, if they had a strong, loving bond with their caregiver. This creates a psychological environment where love can overpower hate. However, if this balance is not achieved, it can negatively impact the couple's relationship, leading to a lack of passion, feelings of persecution, or even fear. Thus, it is common for couples who struggle with unresolved grief to experience difficulties in their relationship or even a complete cessation of emotional and sexual intimacy following a loss.

It is notable that when the bond with a positive caregiver is weak, individuals may resort to using narcissistic control instead of working through the grieving process. They may try to keep the good and bad aspects of the lost loved one separate. However, resolving depressive anxieties through the mourning process leads to a surrender of narcissism and enables the individual to separate and develop their sense of self. This has significant consequences for managing loss, as it allows individuals to experience the loss of a loved one without feeling like they have lost a part of themselves. When depressive anxieties are resolved, it leads to a reduction of narcissism and allows for greater individuality and separation. This is significant in terms of coping with loss as the loss of the other is traumatic because it results in the loss of a part of oneself. It is important to understand the manic behaviours that may accompany loss, as they are key indicators in the assessment of couples who are struggling with unresolved grief.

Klein's research (1968) provides a valuable contribution to the field of psychology by shedding light on the complex mechanisms that underlie the experience of normal grieving and melancholic reactions within couples and families. Her work highlights how the inability of

couples to effectively manage their depressive anxieties may result in a shift towards a paranoid-schizoid mode, ultimately leading to disinterest and withdrawal from their social support network, and further into an inner world of fantasy. Moreover, Klein's approach emphasizes the importance of examining the inter-subjective nature of couple relationships, revealing the potential for significant changes in one's sense of identity. Overall, Klein's findings offer a critical framework for understanding the intricate and dynamic ways in which individuals navigate their experiences of grief and loss within the context of close relationships.

The Loss and the Discovery of a New Self: Alan Sillitoe's "The Fishing Boat Picture"

Alan Sillitoe's philosophical stance is marked by a distinctive brand of existentialism, which is characterized by the incorporation of object relations theory into his work, offering new insights into the complex emotions of grief and loss within human relationships. Through his writing, Sillitoe (1975) delves deeply into the psyche of his characters, examining the intricate and often tumultuous nature of human relationships, and exploring the profound impact that losing a connection with another person can have on one's mental state. One example of Sillitoe's unique approach to existentialism can be seen in his short story "The Fishing Boat Picture," in which the death of the wife becomes a transformative event for the husband, propelling him on a journey of self-discovery. Here, the notion of transformative event becomes a concept that extends beyond mere happenings. It is regarded as a source of transformation—a juncture where new ways of thinking, being and comprehending our world come into being. Deleuze's philosophy (1990) is important in drawing attention to the meaning of such a transformative event. It encompasses more than the happening by holding the power of transformation. Deleuze perceives reality as a flow of change, where everything is in a state of perpetual transformation. In this context, an event signifies an incident that triggers a shift or transition into something new. It marks a moment when the usual course of existence is disrupted paving the way for new possibilities and forms of being. Sillitoe's narrative (1995) underscores such transformative power of an event of loss, and how it can profoundly affect one's worldview and sense of self. Through his work, Sillitoe (1995) emphasizes that loss is an inherent and fundamental aspect of the human experience and stresses the importance of processing it properly. It can be observed that Sillitoe posits that failing to do so can have significant detrimental effects on one's mental health. Sillitoe's unique approach to existentialism offers readers a profound understanding of the complexities of human relationships and the ways in which they shape our lives. Through his incorporation of object relations theory and his profound insights into the nature of grief and loss, Sillitoe offers a nuanced and multifaceted perspective on the human condition, encouraging readers to explore and examine the complexities of the human experience.

The primary character depicted in "The Fishing-Boat Picture" is Harry, a postman in his fifties, whose narrative revolves around the dissolution of his marriage and the subsequent self-discovery he experiences. The story is set between two global wars, where Harry and his wife Kathy initially wed following the conclusion of the first war, maintaining a matrimonial bond for a duration of twenty-eight years, which is coincidentally equivalent to Harry's occupational tenure. A decade of separation ensues until Kathy returns at the onset of the second world war. The story begins with Harry expressing a sense of fatalism as he explains how he fell into the two-fold trap of marriage and job, stating that he married Kathy as soon as he obtained a

permanent job, not out of love, but rather a sense of obligation due to a promise he had made (Sillitoe, 1995, p. 92). This union was constructed on a foundation of deceit and results in significant anguish for Harry, who is forced to confront the consequences of living a life of denial, as Sillitoe suggests, "Sooner or later you have to pay for living in a state of oblivion" (Sillitoe, 1959, p. 18). In British post-war period, there was a prevailing sense of resignation and a tendency to accept one's fate often expressed through ironic humour. This feeling was the result of a long period of economic hardship, social upheaval, and the trauma of war. Many people felt that they had little control over their lives and that their future was predetermined. This sense of resignation often manifested itself in the form of melancholy, a feeling of sadness or gloominess that could be pervasive. The protagonist Harry's marriage is based on a sense of resignation and fatalism. He feels that he had to marry his wife because "he had promised her he would and because she wouldn't let him forget it" (Sillitoe, 1995, p. 92). This decision ultimately leads to a sense of melancholia as the marriage is unhappy and causes him much pain. Harry's story is an example of the ways in which the post-war feeling of resignation could lead to a sense of hopelessness and despair.

Melanie Klein's depressive position (1968) is relevant in understanding the pervasive sense of melancholia that affected many people in the post-war period. The trauma of war and resulting economic and social upheaval made it difficult for individuals like Harry to process their grief and come to terms with their losses. Klein's theory (1968) emphasizes the importance of mourning in order to move through the depressive position. The failure to mourn over loss including the loss of loved ones, homes, and ways of life can lead to various manifestations of the depressive position such as a sense of detachment or numbness, feelings of guilt or shame, and difficulty forming meaningful relationships. In extreme cases, individuals may turn to substance abuse or other self-destructive behaviours as a way of coping with their pain. In the story, Harry's despondent state is attributed to grief stemming from his life before getting married. This sense of indifference towards life that Harry displays can be seen as a reflection of the prevailing war mindset in society at that time. This particular mindset is characterized by a state shaped by the aftermath of war encompassing various experiences and emotions. People were grappling with disillusionment as they witnessed their war ideals and beliefs being shattered. It wasn't only about mourning and loss of lives but about losing a way of life including the destruction of homes, communities and the erosion of national and personal identities. Thus, Harry's personal grief and his apparent detachment reflect these issues showing how his individual struggles are intertwined with the larger existential and societal challenges during his time. This overall background significantly influences how individuals experience grief and loss as we observe in Harry's life. Through the protagonist Harry, the story demonstrates how unresolved grief can manifest not in signs of depression but also in a more subtle and all encompassing sense of existential despair. This aligns with Klein's perspective that working through feelings of depression is crucial for healing and personal growth. For Harry and many others in the war era, the challenge lies in finding a way to come to terms with the past and reconnect with the present—a journey that is deeply personal while reflecting broader societal circumstances.

Kathy, the wife of the protagonist, resents Harry's apathy, as the narrator describes, "she was never happy about our life together, right from the start" (Sillitoe, 1995, p. 93). This

emotional distance between them leads to bitterness, as Harry is both unable and unwilling to give his wife the reassurance she desperately needs. The resulting sense of melancholy is further compounded by Kathy's own feelings of entrapment in a marriage that Harry sees as nothing special. As he bluntly puts it, "the bare fact of getting married meant only that I changed one house and one mother for another house and a different mother" (Sillitoe, 1995, p. 94). The contrast between Kathy's desire for emotional connection and Harry's detachment creates a palpable sense of sadness and melancholy in their relationship, as they struggle to find fulfilment and meaning in their union. Harry's reasons and general feelings about his marriage show that Harry has an attachment problem when it comes to his marriage with Kathy. Harry's statement that getting married only meant changing one house and one mother for another suggests that he sees their relationship as lacking in meaning and depth. Furthermore, Sillitoe portrays Harry's emotional repression by describing how he channels his feelings and fantasies into adventure and travel books, using them to escape from his everyday reality. When Harry's wife Kathy intrudes on this escape, she is met with resentment, as evidenced by Harry's reaction to her comment that his reading is "bad for [his] eyes," which draws him away from his "hot possessive world of India" (Sillitoe, 1995, p. 95). Kathy's frustration with Harry's emotional detachment reaches a breaking point when she throws his travel books into the fire. While she intends to draw his attention to their relationship, Harry shows more concern for the books than his wife's feelings, stating that "it was a good reading-book, and what's more it belonged to the library, I'd have to pay for a new one" (Sillitoe, 1995, p. 96). Kathy recognizes that forcing Harry to engage with their marriage is meaningless and leaves home, leaving a message that "I am going away and not coming back" (Sillitoe, 1995, p. 97). Kathy's departure from their home signifies her despair about Harry's melancholia and inability to connect with her emotionally. Although Kathy had been having an affair with someone for a certain period of time, she does not leave Harry until she recognizes that his passive ignorance is beyond her tolerance.

In the story, following Kathy's departure, Harry enters a prolonged period of emotional numbness, lasting for ten years. During this time, he is depicted as being unresponsive to anything beyond his most basic needs. Harry's internal escape deepens as he works his monotonous job at the post office, allowing his mind to wander into the fictional worlds of characters such as Arthur Seaton in "Saturday Night and Sunday Morning" and Colin Smith in "The Loneliness of the Long-Distance Runner" (Sillitoe, 1995, p. 98). Harry's prolonged emotional deadness and withdrawal from the world can be seen as a manifestation of a catatonic state. This term refers to a type of mental disturbance characterized by a lack of responsiveness and an absence of voluntary movement or speech, often accompanied by a withdrawal into oneself. Catatonia, when discussed in the context of disorders often involves a decrease in responsiveness to the surrounding environment (American Psychiatric Association, 2013). In Harry's situation, his catatonic-like state appears to be a result of his trauma and unresolved grief. His disconnection from the world and lack of involvement in his life can be interpreted as a way to protect himself from the pain of his loss and the monotony of his existence.

Kathy returns to assess any changes in Harry's attitude towards their marriage following a decade-long absence, hoping for his warmth and interest. However, Harry's initial response

to her return is ambivalent, as he explains that "I was neither glad nor happy to see her, but maybe that's what shock does because I was surprised" (Sillitoe, 1995, p. 100). Kathy's mental and physical state has changed since her departure, and she no longer carries herself with the same confidence and self-assuredness. Her demeanour suggests feelings of abandonment and confusion regarding the status of their marriage as she buttons up her coat before entering the house. Despite Kathy being the one who initially left Harry, she experiences a sense of abandonment from him, as she had hoped for the attention and care that she felt was missing from their relationship.

The symbol of the fishing-boat picture is of significance, as it represents Kathy's attempt to recover the source of love in their marriage. The fishing boat picture is a present given to Harry and Kathy as a wedding present. As she gazes at the picture, she identifies it as "the last of the fleet" (Sillitoe, 1995, p. 102), linking it to both her marriage and herself. Harry's response to this symbol is to hand it over to Kathy, stating, "Take it. I've got no use for it" (Sillitoe, 1995, p. 106), which symbolizes his final rejection of her and their marriage. Kathy leaves the house, taking with her a picture and unbuttoning her coat. Harry comments, "So she went. But it didn't take me long to get back to my book" (Sillitoe, 1995, p. 107). While he initially seems disinterested in their relationship, Harry later gives thought to his past actions when he sees the fishing boat picture in the window of a pawn shop. This image triggers a memory of their wedding day, and for the first time, Harry takes action to improve their marriage by purchasing the picture for four shillings. When Kathy visits Harry the following week, she notices the picture on the wall, but makes no mention of it. Nevertheless, she becomes noticeably happier, feeling hopeful regarding their relationship. Over the war years, Kathy continues to visit Harry, who gives her a few shillings, which becomes a substitute for the love in their relationship and creates a kind of dependency. After the first visit, Kathy comments on the fishing boat picture each time she is at the house, stating that it is beautiful, and that Harry should never part with it. She describes the picture as having the perfect combination of elements as the symbol of marriage, including "the sunrise and the ship and the woman and the sea were just right" (Sillitoe, 1995, p. 114). Kathy's comments show that Harry is the unfitting part of the marriage due to his lack of interest in their relationship. The more Harry loses interest in their marriage, the more Kathy craves a close relationship between them. However, despite Kathy's efforts to wake him out of his catatonic state of numbness, Harry remains emotionally detached until her death. Sillitoe explores the complexities of a marriage where one partner is emotionally absent. Through the symbolism of the fishing boat picture, the story suggests that even small actions can make a difference in a relationship. However, the unresolved grief of Harry makes building an attachment impossible.

In the story, the fishing boat picture serves as a symbolic representation of Kathy, and her attachment to it underscores her yearning to be valued by her husband, Harry. In an attempt to get Harry to recognize her value, Kathy asks for the picture again and puts the picture in the pawn shop, hoping that Harry will purchase 'her' back. Unfortunately, Harry does not buy the picture, and shortly thereafter, Kathy dies after being hit by a truck outside the pawn shop. The tragic incident prompts Harry to reflect on the impact of his inaction and he confesses, "This time I did not go in and try to get it back. In a way, I wished I had because then Kathy might not have had the accident that came a few days later..." (Sillitoe, 1995, p. 114). The loss of

Kathy compels Harry to re-evaluate his actions and his relationship with her. He recognizes that he was unable to appreciate her worth while she was alive and that her death has left a profound void in his life. His grief challenges his notion of autonomy and control, prompting him to question his own identity. As a result, Harry becomes the narrator of the story, as he tries to make sense of his emotions and thoughts. However, his narration is interrupted, and the “I” of the story is called into question by its relationship to the Other (Kathy). As Judith Butler notes, “grief contains the possibility of apprehending a mode of dispossession that is fundamental to who I am” (2004, p. 28). Here, Butler clarifies the relationship between the self and the other. In other words, Harry is compelled to confront the fact that his actions have led to the loss of Kathy, and he must come to terms with what he has lost. Upon losing Kathy, Harry experiences a sense of dispossession and grief, which prompts him to reflect on his current state and the nature of his ties to her. This introspection leads him to realize that his identity is inextricably linked to his relationship with Kathy, as the bonds that connect them form an integral part of who he is. This underscores the notion that one’s existence is shaped by their interactions with others and that independence is a fallacy. Despite Harry’s apparent detachment from his marriage, it is nevertheless a form of attachment to Kathy that contributes to his self-conception. In the aftermath of her death, he not only mourns her passing but also engages in a process of self-discovery to determine his identity in the absence of Kathy.

The final stage of the story is told in the present tense to emphasize the transformation of Harry’s consciousness. He seems regretful about the way he has treated Kathy by stating that “I began to realize that I should never have let (pictures of them together) them go, and that I shouldn’t have let Kathy go either. Something told me I’d been daft dead to do it...” (Sillitoe, 1995, p. 116). Through Kathy’s death, Harry is able to start the search and reach some understanding of his life. He searches for truth, asking himself a series of questions about the point of his life: “Why had I lived? I wondered. I can’t see anything for it. What was the point of it all?” (Sillitoe, 1995, p. 116) This questioning refers to Alan Sillitoe’s positive existentialism and emphasizes the importance of embracing personal responsibility, freedom, and choice in creating a meaningful existence. This philosophy is closely related to mourning and psychic change in several ways. Sillitoe’s positive existentialism highlights the importance of taking responsibility for one’s own life and creating meaning out of difficult experiences. This perspective can be applied to mourning, as individuals who embrace their grief and take responsibility for their own healing can find a deeper sense of meaning and purpose in their lives. This can include choices about how to remember and honor their loved one, how to manage their emotions, and how to make meaning out of their loss. This is what Harry does when he says:

And yet at the worst minutes of my midnight emptiness I’d think less of myself and more of Kathy, see her as suffering in a far rottener way than ever I’d done, and it would come to me – though working only as long as an aspirin pitted against an incurable headache – that the object of my having been alive was that in some small way I’d helped Kathy through her life. (Sillitoe, 1995, p. 116-117)

As the passage claims, Harry is reflecting on his life and questions its purpose. During his process of mourning, he has reached a point of despair where he believes that there is no point to his life and that he is too far gone to turn to religion or alcohol to alleviate his pain. Harry is

struggling to find meaning and purpose in his life, and he wonders why he has lived at all. However, in the midst of his despair, Harry begins to think of Kathy and her suffering. This causes him to see his own suffering in a different light and to consider that the object of his having been alive may have been to help Kathy through her life in some small way. This realization brings some comfort to Harry, even if it only works as a temporary relief like an aspirin for an incurable headache. This passage reflects Harry's existential crisis, where he is questioning the meaning and purpose of his life. His realization that he may have helped Kathy in some small way highlights the importance of human connection and the positive impact that one can have on another's life. It also shows that even in the depths of despair, there may be a glimmer of hope and meaning to be found through caring for others.

In terms of psychic change, Sillitoe's positive existentialism emphasizes the importance of personal growth and transformation as a means of creating a meaningful existence. This perspective stems from Harry's mourning as Harry takes an active role in his own healing process which brings an experience of a shift in his identity or sense of self. He reevaluates his values, beliefs, and priorities in life, which lead to a deeper sense of meaning and purpose. It is the final observation of Harry that shows how he heals himself and changes: "Then optimism rides out of the darkness like a knight in armour. If you loved her... (of course I bloody-well did) ... then you both did the only thing possible if it was to be remembered as love" (Sillitoe, 1995, p. 117). As these sentences highlight, Harry is experiencing a shift in his perspective and emotions, which can be related to psychic change after mourning. Harry reflects on his love for Kathy and acknowledges that they did everything they could to make their love memorable. This realization brings a sense of optimism, represented as "a knight in armour", which emerges from the darkness of his despair (Sillitoe, 1995, p. 117). The knight in armour can be seen as a symbol of hope and optimism, representing a new outlook that is emerging from Harry's mourning process. This new perspective enables Harry to view his love for Kathy in a more positive light, as something that was memorable and meaningful, despite the pain of losing her. However, he then states that "Now didn't you? Knight in armour goes back into blackness" (Sillitoe, 1995, p. 117). He means that the knight in armour soon disappears back into the darkness, suggesting that this optimism is fragile and fleeting. Harry then reflects on the fact that neither he nor Kathy took action to preserve their love, which causes him to cry and feel a sense of regret: "Yes, I cry, but neither of us did anything about it, and that's the trouble" (Sillitoe, 1995, p. 117). These moments of reflection and remorse correspond to the stage of depression in the Kübler-Ross model, where a grieving person recognizes the extent of their loss and feels sadness. Elisabeth Kübler-Ross (1969) developed a five-stage framework to understand the process of grieving more generally. These five stages of grief begin with denial, where people try to numb their feelings and struggle to come to terms with their loss. After denial, anger sets in, where the pain resurfaces, and individuals often direct it towards others or themselves. The next stage is bargaining, where they try to negotiate or find a way out of their grief. Following bargaining comes depression, characterized by an acknowledgement of the loss accompanied by feelings of sadness and regret. Finally, there is acceptance, where individuals gradually accept the loss as a permanent reality. Harry's tears and acknowledgement of his inaction indicate that he is processing his grief, moving beyond denial and anger to gain an understanding of the reality and consequences resulting from the

end of his relationship. The fleeting appearance of the knight in armor represents a flicker of hope. This image also mirrors the non-linear nature of grief, where moments of acceptance or optimism can come and go, sometimes followed by a return to earlier stages like depression or anger. Harry's journey through the Kübler-Ross stages reflects the often unpredictable path one takes when mourning as he gradually works towards reconciling with his past and coming to terms with losing Kathy. Overall, his last observation of himself reflects the complex emotional journey of mourning and psychic change where the individual experiences a range of emotions and perspectives as they come to terms with the loss of a loved one. Harry's initial despair and sense of hopelessness are transformed by a newfound optimism, which is tempered by the realization of missed opportunities and regret. This process highlights the transformative potential of mourning as the individual is forced to confront difficult emotions and reflect on the nature of their relationships.

Conclusion

Alan Sillitoe's "The Fishing Boat Picture" delves into the themes of sorrow, grief and personal transformation. The story revolves around the protagonist Harry and captures the process of mourning and its impact on his sense of self. Initially overwhelmed by grief, Harry embarks on a journey that exemplifies the power inherent in grappling with loss. His changing perspectives and gradual shift from despair to a glimmer of hope highlight the interplay of emotions during the mourning process. The narrative delves into the multifaceted stages of grief encompassing moments of despair and regret alongside glimpses of hope leading to acceptance. Ultimately, the narrative masterfully illustrates one's complex and non-linear journey through grief, weaving through despair, regret and flickers of hope, culminating in profound acceptance.

The story's strength lies in its depiction of Harry's struggle and his eventual psychological transformation. This metamorphosis serves not as a testament to Harry's character but as a broader reflection on our shared human experiences. It underscores that while grief is intensely personal it has the potential to spark growth and understanding. Through Harry's journey Sillitoe effectively showcases how confronting and processing emotions is crucial for attaining closure and moving forward.

"The Fishing Boat Picture" makes a contribution to our comprehension of the processes involved in mourning. This story cogently illuminates how the human spirit can endure and find strength in the transformative events of life. It serves as an exploration of how grief can lead to transformation and the challenging journey towards healing and embracing acceptance.

References

- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Publishing.
- Bakewell, S. (2016). *At the existentialist café: Freedom, being, and apricot cocktails*. Other Press.
- Butler, J. (2004). *Precarious life: The powers of mourning and violence*. Verso.
- Camus, A. (1955). *The myth of Sisyphus* (J. O'Brien, Trans.). Vintage Books.
- Camus, A. (1989). *The stranger* (M. Ward, Trans.). Vintage International. (Original work published 1942).
- Cholbi, M. (2022). *Grief: A philosophical guide*. Princeton University Press.
- Daigle, C. (2009). *Jean-Paul Sartre*. Routledge.
- Deleuze, G. (1990). *The logic of sense* (Mark Lester and Charles Stivale, Trans.). Colombia University Press.
- Freud, S. (1953). "Mourning and melancholia". In J. Strachey (Ed.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 14, pp. 152-170). Hogarth Press.
- Husserl, E. (2019). *First philosophy: Lectures 1923/24 and related texts from the manuscripts 1920-1925*. (Sebastian Luft and Thane M. Naberhaus, Trans.) Springer.
- Klein, M. (1968). *Contribution to psychoanalysis, 1921-1945*. Hogarth Press.
- Klein, M. (1997). *Envy and gratitude and other works, 1946-1963*. Vintage.
- Kübler Ross, E. (1969). *On death and dying*. Macmillan.
- Sartre, J.-P. (2007). *Existentialism is a humanism* (C. Macomber, Trans.). Yale University Press. (Original work published 1946).
- Sartre, J.-P. (1992). *Being and nothingness: An essay on phenomenological ontology* (H. E. Barnes, Trans.). Washington Square Press. (Original work published 1943).
- Sartre, J.-P. (1964). *Nausea* (L. Alexander, Trans.). New Directions Publishing. (Original work published 1938).
- Segal, H. (1973). *Introduction to work of Melanie Klein*. Hogarth Press.
- Wilson, C. (1967). *Introduction to new existentialism*. Houghton Mifflin.
- Sillitoe, A. (1975). *Mountains and caverns*. W.H. Allen.
- Sillitoe, A. (1959). *The loneliness of the long-distance runner*. W.H. Allen.
- Sillitoe, A. (1995). *Collected stories*. HarperCollins.

Geliş Tarihi : 28.12.2023
Kabul Tarihi : 01.03.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1411467>

Kiyat, A. (2024). Kırgız kültüründe hediyeleşme geleneği ve işlevleri. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 332-347. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1411467>

KIRGIZ KÜLTÜRÜNDE HEDİYELEŞME GELENEĞİ VE İŞLEVLERİ

Arzu KİYAT¹

ÖZ

Hediye veya armağan sistemi arkaik dönemlerden beri var olan karmaşık bir yapı olarak süregelmiştir. Söz konusu hususta kavramın karşılıklılık ve karşılıksızlık ilkesine dayalı olması ve bu sebeple subjektif bir değerlendirmeye tabi tutulması yatmaktadır. Hediye kavramı; alma, verme ve karşılığını verme esasına dayalı üçlü bir döngü üzerine kurulu bir sistemdir. Bu sistem, arkaik devirlerde başlangıçta daha çok ticari sistem üzerine inşa edilmiş ve ticaret ortaklığına dayanan uzlaştırıcı bir araç olarak görülmüştür. Mefhum zamanla bu boyutlarından sıyrılarak anlam alanlarını genişletmiş ve gerek maddi gerek manevi içeriklerle çok boyutlu hâle gelmiştir. Hediye alma ve verme eylemi birey ve toplum üzerinde işlevsel etkiye sahiptir. Nitekim bu husus psikolojik, sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi vb. pek çok noktada toplumdaki bireylere katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla işlevsellik ve pragmatik özelliğinin geniş perspektif imkân alanları sunması sistemin günümüze değin canlılığını koruyarak aktarılagelmesini sağlamıştır. Bu hususlar ekseninde hediye olgusunun Kırgız kültüründe mevcut durumunun hangi şekillerde olduğunu ortaya koymak önemli görülmüştür. Bu minvalde çalışmada, Kırgızlarda hediye kavramı ve hediyeleşme geleneğinin geçiş dönemi ritüellerinde işlevsel açılardan birey ve toplum üzerine olan etkileri değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Kırgız kültüründe hediye ve hediyeleşme geleneğinin çeşitli tören ve kutlamalarda etkin biçimde sürdürüldüğü ve bu ritüellerdeki işlevsel görünümü dolayısıyla başta kültür ve geleneğin sürdürümlülüğü olmak üzere toplum üzerinde pek çok etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız kültürü, Hediye, Geçiş dönemleri, Hediyeleşme geleneği, İşlevsellik

¹ Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, arzu.kiyat@manas.edu.kg, <https://orcid.org/0000-0002-8248-8817>

Date Received : 28.12.2023

Date Accepted : 01.03.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1411467>

Kiyat, A. (2024). Gift-giving tradition and functions in Kyrgyz culture. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 332-347. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1411467>

GIFT-GIVING TRADITION AND FUNCTIONS IN KYRGYZ CULTURE

Arzu KİYAT²

ABSTRACT

The system of gift or presents has persisted as a nuanced structure since ancient times, grounded in the principles of reciprocity and non-reciprocity. This concept, involving a triadic cycle of receiving, giving, and reciprocating, is subject to subjective evaluation. The gift concept is built upon a triadic cycle of receiving, giving, and reciprocating. In its early stages, this system was initially constructed upon a commercial framework and was perceived as a reconciliatory tool based on trade partnerships during archaic periods. Over time, the concept has transcended these dimensions, expanding its scope into multifaceted realms, encompassing both material and spiritual dimensions. The act of giving and receiving gifts has functional impacts on individuals and society, contributing across psychological, social, cultural, economic, political, and other aspects. The broad perspectives offered by its functionality and pragmatic characteristics have allowed the system to maintain vitality and to be transmitted to the present day. In this context, it is important to elucidate the current state of the gift phenomenon in Kyrgyz culture. This study examines the impacts of the gift concept and gift-giving tradition on individuals and society from functional perspectives during transition period rituals among the Kyrgyz. The findings reveal that the gift and gift-giving tradition in Kyrgyz culture are actively sustained in various ceremonies and celebrations. Their functional appearance in these rituals holds significant importance for society, particularly in the continuity of culture and tradition.

Keywords: Kyrgyz culture, Gift, Transition periods, Gift-giving tradition, Functionality

² Dr., Kyrgyz-Turkish Manas University, School of Foreign Languages, arzu.kiyat@manas.edu.kg, <https://orcid.org/0000-0002-8248-8817>

Giriş

Arkaik devirlerde ilkel ticaretin en eski biçimi, yabancı grupların ve toplumların birbiriyle kurmuş oldukları ticaret ortaklığına dayanmıştır. Bu sistemde ortaklardan biri kendinde mevcut olan fazla ürünü birtakım hediyelerle beraber ortağına veya ticaret kardeşine vermiştir. Birey, verilen hediyelere ve ürünlere karşılık diğer tarafın hediye ve ürünlerini almıştır. Bu denli değişimde hediye ve ürünlerin eş değer olması gerekmektedir. Ürün veya hediye az ya da eksik olması durumunda bir sonraki değişimde noksanlık kapatılmıştır. Dolayısıyla arkaik dönemlerde söz konusu alışverişler neticesinde yabancı toplumlar arasında ortaklıklar kurulmuştur. Bu sistem ile ilgili belki de en ünlü örnek *Kula*'dır (Güvenç, 1979, s. 233). Ticaretteki değiş tokuşun bir versiyonu olan kula, aynı zamanda törensel bir biçimde gerçekleştirilen ve söz konusu törenlerde büyüsel birtakım pratikler uygulanmış bir sistemdir (Malinowski, 1990, s. 124; 1998, s. 147). İlkel toplumdaki hediyeleşme geleneğini inceleyen Mauss (2011, s. 222-223), Polinezya klanları arasındaki kişilerin hediye reddetmesi, alım satım yapmaması, konukseverlik talep etmemesi gibi hususların ittifakı ve birliği reddetme olarak görülmesi dolayısıyla savaş ilanı anlamına geldiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla o dönemlerde hediye alıp verme "karşılıklılık" ilkesi esasına dayalı bir biçimde sürdürülmüştür. Hediye alınmaması yahut verilmemesi kişiler veya klanlar arasındaki ilişkinin sarsılmasına sebep olmuştur. İlk Mauss'un *Gift* adlı eserinde bahsi geçen *Potlaç* da değiş tokuşun başka bir versiyonudur. Baba ve oğul arasındaki bağışlar için düzenlenen bir tören veya belli bir grup ailenin ötekilere vermiş olduğu şölenler³ Potlaç örneği olarak sayılabilir. Potlaça davet edilen kişi büyük onur kazanır. Her bir konuk çağrıldığı Potlaça karşılık, kendisi de bir Potlaç organize etmek durumundadır. Söz konusu törende alınan ve verilen ürün veya eşyalara karşılık daha fazlasının verilmemesi onur kırıcı bir davranış olarak görülmüştür. Dolayısıyla alınanlar çok daha fazlasıyla geri ödenmiştir. Bu sistem, aç kalan bireylere katıldıkları Potlaçlar yoluyla kendileri ve ailelerinin geçimlerini sağlamasına katkı sağlamıştır. Esasen Potlaç, o dönemlerde zorlu günlerin sosyal ve ekonomik bir sigortası olmuştur (Güvenç, 1979, s. 237-238). Ayrıca ilkel toplumlar hediye alıp verme yoluyla yalnızca bireysel yaşantının değil, aynı zamanda yaşamın ve kurumların canlılığını korumuş ve sürdürmüşlerdir. Bu bakımdan hediye alma ve verme dinsel, ahlaksal, ekonomik (Tezcan, 1997, s. 59), psikolojik vb. pek çok açıdan toplum içinde önemli bir değere sahip olmuştur.

Önceki çağlarda insanlar⁴ ilk sunularını tanrılara yapmıştır. Tanrı, kişilerin sunduğu kurban ve saçılara karşılık onlara merhamet etmiş ve onları lütfuyla ödüllendirmiştir. Bunun bir sonucu olarak belli bir sürenin ardından bu uygulama kişiler arasında değiş tokuşun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Kişiler, birbirlerine karşılıklı sunular yapmış ve dolayısıyla bu pratikler aralarındaki bağı güçlendirmiş ve toplumsal statülerini simgesel anlamda yeniden üretmiştir (Özünel Ölçer, 2013, s. 60). Tanrı, ecdat ve kültürel kahramanlar için yapılan şölen ve ritüellerde sunulan kurbanların her birinin birer hediye mahiyetinde olduğu ve bunun karşılığında ise yardım umulduğu görülmektedir. Söz konusu törenlerde gerçekleştirilen her bir pratik, öncelikli olarak topluma bolluk ve bereket getirmek amacıyla uygulanmıştır. Bu bakımdan, mezkûr uygulamalar toplumun ihtiyaçlarına yardım ve cevap niteliğindeki

³ Türklere Oğuzlar dönemindeki *yağmacılık* yahut Eski Türklere *yağmal toy* hakan, han, bey veya varlıklı kimselerin tertip ettikleri şölenlerdeki mallar, toplumdaki yoksul tabakalara dağıtılmıştır (Tezcan, 1997, s. 61).

⁴ Eski Türklere hediyeleşme geleneği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Şahbaz, 2018, s. 141-155).

pratiklerdir (Düzgün Kara, 2014, s. 272). Esasında, bütün ifade edilen bilgiler, hediye olgusunun temelde karşılıklılık ilkesine dayalı bir husus olduğunu göstermektedir. Ancak bununla birlikte, arkaik dönemlerden itibaren mefhumun işlevsel pek çok yöne sahip ve faydayı gözetir durumda olması günümüze değin aktarılagelerek canlılığını sürdürmesine sebep olmuştur. Gerek ticari gerek tanrı, ecdat vd. için gerçekleştirilen her bir pratik, birey ve topluma birçok yönden fonksiyonel ve pragmatik etki sağlamıştır. Söz konusu işlevlerin Kırgız kültüründe hangi formlarda mevcut olduğu çalışmanın ortaya çıkmasında etkili olmuş ve bu eksende çalışmaya kaynaklık edecek yazılı ve sözlü kaynaklar tespit edilmiş ve irdelenmiştir. İnceleme neticesinde, Kırgız kültüründe çeşitli tören ve kutlamalarda gerçekleştirilen hediyeleşme geleneğinin görünümü ortaya konmuştur. Mezkûr gelenek geçiş dönemleri ritüelleri özelinde ele alınarak çalışma sınırlandırılmıştır.

Kırgızların Geçiş Dönemi Ritüellerinde Hediyeleşme Geleneği

Gelenekler toplumlarda ortak bir değer olarak kabul gören ve tecrübeye dayalı pratiklerden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra gelenekler; bireyleri iyiye, güzele, doğruya sevk eden, onları yönlendiren, toplumdaki barış ve huzuru sağlayan uygulamalardır (Özarlan, 2005, s. 58). Ayrıca mefhum, işlevselliği dolayısıyla sosyal yapının sürekliliğine katkı ve toplumun yaşam sürecinin devamlılığını sağlar (Oring, 2014, s. 118). Buna benzer pek çok fonksiyonel yönü barındıran geleneklerden biri de hediyeleşmedir. Arkaik dönemlerde sürdürülen hediyeleşme geleneği ile günümüz çağındaki hediyeleşme pratikleri arasında büyük farklılıklar bulunmakla birlikte her iki dönemde de söz konusu uygulama, birey ve topluma katmış olduğu pragmatik taraflarıyla başta kültür sürdürümcülüğü olmak üzere pek çok noktaya katkı sağlamıştır. Arkaik dönemlerde hediyeleşme daha çok değiş tokuş sistemi üzerine kurulmuştur. Günümüzde hediyein karşılıklılık niteliği farklı yönlere evrilmiş olsa da söz konusu gelenek, birey ve toplumsal ilişkinin kurulmasına hizmet etmesi ve bireyler arasında sosyal bağın oluşumuna katkı sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra “Hediyeleşme geleneği toplumun maddi ve manevi kültürel öğelerinin nesilden nesile aktarılmasında etkili olduklarından somut olmayan kültürel mirasın sürdürümcülüğüne ve korunmasına katkıda bulunur.” (Sakarya, 2006, s. 266). Kırgız Türkçesinde değiş tokuş kavramı “*almaşuu, alış cana beriş*” kavramlarıyla karşılanmaktadır. Kırgızlarda değiş tokuş yalnızca maddi eşyaların değişimi üzerine olmamış, bunun yanı sıra yapılan hizmetler de değiş tokuş kapsamında olmuştur. Tarihsel olarak ilk değiş tokuş, karşılıklılık esas çerçevesinde yapılmıştır. Bu ilke, birey ve toplum arasındaki sosyal bağların sürdürülmesi amacını gözetmiştir. Bu bağlamda, sosyal iletişim hediye alışverişi için bir kanal görevi görmüştür ve taraflar hediye alıp vererek iletişimlerini devam ettirmiştir. Dolayısıyla hediye alışverişinin sonlandırılması ilişkilerin kesilmesi anlamına gelmiştir. Ancak zaman içerisinde emeğe dayalı bölünme ve sahiplenmenin ortaya çıkmasıyla grup içinde karşılıklı yardımlaşma ve yardımda bulunma oluşmaya başlamıştır. Bu yapıdaki eylem tek sefere dayalı olmayıp süreklilik arz eden bir yapıyı oluşturmuştur. Zamanla almak ve vermek eylemlerinin anlamları değişmiş ve genişlemiştir. Bu doğrultuda iki tür ilişki, özellikle grupların veya küçük toplulukların oluşumunda ve tamamlanmasında önemli bir rol oynamıştır (Karatayev ve Eraliyev, 2005, s. 27-28).

Kırgız Türkçesinde hediye kavramı *belek*,⁵ *sıy* gibi sözcüklerle karşılanmaktadır. Belek sözcüğü “atiyye, hediye; *belek-beçkek*; atiyyeler, hediyeler” (Yudahin, 1998I, s. 106), sıy sözcüğü ise “hediye, mükâfat, ikramiye; hürmet, ikram” (Yudahin, 1998II, s. 652) gibi anlamlara gelmektedir. Bunların yanı sıra bazı kavramlar da hediye ve armağan anlamlarında kullanılmaktadır. Söz gelimi, “*sıy kör-* eylemi hürmete ve takdire mazhar olmak; *sıyga al-* ve *sıy la-* eylemleri *üyünö çakırıp sıyga aldı* (Evine çağırarak ikram etti.); *sıyñ menen ber* (İyilikle ver!); *salтанаттуу sıy*, ziyafet; *sıy la-* hürmet ve takdir göstermek, ikram etmek, ağırlamak” (Yudahin, 1998II, s. 652-653) manalarında kullanılmaktadır. Belek sözcüğü Andreas Tietze’nin sözlüğünde *düğün hediyesi* (2002, s. 309) anlamında da kullanılır. Kâşgarlı Mahmûd’un sözlüğünde ise belek (beleg), “bir yolcunun akrabalarına getirdiği armağan veya bir yerden başka bir yere yollanan armağanlar; armağan” (2005, s. 181) olarak tanımlanmıştır. Belek kavramı belirtildiği üzere geniş anlam alanlarına sahiptir. Hediye, atiyye, düğün hediyesi, armağan gibi kavramları karşılamaktadır. Sıy kavramı ise tek başına hediye, mükâfat, ikramiye, hürmet, ikram anlamlarının yanı sıra sözcüğün yanına eklenen başka kavramlar ile farklı anlam alanları oluşturmuştur. Söz konusu farklılıklar daha çok manevi boyutta anlam kazanmıştır. Sonuç itibarıyla belek, sıy ve bunlara bağlı oluşturulan her bir kavramı, Kırgız toplumundaki maddi ve manevi yöndeki hediye olgusu içerisinde değerlendirmek gerekir. Bu bakımdan, genel olarak Kırgız toplumunda maddi ve manevi pek çok hediye örneği mevcut olsa da hediye olarak verilmesi uygun görülmeyen birtakım hediyeler de söz konusudur. Söz gelimi, Kırgızların millî baş giysisi olan “kalpak” günümüzde çeşitli düğün, tören ve kutlamalarda değerli bir hediye olarak verilmesine rağmen kimi durumlarda kalpak, “uluu baş kıyım/değerli baş giysisi” ve kutsal görüldüğü için hediye olarak verilmez. Bunun yanında bıçak, kılıç gibi keskin aletlerin dünürler arasında hediye olarak verilmesi uygun görülmez. Bu aletler verildiği takdirde iki dünürün arasının bozulacağı düşünülür (KK 2).

Kırgız toplumunda hediye ve hediyeleşme olgusu çok eski dönemlerden günümüze değin sürdürülen bir gelenektir. Bu bağlamda, eskiden olduğu gibi hâlihazırda da Kırgız kültüründe boylar veya kişiler arasında çeşitli hayvanların hediye edilmesi canlılığını koruyan mühim bir gelenektir. Hediye edilen hayvanların içerisinde en dikkat çekici olanı şüphesiz attır. Konargöçer yaşam tarzı sürmüş toplumlar için at oldukça önemli bir yere sahiptir. At gerek Tanrıya sunulan bir kurban gerek konuklar arasında paylaşılan bir ülüş⁶ olarak yaşamlarının çeşitli aşamalarında kullanılan bir hayvandır. “Tört tülük hayvan (at, deve, inek, koyun) arasından olan at, toplum hayatının doğum, düğün, ölüm gibi geçiş dönemlerinde gerçekleştirilen tören ve kutlamalarda vazgeçilmez bir hayvan olarak yer edinmiştir.” (Dıykanbayeva, 2017, s. 134). Abdülkadir İnan (2002, s. 41), eski Türklerin toplantı ve törenlerinde kesilen hayvan ürünlerinin paylaşılmasının oldukça önemli bir gelenek olduğunu ve söz konusu geleneğin kabile, boy ve aile üyeleri arasında paylaşımının gerçekleştirildiğini ifade eder. Kırgız kültüründe konuklar, boy üyeleri, akrabalar veya aile üyelerinin toplum içerisindeki saygınlığı ve yaşı dikkate alınarak paylaşımı yapılan pratiğe *ustukan*⁷ veya *cilik*⁸

⁵ Kırgız toplumunda cariy ve köle olarak kullanılan kadınların hediye olarak verildiği de bilinmektedir. Kırgız Türkçesinde *kün*; köle kadın, cariy anlamına gelmektedir (Yudahin, 1998, s. 538). Cariye, zengin bir kişinin veya sahibinin kişisel mülkünde bulunan bir kadındır. Kırgız toplumunun sosyal yapısının en altında yer almıştır. Cariyeler, ağır işleri yapmak ve ailedeki çocuklara bakmak için kullanılmışlardır. Sahibinin onu hediye ettiği, miras bıraktığı ve bazen ödül olarak verdiği durumlar mevcuttur (Karatajev ve Eraliyev, 2005, s. 175).

⁶ Kazaklarda ülüş sistemi üzerine ayrıntılı bilgi için bk. (Demirci ve Bürkütbayeva, 2020, s. 198-209).

⁷ Kemikli et.

⁸ İlikli kemik (Yudahin, 1998I, s. 216).

adı verilir. Bunlar, Kırgız toplumunda *sıyluu tamak* (değerli yemek) olarak görülmüştür. Evlenme ritüeli başta olmak üzere gerçekleştirilen bütün törensel ritüellerde mezkûr paylaşım yapılır. Kesilen at, koyun ve inek çocuk, genç, kadın, erkek arasında paylaşılır. Ayrıca yukarıda ifade edildiği üzere Tanrıya veya çeşitli hususlar için yapılan kanlı ve kansız kurbanlar da hediye olarak değerlendirilmelidir. Zira bu pratikler bağışlanma, merhamet bekleme, bolluk ve bereket umma, iyi ve güzel olayların olmasını dileme gibi çeşitli beklentiler ile gerçekleştirilir. Dolayısıyla bütün kanlı ve kansız kurbanlar temelde armağan ve karşılıklılık temeli üzerine kurulmuş bir olgudur. Eskiden beri sürdürülen toplumsal tören ve ritüellerdeki söz konusu pratikler; insanların anımsama, hatırlama, geri çağırma ve kaydetme gibi toplumsal bellek ve hafızalarını güncellemelerini ve sonraki nesillere aktarmalarını sağlamıştır. Bu bakımdan hediye pratiği; bireysel, toplumsal, sosyal ve psikolojik açılardan insanları rahatlatmaya sevk eden ve bu yolla pek çok geleneğin sürdürümcülüğünü sağlayan bir sistemdir.

Günümüz dünyası dijital ve teknoloji çağı üzerine kuruludur. Modernleşme, dijitalleşme ve ileri teknoloji neticesinde hediye geleneğinde değişimler söz konusu olsa bile “belli sebeplere bağlı olarak çeşitli tören ve kutlamalarda hediye verme ve alma geleneği” (Schmid, 2018, s. 18) devam etmektedir. Bahsedilen hususlar hediyein kendisinde, geleneğin uygulanma biçimi veya maddi ve manevi yapısında değişiklikler yaşanmasına sebep olsa da Kırgızlar, özel günlerden geleneksel törenlere kadar toplumsal her bir ritüelistik kutlama ve anmalarda birbirlerine hediye vermektedir. Söz gelimi, bebek doğduktan kısa bir süre sonra yapılan bir gelenek olan *centek toyda* (düğün) kutlamaya katılanlar, hediye olarak genelde yeni doğmuş bebeğe giysiler getirirler. Ayrıca bebeğin annesine ve babasına da hediye verirler. Ev sahibinin yakın akrabaları (örneğin, bebeğin anneannesi) giysi ve yiyecek hediye eder. Bunlara ek olarak yakın akrabaları sepet de getirir. Sepetin içinde ekmek, çikolata, meyve, şekerleme, içecek vb. çeşitli yiyecek ve içecekler bulunur. Dolayısıyla verilen yiyecek ve içecekler “insanların, evrensel olarak birbirlerine çeşitli duyguları ifade etmelerine ve bu yolla kişiye olan sevgiyi, ilgiyi, sempatiyi göstermesine” (Tezcan, 2000, s. 16) vesile olmaktadır. Bunun yanı sıra bebeğin ailesine göz aydınlığına gelen konuklar, ev sahibinin sevincini ve mutluluğunu paylaşmak için maddi ve manevi değerlerde hediyeler vermektedir. Kutlamanın yapıldığı evdeki aile üyeleri gelen misafirlerin dualarını alır. Bebeğin doğumu ile ilgili müjdeli haberi (süyünçü) veren kişilere ev sahibi hediye olarak kumaş, baş örtüsü veya para verir. Bu hediyelerin yanı sıra bebekle ilgilenen yakın akrabalara *köründük*⁹ adı altında hediyeler de takdim edilir. Bu hediye genellikle paradır. “Armağanların önemli bir bölümü gerçekten de tek taraflı olur ve hatta tek taraflı armağan sistemleri vardır.” (Godbout, 2003, s. 255). Kırgız toplumunda süyünçü ve köründük tek taraflı hediye sistemi üzerine kurulmuş pratiklerdir. Bu hediye türlerine bilhassa geçiş dönemi ritüellerinde rastlanır. Centek toyun kafede yapılması durumunda gelen konuklar, hediye olarak ekseriyetle para vermektedir. Kutlamanın evde olması durumunda ise paranın yanı sıra giysi de getirilir (KK5). Sonuç olarak hediyeleşme geleneğinde takdim edilen armağanlar ferdî ve toplumsal ilişkileri iyiye sevk etmeye yönelik pratiklerdir. Kişiler arasında duygu ve düşüncelerin paylaşımı yoluyla bireyin ve toplumun birliği, beraberliği ve bütünlüğü sağlanmış olur. Ayrıca mezkûr gelenek sosyal ilişkileri kurucu ve güçlendirici bir etkiye sahiptir. Gelenek; birey, grup ve toplumda düzenleyici ve

⁹ Yaşamın yeni başlangıçlarında kişilere verilen para veya hediyelerdir.

koordinasyonu sağlayan bir mekanizma olarak yer edinmektedir. Böylelikle hediyeleşme geleneği Kırgız “Toplum yapısının statik olmamasını, tıpkı bir organizma gibi dinamik bir sürekliliğe sahip olmasını sağlamaktadır. Yapılan pratikler yoluyla toplumsal sistem işler duruma gelir ve dolayısıyla parça bütünü işleyişine pragmatik bir çözüm üretir.” (Yolcu ve Aça, 2017, s. 15).

Hediye alma ve vermede bireylerin yaş ve cinsiyet özellikleri dikkate alınmaktadır. Aynı zamanda hediyein kişiye ve gerçekleştirilen tören/kutlamanın içeriğine uygun olmasına da özen gösterilmektedir. Çocuğun ilk adım atma merasimlerinden olan *tuşoo toy* (duşak kesme) ritüelinde de centek toyda olduğu gibi maddi ve manevi olarak benzer hediyeler verilse de hediyein azlığı veya çokluğu, maddi ve manevi boyutu, çeşitli oluşu veya takdim edilişi farklılıklar içermektedir. Örneğin bu toyda verilen hediyeler, sünnet merasiminde verilenlere göre maddi olarak ve nicelik açısından daha azdır. Benzer şekilde yapılan kutlama da küçük gruplardan oluşan katılımcılar ile gerçekleşmektedir. Tuşoo toyda adım atacak olan çocuğa, annesine, babasına ve yakınlarına çeşitli hediyeler verilir. Belirtildiği gibi verilen hediyelerde yaş ve cinsiyet önem arz ettiğinden çocuklara hediye olarak giysi, yiyecek ve oyuncak tercih edilir. Çocuğa hediye edilen giysiler giydirilir ve böylelikle hediye veren kişilere teşekkür mahiyetinde manevî bir karşılık gösterilir. Her zaman olmamakla beraber centek toyda olduğu gibi çocuğun annesine ve babasına da hediyeler verilmektedir. Çocuğun annesine kumaş, baş örtüsü, elbise; babasına ise kalpak,¹⁰ gömlek, takım elbise, ayakkabı gibi hediyeler takdim edilir. Bunlara ek olarak düğüne gelen konuklara yemekler ikram edilir ve kutlama sonunda düğün sahibi davetlilere çeşitli hediyeler verir. Tuşoo toy töreninde çocuğun ayak bileklerine bağlanan ipi kesen ilk kişiye, önceleri maddi değeri yüksek hediyeler verilirken günümüzde hediyein değeri ve maddiyatı azalmıştır. Söz gelimi, günümüzde ipi kesen kişi çocuksa oyuncak, kıyafet veya para hediye edilir. Kadınlara ise baş örtüsü, kumaş, elbise, kap kacak, döşek gibi hediyeler verilir. Hediye olarak verilen eşyalar sonrasında kullanılmaya çalışılır. Çeşitli sebeplerden ötürü kullanılmadıkları takdirde başka düğünlere armağan olarak götürülür. Bu tür hediyeler kişiler arasında bir alışveriş döngüsü oluşturur. Dolayısıyla işlevsel olarak belli bir amaca hizmet etmiş olur. Söz konusu hususun yaşanmaması adına kimi zaman ritüele katılan konuklar, düğün sahibine para vermektedir. Böylece kişi kendi arzusuna göre parayı değerlendirme fırsatı elde eder (KK4).

Hediye vermek kimi zaman hakimiyet ve gücün göstergesi olabilmektedir. Böyle bir durumda verilen hediyelerin değeri de kişinin varlıklı ve toplumdaki saygınlığıyla doğru orantılı olmuştur. Maddi gücü yüksek ve toplumda söz sahibi kimselerin vereceği hediyeler, kişinin gücünü ve hakimiyetini göstereceğinden bu tür kişiler, maddi değeri yüksek hediyeler vermiştir (Sakarya, 2006, s. 246). Bu bağlamda hediye, statü göstergesi olarak kişinin üstünlüğüne, gücüne, hakimiyetine işaret etmektedir. Dolayısıyla bu husus hediye alan kişi üzerinde zaman zaman baskıya neden olmakta ve bu baskı maddi ve manevi yönden insanlar arasında çatışmaya sebebiyet vermektedir.¹¹ Kırgız toplumunda mezkûr güç ve hakimiyet gösterme arzusuna küçük ölçekteki centek toy, tuşoo toy, beşik toy gibi ritüellerde pek fazla rastlanmaz. Eskiden kutlanan merasimlerde bu tür durumlara rastlanmıştır. Ancak günümüzde

¹⁰ Kırgız millî baş giysisidir.

¹¹ Verilen hediyelerin geri dönüşünün olacağı düşüncesi bireylere manevi baskı oluşturduğundan (Tomak ve Güney, 2014, s. 28) kimi zaman bu husus ilişkilerin bozulmasına neden olabilir.

kişiler törenleri daha çok bütçesine göre kutlamaktadır. Her ne kadar pratiklerin uygulama biçimleri değişim gösterse de uygulama değişim ve dönüşüm ekseninde devam etmekte ve diğer kuşaklara aktarılmaktadır. Hediyeinin maddi karşılığı, niteliği ve manevi içeriği değişse dahi günümüzde gelenek çeşitli kutlama ve törenlerde canlı biçimde muhafaza edilmektedir.

Sünnet merasiminde de sünnet olan çocuğa ve aile üyelerine komşu ve akrabaları para, yiyecek, içecek gibi hediyeler getirmektedir. Kırgız toplumunda erkek çocuğu eskiden olduğu gibi günümüzde de önemlidir. Dolayısıyla sünnet merasimi; centek toy, tuşoo toy ve beşik toy gibi ritüellere göre daha büyük bir kutlama ve katılım ile gerçekleştirilir. Bu önem sünnet toyda getirilen hediyelerin niceliği, niteliği ve maddi değerindeki farklılık üzerinden açıkça görülebilir. Ancak bazı hediyelerde benzerlik de bulunması armağan sektörü/ekonomisi ile ilişkilidir. Benzer hediyelerin verilmesi, hediyelerin özgünlük veya özgüllüğünün ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda küresel anlamda ritüeller ve hediyeler gerçekte de birey, tek türleştirilmiş olmaktadır. Bu bağlamda, hediye sektörü ve küresel hediyeleşme geleneği kitle kültürünü yaygınlaştırmış ve tek türleşme alanı oluşturmuştur (Özdemir, 2008, s. 473).

Kırgız toplumunda beşik toy ve centek toyda olduğu gibi sünnet merasiminde de anne tarafına çok daha fazla yükümlülük düşmektedir. Ritüellerin “Maddi temelini oluşturan parçalar aynı zamanda toplumsal ilişkilerin niteliği ve toplumsal statünün birer eğretilmesi olarak algılanmaktadır. Bu nedenle alınan ve verilen hediyeler aileler arası ilişkide belirleyici ve tarafların birbirlerine karşı gösterdiği manevi değerinin bir yansıması olabilmektedir.” (Kara, 2009, s. 337). Bu bağlamda, anneanne torununa tay, bisiklet gibi maddi değeri yüksek olan hediyeler alır. Sünnet olan çocuğa, dedesi (annenin babası) ise at hediye eder. Dünürlere karşı mahcup olmama, eksiklik hissetmeme, ilişkilerin zayıflamaması gibi hususlar söz konusu hediyelerin verilmesinde etkili olmuştur. Kırgız Türkçesinde bu türdeki hediyeleşme geleneğinin adı *ençilöödür*. Zikrolunan gelenekte ev, araba, hayvan gibi maddi değeri fazla olan hediyeler verilir. Bunun yanı sıra sünnet merasiminde anne tarafı *kurcun* (heybe) hazırlar. Kurcunun bir tarafına bal ve sarı may (tereyağı), diğer tarafına ise oyuncaklar konarak düğün evine gidilir. Getirilen kurcun halının üzerine konur ve içindeki hediyeler gelen misafirlere takdim edilir. Çocuklara oyuncak, büyüklere ise bal ile sarı may verilir. Kurcun iki tarafının dolu olmasının sebebi sünnet olan çocuğun bol rızık sahibi, sağlıklı, mutlu ve bahtı açık olsun diye yapılır. Kurcun içindeki hediyelerin konuklara verilmesi yoluyla onların gönülleri hoşnut edilir ve duaları alınır. Bu anlamda hediye bireyler arasında iletişim kurmaya yarar. İnsanların birbirine söyleyemediği veya söylemek istediği duygu ve düşünceler, hediyeler yoluyla aktarılabilir. Kelimelerin kifayetsiz kaldığı durumlarda hediyeler sözsüz iletişimi etkili kılarak insanların duygu ve düşüncelerini aktarmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla armağanlar, bireyler arasındaki sosyalleşmeyi pekiştirir. **Beşik toy**da da çocuğun anne tarafı maddi ve manevi açıdan daha fazla bir sorumluluk üstlenmiştir. Anneanesi bebeğe getirmiş olduğu hediyeleri beşiğin üzerine bırakır. Aynı eylemi düğüne gelenler de yapmaktadır (KK3).

Kırgızistan’da en çok önemsenen ve yaygın olarak uygulanan evlilikle ilgili gelenekler; çeyiz hazırlama, çeyiz serme, sepet götürme, takı takma (*koşumça koşuu*), başlık parası, düğün sonrası dünürlerin birbirlerinin evine davet edilmesi, nikâh sonrası yeni evli çiftin evini görme amacıyla ziyarete gitme gibi âdetler olarak sıralanabilir. Söz konusu geleneklerin uygulanması tüketimi körükleyici bir etkiye sevk etmekte ve toplumsal statü ile tüketme şartlarını yerine

getirme amacı sonucunda geleneklere uyma davranışları arasında öznel bağların kurulmasına sebep olmaktadır (Durutürk, 2008, s. 43). Bu bakımdan, dünürler arasındaki statü ve tüketme şartlarını yerine getirme arzusu, Kırgız toplumunda gerçekleştirilen tören ve kutlamaların arasında *evlenme* törenini, en değerli ve en çok önemsenen ritüel olmasına sebep olmuştur. Damat ve gelin tarafı birbirlerini memnun etmek amacıyla sorumluluklarını eksiksiz yapmaya çalışır. Kırgız toplumunda bilhassa evlilik merasiminde hediyein maddi yönü daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu husus “sahip olunan hediyelerdeki artışın hiyerarşide üst pozisyonlarda olmanın bir göstergesi olarak kişilere ve topluma güç, prestij ve iktidar sağlamaktadır. Kişiler arasındaki ilişkilerdeki denge bozulduğunda hediyein maddi karşılığının ne olduğu konusu daha fazla tartışmaya açılmaktadır. Bu durum, toplumda sosyal ilişkilerde bozulma ve kişiler arasında olumsuz tutumların oluşmasına neden olmaktadır.” (Kanbir, 2022, s. 64). Kırgız düğünlerinde hediye alma ve verme bu hususlardan ötürü birtakım pratikleri uygulamayı ve bazı pratiklere uymayı beraberinde getirmiştir. Söz gelimi, erkek tarafı gelinin erkek kardeşi veya ağabeyi olması durumunda düğünün olacağı zamana kadar kız tarafına at veya tay hediye etmek durumundadır. Bu hediye geleneğine *başat* denir. Düğün merasiminde hediyeleşmenin görüldüğü ilk aşama olan *söykö saluu*¹² töreninde (kız isteme) erkek tarafı, kız tarafına küpenin yanında küçükbaş hayvanlardan herhangi birini getirir. Sonraki aşamalardan ve düğünün vazgeçilmez öğelerinden biri olan *çeyize* (sep)¹³ Kırgızlar da pekâlâ önem verirler. Bu bakımdan, damat tarafına götürülecek olan *çeyizin* eksiksiz olması gerekmektedir. Kırgız kızlarının *çeyizinde* sandık, kumaş, elbise, baş örtüsü, halı, döşek, yastık, yorgan, yatak dolabı, masa, beyaz eşya, mutfak eşyası vd. bulunur. Bunların yanı sıra eskiden el işi olarak döşek, şırdak,¹⁴ keşte,¹⁵ tuş kiyiz¹⁶ gibi eşyalar da *çeyiz* olarak verilmiştir. Günümüzde çok fazla olmamakla birlikte el işi ürünler kimi *çeyizlerde* de mevcuttur. Kız tarafı *çeyizi* ekseriyetle erkek tarafından alınan *kalınla* (başlık parası) yapar. Hazırlanan *çeyiz*, damat tarafının evine getirildiğinde *çeyizde* bulunan sandıkların üzerine döşekler üst üste konur. Ardından sandıklar açılmaya başlanır. Sandıkları açma işlemi kaynana, görümce gibi damadın yakınlarına bırakılır. Sandığın içinde baş örtüsü, kumaş, elbise, örtü gibi küçük hediyeler bulunur. Sandığı açanlar, o hediyelerden alırlar. Dolayısıyla açan kişinin hem nasiplenmesi sağlanır hem de gönlü hoşnut edilmeye çalışılır. Bunun yanında *çeyizle* birlikte damat tarafının evine birtakım sepetler de getirilir. Her bir sepette yiyecek ve içecekler mevcuttur. Sandığı ilk önce açanlara hediye verilmesine benzer olarak sepeti ilk açan kişilere de sepetin içinde bulunan ürünlerden hediyeler takdim edilmektedir. *Çeyizi* götüren gelinin iki yengesine ise erkek tarafı *köründük*¹⁷ verir. Eskiden *köründük* olarak koyun, kuzu, tay gibi maddi değeri yüksek hediyeler verilirken hâlihazırda daha çok küçük miktarda para verilir. *Çeyizin* götürüldüğü gün *sep cıyuu* yani *çeyiz serme* işlemi yapılır. *Çeyiz serme* işleminin ardından gelen konuklar *çeyize* bakar. Bu eylem ise *sep kördü* olarak ifade edilir. *Çeyiz görme* geleneğinde konuklar, hayırlı olsun mahiyetinde erkek tarafına para verir veya giysi hediye eder. Aynı zamanda erkek tarafından biri *çeyizden* bir ürün seçer ve bunun karşılığında kız tarafına para verir (KK2). Buna benzer hediye pratikleri

¹² Küpe takma.

¹³ Kırgız düğünlerindeki *çeyiz* ve *çeyiz gösterme* ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Polat, 2005, s. 172).

¹⁴ Keçeden yapılan halı.

¹⁵ Bir tür nakış.

¹⁶ Duvar halısı.

¹⁷ *Köründük* aynı zamanda düğünün olduğu günün sonunda çiftin ilk gecesi için yengelerin hazırlamış oldukları yataklara karşılık olarak da verilmektedir. Yengeler, kız ve damadın annesine gelinin namuslu olduğu yönündeki haberi verdiklerinde de çiftin anneleri onlara *köründük* olarak giysi veya para hediye ederler (KK2).

topluma ekonomik bir döngü ve sosyal bağların canlı bir biçimde sürdürülmesi gibi bir katkı sağlamaktadır. Bu husus yalnızca düğünler değil, kentleşmeyle birlikte kurulan yeni sosyal çevreyi de kapsamaktadır. Düğün öncesi yapılan çeyiz töreni, düğünün sosyo-ekonomik alt yapısına zemin hazırlar ve onun şekillenmesini sağlar. Bu durum, katılımcılar ve izleyiciler için birer kültürel eğitim alanı oluşturur. Bu bağlamda çeyizin erken yaştan itibaren hazırlanma süreci gerek nakış, örgü gibi çeşitli el işleri gerek ev araç gereçleriyle birlikte somut olmayan kültürel miras alanı oluşturmaya fayda sağlamaktadır. Çeyiz serme ve görme sürecine katılan misafirler, diğer yandan geleneksel sözlü kültürün de icrasına katkı sağlarlar (Avcı, 2021, s. 1501).

Kız veya erkek tarafında yapılan düğünlerde birtakım pratikler uygulanmaktadır. Örneğin, *kız uzatuu* (kızı babasının evinden çıkarma) merasiminde damat tarafı kız tarafının evine geldiğinde gelinin kız kardeşi damadın kulağını çeker (kulak çoyuu) ve karşılığında bahşiş niteliğindeki hediyesini alır. Buna ek olarak kız tarafına gelen damadın ayakkabısı saklanır ve ayakkabıyı veren kişiye para verilir. Gelini görmek isteyen damada birtakım sorular sorulur. Soruyu bilemediği takdirde damat soruyu soran kişiye para verir. Ayrıca damadın gelini görebilmesi için kapının arkasındaki kişi için para vermesi gerekir. Düğünlerin vazgeçilmez öğelerinden biri de *çaçıla* (saçı) saçmaktır. Çaçılanın içerisinde madeni paralar ve çeşitli yiyecekler bulunur. Çaçılalar çocukların mutlu olması, düğünün türüne göre gelen konukların varsa dileklerinin kabul olması ve gönüllerinin hoşnut edilmesi amacıyla yapılır. Sıralanan tüm pratikler karşılıksızlık ilkesi çerçevesinde yapılan hediye gelenekleridir.

Kırgızlar düğün öncesi, esnası ve sonrasında gelin ve damada destek ve yardımcı olmak amacıyla *ökül ata* ve *apa*¹⁸ (vekil baba ve anne) adında evli bir çifti tayin ederler. Ökül ata ve apa, gelin ve damadın bir ihtiyacı olması durumunda onlara yardım eder, gerektiğinde verdikleri tavsiyeler ile gelin ve damada danışman olurlar. Ancak her iki tarafın da birbirine karşı sorumlulukları vardır. “Armağan daima kendisinin ötesine geçen bir şey, bir ek içerir ve bu bağ çok değerlidir.” (Godbout, 2003, s. 251). Bu bağlamda, ökül ata ve apa olmayı kabul eden kişiler, çifte düğün hediyesi olarak altın nikah yüzüğü almak durumundadır. Önceleri inek hediye etmek bile ayıp olarak karşılanmış ve dolayısıyla çifte hediye olarak at verilmiştir. Günümüzde altın yüzüğün yanında çifte, balayı için tatil de hediye edilmektedir. Bunların yanı sıra ökül ata ve apa, çiftin anne ve babalarına da hediye vermekle yükümlüdür. Erkeklere *çepken*¹⁹ ve kalpak, kadınlara ise yelek hediye ederler. Düğünlerde bir araya gelen konuklara eğlenceli anları yaşamaları için yapılan küçük ölçülü yarışmalar sonucunda verilen hediyeleri de ökül ata ve apa almaktadır. Hediye alma ve verme tek taraflı olmayıp evlenen çift de ökül ata ve apaya hediye vermekle mükelleftir. Ökül ataya takım elbise ve kalpak; ökül apaya ise kumaş ve baş örtüsü hediye edilir. Bu doğrultuda, hediye gündelik hayatın karmaşası içindeki bireyin nefes alabileceği, ferdi ve ruhsal bakımdan rahatlayabileceği bir alan açar. Nitekim bireyin bütün özellikleri düşünülerek alınan hediyeler alan kişide rahatlatıcı bir işleve sahiptir. Ayrıca verilen hediyelerde özgünlük ve özgüllük istenmesi durumunda bireyin hediye seçme eyleminde yaratıcılığı artar ve bu durum kişinin gelişimine katkıda bulunur. Bunun yanında Kırgız toplumunda verilen hediyelerin bir bölümü benzerdir. Dolayısıyla bu durumda kişisel bir yaratıcılık veya kişinin gelişimini sağlayan bir etkinin oluşması söz konusu olmamaktadır.

¹⁸ Kırgız kültüründe Ökül ata ve apa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Orçan, 2021, s. 86-94).

¹⁹ Kırgız giysisi.

Söz gelimi, eskiden gelin ve damat, şahitlik yaptıkları için ökül ata ve apanın oturacakları yere döşek koymuşlar ve akabinde döşekleri hediye etmişlerdir. Günümüzde ise bunun yerini halı veya giysi almıştır (KK2). Bu bağlamda hediyelerde maddi ve manevi değişimler söz konusu olmakla birlikte kimi zaman hediyeler, bireylerin kişisel herhangi bir yaratıcılığına hizmet etmemektedir. Bununla birlikte, kutlama ve törenlerde gerçekleştirilen hediye alışverişi ülkenin kültür ekonomisine oldukça büyük destek sağlamaktadır. Hediyelik eşyaların satıldığı mağazalar veya pazarlar, ülke ekonomisine devinimsel katkı ile destek olmaktadır.

Dünürlerin (kuda) hediyeleşme yoluyla akrabalık bağlarının kuvvetlenmesi işlevini taşıyan (Ateş, 2023, s. 681) sepet hazırlama geleneği, Kırgız toplumunda oldukça önemlidir. Sepet hazırlama yalnızca evlilik törenlerinde uygulanan bir gelenek değildir. Geçiş dönemlerinin tamamında yapılan bir gelenek olmakla birlikte ekseriyetle düğün törenlerinde hazırlanmaktadır. Sepet hazırlama ve takdim etme gerek kız gerek erkek tarafında yapılan düğünün vazgeçilmez öğelerinden biridir. Kadınların armağanların ambalajlanmasındaki becerisi Kırgız sepetlerinin hazırlanmasında net bir biçimde görülmektedir. Sepeti hazırlayan kadınlar, “armağanın ruhunu somutlaştırdığı için hiçbir hediye onlarsız olamaz. Ambalaj neyin dolaşımında olduğunu saklar, böylelikle önemli olanın saklanmış nesne değil, jest olduğunu gösterir. Hediyeleri ambalajlamak, tamamen armağanın ruhuyla dolu bir törendir ve bu tören” (Godbout, 2003, s. 67-68) Kırgız toplumunda da büyük ölçüde kadınlara bırakılmıştır. Çeşit çeşit hazırlanan her bir sepetin içinde ekmekler, tatlılar, oyuncaklar, içecekler ve yiyecekler olur. Erkek tarafı, kız tarafına götürdüğü sepetin birine oyuncaklar koyar. Bu sepete *küyöö kurcun* denir. Söz konusu sepetin içindeki oyuncaklar gelen konuklara sunulur. Bundan başka erkek tarafı düğünün ardından gelinin ailesini evlerine davet eder. Bu geleneğe *köçürüp keldi* denir. Söz konusu davete gelinin annesi, yengeleri ve akrabalarından birkaçı icabet eder. Bununla birlikte, gelinin babasının davet edildiği *ata kördü* geleneğinin köçürüp keldi ile yapılması durumunda (genelde birlikte yapılır) erkekler de davete giderler. Giden misafirler (kız tarafı) hediye olarak *kiyi*²⁰ ve sepet götürür. Bazıları tek bir sepet götürürken bazıları birden fazla sepet hediye olarak verir. Tek bir sepet takdim eden aileler, çok büyük bir sepet hazırlarlar. Sepetin en altında büyük ve güzel dokuz, on veya on iki tane ekmek (nan) olur. Ekmeğin üzerinde çeşitli tatlılar bulunur (KK2). “Hediye vermek arkaik dönemlerden beri, karşılıklılık ilkesine dayalı bir sistem olmasa bile şükran duyma sorumluluğunu beraberinde getirmiştir. Bu durumda hediye veren kişinin hediye alan kişiyi duygusal olarak kırmamak adına verilecek hediye ölçüsünü düşünmesi gerekir.” (Doğan vd., 2022, s. 191). Bu bağlamda, dünürlerin²¹ birbirine vermiş oldukları hediyelerde herhangi bir karşılıklılık düşüncesi mevcut olmasa da manevi açıdan birbirlerine eşdeğer ölçüde davranma arzusunun öne çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla Kırgızlar “tören ve kutlamalarda götürülen hediyelerin eş değer olmasına” (Aça, 2007, s. 392) önem vermişlerdir.

²⁰ Bir tür giysi.

²¹ “Kazakistan’da da kudalık/dünürlük ilişkisine oldukça büyük önem verilmektedir. Bu bağlamda aileler birbiriyle tanışır ve düğünün ardından damadın bütün akrabaları gezilir. Bu gezmelerde kızın ailesine farklı farklı hediyeler verilir. Kızın ailesi de onlara hediyeler getirir. Hediye olarak daha çok kıyafet başta olmak üzere hayvan vb. hediyeler de götürülür. Bir müddet sonra kız tarafına gidilir. Aynı hediyeleşme orada da devam eder. Kazakistan’da gelin ve damattan daha çok ailelere ve ailelerin kaynaşmasına önem verilir. Herkesin evinde mutlaka yemekler yenilir, hediyeler alınıp verilir. En değerli hediye at olmakla birlikte bazen deve de hediye olarak gider. Az gelirli koyun da götürülebilirler.” (Çetindağ, 2007, s. 219).

Eskiden **ölüm** törenlerinde ağıt söyleyen kişilere (koşokçu) hediyeler verilmiştir. Ayrıca merhumun birinci dereceden yakınlarına akraba, komşu ve merhumun arkadaşları maddi anlamda destek olmak amacıyla *koşumça* verirler. Taziye için gelen konuklara yemekler ve içecekler ikram edilir (KK1).

W. Bascom'un (2010, s. 71-86), folklorun işlevleri olarak sıraladığı "hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme; değerlere, toplum kurumlarına ve törenlere destek verme; eğitim veya kültürün genç kuşaklara aktarılması; toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma" hususları, hediye geleneğinin uygulanmasında görmek mümkündür. Zira hediyeleşme geleneğinin Kırgızlarda, bireylerin ferdî yaşantısında ve toplum içinde hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme; toplumsal değerlere ve törenlere, toplumdaki kurumlara bilhassa sosyo-ekonomik açıdan destek sağlama; ritüellerin uygulanma aşamasında hediyeleşme sisteminde öğrenilen ve öğretilen olgular ve dolayısıyla bu öğretilerin kuşaklara olan aktarımı ve insanları toplumsal veya kişisel baskılardan uzak tutmasıyla işlevsel bir yön taşıdığı somut olarak görülmektedir. Bununla birlikte, küreselleşen dünyada hediye ve hediyeleşme geleneği de birtakım değişikliklere uğramıştır. Kırgız toplumunda uygulanan geçiş dönemi ritüellerinde hediye alışverişindeki mekânsal ayırım pek fazla büyümese de özel günlere yönelik kutlamalarda cemaate yönelik tutumların dağıldığı ve bölündüğü söylenebilir. Nitekim bu tür kutlamalarda topluluk için hediye alışverişinin yerini kişisel düzeydeki alışverişler almıştır (Kanbir, 2022, s. 64). Yılbaşı, doğum günü kutlamaları, sevgiler günü, anneler günü, kadınlar günü gibi kutlamalar törensel ritüeller bağlamında cemaate dönük kutlamaları sembolize etmemekte ve bu tür kutlamalar daha çok kişisel duygu ve düşüncelere yönelik kutlamaları kapsamaktadır. Özel günlere yönelik kutlama ve dolayısıyla hediye alma ve verme hususu kitle kültürü temelinde küresel bir armağan sisteminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış, ulusal ve yöresel özgünlüklerin etkisiz hâle gelmesine sebep olmuştur (Özdemir, 2008, s. 478). Kırgız kültüründe kişilerin birbirlerine verdikleri hediyeler değerlendirildiğinde durumun gitgide kitle kültürü temeline dayalı bir biçim aldığı görülür. Durum her ne kadar geleneksel çizgiden kitle kültürüne dönük değişime uğramış olsa da "hediye alıp verme gerek bireye gerek topluma olan faydaları" (Tezcan, 1989, s. 36) dolayısıyla kültürdeki yerini korumaya devam etmektedir.

Sonuç

İnsanlar arasındaki sevgi, saygı, muhabbet, minnettarlık gibi birtakım duyguları ifade etmek amacıyla kullanılan armağan, genel olarak toplumların ve bireylerin ilişkilerini güçlendirmeye yardımcı bir unsurdur. Maddi ve manevi boyutuyla her ne kadar gönüllülük esasına dayalı bir sistem olarak düşünülmüş olsa da kişiler arasında en azından eş değer bir karşılık beklentisi oluşturabilmektedir. Esasen karşılık verilmemesi durumunda kimi zaman ilişkilerin bozulmasına da sebep olabilmektedir. Bununla birlikte bayramlarda, özel günlerde, törensel ritüellerde, sosyal etkileşimlerde vd. alınan ve verilen hediyeler, birey ve topluma pek çok yönden pragmatik bir etki sağlamaktadır. Kırgız kültüründe bilhassa geçiş dönemleri ritüelleri özelinde değerlendirilen hediyeleşme geleneği, her şeyden öte kültürün ve geleneğin sürdürümcülüğünde etkin bir rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra bireysel, sosyal ve toplumsal ilişkilerin kurulmasına, sürdürülmesine, kontrol altında tutulmasına ve kişilerin psikolojik yönlerden rahatlmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca mağaza ve pazarlarda gerçekleştirilen alışverişler, kültür ekonomisi dolayımında ülke ekonomisine sosyo-ekonomik bakımdan katkı

sunmaktadır. Toplumda törensel kutlamalarda takdim edilen hediyelerin maddi miktarı günümüze nazaran eskiden daha yüksek bir değerde olmuştur. Maddi değer yüksek olması temelde kişilerin hakimiyeti, gücü, statüsü veya toplumdaki saygınlığı ile ilintili olsa da aynı zamanda bu husus, hediye alınan ve verilen kişilere olan manevi duygunun da bir göstergesi mahiyetindedir. Kırgız kültüründe hediye alma ve verme sistemi hem karşılıklılık hem de karşılıksızlık temeli üzerine kuruludur. Geçiş dönemi ritüellerinde verilen bahşiş, köründük, süyünçü, ençilöö, başat gibi hediye türleri karşılıksızlık ilkesi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Başlık parası, koşumça gibi hediye türleri ise karşılıklılık olgusuna bağlı olarak verilmektedir. Bununla birlikte, ticaretteki değiş tokuş temeli üzerine inşa edilen Potlaç usulünde gelen konuklara verilen hediyelere karşılık benzer sistem, Kırgız geçiş dönemi ritüellerinde gelen konuklara ikram edilen yiyecek, içecek ve giyecek dolayımında Kırgız kültüründe devam ettirilen bir uygulamadır. Konuklara çeşitli yiyecek, içecek ve giyecekler verilerek gönülleri hoşnut edilir ve onların duaları alınarak törensel ritüeller sona erdirilir. Değiş tokuşun diğer bir versiyonu olan Kula sisteminde olduğu gibi Kırgız geçiş dönemi ritüellerinde verilen hediyeler de dinî ve büyüsel pratikler ekseninde yapılmaktadır. Sonuç olarak Kırgız kültüründe hediyeleşme geleneği salt bir uygulama eşliğinde gerçekleştirilmeyen belli amaç ve işlevler doğrultusunda sürdürülen bir gelenek olarak var olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Aça, M. (2007). Doğum sonrasında hediyeleşme-Balıkesir örneği. E. Gürsoy Naskali, A. N. Koç. (Ed.), *Hediye Kitabı* (1. baskı) içinde (s. 391-395). Kitabevi Yayınları.
- Ateş, F. (2023). Bohça geleneğinden valiz kültürüne bir inceleme. *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 11(35), 678-693. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1253399>
- Avcı, C. (2021). Öndüç hediye: Gaziantep’te yataküstü geleneği ve işlevleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 1491-1505. <https://doi.org/10.33206/mjss.842644>
- Bascom, W. R. (2010). Folklorun dört işlevi. (Çev. F. Çalış.), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2* içinde (s. 71-86). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. (Orijinal çalışma 1954 yılında yayımlandı.) <https://doi.org/10.2307/536411>
- Çetindağ, G. (2007). Kazak Türklerinde evlenme geleneğine bağlı olarak gerçekleştirilen hediye alışverişi üzerine bir inceleme. *Millî Folklor*, 19(76), 218-231.
- Demirci, H. ve Bürkütbayeva, Ş. (2020). Kazak misafirperverliği: ülüş, misafir ağırlama ve tabak kültürü. *Millî Folklor*, 16(126), 198-209.
- Dıykanbayeva, M. (2017). Kırgızlarda “tört tülük” hayvanla ilgili inanış ve uygulamalar. *Millî Folklor*, 115, 133-140.
- Doğan, C. (2022). Kadınların hediye alma ve verme davranışları ve ritüelleri üzerine bir literatür çalışması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(47), 187-203. [10.31795/baunsobed.953284](https://doi.org/10.31795/baunsobed.953284)
- Durutürk, C. (2008). Törenselleşen tüketim, sınıf ve gelenek: Türkiye’deki evlilik törenlerine sosyolojik bir bakış. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25(1), 37-55.
- Düzgün Kara, Ü. (2014). Başkurt destanlarında hediye. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 271-288.
- Godbout, J. T. (2003). *Armağan dünyası* (Çev. D. Hattatoğlu, 1. baskı). İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma 1998 yılında yayımlandı.)
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve kültür*. Remzi Kitabevi.
- İnan, A. (2002). “Orun” ve “ülüş” meselesi. *Türkler (C III)* içinde (s. 38-43). Yeni Türkiye Yayınları.
- Kanbir, F. (2022). Hediye üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Antropoloji*, 43, 63-69. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1050488>
- Kara, Ç. (2009). Evlenme geleneğinin temel dinamikleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2(3-4), 333-343.
- Karateyev, O. K. ve Eraliyev, S. N. (2005). *Kırgız etnografyası boyunca sözdük*.
- Mahmûd, K. (2005). *Divânü lugâti’t-Türk*. Kabalıcı Yayınevi.
- Malinowski, B. (1990). *Büyü, bilim ve din* (Çev. S. Özkal, 1. baskı). Kabalıcı Yayınları. (Orijinal çalışma 1925 yılında yayımlandı.)

- Malinowski, B. (1998). *İlkel toplum* (Çev. H. Portakal, 1. baskı). Öteki Yayınevi. (Orijinal çalışma 1926 yılında yayımlandı.)
- Mauss, M. (2011). *Sosyoloji ve antropoloji* (Çev. Ö. Doğan, 3. baskı). Doğubatı Yayınları. (Orijinal çalışma 1936 yılında yayımlandı.)
- Orçan, M. (2021). Himayeci toplum kültürü olarak Kırgızlarda ökül aile geleneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 86-94. <https://doi.org/10.33206/mjss.1027986>
- Oring, E., (2014). Folklorun üç işlevi halk bilimsel tanım olarak geleneksel işlevselcilik. M. Ö. Oğuz, Z. S. Baki, G. Tekin. (Ed.), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 4*. (1. baskı) içinde (s. 117-128). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. (Orijinal çalışma 1976 yılında yayımlandı.)
- Özarlan, M. (2005). Bir halk ekonomisi örneği olarak “hab” ve “değişik/değişik” geleneği ve işlevleri. *Türkbilig*, 10, 54-59.
- Özdemir, N. (2008). Türk hediyeleşme geleneği ve medya. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 467-480.
- Özünel Ölçer, E. (2013). Halk anlatılarında armağan-erginlenme ilişkisi. *Gazi Türkiyat*, 12, 59-65.
- Polat, K. (2005). *Beşikten mezara Kırgız Türklerinde gelenek ve inanışlar*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sakarya, C. I. (2006). *Türk kültüründe hediyeleşme geleneği ve hediyeler* [Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Schmid, W. (2018). *Hediye vermek ve hediye almak üzerine* (Çev. T. Bora, 1. baskı). İletişim Yayınları.
- Şahbaz, M. (2018). Eski Türklerde hediyeleşme. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 141-155. 10.26899/inciss.184
- Tezcan, M. (1989). Folklorik ve antropolojik yönleriyle hediye geleneği ve Türk kültüründeki yeri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22(1), 29-36.
- Tezcan, M. (1997). *Kültürel antropoloji*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tezcan, M. (2000). *Türk yemek antropolojisi yazıları*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı (C I)*. Simurg.
- Tomak, A. ve Güney, E. (2014). Kültürel bir değer olarak hediye geleneği ve ekslibris. *Uluslararası Ekslibris Dergisi*, 1(2), 25-33.
- Yolcu, A. M. ve Aça M. (2017). Yapısal işlevselcilik açısından folklorda değişme ve işlevsel zorunluluklar modeli. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 23(92), 13-28. 10.22559/folkloredebiyat.2017.52
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız sözlüğü (C I-II)*. (Çev. A. Taymas, 4. baskı). Türk Dil Kurumu. (Orijinal çalışma 1940 yılında yayımlandı.)

Sözlü Kaynaklar

- KK1: İndira Sabırova, 1991, üniversite mezunu, ev hanımı, görüşme tarihi ve yeri: 13.07.2019, Isık Göl.
- KK2: Begimay Törögeldiyeva, 1962, lise mezunu, ev hanımı, görüşme tarihi ve yeri: 14.07.2019, Oş.
- KK3: Cakin Tölömuşova, 1947, lise mezunu, ev hanımı, görüşme tarihi ve yeri: 20.07.2019, Çüy.
- KK4: Nazira Taytayeva, 1985, üniversite mezunu, çalışan, görüşme tarihi ve yeri: 06.08.2019, Calal-Abad.
- KK5: Malika Taabaldiyeva, 1968, üniversite mezunu, ev hanımı, görüşme tarihi ve yeri: 22.07.2019, Batken.

Geliş Tarihi : 02.11.2023
Kabul Tarihi : 13.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1385098>

Pamukcu, G. (2024). Henning Nölke'nin önleyici bağlamları çerçevesinde karşıtsal sözcelerın çok sesli çözümlemesi: Ayrık tümce örnekleri. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 348-358. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1385098>

HENNING NÖLKE'NİN ÖNLEYİCİ BAĞLAMLARI ÇERÇEVESİNDE KARŞITSAL SÖZCELERİN ÇOK SESLİ ÇÖZÜMLEMESİ: AYRIK TÜMCE ÖRNEKLERİ

Güldeñ PAMUKCU¹

ÖZ

Bir sözcenin çok sesli olarak yorumlanmasına olanak tanıyan bazı metinsel ya da dilsel unsurlar bulunmaktadır. Oswald Ducrot'ya göre olumsuzlama çok önemli birçok seslilik unsurudur ve karşıtsal, betimsel ve üstdilsel olmak üzere üçe ayrılır. Öncelikli olan karşıtsal olumsuzlamadır çünkü olumsuzluğun özü karşıtlıktır. İskandinav dilbilimci Henning Nölke olumsuz sözcelerın yorumlanmasında çok sesliliğe sebep olan bir takım dilsel bağlamlar ortaya atar. Bunları “önleyici bağlamlar” olarak tanımlar. Bu çalışmada dilbilimsel çok seslilik kuramı çerçevesinde sözcelerın çözümlemesinde bağlamın yeri ve önemi gösterilmiş ve Henning Nölke'nin öne sürdüğü dilbilimsel çok sesliliği destekleyen dilsel bağlamlardan ayrık tümce örnekleri metinsel bağlamlarıyla desteklenerek uygulamalı olarak çözümlemişdir. Olumsuzlama ile birleşen ayrık tümcelerin karşıtsal olduğu ve çok sesliliği destekleyen önleyici bağlamlar arasına girdikleri sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dilbilimsel çok seslilik, Henning Nölke ve önleyici bağlamlar, Çok seslilikte olumsuzlama, Bağlamsal metin analizi

¹ Araş. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, gpamukcu@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1627-8889>

Date Received : 02.11.2023
Date Accepted : 13.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1385098>

Pamukcu, G. (2024) Polyphonic interpretation of polemic utterances in the framework of Henning Nølke's blocker contexts: Cleft sentences examples. *HUMANITAS – International Journal of Social Sciences*, 12(23), 348-358. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1385098>

POLYPHONIC INTERPRETATION OF POLEMIC UTTERANCES IN THE FRAMEWORK OF HENNING NØLKE'S BLOCKER CONTEXTS: CLEFT SENTENCES EXAMPLES

Gülden PAMUKCU¹

ABSTRACT

There are some textual or linguistic elements that allow an utterance to be interpreted as polyphonic. According to Oswald Ducrot, negation is a very important element of polyphony, and it is divided into three categories as polemic, descriptive and metalinguistic. The polemic negation takes precedence because the basis of negation is opposition. The Scandinavian linguist Henning Nølke proposes a range of linguistic contexts that cause polyphony in the interpretation of negative utterances. He refers to these as "blocker contexts". In this study, the place and importance of context in the analysis of utterances within the framework of linguistic polyphony theory was shown and examples of cleft sentences, which are among the blocker contexts supporting linguistic polyphony suggested by Henning Nølke, were analysed practically by having been supported by their textual contexts. It is concluded that cleft sentences combined with negation are polemic and are among the blocker contexts supporting polyphony.

Keywords: Linguistic polyphony, Henning Nølke and blocker contexts, Negation in polyphony, Contextual analysis of texts

¹ Res. Assist. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Arts and Sciences, gpamukcu@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1627-8889>

Giriş

Çok seslilik kavramı Mikhail Bakhtin'in *Dostoyevski Poetikasının Sorunları* (1963/1970) adlı yapıtında Rus kuramcı tarafından ortaya atılmıştır. Köklerini edebiyattan alan dilbilimsel çok seslilik kuramı ise ilk kez Oswald Ducrot tarafından dilbilimsel bir kavram olarak ele alınmış ve Henning Nölke önderliğinde kurulan İskandinav dilbilimsel çok seslilik kuramı (ScaPoLine olarak kısaltılır) adını verdikleri bir topluluk tarafından geliştirilmiştir.

Dilbilimsel çok seslilik kuramının temelinde yatan düşünce şudur: Bir sözce birden fazla ses ya da bakış açısı içeriyorsa çok seslidir (Ducrot, 1984; Nölke vd., 2004). Sözceler yalnızca bir konuşmacının bakış açısını içermez; her sözce iç içe geçmiş pek çok söylemi bünyesinde barındırmaktadır (Nölke, 1993, s. 219). Ducrot'nun çok seslilik anlayışının temelinde olumsuzlama bulunmaktadır. Ona göre olumsuz sözceler kendinden önce söylenmiş olası olumlu bakış açılarına karşı çıkmak için üretilirler. Bu da sözcede biri olumlu biri olumsuz olmak üzere karşıt iki bakış açısının bulunmasına olanak tanır. Olumsuzlama aracılığıyla ortaya çıkan karşıtlık sözcede çok sesli bir ortam oluşturmaktadır.

Ducrot karşıtsal, betimsel ve üstdilsel olmak üzere üç tür olumsuzlamaya dikkat çekmektedir. Ona göre öncelikli olan karşıtsal olumsuzlamadır çünkü olumsuzluğun özü karşıtlıktır. Bu durumda, her olumsuz sözce aslında öncelikle karşıtsal olarak kabul edilir. Herhangi bir nedenle olumsuz sözceden önce söylenen ya da söylenmiş olduğu varsayılan olumlu bakış açısı çok sesli incelemeden silinirse o halde bu olumsuz sözce betimsel olumsuzlama haline gelir ki bu olumsuzlama türü çok sesli değildir.

Sözcelerın yorumlanmasında bağlam çok önemli bir görev üstlenmektedir. Sözceleme durumunu oluşturan koşullar o sözcenin bağlamını oluşturmakta ve söz konusu sözcenin doğru yorumlanmasında büyük önem taşımaktadır. Metinsel incelemeler yaparken *dar bağlam* (fr. micro-contexte), sözcedeki dilbilimsel öğelerin sözcenin anlamlandırılmasındaki yerini ve görevini belirlerken, *geniş bağlam* (fr. macro-contexte) metnin türü veya işlevi, sözcelemenin uzamsal-zamansal koşulları veya konuşan özneler arasındaki ilişkiler gibi sözceleme durumuna ilişkin dil dışı unsurları bir başka deyişle metinsel çerçeveyi temsil etmektedir. Dilbilimsel çok seslilikte İskandinav akımının kurucusu Henning Nölke (1990, 1992, 1993) olumsuz sözcelerın yorumlanmasında çok sesliliğe sebep olan bir takım dilsel bağlamlar ortaya atar. Bunlara "önleyici bağlamlar" adını verir. Önleyici derken yukarıda bahsedildiği gibi çok sesli çözümleme sırasında ortaya atılan iki karşıt bakış açısından olumlu olanın silinmesi sonucunda betimsel olumsuzlamanın türemesini önleyici bağlamlar kastedilmektedir. Bu durumda bu bağlamların karşıtsal olumsuzlamayı destekledikleri sonucu çıkmaktadır. Anahtar kelime karşıtlıktır. Karşıtlık bildiren herhangi bir dilsel yapı betimsel türemeyi önler ve çok sesliliğe zemin hazırlar (Nölke, 1990, s. 224).

Bu çalışmada İskandinav dilbilimci Henning Nölke'nin öne sürdüğü dilbilimsel çok sesliliği tetikleyen dilsel bağlamlardan ayrık tümcelerin bir önleyici bağlam unsuru olup olmadıkları incelenecektir. Çalışmanın bütüncesini Psikiyatrist Doktor Gülseren Budayıcıoğlu'nun gerçek yaşam öykülerinden romanlaştırdığı *Camdaki Kız*, *Günahın Üç Rengi*, *Kırmızı Pelerin* adlı üç farklı romanı oluşturmaktadır. Psikiyatri terapilerinden üretildikleri için daha çok karşılıklı konuşmaların yer aldığı bu yapıtlar çalışmamız için uygun örnekler barındırmaktadır. Bütünce olarak seçilen söz konusu üç yapıttan çalışmaya farklı bağlamlar sunarak örnekleme çeşitlendirecek olan on iki ayrık tümce örneği serbest seçim yöntemiyle belirlenerek metinsel bağlamları çerçevesinde Oswald Ducrot'nun çok sesli çözümleme yöntemine göre uygulamalı olarak çözümlenecektir.

Çok Sesli Sözcelerin Yorumlanmasında Bağlamın Yeri ve Önemi

Sözceleme eylemini oluşturan koşullar bir sözcenin doğru yorumlanması için büyük önem taşır. Sözceleme durumunu etkileyen bu etmenler o sözcenin bağlamını oluşturmaktadır. “Bağlam derken, sözcenin dil dışı ortamını kastediyoruz” (Kerbrat-Orecchioni, 1990, s. 76). Söylem durumu, sözceleme eyleminin (yazılı veya sözlü) yer aldığı koşullar kümesidir. Bu koşullar sözceleme eyleminin gerçekleştiği hem fiziksel hem de sosyal ortamı tanımlar (Ducrot ve Todorov, 1972, s. 417). Olumsuz bir sözcenin karşıtsal, bir başka deyişle çok sesli olarak belirlenmesi ancak olumsuzlamanın bağlamına bağlı olarak gerçekleşebilir (Muller, 1991, s. 45).

Olumsuz sözceleri çok seslilik kapsamında ele alırken hem çok sesliliğe sebep olan dilsel öğeler hem de sözcenin doğru anlamlandırılmasına yardım eden metinsel bağlam belirleyici bir rol üstlenmektedir. Dar bağlam bir sözcce içinde çok sesliliği destekleyen dilbilimsel öğeleri ele alırken geniş bağlam metinsel çerçevede sözceleme durumuna ilişkin unsurları içeren dil dışı koşulları temsil eder. Ducrot’un karşıtsal, betimsel ve üstdilsel olmak üzere üçe ayırdığı olumsuz sözceler çok sesli olarak yorumlanırken, onları sınıflandırabilmek için bağlama hâkim olmak esastır. Ducrot’un betimsel olumsuzlamaya örnek olarak gösterdiği sözcce üzerinden bağlamın önemi aşağıda gösterilmektedir:

(1) “Gökyüzünde tek bulut yok” (1972, s. 38)

Hiçbir karşıtlık içermeyen bu sözcce bir betimsel olumsuzlama örneği sunmaktadır. Bu sadece havanın güzel olduğunu veya gökyüzünün masmavi olduğunu söylemenin başka bir yolu olarak hava durumunu betimlemek için kullanılan bir sözcce. Gökyüzünde bir bulut olduğunu savunan olumlu bir bakış açısına karşı çıkmak için söylenmiş bir olumsuz sözcce değildir. Bağlam değiştirildiğinde aşağıdaki sonuca varılır:

→ Meteorolojinin bildirdiğinin aksine gökyüzünde tek bulut yok.

Yeni bağlamda “Gökyüzünde tek bulut yok” sözcceci hava raporuna karşı çıkan bir bakış açısına dönüşerek karşıtsal hale gelmektedir. Bu sözccede meteorolojinin havanın kötü/bulutlu olacağına dair bir tahmin yapmış olduğu bakış açısına ulaşılmaktadır. “Aksine” bağlacı bu sözccede karşıtlık ortamı oluşturarak bu sözcenin çok sesliliğinden sorumlu bir dar bağlamsal öğedir. “Bağlamlarından soyutlandığında basit olumsuz tümceler belirsizdir ancak bu, dilin karşıtsal olumsuzlama göstergelerine sahip olmadığı anlamına gelmez” (Perrin, 2009, s. 74). Bu gibi karşıtlık yaratan bağlamsal öğeler bir sözcenin çok sesli olarak yorumlanmasında belirleyici bir rol üstlenirler.

Önleyici Bağlamlar

Nölke (1990, 1992), olumsuz bir sözcenin karşıtsal veya betimsel olarak sınıflandırılmasını destekleyen bir dizi göstergeden bahseder. Bunlar, bir sözcenin karşıtsal bir şekilde okunmasını sağlayan önleyici bağlamlar ve betimsel bir okumaya olanak veren tetikleyici bağlamlardır. Önleyici bağlamlar karşıtsaldır ve dolayısıyla çok seslidir. Tetikleyici bağlamlar ise betimleyici niteliktedir (Nölke, 1990, s. 223). Olumsuz bir sözcenin karşıtsal olması o sözcenin doğrudan çok sesli olduğu anlamına gelir; betimsel olarak sınıflandırılan olumsuz sözceler, konuşmacının dışında bir bakış açısına veya söylemsel bir varlığa karşı çıkmadıkları için çok sesli incelemede bulunan ve olumlu bakış açısını temsil eden BA₁’i (bakış açısı₁) içermezler ve BA₁, çok sesli incelemeden silinir. Ducrot’un betimsel olumsuzlama örneğinin çok sesli çözümlemesi aşağıdaki gibidir:

(1) “Gökyüzünde tek bulut yok” (Ducrot, 1972, s. 38).

BA₁ = Gökyüzünde bir bulut var/Gökyüzü bulutlu.

BA₂ = BA₁ yanlıştır. Gökyüzünde tek bulut yok.

Olumsuzluk içeren her sözcenin önce karşıtsal olduğunu varsayan Ducrot (1984) ve Nölke'ye göre (1993) yukarıdaki sözcenin çok sesli incelemesinde BA₁'de ifade edilen olumlu sözceye BA₂'de karşı çıkılmadığından bu incelemeden BA₁ silinir ve BA₂ artık sadece konuşmacısının bakış açısını yansıtan tek sesli ve betimsel bir sözce olarak kalır. Bu sözcede olumsuzluğa başvurulma sebebi kendisinden önce söylenmiş olan ya da olabilecek olası bir olumlu bakış açısına karşı çıkmak değil konuşmacının hava durumunu betimlemek istemesidir. "Gökyüzünde tek bulut yok" demek "Gökyüzü masmavi" ya da "Hava güneşli" demenin olumsuzlama aracılığıyla ifade edilmiş şeklidir. Yukarıdaki örnek sözcede karşıt bir bakış açısının varlığından söz edemediğimiz için sözcenin çok sesli incelemesinde BA₁ silinir ve bu durum betimsel olumsuzlamanın türemesine olanak tanır. Nölke (1990, 1992) bu türemenin gerçekleşmesini önleyen birtakım unsurlardan bahseder ve bunlara önleyici bağlamlar adını verir. Bu bağlamlar, olumsuz sözceleri çok seslilik kapsamında yorumlarken betimsel türemenin gerçekleşmesini önleyerek çok sesli olarak değerlendirdiğimiz karşıtsal olumsuzlamanın ortaya çıkmasını desteklemektedir.

Ayrık Tümce Örnekleri

"Ayrık tümce, ortaç (ya da ortaç benzeri) bir yan tümcecik ve Türkçe'de -İmEk, -Dır gibi açık ya da boş koşaç (copula) içeren bir ana tümceden oluşan bileşik bir tümcedir. Ana tümce ve ortaç tümceciği tek bir tümce ile ifade edilebilecek basit bir mantıksal önerme belirtir" (Turan, 2002, s. 59). Örnek:

(2) "Parlayan küpeler değil, gözlerin" (Budayıcıoğlu, 2022, s. 26).

Yukarıdaki örnekte de olduğu gibi ayrık tümcelerde iki tümcecik genellikle virgülle bağlanır. Bu örnekte verilmek istenen mesaj tek bir tümce ile şöyledir: *gözlerin parlıyor*. (1)'de odak noktası, vurgulanmak istenen gözlerdir. Diğer dillerde ayrık tümcenin tümce içindeki belli bir öge ya da öğeleri vurgulamak, ön plana çıkarmak gibi işlevleri üstlendiği belirtilmektedir (Turan, 2002). Tümcedeki belli bir ögeyi odaklamak amacıyla kullanılan ayrık tümceler olumsuzlamayla birleştiğinde ise, çok sesli incelemede bulunan BA₁'in reddi başka bir deyişle olumlu bakış açısına karşı çıkma durumu meydana gelir. "Ayrık tümce, sözcede bir ögeyi vurgulamak için kullanılan mükemmel bir araçtır. Bu yapının anlamı karşı olma fikrini içermektedir ve bunun bir ÖB¹ olması beklenir" (Nölke, 1990, s. 225). Ayrık tümcede ortaç yan tümcesi dilbilgisel özne ya da yüklem işlevi görebilir (Turan, 2002, s. 60). Ayrık tümceler diğer dillerde çokça çalışılmış bir konu olmasına rağmen Türkçe'de araştırmacıların dikkatini çekmediğinden bu alanda az çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma ayrık tümceleri merkeze alan bir araştırma olmamakla birlikte bu tümcelerin olumsuzlama ile birleştiğinde çok seslilik açısından nasıl bir etkililiğe girdiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Örnekler:

(3) "Aslında kirlenen siz değilsiniz, onlardır" (Budayıcıoğlu, 2022, s. 8).

Yukarıdaki sözcede olumsuzluğun karşı çıkmak amacıyla kullanıldığı dolayısıyla bu sözcenin karşıtsal bir olumsuzlama örneği sunduğu görülmektedir. Örnek (3)'ün çok sesli çözümlemesi aşağıdaki gibidir:

BA₁ → Kirlenen sizlersiniz.

BA₂ → BA₁ yanlıştır. Aslında kirlenen siz değilsiniz, onlardır.

Bu çözümlemede olumsuz sözcenin karşı çıktığı BA₁'de belirtilen "kirlenen sizsiniz" olumlu bakış açısıdır. Ducrot'nun çok seslilik anlayışına göre bu olumlu bakış açısı bir bildirendir. Bildirenler sözcede bakış açılarının taşıyıcısı konumundadırlar. Bir sözce içindeki

¹ Önleyici bağlam (Contexte bloqueur)

farklı bakış açılarını temsil ederler (Ducrot, 1984). Bir sözcüde birden fazla bildiren ya da konuşmacının varlığı bulunuyorsa o sözcü çok seslidir. Bu sözcüde vurgulanmak istenen şey kirlenenin onlar olduğudur. Konuşmacı bu vurguyu yaparken “kirlenen siz değilsiniz” diyerek BA₁’de gösterilen olumlu bakış açısını açık bir şekilde reddeder. Bu sözcüde biri savunulan biri de reddedilen iki bakış açısının varlığından söz etmek mümkündür. Bu da bu sözcüye çok sesli kılmaktadır. Başka örnek:

(4) “Yanlış olan dünya değildi, bendim” (Budayıcıoğlu, 2019, s. 132).

Bu sözcüde vurgulanmak istenen konuşmacının kendisini yanlış bulduğudur. Yanlış olanın dünya olduğu bakış açısına karşı çıkararak kendisinin yanlış olduğu bakış açısına vurgu yapar. Ayrık tümceler sözcüde tam da bu görevi yerine getirmektedir. Çok sesli çözümlemesi aşağıdaki gibidir:

BA₁ → Yanlış olan dünyaydı.

BA₂ → BA₁ yanlıştır. Yanlış olan dünya değildi, bendim.

Ertesi gün öğleye doğru uyandım. Otelin ikinci katındaydı odam. Başım ağrıyor, hafifçe midem bulanıyordu. Ağzımda kötü bir tat vardı, yüreğimde ise bir taş oturuyordu sanki. Biraz hava almak için balkona çıktım. Bana inat hava pırl pırlıdı. Etrafta rengârenk çiçekler insanın gözünü alıyordu. Gördüğüm bu manzara canımı daha çok sıktı. Çünkü bu güzelliklerden zevk alamıyordum ben. Bu dünya bana göre değildi. Bunu zaten baştan beri biliyordum ama önceki gece sanki hayat bunu bir kere de yüzüme karşı haykırmıştı. Yanlış olan dünya değildi, bendim (Budayıcıoğlu, 2016, s. 132).

Metinsel bağlamı incelediğimizde konuşmacının ruhsal olarak kötü bir ruh hali içinde olduğunu gözlemliyoruz. Dış dünyaya ait yaptığı “hava pırl pırl”, “etrafta rengârenk çiçekler” gibi betimlemeleri yanlış olanın dünya olmadığı bakış açısını destekler niteliktedir. “Bu dünya bana göre değildi” ifadesi ise yanlış olanın kendisi olduğunu göstermektedir. Hem sözcü hem de metin temelinde yapılan çok sesli inceleme bize sözcü (4)’ün konuşmacının hem reddettiği hem de savunduğu bakış açılarını bir arada içerdiğini dolayısıyla çok sesli olduğunu göstermektedir.

(5) “İçinizden geleni değil, yapmanız gerekeni yapın, kurallara uyun” (Budayıcıoğlu, 2022, s. 123).

BA₁ → İçinizden geleni yapın.

BA₂ → BA₁ yanlıştır. İçinizden geleni değil, yapmanız gerekeni yapın, kurallara uyun.

Çok sesli çözümlemesini yukarıda gördüğümüz bu sözcüde diğer örneklerden farklı olarak emir kipinin kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Emir tümceleri anlamsal olarak bir buyruk içerir. Bu gibi tümceler muhatabı ya da konuşmacının kendisini harekete geçmeye teşvik eder. Emir içeren bir sözcüde, konuşmacı bir manipülatör gibidir. Konuşmacı, emir kipindeki söz edimleri aracılığıyla muhatabına yapmak istediği ya da istemediği şeyi dayatır (Cristea & Stoean, 2004). Ducrot (1984) olumsuz emir tümceleri için şöyle der: “olumsuz emir tümcesi muhataptan yapmayı planladığı ya da yapmaya başladığı bir eylemi yapmamasını ister” (s. 222). Ona göre, böyle bir sözcüde en az iki bildiren vardır. Örnek olarak Z, N’ye “Beni bırakma” dediğinde bu “Beni bırakacaksın” ya da “Beni bırakıyorsun” olumlu bildirimsel ifadelerine karşılık gelerek N’nin ya öngörülen bir olasılıkla başlayacak ya da halihazırda başlamış olan terk edişini temsil eder (Ducrot, 1984, s. 222). Bu bilgilere göre sözcü (5)’in “içinizden geleni yapıyorsunuz/yapacaksınız” şeklinde bir olumlu bildirim olması beklenmektedir. BA₁’i temsil edecek olan bu bildirim metinsel bağlamda arayalım:

Çok kızdığı birine bir yandan da merhamet ediyor, onu koruyor olmaktan hem utandı hem de yine kızdı galiba. Kızınca hep aynı şeyi yapıyor. Koltukta dikleşip ceketini iki yanından tutuyor

ve arkaya doğru bir iki kere atıyor. Duygularına sansür koymayı öğrenememiş henüz oysa uygarlık bizden bunu bekliyor. “İçinizden geleni değil, yapmanız gerekeni yapın, kurallara uyun” diyor (Budayıcıoğlu, 2022, s. 122-123).

Metinsel bağlamda bahsi geçen kişinin içinden geldiği gibi davrandığına dair bazı göstergeler bulunmaktadır. “Kızınca hep aynı şeyi yapıyor. Koltukta dikleşip ceketini iki yanından tutuyor ve arkaya doğru bir iki kere atıyor” ifadeleri anlatılan kişinin davranışlarından yola çıkarak duygularını saklayamadığını göstermektedir. Dahası “duygularına sansür koymayı öğrenememiş henüz” söylemi bahsi geçen kişinin hala içinden geldiği gibi davrandığı bakış açısını desteklemektedir. Oysa metinsel bağlamda da belirtildiği gibi medeniyetin bizden istediği içimizden geldiği gibi davranmamamız olduğundan bu iki durum arasında gelişen karşıtlık bu sözcenin çok sesliliğinin temelini oluşturmaktadır. “İçinizden geleni değil, yapmanız gerekeni yapın” demek “içinizden geleni yapmayın” anlamına gelmektedir. Bu da açıkça BA₁'de belirtilen “içinizden geleni yapın” olumlu bakış açısına karşı çıkmaktır. Karşıtsallık söz konusu olduğunda çok seslilik kaçınılmazdır.

(6) “Sakın gitmeyişini Şahin’e bağlamayın çünkü onu o evde tutan asla Şahin değildi” (Budayıcıoğlu, 2022, s. 213).

Bu sözcede karşı çıkılan bakış açısı “o” diye bahsedilen kişiyi bahsi geçen evde tutanın Şahin olduğu bakış açısıdır. Aşağıda çok sesli çözümlemesi verilen bu sözcede BA₁ reddedilmektedir:

BA₁ → (...) onu o evde tutan Şahindi.

BA₂ → BA₁ yanlıştır. (...) onu o evde tutan asla Şahin değildi.

Metinsel bağlamda aşağıdaki ayrıntılar göze çarpmaktadır. Roman kahramanlarından Cevdet Bey'in eşi Mualla'ya oğlu Şahin için katlandığını belirten birtakım göstergeler bulunmaktadır. BA₁'de temsil edilen onu o evde tutanın Şahin olduğu fikri somut olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zamanında çok yanlış yapmış, Mualla'ya, hep Şahin yüzünden katlandığına inandırmıştı kendini. Katlanmıştı da ne olmuştu, Şahin bunların kıymetini bilmiş miydi, bilmemişti. Olan ona olmuş, hayatı kaymıştı. Şimdi Şahin de büyümüş, o evde kalmasını gerektirecek bir neden de kalmamıştı ama bu sefer, “Artık yaşlandım” diyordu (Budayıcıoğlu, 2022, s. 213).

“(…) Mualla'ya, hep Şahin yüzünden katlandığına inandırmıştı kendini”, “Şimdi Şahin de büyümüş, o evde kalmasını gerektirecek bir neden de kalmamıştı” ifadeleri onu o evde tutanın Şahin olduğu görüşünü desteklemektedir. Sözce (6) ise bu bakış açısına karşı çıkar. Olumsuzluk karşı çıkmak amacıyla kullanılmış karşıt iki bakış açısı bir sözcede kesişerek çok seslilik ortamı oluşturmuşlardır.

(7) “Yanıldığı bir şey vardı, ona bu cezaları veren hayat değil kendisi, kendi bilinçdışıydı” (Budayıcıoğlu, 2022, s. 213).

Bu sözcede ona bu cezaları verenin hayat olduğu görüşü reddedilerek bunun kendisi, kendi bilinçdışı olduğu vurgulanmak istenmektedir.

BA₁ → (...) ona bu cezaları veren hayatı.

BA₂ → BA₁ yanlıştır. (...) ona bu cezaları veren hayat değil kendisi, kendi bilinçdışıydı.

Metinsel bağlamda BA₁'de belirtilen bakış açısının “(...) ilk gençlik yıllarında yediği haltların cezasını hayat ona böyle ödetiyordu” ifadesiyle desteklendiğini görmekteyiz: “Biraz da alın yazısıydı bunlar, demek yazan böyle yazmıştı, ilk gençlik yıllarında yediği haltların cezasını hayat ona böyle ödetiyordu. Yanıldığı bir şey vardı, ona bu cezaları veren hayat değil kendisi, kendi bilinçdışıydı” (Budayıcıoğlu, 2022, s. 213).

Bu sözcüde dikkat çeken bir başka ayrıntı ise “yanıldığı bir şey vardı (...)” ifadesidir. TDK Sözlüğüne göre yanılmak “tanımayarak, niteliğini iyi anlamayarak aldanmak”² anlamına gelmekte ve gerçekte olduğunu sandığımız şeyin düşündüğümüz gibi olmamasını ifade etmektedir. Sözcü (7) bahsi geçen kişinin ona bu cezaları verenin hayat olduğu konusunda yanıldığını söyleyerek başlamaktadır. Yanılmak eylemi bu sözcenin çok sesli olarak değerlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Böylece BA₁’de karşımıza çıkan ona bu cezaları verenin hayat olduğu bakış açısının varlığı sözcü (7)’de sezdirilerek bu sözcenin çok sesli olarak yorumlanmasını sağlamaktadır.

(8) “Büyük bir suç işlemişsin gibi düşünüyorsun. Ortada bir suç var ama onu işleyen sen değilsin, bundan zarar görensın” (Budayıcıoğlu, 2022, s. 299).

BA₁ → Bu suçu işleyen sensin.

BA₂ → BA₁ yanlıştır. Ortada bir suç var ama onu işleyen sen değilsin, bundan zarar görensın.

Yukarıda çok sesli çözümlemesini gördüğümüz örnek (8)’de, bahsedilen suçu işleyen kişinin konuşmacının “sen” olarak bahsettiği muhatap olduğunu gösteren bakış açısı reddedilmektedir. Konuşmacının “büyük bir suç işlemişsin gibi düşünüyorsun” sözcüsü muhatabın bu suçun kendisine ait olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Konuşmacı ise “(...) bu suçu işleyen sen değilsin” diyerek muhatabın bu bakış açısına karşı çıkmaktadır. Görüldüğü üzere bu sözcü hem muhatabın hem de konuşmacının bakış açılarını içerdiğinden çok seslidir.

(9) “Yani kaybeden kadın değil, erkekti” (Budayıcıoğlu, 2019, s. 99).

BA₁ → Kaybeden kadındı.

BA₂ → BA₁ yanlıştır. Yani kaybeden kadın değil, erkekti.

Bu sözcüde kaybedenin kadın olduğu fikri reddedilmektedir. Metinsel bağlam da bunu destekler: “Kenan Bey bana gelmeden önce kadınlarla çok haşır neşir olmuştu ama bana geldiğinde o kadınları değil, kadınlar onu terk etmiş ve kral işte o zaman kaybetmişti. Yani kaybeden kadın değil, erkekti” (Budayıcıoğlu, 2019, s. 99).

Metinsel bağlamda kral olarak bahsedilen Kenan Bey’in kaybeden olduğu “kral işte o zaman kaybetmişti” ifadesiyle doğrulanmaktadır. “(...) o kadınları değil, kadınlar onu terk etmiş” ifadesi ise kadınların kaybedenler oldukları bakış açısını reddederek BA₁’de belirtilen görüşe karşı çıkmaktadır. Karşıtlık çok sesliliğin kaynağını oluşturmaktadır.

(10) “Hayatımı kaybeden sadece o değil ki” (Budayıcıoğlu, 2019, s. 171).

(11) “Bunu söyleyen sadece ben değilim, pek çok şair ve yazar da genellikle böyle tanımlıyor bu şehri” (Budayıcıoğlu, 2022, s. 397).

(12) “Giden sadece Ali değildi ki, giderken onun hayallerini, ümitlerini de alıp gitmişti” (Budayıcıoğlu, 2022, s. 400).

Yukarıdaki ayırık tümce örneklerinde kısıtlama ifade eden “sadece” ilgecinin olumsuzlama ile birleşerek kısıtlayıcı anlamından uzaklaştığı görülmektedir. Olumlu tümcelerde bu ilgeçle birlikte sözcenin anlamı kısıtlanırken, olumsuz sözcelerde genişlemektedir. Bu ilgecin olumlu ve olumsuz sözcelerdeki etkisini gözlemlemek için aşağıda sözcü (10)’u hem olumlu hem de olumsuz biçimde ele alalım:

→ Hayatımı kaybeden sadece oydu. (Kısıtlama)

→ Hayatımı kaybeden sadece o değildi. (Genişleme)

² Bknz. <https://sozluk.gov.tr/>

“Hayatını kaybeden sadece oydu” sözcesinde “sadece” ilgeci sözcedeki anlamı kısıtlayarak hayatını kaybedenleri bir kişiyle sınırlamaktadır. Olumsuzlamayla birleştiğinde ise bu kısıtlama reddedilerek sözcenin anlamındaki kısıtlama ortadan kalkar ve bir genişleme ortaya çıkar. “Hayatını kaybeden sadece o değil” demek hem hayatını kaybedenin sadece o olduğu bakış açısına karşı çıkar hem de hayatını kaybeden başkalarının da olduğunu ima eder. Metinsel bağlamı incelediğimizde hayatını kaybeden başka birinin varlığını doğrulamaktayız: “Demek Nalan’ın annesi de bu kurbanlardan biriymiş ve bu yüzden hayatını kaybetmiş. Hayatını kaybeden sadece o değil ki...” (Budayıcıoğlu, 2019, s. 171). Metinsel bağlamda roman kahramanlarından Nalan’ın annesinin de hayatını kaybetmiş olduğu belirtilmektedir. Çok sesli çözümlemede BA₁ böylece reddedilerek çok seslilik ortamı oluşmaktadır:

BA₁ → Hayatını kaybeden sadece odur.

BA₂ → BA₁ yanlıştır. Hayatını kaybeden sadece o değil ki...

(11) “Bunu söyleyen **sadece** ben değilim, pek çok şair ve yazar da genellikle böyle tanımlıyor bu şehri” sözcesinde de konuşmacı hem bunu söyleyenin sadece kendisi olduğu görüşünü reddeder hem de “pek çok şair ve yazar da genellikle böyle tanımlıyor bu şehri” diyerek bunu söyleyen başkalarının da olduğunu ifade eder.

BA₁ → Bunu söyleyen **sadece** benim.

BA₂ → BA₁ yanlıştır. Bunu söyleyen **sadece** ben değilim, pek çok şair ve yazar da genellikle böyle tanımlıyor bu şehri.

(12) “Giden **sadece** Ali değildi ki, giderken onun hayallerini, ümitlerini de alıp gitmişti” sözcesinde gidenin sadece Ali olduğu fikri reddedildiği gibi söz konusu kahramanın hayallerinin ve ümitlerinin de gittiği belirtilerek sözcenin anlamı genişletilmiştir.

BA₁ → Giden Ali’ydi.

BA₂ → BA₁ yanlıştır. Giden sadece Ali değildi ki, giderken onun hayallerini, ümitlerini de alıp gitmişti.

(13) “Sadece yapmam gerekenleri değil, Sedat’a kendimi sevdirebilmek için aklıma ne gelirse yapıyor, ona çok yakın davranıyor, ufak tefek sürprizlerle karşısına çıkıyor, onu güldürmeye çalışıyordum” (Budayıcıoğlu, 2019, s. 72).

Bu sözcede roman kahramanı Nalan, eşi Sedat hakkında konuşurken evliliklerinde sadece yapması gerekenleri yaptığı görüşünü reddederek ona kendisini sevdirebilmek için yapması gerekenler dışında başka davranışlar da sergilediğini belirtmektedir. Ayrıca metinsel bağlamda bulunan “Her seferinde bana kızmak için bir bahane bulurdu. Oysa ben ona iyi bir eş olabilmek için elimden ne geliyorsa yapıyordum” (Budayıcıoğlu, 2019, s. 72) sözceleri de Nalan’ın yapması gerekenleri yaptığının göstergesidir. Çok sesli incelemesi aşağıdaki gibidir:

BA₁ → Yapmam gerekenleri yapıyorum.

BA₂ → BA₁ yanlıştır. Sadece yapmam gerekenleri değil, Sedat’a kendimi sevdirebilmek için aklıma ne gelirse yapıyor, ona çok yakın davranıyor, ufak tefek sürprizlerle karşısına çıkıyor, onu güldürmeye çalışıyordum.

(14) “Sadece iki taraf değil, bundan memnun olmayan bir üçüncü taraf daha var” (Budayıcıoğlu, 2016, s. 120).

Bu sözcenin metinsel bağlamı incelendiğinde şu ifadeler karşımıza çıkmaktadır: “Zor bir durum. Üstelik daha nişanlıyken oluyor bunlar. İki ateş arasında kalmışsın. İşin kötüsü, iki taraf da senin erkekliğinden şikâyetçi” (Budayıcıoğlu, 2016, s. 120). Metinsel bağlamdaki “iki taraf

da senin erkekliğinden Şikâyetçi” ifadesi bize çok sesli özmlemedeki BA₁’i vermektedir. Sözce (14)’te ise bu bakış açısı konuşmacı tarafından reddedilir:

BA₁ → Bundan memnun olmayan iki taraf var.

BA₂ → BA₁ yanlıştır. Sadece iki taraf değil, bundan memnun olmayan bir üçüncü taraf daha var.

Tıpkı diğer örneklerdeki gibi olumsuzlamayla birleşen kısıtlayıcı edatın reddiyle birlikte sözcenin anlamı genişlemiştir.

Sonuç

Dilbilimsel çok seslilikte sözcelerin yorumlanmasında bağlamın yerini ve önemini göstermeyi amaçlayan bu çalışmada gerçekleştirilen çözümlemeler sonucunda sözcedeki bir unsura vurgu yapmak için kullanılan ayrık tümcenin olumsuzlama ile birleştiğinde karşıtsal olduğu ve dolayısıyla çok sesliliği tetikleyen bir önleyici bağlam olarak değerlendirilmesinin uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca çözümlenen örnekler arasında çok sesliliği tetikleyen bir diğer unsur olarak emir kipi karşımıza çıkmış ve bu örnek hem ayrık tümce hem de emir kipi bağlamı çerçevesinde çok sesli olarak çözümlenmiŐtir. Bazı örneklerde olumlu sözcelerde kısıtlayıcı bir anlam içeren “sadece” ilgecinin olumsuzlama ile birleştiğinde geniŐleyici bir anlam kazandığı gözlemlenmiŐ ve bu ilgeci içeren örnekler bu kapsamda bir diğer çok seslilik unsuru olarak değerlendirilmiştir. rnek sözcelerin çok sesli çözümlemeleri sırasında ortaya çıkan sonuçlar metinsel bağlamlarıyla desteklenerek anlam düzeyinde doęrulanmıŐ ve böylece hem dar hem de geniş bağlamdan yararlanılarak daha güvenilir sonuçlar elde edilmiştir.

Nice sözceler kurulmak için bağlamını beklemektedir. Henning Nölke tarafından ortaya atılan ve çok sesliliği tetiklediği iddia edilen önleyici bağlamlar konusunda bugüne kadar yapılan uygulamaların oldukça az sayıda olması bu alanda keŐfedilebilecek yeni çok seslilik unsurlarının önünde bir engel teşkil etmektedir. Bütünce olarak ele alınan her bir örnek sözce kendi dar bağlamını oluşturarak alan yazına katkıda bulunmaktadır. Nölke’nin sebep-sonuç tümceleri, zıtlık bağlaçları, koŐul tümceleri gibi çok sesliliği tetiklediğini söylediği diğer önleyici bağlamların da yeni uygulamalarla farklı boyutlar kazanabileceği, yeni çok seslilik unsurları barındırabileceği ve bu alanda çalışmalar yürütmek isteyen araştırmacılar için yol gösterici olacağı kanaatine varılmıştır.

Kaynakça

- Bakhtine, M. (1970). *Problèmes de la poésie de Dostoïevski*. Editions L'Âge d'homme.
- Budayıcıoğlu, G. (2016). *Günahın Üç Rengi*. Remzi Kitabevi.
- Budayıcıoğlu, G. (2019). *Camdaki Kız*. Doğan Yayınevi.
- Budayıcıoğlu, G. (2022). *Kırmızı Pelerin*. Doğan Yayınevi.
- Cristea, T., & Stoean, C. Ş. (2004). *Modalités d'enonciation*. Editura ASE.
- Ducrot O., & Todorov T. (1972). *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Seuil.
- Ducrot, O. (1972). *Dire et ne pas dire*. Hermann.
- Ducrot, O. (1984). *Le dire et le dit*. Minuit.
- Kerbrat-Orecchioni C. (1990). *Les interactions verbales, tome I, Approche interactionnelle et structure des conversations*. Colin.
- Muller, C. (1991). *La négation en français : syntaxe, sémantique et éléments de comparaison avec les autres langues romanes*. Droz.
- Nölke, H. (1990). Formes et emplois des énoncés négatifs : polyphonie et syntaxe de 'ne... pas'. *Revue Rolane*, 25(2), 215-232.
- Nölke, H. (1992). Ne... pas : négation descriptive ou polémique ? Contraintes formelles sur son interprétation. *Langue française*, (94), 48-67. <https://doi.org/10.3406/lfr.1992.5802>
- Nölke, H. (1993). *Le regard du locuteur. Pour une linguistique des traces énonciatives*. Kimé.
- Nölke, H., Fløttum, K., & Norén, C. (2004). *Scapoline. La théorie scandinave de la polyphonie linguistique*. Kimé.
- Perrin, L. (2009). La voix et le point de vue comme formes polyphoniques externes. *Langue française*, 164(4), 61-79. <https://doi.org/10.3917/lf.164.0061>
- Turan, Ü. D. (2002, Mayıs 23-24). *Ayrık Tümce* [Sözlü bildiri]. XVI. Dilbilim Kurultayı, Türkiye.

Geliş Tarihi : 23.02.2024
Kabul Tarihi : 07.03.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1441949>

Tuğlu, Y. & Bakır, N. (2024). MEB kararı sonrası zorunlu Almanca dersinin kaldırılmasının üniversite etkileri. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 359-376. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1441949>

MEB KARARI SONRASI ZORUNLU ALMANCA DERSİNİN KALDIRILMASININ ÜNİVERSİTE ETKİLERİ

Yıldırım TUĞLU¹, Nevzat BAKIR²

ÖZ

Bu çalışma, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) Almanca dersini zorunlu dersler arasından çıkararak seçmeli hale getirmesi sonucu Türkiye'deki üniversitelerde Almanca öğretmenliği programlarına kayıt yaptırmış öğrenciler ile bu alanda eğitim veren öğretim üyelerinin karşılaştığı yeni dinamikleri ele almaktadır. Araştırma, Trakya ve Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde Almanca öğretmenliği programında okuyan öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Betimsel araştırma yöntemi kullanılarak yapılan çalışma, Almanca dersinin zorunlu olmaktan çıkarılmasının öğrencilerin motivasyonları üzerindeki etkilerini tanımlamayı ve anlamayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak, Milli Eğitim Bakanlığı'nın Almanca dersini zorunlu olmaktan çıkararak seçmeli hale getirmesi, Almanca öğretmenliği programlarına kayıtlı öğrencilerin motivasyonunu ve dil becerilerini olumsuz etkilemiştir. Öğrencilerin dil öğrenme süreçlerindeki zorluklar, bu değişikliğin temel gerekçelerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, üniversitelerin dil öğrenme süreçlerini revize etmeleri ve yeni eğitim stratejileri geliştirmeleri önerilmektedir. Ayrıca, dil öğretmenliği programlarını daha cazip kılmak ve öğrenci katılımını artırmak amacıyla etkili tanıtım stratejileri geliştirilmesi önemlidir. Bu öneriler, Almanca öğretmenliği alanında eğitim veren kurumların gelecekteki eğitim politikalarını şekillendirmede rehberlik edebilir.

Anahtar Kelimeler: Almanca Öğretmenliği Programları, Motivasyon, Zorunlu Ders Değişiklikleri, Motivasyon Etkisi, Dil Öğrenme Süreçleri.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, yildirimtuglu@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0413-0569>

² Dr. Öğretim Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, nbakir@omu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8046-909X>

Date Received : 23.02.2024
Date Accepted : 07.03.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1441949>

Tuğlu, Y. & Bakır, N. (2024). The impacts of the Ministry of National education's decision to eliminate compulsory german language courses on universities. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 359-376. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1441949>

THE IMPACTS OF THE MINISTRY OF NATIONAL EDUCATION'S DECISION TO ELIMINATE COMPULSORY GERMAN LANGUAGE COURSES ON UNIVERSITIES

Yıldırım TUĞLU³, Nevzat BAKIR⁴

ABSTRACT

This study examines the new dynamics faced by students enrolled in German language teaching programs and faculty members providing education in this field at universities in Turkey, following the Ministry of National Education's (MoNE) decision to transition German language courses from compulsory to elective starting from the 2023–2024 academic year. The research was carried out on students enrolled in the German language teaching programs at Trakya University and Samsun Ondokuz Mayıs University. The study, conducted using a descriptive research method, aims to describe and understand the effects of the transition from compulsory to elective status for German language courses on students' motivation. As a result, the MoNE's decision to make German a non-compulsory course has adversely affected the motivation and language skills of students enrolled in German language teaching programs. The challenges faced by students in their language learning processes constitute the fundamental reasons behind this change. In this context, it is recommended that universities revise their language learning processes and develop new educational strategies. Additionally, it is crucial to develop effective promotional strategies to make language teaching programs more appealing and increase student participation. These recommendations could guide institutions offering education in the field of German language teaching in shaping future educational policies.

Keywords: German Language Teaching Programs, Compulsory Course Changes, Motivational Impact, Language Learning Processes.

³ Assistant Professor, Trakya University, Faculty of Pedagogy, yildirimtuglu@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0413-0569>

⁴ Assistant Professor, Ondokuz Mayıs University, Faculty of Pedagogy, nbakir@omu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8046-909X>

Giriş

Eğitim, toplumsal değişimin itici gücü olarak işlev görerek, bireylerin bilgi, beceri ve değerlerini güçlendirirken aynı zamanda toplumun daha ileriye gitmesini sağlamaya çalışır (Geiger, 2021). Türkiye'de eğitim sistemi, tarih boyunca pek çok dönüşüm ve değişimle şekillenmiş ve öğrencilerin dil öğrenimi ile dil politikaları arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur (Çetintaş, 2010; Durmuşçelebi & Suna, 2013; Soner, 2007). Son yıllarda, Türkiye'de eğitim alanında önemli reformlar gerçekleştirilmiş, özellikle dil öğrenimi alanındaki yaklaşımlar ve gereksinimler göz önünde bulundurularak çeşitli değişiklikler yapılmıştır (Can & Can, 2014; Çelebi, 2006; Erişkon Cangil, 2004; Kırkgöz, 2009; Küçükoğlu, 2013). Bu değişimler, öğrencilerin yabancı dil öğrenme süreçlerini etkilemiş, aynı zamanda dil politikaları konusunda da yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir (Altan, 2006; Kırkgöz, 2007; Soruç & Cepik, 2013; Sarıçoban, 2012).

Dil öğrenimi, küreselleşen dünyada giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Türkiye'de dil öğrenimi, ulusal ve uluslararası düzeyde rekabetçi bir yetenek olarak değerlendirilmekte, bu da dil politikalarının şekillenmesinde önemli bir etken olmaktadır (Demirel, 1988; Küçükoğlu, 2013). Dolayısıyla, Türkiye'deki eğitim sisteminin dil öğrenimi ve dil politikalarındaki değişikliklerle nasıl evrildiğini anlamak, hem öğrencilerin eğitim deneyimini anlamak açısından hem de gelecekteki eğitim politikalarını şekillendirme açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak, bazen yapılan değişikliklerin birtakım beklenmedik veya istenmeyen durumlara da yol açabileceği görülmektedir.

2023-2024 Eğitim-öğretim yılı başında Milli Eğitim Bakanlığı'nın Almanca dersini zorunlu dersler arasından çıkararak (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2023) seçmeli hale getirmesi, üniversitelerde Almanca öğretmenliği programlarını ve bu programa kayıt yaptıran öğrenci adaylarını doğrudan etkileyen ve etkileyecek önemli bir adımdır. Bu değişiklik, Almanca öğretmenliği programlarında eğitim alan öğrencilerin geleceği, öğretim üyelerinin ders planlamaları ve üniversitelerin genel dil politikaları açısından derinlemesine bir etkiye sahiptir. Bakanlık, çalışmanın yazıldığı dönemde resmi bir açıklama yapmamış olsa da, yetkililerin açıklamalara göre, özellikle ikinci yabancı dilde istenilen hedeflere ulaşamadığından dolayı Almanca zorunlu derslerin kaldırılmasına yönelik bir karar alındığı veya bu durumun etkili olduğu ifade edilmiştir. Bu durum, Balcı'nın (2016) çalışmasında belirttiği gibi, lise öğrencilerinin yıllarca süren ikinci dil eğitimine rağmen hedeflerin çok uzağında kaldığı tespitiyle örtüşmektedir. Ancak, bu gerekçenin tek başına böyle bir kararın alınmasında yeterli veya gerekli olup olmadığı konusu şüphesiz daha derin akademik platformların tartışma konusudur. Bu durumun sonuçları, çok boyutlu başka sorunlara yol açabileceği endişesiyle değerlendirilmektedir (Ünal, 2023). Bu nedenle, planlama sürecinde diğer paydaşlarla iş birliği yapılması ve ortak hareket edilmesi gerekliliği kabul edilmelidir. Bu yaklaşım, daha sağlıklı ve etkili bir değişim süreci için önemli bir adımdır.

Bu değerlendirme makalesinde, Türkiye'deki üniversitelerde Almanca öğretmenliği programlarına kayıt yaptırmış ve yaptırmayı düşünen öğrencilerin ve bu alanda eğitim veren öğretim üyelerinin karşılaştığı yeni dinamikler ele alınacaktır. Bu değişiklik, üniversitelerde Almanca öğretmenliği eğitimi almak isteyen öğrencilerin motivasyonu üzerinde nasıl bir etki yaratmıştır? Bu makalede, özellikle bu araştırma sorusuna yanıt aranacak ve Türkiye'deki

Almanca öğretmenliği programlarında yaşanan değişikliklerin geniş kapsamlı etkileri değerlendirilecektir. Bu değerlendirme aynı zamanda, Almanca öğretmenliği alanında eğitim veren üniversitelerin yeni eğitim metotları ve müfredat planlamaları geliştirmek için nasıl uyum sağlamaları gerekecekleri ile ilgili de tespit sonrası önerilere odaklanacaktır. Almanca dersinin seçmeli hale gelmesiyle birlikte, üniversitelerin bu değişikliklere karşı nasıl bir strateji geliştirebileceği, öğrenci adaylarının bu programlara olan ilgisini artırmak için neler yapılması gerektiği önerileri, bu değerlendirmenin odak noktalarından olacaktır.

Sonuç olarak, Türkiye'deki üniversitelerde Almanca öğretmenliği programlarına olan talebin değişen dinamiklerini ve bu programların gelecekteki yönelimlerini anlamak hem eğitimcilerin hem de karar alıcıların doğru stratejiler geliştirmesi açısından önemli bir adımdır. Bu değerlendirme, Almanca öğretmenliği alanında eğitim veren kurumlar, öğrenciler ve ebeveynler, dil eğitimi politikalarını şekillendiren karar alıcılar ve eğitim araştırmacıları için faydalı bir kaynak olacaktır. Konunun çok yeni olmasından dolayı alanda konuyu araştıran çok daha fazla yayına ihtiyaç duyulduğu aşikardır. Bu amaçla çalışma bu boşluğu bir kısım doldurmaya çalışacaktır.

Çalışmada üç temel araştırma sorusuna cevap aranmıştır;

1. MEB'in Almanca dersini zorunlu dersler arasından çıkarması, Almanca öğretmenliği programlarına kayıt yaptıran öğrencilerin motivasyonunu nasıl etkilemiştir?
2. Almanca öğretmenliği programını tercih eden öğrenciler arasında, dilin zorunlu olmaktan çıkarılmasının ardından öğrencilerin dil becerilerini geliştirmeye yönelik motivasyonlarında bir değişiklik yaşanmış mıdır?
3. Almanca dersinin seçmeli hale gelmesi, öğrencilerin dil öğrenme süreçlerindeki katılımlarını nasıl etkilemiştir?

Motivasyonun Tanımı ve Önemi

Motivasyon Bower'a (2019) göre, dil öğrenme sürecindeki temel dinamiklerden biridir. Öğrencilerin belirli bir dil öğrenme hedefine ulaşma isteği olarak tanımlanabilir. Bu, öğrencilerin öğrenmeye karşı duydukları isteği, hedeflerine ulaşma konusundaki kararlılıklarını ve öğrenmeye yönelik enerjilerini içerir.

İster günlük hayatta ister okul bağlamında bir şey yapılırken, başarı için bunu isteyerek ve gönüllü olarak yapıp yapmadığınız veya bir görevi tamamlamak için baskı altında hissedip hissetmediğiniz çok önemlidir. Öğrencilerden genellikle öğretmen tarafından bir görevi tamamlamaları istendiğinden, onları motive etmek her zaman kolay değildir. Öğrenmenin her alanında olduğu gibi yabancı dil öğreniminde de öğrencileri motive etmek, Çetin ve Tuğlu'ya (2022) göre başarı için önemli bir bileşen ve ön koşuldur. Özellikle çalışmalarında da dikkat çekildiği üzere dil ve yabancı dil öğrenme sürecinde motivasyon, öğrencilerin derslere olan dikkatini ve odaklanmasını artırır. Motive öğrenciler, ders içeriğine daha fazla zaman ayırır, öğrenme materyallerini daha derinlemesine keşfederler. Bu yüksek düzeyde motivasyon, öğrencilerin dil becerilerini daha hızlı ve etkili bir şekilde geliştirmelerine olanak tanır (Dörnyei & Ushioda, 2013). Ayrıca, öğrencilerin öğrenmeye yönelik olumlu tutumları, derslerde daha etkili bir şekilde katılım sağlamalarını ve dil öğrenme sürecine daha olumlu bir şekilde yaklaşmalarını sağlar.

Motive öğrenciler Al Hoorie'nin (2017) de dikkat çektiği üzere, derslerde daha dikkatli ve odaklı olmanın ötesinde, öğrenme materyallerine daha fazla zaman ayırırlar. Ayrıca öz disiplinleri ve kararlılıkları, dil öğrenme sürecinde karşılaştıkları zorlukları da aşmalarını sağlar. Motive öğrenciler, öğrenme sürecinde karşılaştıkları güçlükleri daha olumlu bir şekilde ele alır, hatalardan korkmazlar ve hataları öğrenme fırsatları olarak görürler (Al-Hoorie, 2017). Ayrıca, bu olumlu tutum, öğrencilerin derslerde aktif bir şekilde katılımını teşvik eder. Sınıf içi etkileşimlerde daha fazla yer alırlar, öğretmenlerinin sorularına istekli cevaplar verirler ve ders materyalleriyle etkileşimde bulunurken daha yaratıcı ve eleştirel düşünce becerilerini kullanırlar (Ebata, 2008). Bu şekilde, motivasyon öğrenci davranışlarını şekillendirir ve dil öğrenme sürecindeki başarılarını büyük ölçüde etkiler.

Yabancı Dil Eğitim-Öğretimi ve Motivasyon

Dil öğrenim sürecinde öğrenci motivasyonu, bireyin belirli bir dil öğrenme hedefine ulaşma isteği, öğrenmeye yönelik tutkusu ve derslere katılım derecesini içerir (Acat vd., 2002; Linnenbrink-Garcia & Patall, 2015). Motivasyon, öğrencilerin dil eğitimine duydukları ilgiyi, öğrenmeye olan kararlılıklarını ve öğrenme sürecine olan katılımlarını şekillendirir (Lumsden, 1994; Seifert, 2004). Bu, dil eğitimindeki kritik bir faktördür, çünkü öğrencilerin motivasyon seviyeleri, dil becerilerini geliştirme süreçlerini derinden etkiler (Dörnyei, 2001).

Öğrencilerin dil öğrenme sürecine duydukları tutku ve ilgi, Ushioda'nın (2008) belirttiği üzere motivasyonlarını şekillendirir. Dilin yapısı, kültürel zenginlikleri ve iletişim imkanlarına olan merak, öğrencilerin derslere daha istekli katılmalarını sağlar. Dilin güzelliklerine duyulan hayranlık, öğrencilerin öğrenme sürecinde daha fazla derinleşmelerine ve keşfetmelerine olanak tanır (Ushioda, 2008).

Ayrıca, Karimov ve Arslan'ın da (2022) dikkat çektiği üzere öğrencilerin belirlediği dil öğrenme hedefleri, motivasyon seviyelerini etkiler. Bu sayede net ve ulaşılabilir hedeflere sahip öğrenciler, daha yüksek bir motivasyonla derslere katılır ve dil becerilerini daha hızlı geliştirme yolunda ilerlerler.

Derslere katılım derecesi de önemli bir faktördür. Motive öğrenciler, derslerde daha aktif bir şekilde yer alır, öğretmenin konularına daha fazla odaklanır ve sınıf içi etkileşimlere daha fazla katılır (Gervis & Capel, 2019). Bu, dil öğrenim sürecinin daha etkili olmasını sağlar, çünkü aktif katılım, öğrencilerin konuları daha iyi anlamalarını ve dil becerilerini daha hızlı geliştirmelerini sağlar (Freeman & Johnson, 1998).

Bietenbeck'in de (2020) belirttiği üzere motive öğrenciler, dil öğrenme sürecinde sürekli çaba sarf ederler. Zorluklarla karşılaştıklarında dahi pes etmezler; aksine, daha fazla çaba göstererek ve ekstra kaynaklara başvurarak sorunları aşmaya çalışırlar. Böylece sürekli ilgi ve çaba, dil öğrenme sürecini sürdürülebilir kılar ve öğrencilerin başarıya ulaşmalarını sağlar.

Dil eğitiminde motivasyon, öğrencilerin dil öğrenme sürecindeki katılım düzeyini etkileyen kritik bir faktördür. Motive öğrenciler, derslere daha fazla ilgi gösterir, öğretmenin konularına daha fazla odaklanır ve öğrenme sürecine daha istekli bir şekilde katılır. Bu durum, öğrencilerin dil öğrenme sürecini daha etkili ve verimli hale getirir. Motive öğrencilerin derslere daha aktif katılımı Al Kaboody'nin (2013) belirttiği üzere, sınıf içi etkileşimleri artırır. Böylece öğrenciler, öğretmenin sorduğu sorulara istekli cevaplar verir, sınıf içi tartışmalara

daha aktif bir şekilde katılır ve dil öğrenme materyallerine daha fazla ilgi gösterirler. Bu etkileşimler, öğrencilerin dil öğrenme sürecindeki anlayışını derinleştirir, farklı dil becerilerini daha etkili bir şekilde geliştirmelerini sağlar. Ayrıca, motive öğrenciler dil bilgisi kurallarını daha hızlı anlarlar. Öğrenmeye olan istek ve kararlılık, dil yapılarını anlama sürecini hızlandırır. Bu, öğrencilerin dil bilgisi kurallarını daha doğru bir şekilde uygulamalarına olanak tanır, dilin yapısal özelliklerini daha sağlam bir temelde kavramalarını sağlar (Lightbown & Spada, 2013). Kelime dağarcığını genişletme konusunda da motivasyonun rolü büyüktür. Dörnyei'a (2020) göre motive öğrenciler, yeni kelimeleri öğrenmeye daha açıktır, kelimeleri günlük kullanımda aktif bir şekilde kullanma fırsatlarını ararlar. Bu, öğrencilerin zengin bir kelime dağarcığına sahip olmalarını sağlar, iletişim becerilerini daha çeşitli ve etkili bir şekilde kullanmalarını mümkün kılar.

Sonuç olarak, motivasyon yabancı dil eğitiminde öğrencilerin katılımını, anlama düzeyini, dil bilgisi bilgilerini ve kelime dağarcığını etkiler (Arslan & Akbarov, 2010). Motive öğrenciler, dil öğrenme sürecinde daha etkili, aktif ve başarılı olma eğilimindedirler (Karimov & Arslan, 2022). Bu nedenle, dil öğretim süreçlerinde öğrencilerin motivasyonunu artırmak, dil öğrenme deneyimlerini güçlendirmek ve dil becerilerini daha etkili bir şekilde geliştirmek için önemli bir stratejidir (Lamb, 2017).

Yöntem

Araştırmanın modeli

Bu araştırma, Trakya ve Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde Almanca öğretmenliği programında okuyan 2-3-4 sınıf öğrencilerinin, MEB'in Almanca dersini zorunlu dersler arasından çıkarmasının ardından yaşadıkları motivasyon değişikliklerini incelemek amacıyla yürütülmüştür. Çalışmanın odak noktası, katılımcıların Almanca dersine yönelik motivasyonlarında meydana gelen değişiklikleri ayrıntılı bir şekilde açıklamak ve anlamaktır. Bu doğrultuda, betimsel araştırma yöntemi benimsenmiştir.

Betimsel araştırma yöntemi, olayları, durumları, grupları veya süreçleri sistematik ve detaylı bir şekilde inceleyerek, mevcut durumu objektif bir biçimde tanımlamayı, ölçmeyi ve açıklamayı amaçlar (Check & Schutt, 2011). Bu yöntem, fenomenin doğal ortamında gerçekleşen olayları ve olguları ayrıntılı bir şekilde analiz ederek anlamaya yönelik bir araştırma türüdür (Kim, Sefcik & Bradway, 2017). Genellikle gözlem, anket, mülakat, literatür taraması gibi veri toplama teknikleriyle uygulanır. Veriler, istatistiksel analizler yerine açıklamalı ve tanımlayıcı istatistiklerle sunulmuştur. Betimsel araştırmalar, belirli bir konuyu detaylı bir şekilde incelemek, var olan durumu açıklamak ve gelecekteki araştırmalara temel oluşturmak amacıyla kullanılır (Nassaji, 2015).

Araştırmanın çalışma grubu

Bu araştırmanın katılımcıları, Trakya ve Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde Almanca öğretmenliği programında öğrenim görmekte olan 2-3-4. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır.

Araştırma kapsamında birinci sınıf öğrencilerine yer verilmemiştir, çünkü bu öğrenci grubu, Almanca öğretmenliği programındaki alan dersleriyle ancak ikinci sınıfta

karşılaşmaktadır. Alan uzmanı araştırmacılar bu yüzden alan dersleri ile karşılaşan ve bölüm hakkında daha fazla bilgiye sahip olan öğrenci grubundan veri toplamaya karar kılmıştır. Bu seçim, öğrencilerin dil öğrenme süreçlerindeki belirli aşamalarda elde edilen deneyimlerin ve motivasyonun daha derinlemesine incelenmesine odaklanma amacını taşımaktadır.

Toplamda 192 öğrenci anket çalışmasına katılmıştır. Bu öğrenci grubu, üniversite dil sınavında ağırlıklı olarak İngilizceye odaklanmış ancak İngilizce programına yerleşememiş, bu nedenle Almanca programına yönlendirilmiş bireylerden oluşmaktadır. Bu öğrenciler, normal şartlar altında bir yıl süresince Almanca hazırlık programında okuyup, hazırlık programını tamamladıktan sonra Almanca öğretmenliği programına kabul edilmişlerdir. Derslerin Almanca olarak işlenmesi genel itibarıyla istenilen seviyede dersleri takip etmekte zorlanan öğrenciler için zaten zorlayıcı bir faktörken (Tuğlu, 2023), MEB'in kararında Almancayı zorunlu dersler kategorisinden çıkarması öğrencilerin dil geliştirme, mesleki gelişim ve en önemlisi motivasyonlarını olumsuz yönde etkileyen değişikliklerle yol açacağı kaygısı yüksektir. Bu olumsuz etkiler, öğrencilerin eğitim deneyimini derinden etkilemiş ve motivasyonlarını olumsuz yönde etkileyerek öğrenme süreçlerine yeni dinamikler katmıştır. Bu bağlamda, katılımcıların yaşadığı zorluklar ve bu değişikliklerin etkileri, araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Veri toplama araçları ve süreci

Bu çalışmada tercih edilen üçlü Likert ölçeği, öğrencilerin Almanca dersine yönelik motivasyon seviyelerini değerlendirmek için özel olarak tasarlanmıştır. Likert ölçeği, katılımcılara belirli ifadelerle ilgili düşüncelerini derecelendirme imkanı tanırken, aynı zamanda verilerin analizi için yapısal bir çerçeve sunar (Ary vd., 2013; Fink, 2003). Bu ölçek, öğrencilerin motivasyon düzeylerini nicel olarak ölçmek ve MEB kararının bu motivasyonlar üzerindeki etkilerini anlamak için etkili bir araç olarak seçilmiştir. Katılımcıların fikir ve duygularını belirli derecelere ifade etmelerine olanak tanıyan bu ölçek, katılımcıların içsel dünyalarını daha ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde değerlendirmemize yardımcı olacak, böylece MEB kararının öğrenci motivasyonu üzerindeki etkilerini daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

Bu araştırmada kullanılan 11 sorudan oluşan anket formu, özenle hazırlanmış bir ölçme aracıdır ve oluşturulma sürecinde alanında uzman üç bilim insanı yer almıştır. Bu uzmanlar, anketin her bir maddesinin doğruluk ve geçerliliği üzerine titizlikle tartışmış, istatistiksel olarak güvenilir ve geçerli sonuçlar elde edebilmek adına ortak kararlar almışlardır. Anket formu, bu uzmanlar tarafından bilimsel standartlara uygun olarak oluşturulmuş ve katılımcıların motivasyonlarını ölçebilmek için tasarlanmıştır.

Verilerin analizi

Veri analizi sürecinde, katılımcıların anket sorularına verdikleri yanıtlar SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) yazılımı kullanılarak frekans analizi ile değerlendirilmiştir. Bu analizde katılımcıların verdiği cevapların sıklığı, yani her bir seçenek için kaç kez tercih edildiği belirlenir. Elde edilen frekans verileri, çeşitli grafiklerle görselleştirilir ve bu grafikler aracılığıyla katılımcıların eğilimleri daha açık bir şekilde anlaşılır (Field, 2013). Böylece bu

analiz, araştırmanın nitel ve nicel sonuçlarını detaylı bir şekilde değerlendirerek katılımcıların motivasyon düzeyleri hakkında kapsamlı bir görünüm sunar.

Etik Onay

Resmi etik onay, Trakya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 24.11.2023 tarihli toplantısında E-29563864-050.03.04-554187 sayılı kararla alınmıştır.

Bulgular

İlgili bulgular, Trakya Üniversitesi ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğrencilerinin MEB kararı sonucunda zorunlu Almanca dersinin kaldırılmasına yönelik etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bulgular, öncelikle öğrenci profillerini belirlemek adına üniversite dağılımı ve sınıf düzeyi analizleri sunmaktadır. İlgili veriler, katılımcıların bu değişikliklere nasıl yanıt verdikleri ve bu değişikliklerin öğrenci deneyimleri üzerindeki potansiyel etkilerini anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Tablo 1.

Üniversite Dağılımı

Katılımcıların Üniversite Dağılımı	%	F
Trakya Üniversitesi	50,8	97
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	49,2	95

Anketi dolduran katılımcıların %49,5'si Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğrencisi iken, %50,5'i Trakya Üniversitesi'nde öğrenim görmektedir. Toplam katılımcı sayısı 192 dir.

Tablo 2.

Sınıf Dağılımı

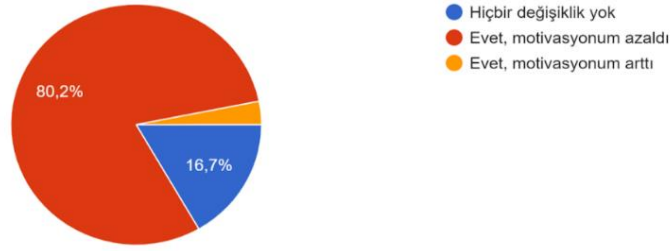
Katılımcıların Sınıf Dağılımı	%	F
2. Sınıf	31,3	60
3. Sınıf	25	48
4. Sınıf	43,7	84
Toplam	100	192

Ankete katılan öğrencilerin %43,7'si 4. sınıf, %25'i 3. sınıf ve %31,3'u 2. sınıf öğrencisidir. Bu dağılım, öğrenci profillerinin geniş bir yelpazede olduğunu göstermektedir.

Bulgular, öğrencilerin Almanca öğrenme motivasyonlarındaki değişimden, çevresel etkilerin ders seçimine olan etkilerine, kariyer hedefleri ile dil uygunluğundan, dil becerileri ve motivasyonları arasındaki ilişkiye kadar geniş bir perspektifi kapsamaktadır. İlgili grafikler üzerinden sunulan veriler, her bir konunun detaylı bir şekilde incelenerek değerlendirilmesine imkan tanımaktadır. Bu bağlamda, aşağıda verilen grafikler ve açıklamalar, araştırmanın ana temalarını oluşturmaktadır.

1. MEB kararı sonrası Almanca öğrenme motivasyonunuzda bir değişiklik oldu mu?

192 yanıt

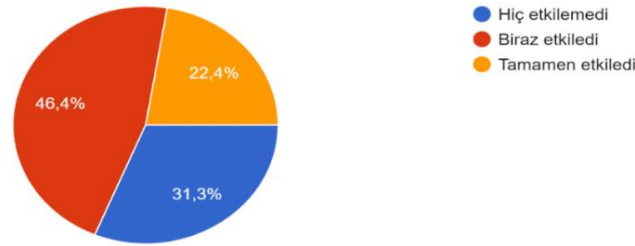

Şekil 1. Motivasyon değişiklikleri

MEB kararı sonrası Almanca öğrenme motivasyonunda belirgin bir değişiklik yaşayan katılımcıların %80,2'i motivasyonlarının azaldığını ifade etmiştir. Öğrencilerin sadece %16,7'i motivasyonlarında herhangi bir değişiklik olmadığını belirtmiştir.

2. Almanca dersini seçme kararınızda çevrenizin etkisi ne düzeyde oldu?

192 yanıt

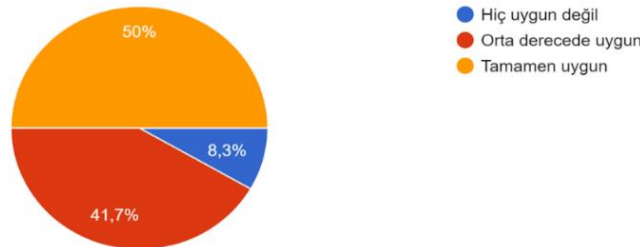

Şekil 2. Çevre etkisi

Almanca dersini seçme kararında çevrenin etkisi değerlendirildiğinde, katılımcıların %46,4'ü kısmen etkilendiğini belirtmiştir. Tamamen etkiledi diye görüş bildiren öğretmen adayı yüzdesi ise %22,4'tür. Çevrenin hiç etkisi olmadığını bildiren katılımcı yüzdesi ise %31,3'dür.

3. Almancanın gelecekteki kariyer hedeflerinizle uygunluğu konusunda ne düşünüyorsunuz?

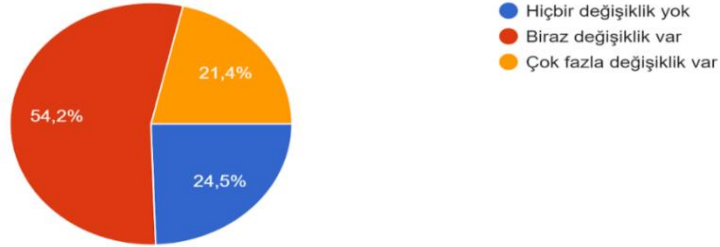
192 yanıt

Şekil 3. Kariyer hedefleri ile uygunluk

Almanca'nın gelecekteki kariyer hedeflerine uygunluğu konusunda katılımcıların %50'si tamamen uygun olduğunu düşünmektedir. Hiç uygun olmadığını beyan eden katılımcı yüzdesi sadece %8,3'tür.

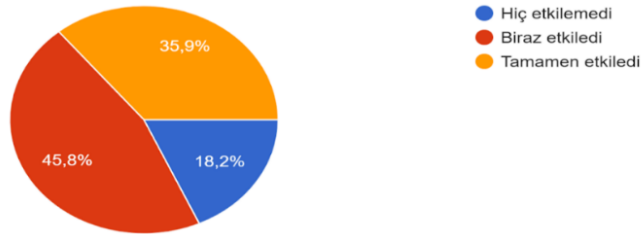
4. Almanca öğrenmeye yönelik ilginizde bir değişiklik oldu mu?
192 yanıt

Şekil 4. İlgi ve Değişim

Almanca öğrenmeye yönelik ilgide bir değişiklik yaşayan katılımcıların %54,2'i çok fazla değişiklik olduğunu ifade etmiştir. Hiçbir değişiklik yaşanmadı görüşünü bildiren katılımcı yüzdesi sadece %24,5 olarak bildirilmiştir.

5. Almanca dersinin zorunlu olmaktan çıkarılması, dil becerilerinizi geliştirme isteğinizi nasıl etkiledi?
192 yanıt

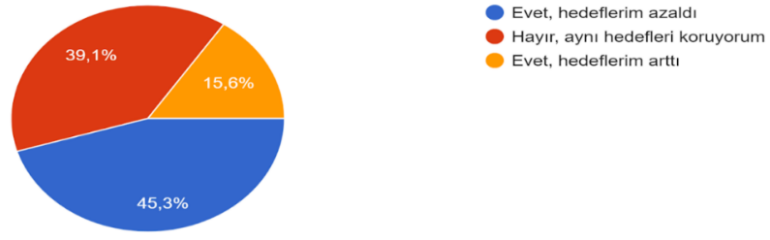

Şekil 5. Dil becerileri ve motivasyon

Almanca dersinin zorunlu olmaktan çıkarılmasının dil becerilerini geliştirme isteği üzerinde etkisi olan katılımcıların %45,8'i kısmen ve %35,9'u tamamen etkilendiğini belirtmiştir. Katılımcılardan sadece %18,2'ü dil becerilerini geliştirme motivasyonlarında herhangi bir değişiklik yaşanmadığını belirtmişlerdir.

6. Almanca öğretmenliği programını tamamladıktan sonra sahip olmak istediğiniz dil becerileri hedeflerinizde bir değişiklik oldu mu?

192 yanıt

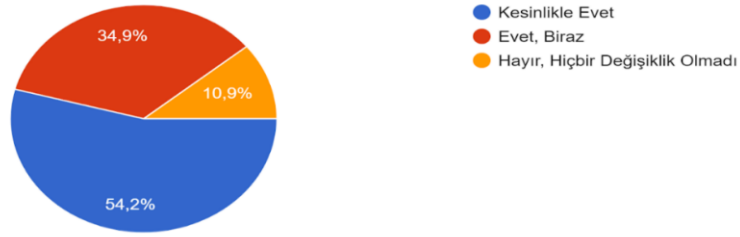

Şekil 6. Hedefler ve program

Almanca öğretmenliği programını tamamladıktan sonra sahip olmak istedikleri dil becerileri hedeflerinde bir değişiklik yaşayan katılımcıların %45,3'ü hedeflerinin azalttığını belirtmiştir. Katılımcılardan sadece %15,6'sı hedeflerinin arttığını bildirmişlerdir.

7. Almanca dersinin zorunlu olmaktan çıkarılması kararını duyduktan sonra Almanca öğretmenliği programına yönelik motivasyonunuzda bir değişiklik oldu mu?

192 yanıt

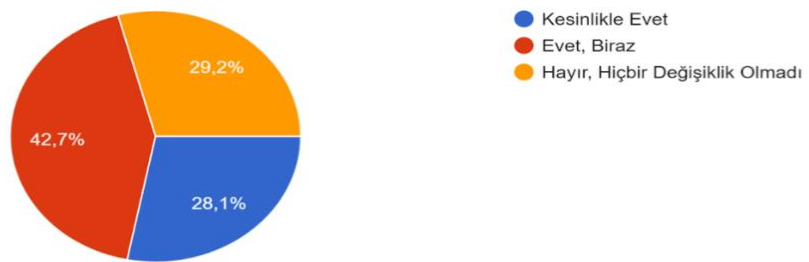

Şekil 7. Motivasyona etkisi

Almanca dersinin zorunlu olmaktan çıkarılması kararını duyduktan sonra Almanca öğretmenliği programına yönelik motivasyonunuzda bir değişiklik oldu mu sorusuna katılımcıların %54,2'si kesinlikle büyük bir değişiklik olduğunu, %34,9'u kısmen değişiklik olduğunu sadece %10,9'u ise değişiklik olmadığını ifade etmiştir.

8. Zorunlu Almanca dersinin kaldırılmasının ardından Almancaya yönelik öğrenme ilginiz azaldı mı?

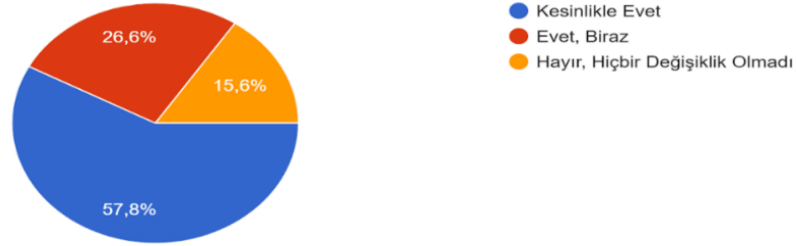
192 yanıt

Şekil 8. Öğrenme ilgisinin azalması

Zorunlu Almanca dersinin kaldırılmasının ardından Almanca öğretmenliği programında Almanca öğrenmelerini geliştirme konusunda endişe yaşamayan katılımcı sayısı sadece %28,1'dir. Almanca Öğrenmeye olan ilginin kesinlikle olumsuz etkilendiğini ifade eden katılımcı yüzdesi %29,2'iken kısmen azaldı diye görüş bildiren katılımcı sayısı ise %42,7 değerine ulaşmıştır.

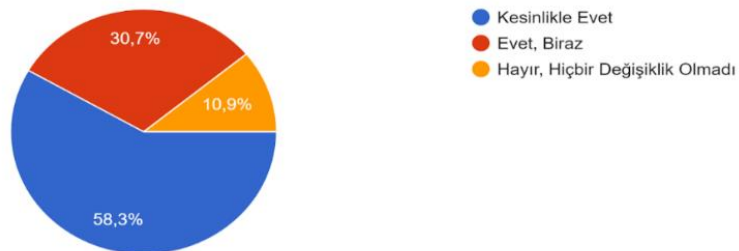
9. Zorunlu Almanca dersinin kaldırılmasının ardından Almanca öğretmenliği programında başarılı olma konusunda daha fazla endişe duymaya başladınız mı?
192 yanıt

Şekil 9. Programa Başarılı Olma Endişesi

Zorunlu Almanca dersinin kaldırılmasının ardından Almanca öğretmenliği programında başarılı olma konusunda daha fazla endişe duymaya başladınız mı sorusuna ankete katılan öğrencilerin %57,8'si daha fazla endişe yaşamaya başladıklarını belirtmiştir. Programda hiçbir başarı kaygısı yaşama değişikliği görüşünü sadece %15,6 katılımcı belirtmiştir.

10. Zorunlu Almanca dersinin kaldırılmasının ardından Almanca öğretmenliği programının gelecekteki kariyer hedeflerinizle uygunluğu konusunda daha fazla tereddüt yaşamaya başladınız mı?
192 yanıt

Şekil 10. Kariyer Hedefleri ile Endişe Duyma

Zorunlu Almanca dersinin kaldırılmasının ardından Almanca öğretmenliği programının gelecekteki kariyer hedeflerinizle uygunluğu konusunda daha fazla tereddüt yaşamaya başladınız mı sorusuna katılımcılardan %58,3'ü kesinlikle evet, %30,7'i kısmen tereddüt yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan sadece %10,9'u kariyer hedefleri ile ilgili daha fazla tereddüt yaşamadıklarını bildirmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma, MEB kararı neticesinde zorunlu Almanca dersinin kaldırılmasının Trakya Üniversitesi ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğrencileri üzerinde geniş kapsamlı etkileri analiz etmiştir. Bulgular, öğrenci profilleri, motivasyon, çevresel etkiler, kariyer hedefleri ve dil becerileri açısından çeşitli boyutlarda ortaya çıkan önemli sonuçları içermektedir.

Katılımcıların %50,5'i Trakya Üniversitesi, %49,5'i Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğrencisi olup, toplam 192 öğrenciyi kapsamaktadır. Sınıf düzeyine göre dağılımda %43,8'i 4. sınıf, %31,3'u 2. sınıf ve %25'i 3. sınıf öğrencisidir. Bu çeşitlilik, araştırmanın genel bir öğrenci profiline ulaşmak üzere temsil edici olduğunu göstermektedir.

MEB kararı sonrasında, öğrencilerin Almanca öğrenme motivasyonunda %80,2'lik büyük bir düşüş yaşandığı görülmüştür. Çevresel etkiler açısından, katılımcıların %46,4'ü kısmen etkilendiklerini ifade etmiş, bu sürecin %22,4'ü için ise tamamen etkili olduğu belirlenmiştir. Bu durum, çevresel faktörlerin öğrenci kararlarını etkilemede önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

MEB'in Almanca dersini zorunlu dersler arasından çıkarması, üniversitelerde Almanca öğretmenliği programlarına kayıt yaptıran ve yaptırmayı düşünen öğrenciler üzerinde de çeşitli etkiler yaratacağı öngörülmektedir. Wiley ve García'nın (2016) da belirttiği gibi dil politikaları ve uygulamaları dillerin öğretilmesini teşvik edebilir ya da kısıtlayabilir. Anlaşılacağı üzere bu etkilerin anlaşılması ve değerlendirilmesi, dil öğretimi alanında strateji geliştirmek isteyen eğitimciler ve karar vericiler için çok önemlidir. Öğrencilerin dil öğrenme süreçlerini daha etkili ve motivasyonlu bir şekilde yönlendirmek için çeşitli önlemlerin alınması ve dil öğretimi programlarının gözden geçirilmesi gerekebilir.

MEB kararı sonrasında katılımcıların %80,2'si Almanca öğrenme motivasyonlarında azalma yaşadıklarını belirtmiştir. Bu durum, dil öğrenme sürecinde karşılaşılan güçlüklerin daha az üstesinden gelmeye yönelik bir eğilim oluşturabilir. Oysa karar öncesi yapılan araştırmalarda ilgili program öğrencilerinin yüksek motivasyona sahip olduklarını hatta bir devlet üniversitesinde %95'inin programı severek seçtiği tespit edilmiştir (Üstün, 2020). Çevresel etki açısından, öğrencilerin %46,4'ü kısmen etkilendiğini ifade ederken, %22,4'ü çevrenin kararlarını tamamen etkilediğini düşündüklerini ifade etmiştir. Karimov ve Arslan'ın (2022) çalışmasında dikkat çektiği olumlu motivasyonla elde edilebilecek başarıya karşın öğrencilerin geliştirdiği yeni olumsuz tutum dikkat çekicidir. Bu durum, dil eğitimi politikalarının öğrenci motivasyonunu ve çevresel etkileri nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.

Almanca'nın kariyer hedefleriyle uygunluğunu değerlendiren katılımcıların %50'si tamamen uygun olduğunu düşünmektedir. Ancak, dil becerilerinin geliştirilmesi konusunda sadece %18,2'i etkilendiklerini belirtmişlerdir. Bu durum öğrenciler arasında dil öğrenme süreçlerindeki zorluklara yönelik farklı tepkiler oluştuğuna işaret eder. Dilin zorunlu olmaktan çıkması, öğrencilerin dil becerilerini geliştirme konusundaki kararlılıklarını azaltmıştır. Anket sonuçları, öğrencilerin bu zorluklar karşısında motivasyonlarını koruma konusunda daha fazla desteklenmeye ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Sonuç olarak, dil öğrenme sürecinde

yaşanabilecek bu motivasyon düşüşü, öğrencilerin dil bilgisi, kelime dağarcığı ve iletişim becerileri gibi önemli dil öğrenme alanlarında gerilemelere neden olabilir (Dörnyei, 2020).

Almanca dersinin zorunlu olmaktan çıkmasıyla birlikte Almanca öğretmenliği programlarına olan ilginin azalabileceği ve bu programlara kayıt yaptırmak isteyen öğrenci sayısının düşebileceği öngörülmektedir. Katılımcıların %57,8'i programda daha fazla endişe yaşadıklarını ifade etmiştir. Bu durum, dil eğitimi programlarının içeriği ve kariyerle ilgili endişelerin ciddi bir şekilde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Erim (2008) ve Gündoğdu (2019) önceki çalışmalarında bu endişeyi özellikle atanma kaygısı ile ilişkilendirmişlerdir. Bu karar sonrası yeni ve ciddi bir endişenin oluştuğunu belirtmek doğaldır. Bu anlamda oluşacak kaygının programların cazibesini daha da düşüreceği çok uzak bir ihtimal ve beklenti değildir.

Bu durum, üniversitelerin bu programlara yönelik stratejilerini gözden geçirmelerini ve programları daha cazip hale getirmek için çeşitli önlemler almalarını gerektirebilir. Örneğin, dil becerilerini geliştirmeye yönelik ek desteklerin sağlanması veya program içeriğinin güncellenmesi gibi adımlar, öğrencilerin programa olan ilgisini artırabilir. Yoksa motivasyonel değişimler ile yükseköğretimdeki bağlamsal faktörler arasındaki ilişkiler Busse ve Walter (2013)'in çalışmasında dikkat çektiği üzere güçlü olduğu ve doğal olarak motivasyon kayıplarına yol açabileceği ortaya çıkmaktadır.

Bu sonuçlar, dil eğitimi politikalarının öğrenci deneyimleri üzerindeki etkilerini anlamak ve dil eğitim programlarını daha etkili hale getirmek için önemli bir temel sağlamaktadır. Gelecekteki araştırmalar, bu konudaki bilgiyi daha da derinleştirerek dil eğitimi politikalarının daha etkili bir şekilde yönetilmesine katkı sağlamalıdır.

Öneriler

Çalışmanın bulguları, MEB kararı sonrasında zorunlu Almanca dersinin kaldırılmasının öğrenciler üzerindeki çeşitli etkilerini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, elde edilen sonuçlara dayanarak geliştirilen öneriler aşağıda sunulmaktadır.

Dil öğretiminde motivasyonun (Çetin & Tuğlu, 2022) kritik öneme sahip olduğu göz önüne alındığında, eğitim kurumları ve öğretmenler, öğrencilerin dil öğrenme süreçlerine yönelik motivasyonlarını artırmak için çeşitli stratejiler geliştirmelidir. Örneğin, dil derslerini daha etkileşimli hale getirmek, kültürel etkinliklere daha fazla yer vermek veya dil becerilerini günlük yaşamla ilişkilendiren içerikler sunmak gibi yöntemler kullanılabilir.

MEB, üniversiteler, öğretmen adayları ve öğrenciler arasındaki iletişimi güçlendirmek için çaba sarf etmelidir. Bu, yapılan değişikliklerin nedenleri konusunda şeffaf olmayı içermeli ve paydaşların endişelerini anlamak adına etkili bir iletişim stratejisi geliştirilmelidir.

Zorunlu derslerin kaldırılması sonrasında öğrencilere program içinde rehberlik hizmetleri sunulmalıdır. Programın başarılı bir şekilde tamamlanması ve kariyer hedeflerine ulaşma konusunda öğrencilere destek sağlanmalıdır.

Eğitim kurumları, öğrenci geri bildirimlerini düzenli olarak değerlendirmeli ve bu geri bildirimlere dayanarak programlarını sürekli olarak iyileştirmelidir. Öğrencilerin

memnuniyetini artırmak ve öğrenme deneyimlerini daha olumlu hale getirmek için Williams'ın (2014) çalışmasında belirttiği üzere bu geri bildirimlere önem verilmelidir.

Türkiye'de, Almanca'nın yabancı dil olarak öğretilmesinin potansiyeli büyük ve çok yönlüdür. Var olan Almanca öğretmenleri, akademik uzmanlık alanlarındaki bilgi ve deneyimleri ile bu dilin öğrenimine katkı sağlayabilir. Almanca'nın, özellikle ticaret, kültür ve akademik alanda kapılar açan bir dil olarak Türkiye için stratejik bir öneme sahip olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu dilin yaygınlaşması için ilk öğretim kademelerinden başlamak üzere geniş bir eğitim programı oluşturulmalıdır. Bu program, öğrencilere erken yaşlarda dil becerileri kazandırarak Almanca'nın önemini vurgulamalıdır. Ancak böylece uluslararası platformlarda yabancı dilde arzulan başarı elde edebilir.

İlgili öneriler, dil eğitimi politikalarının ve programlarının öğrencilerin beklentilerine daha uygun hale getirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Gelecekteki çalışmalar, dil eğitimi politikalarının uygulanması sürecinde bu önerilerin etkisini daha ayrıntılı bir şekilde inceleyebilir ve dil eğitiminde daha sürdürülebilir çözümler geliştirebilir. Bu önerilerle bağlantılı aşağıda sunulan öneriler öğrencilerin olumsuz etkilenen motivasyonlarını artırmak ve dil becerilerini geliştirmek adına daha spesifik ve etkili çözümler sunmaktadır.

Öğrencilere çeşitli online dil kurslarına ve kaynaklarına ücretsiz erişim sağlanarak, kendi hızlarında dil becerilerini geliştirmeleri teşvik edilmelidir.

Dil eğitimi programları, öğrencilere dil pratiği ve kültürel etkileşim fırsatları sunarak, öğrenmeye olan motivasyonu artırabilir.

Kariyer hedefleriyle uyumlu olarak düzenlenecek mesleki gelişim seminerleri ve etkinlikler, öğrencilere alanlarıyla ilgili güncel bilgileri edinme imkanı tanıyabilir.

Öğrencilere bireysel kariyer danışmanları atanarak, kendi ilgi alanlarına ve hedeflerine uygun kariyer yollarını belirleme konusunda destek sağlanmalıdır.

Üniversitelerde dil kulüpleri veya toplulukları oluşturularak, öğrenciler arasında dil pratikleri ve kültürel etkileşimlerin artırılması teşvik edilebilir.

Üst sınıf öğrencileri veya mezun öğrencilerle mentorluk programları oluşturularak, deneyimlerini paylaşmaları ve kariyer tavsiyeleri sunmaları sağlanabilir.

Kaynakça

- Acat, M. B., Demiral, İ. O. S., & Merkezi, E. Ö. D. E. (2002). Türkiyede yabancı dil öğreniminde motivasyon kaynakları ve sorunları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 31(31), 312-329.
- Al Kaboody, M. (2013). Second language motivation; the role of teachers in learners' motivation. *Journal of academic and applied studies*, 3(4), 45-54.
- Al-Hoorie, A. H. (2017). Sixty years of language motivation research: *Looking back and looking forward*. *Sage Open*, 7(1). <https://doi.org/10.1177/2158244017701976>
- Altan, M. Z. (2006). Preparation of foreign language teachers in Turkey: A challenge for the 21st century. *Dil Dergisi*, (134), 49-54. https://doi.org/10.1501/Dilder_0000000063
- Arslan, M., & Akbarov, A. (2010). Türkiye'de yabancı dil öğretiminde motivasyon-yöntem sorunu ve çözüm önerileri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (24), 179-191.
- Ary, D., Jacobs, L. C., Sorensen, C., & Walker, D. (2013). Introduction to research in education: Cengage Learning. *Journal of Correctional Education*, 9-22.
- Balcı, U. (2016). Anadolu liselerinde ikinci yabancı dil olarak Almanca eğitimi: Batman ili örneği. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (29), 334-341. <https://doi.org/10.14582/DUZGEF.757>
- Bietenbeck, J. (2020). Own motivation, peer motivation, and educational success. *CESifo Working Paper No. 8696*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3733270>
- Bower, K. (2019). Explaining motivation in language learning: a framework for evaluation and research. *The Language Learning Journal*, 47(5), 558-574. <https://doi.org/10.1080/09571736.2017.1321035>
- Busse, V., & Walter, C. (2013). Foreign language learning motivation in higher education: A longitudinal study of motivational changes and their causes. *The modern language journal*, 97(2), 435-456. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2013.12004.x>
- Check, J., & Schutt, R. K. (2011). *Research methods in education*. Sage publications.
- Çelebi, M. D. (2006). Türkiye'de anadili eğitimi ve yabancı dil öğretimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(21), 285-307.
- Çetintaş, B. (2010). Türkiye'de yabancı dil eğitim ve öğretiminin sürekliliği. *Journal of language and linguistic studies*, 6(1), 65-74.
- Çınar, S., & Tuğlu, Y. (2022). Twitter im Fremdsprachenunterricht–Motivierung der Lernenden durch Microblogging-Aufgaben. In H. Köksal, M. S. Yücel, L. Coşan, H. Asutay & M.T. Öncü (Eds.), *Digitalisierung im Kontext von Sprache und Literatur in der Türkei: Potenziale, Herausforderungen und Prognosen*, (pp. 9-31). Logos Verlag Berlin
- Demircan, Ö. (1988). *Dünden bugüne Türkiye'de yabancı dil*. Remzi Kitabevi.
- Dörnyei, Z. (2001). *Teaching and researching motivation*. Longman.
- Dörnyei, Z. (2003). Attitudes, orientations and motivations in language learning: advances in theory, research and applications, *Language Learning*, 53, 3-32. <https://doi.org/10.1111/1467-9922.53222>
- Dörnyei, Z. (2020). *Innovations and challenges in language learning motivation*. Routledge.
- Dörnyei, Z., & Ushioda, E. (2013). *Teaching and researching motivation*. Routledge.

- Durmuşçelebi, M., & Suna, Y. (2013). Türkiye'de yabancı dil öğrenme-öğretme problemine ilişkin yapılan çalışmaların derlenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 3(5).
- Ebata, M. (2008). Motivation factors. In *42nd TESOL Convention in New York: Dream and reality* (p. 21).
- Erim, E. (2018). Almanca Öğretmenlerine yeni iş olanakları yaratılmasına yönelik eğitime dayalı çözüm önerileri. *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift für Germanistik*, 6(2), 183-191.
- Erişkon Cangil, B. (2004). Küreselleşme ve Avrupa birliği yabancı dil eğitim politikaları ışığında 2000'li yıllarda Türkiye'de yabancı dil ve yabancı dil öğretmeni yetiştirme politikalarına bir bakış. *HAYEF Journal of Education*, 1(2), 273-282.
- Ertuğ, C. & Canan, C. (2014). Türkiye'de ikinci yabancı dil öğretiminde karşılaşılan sorunlar. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 43-63.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage.
- Fink, A. (2003). *The survey handbook*. Sage.
- Freeman, D., & Johnson, K. E. (1998). Reconceptualizing the knowledge-base of language teacher education. *TESOL quarterly*, 32(3), 397-417.
- Geiger, T. (2021). Erziehung als Gegenstand der Soziologie. In *Handbuch Bildungs- und Erziehungssoziologie* (pp. 1-18). Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Gervis, M., & Capel, S. (2019). Motivating pupils. In S. Capels, M. Leask & S. Younie (Eds.) *Learning to Teach in the Secondary School* (pp. 142-163). Routledge.
- Gündoğdu, A. G. T. (2019). *Almanca öğretmen adaylarının mesleğe yönelik kaygılarının belirlenmesi (Dokuz Eylül Üniversitesi Örneği)*. UBEST Tam Metin Bildiri Kitabı, 19-25.
- Karimov, S., & Arslan, P. D. M. (2022). Yabancı dil olarak Türkçe temel dil becerilerinin öğretiminde öğrenci motivasyonunun sağlanmasında kullanılan yöntemler. *Journal of Social Research and Behavioral Sciences*, 8(15). <https://doi.org/10.52096/jsrbs.8.15.18>
- Kırkgöz, Y. (2007). English language teaching in Turkey: Policy changes and their implementations. *RELC journal*, 38(2), 216-228. <https://doi.org/10.1177/0033688207079696>
- Kırkgöz, Y. (2009). Globalization and English language policy in Turkey. *Educational policy*, 23(5), 663-684. <https://doi.org/10.1177/089590480831631>
- Kırkgöz, Y. (2009). The challenge of developing and maintaining curriculum innovation at higher education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 73-78. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2009.01.015>
- Kim, H., Sefcik, J. S., & Bradway, C. (2017). Characteristics of qualitative descriptive studies: A systematic review. *Research in nursing & health*, 40(1), 23-42. <https://doi.org/10.1002/nur.21768>
- Küçüköğlü, B. (2013). The history of foreign language policies in Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 70, 1090-1094. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.01.162>
- Lamb, M. (2017). The motivational dimension of language teaching. *Language Teaching*, 50(3), 301-346. <https://doi.org/10.1017/S0261444817000088>
- Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). *How languages are learned- Oxford handbooks for language teachers (4th ed.)*. Oxford University Press.

- Linnenbrink-Garcia, L., & Patall, E. A. (2015). Motivation. In L. Corno & E. M. Anderman (Eds.) *Handbook of educational psychology* (pp. 105-117). Routledge.
- Lumsden, L. S. (1994). Student motivation. *Research Roundup*, 10(3), n3.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2023). Tebliğler Dergisi. https://dhgm.meb.gov.tr/tebligler-dergisi/2023/2789_Agustos_2023_ek-2.pdf
- Nassaji, H. (2015). Qualitative and descriptive research: Data type versus data analysis. *Language teaching research*, 19(2), 129-132. <https://doi.org/10.1177/1362168815572747>
- Sarıçoban, G. (2012). Foreign language education policies in Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 2643-2648. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.05.539>
- Seifert, T. (2004). Understanding student motivation. *Educational research*, 46(2), 137-149. <https://doi.org/10.1080/0013188042000222421>
- Soner, O. (2007). Türkiye’de yabancı dil eğitiminin dünü bugünü. *Öneri Dergisi*, 7(28), 397-404. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.684553>
- Soruç, A. & Cepik, S. (2013). A critical analysis of foreign language pre-service teacher education in Turkey. *The Anthropologist*, 16(1-2), 319-324. <https://doi.org/10.1080/09720073.2013.11891359>
- Tuğlu, Y. (2023). Student Perspectives on the effective use of new media in field education courses and the development of language skills. *International Journal of Educational Research Review*, 8(3), 494-511. <https://doi.org/10.24331/ijere.1287867>
- Ushioda, E. (2008). *Motivation and good language learners* (pp. 19-34). Cambridge University Press.
- Ünal, K. (2023). Yabancı dil öğrenimi ve öğretiminde motivasyon ve motivasyonu etkileyen yöntem ve sistem sorunları (Türkiye örneği). *Turkish Studies - Language*, 18(3), 2043-2064. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.68553>
- Üstün, B. (2020). Öğrencilerin Almanca öğretmenliğini tercih etme sebepleri. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 21-30.
- Wiley, T. G., & García, O. (2016). Language policy and planning in language education: *Legacies, consequences, and possibilities*. *The Modern Language Journal*, 100(S1), 48-63. <https://doi.org/10.1111/modl.12303>
- Williams, J. (2014). Student feedback on the experience of higher education: A significant component of institutional research data. In: *Using data to improve higher education* (pp. 65-80). Brill.
- Yücel, M. S. (2009). Trakya üniversitesi Almanca ve İngilizce mütercim ve tercümanlık bölümlerini öğrencilerin tercih sebepleri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 133-150.

Geliş Tarihi : 18.12.2023
Kabul Tarihi : 22.12.2023

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1406483>

Tuğlu, Y. & Doğruer, S. (2024). (Acil) Uzaktan eğitim dönemlerinde yabancı dil eğitimi programları. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 377-395. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1406483>

(ACİL) UZAKTAN EĞİTİM DÖNEMLERİNDE YABANCI DİL EĞİTİMİ PROGRAMLARI

Yıldırım TUĞLU¹, Sinem DOĞRUER²

ÖZ

Acil uzaktan eğitim, özellikle pandemi ve doğal afet gibi olağanüstü durumlar nedeniyle yaygınlaşmış ve eğitimde önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu durum, öğrencilerin, öğretim materyallerinin, öğretim stratejilerinin ve programların uzaktan eğitimdeki performansını değerlendirmeyi önemli kılmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'deki yabancı dil öğretmenliği programlarının acil uzaktan eğitim dönemlerindeki etkinliğini ve öğrenci çıktılarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Almanca ve İngilizce Öğretmenliği programlarından amaçlı örnekleme yöntemi yoluyla seçilen 20 dördüncü sınıf öğrencisi üzerinde yürütülen bu nitel araştırma, yarı yapılandırılmış görüşmeler ve odak grup görüşmeleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş ve çeşitli temalar doğrultusunda çıkarımlar yapılmıştır. Araştırma, yabancı dil öğretmenliği programlarının uzaktan eğitim süreçlerindeki güçlü yönlerini ve geliştirilmesi gereken alanları belirleyerek, programların daha etkili hale getirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, öğretmen adaylarının görüşlerinin detaylı bir şekilde ele alındığı bu çalışmanın, yabancı dil öğretmenliği programlarının acil uzaktan eğitim süreçlerinde daha etkili hale getirilmesi için önemli bir referans kaynağı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Acil uzaktan eğitim, Öğretmen Adayları, Yabancı Dil Öğretmenliği Programı, Nitel araştırma

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, yildirintuglu@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0413-0569>

² Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, sinemdogruer@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5076-2087>

Date Received : 18.12.2023
Date Accepted : 22.12.2023

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1406483>

Tuğlu, Y. & Doğruer, S. (2024). Foreign language education programs during (emergency) remote teaching periods. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 377-395. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1406483>

FOREIGN LANGUAGE EDUCATION PROGRAMS DURING (EMERGENCY) REMOTE TEACHING PERIODS

Yıldırım TUĞLU³, Sinem DOĞRUER⁴

ABSTRACT

Emergency remote teaching has become widespread, particularly due to extraordinary circumstances such as the pandemic and natural disasters, which have led to significant changes in education. This situation emphasizes the importance of evaluating the performance of students, teaching materials, teaching strategies, and programs in remote teaching. In this sense, the study aims to examine the effectiveness of foreign language teaching programs in Turkey during emergency remote teaching periods and their impact on student outcomes. This qualitative research, which was conducted on 20 fourth-year students selected through the purposive sampling method from the German and English Language Teaching Programs at Trakya University Faculty of Education, was conducted through semi-structured interviews and focus group discussions. The data obtained were analyzed using content analysis, and various themes were identified. The research aims to contribute to making language teaching programs more effective by identifying strengths and areas for improvement during remote teaching processes. In this context, it is believed that this study, in which the views of teacher candidates are discussed in detail, can be a significant reference for enhancing foreign language teaching programs in emergency remote teaching.

Keywords: Emergency Remote Teaching, Teacher candidates, Foreign language teaching programs, Qualitative research

³ Assistant Professor, Trakya University, Faculty of Education, yildirimtuglu@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0413-0569>

⁴ Assistant Professor, Trakya University, Faculty of Education, sinemdogruer@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5076-2087>

Giriş

Uzaktan eğitimin yaygınlaşması ve teknolojinin gelişimiyle birlikte, eğitim alanında önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Yabancı dil öğretmenliği programları da bu değişikliklerden etkilenen alanlardan biridir. İlgili alanda bilimsel çalışmalara son dönemlerde eğitim etkinliğinin iyileştirilmesi adına daha fazla rastlanmaktadır (Doğan, 2020; Doğruer & Güvendir, 2023; Doğan, Nazlı & Saraç, 2022; Dolmacı & Dolmacı, 2020; Kazu, Yalçın & Yalçın, 2022; Tuğlu, 2021). Son yıllarda, Covid-19 salgını veya yaşanan büyük depremler gibi olağanüstü durumlar nedeniyle öğrencilerin uzaktan eğitime geçmek zorunda kaldığı birçok ülkede, yabancı dil öğretmenliği programları da uzaktan eğitim modellerine geçiş yapmak zorunluluğu doğmuştur. Bu anlamda gerçekleşen zorunlu geçişler ve dönüşümler, yabancı dil öğretmenliği programlarının etkinliği açısından yeni bir perspektif doğurmuştur. Şüphesiz bu perspektifte, programların uzaktan eğitim sürecindeki performansı ve programın ana unsurunu oluşturan öğrenci çıktıları dikkate alınmalıdır. Yabancı dil öğretmenliği programlarının değerlendirilmesi, programların güçlü yönlerinin belirlenmesine ve geliştirme ihtiyaçlarının tespit edilmesine yardımcı olacaktır. YÖK (2020) eğitim ve öğretimin programlarının neredeyse (24.09.2020 tarihli YÖK Genel Kurul kararı) bütününde örgün eğitim ve uzaktan eğitimin (%40'ını aşmamak kaydıyla) bir arada olduğu hibrit ve bazı istisnaları da barındıran (örn. Öğretmenlik Uygulaması gibi derslerin uzaktan verilemeyeceği) modellerini hızlıca hayata geçirmiştir. Bu karar doğal olarak yabancı dil eğitimi ve öğretimi programlarını da derinlemesine etkilemektedir. Bu konuda ilgili birimler ders içerikleri uygun derslerin hangi eğitim modelinde yürütüleceği konusunda kararlar vermektedir.

Bu hibrit modele göre artık örgün eğitim sistemlerindeki zorunlu değişim çalışmalarının hızlandırılmasını gerekmektedir. Uzaktan eğitimin avantajları olduğu gibi birtakım zorlukları da olduğu yadsınamaz. Zaten uzaktan eğitim tanımından ziyade acil uzaktan eğitim kavramının kullanılmaya ihtiyaç duyması bilinen uzaktan eğitim ile bu yeni olgu arasındaki farklılığa işaret etmektedir. (Acil) Uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin dil becerilerinin nasıl geliştiği, öğretim materyallerinin ve yöntemlerinin etkisi, öğrenci-öğretmen etkileşimi gibi konuların analiz edilmesi, yabancı dil öğretmenliği programlarının kalitesinin artırılmasına yardımcı olacaktır (Tuğlu, 2021).

Alan yazın incelendiğinde, son yıllarda öğretmen adaylarının üniversitede aldıkları uzaktan eğitime yönelik birçok çalışma yapıldığı görülmektedir (Acar, & Eğilmez, 2023; Baltacı, Bütüner & Çalışkan, 2022; Gedik, 2023; Tanel & Arslan, 2022; Turan & Avcı, 2022; Seyhan, 2021; Süzük, & Akıncı, 2022; Şengül, 2021). Yabancı dil eğitimi ve öğretiminin uzaktan eğitim süreçlerindeki gelişimi ve değişimi adına yapılan çalışmalar ise, genellikle hazırlık birimlerindeki yabancı dil eğitimi, servis derslerindeki yabancı dil veya ortaöğretim düzeyindeki yabancı dil eğitimine odaklanmıştır (Akyıldız, 2020; Kapucu & Uşun, 2020; Karaman, 2021; Özçelik & Atmaca, 2022). Bazı araştırmalar, uzaktan eğitim süreçlerinin yabancı dil öğretmenliği programlarına entegrasyonu sırasında yaşanan zorlukları ve başarı faktörlerini ele almıştır (Özçelik & Atmaca, 2022).

Ancak yabancı dil öğretmenliği programlarının uzaktan eğitim süreçlerindeki etkinliği ve öğrenci çıktıları üzerine yapılan araştırmaların sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Bu anlamda, çalışma yabancı dil öğretmenliği programlarının acil uzaktan eğitim dönemlerindeki

etkinliğinin değerlendirilmesine odaklanmayı amaçlamaktadır. Araştırma, öğrenci çıktılarının incelenmesi yoluyla, yabancı dil becerilerinin geliştirilmesi ve program hedeflerine ulaşma sürecinde hangi faktörlerin etkili olduğunu belirlemeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda, programların güçlü yönlerini ve zayıf noktalarını ortaya çıkararak programların iyileştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın sonuçlarının, yabancı dil öğretmenliği programlarının uzaktan eğitim süreçlerini daha verimli hale getirmek için temel bir referans kaynağı oluşturulacağı düşünülmektedir.

Çalışmada öğrencilerle yapılan nitel veri toplama sürecinde özellikle, *program ve ders içeriği, öğretim kalitesi, destek ve kaynaklar, yaşanan zorluklar ve genel deneyim değerlendirmeleri* gibi kritik alanları inceleyerek ilgili durumlarda ve şartlarda yabancı dil eğitimini daha etkili kılmak amacıyla bu faktörler değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler, uzaktan eğitimde öğrencilerin deneyimlerini ve öğrenme süreçlerinin anlaşılmasında katkıda bulunarak, yabancı dil öğretmenliği programlarının uzaktan eğitim dönemlerinde nasıl daha verimli hale getirilebileceği konusunda değerli perspektifler sunacaktır.

Bu alanda yapılan araştırmaların yetersizliği, programların uzaktan eğitimdeki performansının ve öğrenci çıktılarının geliştirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Elde edilecek sonuçlar, yabancı dil öğretmenliği programlarının uzaktan eğitim süreçlerini daha etkili ve verimli hale getirmek için eğitimciler ve program yöneticileri için önemli bir yol haritası sunacağı düşünülmektedir. Bu şekilde, gelecekteki eğitim stratejileri belirlenirken, öğrencilerin yabancı dil becerilerini daha etkin bir şekilde geliştirmeye ve programların kalitesini artırmaya yönelik adımlar da atılmış olacaktır.

Türkiye’de Yabancı Dil Eğitimi: Almanca ve İngilizce Eğitim Programları ve (Acil) Uzaktan Eğitim

Türkiye'deki üniversitelerde yabancı dil eğitimi programları, genel çerçevede uluslararası iletişimi ve küresel dünyada etkili iletişim becerilerine sahip bireylerin yetiştirilmesini amaçlayan önemli bir role sahiptir. Bu programlar, öğrencilere başta İngilizce, Almanca ve diğer önemli dünya dillerini nasıl öğretilceğinin yanı sıra, kültürel ve sosyal farkındalık kazandırarak küresel vatandaşlar olarak yetiştirmelerini sağlar (YÖK, 2018).

Daha belirgin bir bakış açısıyla yabancı dil eğitimi programlarına yaklaşıldığında, Türkiye'deki üniversitelerde bulunan yabancı dil öğretmenliği bölümleri ve ilgili programlar, öğrencilere yabancı bir dilin öğretimini ve dil öğrenme süreçlerinin yönetimini öğretmeyi amaçlayan akademik programları içermektedir (YÖK, 2018). Bu programlar kısaca, öğrenci ve bölüm sayıları dikkate alındığında başta İngilizce ve Almanca gibi dünya dillerini öğretmek üzere tasarlanmıştır. Ülkenin artan küresel etkileşimiyle birlikte bu dillere önem ve ilgisi de giderek artmaktadır. Demirpolat’a (2015) ve birçok alan uzmanına göre yabancı dil eğitimi ve öğretimi uzun yıllardır bazı tartışmalarının konu odağı olsa da süreç içerisinde eğitim kalitesinin artırılma gayreti ve çalışmaları devam etmektedir (Alagözlü, 2017).

Yabancı dil eğitimi programları, öğrencilere dil becerilerini geliştirme, dilbilgisi ve kelime dağarcığını zenginleştirme, iletişim becerilerini güçlendirme, dil-kültür ilişkilerini anlama ve kültürel farkındalığı artırma gibi hedeflerle tasarlanmıştır (Çiğdem, Kurt & Yetiş, 2019; Deregözü, 2021). Bu programlar, dil öğretimi teknikleri, dil materyali hazırlama,

değerlendirme, teknoloji kullanımı ve öğretim planlaması gibi konularda öğrencileri mesleğe hazırlamayı amaçlar. Yabancı dil eğitimi programları, teorik bilgileri ve pratik becerileri öğrencilere sunarak Alan Eğitimi, Meslek Bilgisi ve Genel Kültür içeriklerini birleştirir (Tuğlu, 2023). Programlar, genellikle dil eğitimi alanında uzmanlaşmış akademisyenler ve öğretim elemanlarınca verilir ve öğrencilere saha deneyimi kazandırmak için teorik ve uygulamalı dil dersleri ile birlikte uygulama imkanları da sunar.

Son yıllarda yaşanan gelişmeler, kısmen bir kavram kargaşasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle uzaktan eğitim ve son yaşanan (acil) uzaktan eğitim olguları sıklıkla karıştırılmaktadır. Oysaki Pandemi dönemini kapsayan uygulamaların gerçekte acil uzaktan eğitim (emergency remote education) olarak tanımlandığını bilmek daha doğru olacaktır (Barbour vd., 2020; Bozkurt 2020). (Acil) Uzaktan eğitim dönemleri kısaca, özellikle son yıllarda öğrencilerin ve eğitim kurumlarının olağanüstü durumlar nedeniyle uzaktan eğitime geçmek zorunda kaldığı dönemlerdir. Pandemi ve doğal afetler gibi etkenler, uzaktan eğitimin yaygınlaşmasına ve yabancı dil eğitimi programlarının da bu modeli benimsemesine yol açmıştır. Uzaktan eğitim dönemleri, tüm eğitim programları gibi yabancı dil eğitimi programlarına da yeni bir perspektif kazandırılması gerekliliğini ortaya çıkarmış ve programların etkinliğini, öğrenci başarısını ve dil becerilerinin gelişimini farklı açılardan değerlendirmeyi gerektirmiştir.

Bu çalışma, Türkiye'de yabancı dil eğitimi programlarının uzaktan eğitim dönemlerindeki gelişimini, değişimini ve etkinliğini inceleyerek, bu alanda yapılan araştırmalara yeni bir bakış açısı sunmayı ve programların daha etkili ve verimli hale getirilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca, uzaktan eğitim dönemlerinde karşılaşılan zorlukları ve başarı faktörlerini analiz ederek, yabancı dil eğitimi programlarının kalitesinin artırılmasına yönelik öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'deki yabancı dil eğitimi programları, uzaktan eğitim dönemlerinde karşılaşılan yeni zorluklara uyum sağlama konusunda önemli bir dönemeçte bulunmaktadır. Bu dönem, programların etkinliğini ve öğrenci çıktılarını daha yakından inceleme ve değerlendirme fırsatını çıktılar açısından masaya yatırarak sunmaktadır. Uzaktan eğitimin avantajlarının etkin bir şekilde kullanılması ve programların güncellenerek geliştirilmesi, yabancı dil eğitimi alanında nitelikli ve yetkin bireylerin yetişmesine katkı sağlayacaktır. Bu anlamda, çalışmada aşağıdaki araştırma sorularının cevapları aranacaktır;

- Yabancı dil öğretmenliği programlarının acil uzaktan eğitim dönemlerinde program ve ders içeriği öğretmen adaylarının öğrenmelerine ne kadar etkisi bulunmaktadır?
- Uzaktan eğitim sürecinde yabancı dil öğretmenliği programlarındaki öğretmen-öğrenci etkileşimi nasıl değerlendirilebilir?
- Uzaktan eğitim sürecindeki yabancı dil öğretmenliği programlarının öğretim kalitesi nasıl değerlendirilebilir?

Uzaktan Eğitim Dönemlerinde Yabancı Dil Öğretmenliği Programlarında Değerlendirme ve Geribildirim

Uzaktan eğitim dönemleri, yabancı dil öğretmenliği programlarında değerlendirme yöntemlerinin ve geribildirim mekanizmalarının nasıl tasarlandığı ve uygulandığı açısından

önemli bir inceleme alanı sunmaktadır. Değerlendirme, öğrencilerin öğrenme sürecindeki ilerlemesini, başarısını ve kazanımlarını ölçmek amacıyla kullanılan bir stratejidir (Başol vd., 2013). Öğrenci performansının adil ve güvenilir bir şekilde değerlendirilmesi, uzaktan eğitim dönemlerinin özgün dinamiklerine uygun yöntemlerin geliştirilmesini gerektirir (Moore & Kearsley, 2011). Bu dönemlerde, değerlendirme yaklaşımları uzaktan eğitim ortamına uyarlanarak öğrenci performansını objektif bir şekilde değerlendirmeyi hedefler (Jiao & Lissitz, 2020).

Uzaktan eğitimde değerlendirme, geleneksel sınıf ortamından farklıdır ve çeşitli zorluklar içerebilir (Cabı, 2016; Kara, 2015). Bu bağlamda, uzaktan eğitim dönemlerindeki yabancı dil öğretmenliği programlarında kullanılan değerlendirme yöntemlerinin, öğrenci katılımını, geri bildirimler, öğrenme sürecini ve dil beceri gelişimini nasıl yansıttığı üzerine araştırmalar yapılmıştır (Kazu, Yalçın & Yalçın, 2022). Değerlendirme yöntemleri, yazılı ve sözlü sınavlar, proje ve ödevler, çeviri çalışmaları gibi çeşitli stratejileri içerebilir. Bu yöntemlerin uzaktan eğitimdeki etkinliği ve güvenilirliği üzerine yapılan çalışmalar, öğrenci başarısının doğru bir şekilde değerlendirilmesini sağlamayı amaçlar, ama acil uzaktan eğitim dönemlerinde örgün eğitimin değerlendirme yöntemlerinin aynı şekilde uygulanması bazı değişkenlerden dolayı (örn. Dil öğretmenlerinin bilgisayar okuryazarlığının yetersiz kalabilmesi) çok kolay gerçekleşmemiştir. Öğretmenler alışık oldukları yüz yüze eğitimden birdenbire alışık olmadıkları hakkında bilgi ve beceri sahibi olmadıkları uzaktan eğitim uygulamalarına geçmek zorunda kalmıştır (Adıgüzel, 2020). Aynı koşullar şüphesiz bu programlara dahil olmak zorunda kalan öğrenci ve öğretmen adayları için geçerlidir. Bu durum, sağlıklı değerlendirme süreçlerini kuşkusuz etkilemiştir. Ayrıca, daha önce bahsedilen uzaktan eğitim ile acil uzaktan eğitim süreçlerinin farklılıklarının da göz önünde bulundurulması gereken bir gerçektir. Zaten acil uzaktan eğitim, henüz yeni bir olgu olduğundan, bu alandaki değerlendirme yöntemlerine yönelik elde neredeyse bulgu yok denecek kadar azdır.

Geribildirim, öğrencilere öğrenme sürecindeki performansları hakkında bilgi sağlayan ve gelişimlerini destekleyen önemli bir araçtır. Uzaktan eğitim dönemlerinde, öğrencilere zamanında ve etkili geribildirim sağlama yöntemleri, öğrenci motivasyonunu artırmak ve hedeflere ulaşmalarına yardımcı olmak açısından büyük önem taşır (Mäkipää, Hahl & Luodonpää-Manni, 2021; Şimşek, 2022). Araştırmalar, öğrencilere verilen geribildirim açıklayıcı ve yapıcı olması gerektiğini, öğrenci hatalarını anlamalarını ve geliştirmelerini sağlamak için kullanılması gerektiğini vurgular (Genç, Engin & Yardım, 2020). Uzaktan eğitim dönemlerinde ise, öğrencilere zamanında ve etkili geribildirim sağlama yöntemleri, öğrenci motivasyonunu artırmak ve hedeflere ulaşmalarını desteklemek için de ayrıca önem taşımaktadır. Geribildirim süreçleri, öğrencilere eksiksiz ve yapıcı bir şekilde sunulmalı, öğrencilerin hatalarını anlamalarını ve geliştirmelerini sağlamalıdır (Biggs & Tang, 2011; Boud & Molloy, 2013).

Bu bağlamda, uzaktan eğitim dönemlerinde yabancı dil öğretmenliği programlarında değerlendirme ve geribildirim süreçlerinin etkinliği, öğrenci başarısını ve dil beceri gelişimini nasıl yansıttığı ve öğrenci motivasyonunu nasıl etkilediği konusunda yapılan araştırmalar önemlidir. Bu çalışmalar, uzaktan eğitimde kullanılan değerlendirme stratejilerinin geliştirilmesi ve optimize edilmesi için temel bir rehberlik sağlayabilir.

Uzaktan eğitim dönemlerinde yabancı dil öğretmenliği programlarında değerlendirme ve geribildirim süreçlerinin incelenmesi, öğrenme stratejilerinin bu yeni paradigmada nasıl etkili bir şekilde uygulanabileceğini göstermektedir. Bu tür önemli ve gerekli çalışmalar, değerlendirme yöntemlerinin uzaktan eğitim ortamındaki özel ihtiyaçlarını ve karşılaşılan zorlukları inceleyerek, öğrenci başarısı, dil beceri gelişimi ve motivasyonu üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Daha önce vurgulandığı gibi, bu alandaki ilgili çalışmalara duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır. Bu araştırmalar, öğretim programlarını geliştirmek ve öğrencilerin en etkili şekilde öğrenmelerini sağlamak için değerlendirme ve geribildirim yaklaşımlarının nasıl optimize edilebileceği konusunda önemli ipuçları sunacaktır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Çalışmada, yabancı dil öğretmenliği programlarının uzaktan eğitim süreçlerindeki etkinliğini değerlendirmek ve öğrenci çıktılarını anlamak amacıyla nitel araştırma yöntemini kullanılmıştır. Bu yaklaşım, katılımcıların deneyimlerini, düşüncelerini ve görüşlerini derinlemesine anlamayı hedefler. Nitel araştırmanın temel amacı, karmaşık sosyal olguları daha derinlemesine inceleyerek anlamak ve bu anlayışı açıklamak ve açığa çıkarmaktır (Creswell & Poth, 2016). Nitel araştırma, katılımcıların deneyimlerini, düşüncelerini ve görüşlerini daha derinlemesine anlamayı amaçlayan bir yaklaşımdır ve bu çalışmanın amacına uygun bir şekilde yöntem olarak seçilmiştir (Berg & Lune, 2019; Yıldırım & Şimşek, 2021). Lincoln ve Guba (1985) nitel araştırmayı bir fenomeni anlamlandırmak ve bu fenomeni içsel perspektiflerden ele almak amacıyla yapılan bir araştırma olarak tanımlar. Denzin ve Lincoln (2011) ise nitel araştırmayı gerçek dünyadaki bağlamları anlamak ve yorumlamak için nitel verilerin toplanması, analizi ve yorumlanması süreci olarak açıklar.

İlgili yöntem, katılımcıların bakış açılarını, deneyimlerini ve duygusal tepkilerini içeren zengin ve ayrıntılı verilerin elde edilmesine olanak tanır (Merriam & Tisdell, 2015). Bu analizler, yabancı dil öğretmenliği programlarının uzaktan eğitim dönemlerindeki deneyimleri, öğrenme stratejilerini ve öğretim materyallerine yönelik görüşleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koymakta ve böylece programların güçlü yönleri ile geliştirilmesi gereken alanlar daha iyi anlaşılabilir hale gelmektedir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2023-2024 öğretim yılı güz döneminde Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Dil Öğretmenliği Programında öğrenim gören 10 Almanca Öğretmenliği ve 10 İngilizce Öğretmenliği Programlarından olmak üzere toplam 20 dördüncü sınıf öğrencisinden oluşturmuştur. Araştırmanın katılımcı seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, belirli kriterlere uygun örneklem grubunun seçilmesini sağlayarak araştırmanın odaklandığı alana daha derinlemesine bakma imkanı sunar (Patton, 2014). Örnekleme yöntemi olarak amaçlı örnekleme kullanmak, araştırmanın hedeflerine ve sorularına daha iyi cevaplar elde etmek için önemlidir (Creswell & Creswell, 2017).

Bu bağlamda, çalışma grubu, pandemi ve deprem nedeniyle acil durum döneminde üniversite

eğitimini uzaktan eğitimle almış olan Almanca ve İngilizce Öğretmenliği öğrencilerinden oluşmaktadır. Verilerin sadece dördüncü sınıf öğretmen adaylarından toplanmasının sebebi, katılımcıların bahsi geçen her iki dönemde de uzaktan çevrim içi eğitim almış olmalarıdır. Bu doğrultuda, yabancı dil öğretmenliği programlarının uzaktan eğitim dönemlerindeki etkinliği ve öğrenci deneyimleri hakkında daha ayrıntılı ve anlamlı verilere ulaşmak hedeflenmiştir. Çalışma grubundaki katılımcıların yaş ortalaması 22'dir. Toplamda 20 katılımcının yer aldığı grup içindeki cinsiyet dağılımı ise 12 kadın ve 8 erkektir.

Veri Toplama Araçları:

Bu araştırmada, öğrenci görüşlerini ve deneyimlerini anlamak için yarı yapılandırılmış görüşmeler kullanılmıştır.

Yarı Yapılandırılmış Görüşmeler: Araştırmada, yabancı dil öğretmenliği programlarının uzaktan eğitim dönemlerindeki etkililiğini ve öğrenci deneyimlerini daha derinlemesine anlamak amacıyla öğrencilerle birebir yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, öğrencilere kendi deneyimlerini ifade etme ve katılım düzeylerini ayrıntılı bir şekilde anlama fırsatı sunmuştur (Creswell & Creswell, 2017; Merriam & Tisdell, 2015). Görüşmelerde, öğrencilere uzaktan eğitim dönemlerinde karşılaştıkları deneyimler, öğrenme süreçlerindeki zorluklar, kullanılan öğretim materyallerinin etkisi, etkili buldukları öğretim stratejileri gibi konularda detaylı sorular yöneltilerek görüşleri kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır (Berg & Lune, 2019; Seidman, 2006). Bu yarı yapılandırılmış görüşmeler, öğrencilerin görüşlerini derinlemesine anlamak ve programların etkinliğini daha iyi değerlendirmek için önemli bir veri kaynağı oluşturmuştur (Denzin vd., 2023). Bu bağlamda, katılımcılara 5 temel araştırma alanına yönelik açık uçlu sorular ve bu sorulara ek olarak 12 tamamlayıcı soru ile nitel veri toplama süreci detaylı bir şekilde desteklenmiştir. Belirlenen açık uçlu sorular, üç alan uzmanı tarafından değerlendirilmiş ve bu değerlendirme süreci, soruların kapsamlı, açık ve öğrenci deneyimine uygun olduğundan emin olunmasına katkı sağlamıştır. İlgili yabancı dil eğitimi alanlarından gelen uzmanların sürecin her aşamasında yer alması, verilerin daha doğru ve güvenilir bir şekilde değerlendirilmesine katkıda bulunmuştur. Böylece, araştırma sorularının oluşturulma aşaması titizlikle gerçekleştirilmiş ve alan uzmanları tarafından yapılan incelemeler sonucunda, eğitim alanına ve bilim etiğine uygun bilimsel nitelikte soruların seçilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu süreçte, uzmanların değerlendirmeleriyle soruların içeriği eğitim alanının talepleri ve bilimsel standartlar doğrultusunda düzenlenmiş ve iyileştirilmiştir.

Odak Grup Görüşmesi: Çalışma kapsamında odak grup görüşmeleri de gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler, katılımcıların bir araya gelerek belirli bir konu hakkında düşüncelerini paylaştığı, etkileşimli bir ortam sağlamaktadır. Odak grup görüşmeleri, öğrenciler arasındaki çeşitli perspektifleri anlamak ve grup dinamiklerini değerlendirmek için kullanılmıştır (Savin-Baden & Major, 2013). Bu kapsamda, öncelikle her iki yabancı dil programından olan katılımcılarla bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ardından, farklı dil alanlarından (Almanca ve İngilizce) gelen öğretmen adaylarını bir araya getiren odak grup görüşmeleri düzenlenmiştir. Bu yöntem, yarı yapılandırılmış görüşmelerle birlikte kullanılarak araştırmanın kapsamlılığını artırmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmadaki veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen metinler, tekrar eden temalar ve örüntüler açısından incelenmiş ve bu temalar doğrultusunda çeşitli sonuçlar çıkarılmıştır. İçerik analizi, kapsamlı ve detaylı bir anlayış sağlamak amacıyla metinlerde gizli olan anlamları ortaya çıkarma ve anlama sürecidir (Elo & Kyngäs, 2008). Yöntem öğrenci deneyimleri hakkında geniş bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır (Hsieh & Shannon, 2005). Elde edilen veriler, programların güçlü yönlerini ve zayıf noktalarını belirlemeye yardımcı olmak ve programların daha etkili bir şekilde geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Elo & Kyngäs, 2008; Graneheim & Lundman, 2004). Araştırma kapsamında, katılımcılardan veriler yüz yüze toplanmış ve görüşmeler ortalama 15-20 dakika sürmüştür. Yapılan görüşmeler kaydedilmiş ve katılımcıların sunduğu cevaplar ayrıntılı bir şekilde belgelenmiştir. Bu nitel araştırmanın güvenilirliğini güçlendirmek amacıyla, elde edilen verilere dayanılarak belirlenen temalar, üç farklı alan uzmanına sunulmuş ve bu uzmanlardan gelen geri bildirimler alınmıştır. Her iki anabilim dalının katılımcılarının ifadeleri incelendiğinde, benzer kategoriler belirlenmiştir. Bu nedenle, veri değerlendirmesinde anabilim dalı, cinsiyet ve yaş farkları göz önüne alınmamıştır. Katılımcı ifadeler belirtilirken, Almanca Öğretmenliği programı öğretmen adayları için K1-K10, İngilizce Öğretmenliği programı öğretmen adayları için ise K11-K20 olarak kodlamalar yapılmıştır.

Sınırlılıklar

Bu çalışma özellikle 4. sınıf yabancı dil öğretmenliği öğrencilerine odaklanmıştır. Ancak, bu odaklanma genellemelerin yapılma kabiliyetini sınırlayabilir. Ayrıca, bu öğrenci grubunun uzaktan eğitim deneyimleri, diğer öğrenci gruplarının deneyimleriyle karşılaştırıldığında daha belirgin ve acil olabilir. Bu durum, elde edilen sonuçların genel bir perspektif sunma kapasitesini de sınırlayabilir.

Katılımcı sınırlılığı, bu çalışmanın önemli bir diğer kısıtlayıcı faktörüdür. Araştırma, Trakya Üniversitesinde Yabancı Dil Öğretmenliği Programlarını sürdüren ve ilgili yabancı dil eğitimi alanında dersler almış 4. sınıf öğretmen adayları üzerine odaklanmıştır. Bu seçilen öğrenci grubu, yabancı dil öğretmenliği programına katılan ve ilgili derslerde eğitim alan bir örnekleme temsil etmektedir. Bu nedenle, bu öğrenci grubunun deneyimleri, geniş öğrenci popülasyonunun deneyimlerini tam anlamıyla yansıtmayabilir. Bu katılımcı sınırlılığı, elde edilen sonuçların daha genel bir bağlama taşınması ve yorumlanması aşamasında dikkate alınmalıdır. Bu çalışmanın sonuçları, sadece bu belirli öğrenci grubunun deneyimleri ile sınırlıdır.

Etik Onay

Resmi etik onay, Trakya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 13.09.2023 tarihli toplantısında E-29563864-050.03.04-511760 sayılı kararla alınmıştır.

Bulgular

Bulgular bölümü, katılımcıların program ve ders içeriği, öğretim kalitesi, destek ve kaynaklarla ilgili değerlendirmelerini detaylı bir şekilde içermekte ve aynı zamanda uzaktan eğitim sürecinde karşılaştıkları zorlukları yansıtmaktadır. Bu bağlamda, bulguların düzenlenmesi ve değerlendirilmesi, öğrencilerin deneyimlerini anlamak ve bu deneyimleri temel alarak daha etkili bir eğitim ortamı oluşturacak önerilere dönüştürmek için önemli bir temel oluşturmaktadır.

Bulgular kısmında, öğretmen adaylarının deneyimlerini anlamak adına, katılımcıların kapsamlı değerlendirmelerini içeren beş kategori üzerinde odaklanılmıştır. Tablo 1'de görüldüğü üzere, *Program ve Ders İçeriği Değerlendirmesi*, *Öğretim Kalitesi Değerlendirmesi*, *Destek ve Kaynakların Değerlendirmesi*, *Uzaktan Eğitimde Karşılaşılan Zorluklar ve Uzaktan Eğitimde Genel Deneyim Değerlendirmeleri* kategori başlıkları altında elde edilen bulgular, katılımcı ifadelerine göre kodlara ayrılmıştır.

Tablo 1: Öğretmen Adayları Uzaktan Eğitim Deneyimleri

Kategoriler	Kodlar	n
Program ve Ders İçeriği	Ders İçeriği Çeşitliliği	14
	Uygulama İmkani	9
Öğretim Kalitesi	Etkileşim ve İletişim	16
	Eğitmen Performansı	14
Destek ve Kaynakları	Teknolojik Alt Yapı ve Erişim	18
	Sunulan Kaynakların Yeterliliği	10
Karşılaşılan Zorluklar	Teknik Zorluklar ve Engeller	17
	Motivasyon ve Disiplin Zorlukları	13
Genel Değerlendirme	Olumsuz Yönler	12
	Olumlu Yönler	8
	İyileştirme Önerileri ve Beklentiler	7

Öğrenci ifadeleri seçiminde her iki anabilim dalından her bir kategoriye uygun olan 5'er ifade belirlenmiştir. Uzaktan Eğitimde Genel Deneyim Değerlendirmeleri başlığı için ise her iki anabilim dalından alan uzmanlarınca en uygun 8 ifade seçilmiştir. Bu tercih, ergonomik nedenlerle yapılmıştır. İlerleyen bölümlerde, her bir kategori için belirlenmiş olan ilgili kodlanmış öğrenci ifadeleri sırasıyla sunulacaktır. Bu ifadeler, bilimsel bir çerçevede deneyimleri doğru bir şekilde yansıtmak üzere seçilmiş ve sunulmuştur.

Program ve Ders İçeriği Değerlendirmesi

Katılımcılar, Program ve Ders İçeriği kategorisine yönelik ifadelerinde program ve ders içeriklerinin çeşitlilik açısından kapsamlı bulduklarını (n=14) belirtmişlerdir. Aynı kategoride katılımcılar, içeriklerin zengin ve kapsamlı olmasına rağmen, ders içeriklerini anlamada zorlandıklarını (n=9) ifade etmişlerdir. Tablo 2 görüldüğü üzere, bu kategorideki örnek katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

Tablo 2. Program ve Ders İçeriği Değerlendirmesine Yönelik İfadeler

K1: "Ders içeriği gerçekten zengin, ama uzaktan eğitimde bu derinliği keşfetmek bazen zorlayıcı olabiliyor."
K12: "Programın dil becerilerimi güçlendirmede etkili olduğunu düşünüyorum, ancak daha fazla etkileşimli öğrenme materyali eklenirse daha iyi olabilir."
K3: "Derslerin yoğunluğu beni geliştirmeme olanak tanıdı, ancak bazen konuların çevrimiçi ortamda daha iyi açıklanmasını beklerdim."

K7: "Uzaktan eğitimle birlikte programın içeriği daha çeşitli hale geldi, ancak bazen bu çeşitlilik derslerin derinliğini etkileyebiliyor."
K16: "Ders içeriği genel olarak kapsamlı, ancak uzaktan eğitimle birlikte bu zenginlikten tam anlamıyla faydalanmak bazen zor olabiliyor."

Öğretim Kalitesi Değerlendirmesi

Katılımcılar öğretim kalitesi değerlendirmesine etkileşimin (n=16) ve eğitmen performansının (n=14) önemli etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Tablo 3, bu kategorideki örnek katılımcı ifadelerini göstermektedir.

Tablo 3: Öğretim Kalitesi Değerlendirmesine Yönelik İfadeler

K3: "Uzaktan eğitimde aldığım derslerin kalitesi biraz değişken. Bazı öğretmenlerin etkileşimi daha iyi yönettiğini düşünüyorum."
K17: "Ders içeriği oldukça yoğun, ancak öğretim yöntemleri bu yoğunluğa ayak uydurmakta zaman zaman zorlanabiliyor."
K7: "Etkileşimli etkinlikler öğrenme deneyimimi zenginleştirdi, ancak her öğretmenin bu yöntemleri kullanmadığı bir eşitsizlik var."
K8: "Uzaktan eğitimle birlikte derslerin kalitesi düştü, öğrenci-öğretmen etkileşimi azaldı ve bu da öğrenmeyi olumsuz etkiledi."
K19: "Öğretim kalitesi konusunda bazı iyileştirmelere ihtiyaç var, özellikle çevrimiçi sınıf içi etkileşim açısından."

Destek ve Kaynakların Değerlendirilmesi

Uzaktan eğitim sürecindeki destek ve kaynakların değerlendirilmesi açısından öğretmen adayları, ağırlıklı olarak teknik zorluklar ve engeller (n=18) ve sunulan kaynakların yeterliliği (n=10) açısından görüşlerini belirtmişlerdir. Bu anlamda, Tablo 4 örnek katılımcı ifadelerini içermektedir.

Tablo 4: Destek ve Kaynakların Değerlendirmesine Yönelik İfadeler

K2: "Destek hizmetleri genel olarak iyi, ancak teknik sorunlara daha hızlı çözüm ve daha etkili bir öğrenci koordinasyonu olabilir."
K5: "Ders materyalleri yeterliydi, ancak daha interaktif ve öğrenci odaklı kaynaklar eklenmeli."
K13: "Uzaktan eğitimde destek hizmetleri yetersiz, özellikle teknik sorunlar konusunda daha fazla yardıma ihtiyaç duyuyordum."
K18: "Kullanılan kaynaklar genel olarak faydalıydı, ancak bazen daha güncel materyallere ihtiyaç olduğunu düşündüm."
K6: "Ek destekler benim için çok işe yaradı, ancak bu desteklerin daha erişilebilir olması daha iyi olabilirdi."

Uzaktan Eğitimde Karşılaşılan Zorluklar

Katılımcılar, Uzaktan Eğitimde karşılaşılan zorluklara yönelik ifadelerinde bu dönemde ağırlıklı olarak teknik zorluklar ve engeller (n=17) ve motivasyon ve disiplin zorlukları (n=13) deneyimlediklerini belirtmişlerdir. Tablo 5’de görüldüğü üzere örnek öğretmen adayları ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 5: Uzaktan Eğitimde Karşılaşılan Zorluklara Yönelik İfadeler

K9: "Erişim sorunları ve teknik zorluklar öğrenme sürecimi olumsuz etkiledi, özellikle internet bağlantısı sorunları sıkça yaşandı."
K10: "Uzaktan eğitimde motivasyonu sürdürmek gerçekten zordu, sınıf içi etkileşim eksikliği beni bazen yalnız hissettirdi."
K12: "Teknik sorunlar benim için büyük bir engel oluşturdu, bazı derslere düzenli olarak erişim sağlamak gerçekten güçtü."

*K14: "Eğitim sürecimde karşılaştığım en büyük zorluk, uzaktan eğitimde düşük motivasyon seviyemdi."
K20: "Erişim zorlukları ve teknik sorunlar beni sıkça engelledi, bu da öğrenme deneyimimi etkiledi."*

Uzaktan Eğitimdeki Deneyimlerinin Genel Değerlendirmesi

Öğretmen adayları, uzaktan eğitim sürecindeki deneyimlerini genel olarak değerlendirdiklerinde, bu sürecin olumsuz yönleri (n=12), olumlu yönleri (n=8) ve bu süreçten beklentileri (n=7) yönünde görüşlerini belirtmişlerdir. Katılımcıların örnek ifadeleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Uzaktan Eğitimdeki Deneyimlerinin Genel Değerlendirmesine Yönelik İfadeler

*K3: "Uzaktan eğitim süreci benim için çift yönlü bir deneyimdi. Özellikle konforlu ortamımda öğrenme fırsatı bulmak harikaydı, ancak motivasyonumu korumak bazen zordu."
K7: "Genel olarak memnunum, ancak öğretmen-öğrenci etkileşimi eksikliği beni bazen yalnız hissettirdi. Daha fazla iletişim ve geri bildirim beklerdim."
K8: "Uzaktan eğitimde teknik sorunlar gerçekten sıkıntılıydı. Derslerde kopmalar ve platform problemleri yaşamak, öğrenme sürecimi olumsuz etkiledi. Son uzaktan eğitim sürecinde bunlar daha az yaşandı"
K9: "Motivasyon eksikliği benim için gerçek bir mücadeleydi. Sınıf içi etkileşim eksikliği ve dikkatimi dağıtan ev ortamı, öğrenme isteğimi azalttı."
K11: "Programların uzaktan eğitimdeki ihtiyaçlara hazırlıksız yakalanması bazı derslerin eksik kalmasına neden oldu. Özellikle etkileşimli materyallerin eksikliği hissedildi."
K15: "Uzaktan eğitim sürecinde kazandığım esneklikten memnunum, ancak öğrenci-öğretmen iletişiminde belirsizlikler ve geç cevaplar beni rahatsız etti."
K17: "Eğitim sürecinin teknik zorluklardan ötürü aksamaları, öğrenme isteğimi zaman zaman baltaladı. Daha güçlü bir teknik altyapı beklerdim."
K18: "Uzaktan eğitim süreci, her ne kadar zorlu olsa da kendi hızımda çalışma ve kaynaklara erişim konusunda bir avantaj sundu. Ancak, motivasyonun düşük olduğu anlar oldu ve bu konuda destek eksikliği hissettim."*

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Uzaktan eğitim sürecinde elde edilen öğrenci ifadeleri, dil öğretimi programlarının çeşitli yönlerini değerlendirmekte ve geliştirmeye yönelik önemli perspektifler sunmaktadır. Bu değerlendirme, öğrenci deneyimini anlamak, potansiyel geliştirmeleri belirlemek ve yabancı dil öğretmenliği programlarının uzaktan eğitim dönemlerindeki etkinliğini şekillendirmek adına kritik bir öneme sahiptir.

Öğrenciler, program içeriğinin genellikle zengin ve kapsamlı olduğunu belirtmişlerdir. Ancak, uzaktan eğitimde derin öğrenmeyi sürdürmenin zor olabileceğine dair endişeleri paylaşmışlardır. Bu durum, uzaktan eğitimde etkileşimli materyallerin ve öğrenme desteklerinin önemini vurgular. Özellikle çalışmada belirtildiği gibi, dil öğretim materyalleri ve çevrimiçi öğrenme platformları, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir (Hubbard, 2009). Bu anlamda, çalışmadan elde edilen bulgular, Doğan'ın (2020) çalışmasının sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Programlar, etkili materyal seçimi ve çevrimiçi öğrenme platformlarının kullanımını optimize etmek için çalışmalar yapılmalıdır. Böylelikle, öğrenciler uzaktan eğitimde öğrendikleri bilgileri içselleştirme ve uygulama imkanları bulabileceklerdir.

Öğrenciler, uzaktan eğitimde aldıkları derslerin kalitesinin değişken olduğunu belirtmişlerdir. Etkileşimli etkinliklerin öğrenme deneyimini zenginleştirdiği, ancak bu yöntemlerin her öğretmen tarafından kullanılmadığına dair ifadeler, eğitimde bir eşitsizlik olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Seyhan'ın (2021) araştırması, elde edilen sonuçlar açısından benzerlik sergilemektedir. Öğrenci-öğretmen etkileşiminin sağlanması, uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin motivasyonunu artırabilir ve başarılarını olumlu yönde

etkileyebilir (Hew & Cheung, 2014). Bu nedenle, programlarda bu etkileşimi teşvik etmek ve kolaylaştırmak için stratejiler geliştirmelidir.

Destek hizmetleri konusundaki genel memnuniyet, teknik sorunlara hızlı çözüm ve etkili öğrenci koordinasyonu talepleriyle birleştiğinde, programların öğrencilere daha iyi bir destek sunma ihtiyacını göstermektedir (Durak, 2017). Ayrıca, ders materyallerinin yeterli olmasına rağmen daha interaktif ve öğrenci odaklı kaynaklara olan ihtiyaç, programların çevrimiçi kaynakları daha etkili bir şekilde entegre etmelerini gerektirmektedir (Çalışkan, 2023).

Uzaktan eğitim sürecindeki zorluklar, erişim sorunları, teknik zorluklar ve motivasyon eksikliği olarak öne çıkmıştır. Bu zorluklar, öğrenme deneyimini olumsuz etkilemiş ve öğrencilerin derslere düzenli erişim sağlamalarını güçleştirmiştir. Öğrencilerin genel değerlendirmeleri, uzaktan eğitim sürecinin avantajlarını ve zorluklarını yansıtmaktadır (Akdemir & Kılıç, 2020; Dereli-İman & Deli, 2022; Şeren, Tut & Kesten, 2020). Esneklik, kendi hızında öğrenme ve kaynaklara erişim gibi avantajlar, öğrencilerin olumlu deneyim yaşamasını sağlamıştır. Ancak, öğrenci-öğretmen iletişiminde belirsizlikler (Karavida, Charissi & Tympa; 2021) ve teknik zorluklar gibi faktörler, deneyimi olumsuz etkilemiştir (Karakuş, Altıparmak & Uysal, 2023). Bu süreçler, öğrencilerin öğrenme sürecindeki ilerlemelerini ve başarılarını ölçmek açısından kritik öneme sahiptir (Anderson, White & Dehoff, 2018). Uzaktan eğitim dönemlerinde, bu süreçlerin nasıl uyarlanacağı ve optimize edileceği önemlidir (Özer & Turan, 2021). Öğrencilere zamanında ve yapıcı geribildirim sağlamak, motivasyonlarını artırabilir ve dil becerilerinin gelişimine katkıda bulunabilir.

Sonuçlar

Yabancı dil eğitimi alanındaki üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim deneyimleri, programların içeriği, öğretim kalitesi, destek hizmetleri, karşılaşılan zorluklar ve genel değerlendirme bağlamında detaylı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışma, genelde olumlu bir tabloyu yansıtsa da belirli alanlarda iyileştirmelerin gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

Yabancı dil programlarının içeriği, öğrenciler tarafından genellikle zengin ve kapsamlı olarak değerlendirilmiştir. Ancak, uzaktan eğitimde bu içeriğin keşfedilmesi ve öğrenilmesi konusunda bazı zorluklar yaşandığı belirtilmiştir. Bu durum, dil becerilerinin güçlendirilmesinde programların etkili olduğunu gösterirken, öğrencilerin daha fazla etkileşimli öğrenme materyalini tercih ettiğini yansıtmaktadır (Shea & Bidjerano, 2010).

Öğrencilerin öğretim kalitesi değerlendirmeleri, öğretmenler arasında heterojen bir etkileşim olduğunu göstermektedir. Etkileşimli etkinliklerin öğrenme deneyimini olumlu bir şekilde etkilediği, ancak bu metodolojinin tüm öğretmenler tarafından eşit şekilde benimsenmediği ortaya çıkmıştır. Bu durum, öğretmenlerin uzaktan eğitim için özel yöntemlere daha fazla adapte olmaları gerekliliğini vurgulamaktadır. Eğitim materyalleri ve çevrimiçi öğrenme platformlarının etkili kullanımı, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmelerine katkı sağlayabilir. Bu bağlamda, dil öğretim programları, öğretim materyallerini ve çevrimiçi platformları düzenli olarak gözden geçirip güncellemelidir. Öğrencilere çeşitli ve etkileşimli öğrenme materyalleri sunmak, öğrenme deneyimini zenginleştirmektedir, bu sonuç Lewy & Stokwell'in (2013) çalışma sonuçlarıyla paraleldir.

Destek hizmetleri ve kaynakların değerlendirilmesi, öğrencilerin teknik sorunlar ve erişim eksikliği nedeniyle zorluklar yaşadığını göstermektedir. Öğrenci destek hizmetleri genel

olarak olumlu değerlendirilmiş olsa da teknik sorunlara daha hızlı çözümler ve etkili bir öğrenci koordinasyonu öne çıkan ihtiyaçlardır. Uzaktan eğitim dönemlerinde değerlendirme ve geri bildirim süreçleri, özenle ele alınmalıdır. Öğrencilere düzenli ve yapıcı geri bildirim sağlamak, öğrenme sürecini iyileştirebilir ve öğrencilerin motivasyonunu artırabilir (Anderson, White & Dehoff, 2018). Ayrıca, değerlendirme süreçleri, öğrencilerin güçlü ve zayıf yönlerini belirleyerek kişiselleştirilmiş öğrenme stratejileri geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Uzaktan eğitimde karşılaşılan zorluklar, öğrencilerin eğitim süreçlerini etkilemede önemli bir role sahiptir. Erişim sorunları, teknik zorluklar ve motivasyon eksikliği, dil öğrenimi üzerinde olumsuz bir etki bırakabilir (Batur, 2022; Er-Türküresin, 2020). Bu zorlukların üstesinden gelmek için, programların daha iyi bir teknik altyapı sunmaları ve öğrencilere daha fazla motivasyon ve rehberlik sağlamaları gerekmektedir.

Sonuç olarak, yabancı dil eğitimi alanında uzaktan eğitim, esneklik ve geniş kaynak erişimi gibi avantajları beraberinde getirmiştir. Ancak, programların öğrenci ihtiyaçlarına daha iyi adapte olması ve teknik sorunların daha etkin bir şekilde çözülmesi, bu modelin daha sürdürülebilir ve başarılı olması için önemli adımlardır.

Öneriler

Uzaktan eğitimde öğrenci katılımı kritik bir öneme sahiptir. Programlar, öğrencileri daha fazla etkileşime ve katılıma teşvik eden yöntemler geliştirebilir. Örneğin, çevrimiçi tartışma forumları, grup projeleri veya sanal dil öğrenme etkinlikleri gibi araçlar kullanılabilir.

Değerlendirme yöntemleri uzaktan eğitim ortamına uygun hale getirilmelidir. Öğrenci performansının adil ve güvenilir bir şekilde değerlendirilmesi için çeşitli ölçme araçları kullanılabilir. Ayrıca, öğrencilere zamanında ve yapıcı geribildirim sağlamak, motivasyonlarını artırabilir.

Uzaktan eğitimde kullanılan teknolojilerin etkin bir şekilde kullanılması önemlidir. Programlar, sanal sınıflar, interaktif dil öğrenme platformları ve diğer eğitim teknolojilerini entegre ederek öğrenci deneyimini zenginleştirebilir.

Eğitimciler, uzaktan eğitimde etkili bir şekilde öğretim yapabilmek için gerekli becerilere sahip olmalıdır. Programlar, öğretmenlerin uzaktan eğitim tekniklerini ve araçlarını kullanma becerilerini geliştirmelerini sağlamak için eğitim programları düzenleyebilir.

Programlar, öğrenci-öğretmen iş birliğini ve bilgi paylaşımını teşvik edebilir. Öğrenciler arası iş birliği ve deneyim paylaşımı, dil öğrenme sürecini zenginleştirebilir.

Öğrenci ve eğitimcilerden gelen geri bildirimler, programların ve program içeriklerinin sürekli olarak iyileştirilmesine katkı sağlayabilir. Programlar ve içerikleri, düzenli olarak bu geri bildirimleri toplayarak ve değerlendirerek programlarını güncelleyebilir.

Kaynakça

- Acar, D., & Eğilmez, H. O. (2023). Müzik öğretmeni adaylarının uzaktan çalgı eğitimine yönelik tutumları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(1), 75-97. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2711698>.
- Adıgüzel, A. (2020). Salgın sürecinde uzaktan eğitim ve öğrenci başarısını değerlendirmeye ilişkin öğretmen görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 253-271. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.781998>.
- Akdemir, A. B., & Kılıç, A. (2020). Yükseköğretim öğrencilerinin uzaktan eğitim uygulamalarına bakışının belirlenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 685-712. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.783344>.
- Akyıldız, S. T. (2020). Pandemi döneminde yapılan uzaktan eğitim çalışmalarıyla ilgili İngilizce öğretmenlerinin görüşleri (bir odak grup tartışması). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 679-696. <https://doi.org/10.29000/rumelide.835811>.
- Alagözlü, N. (2017). Türkiye’de İngilizce öğretmeni yetiştirme sorunları. *Türkbilig*, (34), 241-248.
- Anderson, I. E., White, E. M., & Dehoff, R. (2018). Feedstock powder processing research needs for additive manufacturing development. *Current Opinion in Solid State and Materials Science*, 22(1), 8-15. <https://doi.org/10.1016/j.cossms.2018.01.002>.
- Baltacı, S., Bütüner, S. Ö., & Çalışkan, E. (2022). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının çevrimiçi öğrenmeye yönelik öz-yeterlik düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(Özel Sayı), 472-508. <https://doi.org/10.29299/kefad.1054516>.
- Barbour, M. K., LaBonte, R., Hodges, C. B., Moore, S., Lockee, B. B., Trust, T., Bond, M. A., Hill, P., & Kelly, K. (2020). Understanding pandemic pedagogy: Differences between emergency remote, remote, and online teaching. *State of the Nation: K-12 e-Learning in Canada*.
- Başol, G., Çakan, M., Kan, A., Özbek, Ö. Y., Özdemir, D., & Yaşar, M. (2013). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Pegem Akademi Yayınları.
- Batur, M. (2022). Yeni iletişim teknolojileri çerçevesinde uzaktan eğitimde iletişim ve etkileşim. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1501-1518. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1119448>.
- Berg, B. L., & Lune, H. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Eğitim Yayınevi.
- Biggs, J., & Tang, C. (2011). Train-the-trainers: Implementing outcomes-based teaching and learning in Malaysian higher education. *Malaysian Journal of Learning and Instruction*, 8, 1-19.
- Boud, D., & Molloy, E. (2013). Rethinking models of feedback for learning: The challenge of design. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 38(6), 698-712. <https://doi.org/10.1080/02602938.2012.691462>.
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *AUAd*, 6(3), 112-142.
- Cabı, E. (2016). Uzaktan eğitimde e-değerlendirme üzerine öğrenci algıları. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (1), 94-101.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage Publications.

- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage Publications.
- Çalışkan, G. (2023). Dil öğretiminde dijital eğitim materyalleri: Kitap ve oyun. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö13), 112-126. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1379034>.
- Çiğdem, K., & Yetiş, V. A. (2019). Türkiye'de yabancı dil öğretmenliği lisans programlarının kültürlerarası yaklaşım açısından incelenmesi. *Yükseköğretim Dergisi*, 9(3), 344-352. <https://doi.org/10.2399/yod.19.006>.
- Demirpolat, B. C. (2015). *Türkiye'nin yabancı dil öğretimiyle imtihanı: Sorunlar ve çözüm önerileri*. Seta Yayınevi.
- Denzin, N. K. (2008). *Collecting and interpreting qualitative materials* (Vol. 3). Sage Publications.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.). (2011). *The sage handbook of qualitative research*. Sage Publications
- Denzin, N. K., Lincoln, Y. S., Giardina, M. D., & Cannella, G. S. (Eds.). (2023). *The Sage handbook of qualitative research*. Sage publications.
- Deregözü, A. (2021). Türkiye ve Avrupa'da yabancı dil eğitimi: bir durum değerlendirmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (58), 501-521.
- Dereli-İman, E., & Deli, H. (2022). Okul öncesi öğretmen adaylarının uzaktan eğitim sürecine ilişkin görüşleri. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 6(3), 530-557. <https://doi.org/10.24130/eccdjecs.1967202263450>.
- Doğan, Y. (2020). Üniversite öğrencilerinin uzaktan çevrim-içi yabancı dil öğrenmeye yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 18(1), 483-504. <https://doi.org/10.37217/tebd.655955>.
- Doğan, M., Nazlı, K. O. Ç., & Saraç, M. (2022). Yabancı dil hazırlık sınıfı öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 765-781. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1074059>.
- Doğruer, S., & Güvendir, E. (2023). Opinions of pre-service english teachers on distance practicum in the Covid-19 period: An example from Turkey. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 12(1), 85-96. <https://doi.org/10.14686/buefad.1002223>
- Dolmacı, M., & Dolmacı, A. (2020). Eş zamanlı uzaktan eğitimle yabancı dil öğretiminde öğretim elemanlarının görüşleri: Bir Covid 19 örneği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 18(2), 706-732. <https://doi.org/10.37217/tebd.783986>.
- Durak, G. (2017). Uzaktan eğitimde destek hizmetlerine genel bakış: sorunlar ve eğilimler. *AUAd*, 3(4),160-173.
- Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>.
- Er-Türküresin, H. (2020). Covid-19 pandemi döneminde yürütülen uzaktan eğitim uygulamalarının öğretmen adaylarının görüşleri bağlamında incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 597-618. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.787509>.
- Gedik, H. (2023). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının covid-19 pandemi sürecinde yürütülen uzaktan eğitim-öğretim faaliyetlerine dair görüşleri. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(3), 1272-1292. <https://doi.org/10.38151/akef.2023.111>.

- Genç, S. Z., Engin, G., & Yardım, T. (2020). Pandemi (Covid-19) sürecindeki uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin lisansüstü öğrenci görüşleri. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (41), 134-158. <https://doi.org/10.33418/ataunikkefd.782142>.
- Graneheim, U. H., & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: Concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24(2), 105-112. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2003.10.001>
- Hew, K. F., & Cheung, W. S. (2014). Students' and instructors' use of massive open online courses (MOOCs): Motivations and challenges. *Educational research review*, 12, 45-58. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2014.05.001>.
- Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>.
- Hubbard, P. (Ed.). (2009). *Computer assisted language learning: Critical concepts in linguistics*. Routledge.
- Jiao, H., & Lissitz, R. W. (2020). What hath the coronavirus brought to assessment? Unprecedented challenges in educational assessment in 2020 and years to come. *Educational Measurement: Issues and Practice*, 39(3), 45-48. <https://doi.org/10.1111/emip.12363>.
- Kapucu, N. K., & Uşun, S. (2020). Üniversitelerde ortak zorunlu derslerin öğretiminde uzaktan eğitim uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 8-27.
- Kara, E. (2015). Uzaktan yükseköğretimde ölçme değerlendirme ve anadolu üniversitesi açıköğretim sistemi uygulaması [Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Karakuş, H., Altıparmak, N., & Uysal, H. (2023). The investigation of the attitudes of preservice pre-school teachers towards distance education. *Anadolu University Journal of Education Faculty*, 7(3), 720-738. <https://doi.org/10.34056/aujef.1178486>.
- Karaman, F. (2021). Türkiye’de kovid 19 pandemi sürecine bağlı uzaktan eğitimin Almanca öğretimine etkisi. *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, 9(2), 633-658. <https://doi.org/10.37583/diyalog.1030771>.
- Karavida, V., Charissi, A., & Tympa, E. (2021). Greek university students' attitudes about distance education due to emergency circumstances. *European Journal of Open Education and E-learning Studies*, 6(1). <http://dx.doi.org/10.46827/ejoe.v6i1.3529>.
- Kazu, İ. Y., Yalçın, C. K., & Yalçın, C. (2022). Yabancı dil öğretmenlerinin gözünden pandemi döneminde yabancı dil eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 51(234), 1661-1682. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.830080>.
- Levy, M., & Stockwell, G. (2013). *CALL dimensions: Options and issues in computer-assisted language learning*. Routledge.
- Lincoln, Y. S., Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage Publications. [http://dx.doi.org/10.1016/0147-1767\(85\)90062-8](http://dx.doi.org/10.1016/0147-1767(85)90062-8).
- Mäkipää, T., Hahl, K., & Luodonpää-Manni, M. (2021). Teachers' perceptions of assessment and feedback practices in Finland's foreign language classes during the COVID-19 pandemic. *CEPS Journal*, 11(Special Issue), 219-240. <https://doi.org/10.26529/cepsj.1108>.
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2015). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. John Wiley & Sons publications.

- Moore, M. G., & Kearsley, G. (2011). *Distance education: A systems view of online learning*. Cengage Learning.
- Özçelik, N., & Atmaca, E. (2022). Hazırlık programı öğrencilerinin çevrim içi yabancı dil öğrenmeye yönelik görüşleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Örneği. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 55-77.
- Özer, S., & Turan, E. Z. (2021). Öğretmen adaylarının Covid-19 nedeniyle sunulan uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Turkish Studies-Education*, 16(2), 1049-1068. <https://dx.doi.org/10.47423/TurkishStudies.48147>.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. Sage Publications.
- Savin-Baden, M., & Major, C. H. (2013). *Qualitative research: The essential guide to theory and practice*. Routledge Taylor and Francis Group.
- Seidman, I. (2006). *Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences*. Teachers College Press.
- Seyhan, A. (2021). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının covid-19 salgını sürecinde uzaktan eğitim deneyimleri ve görüşleri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 65-93. <https://doi.org/10.51948/auad.910385>.
- Shea, P., & Bidjerano, T. (2010). Learning presence: Towards a theory of self-efficacy, self-regulation, and the development of a communities of inquiry in online and blended learning environments. *Computers & education*, 55(4), 1721-1731. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2010.07.017>.
- Süzük, E., & Akıncı, T. (2022). Öğretmen adaylarının covid-19 pandemisi sürecinde çevrimiçi eğitime yönelik algılarının incelenmesi: Bir metafor analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 56(56), 209-232. <https://doi.org/10.15285/maruaeabd.1090805>.
- Şengül, Ö. A. (2021). Covid-19 Sürecinde Web 2.0 Araçlarını Kullanan Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi. B. Yenihan & E. İslamoğlu (Eds.), *Ekonomik ve Sosyal Boyutlarıyla Pandemi içinde* (s.59-68). Berikan Yayınevi.
- Şeren, N., Tut, E., & Kesten, A. (2020). Korona virüs sürecinde uzaktan eğitim: temel eğitim bölümü öğretim elemanlarının görüşleri. *Turkish Studies-Educational Sciences*, 15(6). <http://dx.doi.org/10.47423/TurkishStudies.46472>.
- Şimşek, A. (2022). Uzaktan eğitimin öğrenci motivasyonu açısından incelenmesi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 51-76. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.1047570>.
- Tanel, Z., & Arslan, K. (2022). Yeni normal dönemde öğretmen adaylarının uzaktan eğitime yönelik algıları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(Özel Sayı 1), 201-224. <https://doi.org/10.51460/baebd.1208585>.
- Tuğlu, Y. (2023). Student perspectives on the effective use of new media in field education courses and the development of language skills. *International Journal of Educational Research Review*, 8(3), 494-511. <https://doi.org/10.24331/ijere.1287867>.

- Tuğlu, Y. (2021). Yeni dönemde Almanca öğretmenliği, uzaktan eğitim ve bilgisayar okuryazarlığı. S. Sakarya-Maden, H. Asutay, S. Akol-Göktaş, & R. Şentürk (Eds.), *Dillerin Ülkelerarası Yolculuğu - Dr. Pia Angela Göktürk Anı Kitabı* içinde (s. 74-91). Trakya Üniversitesi Matbaası
- Turan, S., & Avcı, E. K. (2022). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevrimiçi eğitim faaliyetlerine yönelik görüşleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(27), 624-643. <https://doi.org/10.38155/ksbd.1126398>.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK). (2018). https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari-erisim-tarihi-3.08.2023_
- Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK). (2020). https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Uzaktan_ogretim/yukseko_ogretim-kurumlarinda-uzaktan-ogretime-iliskin-usul-ve-esaslar.pdf

Geliş Tarihi : 15.12.2023
Kabul Tarihi : 27.12.2023

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1405400>

Uslu, Z. (2024). Dil değişimi ve yeniden çeviri: Franz Kafka'nın "Die Verwandlung" eseri örneğinde bir inceleme. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 396-410. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1405400>

DİL DEĞİŞİMİ VE YENİDEN ÇEVİRİ: FRANZ KAFKA'NIN "DIE VERWANDLUNG" ESERİ ÖRNEĞİNDE BİR İNCELEME

Zeki USLU¹

ÖZ

Bu çalışmada dil değişiminin yeniden çeviriye yansımaları ele alınmıştır. Franz Kafka'nın "Die Verwandlung" eserinin Türkçeye yapılan ilk çevirisi ile altmış yıl aradan sonra yapılan yeniden çevirisi incelenmiştir. Betimsel çeviri bilim yöntemiyle yürütülen incelemede, aynı kaynak eserin iki farklı çevirisinde dil değişiminin etkileri araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre ilk çeviri ile yeniden çeviri arasında önemli farklar vardır. Özellikle erek dilin yazım kurallarında, sözcük kullanımında ve söz varlığında yaşanan değişimlerin yeniden çeviriye etkilediği saptanmıştır. Bu bağlamda ilk çeviride kullanılan yazım kuralları ve güncelliğini yitiren pek çok sözcüğün erek dil okuru için anlamayı güçleştirici ya da en azından yadırgatıcı olabileceği değerlendirilmektedir. Bu durum kaynak metnin yeniden çevirisi için gerekçelerden birisi olarak görülebilir. Ancak iki çeviri arasındaki farkı yalnızca dil değişimi ile sınırlandırmak eksik bir yaklaşım olacaktır. Çünkü yeniden çeviride yalnızca belirli sözcük ve yapıların yerine yenisinin yazılmış olduğu söylenemez. Çeviri anlayışı, kaynak esere ve erek dil okuruna yaklaşım gibi konularda önemli bir ayrım göze çarpmaktadır. Bu noktalar değerlendirildiğinde, ilk çeviride yerleştirme yöntemi izlendiği anlaşılmıştır. İlk çeviride çevirmenin, kaynak metin eşdeğerliğine bağlı kalmadığı; cümleyi bölme, ekleme ve çıkarmalar yapma, kaynak kültür öğelerini yerleştirme gibi işlemlere başvurduğu görülmektedir. Buna karşın yeniden çevirinin kaynak esere biçim ve içerik eşdeğerliğinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Çevirmen burada yabancılaştırma yöntemi izlemiş ve metnin hem dilsel hem de kültürel öğelerinden uzaklaşmamaya özen göstermiştir. Bu karşılaştırmada ilk çevirinin kaynak eseri okura getirdiği, yeniden çevirinin ise okuru kaynak esere götürdüğü söylenebilir. Bütün bu özellikleri nedeniyle, yeniden çevirinin yalnızca bir yeni basım olmadığı ve erek dilin sözcüklerini değiştirmek gerekçesiyle yapılmadığı, aynı zamanda kaynak eserin farklı bir yaklaşımla erek dil okuruna kazandırıldığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil değişimi, Yeniden çeviri, Dönüşüm, Değişim, F. Kafka

¹ Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, zekiuslu@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9145-0845>

Date Received : 15.12.2023

Date Accepted : 27.12.2023

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1405400>

Uslu, Z. (2024). Language change and retranslation: an investigation on the example of Franz Kafka's "The Metamorphosis". *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 396-410. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1405400>

LANGUAGE CHANGE AND RETRANSLATION: AN INVESTIGATION ON THE EXAMPLE OF FRANZ KAFKA'S "THE METAMORPHOSIS"

Zeki USLU²

ABSTRACT

This study deals with the influence of language change on translation. The first translation of Franz Kafka's work "The Metamorphosis" into Turkish and its retranslation after sixty years were examined. In the study, the descriptive method was used and two different translations of a source text were compared. According to findings, there are significant differences between the first translation and the retranslation of the source text. It was found that language change in the area of spelling, vocabulary and language use in the target language in particular influenced the retranslation. In this context, it was considered that the spelling and the old words left out of use in the first translation made understanding difficult for target language readers. This situation can be considered one of the reasons for retranslation. But it will be a failing approach to limit the differences between two different translations with only language change. After all, one cannot claim that only certain words and structures have been changed in the retranslation. An important difference was noticed in the translation method and approach to the source text and target language readers. After these findings, it turned out that the domesticating method was carried out in the first translation. The translator does not remain faithful to the source text and translates freely in order to make the source text understandable in the target language. He formulates shorter sentences, inserts paraphrases and omits sometimes the whole sentence. In contrast, the retranslation depends on the source text in terms of form and content equivalence. The foreignizing method was used in the retranslation. For this reason it can be concluded that the retranslation not only depends on the language change and is therefore not a new edition, but has the intention of transmitting the source text to the target language readers with a new approach.

Keywords: Language change, retranslation, The Metamorphosis, F. Kafka

² Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, zekiuslu@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9145-0845>

Giriş

Çeviri eskir mi? Bir eserin on yıllar önce yapılan çevirisini günümüz okuru zorlanmadan anlayabilir mi? Yoksa bu çevirilerdeki bazı sözcükler, dilsel yapılar ve ifade biçimleri zamanla değişime mi uğramıştır? Türkçeye önceki yıllarda çevirisi yapılan metinlerin zaman geçtikçe okunması ve anlaşılmasında zorluklar yaşanabilir. Türkçenin zaman içinde ne kadar değiştiği düşünülürse, Türkiye’de bir eserin elli yıl önceki çevirisini basacak yayınevinin, çeviriyi gözden geçirmesi ve Türk yayıncılık sektöründeki çağdaş basım uygulamaları ışığında metin dışı öğelerini de yeniden tasarlaması gerektiği sonucuna varılabilir (Okyavuz, 2016, s.194). Bu bağlamda önceden çevirisi yayınlanan bir eserin aynı basımı yerine yeniden çevirisi tercih edilir. Bunun nedeni çevirinin yapılacağı erek dildeki gelişme ve değişimlerin okurun anlama koşullarını ve beklentilerini de değiştirmesidir. Özellikle öykü, roman gibi yazınsal bir metnin farklı zaman dilimlerindeki çevirileri birbirinin aynısı olmaz. Çünkü dil durağan bir sistem değildir, sürekli değişir. Dil değişimi olağan bir süreçtir. Dilin sözcük, yapı, cümle, yazım kuralı gibi birçok özelliği zamanla değişime uğrar. Toplumsal ve kültürel gelişmeler dilde de kendini gösterir. Bazı sözcükler artık kullanılmaz olur, sözcük dağarcığına yeni üyeler katılır. Yazım kurallarında yeni düzenlemeler yapılabilir. Dil değişimi olarak adlandırılan bu durum çeviriyi de etkiler. Dil değiştiği için önceki zamanlarda yapılan çeviriler eskir, anlaşılması zorlaşır. Bazı sözcüklerin kullanımdan düşmesi, yazım kurallarında yapılan değişiklikler önceki çevirilerin dilsel ifadelerinin anlaşılmasını güçleştirir. Ayrıca kaynak eser ve yazarı hakkında zaman içinde oluşan deneyimler erek dil okurunda yeni bir alımlama estetiği geliştirebilir. Bu durumda aynı eserin yeniden ve güncellenmiş çevirileri yapılması zorunluluğu ortaya çıkar. Yeni çeviride erek dildeki değişimin yansması görülür.

Dil Değişimi

Dilin değişme özelliğini ilk olarak Alman dilbilimci von Humboldt ele almış ve dili bir yapıt olarak değil, bir etkinlik olarak değerlendirmiştir. Humboldt’a göre dil tamamlanmış bir eser (ergon) değildir. Sürekli değişen ve gelişimine devam eden bir faaliyettir (energia) (Frey, 1997, s.61). İçinde yaşadığımız dünyada bütün nesnelere, eylemlere, soyut somut her şeye bir ad verir, sonra bunları belirli bir dizge içinde kullanarak karşılıklı iletişimi sağlarız. Her toplumun kendine özgü bir adlandırma ve kullanım dizgesi vardır. Dillerin farklı olmasının nedeni buna dayanır. Dil bir toplumun düşünce dünyasını yansıtır. Dil felsefesinde bu durum dil-düşünce-gerçeklik ilişkisi içinde ele alınır ve dil ile kültür arasında sıkı bir bağ olduğu savunulur (Akarsu, 1998, s.80). Başlangıçta yalnızca belirli bir toplumun gereksinimlerine göre ortaya çıkan bu uzlaşım aracı, zamanla toplumların birbirleriyle farklı alanlarda temas kurmaları sonucunda yeni gereksinimleri karşılamak durumunda kalır. Ticari, siyasal, sosyal ve kültürel ilişkiler toplumların dillerini de etkiler. Diller yeni gereksinimleri karşılamak için değişme ve gelişme sürecine girer. Asırlar önce başlayan bu sürecin doğası gereği sonu yoktur. Yeni gereksinimler her zaman var olmuştur ve bitmeyecektir. Yeni buluşlar, yeni ilişkiler, yeni egemenlikler toplumların dilinde sürekli değişimin nedenleri olacaktır.

İnsanoğlunun kullandığı bütün doğal diller değişme sürecini yaşar. Türkçedeki gelişim sürecine baktığımızda yüzyıllar boyunca süregelen değişimi açık biçimde görürüz. Farklı coğrafyalara göç eden Türk boylarının dillerindeki ayrışmayı bir kenara bırakalım, Anadolu’da yerleşen Oğuz boyunun Türkçesi de temas kurduğu kültürler ve dillerden etkilenerek bugünkü Türkiye Türkçesinin gelişim aşamalarını yaşamıştır. Cumhuriyetin kurulmasından sonra yürütülen dil çalışmaları Türkçenin gelişimine en önemli katkıyı sağlamıştır. Ancak bu gelişim ve değişim bitmeyecektir. Kendi deneyimlerimizden bile yakın zamanlardaki değişmeyi gözlemleyebiliriz; büyük babanın dil kullanımı ile torunun dili arasında önemli farklar görürüz. Büyük babanın kullandığı bazı sözcükleri, yapıları ve söylem biçimlerini kendi arkadaş gruplarımızdan duyamayız. Yıllar önce çekilen ve artık nostalji olarak izlenen bir filmdeki diyaloglar bugünkü dil kullanımıyla örtüşmez. Eski gazetelerde ya da kitaplarda yer alan bazı

sözcükleri anlamak için sözlük kullanmak gerekebilir. Bütün bu örnekler dilde değişimin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Benzer bir gelişme ve değişme sürecinin Almancada da yaşandığı bilinmektedir. Hint-Avrupa dil ailesinin bir üyesi olan Almancada ilk yüzyıllarda kullanılan sekiz ad durumunun günümüzde dörde indiği görülür. Ad çekimlerinden bulunma ve çıkma gibi bazılarının işlevleri değişime uğramıştır. Almancada dil değişimini kısaltmaların kullanımı örneğinde inceleyen Erdoğan (2022, s.247) yazılı basında önceden seyrek kullanılan bu dil biçimlerinin günümüzde daha sık kullanıldığını saptamıştır.

Dilde değişme genel olarak iki türlü görülür: 1) Kendi kendine doğal olarak, 2) İnsan müdahalesi ve ona bir biçim verme yoluyla (Korkmaz, 1972, s.97). Genel bir tanımlama yapmak gerekirse, doğal gelişme bir dilin kendi yapı ve işleyişinden gelen özellikler ya da dıştan gelen doğal ve olağan etkenlerle hiçbir zorlama altında bırakılmadan, uzunca sürelerde, yani yüzyıllar boyunca kendi kendine uğramış olduğu değişme ve gelişme olaylarının bütünü olarak değerlendirilebilir. Dile biçim verme yoluyla insan müdahalesi ise bireyler tarafından değil, ancak bir kurum tarafından yapılabilir. Devletler ve kurumlar kendi milli dillerini korumak ve geliştirmek amacıyla zaman zaman dil planlamaları yaparlar. Dil planlaması, dil sisteminde belirli bir amaçla bilinçli olarak yapılan değiştirme, iyileştirme gibi yönetsel düzenlemelerdir (Janich, 2011, s.537). Dil kurumlarının düzenlemeleri genelde iki temel üzerine oturtulur; çok dilli toplumlarda hangi dilin resmi dil olacağına belirlenmesi ve ulusal dilin geliştirilmesi amacıyla yazım, sözcük varlığı, dilbilgisi vb. alanlarında düzenlemeler yapılması. Bu bağlamda devletler zaman zaman dil planlaması yaparak kendi dillerindeki değişime yön vermek isterler. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra İstanbul ağzının ölçünlü dil olarak belirlenmesi, harf devrimi, Türkçenin yabancı dillerden arındırılması ve Türkçe sözcük varlığının geliştirilmesi çalışmaları dil planlaması kapsamında dildeki değişimi ve gelişmeyi amaçlamaktadır (Korkmaz, 1972, s.101). Benzer dil planlaması çalışmalarına başka ülkelerin de başvurduğu bilinmektedir. Dil kurumlarının temel görevi de budur. Ancak dil değişimi toplumsal uzlaşmayı gerektirir. Kurumların bazı önerileri toplum tarafından benimsenir ve kullanım alanına girer, bazıları ise toplumsal uzlaşma sağlanmadığı için yok olur. Dil planlamalarının savunucuları olduğu gibi karşı çıkanlar da olmaktadır (Zülfikar, 2021, s.54). Olaya nesnel olarak bakıldığında dilin gelişigüzel işleyen bir sistem olmadığı, belirli bir düzen içinde geliştirilmesi için dilin doğal yaşama ve gelişme koşullarına uygun olarak işlenmesi gerektiği görülecektir.

Yeniden Çeviri

Önceden çevirisi yapılan bir eserin aynı dile ikinci ve sonradan yapılan çevirileri yeniden çeviri olarak adlandırılır. Bir eserin yeniden çevrilmesinin farklı gerekçeleri olabilir. Özellikle klasik yazınsal metinlerin yeniden çevirileri yapılır. Klasik eserler yayınevleri için getirisi olan bir yatırım olarak görülür. Çünkü bu eserlerin her zaman okuru vardır. Üstelik yeniden çeviriler bir esere ilgiyi daha da artırabilir. Bir eserin farklı çevirilerinin bulunması okur için bir zenginliktir. Böylece her okur kendi ilgi alanı, beğeni ve düzeyine göre seçme fırsatını bulur (Gürçağlar, 2008, s.234). Yeniden çeviri yapılması yalnızca yayınevinin ticari hedeflerine bağlanamaz. Çeviribilim alanındaki gelişmeler, farklı yaklaşımlar ve yeni kuramlara göre bir eserin yeniden çevirisi yapılabilir. Bazı durumlarda çevirmenler de daha önce çevirdikleri bir eseri yeniden ve farklı bir açıdan ele alarak çevirmek isteyebilir. Parlak'ın (2023, s.19) belirttiği gibi, her çeviri yeni bir okuma deneyimidir. Bir kaynak metni, yeni bir okuma deneyimi ile gözden geçirdiğini iddia eden herkes, daha önce çevrilmiş bir metni yeniden çevirebilir ve okuma deneyimini başkalarıyla paylaşabilir. Kafka'nın "die Verwandlung" eseri Türkçeye sırasıyla Vedat Günyol, Arif Gelen ve Kamuran Şipal tarafından önce "Değişim" adıyla çevrilmişti. Aynı eseri "Dönüşüm" adıyla yeniden çeviren Ahmet Cemal kitabın girişinde şöyle bir açıklama yapıyor: "Uğraşına tam anlamıyla gönül vermiş bir çevirmen, yabancı dilde okuduğu bir yazara ve yaratisına bir kez vurulmayagörsün, ondan sonra

o yazarı bir de kendi anlatmak, o çevirmen için tam bir tutkuya dönüşür. Bu tutku bir kez yerleşti mi çevirmenin içine, artık yapıt daha önce çevrilmiş veya çevrilmemiş farketmez. Önemli olan nokta, o çevirmende kendi yorumunu ve söyleyişini aktarma tutkusunun doğmuş olmasıdır" (Cemal, 1986, s.7). Görüldüğü gibi yeniden çeviri yalnızca eski sözcüklerin yerine yenilerini yazmak amacını taşımayan çok boyutlu bir kavramdır.

Yeniden çeviri hipotezinin kavramsal çerçevesi Paul Bensimon (1990) ve Antoine Berman'ın (1990) çalışmalarına dayanır. Bensimon bir eserin ilk çevirileri ile sonraki çevirileri arasında önemli farklar olduğu düşüncesini ortaya atar. İlk çevirilerin yabancılığı azaltma ve yerleştirme stratejileri ile kaynak metnin farklılıklarını silme eğilimi gösterdiklerini saptar. Bu çevirilerin kaynak ve erek kültür arasında bağlantı kurmaya çalıştıklarını belirtir. Ona göre ilk çeviriler yabancı yapıtların yerleştirilmeleridir. Daha sonraki çeviriler ise erek kültüre önceden bir giriş sağlanmış olduğundan, kaynak metnin kültürel, dilsel ve biçimsel özelliklerini daha çok yansıtmaya eğilimi gösterirler (Bensimon 1990: ix, aktaran: Taş, 2015, s.389). Ancak böyle bir önermenin doğruluğu tartışmalıdır. Eski çevirilerin hepsinin erek kültür odaklı, yeni çevirilerin ise tamamen kaynak dil odaklı bir yaklaşım sergilediklerini iddia etmek zordur. Turan (2019, s.87) çalışmasında bu savın bütün yeniden çeviriler için geçerli olamayacağını göstermiştir. Berman'a (1990) göre çeviri eyleminin doğası gereği yeniden çeviriler gereklidir. Çünkü kaynak metinler hiç değişmez, eskimez ve hep genç kalırlar. Çeviriler ise erek kültür ve dildeki değişimlerin etkisiyle eskir ve yaşlanırlar. Bu nedenle yeniden üretilmek zorunda kalırlar.

Dil değişimi ile yeniden çeviri arasında doğrudan bir ilişki kurulabilir. Erek dil okurunun çeviri eseri anlayabilmesi, içinde yaşadığı dönemin dil kullanımına uygun olarak aktarılıp aktarılmadığına bağlıdır. Belirli bir zaman diliminde yazılan kaynak metin o dönemin dilsel özelliklerini içeren durağan bir metindir. Bu metnin erek dile aktarılması sonucunda ortaya çıkan çevirisi ise devingendir. Aynı kaynak eserin çeviri amacına, çevirmen tercihinine, aktarım zamanına, yayınevine, çeviri yaklaşımı ve yöntemine göre farklı özellikte yeniden çevirileri üretilebilir. Yeniden çeviri ile ilgili alan çalışmalarında genellikle betimleyici çeviribilim yaklaşımı benimsenmektedir. Betimleyici çalışmalar çevirileri karşılaştırma esasına dayanır (Toury, 1985, s. 20, aktaran: Koller, 2011, s. 209). Çevirilerin benzerlik ve farklılıkları incelenir. Bir çevirinin yapıldığı dönem, o dönemde geçerli olan dilsel ve kültürel normlar üzerine gözlemler yapılır. Normlar sosyo-kültürel özelliklidir. Belirli bir kültürde kabul gören değerler olarak görülebilir. Çevirmen bu normları dikkate almak durumundadır. Çevirmen kararlarına yön veren bu normlar kültüre ve zamana göre değişkenlik gösterir. Bu karşılaştırmalarda bir kaynak eserin ilk çevirisi ile sonraki çevirilerinde farklı özelliklerin incelenmesi amaçlanır.

Bu bağlamda Franz Kafka'nın "Die Verwandlung" adlı eserinin Türkçeye 1955 yılında Vedat Günyol tarafından yapılan ilk çevirisi ile 2016 yılında Aslı Candaş Schaeferdiek tarafından yapılan yeniden çevirisinin betimsel çeviribilim kapsamında karşılaştırılması araştırmaya değer görülmektedir. Araştırma için seçilen yazar, doksan kitabıyla Almancadan Türkçeye en çok çevirisi yapılan yazardır (Öncü, 2018, s.254). Kafka'nın bu eseri Türkiye'de en çok çevirisi yapılan ve okunan eserlerden biridir. Pek çok çevirmen tarafından Türkçeye aktarılarak yirminin üzerinde yayınevinde defalarca yayınlanmıştır (İlkılıç, 2019, s.19). Kaynak metin aynı olmasına karşın altmış yıl öncesinde ve sonrasında yapılan Türkçe çevirilerinde dil değişiminin etkisi var mıdır? Yeniden çeviride değişen yalnızca eski sözcük ve yapılar mıdır? Hangi çeviri yöntemleri izlenmiştir? Yeniden çeviriye ilk çeviriden ayıran özellikler nelerdir? Bu sorulara yanıt bulunması çalışmanın temel amacıdır. Her iki çevirinin de yetkin ve başarılı çalışmalar olduğu konusunda şüphe yoktur. Çalışmanın çıkış noktası çeviri eleştirisi olmayıp, dil değişiminin yeniden çeviriye yansımalarını incelemektir. Çevirmenlerin sözcük ve dil

kullanımında yaptığı tercihler ve aldığı kararların erek dil ve kültür değişimi ile ilişkisi değerlendirilecektir.

Dil Değişiminin Çeviriye Yansıması

Franz Kafka'nın "Die Verwandlung" eserinin Türkçede ilk çevirisi ile yeniden çevirisi karşılaştırıldığında, aralarında önemli farklılıklar olduğu görülür. Benzerlik ve farklılıkları birçok yönden ele almak ve değerlendirmek mümkündür. Bu çalışmada erek dildeki değişimin yeniden çeviriye olası etkileri konu edilecektir. Çalışmamızda aynı kaynak eserin iki farklı çevirisi karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmadan elde edilen verilerin düzenli bir örüntü oluşturan özellikleri aşağıdaki başlıklarda incelenebilir:

Yazım Kurallarında Değişim

Die Verwandlung adlı eserin Vedat Günyol tarafından yapılan ilk çevirisi ve Aslı Candaş Schaeferdiek tarafından yapılan yeniden çevirisi betimsel çeviribilim yaklaşımıyla incelendiğinde, Türkçe yazım kurallarındaki değişimin izleri hemen göze çarpar. İlk çevirinin yapıldığı yıllarda geçerli olan yazım kuralları günümüzde önemli ölçüde değişime uğramıştır. Türkçedeki bu değişiklik nedeniyle ilk çevirinin günümüz okuru için eskidiği ve anlaşılmasının zorlaştığı söylenebilir. Yazım kurallarındaki değişimin çeviriye yansıması aşağıdaki örneklerde açıkça görülmektedir.

Masterlara Gelen Eklerde Ünsüz Değişimi: ğ'den y'ye

1. Örnek

(KM³) Er war entschlossen, bis zur Schwester vorzudringen, sie am Rock zu zupfen und ihr dadurch anzudeuten, sie möge doch mit ihrer Violine in sein Zimmer kommen. (s.64)

(İÇ⁴) Kız kardeşine kadar ilerlemeğe ve eteğini çekmeğe karar verdi: istiyordu ki Grete kendisiyle birlikte odasına gelsin. (s.41)

(YÇ⁵) Kız kardeşinin yanına gidip eteğinden çekerek, kemanıyla odasına gelmesini ima etmeye kararlıydı. (s.87)

2. Örnek

(KM) Mit welcher Kraft er sich auch auf die rechte Seite warf, immer wieder schaukelte er in die Rückenlage zurück. (s.6)

(İÇ) Davranıp şöyle bir yan dönmeğe çalıştıysa da, her defasında, sallandı sallandı, arkası üstü düştü. (s.3)

(YÇ) Sağa dönmek için ne kadar uğraşırsa uğraşsın, her defasında gerisin geri sırtüstü yuvarlandı. (s.8)

3. Örnek

(KM) Es klangt, wie wenn der Wind saust, und nun sah er ihn auch, wie er, der der Nächste an der Türe war, die Hand gegen den offenen Mund drückte und langsam zurückwich. (s.20)

³ KM: Kaynak metin

⁴ İÇ: İlk çeviri

⁵ YÇ: Yeniden çeviri

(İÇ) Bu rüzgar uğultusunu andıran müdürün sesiydi. Müdür kapıya çok yakın duruyordu. Elini bir karış açık kalan ağzına götürdü. Sonra yavaş yavaş gerilemeğe başladı. (s.13)

(YÇ) Rüzgar uğuldamiştı sanki. Gregor, kapıya en yakın duran, eliyle açık ağzını kapatmış, görünmez ve gittikçe şiddeti artan bir güç tarafından itiliyormuşçasına ağır ağır geri giden temsilciyi gördü.(s.28)

4. Örnek

(KM) Gerade an diesem Abend –Gregor erinnerte sich nicht, während der ganzen Zeit die Violine gehört zu haben- ertönte sie von der Küche her. (s.62)

(İÇ) Kiracılar eve yerleşti yerleşeli kız kardeşinin keman çaldığını pek hatırlamıyordu. Ama bu akşam mutfaktan keman sesi gelmeğe başladı. (s.40)

(YÇ) İşte tam o akşam –Gregor ne kadar uzun zamandır keman çalındığını hatırlamıyordu- mutfaktan keman sesi duyuldu. (s.84)

1 ve 4 arası örnekler incelendiğinde eserin ilk çevirisinde “ilerlemeğe, çekmeğe, dönmeğe, gerilemeğe, gelmeğe” biçiminde yazılan sözcükleri görüyoruz. Yani fiil mastarına sesli harflerden biri eklendiğinde araya ğ ünsüzü getirilmiştir. İlk çevirinin yapıldığı dönemde geçerli olan bu yazım kuralı, günümüzde değişerek geçerliliğini yitirmiş olup, artık y ünsüzü kullanıma girmiştir. Bu nedenle ilk çevirinin yazım biçimi günümüz okuru için yadırgatıcı bulunabilir. Türk Dil Kurumu'nun yazım kuralları ile ilgili açıklamasında mastarlara gelen eklerin yazılışı şöyle belirlenmiştir: *-me, -ma* ile biten mastarlardan sonra *-a, -e, -i, -i* eklerinden biri geldiğinde araya *y* koruyucu ünsüzü girer: *çalışma-y-a, gelme-y-e, dönme-y-e, okuma-y-a vb.*

Olumsuzluk Eki Yazımında Değişim

5. Örnek

(KM) Aus diesem Grunde waren viele Dinge überflüssig geworden, die zwar nicht verkäuflich waren, die man aber nicht wegwerfen wollte. (s.60)

(İÇ) Atılamıyan, satılamıyan bu eşyalar bir bir Gregor'un odasının yolunu tuttular. (s.39)

(YÇ) Bu nedenle satılacak gibi olmayan ama ailenin atmaya da kıyamadığı bir sürü ıvır zıvır eşya işe yaramaz hale gelmişti. Bütün bu eşyalar Gregor'un odasına kondu. (s.82)

6. Örnek

(KM) Nun hatte aber Gregor noch gar keine Übung im Rückwärtsgehen, es ging wirklich sehr langsam. (s.26)

(İÇ) Henüz gerisin geriye gitmesini beceremiyen Gregor'sa ağır ağır geriliyordu. (s.32)

(YÇ) Ancak Gregor geri geri gitmeyi henüz öğrenememişti; gerçekten çok yavaş gidebiliyordu. (s.35)

7. Örnek

(KM) Er wollte sie nicht mehr aus seinem Zimmer lassen. (s.64)

(İÇ) Artık Grete'yi odasından dışarıya salmıyacaktı. (s.41)

(YÇ) Kız kardeşi bundan böyle yanından ayrılmayacaktı. (s.87)

5 ve 7 arası örnekler incelendiğinde ilk çevirilerde “atılamayan, satılamayan, beceremiyen, salmıyacaktı” biçimlerinde eylem köklerine eklenen “-me, -ma” olumsuzluk eklerinin inceltildiği görülüyor. Türk Dil Kurumu’nun yeni yazım kurallarında ünlü daralması ve fiil çekimiyle ilgili yazılışlar şöyle belirtiliyor: Türkçede -e, -a ile biten fiillerin şimdiki zaman çekiminde, söyleyişte de yazımda da -a ünlüsü -ı, -u; -e ünlüsü -i, -ü olur. Örnek: başlıyor, oynuyor, gelmiyor vb. Ayrıca birden çok heceli ve -a, -e ünlüleri ile biten fiiller, ünlüyle başlayan ek aldıklarında bu fiillerdeki -a, -e ünlülerinde söyleyişte yaygın bir daralma (-ı ve -i’ye dönme) görülür. Ancak söyleyişteki -ı, -i ünlüleri yazıya geçirilmez. Örnek: başlayan, atlayalım, gelmeyen, gitmeyerek, izlemeyen vb. İlk çeviride kullanılan yazım biçimlerinin söyleyişteki daralmanın yazıya da geçirilmesi sonucunda ortaya çıktığı anlaşılıyor. Yukarıdaki örneklerde geçen fiil çekimlerinin yazılı biçimleri günümüzde “atılamayan, satılamayan, beceremeyen, salmayacaktı” biçiminde uygulanmaktadır.

Ünlü Daralması Yazımında Değişim

8. Örnek

(KM) Werden Sie alles wahrheitsgetreu berichten? (s.22)

(İÇ) Gördüklerinizi bir bir söyleyeceksiniz, değil mi? (s.14)

(YÇ) Her şeyi olduğu gibi anlatacak mısınız? (s.30)

9. Örnek

(KM) Die Schwester aber sollte nicht gezwungen, sondern freiwillig bei ihm bleiben. (s.65)

(İÇ) Ama kız kardeşini odada kalmaya zorlayacak değildi. Grete isterse gönül rızasıyla kalacaktı. (s.42)

(YÇ) Fakat kız kardeşini içeri gelmesi için zorlamayacaktı, o kendi rızasıyla yanında kalmalıydı. (s.87)

10. Örnek

(KM) Sie sollte neben ihm auf dem Kanapee sitzen, das Ohr zu ihm herunterneigen. (s.64)

(İÇ) Kanapeye yanı başına oturacak ve nihayet kendini dinliyecekti. (s.42)

(YÇ) Kız kardeşi onun yanında kanepede oturmalı, kulağını ona yanaştırmalıydı. (s.87)

8 ve 10 arası örneklerde “söyleyeceksiniz, zorlayacak, dinliyecekti” biçiminde fiil çekimlerini görüyoruz. Bu çekimlerde ünlü daralması uygulanmıştır. Konuşma dilinde uygulanan bu çekim biçimlerinin yazıya aktarılması önceki zamanlarda görülen ve geçerli olan bir uygulamadır. Ancak günümüzde yazım kuralları bu konuyu şöyle bir kurala bağlamış durumda: -a / -e, -acak / -ecek, -ayım / -eyim, -alım / -elim, -an / -en vb. eklerden önce gelen ünlü veya ekin geniş ünlüsü söyleyişte bakılmaksızın -a, -e ile yazılır. *Söyleyeceksiniz, zorlayacak, dinliyecekti* gibi.

Yazım kuralları bakımından kaynak metnin ilk ve yeniden çevirisinin karşılaştırmasında fiil çekimlerine gelen ekler, ünlü daralması, söyleyiş ve yazım arasındaki ayrım gibi bazı farklar saptanmıştır. İlk çeviride kullanılan yazım kuralları aradan geçen yıllar içinde değiştirildiği için,

yeniden çeviride güncel yazım kuralları uygulanmıştır. İlk çeviride uygulanan yazım biçimi günümüz okuru için yadırgatıcı olabilir, ancak önemli bir anlama sorununa yol açacağı iddia edilemez. Yalnızca çevirinin erek dildeki yazım kurallarına göre eskidiği ve yeni yazım kurallarına göre güncellenmesi gerektiği söylenebilir. Erek dilde yaşanan böyle bir değişim yeniden çevirinin gerekçelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Sözcük Kullanımında Değişim

Die Verwandlung adlı eserin ilk ve yeniden çevirisi sözcük kullanımı açısından karşılaştırıldığında önce başlık dikkat çekiyor. Bu eser Türkçeye ilk olarak "Değişim" adıyla çevrilmiş, sonraki yıllarda yapılan yeniden çevirileri ise "Dönüşüm" adını almıştır. Her iki isim de farklı çevirmenler ve yayınevleri tarafından kullanılmıştır. Eseri Türkçeye ilk kez "Dönüşüm" adıyla çeviren Ahmet Cemal şu açıklamayı yapar: "Almancada *Die Verwandlung* bir değişimden çok daha köktenci bir olguyu, tümüyle değişip başkalaşmayı dile getiren bir sözcüktür; burada gerçekleşen bir değişim değil, ama bir dönüşümdür" (Cemal 1986:9). Sözcük kullanımı çok boyutlu bir konudur. Çeviri metnindeki sözcük kullanımı, dilbilgisel, anlamsal, biçimsel, edimsel vb. gibi farklı açılardan ele alınabilir. Bu çalışmanın odak noktası çevirmenlerin bireysel sözcük tercihleri değildir. Türkçe söz varlığındaki gelişme ve değişimin çeviriye olası yansımaları incelenmektedir. Bu nedenle kaynak metindeki aynı sözcüğün Türkçede eski ve yeni karşılıkları konu edilmiştir. Kaynak metindeki aynı sözcüğün ilk çeviride kullanılan eşdeğeri yeniden çeviride değiştirilmiştir. Çoğunlukla Arapça ve Farsçadan dilimize giren bu ödünçleme sözcüklerin eskimeye ve günlük kullanımdan düşmeye başladığı söylenebilir. Dönüşüm adlı yeniden çeviride dil değişimi açık biçimde görülmektedir. Sözcük düzeyinde değişimi aşağıdaki örneklerde inceleyelim.

11. Örnek

(KM) Nun ließ er sich gegen die Rückenlehne eines nahen **Stuhles** fallen, an deren Rändern er sich mit seinen Beinchen festhielt. (s.18)

(İÇ) Hemen yanı başındaki bir **iskemle**ye yapıştı, o bir sürü ayaklarıyla üstüne tırmandı. (s.11)

(YÇ) Derken yakındaki **sandalyenin** arkalığına dayandı, küçük ayaklarıyla sandalyenin kenarına sıkıca tutundu. (s.25)

12. Örnek

(KM) Und fiel sie dem ihr entgegeneilenden Vater in die Arme.(s.25)

(İÇ) Ve kendini imdadına **seğirten** kocasının kollarına attı. (s.16)

(YÇ) Ve kendisine doğru **koşan** kocasının kollarına yığıldı. (s.34)

13. Örnek

(KM) Ich spreche hier im Namen Ihrer Eltern und Ihres Chefs und bitte Sie ganz ernsthaft um eine augenblickliche, deutliche **Erklärung**. (s.16)

(İÇ) Burada ananızın babanızın adına ve müdürünüzün namına sizden rica ediyorum: Hemen şu anda **izahat** verin, bizleri tatmin edin bakayım. (s.10)

(YÇ) Size anne ve babanızın ve patronunuzun adına sesleniyorum burada, sizden kısa ve net bir **açıklama** yapmanızı ciddiyetle rica ediyorum. (s.22)

14. Örnek

(KM) Es klopfte vorsichtig an die Tür am Kopfende seines **Bettes**. (s.8)

(İÇ) **Karyolasının** baş ucundaki kapıya hafif hafif vuruldu. (s.5)

(YÇ) **Yatağının** başucundaki kapıya dikkatlice vuruldu. (s.11)

15. Örnek

(KM) Warum war nur Gregor dazu verurteilt, bei einer **Firma** zu dienen, wo man bei der kleinsten Versäumnis gleich den größten Verdacht fasste?" (s.13)

(İÇ) Şu Gregor'un ne günahı vardı da, memurların en ufak bir ihmali karşısında daima en kötü şeyler düşünülen bir **müessesede** çalışmaya mahkum olmuştu?" (s.8)

(YÇ) Neden sadece Gregor en ufak bir gecikmesinden bile kuşkuya kapılan bir **şirkette** çalışmaya mahkum edilmişti acaba?" (s.18)

16. Örnek

(KM) Man hat eben keine besondere Veranlassung, dieses **Vorurteil** besser zu durchdenken. (s.22)

(İÇ) Bugünkü durumun o **yanlış görüşü** pek düzeltmeyeceğini de biliyorum. (s.14)

(YÇ) Bu **önyargı** nereden gelir, kimse düşünmeye fırsat bulamaz. (s.31)

İki çeviri arasında sözcük kullanımındaki farkı gösteren bu örnekler, Türkçenin söz varlığında altmış yıllık süreç içindeki gelişmelerin bir belgesi niteliğindedir. İlk çeviride kullanılan bazı sözcüklerin bugün kullanımdan tamamen düştüğü, diğer bazılarının ise ancak orta yaşın üstündekiler tarafından anlaşılabilirliği değerlendirilmektedir. Örneğin "seğirtmek" eylemi Güncel Türkçe Sözlükte "sıçrayarak yakın bir yere doğru koşmak" olarak yer alan, fakat yalnızca eski yazınsal eserlerde karşılaşılan bir sözcüktür. Buna karşın "iskemle, izahat, karyola, müessese" sözcüklerini günlük iletişimde kullanan bir yaş grubundan söz edilebilir. Demek ki sözcüklerin eskime ve kullanımdan düşme süreçleri farklılık göstermektedir. İki çeviri arasında sözcük düzeyinde en ilginç bulgu ise 16. Örnekteki Almanca "Vorurteil" sözcüğünün Türkçe eşdeğerini gösterme olmuştur. İlk çeviride "yanlış görüş" olarak verilen bu kavram, yeniden çeviride "önyargı" olarak değiştirilmiştir. Bu ilginç örnek Türkçenin sözcük varlığındaki gelişimin de bir göstergesidir. İlk çevirinin yapıldığı yıllarda Türkçede "önyargı" sözcüğünün bulunmaması, önemli bir çeviri güçlüğüne neden olmuştur. Çevirmen bu güçlüğü aşmada uygun bir strateji izleyerek, erek dilde uyarlama yapmış ve yakın anlamı verebilecek bir kavram kullanmayı tercih etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki ilk çevirinin yapıldığı dönemde "peşin hüküm" gibi bir kavram da kullanımda değildi. Çevirilerin karşılaştırıldığı bu çalışma bize erek dilin söz varlığındaki değişimi göstermesinin yanında, dilin gelişimi sürecinde yeni sözcük yapımının kaçınılmaz olduğunu da kanıtlamış oluyor. Kaynak dilde bulunan bir sözcüğün erek dilde eşdeğerinin olmaması çevirmen için çözümü kolay olmayan bir sorundur. Bu nedenle ilk çeviride kullanılan "yanlış görüş" ifadesi o zamandaki söz varlığı kapsamında değerlendirilmek zorundadır. Bu örnek çevirilerin zamana bağımlılığı ve yenilenme zorunluluğunun da ilginç bir kanıtıdır.

Bu çalışma kapsamında incelenen çevirilerde Türkçenin sözcük kullanımında yaşanan değişimini gösteren çok fazla sözcük saptanmıştır. Değişim bağlamında bazı sözcüklerin tamamen kullanımdan düştüğü, diğer bazılarının ise seyrek de olsa kullanılmaya devam ettiği söylenebilir. Burada bütün sözcüklere yer vermek çalışmanın amacı ve kapsamını aşacaktır. Bu

nedenle seçilen şu örneklerin dil değişiminin çeviriye yansımaları göstermede yeterli olacağı düşünülebilir:

Tablo 1.

Sözcük Düzeyinde Değişim Örnekleri

Kaynak Dil	İlk Çeviri	Yeniden Çeviri
Der kleine Beamte	müstahdem	hizmetli
Zeit	vakit	zaman
Fort und fort	habire	sürekli
Schüssel	et sahanı	çukur tabak
Geschäft	yazıhane	büro
Im Augenblick	lahzada	çabucak
Aber	gelgelelim	fakat
Guten Morgen	Sabah şerifler hayrolsun	günaydın
Nutzlos	pisipisine	boş yere
Kaffeekanne	kahve ibriği	kahvelik
Mindestens	bari	en azından
Bogenförmig	kümbet	kubbemsi
Reisender	Ticaret evinin gezici memuru	pazarlamacı
Vorurteil	yanlış görüş	önyargı
Vorsichtig	ihtiyatla	dikkatle
Wort	kelime	sözcük
Besorgnisse erregen	velveleye vermek	endişe yaratmak

Çeviri Yönteminde Farklılık

Die Verwandlung adlı eserin Türkçede ilk çevirisi ve yeniden çevirisi incelendiğinde aralarında önemli farklar olduğu görülüyor. Bu farklar kullanılan dil ve biçim özellikleri, kaynak metinden uzaklaşma ya da bağlı kalma, eşdeğerlik ölçütleri, ekleme çıkarma yapma gibi sıralanabilir. Bütün bu özellikler izlenen çeviri yönteminin bir sonucudur. İzlenen çeviri yöntemi erek dil okurunu doğrudan etkiler. Eğer çevirmen yerlileştirici bir yöntem izlerse, kaynak metnin dilsel ve biçimsel özelliklerine bağlılık kaygısı taşımaz, serbest bir çeviri yapar. Esere sanki erek dilde yazılmış duygusu verir. Çeviri okuru bu eserin yabancı bir dil ve kültür ortamında yazıldığını anlayamaz. Yukarıda değinildiği gibi ilk çevirilerin genelde böyle bir yöntemle yapıldığına ilişkin varsayımlar ileri sürülmektedir. Bundan farklı olarak çevirmen yabancılaştırıcı bir yöntem izlerse, kaynak metne eşdeğerliği daha önemli görür. Mümkün olduğunca kaynak metne bağlı kalmaya, dilsel ve kültürel özelliklerini korumaya özen gösterir. Böylece metni kendisi üretmek yerine, kaynak metin yazarının eserini erek dile aktarma görevini üstlenmiş olur. İki farklı çeviri yönteminin genel olarak bu özelliklerinden söz

edilebilir. Ele aldığımız çevirileri bu yaklaşımla karşılaştırarak hangi çeviri yöntemini izlediklerini anlayabiliriz. Önce aşağıdaki örneklere göz atalım:

17. Örnek

(KM) “Herr Samsa” rief nun der Prokurist mit erhobener Stimme, “was ist denn los? Sie verbarrikadieren sich da in Ihrem Zimmer, antworten bloß mit Ja und Nein, machen Ihren Eltern schwere, unnötige Sorgen und versäumen – dies nur nebenbei erwähnt – Ihre geschäftlichen Pflichten in einer eigentlich unerhörten Weise. (s.16)

(İÇ) Şimdi de müdür, adeta gırtlakını yırtarcasına “Bay Samsa, ne var? ne oluyor kuzum? Odanıza sımsıkı kapanmışsınız, sorulara ne evet diyorsunuz ne hayır. Boş yere ananızı, babanızı üzüyorsunuz. Üstelik bir de mesleki görevinizi ihmal ediyorsunuz. Evet, hem de görülmedik bir şekilde.....” (s.10)

(YÇ) “Bay Samsa” diye sesini biraz daha yükselterek seslendi şirket temsilcisi. “Ne oluyor? Kendinizi odanıza kapatmışsınız, evet ya da hayırdan başka yanıt vermiyorsunuz, anne ve babanızı ağır ve yersiz endişelere sokuyorsunuz ev – şimdi yeri değil ama – işinize olan sorumluluğunuzu hiç olmadık bir şekilde ihmal ediyorsunuz.....” (s.22)

18. Örnek

(KM) Ich staune, ich staune. Ich glaube Sie als einen ruhigen, vernünftigen Menschen zu kennen, und nun scheinen Sie plötzlich anfangen zu wollen, mit sonderbaren Launen zu paradieren. (s.16)

(İÇ) Doğrusu hayretler içindeyim. Ben sizi, sessiz, akli başında bir insan sanırdım. Sizde şimdi kalkmış bir takım acaiplikler yapıyor, dünya alemi hayretler içinde bırakıyorsunuz. (s.10)

(YÇ) Doğrusu hayretler içindeyim, hayretler. Sizi sakın, akılcı biri olarak biliyordum, fakat şimdi, hiç olmadık davranışlar sergiliyorsunuz. (s.22)

19. Örnek

(KM) “Ach Gott”, dachte er, “was für einen anstrengenden Beruf habe ich gewählt! Tagaus, tagein auf der Reise. Die geschäftlichen Aufregungen sind viel größer als im eigentlichen Geschäft zu Hause, und außerdem ist mir noch diese Plage des Reisens auferlegt, .. (s.6)

(İÇ) “Hay Allahım! dedi içinden, ne biçim meslek seçmişim. Tanrının günü ha babam dolaş dur! Yazıhane hayatına taş çıkaracak bir sürü dert. Haydi şu ticaret işi neyse ama, şu gezi belası çekilmiyor. (s.4)

(YÇ) “Ah Tanrım” dedi içinden, “ne kadar da güç bir meslek seçmişim! Her gün yollardayım. İşim bürodakinden çok daha yorucu, bunun üstüne bir de yolculuğun çilesi (s.8)

20. Örnek

(KM) “Nun” sagte Herr Samsa “jetzt können wir Gott danken”. Er bekreuzte sich, und die drei Frauen folgten seinem Beispiel. (s.72)

(İÇ) Bay Samsa "Eh artık Allaha şükredebiliriz" dedi. (s.47)

(YÇ) "Şimdi" dedi Bay Samsa, "Tanrıya şükredebiliriz artık." Haç çıkardı, üç kadın da ona uydu. (s.97)

İlk çeviriyi okurken dil kullanımı ve kültürü bakımından hiç yabancılık çekilmiyor. Kaynak dili bilmeyen ve orijinal eseri okumayan birisi ilk çeviriden keyif alabilir. Çevirmen yaptığı işlemlerle yabancı dildeki eseri yerlileştirmiştir. Ancak bunu sağlamak için serbest bir çeviri anlayışı izlemiş, çeviri eşdeğerliği bakımından kaynak metnin birçok özelliğini göz ardı etmiştir. Günlük dile özgü sözcük tercihi, ekleme ve çıkarmalar yapma, biçemden uzaklaşma gibi uygulamalar çeviri eşdeğerliğinin öncelik taşımadığını göstermektedir. Yukarıdaki örneklerde kaynak metinde bulunmayan "ne oluyor kuzum?", "dünya alemi hayretler içinde bırakıyorsunuz", "ne günahı vardı da" ifadelerinin eklenmesi, "ananızı, babanızı", "ne biçim", "Hay Allahım", "ha babam dolaş dur", "yazıhane hayatına taş çıkaracak bir sürü dert", gibi dil kullanım tercihleri, "- dies nur nebenbei erwähnt -", "er bekreuzte sich, und die drei Frauen folgten seinem Beispiel" ifadelerinin kaynak metinde bulunmasına karşın çeviride çıkarılması gibi işlemler yapıldığını görüyoruz. İlk çevirideki bütün bu uygulamalar izlenen yerlileştirme yöntemine bağlanabilir. Buna karşın yeniden çeviride kaynak metnin dilsel ve biçemsel özellikleri korunmuş, çeviri eşdeğerliği her yönüyle sağlanmaya çalışılmıştır. Yeniden çeviride izlenen yabancılaştırıcı çeviri yöntemiyle kaynak eserin dilsel ve kültürel özelliklerinin değiştirilmeden erek dil okuruna aktarıldığı söylenebilir. Kuramsal açıdan bakıldığında çevirmenin hangi yöntemi izleyeceği birçok etmene bağlıdır. Metin türü, çevirinin kim için, ne zaman, ne amaçla yapıldığı gibi etmenler önemli rol oynarlar. Bu bağlamda, incelenen çevirilerin her ikisinde de göreceli olarak uygun çeviri yönteminin başarıyla yürütüldüğü kabul edilebilir.

Sonuç

Dil değişiminin çeviriye olası etkilerinin konu edildiği bu çalışmada, Franz Kafka'nın "Die Verwandlung" adlı eserinin Türkçeye yapılan ilk çevirisi ile altmış yıl sonra yapılan yeniden çevirisi betimsel çeviribilim kapsamında karşılaştırılmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

Kaynak metnin ilk çevirisi ile yeniden çevirisi arasında önemli farklar olduğu görülmüştür. Bu farklar, erek dilin yazım kurallarında ve söz varlığında değişim ile izlenen çeviri yöntemleri açısından incelenmiştir. İnceleme verilerine göre Türkçenin yazım kurallarında yapılan değişiklikler ilk çevirinin eskimesine neden olmuş, çeviri okuru için yadırgatıcı olmasını sağlamıştır. Yazım kurallarındaki değişim fiil çekimlerine gelen ekler, ünlü daralması, söyleyiş ve yazım arasındaki ayırım gibi dilbilgisel düzeyde saptanmıştır. Bu durum kaynak metnin yeniden çevirisi için gerekçelerden birisi olarak değerlendirilebilir.

Türkçe söz varlığındaki gelişme ve değişimin çeviriye olası yansıması incelendiğinde, Türkçenin sözcük kullanımında altmış yıllık süre içinde yaşanan değişimini gösteren çok fazla sözcük saptanmıştır. Kaynak dildeki bir kavram için ilk çeviride kullanılan birçok sözcük, yeniden çeviride değiştirilmiştir. Çoğunlukla Arapça ve Farsçadan dilimize giren bu ödünçleme sözcüklerin eskimeye ve günlük kullanımdan düşmeye başlayan sözcükler olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın bulguları yalnızca sözcük değişimiyle sınırlı kalmayıp, ilk çeviride sözcük varlığında bulunmayan, bu nedenle yeni olarak adlandırılacak sözcükleri de ortaya çıkarmıştır. İki çeviri arasında sözcük kullanımındaki farkı gösteren bu örnekler, Türkçenin söz varlığında yaşanan gelişmelerin bir belgesi niteliğindedir.

İzlenen çeviri yöntemi açısından yapılan karşılaştırmada, ilk çeviri ile yeniden çeviri arasındaki farkların yalnızca yazım kuralları ya da sözcüklerin değişimine bağlanamayacağı değerlendirilmiştir. Gerek kaynak metin ile kurulan eşdeğerlik anlayışı, gerekse içeriği erek dilde ifade etme biçimleri ilk ve yeniden çeviriyi birbirinden ayırıyor. Elbette ki yazım kurallarındaki değişim yeniden çeviride uygulanmıştır. Ancak yeniden çevirinin ilk çevirideki dilin değişimine odaklı yapılmış olduğu iddia edilemez. Bunun yerine kaynak metni yeni bir anlayışla erek okura aktardığı söylenebilir.

Sonuç olarak, incelediğimiz kaynak eserin ilk ve yeniden çevirisi arasında önemli farklar saptanmıştır. Yeniden çeviri gerek kullanılan güncel dil tercihi, gerekse çeviride eşdeğerlik anlayışı bakımından ilk çeviriden ayrılmaktadır. Bu yönüyle yeniden çevirinin yeniden basım olmadığı kanıtlanmaktadır. Çeviri ve dil değişimi ilişkisi açısından bakıldığında erek dildeki değişimin çeviriye yansması açık biçimde görülmektedir. Ancak yeniden çeviriyi yalnızca eskiyen sözcüklerin değiştirilmesi olarak görmek eksik bir değerlendirme olacaktır. Yeniden çeviri kaynak eserin farklı bir yaklaşımla erek dil okuruna kazandırılmasıdır. Eserin ilk çevirisinde yerlileştirme yöntemi izlenmiştir. Bu yöntemde çevirmenin, kaynak metnin sözdiziminden uzaklaşma; cümleyi bölme, ekleme ve çıkarmalar yapma, kaynak kültür öğelerini yerlileştirme gibi işlemlerle eserin çeviri olmadığı, sanki erek dilde üretilmiş olduğu duygusunu vermeyi amaçladığı görülmektedir. Buna karşın yeniden çeviride kaynak esere biçim ve içerik eşdeğerliğinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Çevirmen burada yabancılaştırma yöntemi izlemiş ve metnin hem dilsel hem de kültürel öğelerinden uzaklaşmamaya özen göstermiştir. Bu karşılaştırmada ilk çevirinin kaynak eseri okura getirdiği, yeniden çevirinin ise okuru kaynak esere götürdüğü söylenebilir.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1998). *Wilhelm von Humboldt'da Dil Kültür Bağlantısı*. İnkılap
- Bensimon, P. (1990). "Présentation". *Palimpsestes*. c. 13. s. 4: ix–xiii.
- Berman, A. (1990). "La retraduction comme espace de traduction". *Palimpsestes*. c. 13. s. 4: 1-7.
- Cengiz-Parlak, B. (2020). Yeniden Çeviri Hipotezi Bağlamında Çeviri İntihali. *Istanbul University Journal of Translation Studies* 12, 17-28.
- Erdoğan, E. (2022). Der linguistische Gebrauch von Ellipsen gestern und heute: Am Beispiel des Nachrichtenmagazins Der Spiegel. *Diyalog* 2, 236-248
- Frey, H.-J. (1997): "Übersetzung und Sprachtheorie bei Humboldt", *Übersetzung und Dekonstruktion*, Yay. Haz. Alfred Hirsch, Suhrkamp: Frankfurt a. Main, s. 37-63.
- İlkılıç, S. (2019). Franz Kafka'nın Türkiye'de Alınlanması. *Diyalog* 1, 14-33
- Janich, N. (2011). Sprachplanung. *Angewandte Linguistik* (Hrsg. Karlfried Knapp et al). UTB, 537-562
- Kafka, F. (2005). *Die Verwandlung*. Anaconda Verlag
- Kafka, F. (1965). *Değişim* (Çev. Vedat Günyol). (3. Baskı). Ataç Kitabevi
- Kafka, F. (2017). *Dönüşüm* (Çev. Aslı Candaş Schaeferdiek). (3. Basım) Bilgi Yayınevi
- Kafka, F. (1986). *Dönüşüm* (Çev. Ahmet Cemal). Can Yayınları
- Koller, W. (2011). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. France
- Korkmaz, Z. (1972). Dilde "Doğal Gelişme" ve "Devrim" Açısından Türk Dil Devrimi. *Türkoloji Dergisi* 4 (1), 97-114
- Okyavuz, A. Şirin (2016). Yeniden Çeviriler: Farklılaşan Yorumlar ve Sunumlar. *Frankofoni* 29, 189-206
- Öncü, M. T. (2018). Türkçeye Çevrilen Alman Edebiyatına Genel Bir Bakış. *Diyalog* 1, 250-266
- Taş, S. (2015). Yeniden Çevirilerin Kaynak Metne Dönüşü: Fahrenheit 451'in Farklı Çevirileri. *The Journal of Academic Social Science Studies* 37, 387-398
- Turan, D. (2019), "Yeniden Çeviri Kuramı ve Arthur Schnitzler'in "Traumnovelle" (1926) Adlı Eserinin Yeniden Çevirileri," *Dil ve Edebiyat I*, Akademisyen Yayınevi, .87-103.
- Zülfikar, H. (2021). Dilde Değişme, Gelişme ve Kazanımlar. *Türk Dili* 829, 50-54
- <https://www.tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/mastarlara-gelen-eklerin-yazilisi>
- <https://www.tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/fiil-cekimi-ile-ilgili-yazilislar>
- <https://www.tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/unlu-daralması>

Geliş Tarihi : 15.12.2023
Kabul Tarihi : 20.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1405553>

Yavaş, H. (2024). Üretim farklılıkları ve bölgesel etkenlerin orta çağ Avrupası'nda tuz ticaretine etkisi. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 411-424. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1405553>

ÜRETİM FARKLILIKLARI VE BÖLGESEL ETKENLERİN ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA TUZ TİCARETİNE ETKİSİ

Halil YAVAŞ¹

ÖZ

Bu çalışmada, Orta Çağ Avrupası'nda tuz üretim yöntemleri ve tuz ticareti ele alınacaktır. Bu amaçla öncelikle tuzun dönem toplumları açısından önemi üzerinde durulacaktır. Saklama koşullarının çok zor olduğu çağlarda gıdadan, cenazelerin muhafazasına kadar geniş bir kullanım alanına sahip olan tuz, bir değişim aracı ve ticari emtia olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu hususlar değerlendirildikten sonra konunun daha iyi izah edilebilmesi için dönemin Avrupası'ndaki tuz üretim teknikleri ele alınacak ve mukayese edilecektir. Bu süreçte özellikle kaya tuzu ile denizden elde edilen tuz arasındaki farklılıklar irdelenecek, devamında tuz üretim bölgeleri tek tek incelenecek, üretim tekniklerinin bölgesel koşullar ile bağlantısı örnekler verilerek araştırılacaktır. Bütün bu başlıklar, kuzeyden güneye bir sıralamaya tabi tutularak, her bölgenin fonksiyonları ve önemi üzerinde değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bu noktada özellikle Orta Çağ'ın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da yükselen tuz ticareti üzerinde durulacak, Alman ticaret örgütü Hansa Birliği ve İtalyan devletlerinin tesiri ele alınacaktır. Bunun yanında manastırların tuz üretimindeki etkileri ve vergilendirme hususunda bazı değerlendirmeler olacaktır. Akabinde elde edilen bulgulardan yola çıkılarak sonuç bölümünde çıkarımlar sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tuz, Hansa, Lüneburg, Biskay, Venedik

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, halil.yavas@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-5642-0141>

Date Received : 15.12.2023

Date Accepted : 20.02.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1405553>

Yavaş, H. (2024). The effect of production differences and regional factors on salt trade in Medieval Europe. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 411-424. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1405553>

THE EFFECT OF PRODUCTION DIFFERENCES AND REGIONAL FACTORS ON SALT TRADE IN MEDIEVAL EUROPE

Halil YAVAŞ²

ABSTRACT

In this study, salt production methods and salt trade in Medieval Europe will be discussed. For this purpose, we will first focus on the importance of salt for the societies of the period. In times when storage conditions were very difficult, salt had a wide range of uses, from food to preservation of corpses. It also appears as a medium of exchange and commercial commodity. After these issues are evaluated, salt production techniques in Europe of the period will be discussed and compared in order to better explain the subject. In this process, the differences between rock salt and salt obtained from the sea will be examined. In the continuation, salt production regions will be examined one by one, and the connection of production techniques with regional conditions will be investigated by giving examples. All these titles will be subjected to a ranking from north to south, and evaluations will be made on the functions of each region. At this point, the increasing salt trade in Europe since the second half of the Middle Ages will be emphasized, and then the influence of the Hanseatic League and the Italian states will be discussed. In addition, there will be some evaluations regarding the effects of monasteries on salt production and taxation. Subsequently, inferences will be presented in the conclusion section based on the findings.

Keywords: Salt, Hanseatic, Lüneburg, Biscay, Venice

² Assist. Prof. Dr., Hitit University, Faculty of Arts and Sciences, halil.yavas@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-5642-0141>

Giriş

Tarih öncesi zamanları sınıflandırmada bazı çağlar demir ve bronz gibi madenler ile anılırken tuzun etkisi ve önemine baktığımızda acaba tuza haksızlık edilmiş midir diye düşünmeden edemiyoruz. Konuyla ilgili çok sayıda çalışmalar yapılmış olmakla birlikte biz bu çalışmamızı Batı Avrupa ve Orta Çağ ile sınırlandırıp sözünü ettiğimiz bölgedeki belli başlı sorunlar üzerinde duracağız. Burada da özellikle üretim farklılıkları ve bunların ürün kalitesi açısından neticelerini değerlendireceğiz. Çalışmamızın, Orta Çağ Avrupası'nın ekonomik faaliyetlerinde tuzun ne şekilde bir yer kapladığı, bunun uluslararası ilişkideki etkisinin anlaşılması ve üretim konusundaki bölgesel farklılıkların kavranması hususlarında katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Konuyu daha iyi izah edebilmek adına öncelikle Orta Çağ Avrupası için tuzun öneminden bahsetmeyi uygun görmekteyiz. İnsanlar bünyenin temel ihtiyaçlarından olan tuzun büyük bir kısmını yiyeceklerden temin etmekle birlikte yemekleri tatlandırmak için haricen kullanıma da ihtiyaç duymuşlardır. Bu özelliğinin yanı sıra tuz başka alanlarda da değerlendirilmektedir. Öncelikle günümüzdeki gibi soğuk hava sistemlerinin olmadığı dönemlerde yaz yiyeceklerini kış için veya daha uzun süreli saklamak amacıyla bu üründen istifade edilmiştir. Özellikle XI. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'nın birçok yerinde şehirleşmenin başlamasıyla birlikte bu husus daha elzem bir hal almıştır. O dönemde yiyecekler dört şekilde muhafaza edilmektedir: tütsüleme, fermantasyon, kurutma ve tuzlama. Bunlardan en basiti ve en ucuzu, daha ziyade İskandinavya gibi soğuk iklimlerde uygulanan kurutma olsa da bu usul, yiyecekler kurumadan çürüyebileceği için sıcak bölgelerde pek tatbik edilememektedir (Sawyer, 2006, s. 303).

Kurutma her yerde uygulanmadığı gibi yeterli arzı da sağlayamayınca tuzlama yöntemi öne çıkmıştır. Fransa'da Pont-Audemer, Fecamp, Dieppe, Rouen ve yakınlarındaki birçok kasaba, önemli balık tuzlama merkezleri haline gelmişlerdir (Thompson, 1928, s. 308). Kışa girmeden evvel sonbaharda hayvanlar kesilmiş, elde edilen etler, kışın tüketilmek üzere tuzlanarak muhafaza edilmiştir. Haliyle bu süreçte tuz alımı, köylüler için en önemli gider kalemlerinden birisi haline gelmiştir (Duby, 1968, s. 149). Sadece köylüler ve siviller değil orduların ve denizcilerin ihtiyaçlarını karşılamada da tuzlanmış gıdalar önemli bir yer tutmuştur. Uzun seferler sırasında beslenme ihtiyacı en pratik bu gıdalar vasıtasıyla giderilmiştir. Burada şunu unutmamak icap eder ki tuzlanmış balıklar keyfi olarak değil mecburiyetten tüketilmiş, ayrıca yoğun tuz içeriğinden dolayı fazla tüketilmesinin sağlıksız olduğu görülmüştür (Wilson, 1973, s. 43).

Tuzun, organik maddelerin bozulmasını önleyici özelliğinden, gıdaların dışında farklı amaçlar için de istifade edilmiştir. Uzakta ölen soyluların yurtlarına geri getirilmesi istenmekte ancak o günün koşullarını hesaba kattığımızda yolculuklar çok uzun sürmekte ve bu da cesetlerin bozulmasına sebep olmaktadır. İşte burada tuz devreye girmiştir (Blomkvist, 2005, s. 342). Akdeniz ticaretinin büyümesi ve baharatın yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmasından sonra cesetlerin muhafazası için tuz yerine baharatlar tercih edilmiştir (Brooke, 1987, s. 86).

Hayatın içinde çok fazla yer edinmiş olan tuzun önemi, ekonomide de kendisini göstermiş ve bir değişim aracı olarak karşımıza çıkmış olup Avrupa'dan Çin'e kadar birçok ülkede bu amaçla kullanılmıştır. Bunun içindir ki modern İngilizcedeki maaş kelimesi (salary) "tuz" anlamına gelen Latince *sal* sözcüğünden türetilmiştir. Romalı askerlere tuzla ödeme yapıldığı ya da askerlerin maaşlarıyla hemen tuz satın aldıkları için bu ismin verildiği düşünülmektedir.³

³ İnsanlar tarih boyunca muhtelif ürünleri para olarak kullanılmışlardır. Hindistan'ın bazı bölgelerindeki badem, Guatemalalılar mısır, eski Babililer ve Asurlular arpa, Nikobar Adaları'nın yerlileri hindistancevizi, Moğollar çay tuğlaları, Güneydoğu Asya'nın birçok bölgesinde pirinç, Norveçliler tereyağı değişim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (Weatherford, 1997, s. 20-21).

Tuz Üretim Teknikleri

Tuzun ticaretinden söz etmeden evvel onun Avrupa'daki üretim tekniklerinden söz etmemiz gerekmektedir. Bu teknikler hem arzı hem de kaliteyi ilgilendirmektedir ki bu alanlardaki bölgesel farklılıklar Avrupa içindeki tuz ticaretini ortaya çıkarmıştır. Avrupa'da antik çağlarda başlayan tuz üretimi Roma döneminde çok daha ilerlemiştir. İtalya yarımadasının kıyısından elde ettikleri tuzu iç kesimlere ve Roma'ya ulaştırmak üzere meşhur Via Salaria'yı (tuz yolu) inşa etmişlerdir (Avcı, 2003, s. 26). Orta Çağ'a gelindiğinde tuz üretimi çok daha yayılmış, öyle ki Avrupa'da denizi olan yerlerde, evlerde giysi üretiminin yanı sıra tuz üretimi de yapılmıştır (Brooke, 1987, s. 87). Pliny, tuz üretimi için üç kaynaktan söz etmektedir ki bu durum günümüze kadar da varlığını muhafaza etmiştir. Bu kaynaklar kaya tuzu, tuzlu kuyu suları ve deniz suyudur. Bir ürünü temin etmek için ilk bakacağımız yer şüphesiz en bol bulunduğu yer iken ikinci nokta ise kolaylıktır. Bu noktada tuz için karşımıza ilk çıkan kaynak, bu maddenin dünyada en bol bulunduğu denizdir. Bununla birlikte üretim maliyeti ve denizden tuz elde edilmesinin kolay olmaması diğer kaynakları öne çıkarmıştır. Bundan dolayı da kaya tuzu madenciliği, en eski tuz kaynağı olarak bilinmektedir. İnsanoğlunun tuzlu su kuyularına veya deniz suyuna yönelmesi daha sonraki bir dönemde gerçekleşmiştir (Forbes, 1965, s. 169).

Avrupa'da kaya tuzu üretiminde bilinen en eski yatakların başında İspanya'daki Cardona, Polonya'daki Wieliczka ve Bochnia, Almanya'daki Halle, Avusturya'daki Dürnberg, Hallein ve Hallstatt⁴ gelmektedir (Kurlansky, 2002, s. 56, 103, 171; Avcı, 2003, s. 30). Özellikle Keltlerin işlettikleri bu yerler sonrasında Romalıların eline geçmiştir. Roma mevcut kaynaklara ilaveten İtalya, Galya, Britanya, Kartaca, Levant, Yunan ve Karadeniz bölgelerinde çok sayıda tuz üretim merkezi oluşturmuştur (Avcı, 2003, s. 26). Antik dönemde Roma dışında da kaya tuzu çıkarılan yerler tespit edilmiştir. Örneğin İbn Batuta Orta Afrika'da "tuz şehri" olarak Tegazza'yı ziyaretinde oradaki bir köyün tuhaf olduğunu, evlerinin ve mescitlerinin tuzdan yapıldığını söylemekte, zeminin biraz kazıldığında blok blok tuz çıkarıldığını bildirmektedir (İbn Battuta Tanci, 2000, s. 955).

Dünyanın birçok yerinde kaya tuzları orijinal formlarıyla çıkarılırken muhtemelen XIII. yüzyılda Hallein'da yeni bir teknik geliştirilmiştir. Madenciler kaya parçalarını sırtlarına astıkları sepetler ile dik kuyulardan çıkarmakta zorlanınca önce tuz kayalarına borularla su vermişler, devamında elde edilen yoğun tuzlu suyu daha aşağıdan başka borular ile dağdan Hallein köyüne akıtmışlardır (Kurlansky, 2002, s. 164). Tuzlu suyun çıkarılmasında başka teknikler de tatbik edilmiştir. Weissenburg Manastırı, Marsal'daki tuz madeninde şaftlar kullanırken, Prüm ve Metlach'daki madenlerde su gücüne dayalı makinelerden istifade edilmiştir. Yüzeğe ulaşan tuz, küçük demir fiçiler veya tavalarda yavaş ateşte kaynatılarak kristalleştirilmiştir. Bu işlem için her türlü metal kap ve sobaya ihtiyaç duyulması hasebiyle manastırlar bu tip araçları memnuniyetle bağış olarak kabul etmişlerdir (Thompson, 1928, s. 636).

Kaya tuzu veya tuzlu su kuyularından tuz üretimi yapılmasıyla ilgili sahip olduğumuz en kesin ve ayrıntılı bilgi, dönemin endüstriyel teknikleri üzerinde araştırmalar yapmış olan Saksonya'lı Georgius Agricola'nın ünlü eseri *De Re Metallica*'dan gelmektedir. Bu eser 1556'da basılmış ve takip eden 180 yıl boyunca tuz yapımı konusunda standart ders kitabı olarak kalmıştır (Calvert, s. 15). O, kuyulardaki tuzlu suyun kovalarla çekildiğini, akabinde üç bölümden oluşan kaynatma barakalarına götürüldüğünü bildirir. Üç duvardan oluşan ve ön kısmı açık bu barakalardan birincisi yakıt deposu olarak, üçüncüsü ise yeni üretilmiş olan tuzun kurutulması amacıyla kullanılmaktadır. Asıl üretim ise ikinci barakada yapılmaktadır. Burada

⁴ Burada zikredilen bazı isimlerin başındaki "hall" sözcüğü dikkat çekmektedir. "Kelt" sözcüğü Yunanca "saklanan, gizlenen" anlamındaki "keltoi" kelimesinden gelmektedir. Romalılar, bu halk için, Mısırlıların da kullandığı ve yine Yunanca kökenli "tuz" anlamındaki "hall" kelimesinden gelen "Galli" kelimesini kullanmışlardır. Keltler tuz ile o kadar özdeşleşmişlerdir ki Romalılara göre onlar Galli, Galyalı yani "tuz adamı"dır (Kurlansky, 2002, s. 54).

dikdörtgen biçimli, hızlı kaynaması için ince tabana sahip kazanlar bulunmaktadır. Orada ayrıca ilk elde edilen tuzun doldurulacağı sepetler bulunmaktadır. Yakacak olarak çalı, çırpı ya da odun tercih edilmekte olup gerekli olmadıkça saman veya benzeri ot kullanılması tavsiye edilmemektedir, çünkü bu malzemeler yanarken çıkan kıvılcımlar tuzun kararmasına sebep olmaktadır. Agricola, tuzun kristalleşmesinin kolaylaşması için salamuranın içine öküz, dana veya geyik kanı karıştırıldığını bildirir. Bira da eklendiğinden söz eder ama bunun sebebi belli değildir. Tuzun daha saf ve beyaz olması için kaynatma sırasında kazanın üzerindeki köpükler alınır (Agricola, 1912, s. 546-553). Buharlaştırma için yakacak olarak saman yerine odun kullanılmasının bir diğer sebebi bunların ateşinin düşük derecede olması ve böylece elde edilen tuzun daha iri taneli olmasıdır. Nitekim Alçak Ülkeler'de (günümüzdeki Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) ve Lincolnshire'daki tuzlar bu şekildedir. Oysa çalı veya odun ateşi daha yüksek ısı vermeleri hasebiyle elde edilen tuz daha küçük tanelidir (Bridbury, 1955, s. 22).

Buharlaştırma yöntemi denizden tuz üretiminde iki şekilde uygulanmıştır. Bunlardan birincisinde muhtelif yakıt kullanılırken, diğerinde güneşten istifade edilmektedir. Her iki yöntem de çok eski olup Keltler'e kadar dayanmaktadır. Örneğin İngiltere Norfolk'taki Carston'da güneşten faydalanılırken, Dorset'teki Kimmeridge'de tuzlu sular yakıt kullanılarak tavalarda buharlaştırılmıştır (Avcı, 2003, s. 26).

Özellikle Akdeniz çevresinde yaygın olan güneşten istifade edilerek buharlaştırma işleminde geniş zaman gerekmektedir. Bu işlem için deniz suyu tek bir yapay gölette hapsedip buharlaşmanın gerçekleşmesini beklemek yerine bir dizi gölet yapılmıştır. İlk göletteki su yeterince buharlaştıktan sonra elde edilen yoğun tuzlu su bir sonraki gölete taşınmıştır. Öte yandan ilk gölete de taze deniz suyu verilmiş ve böylece üretimde süreklilik sağlanmıştır. Göletlerdeki tuzlu su yeterli yoğunluğa ulaştığında tuz çöker, kristalleşir ve kristaller havuzun dibinden dışarı alınır. Buharlaşmayı güneş ısı ile yapılması istenildiğinde bunun için yaklaşık bir yıllık bir zaman gerekmektedir. Bu işlemin en iyi yanı çok az ekipmana ve insan gücüne ihtiyaç duyulmasıdır. Bu sistemi ilk uygulayanın, M.S. 500 gibi Çinliler olduğu ancak elde edilen tuzların iri taneli olması hasebiyle bundan memnun kalmayıp sürdürmedikleri iddia edilmektedir. Öte yandan söz konusu sistem Akdeniz'e ulaştığında, iri taneli tuzların balık tuzlamasında daha kullanışlı olması hasebiyle burada kabul görmüştür. Bu yöntemi ilk olarak Müslümanların tatbik ettikleri, akabinde de İbiza'da uygulandığı ileri sürülmektedir. Muhtemelen Müslümanlar bu yöntemi Çin'den veya başka kültürlerden öğrenmişlerdir. Sonuç itibarıyla VI.-IX. yüzyıllar arasında geliştirilen tuz üretim teknikleri XX. yüzyıla kadar varlığını muhafaza etmiştir (Kurlansky, 2002, s. 83).

Güneşten istifade edilerek tuz elde edilmesi daha ucuz olmakla birlikte yeterli güneşin olmadığı kuzey bölgelerinden pek uygulanamamıştır. Buharlaştırılacak tuzlu su önce kanallar vasıtasıyla havuzlara alınır, içindeki kil, sodyum hidroksit, kalsiyum ve magnezyum bileşenleri gibi yabancı maddelerin çökmesi için bekletilir (Avcı, 2003, s. 31). Akabinde elde edilen tuzlu su tavalarda ısıtılarak buharlaştırma işlemine geçilir. Bunun için kullanılan yakıtlar bölgeye göre değişmektedir. Örneğin Zeeland'da daha ziyade turba kullanılmıştır (Bavel, 2010, s. 150). Yine Zeeland'da alternatif bir yakacak olarak balina yağının da kullanıldığından söz edilmekte ancak bunun çok az uygulandığı düşünülmektedir (Avcı, 2003, s. 26). Avrupa'nın kuzeyinde tuzlu su kuyularının bulunduğu bölgelerde ise ormanlardan istifade edilmektedir. Bu durum o denli önemli bir husustur ki Orta Çağ'da bazı işletmelere belirli zamanlarda orman arazilerinden odun kesme ve bu odunları tuz madeni yakınındaki yerleşimlere çekme ayrıcalığı tanınmıştır (Thompson, 1928, s. 636). Zamanla ormanların azalması bazı bölgelerde tuz üretimini zayıflatmıştır. Nitekim ileride ele alacağımız Fransa'nın Atlantik kıyılarının XIV. yüzyıldan sonra önemli bir tuz üretim merkezi haline gelmesinin sebeplerinden birisi de bu odun kıtlığıdır. İngiltere'de de odun kıtlığından dolayı salamuradan tuz elde edilmesi çok azalmış fakat zengin tuzlu su kaynaklarına sahip Cheshire'da zayıf da olsa XVI. yüzyıla kadar sürmüştür. Sonrasında

ise kömürün yakıt olarak benimsenmesiyle birlikte yeniden yükselişe geçmiştir (Multhauf, 1988, s. 632).

Kuzey bölgelerinde kıyılarda tatbik edilen bir diğer yöntem ise tuzlu otlar veya turba yakılarak ürün elde edilmesidir. Tuz, doğası gereği deniz bitkilerinde ve diğer yanıcı kıyı atıklarında yoğunlaşmaktadır. Bilhassa Flander ve Hollanda kıyılarındaki turba yatakları yakılarak tuzlu kül elde edilmektedir (Multhauf, 1978, s. 25). Kurutulan turbalar yakılarak elde edilen küller tekrar deniz suyuyla karıştırılıp yoğun tuzlu bir su elde edilmiş ve sonrasında bu tuzlu su çim ateşinde kaynatılarak tuz elde edilmiştir. Bu yöntem hem sadece yaz mevsimlerinde uygulanabilmesi hem de daha zahmetli olması hasebiyle çok yaygın değildir (Tannahill, 1988, s. 178). Turbaların yakılarak tuz elde edilmesi ve deniz suyunun kaynatılmasında yakacak olarak kullanılması bazı ekolojik olumsuzluklara yol açmıştır. Bu işlemler için çok fazla turba çıkarılmasına bağlı olarak arazi deniz seviyesinin altına inince özellikle bentlere yakın yerlerde birçok su baskını yaşanmıştır. Örneğin 1134'te Zelnissepolder'ın (ki "zel" tuzlu kül anlamına gelir) bu sebepten dolayı sular altında kalmıştır (Bavel, 2010, s. 150).

Deniz suyundan elde edilen tuz ile kaya tuzundan elde edilen tuz arasında farklılıklar bulunmaktadır. Kaya tuzu, bulunduğu bölgeye göre farklı toprak ya da minerallere bağlı olarak muhtelif renklere olabirirken, denizden elde edilen tuz beyazdır. Sıvı halindeyken şeffaf olup kristalleşince beyaz olmasının sebebi kristaller arası boşluklarda havanın bulunmasıdır (Calvert, s. 2). Bununla birlikte denizden elde edilen tuz farklı tuzlardan oluştuğu için kaya tuzuna nazaran daha çeşitli içeriğe sahiptir. Nitekim buharlaştırma işleminde suyun içindeki tuzlar ve maddeler farklı doyma noktasına sahip olduğu için farklı zamanlarda çöker. Kalsiyum karbonat, kalsiyum sülfat (alçıtaşı), sodyum klorür (tuz), magnezyum sülfat, karnalit (potasyum magnezyum klorür), magnezyum klorür bunlardan bazılarıdır (Forbes, 1965, s. 171).

Kaya Tuzu ve Tuzlu Su Kuyuları

Avrupa'nın kuzeyine gittikçe denizden tuz elde etme çalışmaları azalmakta ama kaya tuzu veya tuzlu su kuyuları bu ihtiyacı karşılamaktadır. Baltık Denizi'nin güneyinde bugünkü Polonya coğrafyasında tuz üretimi özellikle XIII. yüzyılda canlanmıştır. Daha önce sadece bazı küçük tuz yatakları kullanılırken bu dönemde Bochnia, Wieliczka ve daha sonra Galiçya'da (Polonya'nın güneyi ve Ukrayna'nın batısı) tuz madenleri açılmıştır (Malowist, 1965, s. 531). 1247'de madenciler, tuzlu suyun kaynaklarında sertleşen kaya tuzunu elde etmek için toprağı kazmaya başlamışlardır. 1278'de Lehistan Krallığı madenin mülkiyetini almış ancak işletmesini aralarında Lehliler, yerel Yahudiler, Fransızlar, Almanlar ve İtalyanların da bulunduğu bir girişimci grubuna kiralamıştır (Kurlansky, 2002, s. 170). Daha sonra 1290'dan itibaren kaya tuzu için derin madencilik yapılmaya başlanmıştır. Son olarak, özellikle pompalama için geniş ahşap tekerleklerin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, daha önceki madencilik faaliyetleriyle oyulmuş büyük galerilerde keşfedilen yer altı tuzlu su kaynakları gün yüzüne çıkarılmıştır. Wieliczka, Lehistan Kralı Büyük Casimir (1333-1370) döneminde daha da gelişmiştir. Yabancı sermaye ve muhtelif uzmanlar getirmenin yanı sıra denetimi sıklaştırıp 1368'de madenlerle ilgili yasalar çıkarmış ve "büyük tuzcu" denilen bir yapı altında yeniden örgütlemiştir. Wieliczka yalnızca güney Lehistan'a değil aynı zamanda Beyaz Rusya, kuzey Macaristan, Silezya ve Moravya'ya da tuz tedarik etmiştir. XIV. yüzyılda madenler kraliyet gelirinin üçte birini sağlamakta ve birçok masrafı karşılamaktadır. Örneğin 1364'te Krakov yakınlarında kurulan üniversitenin profesörlerinin maaşları tuz hesabından ödenmiştir (Adshead, 1992, s. 97; Rowell, 2006, s. 746). Wieliczka bazı güçlü rakiplere sahiptir. Litvanya'daki Hansa tuzunun yanı sıra Galiçya'da Volhynia prensleri tarafından XIII. yüzyılda geliştirilen antik tuz madenleri ve kuyularından çıkarılan tuzlar pazarda güçlü yere sahiptirler. Teorik olarak bu madenler ve kuyular Lehistan Krallığı'nın eline geçmişse de pratikte yerel soylularının kontrolünde

olmuşlar ve bu da Almanya'da olduğu gibi, Lehistan-Litvanya coğrafyasında partikülerizmi beslemiştir (Adshead, 1992, s. 98).

Orta Çağ Almanya'sı gümüş, demir ve bakır gibi metallerin yanı sıra tuz üretiminde de Avrupa'nın önde gelen bir ülkesi olmuştur. Akdeniz kıyısındaki şehirler kıyı boyunca tuzlalarda buharlaştırarak zahmetli bir şekilde tuz üretmek zorunda kalırken, Almanya doğal tuzlu su kaynaklarına sahiptir. Nitekim Salzburg (tuz şehri) ismi bu durumu net bir şekilde özetlemektedir (Thompson, 1928, s. 293). Kuzey Avrupa ticareti açısından en önemli tuz üretim bölgelerinden birisi Aşağı Saksonya'da Elbe'nin batısında yer alan Lüneburg'dur. Doğuya sevk edilen tuzun çoğu buradan Elbe Nehri üzerinden Hamburg'a ulaştırılıp, oradan dağıtılmıştır (Postan, 1973, s. 101). Bu merkez özellikle XII. yüzyılda Aslan Henry'nin Oldenslohe'deki rakip tuzlaları yok etmesiyle daha da önem kazanmış ve bu pozisyonunu 1789'a kadar muhafaza etmiştir (Multhauf, 1988, s. 632). Akabinde kontrol, Lubeck'in himayesi altındaki yerel burjuvazi Sulfmeister'a geçmiştir. 1205'ten 1300'e gelindiğinde üretim üç kat artmıştır (Adshead, 1992, s. 92). XIV. yüzyıl ortalarına kadar Lüneburg tuzu kuzeybatı Almanya'da yaygın şekilde kullanılmış ancak daha sonra Biskay Körfezi'nden gelen tuz, büyük miktarlardaki bölge pazarını ele geçirmiştir. Lüneburg tuzu Baltık'taki pazarını kısmen kaybetse de üstün kalitesi nedeniyle tamamen silinmeden varlığını korumuştur (Dollinger, 1970, s. 226).

Baltık Denizi'nin güneyindeki tuz merkezleri gibi bir diğer önemli yer, Fransa'da Franche Comte'da Salins'deki Grande Saunerie'de karşımıza çıkmaktadır. Franche Comte, Roma döneminde ve öncesinde tuz üretmiş olmasına rağmen kayda değer bir miktara XIII. yüzyılda ancak ulaşmıştır. Ana üretim merkezi, Furieuse'deki Salins'tedir. Burada XIII. yüzyılda üç büyük tuz üretim merkezi geliştirilmiş olup işletmeler, Sistersiyenler de dahil olmak üzere ağırlıklı olarak din adamlarının idaresindedir. Bunun yanında odun temininde önemli bir yere sahip olan alt düzeydeki soylu sınıftan kişilerin de mülkiyeti vardır. Wieliczka'da olduğu gibi Salins'de de yer altındaki tuzlu su yüzeye çıkarılıp, odun ateşinde buharlaştırılmıştır. Her ikisi de denizden uzak olmalarına bağlı olarak yüksek maliyetle nakledilmekte ve bu da tuzun fiyatını artırmaktadır. Buna rağmen o yüksek bedeli ödeyecek pazar bulunmuştur (Adshead, 1992, s. 96).

Kıta'daki kadar olmasa da Britanya'da da tuz üretimi mevcuttur. Anglo Saksonlar tuz üretim yerlerine wick demişlerdir. Bundan dolayı Nantwich, Northwich, Middlewich, Droitwich örneklerinde olduğu gibi bu sözcük ile biten yer isimlerinin tuz üretim alanları olduğu düşünülmektedir. Hatta asıl ismi Hellath Wenn olup sonradan Nantwich şeklinde değiştirilen yerde olduğu gibi birçok yerleşim tuz üretim faaliyetine bağlı olarak yeni isim almıştır (Kurlansky, 2002, s. 181). Nantwich, Northwich ve Middlewich'teki üretim 1301-1368 arasında yarı yarıya düşmüştür. Bu düşüşün sebepleri arasında yangın ve sellerin yanı sıra pahalı üretim de yer almaktadır (Hewitt, 1929, s. 118). Britanya'daki tuz üretiminde en fazla öne çıkan yerler ise Worcestershire ve Cheshire'dır. IX. yüzyılda önemli bir üretim bölgesine dönüşen Cheshire'dan çıkarılan tuz, 20 km yakınındaki Chester'da pazarda satışa sunulmuştur. Fatih William 1070'te burada bir direniş ile karşılaşınca hem Chester'ı hem de bölgedeki tuz üretim tesislerini yok etmiştir. Cheshire yeniden toparlanana kadar güneyde Worcestershire'daki Droitwich, İngiltere'nin önde gelen tuz üretim merkezi haline gelmiştir (Kurlansky, 2002, s. 181). Burada tuz üretiminin Mercia Kralı Aethelbald (716-757) dönemine kadar dayandığı tahmin edilmektedir. Buralardaki tuzlu su kurşun tavalarda ve yine odun ateşinde buharlaştırılmıştır (Whitelock, 1952, s. 115). Önceden de ifade ettiğimiz üzere İngiltere'den çıkarılan tuz buradaki balıkçılık başta olmak üzere tüketimi karşılamaya yetmemiştir. Örneğin Cheshire'dan elde edilen tuz, esasen iç kesimlerin ihtiyaçlarını ancak karşılayabilmiştir (Spufford, 2006, s. 159). Felaketlerin yaşandığı XIV. yüzyıl hariç 3 milyonluk nüfusa sahip olan İngiltere, üretilen tuzun beş katından fazlasını tüketmektedir. Nitekim talebin karşılanması için XII.-XIII. yüzyıllarda Lincolnshire ve Essex'te denizden tuz

elde edilmeye çalışılmıştır (Adshead, 1992, s. 95). Bunun içindir ki kıyı tuzunun önemi azalmasına rağmen Domesday Book'ta⁵ bile denizden tuz üretim tesislerinden söz etmekte Lincolnshire'da 34, Essex'te ise 22 köyde üretim yapıldığını bildirmektedir (Darby, 1971, s. 69, 246). İçeride karşılanamayan miktar, XIII. yüzyıldan itibaren Kuzey Avrupa'daki diğer yerleşimlerde olduğu gibi batıda Biskay Körfezi'nden sağlanmıştır (Watson, 1963, s. 10; Wilson, 1973, s. 38).

Deniz Suyundan Tuz Üretimi Bölgeleri

Kuzeydeki bir diğer önemli üretim merkezi Zeeland'da bulunmaktadır. XV. yüzyıla gelindiğinde Goes ve Bergen op Zoom şehirlerinde birkaç yüz adet tuz üretim merkezi mevcuttur. Bu yüzyıldan itibaren kolay erişilebilir siltli turbalar tükendiği veya tortuyla kaplandığı için bu bölgedeki tuz üretimi azalmıştır. Akabinde oranın piyasasına da ithal ucuz Körfez Tuzu (Bayonne, Bourgneuf) hâkim olmuştur. Bununla birlikte ham olarak ithal edilen Körfez Tuzu'nun rafine işlemi yine Hollanda ve Zeeland'da yapılmaya devam ettiği için buralar tuz üretimindeki önemlerini muhafaza etmişlerdir (Bavel, 2010, s. 366). Yakacak kullanılarak tuz üretilen bir diğer bölge Kuzey Fransa'dır. Nitekim Norman lordları, gelirlerinin önemli bir kısmını bu kalemde elde etmişlerdir. Oradaki önemli üretim noktalarının başında Dieppe, Harfleur, Honfleur, Touques, Oudalle ve Varaville'deki ocaklar gelmektedir (Thompson, 1928, s. 308).

XIV. yüzyılda tuz üretiminin az olduğu kuzey Avrupa'da bilhassa balıkların tuzlanmasının artmasına bağlı olarak tüketiminin de artmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. Öyle ki ringa balığı XII. yüzyılda kıyı bölgelerindeki insanların kendi ihtiyaçları için tuzlanmasının önüne geçmiş ve ticari bir emtiaya dönüşmüştür. Thomas de Cantimpre tuzlanan ringa balığının diğer balıklara nazaran daha uzun süre dayandığını ileri sürmüştür. Hollandalı balıkçı Wilhelm Beukelszoon'un ringa balığı için geliştirdiği tuzlama yöntemi ringa balığının daha revaçta olmasını sağlamıştır. O, tutulan balığın teknede derhal temizlenmesi ve bol tuzla fiçılara yerleştirilmesini başlatmıştır (Montanari, 1993, s. 110). İhtiyatlı bir tahminle, kullanılan tuz miktarı balığın ağırlığının üçte biri kadardır. Bu süreçte Kuzey Denizi bölgesinde kullanılan tuzun büyük bir kısmı İngiltere, Hollanda, Kuzey Almanya'nın iç kesimlerindeki Lüneburg'dan elde edilmektedir. XIV-XV. yüzyıllarda Hollanda turbasının, İngiltere'de ise odunun tükenmesi ve de İngiltere'de tekstile ağırlık verilmesi gibi sebeplerden dolayı üretim güneşli güney bölgelerine kaymıştır (Multhauf, 1988, s. 630). Özellikle Guerande, Noirmoutier, Bourgneuf, Île de Ré ve Brouage gibi önemli üretim noktalarının bulunduğu Biskay Körfezi bu süreçte dikkat çekmektedir. Bunun yanında Loire ağzının güneyi de bir diğer üretim merkezidir. Biskay Körfezi'nde çok eski dönemlerden itibaren üretim yapılmakla birlikte ardışık havza buharlaştırma tekniğini oraya Vikinglerin getirdiği düşünülmektedir. Onların ise bunu 844'te Sevilla'ya yapılan başarısız saldırı sırasında Müslümanlardan öğrendikleri tahmin edilmektedir (Adshead, 1992, s. 67; Jones, 1969, s. 210-211). Burada uzun, düz kumsallardaki devasa havuzlara deniz suyu çekilmekte ve şiddetli yaz güneşinde, yakacak kullanmadan suyun buharlaşması sağlanmaktadır. Bu, kıyıdağı üstü açık havuzlara yabancı maddelerin karışmasından dolayı tuzun rengi koyudur. Ayrıca odun ateşinde olduğu gibi hızlı buharlaşma yapılamaması hasebiyle taneleri iridir (Wilson, 1973, s. 38). Körfez Tuzu'nun daha fazla katkı içermesi fonksiyonunu yerine getirmesinde zaafa sebep olmuştur. Şöyle ki bu tuzlar ete yeterince hızlı bir şekilde nüfuz edemediği için tuzlanmış et ve balığın iç kesimlerinde bozulmalar başlamış ve kokmuştur. Böylece ürün kalitesi büyük oranda düşmüştür. Her şeye rağmen kuzeydeki tuzların yarı fiyatına satılması onun piyasadaki gücünü korumasını sağlamıştır (Tannahill, 1988, s. 177).

⁵ Fatih William'ın (1066-1087) emri doğrultusunda İngiltere'nin genel bir envanterini çıkaran kitaptır.

İlerleyen dönemlerde güneş ısısından faydalanarak birçok yerde, Biskay Körfezi'ndekinden daha kaliteli üretimler yapılmıştır. Özellikle yüksek kaliteli Portekiz (Setubal) tuzu, kuzeydeki rafine merkezlerindeki işlem neticesinde daha az beyaz ve daha az kuru olan Fransız rakibine göre daha dayanıklıdır. Daha yüksek fiyatına ve daha uzakta bulunmasına rağmen Körfez Tuzu için en büyük rakiptir (Mollat du Jourdin, 1993, s. 65). Portekiz'in dışında Fransa'nın Akdeniz kıyılarında (Hyères, Peccais) ve İspanya'da (Mata) önemli tuz üretim merkezleri kurulmuştur. İspanya kıyılarındaki tuz gelirinin, Columbus'un keşiflerini desteklemek için Kraliçe Isabella'nın mücevherlerinden çok daha önemli olduğu iddia edilmiştir. Kuzey İtalya sahillerine gittiğimizde ise yine çok eski dönemlerden beri üretim yapılan tesisler ile karşılaşmaktayız. VI. yüzyılda Cassiodorus, Venedik ticaretinin ana maddesi olarak tuzdan söz etmektedir (Multhauf, 1988, s. 630). Nitekim Venedik'in IX. yüzyıldan itibaren ekonomik olarak yükselmesinin arkasında tuz kaynaklarının gelişmesinin önemli katkısı olduğu ileri sürülmektedir. Daha kuzeyde, tarih öncesi çağlarda kullanılmış olan Doğu Alpleri'nin tuz yatakları, Orta Çağ'ın sonlarında yeniden canlanmıştır (Postan, 1973, s. 101). Venedik'teki lagünlerde ve Po Nehri'nin ağzında (Comacchio) tuz üretimi o kadar önemliydi ki bu nehir IX. yüzyılda bölgeler arası bir ticaret ağı olarak kullanılmıştır (Wickham, 2006, s. 504). XIII. yüzyılda, bir dizi sel ve fırtınadan sonra Venedik'in en önemli üretim noktalarından Chioggia'daki göletlerin yaklaşık üçte biri yok olunca Venedikliler daha fazla tuz ithal etmek zorunda kalmışlardır. Dahası tuz üretmektense alıp satarak daha fazla para kazanacaklarını anlamışlardır (Kurlansky, 2002, s. 84).

Buraya kadar zikrettiğimiz üretim çalışmalarının aktörü devletler veya soylular olmakla birlikte Orta Çağ'da tuzun önem kazanmasına bağlı olarak başta Sistersiyenler olmak üzere birçok manastırların da bu alanda etkin olduğunu hatırlatmak isteriz. Manastırlar genellikle sahip oldukları tuz madenlerini mümkün mertebe bizzat kendileri işletmeye çalışmışsa da çok uzak olmaları durumunda bunu aracılar vasıtasıyla yürütmüşlerdir. Tuz üretimi XI. ve XII. yüzyıllarda birçok manastırın birikiminde önemli bir yere sahip olmuştur (Thompson, 1928, s. 636). Lorraine'deki Prum Manastırı, bölgedeki tuz kaynakları, toplama tekneleri ve işyerlerinin tamamına sahiptir. Manastırda kullanılmayan tuz, Prum civarındaki yerel pazarlarda satılmıştır (Wickham, 2006, s. 503). Franche Comte'da bulunan Lons Le Saunier, X. yüzyılda Cluny Manastırı tarafından işletilmiştir (Adshead, 1992, s. 67). Birçok üretim alanında olduğu gibi tuz kaynaklarının bulunduğu yerlerde de Sistersiyenler onları ele geçirmekte gecikmemişlerdir. Özellikle hayvanlar ile ilgilenmeleri hasebiyle hem etlerin tuzlanması hem de peynir üretimi için tuza ihtiyaç duymaları üzerine tuz üretimine odaklanmışlardır. 1147'de Salzkammergut'ta, Rein Sistersiyen Manastırı tarafından yeni tuzlu su kuyuları ve kaynatma tesisi açılmıştır. Hallstatt XII. yüzyılın sonunda yeniden canlandırılmış olup, burada Neuburg ve Engelszell'in Sistersiyen manastırları faaliyet yürütmüştür (Adshead, 1992, s. 93). XIV. yüzyılın ortalarında, yaklaşık bir düzine Sistersiyen Manastırı Lüneburg tuz yataklarında faaliyet göstermiştir (Thompson, 1928, s. 617).

Tuz Ticareti

Tuz ticaretinin özellikle Orta Çağ'da geliştiğini ifade edebiliriz. Avrupa'daki duruma geçmeden önce tuzun ticari önemini izah etmek için Afrika'dan bir örnek vermek isteriz. Sahra Altı Afrikası'nın tüccarları, burada hiç bulunmayan tuzu, yöre halkı tarafından daha değersiz addettikleri altın karşılığında mübadele ederek ticaret yapmışlardır (Karakuş, 2023, s. 50). Avrupa'ya baktığımızda tuz ticaretinin orada da Orta Çağ'da geliştiğini söyleyebiliriz. Bunun en önemli sebebi ise diğer ekonomik ürünlerde olduğu gibi bölgeler arasındaki arz-talep dengesinin bozulmasıdır. Örneğin X. yüzyıldan itibaren Flander ve Kuzey Almanya'da endüstrinin gelişmesi ve nüfus artışına bağlı olarak talep artarken üretim stabil kalmış, dahası azalmalar görülmüştür. Öte yandan Biskay Körfezi'nde ise yeni geliştirilen tekniklere bağlı olarak arz fazlası doğmuştur. Bunun yanında üretim tekniklerine bağlı olarak kalite farkı bu

durumu destekleyen unsurlar arasında zikredilebilir. İç kesimlerdeki kaya tuzu hacimli ve ucuz olması hasebiyle karayoluyla taşınmasının zorluğundan dolayı ticari olarak uygun düşmemektedir. Bu noktada güneyde Biskay Körfezi'nden kuzeydeki bölgelere deniz yoluyla tuz nakledilmiştir. Ayrıca doğudan tahıl ve kereste gibi ürünler getiren gemilerin dönüş yükü olarak tuz önem kazanmıştır (Dollinger, 1970, s. 219). Haddizatında Biskay ve Kuzey Avrupa arasında zaten devam eden şarap ticareti tuzun da buna dâhil edilmesini kolaylaştırmıştır (Bridbury, 1955, s. 40).

Avrupa'nın kuzey ve güney batısı arasındaki bu bağlantıyı en iyi şekilde Hansa Birliği⁶ yapmıştır. Viking enternasyonalinin sivilleşmiş halefi olarak tanımlayabileceğimiz bu birliğin ilk nüveleri 1158'de atılmış ve 1227'de kurumsal bir şehirler imparatorluğuna dönüşmüştür (Adshead, 1992, s. 92). Aslında Hansa tüccarları XII. yüzyılın sonuna kadar tuz üretiminin düşük düzeyde olduğu İskandinavya'ya Lüneburg'dan tuz temin ederek bu ticareti lokal düzeyde zaten yapmaktaydılar. Öyle ki bu tuz arzı sayesinde İskandinavya'da bol miktarda bulunan balıkların tuzlanması sağlanmıştır (Sawyer, 2006, s. 303). Bu tuz yeterli olmayınca Hansa Birliği önceleri Flander'deki tüccarlardan Körfez Tuzu satın almış, sonrasında ise bu tuzu bizzat kendileri körfezden temin etmişlerdir. Dahası Fransa ile de sınırlı kalmamışlar İskoçya, Frizya, Kolberg, Halle ve Galiçya gibi birçok yerden elde ettikleri tuzu hem kendi pazarlarında hem de Rus ve Litvanya pazarlarında satışa çıkarmışlardır (Dollinger, 1970, s. 220). Hansa tüccarları Bourgneuf Körfezi'ni kısaca "Körfez" (die Baie) diye zikrederken buradan gelen tuzu da Lüneburg ve diğer kaya tuzlarından ayırmak için Körfez tuzu (Baiensolt) diye isimlendirmiştir. Bu isim daha sonra tüm Fransız tuzuna hatta Portekiz tuzuna teşmil edilmiştir. XV. yüzyıla gelindiğinde Bourgneuf, Baltık'ın başlıca tuz kaynağı haline gelmiş ve aynı zamanda Alçak Ülkeler ve İngiltere'ye ihracat yapmıştır. Öyle ki bölgeye her yıl yaklaşık 5.000 ton tuz getirilirken, Lüneburg dahil bölgedeki kaynaklardan elde edilen tuz 1000 tonu geçmiyordu (Dollinger, 1970, s. 253-254). Hansa, Geç Orta Çağ'da Lüneburg'un yanı sıra, Biskay Körfezi, Portekiz (Setubal), İspanya (İbiza) havzasından da yılda yaklaşık 90.000 ton tuz ticareti yapmıştır (Mollat du Jourdin, 1993, s. 64; Adshead, 1992, s. 94).

XII. yüzyılın sonlarında Venedik ve Cenova'nın, Akdeniz'in en zengin şehirleri olduğunu ifade edebiliriz. Venedik her şeyden önce Bizans mirasına sahip olup, Bizans ve Müslüman donanmalarının gerilemesinden tüm İtalyan şehirleri gibi onlar da yararlanmışlardır (Brooke, 1987, s. 86). XIII. yüzyıl sonlarında İtalya'nın kuzeyinde tuz üretimi azalınca Milano, Verona, Bologna ve Apenin Dağları ile Alpler arasındaki tüm şehirlere ticaret yapmak için Po ve yan kollarını kullanmaya başlamışlardır (Spufford, 2006, s. 159). Zamanla Venedik piyasaya öyle hâkim olmuştur ki bunu korumak için ne gerekiyorsa yapmıştır. Üretimi kontrol ederek piyasaları manipüle etmiş ve XIII. yüzyılın sonlarında dünya pazarındaki fiyatı yükseltmek amacıyla Girin'teki tüm tuz fabrikalarını yok etmiştir. Öyle ki ada halkı peynir yapacak tuz bulamaz hale gelmiştir. 1473'te ise bir zamanlar rakibi olan yakınlarındaki Cervia üretim merkezini satın almıştır. Kıbrıs'ı, İbiza'dan sonra Akdeniz'deki ikinci büyük tuz üreticisi haline getirmiş ve 1489'da buranın mülkiyetini resmen ele geçirmiştir. Bu süreçte Venedik ticaret filosunu gerektiğinde savaş için de kullanmaktan çekinmemiştir. Donanması Adriyatik'te devriye gezmiş ve gemileri durdurup kargolarını denetlemiştir (Kurlansky, 2002, s. 86). Venedik bu tuz tekeli kurmaya çalışırken rakipsiz değildir. Cenova önemli miktarda tuz üretimine sahip olmamasına Provence, Languedoc, Sardunya ve en önemlisi de İbiza'dan büyük miktarlarda tuz satın alan Venediklilerin tekeli kırılmaktadır (Spufford, 2006, s. 159). XV. yüzyılın ortalarında gelindiğinde Ceneviz ticaret imparatorluğunda tuz en önemli meta haline

⁶ Hansa sözcüğü Orta Yüksek Almandaca "dostluk" anlamına gelmektedir (Kurlansky, 2002, s. 140). Söz konusu birlik, gemilerin yanaşması için uygun bir konuma sahip olan Trave ve Wakenitz nehirlerinin birleştiği noktada kurulmuş olan Lübeck şehrinde ortaya çıkmıştır. Sonrasında diğer şehirler ile yapılan antlaşmalar işe Hansa birliği ticari bir şehirler imparatorluğuna dönüşmüştür. Öyle ki XV. yüzyıla gelindiğinde birliğe bağlı şehirlerin sayısı iki yüze ulaşmıştır. Şehirler bazen birliğe katılıp bazen ayrıldıkları için bunların isimlerini net bir şekilde listelemek mümkün değildir. Lübeck'in yanı sıra Bremen ve Hamburg, birliğin kuruluşundan dağılına kadar yer almıştır (Çetin Ünal, 2022, s. 80-81).

gelmiştir. Onunla Milano'nun metal ürünlerini elde etmiş ve bunları Akdeniz'de dağıtmıştır. İtalya kıyıları boyunca ihraç ettiği salamı tuzlayıp Lyon'da satmıştır (Adshead, 1992, s. 86). Cenova, Venedik'le sadece tuz için değil, tuzla takas edilen tekstil ve baharat gibi diğer kargolar için de rakip olmuştur. Venedik, daha uyumlu bir siyasi örgütlenmesi ve tuz sübvansiyonu sistemi sayesinde bu rekabette üstünlük elde etmiş, sonunda 1378-1380 yılları arasındaki Chioggia Savaşı'nda bunu kalıcı hale getirmiştir. Buna rağmen Venedik XV. yüzyıl başlarından itibaren Doğu Akdeniz'e yoğunlaşmıştır (Kurlansky, 2002, s. 104).

Tuz ticareti en iyi şekilde deniz ulaşımıyla yürütülmüştür. Nakliyyeyi hızlandırarak tuzun kalitesini muhafaza etmek için her türlü özen gösterilmiştir. Yollar dikkatli bir şekilde korunmuş ve lordlardan gerekli geçiş hakkı temin edilerek mümkün mertebe bu tip ücretlerden muaf tutulmuşlardır. Haliyle bu da tuzun maliyetini düşürmüştür (Thompson, 1928, s. 636). Bununla birlikte tuzun nakliyesi hiç de kolay olmamıştır. Tuz, tam olarak belli bir mesafede dolaşmasını bekleyebileceğiniz türden bir metadır ama şarabın aksine deniz yoluyla uzun mesafe taşımaya elverişli değildir (Blackburn, 2006, s. 621). Özellikle XII. yüzyıldan itibaren Kanal ve Kuzey Denizi'nde İngiltere ile Fransa arasındaki uzun mücadele, Baltık'ta ise Danimarka ile İsveç arasındaki anlaşmazlıklar bu ticareti zora sokan unsurlardan olmuştur. Dahası bu anarşi ortamı su yollarında korsanlık faaliyetlerinin artmasına da zemin hazırlamıştır (Bridbury, 1955, s. 76).

Ticaretin olduğu yerde verginin olması da kaçınılmazdır ve nitekim tuz gibi büyük bir ticari kalemin de özel vergisi vardır. Fransızlar, tuza vergi koyma konusunda öncülük etmişlerdir ki daha evvel tüm vergileri ifade eden *gabelle* sözcüğü tuz vergisi olarak anlam daralmasına uğramıştır. VIII. Louis'nin en küçük oğlu Napoli ve Sicilya Kralı I. Charles (1226-1285), Napoli Krallığı'nın işgalini finanse etmek için Provence'ta bir tuz vergisi uygulamıştır. Devam eden süreçte 1303'ten sonra İngiltere'de de ithal tuzdan vergi alınmıştır (Multhauf, 1988, s. 631). Bunu en yaygın bir şekilde uygulayan ilk Fransa Kralı Yakışıklı IV. Philip olmuştur. Valois hanedanından VI. Philip (1328-1350) zamanına gelindiğinde, Fransız tuz vergisinin idaresi, daha sonra onu karakterize edecek biçimi almaya başlamıştır. 1342'de bu hükümdar, İngiltere ile uzun süredir devam eden Yüzyıl Savaşları'nın masraflarını karşılamak için kısa süreliğine tuzdan vergi almıştır. Bunun benzeri 1355'te tekrarlanmak istenmiş ancak tepki toplayıp Arras ve Normandiya'da ayaklanmalara yol açınca yürürlükten kaldırmıştır. 1358 ve 1359'da Fransa Kralı II. Jean'ın kefaret ücretini ödemek için Fransa'nın bazı bölgelerinde tekrar uygulanmıştır. V. Charles (1364-1380) döneminde çok defa *gabelle* toplanmıştır. 1366, 1372 ve 1379 tarihli emirlerle tuz vergisinin tahsili ve idaresi düzenlenmiştir. V. Charles'ın ölümünden sonra bu vergi çok kısa süreliğine kaldırılmış ancak 1382'de yeniden uygulanmıştır (Sands & Higby, 1949, s. 145-147). İlerleyen süreçte tuz vergisi Fransa'da yerleşmiş ve devrime kadar en fazla nefret edilen uygulama olarak yer almıştır. Birçok kişi bu verginin Fransız Devrimi sırasında kalıcı olarak kaldırıldığını varsaymakta lakin kesintilerle birlikte 1945'e kadar sürdüğü bilinmektedir (Multhauf, 1988, s. 631). Almanya ve Macaristan'da tuz XIII. yüzyıldan itibaren vergilendirilmeye başlanmıştır. Rusya'da Büyük Petro (1682-1725) zamanında tatbik edilmiştir. İngiltere'de dönem dönem alınmakla birlikte daha istikrarlı bir şekilde III. William tarafından 1694'te toplanmıştır (Ratton, 1882, s. 396).

Sonuç

Makalemizin giriş bölümünde tuzun insan açısından öneminden ve tüketilen gıdaların yanı sıra haricen temin edilmesi gerekliliğinden söz etmiştik. Bu emtianın değerli oluşundan dolayı her topluluk kendi imkânlarıyla ona sahip olmak istemiştir. Çalışmamızda gördük ki tuz, Orta Çağ'da ticaret yollarının şekillenmesinden şehirlerin oluşmasına kadar sosyal ve ekonomik yaşamın elzem bir parçası olmuştur. Bu noktada ulaştığımız en önemli sonuç, bunun oluşumundaki en temel unsurun bölgesel farklılıklar olduğudur. Deniz suyundan elde edilenler ile kaya tuzu arasındaki farkın yanı sıra, deniz suyundan elde edilen tuzlar için uygulanan

buharlaştırma çeşitliliği bu durumu daha da artırmıştır. Kaya tuzunun daha kaliteli ve saf olmasına karşın ulaşım noktasındaki problemler bu ürünün içeride farklı bölgelere nakliyesini zorlaştırmıştır. Öte yandan deniz suyundan kuzey bölgelerinde yapılan üretimlerde yakacak kullanılması ile kaliteli ürün elde edilmekle birlikte yeterli arz sağlanamamış, dahası beraberinde bazı ekolojik sorunlar da çıkmıştır. Oysa aynı süreçte kuzeyde şehirleşmenin artması, balık üretiminin çoğalması ve endüstriyel gelişimler gibi etkenlere bağlı olarak tuza olan talep de artmış ve bu da bölgeyi yeni arz sahası arayışına itmiştir.

Kuzeyde tuz arzı düşüp talep artarken güneyde muhtemelen Müslümanlardan öğrenilen tekniklerin etkisiyle İber yarımadası, Biskay Körfezi, İbiza ve Kıbrıs gibi üretim bölgelerinde güneş ısısından faydalanılarak büyük miktarlarda tuz üretimi yapılmıştır. Hem yakacak gerektirmemesi hem de emek yoğun olmaması bu ürünün maliyetini düşürmüştür. Güneş ısıyla elde edilen tuz, iri taneli olması hasebiyle pek makbul görülme de fiyatının ucuz olması, pazar bulma konusunda onu avantajlı hale getirmiş ve bilhassa kuzey bölgelerinde kendisine yer edinmiştir. Böylece kuzey güney bölgeleri arasında, özellikle X. yüzyıldan itibaren yoğun bir tuz ticareti başlamış ve bu durum, yukarıda zikrettiğimiz gibi, tuzun ekonomik yaşamın önemli bir parçası olmasına sebep olmuştur. Tuz hem elde edilen yerlerin şehirleşmesine katkıda bulunurken hem de sözünü ettiğimiz bu ticaret neticesinde yeni şehirlerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte özellikle bir çeşit tüccar-şehir imparatorluğu olarak tanımlayabileceğimiz Hansa Birliği güçlenmiştir. Güneyde ise başat aktör olarak Cenova ve Venedik karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak Orta Çağ Avrupası'nda tuz üretiminin üretim farklılığı ve bölgesel koşullara bağlı olarak etkilendiği çıkarımına ulaşabiliriz. Buna ilaveten arz dengesinin de değişmesiyle tuz ticaretinin önem kazandığını ifade edebiliriz.

Kaynakça

- Adshead, S. A. M. (1992). *Salt and civilization*. Palgrave. Hampshire.
- Avcı, Sedat. (2003). "Ekonomik coğrafya açısından önemli bir maden tuz". *Coğrafya Dergisi*. 11. İstanbul. 21-45.
- Bavel, B. V. (2010). *Manors and markets economy and society in the Low Countries 500-1600*. Oxford University Press. Oxford.
- Blackburn, M. (2006). "Money and coinage". *The new Cambridge medieval history*. Vol. I. Paul Fouracre (Edit.). Cambridge University Press. Cambridge. 665-674.
- Blomkvist, N. (2005). *North Europe and the Baltic c. 400-1700 AD*. Brill. Boston.
- Bridbury, A. R. (1955). *England and the salt trade in the later Middle Ages*. Clarendon Press. Oxford.
- Brooke, C. (1987). *Europe in the Central Middle Ages. 962-1154* (Second Edition). Longman. London.
- Calvert, A. F. *Salt and salt industry*. Sir Isaac Pirman & Sons. Ltd. London.
- Çetin Ünal, B. (2022). *Orta Çağ Almanyası'nın kısa tarihi*. Kriter Yayınevi. İstanbul.
- Darby, H. C. (1971). *The domesday geography of Eastern England*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Dollinger, P. (1970). *The German Hansa*. (Çev. D. S. Ault & S. H. Steinberg). Stanford University Press. Stanford.
- Duby, G. (1968). *Rural economy and country life in the medieval West*. (Çev. Cynthia Postan). Great Britain. Edward Arnold Ltd.
- Forbes, R. J. (1965). *Studies in ancient technology III*. Brill. Leiden.
- Georgius A. (1912). *De Re Metallica*. (Çev. Herbert Clark Hoover). The Mining Magazine. Salisbury.
- Hewitt, H. J. (1929). *Medieval Cheshire*. Chetham Society. Manchester.
- İbn Battuta T. (2000). *İbn Battuta seyahatnamesi II*. (Çev. A. Sait Aykut). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Jones, G. (1969). *A history of the Vikings*. Oxford University Press. Oxford.
- Karakuş, N. (2023). "Silah tüccarı bir sahabi. Nevfel b. Hâris". *Journal of Analytic Divinity*. 7/1. pp 48-63. <https://doi.org/10.46595/jad.1247032>
- Kurlansky, M. (2002). *Salt: A world history*. Walker and Company. New York.
- Malowist, M. (1965). "The trade of Eastern Europe in the later Middle Ages". *The Cambridge Economic History of Europe II* (Second Edition). M. M. Postan (Edit.). Cambridge University Press. Cambridge. 525-613.
- Mollat du Jourdin, M. (1993). *Europe and the sea*. (Çev. Teresa Lavender Fagan). Blackwell. Oxford.

- Montanari, M. (1993). *Kıtlık ve bolluk*. (Çev. Mesut Önen & Biranda Hinginar Çoban). Nika Yayınevi). Ankara.
- Multhauf, R. P. (1988). "Salt trade". *Dictionary of the Middle Ages X*. Joseph R. Strayer (Edit.). 629-634.
- Multhauf, R. P. (1978). *Neptune's gift: A history of common salt*. The Johns Hopkins University Press. London.
- Postan, M. M. (1973). *Medieval trade and finance*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Ratton, J. L. (1882). *Common salt* (Second Edition). Higginbotham and Co. London.
- Rowell, S. C. (2006). "Baltic Europe". *The new Cambridge Medieval History*. 6. Jones Michael (Edit.). Cambridge University Press. Cambridge. 699-734.
- Sands, T. & Higby, C. P. (1949). "France and the salt tax". *The Historian*. Spring. 11. 145-165.
- Sawyer, P. (2006). "Scandinavia in the eleventh and twelfth centuries". *The new Cambridge Medieval History Vol IV-II* David Luscombe & Jonathan Riley-Smith (Edit.). Cambridge University Press. Cambridge. 290-303.
- Spufford, P. (2006). "Trade in fourteenth-century Europe". *The new Cambridge Medieval History*. 6. Jones Michael (Edit.). Cambridge University Press. Cambridge. 155-208.
- Tannahill, R. (1988). *Food in history*. Penguin. London.
- Thompson, J. W. (1928). *Economic and social history of the Middle Ages*. The Century Co. New York.
- Watson, J. S. (1963). *A history of the salters company*. Oxford University Press. London.
- Weatherford, J. (1997). *The history of money*. Crown Publishers Inc. New York.
- Whitelock, D. (1952). *The beginnings of English society*. Penguin Books. Harmondsworth.
- Wickham, C. (2006). "Rural society in Carolingian Europe". *The new Cambridge Medieval History II* (Fifth Edition). Rosamond McKitteric (Edit.). Cambridge University Press. Cambridge. 510-536.
- Wilson, C. A. (1973). *Food and drink in Britain*. Penguin Books. London.

Geliş Tarihi : 23.10.2023
Kabul Tarihi : 06.12.2023

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1380314>

Yıldırım, T. & Çelik Y. (2024). 1923-1980 yılları arasında kadınlar tarafından çıkarılan dergiler. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 425-439. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1380314>

1923-1980 YILLARI ARASINDA KADINLAR TARAFINDAN ÇIKARILAN DERGİLER

Taner YILDIRIM¹, Yakup ÇELİK²

ÖZ

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte gelişen toplumsal eşitlik fikri ve toplumun farklı katmanları arasındaki bütünleşme düşünceleri ve bu doğrultuda yapılan çalışmalar neticesinde Türk kadını da her alanda kendini göstermiştir. Bundan dolayı bilimden sanata, ekonomiden sanayiye, eğitimden kültürel faaliyetlere, spordan ziraata kadar geniş bir sahada Türk kadınının izi görülmeye başlanmıştır. Yayımlandığı döneme ayna tutan dergiler, Cumhuriyet'ten sonra kadınların nazariyesi ile çıkmış ve olayların kadın gözüyle görülmesini sağlamıştır. Makalemizin konusunu 29 Ekim 1923 tarihinden sonra Cumhuriyet'in kadınları tarafından çıkarılmış olan dergiler oluşturmaktadır. 1923-1980 yılları arasına temas edilecek olan bu çalışmada *Adımlar, Fikirler, Yeni Yayınlar, Tarla, Şiir Sanatı ve Türk Çocukları* ele alınacak olan dergilerdir. Farklı sahalar hakkında yayımlanmış olan bu dergilerde kadınların pek çok konuya hâkim oldukları tespit edilmeye çalışılacaktır. Ele alınan yayınların değişik görüşleri barındırmasına ve çeşitli türleri ihtiva etmesine özen gösterilecek ve bu sayede Cumhuriyet'in kazanımları neticesinde kadınların her konuda ve her görüşte dergi çıkarabildiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Cumhuriyet, Edebiyat, Dergi, Süreli Yayın

¹ Dr. Öğrencisi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, tyildirim@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0000-6618-6555>

² Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, yacelik@yildiz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9252-8221>

Date Received : 23.10.2023
Date Accepted : 06.12.2023

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1380314>

Yıldırım, T. & Çelik Y. (2024). Journals published by women between 1923 and 1980. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(23), 425-439. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1380314>

JOURNALS PUBLISHED BY WOMEN BETWEEN 1923 AND 1980

Taner YILDIRIM³, Yakup ÇELİK⁴

ABSTRACT

As a result of the developing idea of social equality and the ideas of integration between different layers of the society and the studies which were carried out in this direction, Turkish women also showed themselves in every field with the proclamation of the Republic on October 29, 1923. Because of this, the mark of Turkish women began to be seen in a wide area from science to art, from economy to industry, from education to cultural activities, from sports to agriculture. Journals reflecting the period that they were brought out published with the idea of women after the Republic and enabled the events to be seen through the eyes of women. The subject of our article is the journals published by the women of the Republic after 29 October 1923. *Adımlar, Fikirler, Yeni Yayınlar, Tarla, Şiir Sanatı* and *Türk Çocukları* are the magazines that will be discussed in this study, which will be contacted between 1923 and 1980. In these journals, which have been published about different fields, it will be tried to determine that women have a good command of many subjects. The fact that the publications discussed include different views and comprise various genres will be taken into consideration, in this way, it will be tried to explain that as a result of the achievements of the Republic, women can publish magazines on every subject and view.

Keywords: Woman, Republic, Literature, Journal, Periodical Publication

³ PhD Student, Istanbul Kültür University, Institute of Graduate Studies, tyildirim@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0000-6618-6555>

⁴ Prof. Dr., Yıldız Technical University, Faculty of Arts and Sciences, yacelik@yildiz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9252-8221>

Giriş

Anadolu'da basın gelişimi çeşitli aşamalarla ve pek çok zorluğun ardından g¼n¼m¼ze kadar s¼rm¼řt¼r. Osmanlı Devleti'ndeki basın yayın çalışmaları komşularından, Avrupalı devletlerden hatta kendi vatandaşı olan gayrim¼slimlerden bile geç başlamıştır. Matbaanın, ilk gazetenin neşredilmesinden çok ¼nce ¼lkede kullanılmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin bu yeniliklere mesafeli olması ve basının g¼c¼n¼n tam olarak kavranamaması, gazete ve dergilerin azınlıklar tarafından çıkarılmasına neden olmuştur. Fransız İhtilali'nin etkisiyle Fransızca basılan ilk yayınların temel amacı, ihtilalin getirdiği h¼rriyet, bağımsızlık, d¼ř¼nce ¼zg¼rl¼ę¼ gibi fikirlerin yayılmasını sağlamak olmuştur (Benek, 2016, s. 28-29).

İlk yerli yayın alışmaları Osmanlı Devleti'ne bağlı yaşayan Yunanlıların Fransız İhtilali'nin etkisiyle bağımsızlık m¼cadelesine başlaması ve kendi gerekçelerini basının g¼c¼yle d¼nyaya anlatıp kamuoyu oluşturma girişimleri doğrultusunda g¼ndeme gelmiştir. Bu gelişme neticesinde II. Mahmut d¼neminde bir gazete çıkarılması fikri ortaya atılmıştır. Yunanlıların Osmanlı Devleti aleyhinde kullandığı basın g¼c¼, *Takv¼m-i Vek¼yi* isimli ilk resm¼ gazetenin 5 Kasım 1831'de yayımlanmasına vesile olmuştur. Padişahın gerçekleştirdiği reformların Avrupa kamuoyuna tanıtılmasını amaçlayan bu gazete 1836'da kapanmıştır. İlk resm¼ gazetenin tefrika edilmesinin ardından 1 Ağustos 1840'ta yarı resmi gazete ¼zellięi g¼steren *Cer¼de-i Hav¼dis*, İngiliz t¼ccar William Churchill tarafından çıkarılmıştır. Dış politika ve milletlerarası haberler barındıran bu neşriyatın 1885 yılında yayın hayatına son verilmiştir. 1860'ta ilk ¼zel gazete olan *Terc¼m¼n-ı Ahv¼l*, İbrahim şinasi ve Ag¼h Efendi tarafından çıkarılmıştır. Devletteki i ve dış gelişmeleri sayfalarına taşıyan *Terc¼m¼n-ı Ahv¼l* de 1866'da kapanmış, sonra İbrahim şinasi tarafından 1862'de *Tasv¼r-i Efk¼r* yayın hayatına başlamıştır. Bu gazetenin yazarları arasında Namık Kemal de bulunmaktadır. 1866'da tefrika eden *Muhbir* ile birlikte Osmanlı Devleti'nde basın hayatında daha fazla gelişme g¼r¼lm¼řt¼r. *Tasv¼r-i Efk¼r* ve *Muhbir* gazetelerinde devlet işleyişi tenkit edilmeye başlanmış, hatta ciddi kamuoyu oluşmasına neden olmuştur (Demir, 2014, s. 57).

Gazeteler aracılığıyla insanlara daha kolay ulaşılması, dergilerin de yayımlanmasına vesile olmuştur. Kadınlar, Osmanlı Devleti'nde fikirlerini ilk defa dergiler aracılığıyla dile getirmişlerdir. Tanzimat d¼neminde başlayan dergicilik faaliyetleriyle birlikte kadınların cemiyet hayatında daha fazla yer edinebilmeleri ve bilinçlenmeleri bu yayınlar neticesinde olmuştur. Kadınlar seslerini dergiler sayesinde duyurmuşlar, ¼rg¼tlenmeler de yine burada gerçekleştirilmiştir. Bu yayınlarda, Avrupa'daki kadın hakları ve feminist oluşumlar hakkında bilgi verilmiştir. Kadınların seslerini duyurduğu dergilerden bazıları *Terakki Muhadderat* (1869), *¼yine* (1875), *Vakit Yahut M¼rebbe-i Muhadderat* (1875), *Aile* (1880), *İnsaniyet* (1883), *Hanımlar* (1883), *ř¼kufezer* (1883), *M¼r¼vvet*, *Parça Bohçası* (1889), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895), *¼lem-i Nisvan* (1906), *Demet* (1908), *Meh¼sin* (1908), *Kadın* (Selanik, 1908), *Kadın* (İstanbul, 1911), *Musavver Kadın* (1911), *Kadınlar D¼nyası* (1913), *Hanımlar ¼lemi* (1913), *Siyanet* (1914), *Seyale* (1914), *Hanımlar ¼lemi* (1914), *Erkekler D¼nyası* (1914), *Kadınlar Oyuncak Değildir*, *Genç Kadın* (1918), *İnci* (1919) ve *Hanım* (1921)'dir (Malkoç & Vefikuluçay Yılmaz, 2019, s. 654-659).

Milli M¼cadele'nin gerçekleştirilmesi ve Cumhuriyet'in 29 Ekim 1923'te ilan edilmesiyle birlikte kadınların kendi dergilerini neşretme s¼reci hızlanmıştır. Cumhuriyet'in

ilanından önceki kadın dergilerinde fikirsel bağlamda Batı'ya karşı kendini ispat şeklinde yer almışken 1923'ten sonraki dergilerde daha çok fiziksel anlamda Batılı kadın görüntüsü çizilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde çıkan yayınlarda genel anlamda kadının toplumda gördüğü değer, kadın ve erkeğin eşitliği, kadının eğitimi, kimliği ve hakları, Cumhuriyet değerlerini benimsemiş kadın profili, aile hayatı ve kendini idame ettiren bağımsız kadın gibi konular işlenmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise yemek, magazin, güzellik, elişi, çocuk bakımı ve moda gibi konular görülmeye başlanmıştır. Bunlar arasında *Süs* (1923), *Firuze* (1924), *Kadın Yolu Dergisi* (1925), *Cumhuriyet Kadını* (1934), *Elle Dergisi* (1945), *Hanımeli* (1947), *Resimli Hayat* (1952), *Kadınca Dergisi* (1978), *Rapsodi* (1988), *Kaktüs* (1988), *Marie Claire* (1988), *Kim Dergisi* (1992) ve *Cosmopolitan* (1992) sayılabilir. 2000'li yıllardan sonra ise *Aile*, *Ailem ve Ben*, *Âlem*, *Anne ve Bebek*, *Bazaar*, *Bebeğim ve Biz*, *Burda Cosmogirl*, *Elele*, *Estetica*, *Female*, *Haftasonu*, *Hello*, *Heygirl*, *Instyle*, *Lezet*, *Modamag*, *Semer kand*, *Seninle*, *Sofra*, *Şamdan*, *Şebnem* ve *Vogue* gibi dergiler göze çarpmaktadır (Malkoç Kılıç & Vefikuluçay Yılmaz, 2019, s. 2139-2156).

Çalışmamızda kadınlar tarafından çıkarılan altı adet dergi ele alınacaktır. Bu yayınlar, kadınların pek çok konu hakkında fikre sahip olduklarını ve edebiyattaki çoğu tür ile ilgilendiklerini bizlere göstermektedir. İncelenecek olan yayınlar *Adımlar*, *Fikirler*, *Yeni Yayınlar*, *Tarla*, *Şiir Sanatı* ve *Türk Çocukları* isimli dergilerdir. Yayınların içeriklerine bakıldığında kültürden sanata, edebiyattan ziraata, yeni yayınlardan kitaplara, şiirden çocuklara kadar geniş bir çerçevede kadınların fikirlerini ortaya koydukları görülecektir. Ayrıca sosyalizmden milliyetçiliğe, köycülüğten Atatürkçülüğe kadar kimi siyasî düşüncelerin bu dergilerde hâkim oldukları anlaşılacaktır. Tür bakımından da zengin olan bu yayınlarda çok sayıda yazı neşredilmiştir.

Tablo 1.*Dergilerde Yer Alan Türlerin Sayıları*

	Adımlar	Fikirler	Yeni Yayınlar	Tarla	Şiir Sanatı	Türk Çocukları
Başyazı	5	2	175	44	11	-
Şiir	4	301	2	602	105	199
Deneme	17	81	41	180	37	18
Makale	11	13	8	6	2	-
Eleştiri	8	31	21	65	6	-
Çeviri Şiir	1	8	-	2	45	-
Çeviri	2	-	-	-	-	-
Roman						
Çeviri	1	3	-	-	6	-
Deneme						
Çeviri	1	3	-	-	-	-
Makale						
Çeviri	-	2	-	4	8	-
İnceleme						
Çeviri	1	-	-	-	-	-
Konferans						
Çeviri	-	-	-	-	1	-
Günlük						
Çeviri Anı	-	3	2	-	1	-

Tablo 1. devamı*Dergilerde Yer Alan Türlerin Sayıları*

	Adımlar	Fikirler	Yeni Yayınlar	Tarla	Şiir Sanatı	Türk Çocukları
Çeviri Opera	-	1	-	-	-	-
Çeviri Resimli Hikâye	-	-	-	-	-	7
Çeviri Resimli Roman	-	-	-	-	-	20
İnceleme	29	68	121	223	17	70
Hikâye	11	52	2	59	3	15
Roman	2	-	-	1	-	19
Masal	-	-	-	1	-	18
Anı	6	29	31	81	1	20
Mektup	2	7	3	23	2	4
Konferans	2	2	-	-	-	-
Kitap Tanıtımı	22	16	28	37	4	-
Dergi Tanıtımı	-	-	80	4	-	-
Söyleşi	-	9	-	-	1	-
Röportaj	-	-	-	23	9	1
Mülakat	-	-	-	2	-	-
Söylev	-	4	-	-	-	-
Tiyatro	-	1	-	-	-	-
Gezi Yazısı	-	-	-	6	-	-
Konuşma	-	-	19	4	-	1
Derleme	-	-	102	44	-	4
Otobiyografi	-	-	-	3	4	-
Yıllık	-	-	1	-	-	-
Güncel	-	-	174	26	-	-
Haberler						
Duyuru	12	12	438	148	4	79
Anket	6	1	-	5	-	-
Okuyucu Sayfası	3	-	16	3	-	1
Bibliyografya	-	-	6544	-	-	-
Eğlence	-	-	-	-	-	53
Toplam	146	649	7808	1596	267	529

Adımlar

Sahibi ve neşriyat müdürünün Behice Sadık Boran olduğu *Adımlar* dergisinin ilk sayısı Mayıs 1943'te, son sayısı ise Nisan 1944'te yayımlanmıştır. Toplam on iki sayı olarak neşredilen bu dergide her sayı genel olarak otuz iki sayfadan müteşekkildir. En fazla inceleme yazıları yer almış, bunu kitap tanıtımı, deneme, duyuru, makale ve hikâye takip etmiştir. Dergide toplam yüz kırk altı metin yayımlanmıştır. En fazla yazı ise Behice Sadık Boran'a aittir. İmzasız yayımlanan yazılar dışında, Muzaffer Şerif Başoğlu, Halil Aytekin, Nermin M. Menemencioglu ve Bekir Sıtkı Kunt'un da çeşitli türde yazıları bulunmaktadır.

Adımlar dergisinde sosyalizm ve sol düşünce ağırlık kazanmıştır. Yazarlar metinlerini bu doğrultuda oluşturmuş ve aksi düşüncelere sayfalarını kapatmıştır. Bunda, derginin sahibi olan Behice Sadık Boran'ın payı büyüktür çünkü kendisi aynı fikirleri savunan başka dergiler de yayımlamıştır. *Yürüyüş*, *Çark Başak*, *Yurt ve Dünya* gibi dergileri de çıkaran, yöneten ve yazılar yayımlayarak fikirlerini okuyucusuyla paylaşan Behice Sadık Boran, *Adımlar*'da da siyasî fikirlerini halka anlatmayı tercih etmiştir.

Derginin birinci sayısında yayımlanan başyazıda, değişimin kaçınılmaz olduğu ve Türk milletinin de değişen dünya düzenine ayak uydurması gerektiği dile getirilmiştir. Değişen dünyada eski ile yeninin mücadelesi vardır ve yeni her zaman galip gelecektir. Bu yeni fikirlerin çıkış noktası Batı medeniyetidir. Bunu, bütün insanlar müştereken oluşturduğu için sadece Batı'ya indirgenemez. Avrupa'da geliştirilen bilim de tüm insanlığın ortak malıdır. Bütün yenilikler takip edilmeli ve zamana ayak uydurulmalıdır. Derginin amacının da bu olduğu söylenmiştir (İmzasız, 1943, s. 1-5).

İmzasız neşredilen başka bir başyazıda ise Cumhuriyet'in ilan edilişindeki zorluklara değinilmiştir. Osmanlı Devleti kapılarını kapitalizme açmış ve Batı'nın hâkimiyetine karşı koyamamıştır. Fakat Cumhuriyetin ilanı ile beraber sistemli bir ilerleme kaydedilmiştir (İmzasız, 1943, s. 209-214).

Derginin yazarlarından Muzaffer Başoğlu, Sanayi Devrimi'nden sonra Osmanlı münevverlerinin Batı hayranlığını yanlış sürdürdüğünü ifade etmiştir. Yazara göre aşırı Batıcılıktan kaçınılmalıyız fakat kendi kültürümüzün içerisine de hapsolmemalıyız. Kültür otarşisinin yanlış olduğu bu yazıda vurgulanmıştır. Türkler de ileri milletler gibi kültürel gelişimini sağlamalı ve refahını yükseltmelidir (Başoğlu, 1943, s. 81-83).

Yazarın bir başka yazısında ise münevverlerin topluma faydalı olmaları gerektiği söylenmiştir. *Adımlar* dergisi de topluma faydalı olmaya çalışacaktır. Her zaman ilerici fikirleri savunacak ve inkılaplara bağlı kalacaktır (Başoğlu, 1944, s. 345-347).

Niyazi Ağırnaslı, ilerlemenin ve gelişmenin makineleşmeyle mümkün olabileceğini belirtmiştir. Buna rağmen makineye ve tekniğe karşı çıkan insanlar da bulunmaktadır. Bu duruma şaşırarak yazara göre Anadolu'da yaşayan insanlar gelişmeye açıktır. Millet sevgisi, gelişme ve ilerleme ile mümkündür, bu sevginin içerisinde muhafazakârlığın ve gericiliğin yeri yoktur. Milletini gerçekten sevenler, onun yükselmesi için çalışmalıdır (Ağırnaslı, 1943, s. 6-8).

Y. Nuri Zaimoğlu da yeni kurulan Cumhuriyet'in kapitalist olmadığını, bu nedenle bazı teşebbüsleri devlet eliyle gerçekleştirdiğini söylemiştir. Ancak yönetim şekli sosyalizm değildir, yapılanlar devletçilik ilkesinin bir gereğidir. Ekonomik kalkınma için de bu gereklidir (Zaimoğlu, 194, s. 294-297).

Derginin kurucusu Behice Sadık Boran yazısında, bilimsellik, halkçılık ve ilerçilik fikirlerinin öneminden bahsetmiştir. İlim adamlarının halkı aydınlatmak gibi bir görevi vardır. *Adımlar* dergisi de bu amaçla yayımlanmaktadır (Boran, 1944, s. 377-379).

Aynı yazarın bir başka yazısında ise bilimin cemiyet için yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Bilimsel üretim, menfaatler uğruna yapılırsa sağlıklı neticeler alınamaz. Bilimsel gerçeklikler sadece ilim için oluşturulursa da tehlike oluşturabilir. Çünkü bu tür

durumlarda cemiyete karşı sorumluluklar göz ardı edilebilir. Dolayısıyla bilim insanları topluma karşı olan sorumluluklarını göz ardı etmemelidir (Boran, 1943, s. 17-19).

Fikirler

Sahibinin Vedide Baha Pars olduğu *Fikirler* dergisi, toplamda otuz altı sayı olarak yayımlanmıştır. İlk sayısı Temmuz 1947’de, son sayısı ise Haziran 1950’de neşredilen bu derginin her sayısı genel olarak kırk sayfadan müteşekkildir. Bu dergide en fazla şiire yer verilmiştir. Onu deneme, inceleme, hikâye, eleştiri ve anı yazıları takip etmektedir. Toplamda ise altı yüz kırk dokuz yazı bulunmaktadır. En fazla metin Talip Apaydın’a aittir. Daha sonra Vedide Baha Pars, Kemal Bekir Manav, Garra Sarmat, Necati Cumalı, Oğuz Harzem ve Adnan S. Yücebaş gelmektedir.

Fikirler dergisinin kurucusu Vedide Baha Pars, bu yayında Cumhuriyet değerlerini ve Atatürk inkılaplarını savunan yazılara ve yazarlara yer vermiştir. Cumhuriyet’in ilanından sonra gerçekleştirilen devrimlerin savunucusu olmuş ve Mustafa Kemal Atatürk’ün ilerici fikirlerini halka anlatmayı tercih etmiştir.

Derginin ilk başyazısını kaleme alan Rıza Hiti, *Fikirler* dergisinin çıkış amacını duyurmuştur. Bu yayın Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet devrimlerini halka anlatan bir halkevi dergisidir. Batı değerlerinin savunulacağı da dile getirilmiştir (Hiti, 1947, s. ön iç kapak).

Başka bir yazar olan Ziya Somar, Türkiye’nin yüzünü Batı’ya dönmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buradaki bilim ve tekniğin takip edilmesi ve insan haklarındaki gelişmelerin Türkiye’de de uygulanması istenmiştir. Cumhuriyet’in ilanından sonra gerçekleştirilen yenilik hareketleri okuyuculara anlatılmıştır (Somar, 1947, s. 1-6, 40).

Sarmat Garra yazısında, Cumhuriyet ile birlikte pek çok şeyin olumlu yönde ilerleyip geliştiğini anlatmıştır. Ülkenin kaderi adeta değişmiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün gençlere emanet ettiği bu rejime, gençler sahip çıkacak ve onu sonsuza dek koruyacaktır. Cumhuriyet denince Türk halkının aklına Mustafa Kemal Atatürk gelmektedir ve ikisi de ebediyen korunacaktır (Garra, 1947, s. 2-5).

Ona ait olan başka bir yazıda, “hürriyet” ve “demokrasi” kavramlarına temas edilmiştir. Her toplumun mizacına göre değişen bu kavramlara Türk toplumunda sıkça rastlanmaktadır. Bu iki kelime, Mustafa Kemal Atatürk sayesinde yerleşmiş ve gelişmiştir. Toplumların demokrasi tecrübeleri farklıdır ve Türkiye’de millî karaktere uygun bir demokrasi oluşturulmalıdır (Garra, 1947, s. 1-6).

Yazarın bir diğer yazısında Cumhuriyet’in kolay ilan edilmediği ve çeşitli zorluklarla karşılaşıldığı ifade edilmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet rejimine daima sahip çıkılmalıdır. Çünkü Cumhuriyet, tabiatı itibarıyla Türk halkının geçmişinden tanıdığı bir yönetim şeklidir. Her zaman hür yaşamayı arzu eden Türk toplumu, eski köhne kurumların kaldırılmasını ve yerine halkın ihtiyaçlarını karşılayanların kurulmasını desteklemiştir. Bundan ötürü Cumhuriyet’e sahip çıkılmalı, rejim geliştirilmeli ve gençlere emanet edilmelidir (Garra, 1948, s. 13-17).

Fikret İplikçioğlu, Cumhuriyet'in ilanıyla beraber sosyal hayatta pek çok şeyin değiştiğini ve bu değişimlerin korunması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü yurdun bazı yerlerinde irticacı dergiler artmaya başlamıştır. Devlet, engel olmak için inkılapları savunan dergileri desteklemeli ve taassubu reddederek bilimi savunmalıdır (İplikçioğlu, 1948: 1).

Derginin kurucusu Vedide Baha Pars da Cumhuriyet'in Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde felaketler atlatılarak ilan edildiğini anlatmıştır. Türk halkı Mustafa Kemal Atatürk'e inanıp güvenerek onun önderliğinde Cumhuriyet rejimine geçmiştir. Önceden Batı'ya özenen Türk halkı, aslında neler başarabileceğinin farkına varmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet'e sahip çıkılmalıdır (Pars, 1948, s. 1-3).

Bir başka yazısında ise diktatörlük anlatılmıştır. Diktatörlerin yönetimde olduğu rejimlerde yönetimin tekelleşme tehlikesi bulunmaktadır. Cumhuriyet ile yönetilen toplumlarda insanlar hür iradeleriyle hareket etmektedir. Eğitim vasıtasıyla demokrasi fikri genç nesillere aktarılmalıdır (Pars, 1950,7 s. 1-4).

Yeni Yayınlar

Şefika Doğdu Mercanlığı'nın sahibi olduğu *Yeni Yayınlar* dergisi, yüz seksen sekiz sayıdan oluşmaktadır. Temmuz 1956'da ilk sayısı yayımlanan neşriyatın son sayısı Haziran 1972'de çıkmıştır. Bu tarihten sonra da derginin yayını devam etmekte olup sahibi değişmiştir. Derginin her sayısı genel olarak otuz altı sayfadan müteşekkildir. *Yeni Yayınlar*'da en fazla bibliyografya yazıları bulunmaktadır. Duyuru, başyazı, güncel haberler, inceleme ve derleme yazıları da fazla sayıda yayımlanmıştır. Dergide toplam yedi bin sekiz yüz sekiz metin yer almıştır. İmzasız olarak çıkan yazılar çoktur. Sonrasında ise sırasıyla Muharrem Doğdu Mercanlığı, Çiğdem Mercanlığı Eser, Sami Nabi Özerdim, Şefika Doğdu Mercanlığı ve Cavit Orhan Tütengil'in yazıları bulunmaktadır.

Şefika Doğdu Mercanlığı *Yeni Yayınlar* dergisinde, yeni çıkan yayınları tanıtan, okuyucuların sorunlarını dile getiren, kütüphaneler hakkında bilgi veren ve yaşanan sıkıntıları paylaşan yazılarla okuyucuların karşısına çıkmıştır. Yayın hayatı, yazarların sıkıntıları ve yayınevlerinin durumunu da konu edilerek bu alanda var olan boşluk doldurulmuştur.

Derginin imzasız olarak yayımlanan başyazısında çeşitli kurumlardan yeni çıkardıkları kitapların listesinin istendiği ve yayınların tüm yurda tanıtılacağı söylenmiştir. Derginin çıkarılma maksadının bu olduğu açıklanmıştır. Böylece kaynak arayan bilim adamları ve öğrencilere yardımcı olunacaktır (İmzasız, 1956, s. 1).

Derginin kurucusu olan Şefika Doğdu Mercanlığı'nın eşi olan Ankara'daki Millî Kütüphane Müdürü Muharrem Doğdu Mercanlığı, neşredilen yeni kitapları takip etmenin zorluğundan bahsetmiştir. Yeni yayınları üniversite hocaları ile öğrencileri takip etmekte zorlanmaktadır. Derginin bu zorluğu aşmak için yayımlandığı belirtilmiştir (Mercanlığı, 1958, s. 97, 128).

Okul kütüphanelerinin sorunlarına da değinen yazar, bu konuyla ilgili Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı Planlama Kurulu Kütüphaneler Komitesi'nin hazırladığı rapora değinmiştir. Bu rapora göre kütüphanelerde pek çok sorun yaşanmaktadır. Raporda adı geçen okullardaki kütüphane sorunlarının giderilmesi temenni edilmiştir (Mercanlığı, 1961, s. 167).

Kütüphane görevlilerinin sıkıntıları hakkında fikirlerini paylaşan yazar, kütüphaneciliğin basit bir uğraş olarak algılanmasından yakınmıştır. Toplumdaki bu anlayışın değişmesi temenni edilmiştir. Bu alanla ilgili akademik bilgilerin verilmesi ve yaşanan sıkıntıların giderilmesi istenmiştir (Mercanlıgil, 1962, s. 255).

Derginin yazarlarından Sami Nabi Özerdim, Türkiye’de varlıklı olan insanların umursamazlığından şikâyet etmiştir. Ona göre zengin insanlar ya bir kütüphane kurmalı ya da var olan kütüphanelere maddî yardımda bulunmalıdır. Ülke bu şekilde kalkınacaktır (Özerdim, 1958, s. 193).

Aynı yazarın kütüphane sorunları ile ilgili bir yazısı da yayımlanmıştır. Burada kütüphanelere zarar veren çocuklardan bahsedilmiştir. Yazara göre kütüphanede çalışan görevlilerin, anne ve babaların, öğretmenlerin çocukları uyardmaları ve bu konuda eğitmeleri gerekmektedir (Özerdim, 1959, s. 193).

Necmeddin Sefercioğlu ise kütüphane kelimesi yerine kullanılmaya başlanan kitaplık kelimesinin yetersizliğinden bahsetmiştir. Yazara göre kitaplık kavramı evde bulunan kitaplar için uygundur. Kütüphane kelimesi kullanılmaya devam etmelidir. Yazara göre “kütüphaneci” yerine “kitaplıkçı” kavramı da kullanılamaz. Dolayısıyla dilde özleşme çalışmalarının dikkatli yapılması istenmiştir (Sefercioğlu, 1966, s. 39, 59).

Derginin yazarlarından İsmet Parmaksızoğlu ise halk tarafından kütüphanelere ilgi gösterilmemesinden yakınmıştır. Bu anlamda kütüphanede çalışan görevlilere büyük işler düşmektedir. Eğitimin ayrılmaz bir parçası olan kütüphanelerin halka anlatılması gerekmektedir. Halk bu sayede kütüphanelere gidebilecek ve oralardan faydalanacaktır. Devlet görevlileri de kütüphaneleri desteklemelidir (Parmaksızoğlu, 1966, s. 426-428).

Behzat Ay, okunan kitapların faydasızlığından bahsetmiştir. Ülkede okuma oranı artmasına rağmen okunacak eserler gün geçtikçe kıymetsiz olmaktadır. Faydasız yayınların çok okunması neticesinde gerçek kitaplara olan ilgi azalmıştır. Bu nedenle bazı kitabevleri kapanmak zorunda kalmıştır (Ay, 1961, s. 157-158).

Tarla

Sahibinin Ayşe Makal olduğu *Tarla* dergisinin ilk sayısı Aralık 1965’te, son sayısı ise Nisan-Mayıs 1972’de yayımlanmıştır. Bundan sonra da derginin yayını devam etmekte olup siyasî konuların ağırlık kazanmasından dolayı çalışmamıza dâhil edilmemiştir. Toplamda elli sayı olarak incelenen derginin her sayısı genel olarak otuz altı sayfadan müteşekkildir. Bu dergide en çok şiir neşredilmiştir. Bunu inceleme, deneme, duyuru, anı ve eleştiri yazıları takip etmektedir. *Tarla*’da bin beş yüz doksan altı metin yayımlanmıştır. En fazla yazı imzasız olarak yer almıştır. Abdurrahim Balcıoğlu, Tahir Kutsi Makal, Nüveyre İleri, Naci Girginsoy ve Enver Tuncalp’in de çeşitli türde metinleri bulunmaktadır.

Ayşe Makal’ın *Tarla* dergisi, milliyetçiliği ön plana çıkarmış ve sağ görüşü savunan yazarların düşüncelerini içermiştir. Kendi siyasî fikirlerini halka anlatmayı amaç edinen Ayşe Makal, dergisinde aynı görüşe sahip politikacıları öven yazıların yayımlanmasına da müsaade etmiştir. Köy ve köylü sorunları dergide işlenen bir diğer konu olarak göze çarpmaktadır.

Derginin ilk sayısındaki imzasız başyazıda köylerin kalkınmasıyla ülkenin kalkınabileceği dile getirilmiştir. Bu nedenle köyde yaşayan insanların eğitilmesi, eğitim için ise münevverlerin Anadolu'ya yönelmesi gerekmektedir. Lakin aydınlar köylüleri küçük görmekte ve onların yetiştirilmesini öğretmenlerin omuzlarına atmaktadır. Bu durumun düzeltilmesiyle köylerin ve dolayısıyla ülkenin kalkınması sağlanacaktır (İmzasız, 1965, s. 3).

Bir başka imzasız yazıda ise İstanbul'un fethinden sonra pek çok gelişme yaşandığı söylenmiştir. Üç kıtaya hükmeden Osmanlı Devleti, fethettiği her yeri imar etmiş ancak Anadolu'yu bu anlamda ihmal etmiştir. Bundan ötürü yurttan pek çok köyün ilçelere ve illere bağlantısı bulunmamaktadır. Yetkililerden bu meselenin bir an önce çözülmesi istenmiştir (İmzasız, 1966, s. 3).

İmzasız yayımlanan bir diğer yazıda da ülkede ucuz kahramanların fazlaştığı ifade edilmiştir. Türk toplumunun adet ve geleneklerini reddeden, Allah'ı inkâr eden, kanunsuz işler yapan insanlar çoğalmıştır. Ülkenin böyle davranan ucuz kahramanlara değil, vatansever insanlara ihtiyacı vardır. Bu kişilerin yetişmesi için ailede başlayan eğitimin okulda devam etmesi gerekmektedir (İmzasız, 1969a, s. 3).

Milliyetçilik fikirlerinden bahseden başka bir imzasız başyazıda, bunun insan ve vatan sevgisinden oluştuğu söylenmiştir. Memleket kimsenin tekelinde değildir ve milliyetçi olduğunu dile getiren kişi memleketini her yönüyle bilmelidir. Aileden başlayan sevgi, yurdun her karış toprağına sirayet etmelidir. Dolayısıyla kuru milliyetçilik yapılmamalı ve ülke için çok çalışılmalıdır (İmzasız, 1969b, s. 3).

Tahsin Ünal devletlerin köylere kadar gitmesi gerektiğini anlatmıştır. Dil, din ve adetler köylere kadar inmezse yönetim zayıflayacaktır. Osmanlı Devleti, Anadolu'yu yeterince Türkleştirememiştir. Yazara göre münevverlere düşen en büyük görev, onların teşkilatlanarak yurdu Türkleştirmesidir. Her türlü zorluğa göğüs geren insanlar vasıtasıyla bu gerçekleşecektir (Ünal, 1966, s. 23-24).

Faruk Kadri Timurtaş ise yazısında yükselen komünizm tehlikesinden bahsetmiştir. Batılı devletlerin himayelerinde yürütülen emperyalizm riski azalmaktadır. Ancak Rusya ve Çin tarafından dayatılan kızıl emperyalizm tehlikesi bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye, komünist emperyalizme karşı dikkatli politikalar üretmelidir ve tedbirli olmalıdır (Timurtaş, 1968, s. 13, 26).

Bir başka yazar Abdurrahim Balcıoğlu, bilimin yanlış kişilerin elinde olduğunu ifade etmiştir. Ülke bundan ötürü senelerce geri kalmıştır. Medeniyete ve ülkelerinin gelişmesine kıymet veren devletler, ilmin kılavuzluğunda sürekli ilerlemektedir. Türkiye'nin "geri kalmış ülke" yakıştırmamasından bir an evvel kurtulması için bilim insanlarının çoğalması gerekmektedir. Ayrıca ilimle uğraşan bu kişiler kendilerini millettan ayrı ve üstün görmemelidir. Ortaya koydukları fikirlerle topluma yol göstermeli ve ülkenin kalkınmasını sağlamalıdır (Balcıoğlu, 1966, s. 5).

Başka bir yazısında ise ülkede komünizm propagandasının sosyalizm adı altında yürütüldüğünü vurgulamıştır. Anadolu'da yaşayan insanların duygularıyla oynanarak bu girişim sürdürülmektedir. Engel olmak için ise sosyal adalet sağlanmalıdır (Balcıoğlu, 1968, s. 5).

Şiir Sanatı

Günseli Özler'in sahibi ve sorumlu yönetmeni olduğu *Şiir Sanatı* dergisi, yirmi sayı olarak neşredilmiştir. İlk sayısı Kasım 1965, son sayısı ise Haziran 1967 çıkan dergi, genel olarak şiir türü hakkında okuyucularına bilgi vermiştir. Bu yayın, genel olarak sekiz sayfadan müteşekkildir. Dergide en fazla şiir yer almaktadır. Onu tercüme şiir, deneme, inceleme, başyazı ve röportajlar takip etmektedir. Toplamda ise iki yüz altmış yedi metin bulunmaktadır. En fazla metin Hilmi Yavuz'undur. İmzasız yayımlanan metinler dışında, Özdemir İnce, Afşar Timuçin, Egemen Berköz, Refik Durbaş, Anıl Meriçelli ve Kemal Özer'in de çeşitli türde yazıları vardır.

Şiir Sanatı dergisinde şiir türü hakkında bilgi verilmiştir. Bu tür hakkında çeşitli fikrî yazıların yer almasının yanı sıra çok sayıda şiir de neşredilmiştir. Dergide kimi şairlerin otobiyografisine yer verilmiş ve dergi okuyucularının şairleri daha yakından tanınmasına olanak sağlanmıştır.

Derginin yazarlarından Kemal Özer, *Şiir Sanatı*'nın amacının sadece şiire eğilmek ve türün meseleleri hakkında bilgi vermek olduğunu belirtmiştir. Bu maksatla hiçbir görüşe taraf olunmadan yalnızca şiirden bahsedilecektir. Yeni yayımlanan şiir kitaplarından ve şairlerden söz edilecek ve bunlar okuyuculara tanıtılacaktır (Özer, 1965, s. 1).

Aynı yazarın başka bir yazısında, yeni çıkan şairlerin tanıtılacağı söylenmiştir. Genç sanatçılardan Edip Cansever, Ülkü Tamer, Nazım Hikmet Ran, Arif Damar, İsmet Özel, Cemal Süreya Seber ve Oktay Rifat Horozcu'nun isimleri sayılmıştır. Şiire canlılık katan bu yeni şairler ve onların şiirleri derginin sayfalarında yer alacaktır (Özer, 1966, s. 1).

Cemal Süreya Seber de Şuara Suresi'nden yola çıkarak şiiri açıklamıştır. Buna göre şairler gerçekleri şiirleriyle örttükleri için lanetlenmiş insanlardır. Yazar, şiirin ve şairin kurulu düzene karşı geldiği için her zaman dışlandığını ifade etmiştir. Çünkü şiirler doğası gereği kurulu düzenlere karşıdır (Süreya, 1966, s. 1-2).

Egemen Berköz ise şiir türünü sanatların içerisinde en öznel olarak nitelendirmiştir. Şiirde anlam kapalılığını ve sezgiyi önemseyen yazara göre bu tür, Türk edebiyatının en eskisi ve en köklüsüdür. Ayrıca Türk şiiri dünya şiiriyle yarışabilecek güçtedir (Berköz, 1967, s. 19-21).

Derginin yazarlarından Ali Püsküllüoğlu yazısında Nazım Hikmet Ran'ı tanıtmıştır. Yazara göre durgunluk yaşayan Türk şiirine Nazım Hikmet Ran ile birlikte bir canlılık gelmiştir. Bu genç şair, önceki şairlerden etkilenmiş ve kendi şiirlerini gelenek üzerinde temellendirmiştir (Püsküllüoğlu, 1966, s. 1-3).

Afşar Timuçin yazısında, öznel bir nitelik taşıyan şiirin eleştirilirken münekkidin kişisel düşünce ve duygularını yansıtabileceğini dile getirmiştir. Şiir düşünceden çok duyguları harekete geçirmeyi amaç edinen bir türdür. Bu nedenle de okuyucusunda estetik duygular uyandırmaktadır (Timuçin, 1966, s. 1-2).

Diğer bir yazısında ise İkinci Yeni akımına temas etmiştir. Anlamsız şiir yazmak için yola çıkan akımın şairlerinin pek çok genç şairi etkilediği ancak daha sonra akımın öncü şairlerinin anlamlı şiire yönelmeye başladıkları anlatılmıştır. Yazara göre bu

şairler, savundukları fikirleri açıkça ortaya koyamamışlardır. Zaten şiirler hiçbir zaman anlamsız olamaz. İnsanın olduğu her yerde anlam vardır (Timuçin, 1967, s. 22-27).

Şiirdeki tekniğin öneminden bahseden yazısında Mehmet Doğan, bunu önemseyen ilk şairin 1940'lı yıllarda Garip hareketinin kurucusu Orhan Veli Kanık olduğunu dile getirmiştir. Onun sayesinde toplumsal öğeler şiirde güçlü şekilde yer bulmuştur. Kültürel noksanlıktan ötürü Maviciler ve İkinci Yenicilerin şiirlerinde ise fikirler tam anlamıyla ifade edilememiştir (Doğan, 1966, s. 1-2).

Türk Çocukları

Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden İffet Halim Oruz'un neşrettiği *Türk Çocukları* dergisi, çocuklara hitap eden metinler sunmuştur. Elli sayı olarak çıkan derginin ilk sayısı Ocak 1950'de, son sayısı ise Nisan 1951'de yayımlanmıştır. Derginin sayıları genel olarak sekiz sayfadan müteşekkildir. *Türk Çocukları*'nda en fazla şiire yer verilmiştir. Daha sonra ise duyuru, inceleme, eğlence, anı ve roman yer almaktadır. Dergide toplam beş yüz yirmi dokuz metin bulunmaktadır. En fazla imzasız olarak yer alan metinler vardır. İffet İnan, Nevin Arıcan, Nine Oruz, Melek Erbilin ve Hasene Ilgaz'ın çok sayıda yazısı yer almıştır.

İffet Halim Oruz tarafından çıkarılan *Türk Çocukları* dergisi, çocuk okuyuculara yönelik yayımlanmıştır. Dergide çocuklar için bulmaca ve bilmeceler, hikâye, masal ve eğlence sayfalarına yer verilmiştir. Çocukların eğitimi ve pedagojik gelişimleri de göz önünde bulundurulmuştur.

Dergide İffet İnan, Ayşe Onat isimli bir çocuğun düşüncelerini yazısı aracılığıyla paylaşmıştır. Kendisini Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Cumhuriyet'in çocuğu olarak tanıtan Ayşe Onat, vatani, ulusu ve insanları sevmek gerektiğini söylemiştir. Ona göre yurdun her karış toprağı gezilmeli ve Anadolu insanı hakkında bilgi sahibi olunmalıdır (İnan, 1950, s. 2).

Nine Oruz yazısında çocuklar için demokrasi kavramını tanımlamıştır. İnsanların hür iradesiyle oy kullanması ve çoğunluğun isteğine uygun şekilde yönetim kadrosunun belirlenmesi şeklinde tarif edilen demokrasinin öneminden bahsedilmiştir. Bu yönetim şekli Türkiye için vazgeçilmezdir (Oruz, 1950, s. 3).

Aynı yazar, Cumhuriyet'in yirmi yedinci kuruluş yıldönümü münasebetiyle bu kazanımın önemi hakkında bilgi vermiştir. Anadolu'daki her çocuk, zorluklar içerisinde ilan edilen Cumhuriyet'e ve demokrasiye sahip çıkmalıdır. Bundan ötürü de Mustafa Kemal Atatürk'e minnet borcu taşınmalı ve yurdun kalkınması için çok çaba harcamalıdır (Oruz, 1950, s. 2).

Yazar başka bir yazısında da Türk çocuklarının, Mustafa Kemal Atatürk'ün çocukları olduğunu dile getirmiştir. Her çocuğun, bu devletin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'e yaptıkları güzel işlerle layık olması istenmiştir. Geleceği şekillendiren çocuklar ülkeyi kalkındıracaktır (Oruz, 1951, s. 2).

Halide Nusret Zorlutuna, önemli sanatçılardan biri olan Abdülhak Hamit Tarhan'ı çocuklara tanıtmıştır. Edebiyatta "Şair-i Âzam" olarak isimlendirilen sanatçının hayatından ve eserlerinden bahsetmiştir. Yapıtlarıyla diğer sanatçıları etkilediğini vurgulamıştır (Zorlutuna, 1950, s. 3).

Yazar başka bir yazısında ise Halit Ziya Uşaklıgil'i çocuk okuyucularına tanıtmıştır. Servet-i Fünûn anlayışıyla önemli eserler kaleme aldığı belirtilen sanatçının hayatı hakkında bilgiler verilmiştir. Türk romanının gelişmesine katkı sağladığı belirtilmiştir (Zorlutuna, 1950, s. 4-5).

Hasene Ilgaz, Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleşen İstanbul'un işgalini anlatmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, işgal altında olduğu için bu şehirden ayrılmış ve kurtuluş çareleri için Anadolu'ya yönelmiştir. Savaş zamanlarındaki zor şartlar çocuklara anlatılmıştır (Ilgaz, 1951, s. 2).

Kore'de savaşmaya giden Türk askerlerinin kahramanlıklarını dile getiren Tenur Mertkan, Türk tarihinin başarılarla ve zaferlerle dolu olduğunu derginin genç okuyucularıyla paylaşmıştır. Türkler pek çok savaştan başarılı bir şekilde çıkmıştır. Kore'de de büyük başarılarla imza atacaktadırlar (Mertkan, 1951, s. 12).

Sonuç

Yayımlandıkları dönem hakkında pek çok bilgi ihtiva eden dergiler, Türk edebiyatının gelişmesinde, yeni yazar ve şairler kazanmasında, farklı görüşlerin bir arada bulunabilmesine ya da bu fikirlerin çatışmasıyla yeni düşünceler üretilmesine olanak sağlayan yayınlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk edebiyatındaki dergilerin büyük yekûnu erkekler tarafından çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren kadınlar tarafından da dergiler yayımlanmaya başlanmış, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra ise kadınların oranı artmaya devam etmiştir.

Toplum hayatında daha da görünür hale gelen kadınların yayımladıkları dergiler çeşitli konuları ihtiva etmiştir. Edebiyattan sanata, kültürden moda, ziraattan siyasete, yeni yayımlardan toplumsal sorunlara, çocuk gelişiminden şiire, tiyatrodan popüler kültüre kadar pek çok sahada kadınların izi görünür olmuştur.

Çalışmamızda ele aldığımız kadınlar tarafından çıkarılan bu dergilerde, farklı alanlarda kadınların çalışma yürüttüğünü ve çalışmalarının neticelerini sistemleştirerek okuyucularıyla paylaştıklarını anlamaktayız. Ele aldığımız dergilerden *Adımlar*'da sol görüş, sosyalizm ve ilerlemeyi; *Fikirler*'de Atatürkçülük, inkılaplar ve halkevlerini; *Yeni Yayınlar*'da basılan yeni kitaplar, kütüphane şartları ve yayın sorunlarını; *Tarla*'da sağ görüş, milliyetçilik ve köy meselelerini; *Şiir Sanatı*'nda şairler, edebi akımlar ve dünya edebiyatını; *Türk Çocukları*'nda ise çocukların pedagojik gelişimleri, çocuk edebiyatı ve çocuk yayınlarını görmekteyiz.

Yapılan bu çalışma neticesinde kadınların da edebiyat ve yayın sahasında gün geçtikçe daha fazla söz sahibi olduklarını, pek çok konu hakkındaki fikirlerini okuyucularıyla paylaşmak için yayınlar neşrettiklerini anlamaktayız. Bu dergilerin her geçen sene sayılarının arttığı ve kadınların farklı alanlarda kendilerini yetiştirerek geniş kitlelere ulaştıkları aşikârdır. Şartlar ve imkânların el vermesi durumunda pek çok kadının sadece dergiler aracılığıyla değil, değişik pek çok yöntemle fikirlerini halka ulaştırabilecekleri görülmektedir.

Kaynakça

- Adımlar. (1943). *Adımlar*, 1, 1-5.
- Ağırnaslı, N. (1943). Millet sevgisi. *Adımlar*, 1, 6-8.
- Ay, B. (1961). Bu gidiş korkunç. *Yeni Yayınlar*, 6(9), 157-158.
- Aydın okuyucu. (1956). *Yeni Yayınlar*, 1(1), 1.
- Balcıoğlu, A. (1966). Geriyiz. *Tarla*, 2, 5.
- Balcıoğlu, A. (1968). Şark sosyalistleri. *Tarla*, 24, 5.
- Başoğlu, M. (1943). Garp hayranlığı ve kültür otarşisi. *Adımlar*, 3, 81-83.
- Başoğlu, M. (1944). Fikir mesullüğü ve zorba zihniyeti. *Adımlar*, 11, 345-347.
- Benek, M. Kazım (2016). Osmanlı'da basının doğuşu ve II. Meşrutiyete kadarki gelişimi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6-7, 28-29.
- Berköz, E. (1967). Şiir üstüne birkaç düşünce. *Şiir Sanatı*, 15, 19-21.
- Boran, B. S. (1943). İlim ve cemiyet. *Adımlar*, 1, 17-19.
- Boran, B. S. (1944). Kalp fikir, gerçek fikir. *Adımlar*, 12, 377-379.
- Cumhuriyet inkılabımızın tarihi manası. (1943). *Adımlar*, 7, 209-214.
- Doğan, M. (1966). Şiirde teknik ve toplumsal öge. *Şiir Sanatı*, 13, 1-2.
- Fatih'in torunları nerede? (1966). *Tarla*, 5, 3.
- Garra, S. (1947). Cumhuriyet ve Atatürk. *Fikirler*, 5, 2-5.
- Garra, S. (1947). Hürriyet ve demokrasi duygusu milli karaktere uygun olarak gelişmelidir. *Fikirler*, 4, 1-6.
- Garra, S. (1948). Cumhuriyetin yirmibeşinci yıl dönümünde. *Fikirler*, 16, 13-17.
- Hiti, R. (1947). Fikirler yirmibir yaşına bastı. *Fikirler*, 1, ön iç kapak.
- İlgaz, H. (1951). 16 Mart. *Türk Çocukları*, 43, 2.
- İnan, İ. (1950). Çocuklarla konuşma. *Türk Çocukları*, 1, 2.
- İplikçiöğlü, F. (1948). Taassubu sevmiyoruz! *Fikirler*, 14, 1.
- Köye doğru, birlikte yükselmeye doğru. (1965). *Tarla*, 1, 3.
- Kuru milliyetçi. (1969b). *Tarla*, 40, 3.
- Malkoç Kılıç, S. & Vefikuluçay Yılmaz, D. (2019). Cumhuriyet dönemi kadın dergileri. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 2139-2156. <https://doi.org/10.26466/opus.518421>
- Malkoç, S. & Vefikuluçay Yılmaz, D. (2019). Osmanlı dönemi kadın dergileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(63), 654-659. <https://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3262>
- Mercanlıgil, M. (1962). Kütüphaneciler kurultayı. *Yeni Yayınlar*, 7(10-11), 255.

- Mercanlıgil, M. D. (1958). Bibliyografyacılığımız. *Yeni Yayınlar*, 3(4), 97, 128.
- Mercanlıgil, M. D. (1961). Okul kütüphaneleri. *Yeni Yayınlar*, 6(10), 167.
- Mertkan, T. (1951). Koreye gidenler. *Türk Çocukları*, 49-50, 12.
- Oruz, N. (1950). Cumhuriyetin yirmiyedinci yıldönümü. *Türk Çocukları*, 23, 2.
- Oruz, N. (1950). Demokrasi. *Türk Çocukları*, 15, 3.
- Oruz, N. (1951). Türk çocukları!... *Türk Çocukları*, 49-50, 2.
- Özer, K. (1965). Niçin şiir dergisi? *Şiir Sanatı*, 1, 1.
- Özer, K. (1966). Genç ozanlar. *Şiir Sanatı*, 6-7, 1.
- Özerdim, S. N. (1958). Zenginlerimiz nerede? *Yeni Yayınlar*, 3(7), 193.
- Özerdim, S. N. (1959). Kütüphanecinin sorunu. *Yeni Yayınlar*, 4(7), 193.
- Parmaksızoğlu, İ. (1966). Kütüphane haftasının düşündürdükleri. *Yeni Yayınlar*, 9(12), 426-428.
- Pars, V. B. (1948). Cumhuriyetimiz. *Fikirler*, 16, 1-3.
- Pars, V. B. (1950). Demokrasinin ruhu. *Fikirler*, 36, 1-4.
- Püsküllüoğlu, A. (1966). Nazım Hikmet şiirinin gelişi. *Şiir Sanatı*, 6-7, 1-3.
- Sefercioğlu, N. (1966). Kütüphane mi, kitaplık mı? *Yeni Yayınlar*, 11(2), 39, 59.
- Somar, Z. (1947). İnkılabımızın getirdiği en güzel gerçek: İnsan. *Fikirler*, 1, 1-6, 40.
- Süreya, C. (1966). Şuara suresi. *Şiir Sanatı*, 5, 1-2.
- Timuçin, A. (1966). Şiir eleştirileri. *Şiir Sanatı*, 9, 1-2.
- Timuçin, A. (1967). Son akımın söylemek istediği. *Şiir Sanatı*, 16, 22-27.
- Timurtaş, F. K. (1968). Emperyalizm. *Tarla*, 29-31, 13, 26.
- Ucuz kahramanlar. (1969). *Tarla*, 36, 3.
- Ünal, T. (1966). Köy davasının erleri. *Tarla*, 10, 23-24.
- Zaimoğlu, N. (1944). Devletçiliğimizin vasıfları. *Adımlar*, 9, 294-297.
- Zorlutuna, H. N. (1950). Türk büyükleri: Halit Ziya Uşaklıgil. *Türk Çocukları*, 13, 4-5.
- Zorlutuna, H. N. (1950). Türk büyükleri: Abdülhak Hamit. *Türk Çocukları*, 5, 3.